

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

ВИПУСК 1

Збірник наукових праць

Одеса
Букаєв Вадим Вікторович
2014

ББК 81.41я43
УДК 808.1(082)
С481

Надруковано за ухвалою Вченої ради філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
протокол № 1 від 16 вересня 2014 р.

Головний редактор: д-р філол. наук, доцент *Н. В. Кондратенко*

Заступник головноного редактора: канд. філол. наук, доцент *Н. В. Кутуза*

Члени редколегії: *Войцева О. А.*, д-р філол. наук, професор;
Загнітко А. П., член-кор. АН України, д-р філол. наук, професор;
Ковалевська Т. Ю., д-р філол. наук, професор;
Колесник В. О., д-р філол. наук, професор;
Марчук Л. М., д-р філол. наук, професор;
Олексенко В. П., д-р філол. наук, професор;
Пономаренко Т. В., канд. філол. наук, доцент;
Поповський А. М., д-р філол. наук, професор;
Семенець О. О., д-р філол. наук, професор;
Фоміна Л. Ф., канд. філол. наук, доцент;
Шевчук Л. В., канд. філол. наук, доцент;
Яроцька Г. С., канд. філол. наук, доцент

Актуальні проблеми прикладної лінгвістики: випуск 1 :
С481 зб. наук. пр. / гол. ред. Н. В. Кондратенко. — Одеса :
видавець букаєв Вадим Вікторович, 2014. — 364 с.

ISBN 978-617-7215-06-5

У науковому збірнику представлено статті, які охоплюють широке коло проблем когнітивної та комунікативної лінгвістики, інтерпретації художнього тексту соціо- та психолінгвістики, політичної та медіалінгвістики, лінгвістики впливу; висвітлено питання прикладної лінгвістики, зокрема теорії та практики перекладу, лінгвоекспертології, лінгводидактики та комп'ютерної лінгвістики.

Для викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного мовознавства.

ББК 81.41я43
УДК 808.1(082)

ISBN 978-617-7215-06-5

© ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2014
© Філологічний факультет, 2014

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ. МОВНА І КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ

<i>Антіпова А. В.</i> Когнітивна обумовленість інтеграції мови й мовлення у мовленнєвій діяльності.....	6
<i>Бенькевич Г. А.</i> Концепт ЗДОРОВ'Я в латинській фразеології.....	12
<i>Богущ О. М.</i> Зоряне небо в мовній картині світу українців (на прикладі українських номенклатурних назв астрономічних об'єктів)..	17
<i>Вдовиченко Н. В.</i> Вербально-когнітивна мережа «гріх» в українській мові: інтроспективно-лексикографічний аналіз.....	22
<i>Воркачев С. Г.</i> «Быдлитъ хорошо, а хорошо быдлитъ – лучше»: к семантике словообразования.....	29
<i>Дубинець З. О.</i> Концепт «КОЗАК» в українських народних піснях та творах Т. Шевченка.....	35
<i>Жуйкова М. В.</i> Статус ознак подібності в предикатній метафорі.....	41
<i>Загнітко А. П.</i> «Силові поля» категорійної семантики: типологічні вияви	47
<i>Кононенко М. О.</i> Вербалізація концепту ЛЮДИНА в текстах підручників з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів	58
<i>Лучечко Т. М.</i> Семантична характеристика зірок в англійській та українській загадках.....	65
<i>Марчук Л. М.</i> Лінгвокультурема «перша світова війна» в хроніках Буковини.....	70
<i>Михасів Т. С.</i> Лексичний зміст концепту GLOBE / ЗЕМНИЙ ПРОСТІР у поетичній збірці Уолта Уїтмена «Листя трави».....	75
<i>Мусий В. Б.</i> Модусний план произведений А. С. Грина, содержащих в названии универсалию «музыка».....	80
<i>Олексенко В. П.</i> Композити <i>nomina agentis</i> у сучасній українській мові....	85
<i>Перхач Р.-Ю. Т.</i> Транстермінологізація як явище неосемантизації лексики в інструкціях до медичних препаратів.....	94
<i>Попов С. Л.</i> Дифференциация грамматических вариантов: когнитивный подход.....	98
<i>Савченко І. С., Герман Н. І.</i> Мова як спосіб психологічного і духовного пізнання дійсності.....	103
<i>Філіппова Н. М.</i> Концептуальні проблеми викладання курсу «Основи прикладної лінгвістики» (опис навчального посібника).....	110
<i>Чупрун А. І.</i> Використання параметричних прикметників у дефініціях англомовних тлумачних словників як вияв антропоцентризму.....	115
<i>Шевченко Ю. Ю.</i> Ценностно-идеологемная динамика лингвокультурного концепта ОБЛОМОВЩИНА в дореволюционный период.....	119
<i>Шевчук Л. В.</i> Лингвокреативный феномен каламбура в творчестве М. М. Жванецкого.....	124
<i>Яроцкая Г. С., Воркачева Е. А.</i> Аксиологическая поляризация лексики советского периода как механизм формирования идеологем.....	130

**КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ.
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

<i>Анютіна Г. А.</i> Об'єктні відношення як складова частина структури представлення знань при обробці моделей дискурсу.....	136
<i>Бобух Н. М., Морозова Д. І.</i> Семантико-стилістичні функції емотивних опозицій у поетичних творах Василя Стуса.....	140
<i>Борисенко Н. М.</i> Метафора як одна з особливостей інтерпретації художнього тексту.....	144
<i>Войцехівська Н. К.</i> Внутрішньоособистісний гендерний конфлікт.....	150
<i>Грабовська І. В.</i> Метакомунікативні автоцентричні питання в сучасному англomовному діалогічному дискурсі.....	155
<i>Гурко О. В.</i> Стверджувальні модальні слова та речення (на матеріалі художніх творів).....	159
<i>Завалій С. Б.</i> Оксиморонні синтагми як засіб репрезентації ключових опозицій СВІТЛО – ТЕМРЯВА, БІЛИЙ – ЧОРНИЙ у поетичній мові.....	164
<i>Заборна М. С.</i> Реалізація особистісних смислів індивідуальної картини світу в осінньо-екзистенційному дискурсі Ірини Жиленко.....	168
<i>Звягіна Г. О.</i> Статус приєднувальних конструкцій у художньому мовленні Григора Тютюнника.....	173
<i>Кан Д. С.</i> Современные взгляды на категорию вежливости в корейском языке.....	178
<i>Корольова В. В.</i> Комунікативні особливості сучасної української монодрами.....	184
<i>Кульбабська О. В.</i> Номінація та предикація в поетичних текстах Богдана Мельничука.....	189
<i>Малиновский А. Т.</i> «Письма столичного друга к провинциальному жениху» И. А. Гончарова: семиотическое пространство текста.....	194
<i>Морева Т. Ю.</i> Концептосфера повестей В. Ф. Одоевского об искусстве.....	199
<i>Олешко Ю. Л.</i> Староукраїнські рукописні казання першої чверті XVII ст. як комунікативне явище.....	204
<i>Падар Ю. А.</i> Аксиологічність та емотивність у дискурсивному просторі української мемуаристики початку XX ст.....	208
<i>Пономарьова Л. В.</i> Типи ієрархічного діалогу в інституційно-правовому дискурсі.....	213
<i>Раковская Н. М.</i> Интерпретация авторских кодов в критическом тексте.....	218
<i>Селиванова Е. А.</i> Оказиональная деривация как средство парадоксальности кроссворда.....	223
<i>Совтис Н. М.</i> Поетична мова в дослідженнях української лінгвістики.....	230
<i>Чорна О. Ю.</i> Семантико-стилістичні функції опозицій (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки й Ліни Костенко).....	235
<i>Яцук О. В.</i> Семантико-синтаксичне та лексико-семантичне представлення антропоцентричності української прози кінця XX – поч. XXI ст.....	240

**ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА.
ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ТА
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

<i>Евсєєва Г. П.</i> Сучасна мовна ситуація та етномовний склад населення в Україні.....	245
<i>Коцюба З. Г.</i> Проблема локальності (регіональності) різномовних прислів'їв і приказок у лінгвістичному дослідженні.....	253
<i>Куликова В. Г.</i> Французькі назви рослин: культурологічний та перекладацький аспекти.....	257
<i>Поповський А. М.</i> Слово «борщ» в ономастичному та апелятивному контексті.....	262
<i>Процик І. Р.</i> «-Хто ми? - Леви. - Хто ми є? - Зелені леви». Кольороназви – домінантна тематична група в лексиці соціолекту футбольних фанатів.....	277
<i>Степанов Е. М.</i> Методический аспект комплексного исследования городской речи (Ч. 1).....	282
<i>Ткачук Т. П.</i> Материнська чи батьківська мова? (до проблеми білінгвізму у Вінниці).....	289

**МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ,
РЕКЛАМНИХ ТА PR-ТЕКСТІВ.**

ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА ТА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ

<i>Василяйко І. Ю.</i> Функціонування кінематографічних термінів у засобах масової інформації (на матеріалі журналу «Кіно-коло» та газети «День»..	295
<i>Диомидова Е. Ю.</i> Понятие «коммуникация» в современной научной парадигме.....	300
<i>Іванова І. Б.</i> Жанрова палітра південноукраїнської реклами (на матеріалі рекламних текстів першої половини ХХ ст.).....	305
<i>Карасьова К. А.</i> Віддієслівні іменники як засіб підвищення інформативності мовлення політиків.....	309
<i>Кирилюк О. Л.</i> Мовні одиниці як зброя в суспільно-політичному протистоянні.....	314
<i>Ковалевська Т. Ю.</i> Нейролінгвістичне програмування в комплексному дослідженні рекламного впливу.....	320
<i>Кондратенко Н. В.</i> Структурно-семантичні особливості автобіографічних політичних текстів.....	326
<i>Кутуза Н. В.</i> Метапрограми НЛП як впливовий активатор політичних слоганів.....	331
<i>Леонова А. Ю.</i> Российско-украинские отношения в метафорических моделях медиа-дискурса.....	337
<i>Микитюк О. Р.</i> Руйнування картини українського світу ненормативними прийменниковими формами (прикладний аспект).....	342
<i>Назаренко О. М.</i> Однокомпонентна модель питальних газетних заголовків....	346
<i>Петриченко І. А.</i> Газетна реклама Японії: диференційна характеристика..	351
<i>Тяпкіна Н. І.</i> Етноніми сучасного інформаційного простору в межах опозиції «свій / чужий».....	356

**ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.
МОВНА І КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ**

УДК 811.133.1 : 81'367.7

А. В. Антіпова

**КОГНІТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІНТЕГРАЦІЇ МОВИ Й МОВЛЕННЯ
У МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті розглядається кінетизм лінгвістичної ментальності в ході неперервної каузації висловлення, а також визначаються одиниці системи мови, мовлення та мовленнєвої діяльності.

***Ключові слова:** висловлення, кінетизм, лінгвістична ментальність, мовленнєва діяльність, мовленнєво-мовний акт, мовлення, речення, система мови.*

Мета статті полягає у дослідженні мови, мовлення та мовленнєвої діяльності у плані загальної когніції, і перш за все в аспекті теорії кінетизму лінгвістичної ментальності [15]. Актуальність такого підходу визначається перш за все тим, що методологічною основою у багатьох дослідженнях є редукована лінгвістична дійсність – мовлення / дискурс, внаслідок чого поза увагою залишається мова (система мови) [14]. Об'єктом дослідження у науковій розвідці є основоположна лінгвістична дихотомія мова / мовлення, а предмет дослідження становлять речення, висловлення та мовленнєвий (мовленнєво-мовний) акт як основні одиниці мовної системи, мовлення та мовленнєвої діяльності.

Вивчення речення й висловлення як складових одиниць семіотичного процесу в знаковій діяльності з погляду двоєдиної онтології мови, системи мови й мовлення викликало необхідність уточнити статус висловлення як складного мовного знаку, його співвідношення з реченням і мовленнєвим актом та привело деяких дослідників, зокрема, В. Г. Гака, до висновку, що «загальне значення – дія суб'єкта стосовно об'єкта – утворює структурно-семантичну модель» [5, с. 542–543], якій притаманне типове лексичне наповнення при мовленнєвій актуалізації. Сигніфікативне значення такої моделі речення в системі мови містить узагальнене уявлення про певні події. Отже, можна констатувати наявність структурної моделі речення з певним сигніфікативним значенням. Разом із тим, при такому підході до визначення мовної моделі вона фактично характеризується з погляду номінативного аспекту стосовно ментальної схеми, яка може бути використана в мовленні для номінації денотативної ситуації, звичайно, при певному лексико-морфологічному оформленні висловлення. Зазначимо також, що концептуальна реальність – це реальність мислимого (того, що розуміється); об'єктивна дійсність – область референції. На відміну від вивчення статичної структурно-семантичної системної моделі речення, яке в конкретному висловленні може тлумачитися як одиниця ментальної інформації [21, с. 49], Ж. Муаньє відтворює динамічні ментальні схеми роботи (руху) думки [22, с. 100], яка кожного разу повторюється при продукуванні мовлення. У цьому полягає ментальна суть породження висловлення, наприклад, у тетичному процесі при ствердженні (констатації) та діалектичному процесі при формуванні питан-

ня. Слід зазначити, що Г. Гійом вважає слово одиницею мови, а фразу (речення) – одиницею мовлення. Учений відзначає, що фраза утворює систему, а система фрази являє собою складову частину мови [6, с. 107–108]. На відміну від трактування моделі речення як статичного утворення, що присутнє в мовній пам'яті людини, лінгвістична схема Ж. Муаньє представлена відповідними фразами, зокрема оповідною й питальною, у вигляді когнітивної опозиції, коли думка рухається по колу – від загального до окремого й від окремого до загального [там само, с. 164]. Такі операції (психомеханізми) існують як ментальні умови, що визначають уживання відповідних фраз у мовленнєвій ситуації. Це пов'язано з тим, що одиниці мовної системи відображають результативний етап психомеханічних операцій, а мовленнєві – процесуальний етап [13, с. 9]. Зауважимо, що психосистематика як напрям у науці про мову, сформульований Г. Гійомом, досліджує не відношення мови й мислення, а певні готові психомеханізми [6, с. 54].

Психосистематика, її оперативні схеми є одночасно теорією висловлення, коли йдеться про фінальну фазу мислячої людини, й областю когнітології, коли мається на увазі «робота» мислення. Г. Гійом уважав, що саме в царині когнітології «думка наче вивчає саму себе і спостерігає свій власний рух, будуючи в результаті мовну систему, елементами якої є позначення, надані думкою окремим відрізкам шляху» [там само, с. 52]. Такий підхід до пояснення ментального кінетизму дозволяє стверджувати, що вчений не лише випередив когнітивний підхід, але й відкрив нову сторінку в теорії когнітивності, яка зводиться до вивчення ментальності й оперативних програм психомеханізмів попереднього вербальному етапу породження висловлення. Розмежування мови й мовлення по відношенню до синтаксису Р. Вален визначає як фразове цілеспрямування (рівень мовної системи), при якому відбувається послідовне включення слова до синтагми, а синтагми до фрази. Її утворення здійснюється суб'єктом мовлення несвідомо (інтуїтивно) завдяки автоматизму, рефлексам, оперативним синтагмам і програмам, що забезпечують постійну відтворюваність потенційних властивостей слова. У свою чергу, дискурсивне цілеспрямування реалізується свідомо та матеріалізується у формах вираження, якими володіє мовець [24, с. 22]. При цьому лінгвістична інтуїція мислиться як неусвідомлений ментальний механізм, що дозволяє суб'єкту мовлення продукувати і сприймати мовні структури без їх пояснення й аналізу [20, с. 13]. На думку У. Еко, мова функціонує згідно з певними програмами, які не усвідомлюються носіями, проте ними використовуються [19, с. 101]. Зважаючи на відмінність у цілеспрямуванні, яке реалізується на рівні мови й на рівні мовлення, лінгвістична інтуїція як феномен протиставляється інтенції. Ментальні операції, які створюють акти представлення (у мовній системі) й саму можливість людського мислення, що залежить від їх реалізації в актах вираження (в мовленні), Г. Гійом називає «інтуїтивною механікою». Очевидне розмежування роботи психомеханізмів у сфері мови й мовлення стосовно синтаксису дозволяє припустити наявність свідомої та несвідомої зон мислення, у яких реалізуються операційні програми мови й мовлення [24, с. 13]. Таким чином, свідоме й несвідоме як складники лінгвістичної свідомості, являють собою об'єктивну онтологію [18, с. 154–155], що є основою когнітивного підходу до мови й мовлення. Повертаючись до питання про пропозитивну модель, відзначимо, що, на нашу думку, «зовнішній» аспект такої моделі пред-

ставлений узагальненою синтаксичною формою, яка вживається для вираження комунікативного типу речення в мовній системі та висловлення в мовленні. Саме ця відмінність виступає зовнішньою диференціальною ознакою різних комунікативних типів речення, в першу чергу – оповідних і питальних. Такою ознакою є прямий і непрямий порядок слів, який може нейтралізуватися в мовленні (висловленні).

Висловлення як одиниця мовлення – це актуалізований складний мовний знак на відміну від простого мовного знаку, яким є слово. Ш. Баллі зазначає, що простий знак (слово) є довільним знаком, у свою чергу, складний знак за своєю природою – мотивований, оскільки описує предмет і представляє рух і дію в розвитку [2, с. 217].

Основна відмінність між знаками, окрім їх номінативно-семантичних функцій і структури (прості й складні знаки), полягає в тому, що вони є статичними одиницями віртуальної реальності мовної системи, динамічними одиницями актуалізованої реальності мовлення, що являють собою два базових семіотичних акти [11, с. 160].

Французькі лінгвісти приділяють значну увагу аналізу висловлення, зокрема, розмежуванню понять *речення*, *висловлення* та *мовленнєвого акту*. В основному, коли йдеться про висловлення, мається на увазі, перш за все, його процесуальний характер, а речення (фраза) розглядається як найбільш проста форма повідомлення думки [2, с. 43]. Таким чином, матеріальною основою висловлення є речення, саме тому воно й виступає об'єктом вивчення. Цієї точки зору дотримуються Ш. Баллі [там само, с. 43-48], Е. Бенвеніст [4, с. 139] і В. Г. Гак [5, с. 23].

У цілому такий підхід пов'язаний із тлумаченням основоположної лінгвістичної дихотомії мова / мовлення. Визнаючи подібну двоєдину онтологічну сутність мови, Е. Бенвеніст відмовляється визнавати речення самостійним мовним знаком і зауважує, що лінгвістичний аналіз мовлення починається саме з речення [4, с. 140]. Разом із тим, розробляючи теорію висловлення на матеріалі французької мови в руслі загальної проблематики «людина в мові», науковець запровадив термін «*énonciation*». Українською мовою його перекладають як «*акт висловлення*» чи просто «*висловлення*», що викликає певні труднощі в разі його протиставлення терміну «*énoncé*», який у перекладі теж означає «*висловлення*» чи «*висловлення-результат*» [17, с. 15]. Таким чином долається подвійне трактування висловлення, де термін «*речення*» фактично вживається замість висловлення-результату. Однак дещо невизначеним залишається зміст термінів щодо висловлення як процесу і як мовленнєвого акту. При цьому ключовим моментом є не лише визнання дихотомії мова / мовлення у неперервній каузації (породженні) висловлення, але й загальне положення Г. Гійома про передування мови мовленню у процесі неперервної каузації висловлення, в оперативній хронології мовленнєво-мовного акту. Мова й мовлення інтегруються в мовленнєвій діяльності, а переходу мова / мовлення передують певні розумові (когнітивні) операції, які зумовлюють роботу психомеханізмів мови й мовлення [6, с. 38–39].

Таким чином, постає питання про основні одиниці мови, мовлення та мовленнєвої діяльності. Г. Гійом, як і Е. Бенвеніст, вважав, що речення відноситься до царини мовлення. Г. А. Звегінцев висловив проміжну точку зору, яка полягає в тому, що в реченні слід виділити два аспекти: те, що визначається наперед мо-

вною системою, й те, що використовується індивідом у мовленні. На думку лінгвіста, в мовній системі представлене псевдоречення, а справжнє речення подає не лише в мовленні [7, с. 40, 72]. Не вживаючи термін «висловлення», науковець фактично визнав опозицію мовної моделі та її мовленнєвої реалізації. До речі, М. М. Бахтін наполягав на чіткому розмежуванні висловлення як одиниці мовленнєвого спілкування й речення як одиниці системи мови, але поза межами їхньої інтеграції в єдиному акті мовлення [3, с. 176]. У свою чергу, Г. Гійом відзначив, що фраза (термін Г. Гійома), яка вживається в мовленні, уже сама по собі є системою. Система фрази являє собою складову частину мови [6, с. 107–108]. Отже, якщо розмежування одиниць мови й мовлення за умови визнання терміна висловлення не лише як процесу, але і як результату, виглядає більш зрозумілим, то з приводу тлумачення терміна «мовленнєвий акт» як синоніма терміна «висловлення» не можна не погодитись з думкою Дж. Лайонза, який зазначає, що певною мірою термін «мовленнєвий акт» облудний. Він не є синонімом терміну «акт висловлення», а означає деяку особливу частину продукування висловлення" [10, с. 252]. Дослідник також вважає, що дія – це процес, який контролюється агентом, а акт – одиниця дії чи активності [там само]. Тож, мовленнєвий акт означає одиницю мовленнєвої діяльності. Оскільки, на думку Г. Гійома, у мовленнєвій діяльності інтегруються властивості мови й мовлення, сама одиниця мовленнєвої дії являє собою мовленнєво-мовний акт, тобто дії, до якої послідовно залучаються мовні й мовленнєві властивості слова і фрази [6, с. 85]. Предметом мовлення як предметом вираження є обдумане (*la pensée*), предметом мови як предметом представлення – мислиме (те, що розуміється) (*le pensable*) [там само, с. 94]. Зміст мови – це надана людській свідомості вся сукупність мислимого (того, що розуміється), але не у вигляді вираження, а у вигляді систематизованого представлення. Зміст мовлення – це вибіркова частина мислимого (розумового), що використовується для продукування дійсного обдуманого [там само, с. 96].

Мова являє собою результати роботи мислення, що є цариною усталеного, а мовлення – це в основному процесуальна область мислення. При цьому, ймовірно, процесуальний характер мислення відображається в тому, що свідомість, у якій проявляється ментальна активність мозку [8, с. 150], змушена створювати знання, тобто розмовляти сама із собою [1, с. 167]. Очевидно, це те, що Г. Гійом називав «можливістю розумового самопостереження, [...], яка полягає в тому, що мислення має механізми самоперехоплення» [6, с. 54]. Перехоплення – це місце зустрічі, зіткнення мислення й мовлення, перехопити – це одночасно затримати й зрозуміти, що необхідно мисленню, оскільки воно створює само себе [23, с. 11]. Думка неначе вивчає саму себе, спостерігає за своїм власним рухом, будуючи в результаті мовну систему [16, с. 52].

Зазначимо ще раз, що психомеханізми як певні когнітивні процеси працюють у мові й мовленні з тією відмінністю, що в мові ми маємо справу з результатами роботи психомеханізмів, а в мовленні – з процесуальним характером їх функціонування [12, с. 104]. Отже, «без перехоплення мисленням самого себе вираження є неможливим» [6, с. 54]. Інакше кажучи, без когнітивної динаміки мислення неможливе висловлення. Останнє є «продуктом» інтеграції двох етапів психомеханічних мовних і мовленнєвих операцій на шляху формування висловлення.

Таким чином, розмежування речення як певної пропозитивної моделі, висловлення і мовленнєво-мовного акту зумовлено когнітивно у плані самого ментального процесу і його результату – висловлення, яке реалізується в мовленнєво-мовному акті. Саме тому ми вважаємо, що *одиноцею мовної системи є речення*, його абстрактна схема, пропозитивна модель, *одиноцею мовлення – висловлення*, а *мовленнєвої діяльності – мовленнєвий акт* (мовленнєво-мовний акт, за термінологією Г. Гійома). Це надає підстави стверджувати, що мовленнєвий акт мислиться як динамічний компонент дискурсу, а текст є його результативним складником. Порівняйте: «дискурс – це не лише сам твір, але й діяльність (що береться в сукупності процесу й результату), в ході якої мовленнєво-мислимий продукт і розуміється» [9, с. 113].

Розмежування речення, висловлення й мовленнєво-мовного акту як основних одиниць онтології лінгвістичної реальності – мови, мовлення й мовленнєвої діяльності, – є надзвичайно важливим для теорії кінетизму лінгвістичної ментальності.

Підводячи деякі підсумки, зазначимо, що мовні одиниці по-різному пов'язані з роботою психомеханізмів мислення, які відбивають внутрішній бік когнітивного процесу [14]. Лексичні одиниці системи мови відображають відповідно результат роботи психомеханізмів і характеризуються як однозначні. Їхні потенційні можливості у плані однозначності / багатозначності реалізуються при включенні лексеми в синтагматику висловлення у процесі динамічних когнітивних операцій (психомеханізмів). Останні пов'язані з креативною, осмисленою мовленнєво-розумовою діяльністю, з прагматичним цілеспрямуванням висловлення.

Література

1. Архипов И. К. Полифония мира, текст и одиночество / И. К. Архипов // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып 1. Язык и познание : Методологические проблемы и перспективы. – С. 157–171.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Бахтин. М. М. Собр. соч. – Т. 5 : Работы 1940–1960 гг. – М. : Русские словари, 1996. – С. 159–206.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
5. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2004. – 862 с.
6. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гийом Г. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 346 с.
7. Звегинцев Г. А. Предложение и его отношение к языку и речи / Г. А. Звегинцев. – М. : Москов. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1976. – 306 с.
8. Кравченко А. В. Является ли язык репрезентативной системой? / А. В. Кравченко // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып 1. Язык и познание : Методологические проблемы и перспективы. – С. 135–156.
9. Красных В. В. "Свой среди чужих" : миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.

10. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
11. Лещак С. Ономаσιологический анализ сверхсловных неидеоматических знаков в современном русском языке [Электронный ресурс] / С. Лещак, О. Лещак // *Studia Rusycystyczne Akademii Świętokrzyskiej*. – Kielce, 2005. – Т. 14. – S. 151–167. – Режим доступа : <http://www.ujk.edu.pl/~leszczak/swerchslownyje%20znaki.doc>. — Заголовок з екрану.
12. Минкин Л. М. К проблеме соотношения мышления, языка и речи / Л. М. Минкин, С. А. Моисеева // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* – Х. : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2004. – № 635. – С. 103–109.
13. Минкин Л. М. Номинация и референция в высказывании / Л. М. Минкин, И. С. Шевченко // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* – Х. : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2005. – № 667. – С. 3–10.
14. Минкин Л. М. Феноменология, эпистемология, психосистематика и психомеханика языка / Л. М. Минкин // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія.* – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – Т. 12, № 1. – С. 7–19.
15. Минкин Л. М. Теория лингвистического ментализма Г. Гийома и вопросы нейролингвистики / Л. М. Минкин // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія.* – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – Т. 15, № 2. – С. 98–110.
16. Реферовская Е. А. Философия лингвистики Густава Гийома. Курс лекций по языкознанию / Е. А. Реферовская. – СПб. : Академический проект, 1997. – 126 с.
17. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса.* – М. : Прогресс, 1999. – С. 13–54.
18. Сёрль Дж-Р. Что такое речевой акт? / Дж-Р. Сёрль // *Новое в зарубежной лингвистике.* – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 151–169.
19. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : Symposium, 2004. – 538 с.
20. Bajrić S. Questions d'intuition / S. Bajrić // *Langue française.* – P. : Larousse, 2005. – № 147. – P. 7–18.
21. Gineste M.–D. De la phrase à la proposition sémantique: un point de vue de la psychologie cognitive du langage [Электронный ресурс] / M.–D. Gineste // *L'information grammaticale.* – Paris : Editions Peeters, 2003. – № 98. – P. 38–51.
22. Moignet G. Systématique de la langue / G. Moignet. – P. : Klincksieck, 1981. – 346 p.
23. Valette M. Enonciation et cognition : deux termes in absentia pour des notions omniprésentes dans l'oeuvre de Guillaume / M. Valette // *Le français moderne.* – P. : CILF, 2003. – № 1. – P. 8–25.
24. Valin R. Perspectives psychomécaniques sur la syntaxe / R. Valin. – Québec : Presses de l'université Laval, 1981. – 96 p.

Антипова А. В. Когнитивная обусловленность интеграции языка и речи в речевой деятельности

В статье рассматривается кинетизм лингвистической ментальности в ходе непрерывной каузации высказывания, а также определяются единицы системы языка, речи и речевой деятельности.

Ключевые слова: высказывание, кинетизм, лингвистическая ментальность, предложение, речевая деятельность, рече-языковой акт, речь, система языка.

Antipova A. V. Cognitive conditionality of integration of language and speech in speech activity

The article deals with kinetics of linguistics mentalism in the continuous causation of the utterance; it determines the units of language, speech and speech activity.

Key words: kinetics, language and speech act, language system, linguistic mentalism, sentence, speech, speech activity, utterance.

УДК 811. 124' 06' 373. 72

Г. А. Бенькевич

КОНЦЕПТ «ЗДОРОВ'Я» В ЛАТИНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті відображена репрезентація концепту «здоров'я» в латинській фразеології та аналізується його структура. Визначається ставлення стародавніх греків та римлян до здоров'я.

Ключові слова: концепт, фразеологізм, здоров'я, менталітет, стародавні греки та римляни.

Кожна епоха, соціальна група формують світогляд певної нації, окремої особистості. Для зорієнтованої на античність європейської культури важливою є мовно-фразеологічна спадщина Стародавніх Греції та Риму. Античність у фразеологізмах яскраво виявила не тільки основні типологічні риси, притаманні людськості, але й віддзеркалила у них свою ментальність. Фразеологізми ввібрали в себе історію народу, своєрідність його культури, побуту, традицій. Важливими є фразеологізми з часів античності, які мають нашарування тисячоліть і передають духовну культуру поколінь.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в лінгвістиці відбувається зміна парадигм та затвердження антропоцентричного принципу. У зв'язку з цим, основним об'єктом дослідження вчених стає мовна картина світу та її складові – концепти. Під «**концептом**» ми розуміємо «глобальну одиницю смислової діяльності», «квант структурованого знання», «одиницю семантичного простору мови» [8, с. 7], «уявлення про фрагмент світу», «національний образ з ознаками індивідуального уявлення» [8, с. 14].

В основі взаємозв'язку мови та мислення перебуває антропоцентризм й особливо яскраво він виявлений в лексиці та фразеології. І тому на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки фразеологія є явищем мови, яке перебуває у

центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників (В. М. Телія, R.W. Gibbs, A. Makkaї та ін.) [9; 16; 17].

Актуальність дослідження обумовлена новим підходом до вивчення фразеології. Фразеологія, в силу тривалого повторення і вживання певних мовленнєвих конструкцій – фразеологізмів, у наш час є особливо актуальною для людства. Тож у фразеологічному складі мови, як у дзеркалі, сконденсовано не лише національний менталітет [16, с. 10], але й відображено дидактичні настанови для виховання молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Репрезентації лексичних одиниць на позначення здоров'я присвятили свої дослідження такі вчені, як Л. Туленінова, О. Кириленко, О. Усачова, О. Аміянец, Р. Ялалова, В. Батицька та ін. Дослідники акцентують увагу на розгляді антонімічних бінарних концептів ЗДОРОВ'Я – ХВОРОБА та перекладацьких відповідників в англійській, російській, німецькій мовах. Однак, в латинській мові даний концепт потребує детальнішого дослідження.

Метою дослідження є репрезентація концепту «здоров'я» в латинській фразеології. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: визначити поняття «концепт», розглянути структуру концепту «здоров'я» в латинській фразеології та відобразити ставлення стародавніх греків та римлян до здоров'я.

Здоров'я впродовж віків є предметом зацікавлення людини, що знайшло своє відображення у значній кількості латинських фразеологізмів: *sanior pisce* – здоровіший від риби; *corpore et mente sanus* – здоровий тілом і душею; *corpus integrum* – здорове (цілісне) тіло (Цельс); *corpus vividum* – тіло, сповнене життям (Пліній Молодший); *valetudo integra (commoda)* – бездоганне здоров'я (Ціцерон); *sanitas incorrupta* – бездоганне (незіпсоване) здоров'я.

Згідно визначення «Великого тлумачного словника сучасної української мови», здоров'я означає: 1) стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи; 2) той чи інший стан, самопочуття людини [2, с. 455]. Первісне значення «здоровий» – зроблений «з доброго дерева» [3, с. 255].

Здоров'я є одним з найважливіших життєвих орієнтирів людини і великою цінністю, яка спонукає людину до дії, а саме – зберегти, покращити, укріпити та відновити власне здоров'я найрізноманітнішим чином [11, с. 1]. Основною характеристикою здоров'я є цілісність організму [10].

З покон віків у людини була потреба піклуватися про своє тіло, здоров'я, харчування і чистоту, розум і мораль. Про це йдеться у таких фразеологізмах: *bona valetudo melior est quam maximae divitiae* – добре здоров'я краще за найбільше багатство; *non est census supersalutis corporis* – немає нічого ціннішого від здоров'я тіла; *homines nihil utilius est sanitate* – для людини немає нічого важливішого від здоров'я.

Стародавні греки та римляни надавали особливого значення здоров'ю, гарному вигляду, гармонійності та фізичній досконалості тіла. Вони проявляли турботу про здоровий спосіб життя: *cura, ut valeas* – дбай про своє здоров'я; *valetudinem tuam cura diligenter* – ретельно дбай про своє здоров'я (Ціцерон); *cura dabit faciem* – турбота дасть красу (Овідій).

Турбота про здоров'я, як про дорогоцінний дар та збереження прекрасного тіла вимагали дотримання правил гігієни: *hygiene amica valetudinis* – гігієна є подругою здоров'я.

Здоров'я неодмінно є пов'язане зі здоровим тілом, яке асоціюється з фізичною міццю, силою. В латинській мові ця сила виражена лексемою *robur*.

Стан здоров'я та особливості тілобудови були тими показниками, на основі яких вирішувалася доля дитини у Спарті, адже лише здорові діти мали право на життя [13].

Дбайливе ставлення до здоров'я відображено в античній міфології, де більшість богів були покровителями здорового способу життя. Так, значного поширення набув культ Асклепія – бога лікування.

Серед творів грецьких та римських поетів вагоме місце посідали гімни на честь богів-цілителів. Наприклад, Арифрон Сикіонський у поетичному творі «Гімн здоров'ю» наголошував на відсутності людського щастя без здоров'я:

..... «Лише з тобою, о Здоров'я блага,
Квітне й блищить усе, і радість Харити несуть;
Щасливих не має у світі людей без тебе.....» [15, с. 23].

Велике значення для фізичного і духовного розвитку у Стародавній Греції мала кротонська медична школа. Саме звідси походить приказка *sanior Crotoniate* – «здоровіший від кротонця», яка є справжньою похвалою здоров'ю [7, с. 14].

Для підтримки здоров'я та дотримання чистоти римляни відвідували гарячі лазні – терми [7, с. 109]. Про це свідчить вислів: *munditia corporis est pignus sanitatis* – чистота є запорукою здоров'я.

Одним з найбільш розповсюджених є побажання здоров'я: *si vales, bene est, ego valeo* – якщо ти здоровий, це добре, а я здоровий (Сенека «Моральні листи до Луцілія»); *sis salus!* Будь здоровий!; *sitis saluti!* Будьте здорові!; *vale!* Будь здоровий! (формула прощання).

В Стародавній Греції існував ідеал тілесної і моральної досконалості – калокагатії: *mens sana in corpore sano* – у здоровому тілі був здоровий дух.

Для підтримки здоров'я важливу роль відігравали гімнастичні вправи. На думку Гіппократа, гімнастика очищує організм [7].

Нами виділено 10 лексем, які різнобічно пояснюють ставлення людини античності до свого фізичного стану:

- **sanitas** – здоров'я, здоровий глузд, розважність, розумність, розсудливість, тверезість, спокій;

- **valetūdo** – стан здоров'я, хвороба, здоров'я;

- **salūs** – здоров'я, недоторканість, благополуччя;

- **sanare** – лікувати,вилікувати, зцілювати, загоювати, оздоровлювати, припиняти, класти край, підбадьорювати, спокутувати, відшкодовувати, поправляти;

- **valēre** – бути сильним, міцним, бути живим і здоровим, бути могутнім, сильним;

- **sanus** – здоровий, непошкоджений, цілий, розсудливий, розумний;

- **salūber** – здоровий, корисний для здоров'я, цілющий, корисний, рятівний, повчальний, міцний;

• **bonus** – добрий, здібний, путний, чесний, справедливий, благородний, значний, гарний;

• **integer** – незачеплений, неторкнутий, неушкоджений, цілий, невикористаний, нерозв'язаний, чесний, правдивий;

• **vegetus** – міцний, повний сил, бадьорий, діяльний.

Ядром концепту «здоров'я» в латинській фразеології є **valetūdo** – стан здоров'я, хвороба, здоров'я.

У нашому дослідженні ми розподіляємо концепт «здоров'я» на такі фразеосемантичні групи (ФСГ):

ФСГ «Здорова їжа»: *fructus cape cum pane, / si vis vivere sane* – їж фрукти (овочі) і хліб, якщо хочеш бути здоровим; *homini cibus utilissimus simplex est* – проста їжа для людини – найкорисніша; *caseus et panis sunt optima fercula sanis* – хто сир і хліб споживає, той добре здоров'я має; *ut sis noctu levis, sit tibi coena brevis* – щоб легкою була ніч, хай короткою буде вечеря (Салернський кодекс здоров'я); *edimus, ut vivamus, non vivimus, ut edamus* – їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти.

ФСГ «Здоровий сон»: *somnus recreat vires* – сон відновлює сили (для здоров'я і сил потрібно мати здоровий сон).

ФСГ «Поміркованість»: *cibus, potus, somnus, venus – omnia moderata sint* – їжа, пиття, сон, любов – нехай все буде в міру; *sit tenuis pastus, si tu vis vivere castus* – якщо хочеш у здоров'ї жити, треба в міру їсти й пити.

ФСГ «Гартування»: *confirma corpus* – загартовуйся!

ФСГ «Відсутність турбот»: *fac itaque tibi iucundam vitam omnem pro illa sollicitudinem deponendo* – роби приємним для себе все життя, відкинувши будь-які турботи про нього (Сенека).

ФСГ «Сміх, веселощі»: *ludere, ridere hoc est vivere* – веселитися, сміятися – це жити.

ФСГ «Дружба»: *ne quisquam melior medicus, quam fidus amicus* – немає кращого лікаря, ніж вірний друг.

ФСГ «Фізичні вправи»: *vis multa exertatione continenda est* – силу потрібно підтримувати постійними вправами.

ФСГ «Спокій»: *si tibi deficient medici, medici tibi fiant – haec tria: mens hilaris, requies, moderata diaeta* – якщо тобі бракує лікарів, то нехай твоїми лікарями буде ця трійця: весела вдача, спокій, помірна дієта (Салернський кодекс здоров'я); *optimum medicamentum quies est* – спокій є найкращими ліками.

Висновки: Проаналізувавши структуру концепту «здоров'я» в латинській фразеології, ми дійшли висновку, що основною характеристикою здоров'я є цілісність організму, сила людини. Здоровий спосіб життя стародавні греки та римляни вважали гарантом тілесної досконалості, що сприяв формуванню культури тіла та духовного розвитку. Для підтримки здорового способу життя потрібний спокій, здоровий сон, споживання здорової їжі, поміркованість у їжі та питті, загартовування, відкидання зайвих турбот, весела вдача, вірні друзі, фізичні вправи тощо. У фразеологізмах відображені дидактичні настанови та вказівки стародавніх греків та римлян стосовно підтримки здоров'я, які є особливо цінними для збагачення знання молодого покоління. Адже, здоров'я є важливою цінністю людини, символом її блага та надійності.

Перспективи подальших досліджень: У зв'язку зі зміною парадигм, на межі ХХ-ХХІ ст. затверджується антропоцентричний принцип, який при накладанні на сучасні реалії піддається серйозному переосмисленню. На цьому тлі й відбувається розвиток когнітивної лінгвістики. В центрі уваги поставлено людину, яка творить мову, а мова розглядається у зв'язку з її духовним світом. Людина постає суб'єктом на верхівці розвитку процесу пізнання. Антропоцентричний підхід до мови виявляє її системність та сутнісну роль – бути картиною світу. Фразеологізми найбільш яскраво виявляють специфіку мовної картини світу і підтверджують взаємовплив мови і культури. Вивчення мовної картини світу є вагомим внеском у розвиток лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, лінгвогносеології, психолінгвістики, мовознавства та ін. Додаткового розгляду, на наш погляд, потребує репрезентація емоцій у латинській фразеології.

Література

1. Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. Том 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
3. Етимологічний словник української мови в семи томах. В 2 т. – К. : Наукова думка, 1985. – 573 с.
4. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
5. Корж Н. Г. Из skarбниці античної мудрості : [словник] / Н. Г. Корж, Ф. Й. Луцька . – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Вища шк., 1994. – 351 с.
6. Крылатые латинские выражения / авт.-сост. Ю. С. Цыбульник. – Х. : Фолио; М. : Эксмо, 2008. – 992 с.
7. Марчукова С. В. Медицина в зеркале истории / С. В. Марчукова. – М. : Европейский дом, 2003. – 272 с.
8. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Волгоград : Изд-во ВГУ, 1999. – 30 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
10. Туленинова Л. В. Концепты «здоровье» и «болезнь» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.20 / Л. В. Туленинова. – Волгоград, 2008. – 20 с.
11. Усачева А. Н. Лингвистические параметры концепта «Состояние здоровья» в современном английском языке : автореф. дисс. канд. филол. наук : 10.02.04 / А. Н. Усачева. – Волгоград, 2002. – 17 с.
12. Цимбалюк Ю. В. Крилаті латинські вислови / Ю. В. Цимбалюк. – К. : Вища школа, 1976. – 190 с.
13. Шёманн Г. Греческие древности [Электронный ресурс] / Г. Шёманн // Золотая Греция. – Режим доступа : <http://www.w-st.ru/bitcgfhndjcg.html>.
14. Шеремета Л. В. Латинь на кожен день : словник латинських афоризмів, літературних цитат, наукових термінів, приказок, прислів'їв, фразеологізмів / Л. В. Шеремета, О. В. Шеремета. – І.-Ф. : Облдрукарня, 2005. – 788 с.

15. Шульц Ю. Ф. Медицина в поэзии греков и римлян / Ю. Ф. Шульц. – М. : Медицина, 1987. – 128 с.

16. Gibbs R. W., Jr. Process and Products in Making Sense of Tropes // Metaphor and Thought. Second edition. Edited by Andrew Ortony. – Cambridge University Press, 1993. – P. 252–276.

17. Makkai A. Idiom Structure in English. – Paris : Mouton, 1972. – 371 p.

Бенькевич Г. Концепт «ЗДОРОВЬЕ» в латинской фразеологии

В статье отображена репрезентация концепта «здоровье» в латинской фразеологии и анализируется его структура. Определяется отношение древних греков и римлян к здоровью.

Ключевые слова: *концепт, фразеологизм, здоровье, менталитет, древние греки и римляне.*

Benkevych G. A concept of «HEALTH» in Latin Phraseology

In the article a concept of «health» in Latin phraseology is represented and his structure is analysed. Attitude of ancient Greeks and Romans toward a health is determined.

Key words: *concept, phraseological unit, health, mentality, ancient Greeks and Romans.*

УДК 811.161.2'373.46:52

О. М. Богуш

**ЗОРЯНЕ НЕБО В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ
(НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ НОМЕНКЛАТУРНИХ НАЗВ
АСТРОНОМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ)**

У статті розглянуто українські номенклатурні назви астрономічних об'єктів зоряного неба, що дають уявлення про специфіку українського мовного простору, відображають духовне життя і культуру української нації. Ознайомлення із цими номінаціями допоможе краще пізнати один із фрагментів мовної картини світу українців.

Ключові слова: *астрономічна лексика, астронім, онімна лексика, мовна картина світу.*

В усі часи людство прагнуло з'ясувати сутність речей, зокрема усвідомити походження Землі й людини у Всесвіті, пізнати закони, за якими рухаються небесні світила. Шлях людського пізнання супроводжувався словом, оскільки все відкрите й пізнане людиною називала засобами мови, передаючи ці назви з покоління в покоління.

Українській мові, як і будь-якій іншій, притаманні власні імена окремих конкретних предметів і живих істот, серед яких важливе місце мають астрономічні назви.

В Україні є небагато праць, що стосуються астрономічного пласту ономастичного простору. Так, астрономічні терміни з ономастичним компонентом проаналізовано в статті Ірини Процик [5]; астрономічну лексику в лінгвокраїнознавчому аспекті та особливості її вивчення на заняттях із чужоземцями розглядали Ірина Процик, Галина Тимошик [6] та Лілія Синишин [7]. Ірина Процик та Галина Тимошик є авторами «Лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови. Астрономічні назви» [4].

Мета цієї розвідки – дослідити національно-культурні особливості номенклатурних назв астрономічних об'єктів зоряного неба в мовній картині світу українців.

Мовна картина світу є вербальною репрезентацією наявного досвіду індивіда, нації, людства, ментального відображення об'єктивної дійсності, тобто світу, що нас оточує, як єдиного цілого та його окремих фрагментів, а також матеріальної та духовної життєдіяльності людини [8, с. 103]. Тому особлива роль у мовній картині світу належить тим одиницям мовної системи, які найтісніше пов'язані з навколишнім світом (об'єктивною дійсністю), його членуванням, індивідуалізацією окремих фрагментів у зв'язку з їхньою практичною значущістю для людини. Це – власні імена (оніми), які і є результатом такої індивідуалізації, виділення тих чи інших фактів дійсності з низки подібних.

Астрономічні назви – не просто знаки для розрізнення небесних тіл. Вони є голосом історії, свідками минулого, дають уявлення про те, як у давнину розуміли небесні тіла, практично використовували зоряне небо для орієнтації в часі [2, с. 4].

Астроніми є особливими мовними одиницями, які мають у своїй семантиці національно-культурний компонент, тобто вирізняються особливою країнознавчою репрезентативністю, багатством культурних, історичних асоціацій. Вони є носіями лінгвокраїнознавчої інформації, наприклад: *Повний Місяць* – одна з чотирьох фаз Місяця, коли з землі видно весь його освітлений Сонцем диск [1, с. 362]. Українці вірили, що фази місяця мають різний вплив на все живе на Землі, зокрема, людина, яка народилася в Повню, має похмурий вираз обличчя і буркотливу вдачу. *Полярна зірка* – найяскравіша зірка Малої Ведмедиці [1, с. 372]. Вона – єдина нерухома зірка, за якою можна завжди визначити напрямок на північ. Полярна зірка названа так за місцем її розташування на небі відносно землі.

Велику групу серед астрономічних номенклатурних назв становлять назви сузір'їв, що відображають духовне життя і культуру стародавніх народів. З деякими номінаціями пов'язують поетичні легенди та міфи, знання яких збагачує внутрішній світ людини. У багатьох народів саме міфологія була вагомим джерелом найменування астронімів, але в українській мовній картині світу міфологія не мала вирішального значення. Важливішими для з'ясування способу номінування небесних світил в українців були земні соціально-історичні реалії, тобто для називання використовувалися загальноновживані слова мови. Найчастіше це назви, які відображали побут, господарську діяльність українського народу. Серед таких номінацій є:

1) назви предметів та їх деталей: *Вітрила* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у березні-квітні (низько над південним горизонтом) [1, с. 81]; *Корма* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші

умови видимості – ввечері – у лютому-березні [1, с. 229]; *Стріла* – сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у липні-вересні [1, с. 455]; *Щит* – сузір'я Південної півкулі неба. У Щиті є найяскравіша частина Молочного Шляху. Найліпші умови видимості – ввечері – у липні-серпні [1, с. 538]. Ці сузір'я розташуванням зірок нагадують відповідні предмети, від яких і утворено астрономічні назви.

2) назви предметів побуту: *Хрест* – сузір'я Північної півкулі неба. У ньому починається роздвоєння цієї смуги, зумовлене поглинанням світла зір близько розташованими пиловими хмарами. Найліпші умови видимості – увечері – влітку, восени, на початку зими [1, с. 252]. В основу найменування цього сузір'я покладено асоціацію за зовнішньою подібністю до хреста. *Чаша* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у квітні-травні [1, с. 526];

3) назви приладів: *Компас* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у лютому-березні [1, с. 225]; *Косинець* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості частини сузір'я ввечері на півдні України – у червні-липні [1, с. 233].

3) назви людей за сферою їхньої діяльності:

Водолій – зодіакальне сузір'я, через яке Сонце проходить наприкінці лютого – на початку березня. Найліпші умови видимості – увечері – у серпні-вересні [1, с. 83]. Назва виникла на основі візуальної подібності до людини, яка ллє воду. У назві цього сузір'я простежується важлива для хлібороба символіка небесної води, життєдайного дощу [4, с. 17].

Волопас (Воляр) – сузір'я Північної півкулі неба, найліпші умови його видимості – ввечері – наприкінці зими, навесні і влітку [1, с. 84]. Це сузір'я вважають одним із астрономічних об'єктів, яким українці найдавніше дали назву. Найменування пов'язане з особою, яка доглядає, пасе воли. Віл в українців, як і в більшості народів світу, був першим помічником у домашньому господарстві селянина. Християни вважають вола благословенною твариною, адже він своїм диханням зігрів новонародженого Христа, який лежав у яслах [4, с. 18].

Стрілець (Мисливець) – зодіакальне сузір'я, через яке Сонце проходить з 19 грудня по 19 січня. Найліпші умови видимості – увечері – у липні-серпні [1, с. 455]. Назва виникла внаслідок візуальної подібності, бо розташування зірок усього сузір'я контуром нагадує чоловіка з луком.

4) назви тварин, птахів, земноводних: *Вовк* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у травні-червні [1, с. 82]; *Голуб* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у січні-лютому [1, с. 115]; *Дельфін* – сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у червні-грудні [1, с. 127]; *Жираф* – навколополярне сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у січні-лютому [1, с. 160]; *Журавель* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері (низько над південним горизонтом) – у жовтні-листопаді [1, с. 160]; *Кит* – екваторіальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у листопаді-грудні [1, с. 213]; *Козоріг* – зодіакальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у серпні-вересні [1, с. 220]; *Лев* – зодіакальне сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у березні-червні [1, с. 252]; *Лисичка* – сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – влітку і

до пізньої осені [1, с. 254]; *Малий Лев* – сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у березні-травні [1, с. 267]; *Малий Пес* – екваторіальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у лютому-квітні [1, с. 267]; *Орел* – екваторіальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у серпні-жовтні [1, с. 333]; *Південна Риба* – сузір'я Південної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у жовтні-листопаді (низько над південним горизонтом) [1, с. 352]; *Рак* – зодіакальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у березні-квітні [1, с. 376]; *Риби* – зодіакальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у листопаді-грудні [1, с. 404]; *Рись* – сузір'я Північної півкулі неба. Спостерігають цілорічно. Найліпші умови видимості – ввечері – у лютому-березні [1, с. 404]; *Скорпіон* – зодіакальне сузір'я. Найліпші умови видимості – ввечері – у червні-липні [1, с. 426]; *Ящірка* – сузір'я Північної півкулі неба. Найліпші умови видимості – ввечері – у вересні-жовтні [1, с. 547]. Отже, люди називали астрономічні об'єкти, створюючи асоціації з певними об'єктами тваринного світу, птахами, земноводними тощо.

Українські народні назви сузір'їв не ввійшли в науковий обіг як офіційні, проте досить часто використовуються як синонімічні номінації, адже точно передають враження, що виникає, коли зіставити розташування зірок із певними предметами, істотами. Так, *Велика Ведмедиця* має цілий ряд народних назв: *Великий Віз*, *Чумацький Віз*, *Великий Ківш*; сузір'я *Дельфін* по-народному називається *Криниця*; *Кассіопея* – *Борона*; *Мала Ведмедиця* – *Малий Віз*, *Пасіка*; *Чумацький шлях* – *Молочний Шлях*, *Молочна Дорога*, *Небесна Дорога*, *Журавлина Дорога*, *Божа Дорога*, *Богів Шлях*, *Земляна Дорога*, *Зоряна Дорога*, *Дорога до Єрусалиму*, *Галактика*. Сузір'я *Орел* у народі має назву *Дівчина з відрами* (його конфігурація може нагадувати величезного птаха або постать людини з розведеними руками [4, с. 22]; сузір'я *Лебідь* по-народному зветься *Хрестом* тощо.

Як видно із проаналізованих прикладів, наші предки „переносили” на зоряне небо земні реалії, які їх оточували і відігравали важливу роль у їхньому господарському житті та праці, відображали соціальний устрій та світосприйняття народу. Час і особливості появи того чи іншого астрономічного об'єкта на нічному небі слугували українцям своєрідним сигналом початку основних сільськогосподарських робіт. У деяких назвах сузір'їв наші пращури відобразили свою працьовитість і миролюбність. Часто виокремлення найпомітніших небесних фігур було зумовлено практичними потребами: уночі небесні об'єкти допомагали орієнтуватися в просторі й визначати час. Для цього необхідно було знати найпомітніші групи зір, які легко відшукати в різних частинах неба.

Отже, онімна астрономічна лексика української мови має величезну лінгвоукраїнознавчу цінність, безпосередньо пов'язану з національною культурою України. За астрономічними номінаціями можна отримати повніше уявлення про історичний досвід, реальні умови життя, звичаї, заняття та інтереси українців. До того ж назви віддзеркалювали життя народу таким, яким воно було у час появи астронімів. Тому досліджений матеріал допоможе краще пізнати один із фрагментів мовної картини світу українців, а також з'ясувати особливості процесу номінації астрономічних об'єктів в українській мові.

Література

1. Астрономічний енциклопедичний словник / за заг. ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 548 с.
2. Калинович Ф. Словник математичної термінології (Проект). Ч. III. Астрономічна термінологія й номенклатура / Ф. Калинович, Г. Холодний – Х. : Рад. шк., 1931. – 117 с.
3. Карпенко Ю. А. Название звездного неба / Ю. А. Карпенко. – М. : Наука, 1981. – 184 с.
4. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Четвертий зшиток. Астрономічні назви / укл. : І. Процик, Г. Тимошик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 140 с.
5. Процик І. Астрономічні терміни з ономастичним компонентом / І. Процик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 78–81.
6. Процик І. Українські астроніми в лінгвокраїнознавчому аспекті / І. Процик, Г. Тимошик // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : [зб. наук. праць]. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 220–223.
7. Синишин Л. Астрономічна лексика української мови та її вивчення в курсі української мови як іноземної / Л. Синишин // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : [зб. наук. праць]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 3. – С. 214–218.
8. Яніцька Н. Р. Онімний фрагмент мовної картини світу (на матеріалі мікротопонімії центральних та східних районів Львівщини) / Н. Р. Яніцька // Наукові праці : Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : Видання ЧДУ ім. П. Могили. – Т. 119. – Вип. 106. – С. 103–107.

Богуш О. М. Звездное небо в языковой картине украинского мира (на примере украинских номенклатурных названий астрономических объектов)

В статье рассмотрены украинские номенклатурные названия астрономических объектов звездного неба, дающие представление о специфике украинского языкового пространства, отражающие духовную жизнь и культуру украинской нации. Ознакомление с этими номинациям поможет лучше узнать один из фрагментов языковой картины мира украинского.

Ключевые слова: астрономическая лексика, астроном, онимная лексика, языковая картина мира.

Bohush O. M. Starry sky in Ukrainian language picture of the world (in case of Ukrainian names nomenclature of astronomical objects)

The article considers Ukrainian nomenclature names of astronomical objects in the sky that give insight into Ukrainian language space, reflecting the spiritual life and culture of the Ukrainian nation. Introduction of these categories will get to know each of the fragments Ukrainian language picture of the world.

Key words: astronomical vocabulary, astronomer, onimna vocabulary, language picture of the world.

**ВЕРБАЛЬНО-КОГНІТИВНА МЕРЕЖА «ГРІХ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ІНТРОСПЕКТИВНО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ**

У статті розглядається концепт гріх як актуалізований вузол вербально-когнітивної мережі. Виявлення вербально-когнітивних зв'язків концепту, які характеризують його внутрішню структуру і окреслюють зовнішні конститuentи, здійснюється шляхом аналізу лексикографічного матеріалу.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, українська мова, лексикографія.

Визнання системної організації концептів і взаємозв'язків між ними стало поштовхом до моделювання концепту не як ізольованої одиниці, а як актуалізованого вузла вербально-когнітивної мережі (ВКМ). Виявлення міжконцептуальних зв'язків, у системі яких функціонує слово-концепт, що об'єктивує «вузол», і унаочнення їх за допомогою інших номінативних одиниць цієї системи уявляється нам **актуальним**, теоретично і практично значеннєвим.

Ми поставили за **мету** створити модель вербально-когнітивної мережі «ГРІХ» та встановити зв'язки між її конститuentами шляхом інтроспективно-лексикографічного аналізу. До цього часу проводився лексикографічний опис семантичної структури імені концепту ГРІХ на матеріалі російської (Н. О. Козина, М. М. Бушакова), французької (Є. О. Сьомухіна), англійської (О. В. Ваховська) мов. **Новизна** нашого дослідження полягає в тому, що воно ґрунтується на одному із засадничих принципів сучасної когнітології – конекціонізмі, який дозволяє встановити міжконцептуальні конекції, зафіксовані у словниках, і представити їх у вигляді мережевої моделі. **Об'єктом** нашої розвідки став фрагмент ментального лексикону з концептуальним центром ГРІХ в українській мові, **предметом** – закріплені у словниках вербально-когнітивні зв'язки.

Вивчення значень мовних величин, організованих у «мовну систему словників», які зберігають історичну пам'ять носіїв мови [17, с. 25], є першим і необхідним кроком на шляху моделювання ВКМ. Загальновідомо, що більша частина інформації однаковою мірою представлена у свідомості різних носіїв однієї мови, тому словники поєднують, як спільний погляд на концепт, обумовлений національною ментальністю, так і можливі проєкції цього концепту в ідіолектах. Тому тлумачення лексичного значення імені концепту є одним із джерел інформації про інваріантний мовний концепт.

У нашому дослідженні ми використовуємо Етимологічний словник української мови, етимологічні словники російської мови М. Фасмера, А. Г. Преображенського, «Этимологический словарь славянских языков» під ред. О. Н. Трубачова, «Сравнительный словарь мифологических символов в индоевропейских языках» М. М. Маковского, Словник давньоруської мови І. І. Срезневського, Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., а також тлумачні словники, у яких відображена лексика XIX–XX ст.: Словарь української мови Б. Грінченка, Словник української мови: В 11 т. Крім того, ми звернулися до сучасних синонімічних словників, які допомагають виявити додаткові характерис-

тики концепту, актуальні на даному етапі розвитку мови. Це Словник синонімів української мови та Практичний словник синонімів української мови С. Караванського. Дослідження матеріалів словників дає змогу визначити місце універба *grix* в системі української мови і як центра когнітивної мережі, а, отже, поєднати мовну систему з когнітивною.

СУМ наводить три значення слова *grix* (курсивом виділено одиниці, що включатимемо до ВКМ), які задають базисний елемент у структурі концепту ГРІХ, виступаючи основою когнітивних зв'язків: «1. рел. Порухення релігійно-моральних догм, настанов та ін. 2. Поганий, непорядний вчинок, якийсь недолік, помилка, недогляд. 3. Непорядно, недобре; недозволено [12, I, с. 171].

Ключові слова першого значення чітко окреслюють дві основні світоглядні парадигми – *релігія* і *мораль*, у яких відбувається дія за значенням *порушувати* і називається об'єкт порушення – *догма, настанова*. «У кожному розвиненому суспільстві, де існує мистецтво, філософія, наука, ідеологія, політика, право, релігія стає їхньою спільною, системостворчою духовною основою. Звідси випливає особлива роль релігії у суспільстві, яку вона виконує до нашого часу» [4, с. 168]. Сутність релігії визначається вірою в існування Бога. Релігійні догми, настанови відображають засади віровчення та виконують регулятивну функцію у відносинах між людиною й Богом, а також містять основні норми *моралі*, які регулюють відносини між людиною та соціальними групами, суспільством, державою. Мораль є формою суспільної свідомості, що ґрунтується на «зовнішньому» і «внутрішньому» механізмах нормативної регуляції. Норми моралі мають узагальнювальний характер і не передбачають текстуального закріплення.

Релігійні норми визнаються вічними і непорушними. Сема 'постійності' є концептуально важливою для релігійного терміна *догма*. У мові за словом *догма* закріпилося значення якого-небудь учення або положення, яке приймається беззаперечно і не допускає ніяких змін. Лексема *настанова*, використовується як у релігійній практиці, так і в повсякденному мовленні. Вона виступає домінантою синонімічного ряду, до якого входять *вказівка, директива, інструкція та припис*. У дефініції кожного з цих слів підкреслюється імперативний характер, який проявляється як вимога «зверху» діяти певним чином в тій чи іншій конкретній ситуації. Припис має чотири значення, для опису яких використано такі слова: *порядок, правило, канон, норма, вказівка, порада, настанова, вимога*. Всі вони вказують на необхідність відповідати певним правилам, що встановлюють порядок, спосіб дії. СУМ трактує *правило* (стосовно до розглядуваного феномену) як «принцип, яким керуються у співжитті, у праці, у поведінці // *звичай*, властивий якійсь групі, колективові людей» [12, VII, с. 502]. Лексема *звичай* підкреслює тривалість, постійність і незмінність існування правила, його локалізацію і природний характер виникнення, орієнтацію на колективну поведінку. *Правило* через слова-синоніми відсилає до *норми, закону, заповіді, канону*. Якщо норма й закон можуть застосовуватися до різних ситуацій, то заповідь і канон є суто релігійними термінами, при цьому спільною для них є приписувальна функція, вказівка на зовнішній характер регуляції поведінки людини, установка на необхідність дотримання усталеного, загальноприйнятого, узаконеного порядку, стану і т. ін. Заповідь і канон встановлюються Богом або церквою. У значенні цих слів акцентована сема 'твердості' («твердо встановлене правило», «суворе

правило»). *Норма* – це узвичаєне, узаконене правило, порядок, що діє у певній сфері. *Закон* за словником – «1. Встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове *правило*, яке має найвищу юридичну силу. 2. Загальноприйняте, усталене *правило* співжиття, *норма* поведінки // *Звичай*, обряд [...]». 5. Сукупність *догм* (основних положень) якої-небудь релігії, віровчення» [12, III, с. 154]. Ключові слова, використані для опису значень слова *закон*, замикають коло: *правило, звичай, догма*.

Словникові репрезентації низки слів (*норма, правило, припис, звичай*) залучають до когнітивної мережі слово *порядок*. Пріоритетність прагнення людини до порядку є антропологічно обумовленою: людина прагне до стабільності і упорядкованості існування. Порядок став основною ідеєю людської цивілізації, бо він передбачає безпеку життєдіяльності. Для первісної людини периметром безпеки було житло, а для наступних поколінь таким периметром стали соціальні порядки, основані на правилах, зведених в норму. Значення лексеми *порядок* підкреслює уявлення про визначеність, урегульованість та правильність чогось. Порушення порядку – це відхилення від норми, яке може дозволятися (виняток) і заборонятися (порушення). Перше оцінюється зі знаком плюс, друге супроводжується негативною оцінкою з боку соціуму. «Реальна поведінка людини буде коливатися між цими двома полюсами. При цьому різні типи культури будуть диктувати суб'єктивну орієнтованість на норму (високо оцінюється «правильна» поведінка, життя «за звичаєм», «як у людей», «за статутом» і т.п.) або її порушення (прагнення до оригінальності, незвичності, дивацтва, знецінення норми амбівалентним поєднанням крайнощів)» [5, с. 26].

Звернемося тепер до словникового значення лексеми *порушувати*, яка є полісемантичною: «1. Робити що-небудь всупереч наказові, закону і т.п. // Діяти, чинити не так, як належить за традицією, звичаєм, загальноприйнятими правилами; *відступати* від чогось установленого, узвичаєного. // у сполуч. із сл. правда, істина і т. ін. *Неправильно* переказувати що-небудь, *викривляти*, *перекручувати* [...]. 3. *Пошкоджувати, псувати, руйнувати* що-небудь. // Викликати, спричинювати *відхилення* в ході, перебігу якого-небудь процесу, здійснення якогось руху тощо // у спол. зі словом зв'язок, єдність. *Поривати* зв'язки, призводити до втрати єдності, спільності з ким-небудь [...]. 6. розм. Надавати руху чому-небудь, зрушувати з місця щось» [12, VII, с. 297].

Серед лексичних одиниць, які використані для опису значення *порушувати*, звертають на себе увагу *відступати* та *відхилятися*. Дія, пов'язана зі зміною напрямку руху (*відступати* – «рух назад», *відхилятися* – «переміщатися вбік»), вказує на переміщення у просторі і описується за допомогою просторових універсалій: «вперед – назад», «прямо – вбік», які у свідомості багатьох народів пов'язуються з аксіологічною антиномією «добре – погано». При цьому вектори «вперед» і «прямо» оцінюються позитивно, «назад» і «вбік» – негативно, що ґрунтується на знаннях анатомічних законів розвитку людини, яка орієнтована рухатися і дивитися вперед, а не назад, прямо, а не вбік [8, с. 169 – 170]. У вторинних значеннях дієслів «*відступати*» і «*відхилятися*» просторові ознаки переносяться у сферу ціннісно-орієнтованих понять й використовуються для позначення неправильних дій і реалій, а також поведінки людини, яка виходить за межі норми. Процес перенесення пов'язаний зі зміною характеристик норми.

Якщо у сфері параметричних найменувань норма є «центральною і найбільш важливою точкою відліку, щодо якої визначаються значення антонімів у рамках скалярно-антонімічного комплексу (маленький = менший за норму, добрий = відповідний нормі» [1, с. 65], то у сфері аксіології вона швидше репрезентує те, що має бути, те, до чого варто йти [Там само, с. 66].

На історичний зв'язок слова *grіx* з лексемами *відступати*, *відхилятися* вказують й деякі етимологічні словники, подаючи різні гіпотези щодо походження та розвитку цього слова. Посилаючись на інші джерела, ЕСУМ і ЕССЯ висловлюють припущення щодо походження **grěxъ*- з давньоінд. *bhresati* «*xитатися, спотикатися, коливатися, відступатися*» [2, с. 599; 7, с. 116]. Значення цих дієслів – похідні від поняття кривизни як відхилення від прямого, порушення прямого як правильного, тобто такого, що ґрунтується на правилах, відбувається за правилами і відповідає правилам. У ЛСВ 1 сучасного тлумачення дієслова *порушувати* виявляємо збереження значення кривого і неправильного.

За однією з найпоширеніших версій, саме основа **groi-so-* зі значенням кривизни лягла в основу праслов'янського новоутворення **grěch-*. Такі висновки випливають з аналізу семантики похідного **grěšiti* – «*промахуватися, не влучати прямо*», «*думати неправильно (про кого-небудь)*», а також зіставлення з італійським і *peccatum* '*grіx*', що буквально означає «*неправильний крок*» [2, с. 599; 7, с. 224]. Як свідчать дослідники, у сучасних слов'янських мовах просторове значення 'кривий' у продовжень кореня **grěch-* не фіксується, однак на користь подібної реконструкції переконливо свідчать дані найдавніших слов'янських писемних джерел [16, с. 128–136], [14, с. 11], [18, с. 432].

Повертаючись до тлумачення дієслова *порушувати*, хочемо звернути увагу на дієслова *псувати*, *руйнувати*, *поривати*, значення яких пов'язане з безладом, зупинкою у розвитку, що сприймається як аномальне, неправильне явище. Результатом названих дій є *шкода* (зло), яка існує не сама по собі, а у вигляді поганого для кого- або чого-небудь стану справ. Цікаво, що однією з етимологій для слова *grіx* є слов. **grěza*, з яким схоже російське діалектне *нагрєзить* «*зробити щось погане, завдати шкоди*» [7, с. 116]. У порівняльному словнику міфологічної символіки в індоєвропейських мовах М. М. Маковського, серед цілої низки понять, з якими співвідноситься *grіx*, наводиться англ. *harm* «*шкода*», «*збитки*» та лат. *poxa* «*grіx, шкода*» [6, с. 128]. Значення слова *шкода* – «втрати, неприємності в результаті чиїхось дій» відсилає до *помилки, провинності, вини, боргу, несправедливості*, які у перших пам'ятках слов'янської писемності часто ідентифікувалися з гріхом [16, с. 129].

У Словнику давньоруської мови слово *grĭxъ* і його похідні *grĭxom*, *grĭшити* інтерпретуються як «ошибка», «по ошибке, нечаянно», «не попасть, ошибиться, пропустить» [13, III, с. 604]. «Помилка», «недогляд» є другим значенням слова *grіx* у СУМ [12, I, с. 171]. Посилаючись на «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського, С. Недільського (Львів, 1886), автори ЕСУМ зазначають, що *помилка, помилитися* походить від «милити», що означало «вводити в оману, турбувати», «мотати», «крутити» [2, III, с. 460]. Тут знову ми повертаємося до слів, що входять до семантичного поля *кривого*.

Аналіз статей «гріх» у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. та Словарі української мови Б. Грінченка підтвердив існування зв'язку

між словами *гріх* і *вина*. В обох випадках *вина* подається як ЛСВ 2 слова *гріх* [11, с. 106], [9]. Виділення цього значення як окремого свідчить, на нашу думку, про безпосередній зв'язок обох іменників з ідеєю причинності. Іншими словами, гріх і вина означають той факт небажаного стану справ, причиною якого послуговували неправильні дії суб'єкта. Конекція гріха і вини зафіксована також лексемою *гріхувати* і вказує на синонімізацію слів-концептів гріх і вина. Основне лексичне значення слова *вина* є непрямою номінацією негативного вчинку або *злочину*. Лексема *злочин* актуалізує нову семантичну ознаку «небезпека». Існує гіпотеза про зв'язок лат. *peccatum* 'гріх' і лат. *spesus* 'безодня'; нім. *Sünde* 'гріх' і рос. 'по-суда' [6, с. 128]. Значення небезпеки пов'язане із семантикою безодні, яка передбачає загрозу життю в результаті падіння.

Похідними від іменника *вина* є *провина* і *винний*. Значення провини у Словнику української мови зводиться до значення вини, але ілюстративна частина словникової статті актуалізує значення «внутрішня відповідальність за скоєне»: «Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові (Нечуй-Левицький, VI, 1966, 100)» [12, VIII, с. 131]. З цим значенням пов'язана версія М. Фасмера і М. М. Маковського, що внутрішня форма слова *гріх* корелює зі словами на позначення психічного стану людини: рос. *грех* и *греть*; лат. *peccatum* 'гріх', але рос. *печь*; нім. *Sünde* 'гріх' і осет. *Sugyn* 'горити; пекти' [15, с. 564], [6, с. 128].

Винний у сучасній українській мові має два значення, одним з яких є «мати борг». Про генетичний зв'язок російського слова *долг* (українською – *борг*) зі словом *гріх* йдеться у А. Г. Преображенского [7, с. 202]. Він висуває припущення, що *долг* у значенні «обов'язок» і «долгий» (довгий) це одне і те ж слово. Таким чином, до ВКМ залучається одиниця, що вказує на відносини: позикодавець – майно (скарб) – боржник, які характеризуються деонтичною кваліфікацією (обов'язково) і часовими та етичними показниками (очікування, витримка, терпіння).

Доповнення ВКМ знаходимо у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст., який фіксує ще одне значення лесеми гріх – «порок» [11, с. 106]. Але оскільки за типом цей словник є тлумачно-перекладним і не подає, зокрема, тлумачення цього слова, звернемося до СУМ: «Порок – 1. Негативна риса, вада кого-, чого-небудь, що заслуговує на загальний *осуд*. 2. заст. Аморальна поведінка, *розпуста*. 3. Фізична вада, каліцтво» [12, VII, с. 282]. Значення оцінки моральних і фізичних якостей людини виражено словом *осуд*, який здатний викликати стан внутрішнього дискомфорту. Друге – застаріле – значення слова *порок*, пов'язане з *розпустою*, синонімом якого є *блуд*. *Розпуста* вказує на зневагу до тих правил і законів, які виробило суспільство, *блуд* має вужче значення – статева розпуста. Цей факт свідчить про семантичну близькість *гріха*, *розпусти* і *блуду*, які у переносному значенні мають своїм семантичним ядром поняття «відхилення від прямого (шляху, мети); помилка».

Звернення до синонімічного ряду репрезентантів концепту ГРІХ дозволило виявити нові, диференційні ознаки у семантиці слів, які формують синонімічний ряд і перебувають у парадигматичних відношеннях один до одного. Завдяки своїй багатозначності *гріх* є домінантою синонімічного ряду, до якого належать *грішок* ірон. та *прогрішення* заст. [10, с. 377], а також входить до синонімічного

ряду з домінантами *вина*: *вина*, *провина*, *гріх*, *провинність* рідко, *прогріх* заст., *причина* заст. [10, с. 184] і *непорядно*: *недостойно*, *негідно*; *негарно*, *недобре*, *непристойно*, *негідно*; *негарно*, *недобре*, *непристойно*, *погано*, *негоже*, *не годиться*, *грішно* підс., розм., *грішка* дит., *нехороше* рідко (недозволено з морально-етичного боку); *нечесно*, *безчесно* підсил. (у суперечності з вимогами честі, порядності); *низько*, *огидно* підсил., *гидко* підсил., *чорно* підсил., *по-свинськи* підсил, розм. (найвищою мірою непорядно, аморально, лицемірно) [10, с. 997].

Синонімічний ряд власне слова *гріх* обмежений. *Грішок* вказує на те, що поганий вчинок, здійснений ким-небудь, оцінюється як невеликий. Виходячи з цього, можемо виділити семантичну ознаку «ступінь тяжкості здійсненого вчинку» і розташувати слова-синоніми у вигляді шкали градації, полюсами якої будуть *грішок*, *грішка* і *провина*, з одного боку, *гріх* і *злочин* – з другого. *Прогрішення* у словнику інтерпретується як те саме, що *гріх*, відмінність полягає у стилістичній маркованості.

Серед присудкових слів слід відзначити *огидно*, *чорно*, *по-свинськи*. *Огидно* входить в понятійний ряд, пов'язаний з *ганьбою*, і передає негативну оцінку чужих дій. Конотативно-прагматичний компонент колоратива *чорно* формує переносне значення, яке містить семантичну ознаку 'погано', а конотативно-оцінна семантика прислівника *по-свинськи* вказує на ознаку 'бруд'.

Доповнює уявлення про лексему *гріх* Практичний словник синонімів української мови С. Й. Караванського. Синонімами гріха є такі лексеми: *провина*, *прогріх*; *неподібність*, *неподобство*, *порушення*, *недозволеність*, *спокуса*; (плотський) *розпуста*, *перелюб*, *перелюбство*; (в роботі) *огріх*, *помилка*, *хиба*, *похибка*, *недолік*, *недогляд*, *ляп*; *непорядно*, *негарно*, *негаразд*, *не вільно* [3, с. 66]. У цьому синонімічному ряду виокремлюється п'ять груп: 1) помилка, прорахунок; 2) порушення моральних цінностей і правових норм; 3) безладні статеві зв'язки; 4) недолік в роботі; 5) оцінка дій кого-небудь. Вивчення лексикографічних дефініцій слів, які входять до цих груп, засвідчило наявність в них тих семантичних ознак, які були виявлені нами в ході аналізу статті «Гріх» у тлумачних та етимологічних словниках. Однак, звертає на себе увагу лексема *спокуса*. У словниковій репрезентації цього слова знаходимо новий аспект значення лексеми *гріх*, а саме «гріховне випробування».

Таким чином, семантичний розвиток здійснюється у напрямку від форми об'єкта через поняття просторової норми до моральних аспектів поведінки людини. Етимологічні дослідження підтверджують глибинний зв'язок між лексикою етичної сфери і зовнішнім (фізичним) світом. Добре і погане в природі не існує, воно існує в етиці для позначення якості вчинків, діяльності людей, а моделлю для цих універсальних інструментів оцінки є матеріальний світ. На основі конотативної семи 'погано' у семантичній структурі слів *кривий* і *гріх* виникає семантичний паралелелізм коренів **grěxъ-* і **kriv-*. Згодом у процесі семантизації у кореня **grěxъ-* розвинулася сема 'релігійної оцінки', що сприяло появі нового значення слова і використанню його як одного з найважливіших християнських термінів.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.

2. Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / АН УРСР, Ін-т мови ім. О. О. Потебні ; [О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – (Словники України). – Т. 1. – 1982. – 632 с. ; Т. 3. – 1989. – 552 с.
3. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський ; [3-є вид., опр. і доп.]. – Львів : Бак, 2008. – 512 с.
4. Кармин А. С. Культурология / А. С. Кармин, Е. С. Новикова. – СПб. : Питер, 2004. – 463 с.
5. Лотман Ю. М. Декабрист в повседневной жизни (Бытовое поведение как историко-психологическая категория) / Ю. М. Лотман // Литературное наследие декабристов. – Л. : Наука, 1975. – С. 25–74.
6. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологических символов в индоевропейских языках. – М. : Владос, 1996. – 415 с.
7. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : В 2 т. – М.: Гос. изд.-во иностр. и нац. словарей, 1959. – Т. 1. – 720 с. ; Т. 2. – 552 с.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (Психоконітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
9. Словарь української мови: У 4-х т. / НАН України Інститут української мови ; [упоряд. Б. Грінченко]. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1 : А–Ж. – 496 с.
10. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – (Словники України). – Т. 1 : А – Н. – 1026 с.
11. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; [уклав Р. Гринько та ін.]. – Львів, 1994. – Вип. 7 : Г–Д. – Львів, 2000. – 256 с.
12. Словник української мови : В 11-ти т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1. – 1970. – 799 с. ; Т. 3. – 1972. – 744 с. ; Т. 7. – 1976. – 724 с. ; Т. 8. – 1977. – 928 с.
13. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка (по письменным памятникам) : В 3-т. / И. И. Срезневский. – Репринт. изд. 1893–1912. – М.: Книга, 1989 – 1912. – Т. I. Ч. I : А–Д. – 1989. – 806 с.
14. Толстая С. М. Грех в свете славянской мифологии / С. М. Толстая // Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции : [сб. статей] ; [под ред. О. В. Беловой]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 9–43.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 3-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964. – Т. 1 : А–Д. – 576 с.
16. Цейтлин Р. М. Сравнительная лексикология славянских языков. X / XI–XIV / XV вв. Проблемы и методы / Р. Цейтлин. – М. : Наука, 1996. – 232 с.
17. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – М. – Л. : Наука, 1974. – С. 24–39.
18. Якушкина Е. И. Традиционная философия ГРЕХА в свете южнославянских диалектных данных / Е. И. Якушкина // Славянский вестник : Вып. 2 : К 70-летию В. П. Гудкова. – М. : МАКС Пресс, 2004. – 608 с.

Вдовиченко Н. В. Вербально-когнитивная сеть «ГРЕХ» в украинском языке: интроспективно-лексикографический анализ

В статье рассматривается концепт ГРЕХ как актуализированный узел вербально-когнитивной сети. Определение вербально-когнитивных связей концепта, которые характеризуют его внутреннюю структуру и очерчивают внешние конституэнты, осуществляется путем анализа лексикографического материала.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, украинский язык, лексикография.

Vdovichenko N. V. Verbal cognitive network of "SIN" in the Ukrainian language: introspective-lexicographical analysis

The article deals with the concept of sin as an updated node of verbal-cognitive network. Detection of verbal-cognitive concept relations that characterize its internal structure and out line its external outline constituents is carried out by analyzing the lexicographical material.

Key words: cognitive linguistics, Ukrainian language, lexicography.

УДК 800; 801

С. Г. Воркачев

**«БЫДЛИТЬ ХОРОШО, А ХОРОШО БЫДЛИТЬ – ЛУЧШЕ»:
К СЕМАНТИКЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ**

*В статье рассматривается речевое употребление глагольной пары **быдлить-быдлеть**. Устанавливается, что **быдлитель** здесь реализует признаки производящего имени, относящиеся к поведенческим, социально-статусным и моральным характеристикам личности, а глагол **быдлеть** наследует признаки «управляемость» и «стадность».*

Ключевые слова: быдлитель, быдлеть, словообразовательная модель, семантика

*«Быдлитель» хорошо, а хорошо «быдлитель» – еще лучше.
«Быдлитель» по-чешски – значит «жить»
(Рунет)*

Словарный запас национального языка, как известно, пополняется двумя основными путями: через заимствования из других языков и за счет собственных резервов – через словотворчество. Новообразования, как правило, появляются на периферии лексической системы языка: в разговорной речи – жаргонах и сленге, уж затем через язык СМИ движутся к её центру – основному лексическому фонду.

Полузабытое и диалектное слово «быдло», некогда заимствованное в восточно-славянские языки из польского в значении «крупный рогатый скот» (см.: [9, т. 1: 258]) в начале 21-го века внезапно обрело новую жизнь и в качестве словообразовательной основы породило несметное количество дериватов и да-

же превратилось в квазиприваставку (см.: [4: 16; 5: 63]). Среди этих производных особый интерес представляет глагольная пара «быдлить-быдлеть», в толковых словарях русского языка пока не зафиксированная, однако достаточно активно функционирующая в разговорной речи и в Рунете – чатах и блогах.

Глагол *быдлить* образован по вполне продуктивной модели от основы имени существительного *быдло*. Глаголы этого типа, особенно при наличии префиксов, чаще всего имеют переходное значение (см.: [2: 435]) и означают действие, имеющее отношение к значению существительного (см.: [8: 230]), а ударение в них падает либо на суффикс, либо на последний слог именной основы (см.: [2: 436]). Соответственно, в приставочном исполнении он выглядит как *обыдлить* кого-либо, – *превратить в быдло: Гламур по-русски!!! Всё ли мы способны обыдлить? (Рунет); Не дадим нас запугать и окончательно обыдлить! (Рунет).*

Подобно многочисленным глагольным образованиям разговорной речи, принимающим новое метафоризированное значение с утратой прямообъектной валентности (*зажигать* = *веселиться*, *темнить* = *вводить в заблуждение*, *скрывать что-либо*; *тупить* = *не понимать что-либо или делать вид, что не понимаешь* и др.), глагол *быдлить* означает *вести себя как быдло*.

Глагол *быдлеть* образован по модели, продуктивной, главным образом, для производства непереходных глаголов от основы имени прилагательного в большинстве случаев в форме компаратива: *светлее* – *светлеть*, *темнее* – *темнеть*, *глупее* – *глупеть*, *хитрее* – *хитреть* и пр. (см.: [9: 243]). Подобные глаголы обозначают «становиться, казаться, быть таким, какого обозначает производящее имя прилагательное» [2: 436]. Модель образования глаголов этого типа от основы имени существительного малопродуктивна и ограничивается именами оценочно-кваликативной семантики: *хам* – *хаметь*, *дурь* – *дуреть* и пр., результирующий глагол означает «приобретать признак того лица или предмета, которые названы мотивирующим существительным» [9: 243].

Слово *быдло* представляет собой аксиологически окрашенный субъектно-позиционный вариант имени лингвоидеологемы *народ* (см. подробнее: [6]), а лингвоидеологема – это прагматически маркированная разновидность лингвокультурного концепта, в семантике которой представлено мировоззренчески обусловленное отношение субъекта к денотату.

Одним из конкурентных преимуществ термина «лингвокультурный концепт», как установлено, является его представленность в плане выражения всей совокупностью лексических (и не только) единиц соответствующего тематического поля. Ядро же выразительных средств лингвокультурного концепта представлено суммой частеречных дериватов его имени, в семантике которых реализуются семантические признаки этого концепта.

Эти признаки рассредоточены в употреблении частеречных производных имени лингвокультурного концепта и воссоздание по ним полной семантической модели этого концепта можно назвать его «палеонтологией» (см.: [3: 77]).

Из трех, выделяемых в русских толковых словарях лексико-семантических вариантов лексемы *быдло* (см.: [4: 17–19]) – одного прямого (*рабочий/рогатый скот*) и двух переносных (*презрительное название крестьян помещиками и о тупых, безвольных людях, покорных насилию; о людях, духовно неразвитых, ту-*

ных, покорно подчиняющихся чужой воле и проводящих жизнь в тяжёлом, изнурительном труде на кого-либо; символ покорности, тупости, ограниченности, стадности мышления, поведения), – в семантику глаголов *быдлить-быдлеть*, как и можно было ожидать, переходит последнее, морально-оценочное, связанное с отрицательной оценкой чьих-либо личностных свойств.

Наблюдения над речевым использованием слова *быдло* в Рунете (см.: [4: 19–23]) и в текстах Национального корпуса русского языка (см.: [5]) позволяют выявить более полусотни семантических признаков (см.: [6: 159–160]), из которых лишь два – *управляемость* и *стадность* – выводимы непосредственно из прямого значения *быдла* и представляются существенными и дефиниционно значимыми, в то время как все прочие имеют «добавленный» характер, из прямого значения не выводятся и являются дополнительными.

БЫДЛИТЬ. На сегодняшний день акцентная и объектная формы этого глагола еще не устоялись. Так, если «Викисловарь» (см.: [1]) приводит форму с ударением на основу – *'быдлить* (видимо, по аналогии с приставочным *о'быдлить*), то в речи «пользователей» этого глагола встречается преимущественно форма с ударением на суффикс – *быд'лить*. Что касается объектной формы, то он может употребляться и прямообъектно (*А может хватит быдлить людей?* – Рунет; *Да! Давайте теперь быдлить хохлов!* – Рунет), и с предложным объектом (*Представитель разработчика быдлит на профильное СМИ* – Рунет), и даже в страдательном залоге (*А может им самим хватит быдлиться?* – Рунет). Наиболее частотным в речи выступает непереходное употребление этого глагола в безобъектной форме: *Очень жалко девушек и женщин, которые едут по утрам в маршрутке № 19. Мало того, что водитель частенько быдлит, но и сам транспорт не оборудован стойками, чтобы комфортно ехать стоя* (Ва-Банкъ в Краснодаре, 19.01.2013); *Если Вы – нормальный человек, который приехал не быдлить, в просто отдохнуть, понаслаждаться жизнью, происходящим вокруг, если Вы сами добрый и открытый душой человек и настроены на хороший отдых – то Вам этот отель понравится так же, как и нам!* (Рунет); *Российские чиновники продолжают быдлить на дорогах* (Рунет); *Вчера был в Тики баре – охрана быдлит, алкоголь разбавляют, особенно заметно по водке, больше туда не пойду* (Рунет); *Нат, все он прекрасно понимает, его врач предупредила, да и я говорила, спрашивала перед терой о его готовности к самому худшему, сказал что готов. Быдлит он иногда, натура у него такая* (Рунет); *Я на позитиве и не готов быдлить* («Чё ты паришься», АК-47).

Быдлить толкуется и понимается как *вести себя нагло, агрессивно, похамски* (см.: [1]): *Быдлить* – в разных смыслах используется. *Бычить* всегда кого-то (ну насколько я слышала), *быдлить* на кого-то, или просто *быдлить*, самому по себе, раздражаться, вести себя агрессивно или просто громко, бурчать – все вместе (Рунет). Как можно видеть, базовые, дефиниционные признаки имени *быдло* – *управляемость* и *стадность* – в семантике производного глагола отсутствуют, а сам он частично синонимизируется по «животной» ассоциации с глаголами *бычить* и *быковать* приблизительно в том же значении (ср.: *бычить* – разг. вести себя или говорить с кем-либо агрессивно, грубо, дерзко, на повышенных тонах – *Викисловарь; *бычить* – разговаривать о чем-либо на по-

вышешных тонах; быковать – беспричинно нападать на других, быть агрессивным по отношению к кому-либо – Левикова 2003: 52): Они мгновенно понимали свою неправоту и быковать больше не пытались (Солдат удачи, 2004.04.07); А если ты быковать приехал, так я тебе кольцо в нос продену, реально говорю (Пелевин); Так что ты это... Готов будь, а то ты у нас нежный... А вот если я бычить начну, орать там, замочу тебя еще... Вот проблема, понял? (Глуховский); И вот еще что: не надо бычить на тетку за попытку отпороть от одежды твои супермодные пуговицы (Хулиган, 2004.07.15).

В речевом употреблении этого глагола реализуются, главным образом, другие, дополнительные и метафоризованные, признаки производящего имени, относящиеся к поведенческим и социально-статусным характеристикам личности, к её моральным качествам. Признаки эти раскрываются преимущественно в соответствующих лексических контекстах.

Чаще всего в речевом употреблении быдлит реализуются признаки, связанные с отрицательной оценкой общих социально-культурных поведенческих черт личности – хамство, грубость, невежливость, невоспитанность, показушность, «разговор матом»: Диспетчер – быдлит, и грубо разговаривает. В частности, сразу предложила позвонить в другое такси (Рунет); Пирожок быдлит, у меня хаваает, дышит как Дарт Вейдер, рыгает постоянно (Рунет); Он создает шоу (т. е. ругается, обзывается, быдлит – это его образ и этим он интересен), а новенькие все такие правильные, аж тошнит (Рунет); Не нужно мне тыкать и затыкать мне рот, потому что я ничего не нарушал на форуме. Нужно соблюдать правила приличия и корректно объяснять в чём причина, а не быдлить (Рунет); Сергей – быдловат... может быть – в последние несколько лет появилась такая черта. Когда стоишь между высшим руководством и конечными исполнителями, то мягким быть нельзя – съедят обе стороны – с одной стороны народ деньги трясёт, с другой выполненные работы. Приходится порой разговаривать и принимать решения жёстко.... в общем быдлит (Рунет); Кто тупей? Если подросток где-то тупит и быдлит или всё же человек на 15-20 лет старше, опускающийся до такого же или даже ниже? Что разве 40-летняя баба, ругающаяся в Рунете с подростком никоим образом её не тронушим, умная? При этом сами взрослые и образованные кроют матом на пустом месте, иногда даже желают смерти (Рунет).

Следом по частоте появления идет агрессивность: Я ходил на бокс год и получил норм техники – шел по улице тут 2 быдло появились ну начали быдлить один мне делает удар ну я их и положил двоих» (Рунет); Два брата Саркисян, взрослые мужики 45 и 43 года, выпустили 14 пуль из травмата в неизвестного гражданина. А тот в ответ сделал всего 2 выстрела, но из боевого пистолета, и завалил одного из Саркисянов. Лично я считаю, что это очень поучительная история. Нефига быдлить, чувствовать себя безнаказано и тыкать свой пистолетик с резиновыми пулями (вдумайтесь 2 обоймы выпустили) в незнакомых людей (Рунет); Оля сначала показалась мне нормальной, но сейчас тоже быдлит, лезет во все эти конфликты и по началу боялась Милу и Катрин (Рунет).

С такой же частотой отмечается «антиэлитарность» субъекта этого глагола – его низкий социальный статус, приближающийся к криминальному: Все правильно! есть мозги – пойдешь дальше, если нет, то останешься с 90% населе-

ния и будешь быдлить на весь белый мир! (Рунет); Я готов оставить его хоть премьером, хоть президентом, при выполнении следующих условий: 1. Первое и самое главное – он перестает быдлить и гопничать (Рунет); «Самая феерия была в конце, когда он начал быдлить как пацанчик из Бутово» (Рунет); Ирина Александровна отметила, что Леру все ребята просили стать леди и перестать быдлить, что она и попыталась сделать, но при этом явно “затухла”, так что теперь просто не знает как быть и что делать дальше (Рунет).

И, наконец, отмечаются бездуховность и «примативность» субъекта быдлить, запараллеленные с тупостью: Зачем возвращать на проект этого морального уродца? Что может дать проекту интересного и нового этот Самсонов? А Задойнов? Опять будут только на диванах лежать, жрать, быдлить и дедовщину устраивать, ничего интересного (Рунет); Чем труд от работы отличается? Если только ради денег, на которые потом тупо гламуриться и быдлить? (Рунет).

БЫДЛЕТЬ. Этот глагол употребляется исключительно в качестве непереходного и представляет собой речевой эквивалент префиксально-возвратной формы обыдливаться (ср.: Почему мы обыдлились и оскотинились? – Известия, 2010.08.10): Я тоже быдлом был, но два года назад завязал, а сейчас приходится работу менять и, скорее всего, опять быдлеть начну (Рунет); До какой степени люди будут быдлеть? (Рунет). Морфологически и семантически он аналогичен другому весьма употребительному в разговорной речи глаголу – тупеть, с которым часто появляется в одном синтагматическом ряду.

В отличие от своей пары – глагола быдлить – он полностью наследует от производящего имени базовые дефиниционные признаки последнего – «управляемость» и «стадность», которые чаще всего и реализует в речевом употреблении: Любая система образования способна сделать из вас раба, даже всеми почитаемая “советская”. Она также изначально настроена на послушание, выполнение человеком определенных функций, решение типовых задач. В итоге всё зависит только от вас: быдлеть или не быдлеть? (Рунет); Да и народу не надо в угоду капиталистов ссучиваться и быдлеть: меньше смотреть Дом-2, проявлять гражданскую позицию, напоминать власти, что у народа по конституции есть право выбора и чиновники это казнокрады (Рунет); Да, нужны перемены, но лидеров я не вижу. И революций кровавых не должно быть. А лучше каждому из нас даже в быту проявлять себя человеком, не быдлеть, не заискивать (Рунет).

Из дополнительных, метафоризированных признаков быдла в речевое употребление быдлеть переходят, главным образом, «примативность» и «антиэлитарность».

Быдлеть отправляет к отсутствию у своего субъекта каких-либо духовных и интеллектуальных потребностей, животности, «примативности»: Просыпайтесь уже, все это временно, не будьте животными, оставьте хороший след в Русской истории, чтобы потомки гордились. Объединяйтесь во Христе, а не с кем попало. Сейчас особенно видно как зерна от плевел отделяются, будете пить и курить, да в Храм не ходить, своей головой не думать, а телевизор смотреть на радость врагу, быдлеть и тупеть, да уменьшаться, как в количестве, так и в качестве, все придатками иноверцев станете, на кого так рав-

няться нас заставляют! (Рунет); По всей видимости картины, народ не одумается и будет дальше продолжать кайфовать (быдлеть, тупить, стерилизоваться, слабеть) (Рунет); Ну, это приводит к тому, что появляются бедные и богатые, но что заставляет людей быдлеть, не думать вообще ни о чём, кроме как потрахать, пожрать и бухнуть? (Рунет); Потом после армейки, парни приходят на голову сдвинутые, как будто из плена. Начинают спиваться и быдлеть, вместо того, чтобы быть гордостью отечества (Рунет).

Субъект быдлеть, как правило, принадлежит к общественным «низам», к безликой и серой массе, лишен индивидуальности: 48-я гимназия, когда-то гордость новокузнецкого образования, почти элитарное (с интеллектуальной точки зрения) заведение... Так нет же, кому-то в Комитете образования и науки эта гимназия оскомину в глазах набивала! Там подумали, а давай-ка мы объединим её со школой №7! В результате и “большинство” до “сливок” недоучили (невозможно из болота тянуть бегемота), и “элита” начала потихоньку быдлеть (Рунет); Бывают такие ситуации, когда либо ты идешь в аспирантуру по известной (не “знакомой”, а просто известной), но не слишком теплой сердцу, тематике, либо ты идешь гулять мимо, тупеть и быдлеть, становясь “как все”» (Рунет).

Итак. Появление в разговорной речи глагольной пары быдлить-быдлеть – свидетельство продолжающейся словообразовательной экспансии лексемы быдло, ставшей в последние годы чуть ли не «ключевым словом» Рунета.

Глагол быдлить, образованный по вполне продуктивной модели от основы имени существительного «быдло», означает поведение субъекта, имеющее отношение к значению производящей основы. Глагол быдлеть образован по малопродуктивной в современном языке модели от этой же основы и обозначает обладание качествами производящей основы.

Однако если в речевом употреблении глагола быдлить реализуются, главным образом, дополнительные признаки производящего имени, относящиеся к поведенческим и социально-статусным характеристикам личности, к её моральным качествам, – хамство, агрессивность, «примативность» и «антиэлитарность», то глагол быдлеть, наряду с дополнительными полностью наследует от производящего имени базовые дефиниционные признаки последнего – «управляемость» и «стадность».

Литература

1. Викисловарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wiktionary.org/wiki>.

2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М.–Л., 1947. – С. 435–436.

3. Воркачев С. Г. «Палеонтология правды»: значимостная составляющая лингвокультурной идеи справедливости в русском языке / С. Г. Воркачев // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия Филология. – 2009. – № 1. – С. 76–85.

4. Воркачев С. Г. «Быдло» как ключевое слово Рунета / С. Г. Воркачев // Политическая лингвистика. – 2012. – № 3 (41). – С. 16–26.

5. Воркачев С. Г. Феномен слова «быдло» по данным корпусной лингвистики / С. Г. Воркачев // Русский язык в научном освещении. – 2013. – № 2 (26). – С. 263–271.

6. Воркачев С. Г. Singularia tantum: идеологема «народ» в русской лингвокультуре / С. Г. Воркачев. – Волгоград, 2013.

7. Левикова С. И. Большой словарь молодежного сленга / С. И. Левикова. М., 2003.

8. Шведова Н. Ю. Грамматика современного русского литературного языка / Н. Ю. Шведова. – М., 1970.

9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М., 2003.

Воркачев С. Г. «Быдлить хорошо, а хорошо быдлить – лучше»: до семантики словотворения

У статті розглянуто мовленнєве вживання дієслівної пари рос. «быдлить – быдлеть». Встановлено, що «быдлить» реалізує ознаки твірного імені, що належать до поведінкових, соціально-статусних і моральних характеристик особистості, а дієслово «быдлеть» наслідуює ознаки «керованість» і «стадність».

Ключові слова: быдлить, быдлеть, словотвірна модель, семантика.

Vorkachev S. G. Bydl'it' is good, but well bydl'it' is better: to semantics of word building

In the article it is considered the speech usage of the verbs bydl'it' and bydl'et'. It is established that bydl'it' here realizes the semantic features of its producing name relevant to behavior, social and moral characteristics of personality, and bydl'et' inherits such its features as submissiveness and gregariousness

Key words: bydl'it, bydl'et, wordforming model, semantics.

УДК 81'373.72

З. О. Дубинець

КОНЦЕПТ «КОЗАК» В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ ТА ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті досліджено структуру, смислове наповнення та особливості вербалізації концепту «козак» в українських народних піснях та творах Т. Шевченка

Ключові слова: концепт «козак», номінативне поле концепту, концептосфера.

Постановка проблеми. Останнім часом у вітчизняному мовознавстві спостерігається поживлення інтересу науковців до концептів культури, що відтворюють українські реалії, ментальність, національний колорит. На особливу увагу серед них заслуговує концепт «козак», який став об'єктом уваги істориків (В. Антонович, М. Аркас, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Яворницький), літературознавців (Д. Лихачов, Д. Наливайко), краєзнавців (С. Барановський, В. Пероговський, А. Сендульський).

Аналіз останніх досліджень. У новітніх студіях знайшли відображення лише окремі аспекти цього поняття: вплив на українську мову (В. Чабаненко, М. Худаш), виникнення та змістове значення (А. Клос, О. Клещова), особливості смислового наповнення у фольклорі, зокрема в українських народних думах та історичних піснях, прислів'ях та приказках (К. Грушевська, А. Макаров) або в творчості окремих представників певного літературного напрямку (В. Кононенко, О. Маленко). Водночас процес концептуалізації поняття «козак» не був описаний як мовний, когнітивний та культурний феномен в українській лінгвокультурі.

Мета статті – дослідити структуру, смислове наповнення та особливості вербалізації концепту «козак» в українських народних піснях та творах Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Семантико-когнітивний напрям дослідження мовних одиниць передбачає з'ясування співвідношення семантики мови з концептосферою (інформаційною базою когнітивної свідомості народу, яка певною мірою визначає менталітет народу, особливості його сприйняття і розуміння дійсності) [3, с. 60].

Концепт як ментальну одиницю можна описати, аналізуючи засоби його мовної об'єктивації, або номінативне поле, побудова якого починається із встановлення ключового слова. Ключовим вербалізатором аналізованого нами концепту виступає однойменна лексема «козак».

У номінативному полі концепту виділяється ядро та периферія. З. Попова та Й. Стернін вважають, що встановлення ядра номінативного поля відбувається через синонімічне розширення ключового слова, а також через аналіз контекстів, у яких номінується досліджуваний концепт [3, с. 93]. Усе, що пов'язане з концептом «козак», історична пам'ять українського народу зберігає оповитим у серпанок романтики, героїки, душевної теплоти і глибокого ліризму. В українській мові, на позначення концепту, як синоніми використовуються *запорожець, січовик, братчик* які набули внутрішньої експресивності, певних емоційно-оцінних конотацій. З-поміж зазначених лексем в українських народних піснях найпродуктивніше використовується «запорожець»: *Ой нуте, хлопці, Славнії запорожці* («Пісня про Микиту Швачку»); *Ой ударили славні запорожці з різвої рушниці* («Пісня про взяття Ізмаїла») тощо.

Периферія номінативного поля встановлюється декількома способами, одним із яких є аналіз асоціативного поля ключового слова-репрезентанта концепту. З метою побудови асоціативного мікрополя концепту «козак» було опитано 50 респондентів. Асоціативне поле формується через перерахування асоціацій, що розташовуються зменшенням числа випробовуваних. Близню периферію утворюють асоціати, які засвідчені кількома респондентами, дальню – одним респондентом.

Опитування дало змогу виявити основні елементи асоціативного мікрополя концепту «козак»:

Козак 50: оселедець 16, Запорізька Січ 6, шабля 5, шаровари 5, сила, мужність, дотепність, відвага, воля, орел, сокіл, січовик, лицар, богатир, чайка, булава, бунчук, братерство, патріотизм, своєрідні прізвиська, гумор; відмови – 0.

За результатами асоціативного експерименту доходимо висновків, що ближню периферію концепту утворюють лексеми *оселедець, Запорізька Січ, шабля, шаровари*. Дальню периферію концепту представлено номенами: *сила, мужність, дотепність, відвага, воля, орел, сокіл, січовик, лицар, богатир, чайка, булава, бунчук, братерство, патріотизм, своєрідні прізвиська, гумор*.

Охарактеризуємо мовне втілення й походження лексем із ближньої периферії концепту. Посивілий оселедець та довгі вуси надавали обличчю ознак досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала у його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорозького кошового отамана... Оселедець не просто атрибут, не середньовічна мода – це ознака належності певному статусу [4]. Вважається, що ця зачіска символізувала сонячний промінь, знак сонця. Крім того, чуприна, яка формою нагадує шлик на козацькій шапці, свідчила про зневагу до смерті, адже через чуприну безсмертна душа його підніметься до сонця:

Питалися козака: «*Що то за причина,
Що в вас гола голова, А зверху чуприна?*»

«*А причина то така: Як на війні згину*

– *Мене ангел понесе*

В небо за чуприну!»

«Слово «січ» вживалося запорозькими козаками як синонім до «кіш» [8, с. 59]. *Кіш* – військо *косаків, козаків* які косять ворога, а *Січ* – військо *січовиків*, які січуть ворога. Тож і не дивно що в історичних джерелах слова *Кіш* та *Січ* часто використовуються як рівнозначні та взаємозамінні. «Народ Січчю називав козацьке товариство з рівноправних членів». Тобто поняття *Кіш* Запорозький, *Січ* Запорозька, *Військо* Запорозьке є тотожними й означають «військовий характер Запорозького товариства»: *Товариство На Січ* прямувало (Т. Шевченко «Невольник»). Але це не заперечує інших значень слів *Кіш* та *Січ*, зокрема, коли кошем зветься табір з возів, в якому і перебуває саме військо-кіш, а Січчю – столиця, де також перебуває військо-січ: *Як покидали запорозжці Великий Луг і матір Січ* (Т. Шевченко «Іржавець»)

Існує й інша гіпотеза походження лексеми. Слово це походить від дієслова «сікти» і має той самий корінь зі словом «засіка». Козацька столиця – Січ – для захисту обставлялася вирубаними (висіченими) деревами: *Розмовляють, розказують, Як Січ будували* (Т. Шевченко «До Основ'яненка»)

Запорізькі козаки найчастіше використовували в боях шаблі і були вони не особливо криві та не особливо довгі, зате вельми доброякісні й дуже гострі. Шабля вважалася необхідною зброєю для козаків, і в піснях козацьких вона завжди називається «шаблею-сестрицею, ненькою-рідненькою, дружиною-панночкою молоденькою».

Слово *сабля / шабля* належать до давніх запозичень. Існує кілька гіпотез їх походження М. Фасмер висловлює гіпотезу, що воно запозичене з угорського *szabni* – «різати» [6, III; с. 541], хоча угорці також могли запозичити це слово у болгар. Український, польський і білоруський варіанти цього слова – шабля – дозволяють припустити його походження із тюркської мови, пор., наприклад, татарське *саb-уl-ун* – «рубати з розмаху» [2, V; с. 489].

Шабля – рід лезової білої зброї. Перші шаблі з'явилися у VII–VIII ст. До XI–XII ст. були зброєю кочових племен. За козацьких часів шаблю використо-

ували переважно в кінноті, проте і в пішому строю вона також часто ставала у пригоді. Запорожці відносили шаблю до справжньої, «чесної», благородної зброї. Лексема поширена в історичних піснях: *А козацька слава кровію полита, Січена шаблями, рубана мечами, Ще й сльозами вмита* («Наливаймо, браття, кришталеві чари»). Козацька шабля – втілення захисту, сили, могутності.

Одягалися козаки майже однаково і дуже просто. Здебільшого вбиралися в одяг, шитий з білого полотна або домашнього сукна. Штани у козаків були дуже широкі «як Чорне море». Щоб їх пошити, необхідно було понад 10 метрів тканини. На думку Н. Яценко, досить поширене в XVI–XVIII ст. слово *шаровари* запозичене з тюркських мов через іранське посередництво (пор.: іран. *šaravāra ‘штани’) [6, III; с. 410]: *На побитихъ и измерзшихся трупахъ кафтани, кунтуши, кожухи, шарвари, шапки, пояси и чоботи*. Д. Яворницький зауважує, що одягом запорозьких козаків були саетові яскравих кольорів *шаровари* [8, с. 202].

Проаналізуємо дальню периферію концепту. Для українців козак – це символ (універсальна модель) визвольної ідеї, одвічної боротьби країни за волю та незалежність; символ мужності, лицарства, самопожертви, героїства; символ оборонців православної віри, рідної землі; символ людської та національної гідності.

Тому не випадково образними еквівалентами концепту «козак» в українській мові виступають птахи – орел і сокіл. Підтвердження тому поема «Гамалія» Т. Шевченка, в якій поет називає козаків «*орлятами*», «*соколятами*». Адже орел – символ безмежної влади, перемоги й відваги, величі та духовного підйому. У поемі «Тарасова ніч» великий Кобзар зображує повстання козаків проти польської шляхти, яке очолює Тарас Трясило, ватажок який щиро вболіває за свій народ, «*орел сизий*». «*Орел сизокрылий*» – Максим Залізняк, один із керівників гайдамацького руху з поеми «Гайдамаки». Ще один приклад образних еквівалентів аналізованого концепту із народної пісні: *Мов орел той приборканий, Без крил та без волі, Знеміг славний Дорошенко, Сидячи в неволі...* («Заступила чорна хмара та білу хмару»). Сокіл – символ сили, мужності, краси та величі: *Колись була рідня в мене, Сини-соколи рідненькі, Славні були козаченьки* («Літа сокіл понад лиманом»).

У текстах народних пісень лексеми *орел* і *сокіл* трапляються разом: *На ваших могилах хрести похилились, Калина нагнулась додолю. Спить, орли-соколи, славні запорожці, Гармати розбудять вас знову* («Реквієм»)

Козак-косак *косить* та *січе* ворога, тому він може зватись не лише козаком-косаком, а й січовиком: *А на тихому Дунаю Нас перебігають Січовики-запорожці І в Січ завертають* (Т. Шевченко «Невольник»)

Аналіз фольклорних джерел засвідчив, що вільних козаків-запорожців, яким властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво, називали *лицарями*: *Ту думу сумную, недавну, Про лицаря того гетьмана, Що на огні ляхи спекли* (Т. Шевченко «Не молилася за мене, поклони не клала»); *Громада вибрала гетьмана – Преславного Лободу Івана, Лицаря старого, Брата військового* (Т. Шевченко «У неділеньку у святую...»)

Цікавим є розвиток запозичення *рыцерь* (від свн. ritter) на українському ґрунті. Внаслідок регресивної дистантної дисиміляції (*рицар*→*лицар*) виник варіант *лицар*, що набув похідних значень. Так, поряд з основним значенням „за-

хідноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану”, СУМ фіксує ще такі: 2. Вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво. 3. Самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь. 4. Вихована, підкреслено чемна людина [5, IV; с. 499]. Лицарями й товаришами називали себе винятково неодружені козаки, які на відміну від одружених жили в самій Січі.

Іншою лексемою з дальньої периферії концепту є *булава* – холодна зброя ударної дії з держалном та кам'яною або металевою головкою. Булаву як символ влади носили турецькі паші, польські гетьмани, козацькі отамани в Росії. Єдиної думки щодо походження цього слова немає. Лексема *булава* запозичена з тюркських мов (половецьке *bulov* – «ломака») [6, I; с. 289]. Лексема трапляється в історичних піснях: (*Ой як ударив та козак Нечай та об стіл булавою*), у творах Т. Шевченка: *Прокинеться доля; козак заспіва: «Ні жида, ні ляха», а в степах України – О боже мій милий – блисне булава!»* («Гайдамаки»).

Ще одним із символів вищої влади був *бунчук*: *Не хотілось в снігу, в лісі, / Козацьку громаду з булавами, з бунчугами Збирать на пораду* (Т. Шевченко «Думи мої, думи мої»).

В українській лексикографії це слово тлумачиться по-різному. П. Білецький-Носенко у «Словнику української мови» подає два варіанти лексеми: *бунчук* та *бунчуг* і тлумачить їх так: «Прапор з кінського хвоста, який носили перед гетьманом» [1, с. 57]. Академічний тлумачний словник пропонує таке визначення: «булава з металевою кулькою на кінці та прикрасою з китицею з кінського волосу; в давні часи широко застосовувалися в Туреччині, Польщі, Росії (як ознака козацьких отаманів) та в Україні (як ознака гетьманів)» [5, I; с. 257], за Етимологічним словником української мови це «булава з китицею з кінського волосу як символ влади» [2, I; с. 296–297].

Аналіз контекстів, у яких номінується досліджуваний концепт, засвідчив, що у великій шані в козаків перебувало побратимство: взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємопожертва в ім'я громади, роду, сім'ї і побратима. Кожен козак віддавав своє життя за волю родичів і побратимів. На знак побратимства вони мінялися хрестами з тіла, а все інше було спільне. Вони дарували один одному коней, зброю. У боях билися поруч й рятували один одного або захищали своїм тілом. Про це свідчить прислів'я «*Сам загибай, а братчика виручай*». Побратимство надавало великої сили. Воно було однією з таємних причин їх непереможності: *За честь, славу, за братерство, За волю Вкраїни* (Т. Шевченко «Гоголю»).

Видатний козакознавець Д. Яворницький: «З природних якостей, властивих справжньому українцеві, запорожці відзначались умінням майстерно розповідати, вміли підмічати смішні риси в інших і передавати їх в жартівливому, але ні для кого не образливому тоні... Цією рисою запорозьких козаків частково пояснюються й ті дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, що приходили в Січ: Гнида, Півторакожуха, Непийпиво, Неїжмак, Лупиніс, Загубиколесо, Заде-рихвіст, Держихвістпістолетом тощо» [цит. за 7]. Породженням відчайдушного та розкутого духу, гумору Запорізького січового товариства є такі своєрідні прізвиська як: Голопупенко, Непийвода, Неїсало, Недайкаша, Неїжборщ, Нагнибіда, Паливода, Перебийніс, Убийвовк, Куйбіда, Обійдихата, Торботряс та ін.

Висновки. Синонімічне розширення ключового слова, студіювання українських народних пісень і творів Великого Кобзаря дали змогу з'ясувати понятійну та образну складові концепту «козак». Це вільна озброєна людина, що жила на півдні України та брала участь у військових діях проти татаро-турецьких і польських загарбників, відважний, завзятий, хоробрий чоловік.

За результатами асоціативного експерименту виявлено ближню і дальню периферію концепту, аналіз яких засвідчив перетин концепту «козак» з іншими концептосферами як зовнішнього світу (*орел, сокіл, січовик, лицар, богатир, чайка, булава, бунчук*) так і внутрішнього світу: *сила, мужність, дотепність, відвага, воля, братерство, патріотизм, гумор*.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого розгляду потребують дискурсивні особливості аналізованого концепту.

Література

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В. В. Німчук / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1966. – 422 с.

2. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [гол. ред. О. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982–1985.

3. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток–Запад, 2007. – 314 с.

4. Про козацьку чуприну, «оселедець» та чуб [Електронний ресурс] / Т. Каляндрук. – Режим доступу : <http://skarby.org.ua/pro-kozacku-chuprinu-oseledec-ta-chub/>

5. Словник української мови: в XI т. / [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; [под ред. Б. А. Ларина ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – Т. I–III. – 2-е изд. – М. : Прогресс. 1986. – 576 с.

7. Чабаненко В. А. Козацтво та українська мова [Електронний ресурс] / В. А. Чабаненко. – Режим доступу : <http://ar25.org/article/kozactvo-ta-ukrayinska-mova.html>

8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький ; пер. з рос. І. І. Сварника ; упоряд. іл. О. М. Апанович. – Львів : Світ, 1990. – 319 с. – Т. 1.

Дубинец З. Концепт «казак» в українських народних песнях и произведениях Т. Шевченко

В статье автор исследует структуру, понятийную и образную составляющие, особенности вербализации концепта «казак» в украинских народных песнях и произведениях Т. Шевченко.

Ключевые слова: *концепт «казак», номинативное поле концепта, концептосфера.*

Dubinetz Z. The concept of «cossack» in Ukrainian folk songs and works of T. Shevchenko

In the article the structure, conceptual and figurative components, especially the verbalization of the concept of «cossack» have been analyzed in Ukrainian folk songs and works of T. Shevchenko.

Key words: *the concept of «cossack», nominative field of the concept, the conceptual sphere.*

УДК 808.3-3

М. В. Жуйкова

СТАТУС ОЗНАК ПОДІБНОСТІ В ПРЕДИКАТНІЙ МЕТАФОРІ

У статті розглянуто статус та джерела ознак подібності в метафорах. Показано, що предикатна метафора заснована на ментальних ознаках ситуації, які видобуваються свідомістю носіїв мови з образу донорської зони.

Ключові слова: *теорія метафори, символ метафори, ознаки подібності, донорська зона, реципієнтна зона.*

Постановка проблеми та короткий огляд літератури питання. Вивчення метафори як надзвичайно складного когнітивного, мовного та культурного явища неможливе без інтенсивного (на противагу екстенсивному) обстеження будь-яких його проявів. Одне з важливих питань теорії метафори, яке не можна вважати на сьогодні розв'язаним, полягає у критеріях відбору тих ознак донорської зони, які стають основою для перенесення найменування на реципієнтну зону. Звичайно на це питання відповідають таким чином: свідомість людини знаходить ознаки подібності між двома явищами дійсності, внаслідок чого і відбувається використання знака первинної номінації для найменування іншого (актуального) явища. Втім, ознаки, що визначають подібність двох явищ, можуть мати різну феноменологічну природу, знаходитися як у сфері спостережуваного, даного людині через відчуття, так і в сфері уявного, ірреального, що виявляється через низку асоціацій чи культурно-символічних змістів. Так, номінативна метафора (*ніжка гриба, береги зошита, журавель колодязя*) спирається на одну чи декілька зовнішніх ознак подібності між двома предметами, а тому вона наочна і легко інтерпретується. Концептуальна й образна метафори (напр., *поле діяльності, сфера інтересів, плоди творчості; збочити, заблукати; гострий на язик, високі почуття, тонкий гумор*), як правило, засновані не на конкретних, спостережуваних ознаках явищ, а на змістах, виведених з базової концептуальної структури шляхом ментальних процедур.

Питання про ознаки подібності двох явищ дійсності, названих одним мовним знаком, в науковій літературі часто переноситься на сферу лексичного значення: які семантичні елементи беруть участь у перетворенні прямого значення на метафоричне і пов'язують їх між собою, забезпечуючи існування різних лексико-семантичних варіантів у межах однієї лексеми, який статус мають ці елементи у лексичному значенні вихідної та метафоричної одиниці мови [5, с. 44]. З цього приводу висловлювалися різні точки зору, часом діаметрально протилежні. Найбільшого поширення набула позиція Д. М. Шмельова, який вважав,

що семантична ознака, покладена в основу метафоричного значення, не важлива для структури прямого значення і може взагалі бути в ній відсутня; зв'язок між прямим та метафоричним значенням забезпечують ознаки, які він називав асоціативними (репрезентативними). Під цим терміном дослідник розумів ознаки, що «так чи інакше відбивають уявлення, пов'язані з позначуваними даними словами предметами чи явищами» [10, с. 73], тобто те, що близьке до поняття «конотація» в розумінні Ю. Д. Апресяна [1, с. 158–160]. Тої ж думки щодо невходження ознак подібності до семантичної структури вихідного слова дотримується і В. М. Телія, виводячи цю ознаку на рівень позамовних змістів [8, с. 227].

Г. М. Скляревська, проаналізувавши словникові дефініції прямих та метафоричних значень багатьох слів російської мови, дійшла висновку, що загальним правилом можна вважати відсутність спільного компонента дефініції, а в тих нечисленних випадках, коли цей компонент «вичленовується та фіксується, він має суб'єктивний характер, є нестійким, легко трансформується і руйнується» [5, с. 46]. Таким чином, на думку багатьох дослідників, єдиною ланкою для базового та метафоричного значення служить певний імпліцитний компонент, не представлений у дефініції прямого значення, який, проте, виконує при метафоризації важливу роль. Г. М. Скляревська пропонує застосовувати для позначення цього імпліцитного компонента термін «символ метафори». Дослідниця пише: «Під символом метафори ми розуміємо елемент семантики, що складається або з однієї семи, або з сукупності сем, який у вихідному номінативному значенні належить до сфери конотації, а в метафоричному значенні входить у денотативний зміст у якості ядерних (диференційних) сем і служить основою змістових перетворень у процесі метафоризації» [5, с. 47]. Символ метафори може мати різні рівні складності. Так, у деяких випадках «такий елемент семантики може являти собою конкретну ознаку, яка лежить на поверхні, легко вичленовується та експліцитно прив'язує метафоричне значення до вихідного». В інших випадках в основу метафоризації кладеться «не конкретна ознака, яку можна виділити та позначити, а певне спільне чи подібне враження, яке справляють предмети, що зіставляються».

Мета статті полягає у характеристиці ознак подібності у предикатної метафори, у виявленні її когнітивного статусу. Ми маємо намір поглибити та розширити поняття «символ метафори». Актуальність роботи визначається загальним інтересом науковців до

Як у роботі Г. М. Скляревської, так і в працях інших науковців, що досліджують питання метафоризації, введено нею поняття "символ метафори" залишилося нерозвинутим; разом з тим, на нашу думку, воно може стати одним з компонентів понятійного апарату теорії метафори. Продуктивність цього поняття ми вбачаємо у тому, що за його допомогою можна експлікувати ті приховані компоненти змісту, які актуалізуються в метафорі і виводяться на рівень нового лексичного значення, створеного у процесі метафоризації. Метафора часто буває семантично розмитою, дескриптивно неокресленою, синкретичною. А.М. Баранов говорить про "невизначеність метафори, її когнітивне «миготіння»" [2], маючи на увазі неможливість окреслити семантичний набір її ознак. Д. Девідсон пише про семантичну розмитість метафор: «Коли ми задаємося метою сказати, що «означає» метафора, то швидко розуміємо, що перерахуванню не може бути

кінця» [3, с. 191]. На думку Л. В. Чернець, для метафори в художньому тексті характерна "«скороченість», недомовленість, еліптичність", що служить джерелом її "підвищеної багатозначності" [9, с. 16]. Те саме, як зазначає І. М. Кобозева, є специфікою вживання політичної метафори: «Завдяки своїй фігуральності, небуквальності вона виконує прагматичну інтерактивну функцію згладжування найнебезпечніших політичних висловлювань, що заторкують спірні політичні проблеми, мінімізуючи відповідальність мовця за можливу буквальну інтерпретацію його слів адресатом» [4, с. 136].

Нечіткість метафоричної семантики часто виявляється і в межах метафоричних моделей, коли вживання лексеми у вторинному значенні дозволяє дуже наближено інтерпретувати її семантику. З цього приводу А. М. Баранов зауважує, що відповідність між двома концептуальними зонами, яка встановлюється внаслідок метафоричного перенесення, не завжди може бути однозначною: "У дескрипторній теорії метафори метафорична проекція є функцією відбиття елементів області джерела в елементи області мети. ... Внаслідок цього формується відповідність між джерелом та метою, стабільність якої в кожному конкретному випадку сильно варіюється – від найменш стабільних творчих метафор до установлених «стертих» метафор, зафіксованих у культурній традиції суспільства" [2].

На нашу думку, під символом метафори слід розуміти елементи подібності, виявлені свідомістю носія мови в об'єктах донорської та реципієнтної зон у ході ментальної процедури порівняння. Внаслідок встановлення такої подібності і стає можливим перенесення найменування з об'єкта (ситуації) донорської зони на об'єкт (ситуацію) реципієнтної зони. Поняття "символ метафори" передбачає не лише виявлення того елемента реципієнтної зони, якому відповідає фрагмент донорської зони, а й максимально повне окреслення ознак подібності, яке не може обмежуватися лише констатацією подібності за принципом фактивності: "*X такий, як ніби він був Y-ом*". Ознаки, на основі яких відбувається метафоричне перенесення, можуть сильно варіюватися; цей факт має бути врахований при побудові символу метафори в кожному конкретному випадку.

Місце символу метафори в структурі концепту та його наповнення може змінюватися в залежності від типу концепту донорської зони, який постачає ознаки для встановлення подібності. Можна припускати, що у випадку картинки чи сцени символ метафори знаходиться у ядрі концептуальної структури (особливо якщо йдеться про зовнішні ознаки подібності, сприйняті органами відчуттів, пор. метафори *вушко голки, хвіст поїзда*). У складніших концептуальних утвореннях, які, крім чуттєвих образів, включають оцінні, імплікативні чи культурно-зумовлені складові, символ метафори будується як з центральних, так і з периферійних компонентів концепту.

В аспекті розглядуваної проблематики звернімося до показового прикладу — метафоричного предикату *докопуватися / докопатися* (до чого). Для виявлення ознак подібності насамперед слід встановити, які семантичні компоненти є інваріантними для прямих та метафоричних значень кожного з цих предикатів, а які — відмінними.

Предикат *докопатися* співвідноситься із ситуаціями, які мисляться як завершений результат цілеспрямованої дії активного суб'єкта: вибираючи і відкидаючи тверду субстанцію (переважно землю, глину, пісок) за допомогою ін-

струмента (передусім лопати чи заступа, але можливо використання й інших, менш пристосованих для цього інструментів, а також кінцівок людини чи тварини), суб'єкт досягає дедалі глибших шарів і нарешті виявляє об'єкт, який було приховано від прямого спостереження.

У рольовій структурі предиката обов'язково присутній об'єктний компонент (*докопатися до чого*), який на феноменологічному рівні корелює з досягненням результату дії. Сам результат дії найчастіше інтерпретується як знахідка, що також має вираження у лексичному значенні. Важливо наголосити на тому, що об'єкт, який виявляють унаслідок копання, характеризується вельми суттєвою властивістю: до завершення дії, тобто до досягнення позитивного результату, він залишається поза перцептивною зоною суб'єкта. Зрозуміло, що ця властивість об'єкта має тимчасовий і відносний характер, який визначається передусім особливостями конкретної ситуації. Внаслідок копання об'єкт перестає бути прихованим і стає відкритим, видимим. Саме цей аспект ситуації і відіграє особливу роль у процедурі метафоризації.

Інший аспект ситуації, який виявляється вельми релевантним у структурі ментального образу, стосується організації діяльності суб'єкта. Оскільки знахідці можуть передувати або нецілеспрямовані, або цілеспрямовані дії суб'єкта (пошук чогось заздальгідь відомого), то сама ситуація копання землі, глини і под. субстанції може бути потрактована або як спеціально зорієнтована на виявлення чогось, або як така, що не має цільового компонента. В останньому випадку знахідка має непередбачуваний характер.

Метафоричне *докопатися / докопуватися* (як і рос. *докопаться / докапываться*) визначається у словниках так: «наполегливо шукаючи, аналізуючи, вивчаючи, довідуватися про що-н.» [7–2, с. 354]; «доискаться, разузнать» [8–1, с. 420]. У цих визначеннях виділено результативний компонент ситуації і вказано на шляхи досягнення результату: аналіз, вивчення якогось предмету. Об'єктом ситуації стає передусім інформація, знання про щось, що має для суб'єкта високу цінність. Тому місце об'єкта в конструкціях часто займають імена *правда, істина, сенс, головне* тощо:

Надо сказать, что когда Мариэтта Шагинян со своей дотошностью и добросовестностью исследователя докопалась в архивах до истины, в определенных инстанциях переполошились. В. Солоухин. При свете дня.

Описані в цих контекстах ситуації дають підстави твердити, що діяльність суб'єкта, по-перше, обов'язково має певну мету, а по-друге, організована таким чином, щоб досягнути мети оптимальним способом. Конкретні форми діяльності суб'єкта визначаються характером об'єкта та іншими конкретними властивостями ситуації, але очевидно, що передусім йдеться про пошуки надійних та компетентних джерел інформації (ними можуть бути, наприклад, книги, архівні документи, свідчення очевидців, певні реалії тощо), використання цих джерел та оброблення інформації. Це можуть бути і роздуми суб'єкта, його власна інтелектуальна діяльність:

Про ту «усвідомлену необхідність» Юхим чималенько думав. Охоплював руками голову, напружувався, ось-ось, здається, вхопить смисл, докопается, ось-ось вилущить горішок із шкаралупки — аж воно блисне й зникне, тільки нудний біль зостається в голові. Є. Гуцало. Мертва зона.

Суттєво, що мета суб'єкта є ідеальною сутністю, прихованою від прямого спостереження. Вона може бути досягнута свідомістю лише внаслідок складних мисленнєвих процедур. Семантику метафоричного *докопатися* можна витлумачити так: «шляхом цілеспрямованих, наполегливих зусиль здобути приховану (від загалу) інформацію». Представимо її у вигляді пропозитивної трикомпонентної схеми, яка відповідає трьом фазам ситуації, що послідовно розгортаються в часі. Перша фаза: суб'єкт X знає / припускає, що об'єкт Y існує; об'єкта нема в перцептивній / ментальній зоні суб'єкта; суб'єкт ставить собі мету: виявити об'єкт. Друга фаза: суб'єкт X організує свою діяльність таким чином, щоб досягнути мети за найкоротший час і оптимальним шляхом. Третя фаза: суб'єкт досягає поставленої мети.

Окреслені таким чином компоненти однаково властиві ситуаціям, позначуваним предикатом *докопатися* і в його конкретному, і в метафоричному вживанні. Перехід від прямого до метафоричного значення забезпечується варіюванням компонентів пропозиції у двох аспектах. По-перше, самі об'єкти, на пошуки яких скеровані зусилля суб'єктів, відрізняються за своєю природою: це фізичний предмет у першому випадку і ментальний об'єкт (істина, сутність, причини чогось і под.) у другому. Крім того, варіюється змістове наповнення другого компонента: ситуації розрізняються характером діяльності суб'єкта. В першому випадку вона має цілком конкретні вияви (копання за допомогою певного інструмента), а в другому може набувати різних форм, про які йшлося вище. Отже, виділені параметри ментального образу становлять ядро ситуацій, позначуваних багатозначним предикатом *докопатися*. Як і в більшості випадків використання метафоричних предикатів, дієслово *докопатися* позначає ситуації, які слабо піддаються спостереженню. Тому до семантичної структури цього предиката входять виключно абстрактні компоненти.

Висновки. Ознаки подібності метафори, які складають так званий «символ метафори», можуть формуватися не лише з ядерних, а й з периферійних концептуальних змістів, що виникають як імплікації з базового образу. Важливою ознакою символу метафори, на нашу думку, є наявність в ньому таких змістових компонентів, які не пов'язані безпосередньо із спостережуваними рисами певного явища і мають абстрактну, ментальну природу. Ознаки подібності у процесі осмислення можуть зазнавати варіювання, яке полягає в акцентуванні в різних вживаннях метафоричного виразу одних аспектів базової ситуації та приглушенні інших. Внаслідок експлікації символу метафори з'являється можливість не лише "проанатомувати" новий зміст, а й виявити характерні типи метафоричних перенесень, статус компонентів подібності в донорській та реципієнтній зонах досвіду. **Перспективи** подальших досліджень пов'язуємо із залученням ширшого матеріалу – масиву предикатних метафор різних мов, що дасть змогу виявити універсальні когнітивні ознаки процесу метафоризації предикатів.

Література

1. Апресян Ю. Д. Коннотация как часть прагматики слова (лексикографический аспект) / Ю. Д. Апресян // Ю. Д. Апресян. Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 157–177.

2. Баранов А. Н. Дескрипторная теория метафоры и типология метафорических моделей / А. Н. Баранов // Труды международного семинара Диалог'2002 «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии». – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Baranov.pdf>.

3. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 172–193.

4. Кобозева И. М. К формальной репрезентации метафор в рамках когнитивного подхода / И. М. Кобозева // Труды международного семинара Диалог'2002 «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии». – М. : Наука, 2002. – С. 188–194.

5. Складывшаяся Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складывшаяся. – СПб. : Наука, 1993. – 151 с.

6. Словарь русского языка : в 4-х т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1985–1988.

7. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

8. Телия В. Н. Типы языковых значений : связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1981. – 270 с.

9. Чернец Л. В. К теории поэтических тропов / Л. В. Чернец // Вестник МГУ. – Сер. 9. – Филология. – 2000. – № 2. – С. 7–19.

10. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

Жуйкова М. В. Статус признаков подобия в предикатной метафоре

В статье рассматривается статус и источники признаков подобия в метафорах. Показано, что предикатная метафора основана на ментальных признаках ситуации, извлекаемых сознанием носителей языка из образа донорской зоны.

Ключевые слова: теория метафоры, символ метафоры, признаки подобия, донорская зона, реципиентная зона.

Zhuykova M. The status of characteristic features of similarity in predicative metaphors

The article is devoted to the status and sources of resemblance features in metaphor. The investigation shows that the predicative metaphor is merely based on mental features of a situation; the features that speakers usually derive from the image of a donor zone.

Keywords: theory of metaphor, symbol of metaphor, resemblance features, donor zone, recipient zone.

«СИЛОВІ ПОЛЯ» КАТЕГОРІЙНОЇ СЕМАНТИКИ: ТИПОЛОГІЙНІ ВИЯВИ

Розглянуто особливості співвідношення ядрової та периферійної площин категорійної семантики зі встановленням закономірностей повного її зникнення, схарактеризовано класифікаційні рівні морфологічних категорій, зокрема морфологічної категорії іменникового числа та виявлено основні тенденції міжкатегорійних трансформацій.

Ключові слова: морфологічна категорія, категорійна семантика, класифікаційний рівень морфологічних категорій.

Поняття “силового поля” категорійної семантики пов’язано з особливостями її регулярного вияву відповідними формальними засобами: *пол.-ем* – орудний відмінок, однина, середній рід; *чита[j]-у* – теперішній час, 1-а особа, однина, дійсний спосіб, активний стан тощо. Встановлення типологічних виявів “силового поля” категорійної семантики уможливорює диференціювання напрямів його поступового “розмивання” з визначенням цілісності функційно-семантичної парадигми словоформи, де співвідносними / неспіввідносними постають первинні та вторинні спеціалізації: *Учитель зайшов до класу і Хлопець добрий учитель* (= *Хлопець учителює*). Викінчений аналіз деграматизації морфологічної форми має опертям врахування її кумулятивного виміру з диференціюванням категорійнокласової семантики та “навантаження” відповідними внутрішньочастиномовними значеннєвими сутностями (пор, наприклад, у дієслова – час, вид і под.). Діагностування специфіки втрати “силового поля” категорійної семантики і першого різновиду (категорійнокласової), і другого та визначення вторинної спеціалізації в граматичному ладі мови (на зразок субстантивациї, адвербіалізації, прономіналізації тощо або теперішній у функції минулого та ін.) визначає актуальність пропонованого розгляду.

Дослідження закономірностей розмивання “силового поля” категорійної семантики з простеженням витворення вторинних функцій тієї чи тієї словоформи знаходило своє місце в студіюваннях Є. Куриловича, І. Вихованця, К. Городенської, О. Бондарка, М. Всеволодової, Г. Золотової, О. Мельничука, А. Мухіна та ін. Водночас поза увагою перебували закономірності поступової втрати категорійної семантики відповідною словоформою із визначенням тенденцій “випадіння” останньої із загальної парадигми: *Вечорами часто гості розповідали веселі та неповторні історії-бувальщини* (А. Яна); *Весною пролітали над нашою хатою журавлі* (І. Карпа) – форма орудного відмінка зберігає свою лексичну наповненість та водночас виходить за відмінкові межі з адекватною їй внутрішньореченневою адвербіалізованою спеціалізацією. Подібна форма втрачає “силове поле” категорійної семантики, виявляючи особливі напрями міжчастиномовної міжкатегорійної взаємодії, пор. також: *Ідуть дівчата в поле жито жати Та, знай, співають ідучи* (Т. Шевченко) – форма *знай* (2-а особа наказового способу однини) набуває статусу частки і використана як вставне слово та ін. Регулярність втрати категорійної семантики певною словоформою у

міжчастиномовних моделях мотивована: 1) послабленням наявних семантико-парадигматичних зв'язків та постання нових; 2) внутрішній “рух” категорійної семантики або в рамках частини мови (внутрішньочастининомовний внутрішньо-↔ міжкатегорійний // міжчастиномовний між категорійний тощо); 3) парадигмальне “випадіння” (набуття самостійного статусу); 4) зміна внутрішньореченневого позиційного закріплення; 5) динаміка синтаксичної спеціалізації; 6) “руйнування” первинно закріплених інтенцій та валентностей та поступове витворення нових; 7) узуальна лексикалізація та формування нового потенціалу створення цілісних словосполук і под. Основними аспектами опрацювання проблеми виступають: а) семантичний (вияв закономірностей втрати первинної категорійної семантики певною словоформою); б) синтаксичний (встановлення новітньої моделі внутрішньореченневого і внутрішньословосполученневого закріплення тієї чи тієї словоформи); в) морфологічний (визначення тенденцій втрати словоформою парадигмального простору); г) дериваційний (простеження міжкатегорійних ↔ внутрішньокатегорійних та інших процесів) та ін. Метою дослідження постає розгляд закономірностей та напрямів втрати “силового поля” категорійної семантики морфологічною формою, що й мотивує необхідність вирішення відповідних завдань: 1) встановити класифікаційні рівні морфологічних категорій; 2) визначити характерологічні параметри категорійної форми; 3) схарактеризувати типологічні риси втрати “силового поля” категорійної семантики. Теоретичне значення аналізу мотивоване узагальнювальним підходом до класифікації морфологічних категорій та встановлення особливостей міжкатегорійних / внутрішньокатегорійних переходів словоформи, а практичне спрямування мотивоване можливістю використання запропонованого аналізу в розгляді подібних категорій в односистемних та різносистемних мовах.

Статус морфологічної категорії та її сила визначаються співвідношенням у її структурі морфологічних форм та морфологічних значень. Утворення асиметрії діагностує “розмивання” межі симетрії та засвідчує формування вторинної функції морфологічної форми, пор., наприклад, функцію генералізації форм однини іменників: *Кожний студент повинен освоювати комп'ютерні технології*. Для встановлення межі тієї чи тієї морфологічної категорії необхідно чітко розуміти, що обов'язковими її ознаками є: 1) наявність не менше двох елементів; 2) єдність системи значень та співвідносних із ними форм (у кожній мові стільки виявів часу, скільки існує форм часу; подібне твердження застосовне до будь-якої іншої морфологічної категорії). Морфологічна категорія ґрунтована на замкнутості, закритості системи, в якій протиставлені морфологічні значення взаємовиключають одне одного. Властивість взаємовиключення полягає в тому, що морфологічна категорія має множину морфологічних значень (грамем), які не можуть одночасно бути виражені в одній словоформі. Водночас одній словоформі можуть бути притаманні кілька грамем різних морфологічних категорій, пор., наприклад, у словоформі *вєрб-а* реалізовано морфологічні значення однини, жіночого роду, називного відмінка (кумуляовані у форманті *а*). Так, у морфологічній категорії числа наявна система двох рядів форм, що виражають значення однини та множини [20; 21; 22]. За характером граматичних значень у структурі граматичних категорій з-поміж останніх можна виділити: 1) змістові (номінативні, семантичні, референційні), що беруть безпосередню участь у від-

битті позамовної дійсності; 2) формальні (асемантичні, формально-структурні), що відбивають суто сполучувальні обмеження словоформ (так, наприклад, узгоджувальні граматичні категорії беруть участь у реалізації тих чи тих форм синтаксичних категорій, пор., наприклад, категорія підрядного прислівного синтаксичного зв'язку в реалізації синтаксичних форм узгодження ґрунтована на активній дії морфологічних категорій роду, числа і відмінка прикметників; роду, числа й особи дієслова; формально-структурні морфологічні характеристики лексем – зразки відмін та дієвідмін). Водночас формальні категорії інколи набувають статусу змістових, внаслідок чого відповідні форманти набувають класифікаційних вимірів (*Знайом-ий подарував книгу*).

За відношенням категорійної ознаки до компонентів диференціювання граматичні категорії класифіковано на: а) формотвірні (власне-граматичні, корелятивні, модифікаційні), в рамках яких лексема може змінюватися (наприклад, відмінок іменників, рід, число і відмінок прикметників, час і спосіб дієслова); б) класифікаційні (власне-класифікаційні, некорелятивні), властиві усій лексемі та постійні для неї (наприклад, частини мови, рід іменників-неістот, істота / неістота більшості іменників, особовість / безособовість більшості дієслів) [6, с. 144 і далі].

За ступенем корелятивності з-поміж формотвірних граматичних категорій простежувані: а) словозмінні (послідовно корелятивні, флексійні), модифікаційні (з наявністю кореляцій) для усіх слів певної частини мови (відмінок іменників, час і спосіб дієслова, узгоджувальні категорії дієслова і прикметника); б) дериваційні (непослідовно корелятивні, словотвірні, лексико-граматичні), що передбачають наявність кореляцій лише для окремого значного підкласу певної частини мови (наприклад, рід істот іменників, число іменників, вид і стан дієслова, ступені порівняння прикметників, діатеза). Так, у співвідношенні форм чоловічого і жіночого роду категорійна семантика перших форм з-поміж назв осіб функційно потужніша, тому що легко покриває усі можливі функційні навантаження протиставлених форм: *Лікар приймає зранку*, де *лікар* – форма чоловічого роду ↔ чоловіча стать; форма чоловічого роду ≠ жіноча стать; форма чоловічого роду ∞ назва особи за відповідною професією. Відповідно “силове поле” категорійної семантики аналізованої форми послідовно мотивованим постає в першому випадку вживання, у двох інших – “силове поле” іррадіює до першого, в силу чого й утримувано опозиційний статус.

Водночас необхідно виділити категорії синтаксичної синтагматики, до яких належать структурно-синтаксичні граматичні категорії, тобто різновиди синтаксичних відношень: підрядність (підпорядкування (синтаксис)), предикація, атрибут, актант (пор. також член речення), де розмивання “силового поля” виявлювано в різних випадках кумулятивності сурядності та підрядності: *У лісі багато грибів – я не знайшла жодного* [6, с. 718], вторинного заповнення синтаксичної позиції: *Трактор важко різав нові й нові ділянки цілини*, де словоформа *Трактор* заповнює синтаксичну позицію суб'єкта з категорійною семантикою інструмента, що засвідчує її синкретичний інструментально-суб'єктний характер. Подібні міжактантні напрями взаємодії виступають похідними тенденцій актантної деривації та ґрунтовані на семиграмемній семантико-синтаксичній категорій валентності з її морфологічно опосередкованим виявом.

Категоріями синтаксичної парадигматики постають граматичні категорії речення (комунікативні, або фразозмінні граматичні категорії), тобто розрізнувальні ознаки речень (настанова висловлення, ствердження / заперечення (граматика), модальність тощо), а також граматичні категорії синтагм (складники членів речення, словосполучення): граматичні категорії іменної групи (означеність / неозначеність, рід, число, особа), граматичні категорії предиката (діатеза), граматичні категорії атрибута (ступені порівняння та інтенсивності) і под. [6, с. 459–667].

Характерними ознаками граматичних категорій виступають: а) модифікаційний тип категоризаційної ознаки; б) належність ознаки до синтаксису; в) обов'язковість вибору одного зі значень для (слово)форм із категоризувальної сукупності; г) наявність регулярного способу її вираження (див. також: [5; 6]). Наявність усієї сукупності цих властивостей здебільшого виступає підґрунтям незаперечного визнання граматичного характеру категорії, хоча кожна з них окремо не виступає ні необхідною, ні достатньою ознакою граматичної категорії [24; 25].

За частиномовною належністю слів та відповідним співвідношенням граматичних категорій з частиномовними класами граматичні категорії диференційовано на іменні (властиві для іменника, прикметника, займенника і под.) і дієслівні (притаманні дієслову). Чіткої межі між заявленими різновидами категорій не існує (так, наявні мови, де час формалізований в іменників тощо [4; 12; 18]).

Абсолютна більшість граматичних категорій відома і послідовно характеризується від античних часів, пор.: іменні (відмінок, узгоджувальний клас, зокрема рід, означеність, істота / неістота, особа); дієслівні (час: абсолютний час, таксис), вид, особа, спосіб, стан; характерні для іменника й дієслова (число, різного зразка категорії ввічливості). Особливості міжкатегорійних внутрішньочастиномовних і міжчастинимовних переходів до цих пір постають актуально значущими, тому що вони активно розвиваються і поглиблюються, пор.: навантаження синтаксичних, морфологічних і семантичних міжчастинимовних трансформацій на зразок: *Сидіти* було незручно → *Сидіння* було незручне → *Нове сидіння* було зручним, де очевидними виступає покрововість “силових піль” категорійної семантики – від втрати дієслівної до набуття іменникової [16; 17, с. 27–35; 18, с. 339–341; 19, с. 101–105].

У загальній класифікації граматичних категорій, наприклад, категорія числа іменників за відношенням категорійної ознаки до компонентів диференціювання є формотвірною з послідовним протиставленням форм однини та множини, а за ступенем корелятивності з-поміж формотвірних граматичних категорій вона виступає словозмінною (послідовно флексійною); за частиномовною належністю слів та відповідним співвідношенням граматичних категорій із частиномовними класами категорія числа постає іменниковою, набуваючи статусу сполучувальних ознак узгоджування у прикметників, дієслів (окремо слід зауважити наявність дієслівної множинності (verbal plurality) – мультисуб'єктність та мультиоб'єктність та множинності ситуацій) та інших частин мови.

Числова категорійність належить до активно опрацьовуваних у загальнотеоретичному і загальноприкладному аспектах. Перший охоплює усталене розуміння категорії іменникового числа як такої, «яка позначає кількість предметів і

складається з двох співвідносних грамем того самого слова – однини і множини» [2, с. 92] (основний вияв), і наголошенням наявності в ній елементів несловозмінного (класифікаційного) характеру [2, с. 92]. Останній співвідноситься з різними функційно-граматичними теоріями, у межах яких число кваліфіковано як функційно-семантичне поле з якісно-кількісним ядром. У цьому разі число кваліфіковано в широкому вимірі, де основною є квантифікація – реалізація будь-якої числової означеності / неозначеності. Число і квантифікація становлять широку сферу, охоплюючи типологічно різні засоби вираження, з-поміж яких найабстрагованішими виступають значення морфологічної категорії (МК) числа. Інваріантом системи морфологічного іменникового числа є морфологічне протиставлення двох підкатегорій *Sg* – *Pl* (*Sg* вказує на один предмет, а *Pl* – на два або більше), де поняттєво позначувані **однина** і **множина** підказують власне “значення”. Це створює показову “ілюзію” надзвичайно простої, з небагатьма семантичними відтінками, категорії, особливо на тлі мов, у яких функційно навантаженими постають двоїна, троїна, паукальність. Останнє не враховує специфіку квантитативної лексики, потенціал якої у вираженні функцій числа є надзвичайно ємним.

Наявна регулярна залежність реалізації категорійної семантики числа від належності іменникового слова до лексико-граматичного розряду, що зумовлює диференціювання усіх іменників на а) слова з корелятивними формами однини та множини, б) лексеми тільки з формами однини, в) слова з формами тільки множини. Перший різновид найпоспідовніше виявлюваний з-поміж конкретних іменників – назв істот і неістот: *агностик* – *агностики*, *агроном* – *агрономи*, *воїн* – *воїни*, *залізничник* – *залізничники*, *учень* – *учні*, *школяр* – *школярі*, *юнак* – *юнаки*, *верба* – *верби*, *дуб* – *дуби*, *клен* – *клени*, *оселя* – *оселі*, *село* – *села*, *фабрика* – *фабрики* та ін. Склад іменників, лексичне значення яких не передбачає протиставлення за ознакою “одиничність – множинність”, є досить ємним. До таких належать абстрактні назви, найменування якостей і дій, речовин, збірних сукупностей предметів та осіб. Іменники з некорелятивними формами однини або множини позбавлені регулярного протиставленням форм за категорійною семантикою числа, вони послідовно утворюють семантичні групи як складники відповідних лексико-граматичних розрядів іменників. Особливість таких іменникових слів не завжди індексована у словниках. Наявна закономірність: іменникова множина послідовно фіксована: *вила*, *вил*, мн. (СУМ, 1, с. 419); *ворота*, *ріт*, мн. (СУМ, 1, с. 741); *граблі*, *грабель* і *граблів*, мн. (СУМ, 2, с. 151) і под. Водночас наявність тільки форми однини в іменника не фіксована у словниках, пор., наприклад: *вода*, *и*, жін. (СУМ, 1, с. 716); *олива*, *и*, жін. – у словнику пропонувано як заст., рідко: *мастило* (СУМ, 5, с. 688); *солі*, *і*, жін. (СУМ, 9, с. 219).

Морфологічна категорія числа є однією із найсильніших іменних категорій, її основні значення “програмують” кількісну характеристику предметів – об’єктів реального світу: один предмет (об’єкт) – однина, два предмети (об’єкти) – двоїна, більше двох предметів (об’єктів) – множина. У світі мов наявність форм двоїни констатовано в небагатьох із них: 1) давні мови: санскрит, давньогрецька, давньоруська; 2) сучасні мови: словенська, нижньолужицька та верхньолужицька, класична арабська, коряцька, самодійська, саамська, обсько-угорські мови. В українській мові в окремих випадках двоїна та множина розрі-

зняються наголосом: *два б́рати* (двоїна) – *всі б́рати́* (множина). У сучасній українській літературній мові після вилучення форм двоїни правописом 1933 року їхні залишки легко спостережувано в цілій низці випадків, коли двоїну легко констатувати за відповідним наголосом іменника: *дві ру́ки* → *дві руці́*; (в) *обі ру́ки* → (в) *обі руці́*; *дві но́ги* → *дві нозі́*; *дві кни́ги* → *дві книзі́*; *дві ха́ти* → *дві ха́ті*; *дві ри́би* → *дві ри́бі*; *дві кві́тки* → *дві кві́тці*; *дві дорóги* → *дві дорóзі*; *дві му́хи* → *дві му́сі*; *два сло́ва* → *дві сло́ві*; *два відрá* → *дві відрі́*; *два я́блука* → *дві я́блуці*; *два вікна́* → *дві вікні́*; *два мо́ря* → *дві мо́рі*; *два ко́леса* → *дві ко́лесі*; *дві но́ри* → *дві но́рі*; *дві годи́ни* → *дві годи́ні*; *дві кози́* → *дві козі́*; *дві дівчи́ни* → *дві дівчи́ні*; *дві ба́би* → *дві ба́бі*; в (обидвох) *о́чáх* → в *о́чу*; в (обидвох) *вухáх* → у в *вúшу*; *два рукави́* → *два рука́ва*; *два по́води* → *два пово́да*; *двоє теля́т* → *дві теля́ті*; *двоє порося́т* → *дві порося́* та ін. Форми двоїни чітко були схарактеризовані у прескриптивно-функційному навантаженні у правописних нормах за 1929 рік з опертям на їхній опис у численних попередніх українських граматиках С. Смаль-Стоцького [25, с. 45–47], П. Залозного [7], Є. Тимченка [27], І. Огієнка [15], В. Сімовича [24, с. 287]. Для В. Сімовича у словозміні іменників наявні три числа: однина, двоїна, множина [Там само, с. 287]. Розглядаючи кількість іменниково-числових форм та особливості їхнього творення, М. Левицький у мовному порадику наголошує [11, с. 43–44], що форма двоїни не повинна у вжитку замінюватися формою множини. Мовці, які допускають подібну заміну «калічать слова на московський штиб» [Там само, с. 43–44]. Подібну думку розвивав С. Смеречинський, який наголошував: «По числівниках два, дві, обидві, три, чотири (вони в українській мові мають у реченні прикметникову силу, в російській – іменникову) іменники в українській мові стоять завжди у двоїні, навіть як ці числівники додані до десятків, сотень, тисяч тощо, а прикметники в називному множини, напр.: *два чоловіки, дві ручці, дві вікні, три чоловіки, три ручці, три вікні, ... двадцять чотири чоловіки, руці, вікні, ... п'ять мільйонів чотирьох сім тисяч триста двадцять два (дві, три, чотири) чоловіки, руці, вікні* етц. ... Або з прикметниками: *два великі чоловіки, три високі тополі* і т. інше» [26, с. 114]. Не менш знаковим постає твердження О. Курило про нормативність форм двоїни в українській мові та їхнє функційно-стильове навантаження [10, с. 45–84]. Загалом особливості навантаження форм двоїни в українській мові цілком вичерпно подавалися в усіх прескриптивних граматиках до початку 30-х років ХХ століття [4]. У сучасній українській мові форми двоїни зазвичай кваліфікують як залишкові, що постають нерегулярними. Водночас у більшості науково-теоретичних і навчально-практичних видань констатовано заміну форм двоїни відповідними формами множини, хоча подібне твердження вимагає належної корекції, тому що у формах на кшталт *дві руки, три ноги, два озера, три озера* іменникові форми мають відмінний від форм власне-множини наголос, пор.: *дві ру́ки, три ру́ки, дві но́ги, три но́ги, два о́зера, три о́зера* і власне-множина: *ру́ки, но́ги, озе́ра*. У формах двоїни наявний формальний збіг з формою однини родового відмінка в сучасній українській літературній мові, хоча такий вияв, очевидно, постав внаслідок збігу цих форм. Очевидним виступає збереження в більшості випадків у словосполученнях на зразок *дві ру́ки, три ру́ки, дві но́ги, три но́ги, два о́зера, три о́зера* регулярного наголошення іменникових форм двоїни в реальних реалізаціях флексійної заміни: *дві ру́ки* ← *дві*

руці, три руки ← *три руці, дві ноги* ← *дві нозі, три ноги* ← *три нозі, два озера* ← *два озера, три озера* ← *три озера* тощо. Логічним постає питання про категорійну семантику двоїни та її вияви. “Силове поле” категорійної семантики двоїни у власне-іменникових формах у сучасній українській мові є периферійним, хоча його вияви послідовно окреслювані в низці форм усіх трьох морфологічних форм роду – чоловічого, жіночого і середнього, але такі реалізації не виступають послідовними. Втрата регулярного функційного навантаження категорійної семантики власне-іменникової двоїни мотивована, певною мірою, її надлишковістю (пор. регулярний аналітичний вияв її *два / дві* та ін.) та волюнтаристськими мотиваціями створення так званих “спільних” граматичних норм. Останнє руйнувало глибинні системні граматичні особливості української мови.

Існування двоїни ґрунтовано на: а) парності предметів (об’єктів): *береги, батьки, близнюки*; б) наявності симетричних предметів (об’єктів), розташованих з обох боків осі симетрії: *очі, вуха, руки, рукави, чоботи, черевики, плечі, ліжжі* тощо. В окремих випадках категорія числа має чотирикомпонентну структуру: *однина, двоїна, троїна, множина*. Такий вияв числової категорійності властивий був праїндоевропейській мові, а з-поміж сучасних – новогвінейським мовам. В арабській мові, низці кушитських та новогвінейських мов простежувана реалізація тріади числово-іменникових грамем: *однина – паукальність – множина*, де перший компонент позначає один предмет (об’єкт) – *однина*, другий – *незначну кількість предметів (об’єктів) – паукальність*, велику кількість предметів (об’єктів) – *множина*. У кушитських мовах почасти виявлювані випадки граматизації числової неозначеності з відповідною тріадою грамем: *один предмет (об’єкт) ↔ більше одного предмета (об’єкта) ↔ предмет (об’єкт)*, кількісно не характеризується.

У загальній площині категорійно-числової семантики грамеми числа можуть виражати семантичні протиставлення: а) компактна множина, застосовувана на позначення предметів, зосереджена в одному місці: *паруси, колеса* (в одного воза, велосипеда, автомобіля тощо), *пальці* (однієї людини); 2) дистантна множина, використовувана на позначення об’єктів, що перебувають у різних місцях і функційно не пов’язаних: *колеса* (загалом), *пальці* (на багатьох руках / ногах різних людей). І. Мельчук кваліфікує компактну множину як точкову, дистантну – як дистрибутивну [14, с. 75–77].

Поняття кількості можна застосувати до іменникових слів на позначення: 1) конкретних предметів (об’єктів), яким властиві просторові або часові межі: *книга, підручник, вечір, день, ніч* тощо; 2) конкретних ситуацій (актів), яким властиві початок і завершення: *буревій, вихор, думка, стрибок, ураган* і под. Такі предмети (об’єкти) підлягають рахунку, що дозволяє їх кваліфікувати як обчислювані, дискретні.

Недискретними виступають іменникові слова: а) на позначення речовин: *пісок, сніг, цукор* і под.; б) найменування гомогенних сукупностей предметів (об’єктів): *молодь, посуд, юнь* та ін.; в) назви властивостей і станів з нечіткими часовими межами: *зелень, синява, акуратність, відвертість, сміливість* і под.

Кількісна характеристика, властива для дискретних предметів (об’єктів), поширювана також на недискретні предмети (об’єкти). Окрім основного значення грамеми постають вторинні, похідні значення. Досить поширена імпліка-

тивна реалізація графем числа, а також їхнє контекстне витіснення: використання кількісних числівників *багато, мало, скільки* блокує вживання показника множини.

Кількісні значення можуть реалізуватися як словотвірні: 1) операція уникнення дискретності: поява збірності: *учительство, птаство, козацтво, квасолиння, кукурудзиння, стеблиння, бобовиння, ярина, осичина, садовина, професура, апаратура, клавіатура, секретаріат, жолуддя, листя, панва, жінота, біднота, піхота, малеча, стареча, білизна, старизна, материзна, галич, дітворя, братія, інженерія, ломань, символіка, проблематика, синоніміка, генералітет, інструментарій, Шевченкіана, юнь, зелень, погань* тощо; 2) операція уведення дискретності – поява одиничного – сингулятивного значення: *солома – соломинка, трава – травинка, бадилля – бадиллина, зерно – зернина, пшениця – пшеничина, волосся – волосина, намисто – намистина* та ін.

Семантична графема числа посідає проміжну ланку між словозміною та словотвором.

Морфологічна категорія іменникового числа містить реляційні та дериваційні або номінативні та синтаксичні елементи значення, що перебувають у складних і суперечливих відношеннях. Синтаксичні елементи значення містять здатність словоформи вступати у побудові фрази у відповідні зразки синтаксичного зв'язку з тими чи тими класами словоформ. Водночас такі елементи значення беруть належну участь у відбитті позамовної дійсності як засіб побудови означальних вищого рівня. Номінативні та синтаксичні значення утворюють цілісність. Так, наприклад, використання іменників *pluralia tantum* із речовинним значенням асоційоване із поняттям про множини – під впливом форми множини, якій властивий тільки синтаксичний елемент значення. У рамках конкретної фрази такий синтаксичний елемент значення впливає на номінативний. Залежно від конкретних умов мовленнєвої діяльності номінативний елемент може поставати актуалізованим або ж нейтралізованим, граничним виявом чого постає повне розмивання. Втрачає свою категорійно-числову семантику форма в разі набуття нею вторинної спеціалізації на позначення: а) часу як певної тривалості: *студент – перебування у вищому навчальному закладі: Василь завжди згадував з ностальгією, як він був студентом* (А. Яна).

Існує певна залежність між функційно-стильовим диференціюванням мови й актуалізацією номінативного елемента змісту морфологічної категорії. Так, у розмовному мовленні форми однини та множини іменників часто не актуалізують семантики однини та множини через спільність апперцепційного підґрунтя та ситуації спілкування. У науковому ж тексті нормативно визначуване прагнення до точності та об'єктивності унеможлиблює варіанти форм числа, що характерні для розмовного мовлення. У художньому стилі наявне суттєве послаблення номінативного елемента змісту морфологічної категорії числа, що виявлювано в діалогійному та невластивому мовленні, де досить частотною постає варіативність іменниково-числових форм. Поглиблюване на усіх ярусах мовної системи функційне розмежування активно впливає на морфологію, окреслюючи множини її реально-мовних виявів. Актуалізаційна спромога номінативного елемента категорійного значення нерівнозначна у всіх морфологічних категорій, що засвідчує їхнє диференціювання на інтенційно сильні й інтенційно

слабкі. Навіть всередині однієї категорії одне зі значень постає інтенційно сильним, інше – інтенційно слабким. Традиційно вважають, що “прозорість” категорії числа істотно орієнтована на вираження номінативних смислів, у структурі категорії числа множина має більший потенціал інтенційності. За теорією привативності граматичних опозицій множина є маркованою, тому що послідовно виражає множину об’єктів.

Актуалізаційна мета використання форми як носія відповідного граматичного значення може поставати зорієнтованою на вираження певних смислів. Так, форми множини зі значенням умовної неозначеності або існування актуалізують такий (а не просто множини): *Дуби тривожно тріпотіли листям перед грозою* (А. Яна). Досить усталеними є конструкції з регулярним використанням форми множини в значенні умовної неозначеності: *У дівчинки немає родичів*, але не можна *У дівчинки немає родича*. Цілком можливими виступають інтенційні використання форми множини в останньому значенні: (Оксана:) *Які гості приїхали до нас... Маріє, це ти? Скільки ж років не бачились...* (О. Кононенко) ↔ (Оксана:) *Яка гостя приїхала до нас... Маріє, це ти? Скільки ж років не бачились....* У подібних випадках нейтралізовано протиставлення множина ↔ однина й актуалізована сема неозначеності. Взаємодія поля означеності-неозначеності з полем кількості виявлюване в тих висловленнях, у яких форма іменникової множини позначає одиничний предмет.

Неінтенційність простежувана в тих контекстах, у яких навіть марковане значення виявлюване за межами «інтенційної домінанти» і виконує лише функцію тла. Водночас навпаки – немаркований слабкий член опозиції може актуалізуватися, виявляючи актуальне для мовця у передаваному смислового змісті. Підтвердженням цього постає форма актива як слабого немаркованого члена опозиції стану. Активні конструкції постають регулярними та частотними без очевидної актуалізації активності: *Дівчата співають пісню; Учні виконують вправу; Хлопець доглядає сад*. Значення активного діяча найпослідовніше виявлювано у формі називного відмінка іменника, що в рамках опозиції актив ↔ пасив протиставлений формі орудного відмінка як показника трансформованої конструкції: *Дівчата співають пісню; Учні виконують вправу; Хлопець доглядає сад* → **Пісня співана дівчатами; *Вправа виконувана учнями; *Сад доглянутий хлопцем*. Конструкції пасива в українській мові стали послідовно кваліфікувати як нормативні на початку 30-х років ХХ століття, коли «силовими» методами почали упроваджувати різні ненормативні конструкції, вилучаючи форми на кшталт двоїни, кличного відмінка, активні конструкції та інші, що засвідчували самотність української мови.

У художньо-белетристичному тексті за смислової актуалізації морфологічних значень постають особливі функції, зумовлені реалізацією відповідних художніх образів, поетичних смислів. Це зумовлює поєднання першого аспекту інтенційності з другим, що засвідчує витворення власне-інтенційного виміру. Такий вимір пов’язаний із загальною комунікативною метою, з комунікативними настановами мовця. Обидва аспекти інтенційності (смислова актуалізація та зв’язок із кінцевою настановою висловлення) взаємодіють тому, що без першого другий аспект неможливий. Смислова інформативність морфологічної форми

виступає обов'язковою умовою перетворення її в елемент, за допомогою якого втілювано загальний мовленнєвий задум відповідно до мети висловлення.

Закономірності та особливості вияву категорійної семантики тими чи тими морфологічними формами у своїх класичних моделях відомі, складнішими постають віддалені від ядрової площини функції, що у своїй ємності охоплюють і значеннєві, і смислові навантаження. Останні зумовлюють витворення стійких вторинних функцій, що найактивніше розмивають “силове поле” категорійної семантики. У таких площинах категорійна семантика, втрачаючи свою силу, найактивніше взаємодіє із суміжними категорійними сутностями в рамках тієї самої частини мови. Встановлення основних / неосновних напрямів втрати “силового поля” категорійної семантики із простеженням її навантаження внутрішньотекстовими смислами засвідчує перспективу дослідження. Особливу ж вагу подібний аналіз має в загальнотеоретичному та зіставно-типологічному вимірах.

Література

1. Алтицева Л. Ю. Функціонально-семантичні параметри іменників з неповною числовою парадигмою : автореф. ... канд. філол. наук / Л. Ю. Алтицева. – К., 2003. – 20 с.

2. Бондарко А. В. К проблеме интенциональности в грамматике (на материале русского языка) / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 3–18.

3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 400 с.

4. Горецький П. Українська мова : практично-теоретичний курс / П. Горецький, І. Шаля. – Вид. 7-е. – К. : Книгоспілка, 1929. – 336 с.

5. Етимологічний словник української мови. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1982. – 632 с.; Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 571 с.

6. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

7. Залозний П. Коротка граматики української мови / П. Залозний. – Вид. 4-е. – К. : Вид-во Ів. Симоненка, 1918. – 167 с.

8. Іларіон, митр. (Огієнко І. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Іларіон, митрополит. – Вінніпег, 1961. – 257 с.

9. Колесов В. В. Идеация и русская ментальность / В. В. Колесов // Знак – свідомість – знання : [зб. наук. пр. / голов. ред. В. І. Теркулов]. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2011. – Вип. 1. – С. 7–13.

10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – Вид. 5. – Торонто : Нові дні, 1960. – 197 с.

11. Левицький М. Паки і паки : Про нашу літературну мову / М. Левицький. – Відень ; Київ : Вид-во «Наша воля» – Ч. 3, 1920. – 67 с.

12. Ляшевская О. Н. Семантика русского числа / О. Н. Ляшевская. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 400 с.

13. Ляшкевич А. И. Именные сочетания со значением количества / А. И. Ляшкевич. – Мн. : Вышэйшая школа, 1985. – 187 с.

14. Мельчук И. А. Общая морфология / И. А. Мельчук. – М. ; Вена : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1. – 416 с.; 1998. – Т. 2. – Ч. 2 : Морфологические значения. – 544 с.

15. Огієнко І. Чистота і правильність української мови : підр. Для вивчення української літературної мови : популярний курс з історичним освітленням / І. Огієнко. – Львів : Вид-во книгарні А. Бардаха, 1925. – 215 с.

16. Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении / Н. В. Перцов. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 212 с.

17. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Изд. 7-е. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

18. Пете И. Семантические типы количественных отношений / И. Пете // Die Welt der Slaven. – Jg. XXVI. – Н. 2. –1981. – S. 338 – 345.

19. Плу́нган В. А. Общая морфология. Введение в проблематику / В. А. Плу́нган. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 384 с.

20. Плу́нган В. А. Введение в грамматическую семантику : грамматические значения и грамматические системы языков мира : учебное пособие / В. А. Плу́нган. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2011. – 672 с.

21. Потебня А. А. Значения множественного числа в русском языке / А. А. Потебня. – Воронеж : Тип. В. И. Исаева, 1888. – 76 с.

22. Рахилина Е. В. Семантика лексической множественности в русском языке / Е. В. Рахилина, Ли Су-Хён // Вопросы языкознания. – 2009. – № 4. – С. 13–40.

23. Сердюкова Л. В. Textoобразующая функция грамматических форм имени существительного в СМИ / Л. В. Сердюкова // Режим доступа : http://www.rusnauka.com/9_NND_2013/Philologia/7_132396.doc.htm.

24. Сімович В. Граматика української мови / В. Сімович. – К. ; Лейпциг, 1919. – 587 с.

25. Смалъ-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смалъ-Стоцький, Т. Гартнер. – Відень, 1893. – 210 с.

26. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою / С. Смеречинський. – Х. : Радянська школа, 1932. – 383 с. / Фотопередрук з післясловом О. Горбача : Серія «Українські граматики. – Вип. 8. – Мюнхен : Український вільний університет, 1990. – 383, 17 с.

27. Тимченко Є. К. Українська граматика / Є. К. Тимченко. – 2-е вид. – К. : Друк. Ун-ту св. Володимира Акціонер. т-ва друк. і вид. діла Н. Т. Корчак-Новицького, 1917. – 168 с.

28. Gawelko M. Semantyczne aspekty pluralizacji w języku francuskim i polskim / M. Gawelko // Języki obce w szkole. – 1985. – № 29. – S. 195 – 200.

Загнитко А. А. «Силловые поля» категориальной семантики: типологические проявления

Рассмотрены особенности соотношения ядерной и периферийной зон категориальной семантики с обнаружением закономерностей полного ее исчезновения, охарактеризованы классификационные уровни морфологических кате-

горий, в частности морфологической категории числа имени существительного и определены основные тенденции межкатегориальных трансформаций.

Ключевые слова: морфологическая категория, категориальная семантика, классификационный уровень морфологических категорий.

Zagnitko A. P. «Force fields» of categorical semantics: typological manifestations

The features of the ratio of nuclear and the peripheral planes of categorical semantics with the establishment of regularities its full disappearance are considered, classification levels of morphological categories are characterized, particular morphological categories of noun number and major trends of inter-category transformations are identified.

Key words: morphological category, categorical semantics, the classification level of morphological categories.

УДК 811.161.2

М. О. Кононенко

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЛЮДИНА В ТЕКСТАХ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті проаналізовано вербалізацію і семантичне наповнення концепту ЛЮДИНА в навчальних текстах, виявлено значущі структурні складники та з'ясовано культурно-національну специфіку концепту.

Ключові слова: базові соціокультурні поняття, концепт, структура концепту, навчальний текст.

Аспекти феномена ЛЮДИНА вивчали представники різних наук: у синергетиці (І. Р. Пригожин, І. Стенгерс); у психології (К. Юнг, Е. Фромм, К. Хорні); у цивілізаційно-культурологічних дослідженнях (М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі), у мовознавстві (В. фон Гумбольдт, О. О. Потебня, Ф. де Сосюр, М. М. Бахтін, Ю. М. Лотман, В. А. Успенський).

Базове соціокультурне поняття ЛЮДИНА в новітньому філософському словнику представлено як фундаментальна категорія філософії, смисловий центр будь-якої філософської системи. Складністю філософського визначення поняття є неможливість однозначного підведення під якесь більш широке родове поняття (ПРИРОДА, БОГ, СУСПІЛЬСТВО), оскільки ЛЮДИНА – це одночасно мікрокосм, мікротеос і мікросоціум [7, с.1173].

Концепт ЛЮДИНА репрезентовано в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців. Ю. С. Степанов визначив «три головні лінії природної параметризації людини»: а) людина у відношенні до «Світу», а тим самим, в тому ж відношенні, до «Бога»; б) людина у відношенні до собі подібних, до свого роду, клану, племені, взагалі у відношенні до «Своїх» і Чужих» в) людина у відношенні до суспільства – особистість [12, с. 552]. Деякі мовознавці звертаються до

міжкультурного аспекту цього концепту: Л.М. Бояркіна розглядає репрезентацію концепту *ЛЮДИНА / ОСОБИСТІТЬ* у англійській мові з опорою на зооконцепти і фітоконцепти, світ живої природи [3]; Н. М. Філіппова досліджує вербалізацію концепту *ЛЮДИНА* в україно- та англомовній етносвідомості на матеріалі україно- та англомовних паремій [14]; Т. В. Петрик аналізує лінгвістичну репрезентацію як одиницю ментального плану, що кодується в мові, у ченне-лінг-дискурсі Крайона на матеріалі записів Лі Керолла [8]. Фольклорний концепт *ЛЮДИНИ* вивчає В. Я. Чеснов [15]. Розвідки К. Ю. Голобородька і А. О. Пікалової стосуються індивідуально-авторського художнього представлення в ідіостилях, зокрема, К. Ю. Голобородько аналізує лінгвоментальне моделювання когніотипу «*ЛЮДИНА*» в мовосфері Олександра Олеся [5], а А. О. Пікалова розкриває вербалізацію концепту в поетичних текстах Михайла Стельмаха [9].

Актуальність цієї розвідки полягає в тому, що концепт *ЛЮДИНА* не був предметом вивчення в навчальних текстах підручників як базовий репрезентант української національної культури. Крім того, його усвідомлення учнями має прагматичний складник, оскільки входить у зміст соціокультурної змістової лінії програми з української мови.

Об'єктом спостереження обрано його вербалізацію в навчальних текстах шкільних підручників з української мови для 5–11 класів авторів С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової, **предметом** – його структурування (усього проаналізовано 681 приклад).

Метою розвідки є з'ясування семантичної структури концепту *ЛЮДИНА* в підручниках з української мови для 5–11 класів.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: 1) виявлення актуальних аспектів вивчення концепту *ЛЮДИНА* в сучасній лінгвістиці; 2) репрезентація складників у навчальній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів; 2) аналіз семантичної структури концепту *ЛЮДИНА* та його національно-культурної специфіки.

Як засвідчує словник, лексема *ЛЮДИНА* має такі значення: 1. Одиничне до люди. **Образно з означ.* особа з життєвим досвідом, яка багато знає і вміє. 2. Особа як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. **Образно.* Вважати за людину кого – поважати кого-небудь, рахуватися з кимось. 3. Уживається у значенні особового або неозначено-особового займенника. // Уживається у значенні узагальненого або займенникового звертання (часто з означенням) [13, с. 567]. Серед наведених тлумачень слова є значення з поміткою **Образно*, що воно не позбавлене ціннісного і емоційного складників.

На думку Ю. С. Степанова [12], Н. Д. Арутюнової [1, с. 181], Н. Б. Баландіної [2], В. І. Карасика [6, с. 41], одним із провідних засобів презентації концептів вважається текст. Згідно із теорією лексичних концептів і когнітивних моделей В. Еванса, «...слова не «несуть» чи закодують значення. Значення – це, скоріше, величина, яка пов'язана з цілим висловлюванням. Значення виникає в процесі ситуативного розуміння, тоді як висловлювання і позалінгвістичний контекст вказують, яка частина семантичного потенціалу слова має бути активована в процесі конструювання значення» [16].

Значення концепту *ЛЮДИНА*, наведені у словниках, є семантично й культурно значущими, знаходячи свою реперезентацію в дискурсі, текстах, у тому числі навчальних.

На основі сказаного вище, у тому числі беручи до уваги словникові тлумачення, можна виділити такі ключові складники поняття *ЛЮДИНА*, як *ОСОБИСТІСТЬ*, *РОДИНА*, *ЖИВА ІСТОТА*, *КОЛЕКТИВ*, *СУСПІЛЬСТВО*, *БАТЬКІВЩИНА*, *ВСЕСВІТ*, *НАУКА*, *ПРИРОДА*, *МОВА*, що в Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів декларується в наскрізних темах «Я і ми», «Я як особистість» [17].

Існують різні підходи до визначення структурних складників концепту. Так, Ю. С. Степанов виокремлює в структурі концепту три компоненти: активний шар, пасивний шар і внутрішню форму [12, с. 42–67]. К. Ю. Голобородько утверджує думку про концепт як сферичну будову, що характеризується багатшаровістю. Для позначення смислових шарів цієї будови автор пропонує використовувати термін «художньо-семантичне наповнення», витлумачуючи його як «сукупність узуальних значень і контекстуальних смислів у художньому мовомисленні творчої особистості» [5, с. 51]. На думку С. Г. Воркачова, І.А. Абрамової, концепт складається з поняттєвого, образного, значеннєвого складників; В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін розрізняють у структурі концепту образно-перцептивний та поняттєвий компоненти і ціннісну складову.

Хоча внутрішня організація концепту не може трактуватися як жорстка структура, більшість дослідників виділяють такі складники концепту: образ, певне інформаційно-поняттєве ядро і деякі додаткові ознаки. На думку З. Д. Попової, Й. А. Стерніна, варіанти побудови концептів, запропонованих більшістю авторів, можна подати трихотомічно: інформаційно, образно та інтерпретаційно [10, с.104–115].

Аналіз концепту *ЛЮДИНА* саме за цією структурою доцільний тому, що дає можливість дослідити і порівняти такі базові поняття, з якими він корелює, як *БАТЬКІВЩИНА*, *РОДИНА*, *НАРОД*, *ІСТОРІЯ*, *КУЛЬТУРА*, *НАУКА*, *ОСОБИСТІСТЬ*. Отже, в текстовій тканині підручників зазначений концепт розглядатиметься за структурою, запропонованою З. Д. Поповою і Й. А. Стерніним, з виділенням його інформаційного (1), образного (2), інтерпретаційного (3) складників.

1. Інформаційний складник включає мінімум когнітивних ознак, що визначають основні диференційні риси концептуалізованого предмета чи явища. Слід зазначити, що інформаційний зміст близький до словникової дефініції – це ознаки, які диференціюють денотат концепту і виключають випадкові, необов'язкові, оцінні риси. Цей складник концепту утворюється в навчальних текстах ознаками, що характеризують його сутність, включаючи диференційні компоненти. Основне його наповнення складають сфери відношень: народ, люди, структура суспільства, наприклад: *людина – народ: «Людина смертна, а народ безсмертний завдяки своїй мужності, незламності, волі до перемоги»* (Є.Гуцало) [21, с. 21]; *людина – люди: «Але мені кортіло зрозуміти, чим я, саме я, відрізняюсь від будь-якої іншої людини – від безлічі людей! – у ті хвилини, коли хочу їсти, спати, коли мені холодно, коли в мене болять зуби чи голова, коли я сама... Поки що досвід підказував – нічим»* (За І. Роздобудько) [23, с. 219]; *лю-*

дина – структура людського суспільства: «*Людина живе в суспільстві, вона – суспільна істота. Суспільство складається із сукупності людей, які об'єднані спільними формами життя і діяльності*» (Авторський навчальний текст) [22, с. 203].

Усього інформаційний складник концепту ЛЮДИНА у навчальних текстах складає 12,9 %.

2. Образний складник у структурі концепту складається: з перцептивних ознак, які відображуються в свідомості носія мови за допомогою органів чуття, та когнітивних, що формуються метафоричним осмисленням відповідного предмета чи явища. Образний складник включає такі перцептивні ознаки: **зоровий образ:** «*На обличчі у поета не цвіла уroda гожа, хоч не був він теж поганий, – От собі – людина Божя!*» (Леся Українка) [20, с. 88]; **звуковий образ:** «*Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, як їх почує!.. Знать, од Бога і голос той і ті слова ідуть меж люди!*» (Т. Шевченко) [20, с. 6]; **тактильний образ:** «*От люди кажуть: «Вони зроблені з різного тіста»*» (Авторський навчальний текст) [23, с. 64].

Когнітивний образ створюється наближенням абстрактного концепту до матеріального світу. Як когнітивні образи інтерпретуються метафоричні і метонімічні характеристики денотату концепту [10]. Наявність когнітивних ознак (метафоричних і метонімічних) спостерігається в таких прикладах: «*Іудин поцілунок – вчинок людини, яка своєю облесливістю прикриває зраду*» (Авторський навчальний текст) [19, с. 288]; «*А ще про полохливих людей кажуть: «Має заячу душу»*» (Авторський навчальний текст) [18, с. 167].

Образний складник концепту ЛЮДИНА складає 22,5%.

3. Інтерпретаційне поле концепту – це надзвичайно різноманітна й вагома частина концепту, яка інтерпретує інформаційний складник і впливає з нього. За аналізом фактичного матеріалу, вона становить 63,6% і включає ознаки, які різнобічно представляють основний інформаційний зміст і включають **оцінний, прагматичний, регулятивний, соціокультурний компоненти**.

Оцінний складник вважається одним із найбільш виразних у структурі концептів. На думку Н. Д. Арутюнової, людина, щоб оцінити об'єкт, повинна пропустити його через себе. Моментом первинного утворення того чи іншого концепта в свідомості носія культури є його емоційне переживання [1, с. 181]. Оцінна зона, за З. Д. Поповою і Й. А. Стерніним, об'єднує когнітивні ознаки, що виражають загальну оцінку і емоційне ставлення: (хороший / поганий), естетичну (гарний / негарний), емоційну (приємний / неприємний), інтелектуальну (розумний / нерозумний), моральну (добрий / злий, законний / незаконний, справедливий / несправедливий та ін.) [10], наприклад: **людина – найвища цінність:** «*Ти знаєш, що ти – людина, ти знаєш про це, чи ні? Усмішка твоя – єдина, мукка твоя – єдина, очі твої...*» (В. Симоненко) [21, с. 76]; **людина – добро:** «*Людина високогуманна, щира й добра, сам непоганий художник, Сошенко з величезним довірям і піклуванням ставився до Шевченка*» (Ю. Федькович) [22, с. 21]; **людина – інтелект:** «*Розумним і високоосвіченим людям, які виховані на високому мистецтві, психологічно важко змиритися із засиллям непотребу*» (За В. Демченком) [22, с. 258]; **людина – любов:** «*Сьогодні, коли світ збіднів на найкращі людські цінності й почуття, коли люди потребують розуміння та спів-*

чуття, коли **людські** взаємини, побудовані на довірі, любові та милосерді, перебувають під загрозою, ідуть до **людей**» (Матір Тереза) [22, с.140]; **людина – краса**: «**Люди – прекрасні. Земля – мов казка**» (В. Симоненко) [21, с. 72].

Усього ознак оцінного складника віднайдено 17,5%.

До прагматичного складника належать концептуальні ознаки, що стосуються функцій і діяльності людини. Основним наповненням прагматичного складника є сфери відношень: діяльність, природа, наука (18,7%). Наприклад: **людина – діяльність**: «Завдання **людини** полягає в тому, щоб бути якомога кориснішою для свого оточення» (В. Вернадський) [21, с. 19]; **людина – природа**: «**Людство** має зробити все, щоб зберегти природу» (А. Давидов) [22, с. 150]; **людина – пізнання, наука**: «Від епохи гіпотез про будову планет і світового простору **люди** перейшли до епохи ракетно-космічних досліджень і польотів. Дорогу в космос давно відкрито» (І. Мінасян) [21, с. 82]; **людина – спілкування**: «Безперечно, ми хочемо бачити себе бездоганними, приємними, товариськими, мати повагу й довіру **людей**» (О. Корніяка) [21, с. 51].

Регулятивний складник, який складає 9,8%, об'єднує ознаки, що стосуються моральних цінностей і норм: **людина – моральні цінності**: «Ученим стати легко, **людиною** – важко» (Авторський навчальний текст) [21, с. 149]; **людина – норми взаємодії з іншими людьми**: «Совість **людини**, я знаю, є тим навігатором, що не дозволяє їй схибити» (Авторський навчальний текст) [23, с. 108].

Соціокультурний складник, який складає 18,6%, вербалізує когнітивні ознаки, що відображують зв'язок **ЛЮДИНИ** з побутом і культурою народу: **людина – особистість**: «Психолог Вільям Штерн каже: «Вирішальним у характері є не певні риси, їхня сила, а те, як ці риси поєднані, що **людина** вважає головним» [22, с. 30]; **людина – родина**: «Родина – це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу **людини**», – стверджував дослідник В. Підпригора» [22, с. 30]; **людина – Батьківщина**: «Ішли **люди** в сірих шинелях, солдати, діти України і їхні брати, що знесли горе і розлуку, що пройшли крізь пожарища, смерть і рани, що прийшли визволяти Україну, Київ і свій народ» (А. Малишко) [22, с. 140]; **людина – мова**: «У великому творчому процесі народжується мова **людини**, а з нею – і найміцніше природне єднання – суспільство, народ» (Г. Нудьга) [22, с. 77]; **людина – культура**: «Чим міцніші зв'язки **людини** з культурою свого народу, тим більшого можна сподіватися від неї як від громадянина» (В. Русанівський) [21, с. 19]; **людина – народні звичаї, традиції**: «Глибина **людських** почуттів, що, може, найглибше відбилась у словах відомої пісні: «червоне – то любов, а чорне – то журба», пристрасно промовляє до нас з орнаментів українського шитва» (За Т. Кара-Васильєвою) [22, с. 26]; **людина – історія**: «Запорізькі козаки завжди **по-людському** ставились до полонених» (Авторський навчальний текст) [20, с. 70]. У вираженні соціокультурного складника слугують також вжиті в тексті паремії: «Дерево пізнають по тому, що воно родить, а **людину** по тому, що вона робить» (Народна мудрість) [24, с. 200].

Отже, аналіз структури концепту **ЛЮДИНА** за трьома базовими структурними компонентами – інформаційним, образним та інтерпретаційним – показав, що у навчальних текстах шкільних підручників розглянутий концепт є одним із

найбільш значущих й універсальних. Інтерпретаційний його фрагмент складає 64,6%, образний – 22,5%, інформаційний – 12,9%.

Перспективним для майбутнім досліджень видається порівняння структури концепту ЛЮДИНА, репрезентованої в текстовому матеріалі підручників, із структурою, представленою в мовній свідомості школярів й описаною на основі проведеного вільного асоціативного експерименту.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 905 с.

2. Баландіна Н. Б. Навчальний текст : проблема визначення, типологія, функції / Н. Д. Баландіна // Філологічні науки. – 2013. – Вип. 14. – С. 88–94.

3. Бояркина Л. М. Репрезентация концепта «человек / личность» средствами разных языковых уровней в современном английском языке (на материале зоонимов и фитонимов) : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филологических наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Л. М. Бояркина. – Тамбов, 2010. – 19 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.

5. Голобородько К. Ю. Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук : спец. 10.02.01 – українська мова / К. Ю. Голобородько. – Харків, 2011. – 21 с.

6. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.

7. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с. (Мир энциклопедий) – 1173 с.

8. Петрик Т. В. Фреймова структура концепту «ЛЮДИНА» у ченнелінг-дискурсі Крайона / Т. В. Петрик // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. Випуск 19. – Львів : Видавництво Львівського Національного університету «Львівська політехніка», 2012. – С. 37–41

9. Пікалова А. О. Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах Михайла Стельмаха : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.02.01 – українська мова / А. О. Пікалова – Харків, 2009. – 19 с.

10. Попова З. П. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособ.] / З. П. Попова, И. А. Стернин. – М. : АТС : Восток-Запад, 2007. – 314 с.

11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 838 с.

13. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наука, 1973. – Т. 4 – 840 с.

14. Філіппова Н. М. Концепт ЛЮДИНА в етносвідомості українців і англійців / Н. М. Філіппова // Слов'янський збірник : зб. наук. праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип.17. – Ч. 2. – С. 229–235.

15. Чеснов Я. В. Фольклорный концепт человека (компетентность и традиция) / Я. В. Чеснов // Фольклор и фольклоризм в меняющемся мире Ред.-сост. Л. П. Солнцева, Л.В. Фадеева. – М., 2011. – С.14–45.

16. Evans V. How Words Mean: Lexical concepts, cognitive models and meaning construction. – Oxford University Press. –2009. – 371 p.

17. Українська мова 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 176 с.

18. Єрмоленко С. Я. Рідна мова : Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2005. – 240 с.

19. Єрмоленко С. Я. Рідна мова : Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2011.– 296 с.

20. Єрмоленко С. Я. Рідна мова : Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2007. – 295 с.

21. Єрмоленко С. Я. Рідна мова : Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2008. – 332 с.

22. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2009. – 303 с.

23. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2011. – 335 с.

Кононенко М. А. Вербализация концепта ЧЕЛОВЕК в текстах учебников украинского языка для общеобразовательных учебных заведений

В статье проанализирована вербализация и семантическое наполнение концепта ЧЕЛОВЕК в учебных текстах, выявлены значимые структурные составляющие и культурно-национальная специфика концепта.

Ключевые слова: базовые социокультурные понятия, концепт, структура концепта, учебный текст.

Kononenko M. Verbalization of the concept HUMAN in educational texts of textbooks of Ukrainian language for secondary schools.

This article contains the analysis of the verbalization and semantic content of the concept HUMAN in educational texts, there identified significant structural components and cultural and national specificity of the concept.

Key words: basic socio-cultural notions, concept, structure of the concept, educational text.

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗІРОК В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЗАГАДКАХ

У статті здійснено спробу зіставного дослідження специфіки вербального кодування образу ЗІРОК в англійських та українських народних загадках на основі аналізу його семантичних характеристик, мовно об'єктивованих в образній частині загадок зіставляваних мов.

Ключові слова: загадка, образ, семантичні характеристики, кодування.

Загадка образно вербалізує окремі фрагменти картини світу, актуалізуючи певні особливості національного світобачення, позаяк усі образи, репрезентовані в цьому паремійному різновиді, зберігаються в національній пам'яті носіїв певної лінгвокультури. Концептуалізація дійсності в загадках вирізняється суб'єктивністю та залученням найяскравіших (проте часто другорядних) ознак образу до його кодування.

Складну та багатобарвну загадкову мову досліджували О. Алферова, З. Волоцька, А. Головачова, О. Казанцева, А. Мамедова, О. Селіванова, О. Тимченко, А. Насибуліна, В. Сибірцева, А. Тейлор, У. Пепічелло, Т. Грін та ін. Проте у сучасній лінгвістиці досі малодослідженою є семантична сфера загадок у зіставному аспекті, що визначає актуальність розвідки. Мета статті – схарактеризувати основні ознаки кваліфікативної схеми образу ЗІРКИ, вербально закодованого в українських та англійських народних загадках. Мета статті вимагає розв'язання низки завдань: 1) визначити найуніверсальніші характеристики ЗІРОК, актуалізовані в текстах загадок; 2) виявити спільне та відмінне в семантичній характеристиці аналізованого образу в українських та англійських загадках.

Космогонічні тексти складають значну частину всього загадкового корпусу та є першоджерелом усіх народних загадок, адже об'єктами вшанування у первісних релігіях були насамперед сили природи (сонце, зорі, вітер, вогонь тощо).

Зірки – одухотворені небесні тіла, діти Сонця і Місяця, з якими співвідносяться людські долі [12, с. 290]. Так, у багатьох архаїчних міфологіях широко розповсюджений мотив переміщення людей на небо та перевтілення у зірки та сузір'я [6, с. 117]. Ці «нічні світила» означають присутність божества, верховенство, вічне та невмируще, надію [4, с. 97].

Кодування зірок в українських та англійських загадках здійснено на основі універсальної прототипової ключової семи «множинність», яка координує всі образні трансформації об'єкта загадування й слугує своєрідною підказкою при ідентифікації відгадки реципієнтом. «Важливим для сприймання зірок у загадці видається не денотат, яким вони замінюються, а те, що таких денотатів незліченно багато» [2, с. 264]. За слов'янськими віруваннями, зірки пов'язані з людськими долями, що зумовлює їх чималу кількість на небі. З народженням дитини на небосхилі спалахує зірка, яка росте разом із людиною впродовж її життя, а згодом падає на землю і гасне, як свічка, коли та помирає [12, с. 292]. Аналізо-

вану сему імплікує велика кількість однорідних предметів, а також експлікує український неозначено-кількісний числівник *багато* та англійські квантифікатори *plenty, heap, much, many, some, crowd of, flock of* тощо, оскільки «концепт «НЕОЗНАЧЕНА КІЛЬКІСТЬ», як і кожен концепт, є багатоаспектним, а тому може бути представлений різними словами, які складають його семантичне поле» [5, с. 122]. Пор.: *По чистому полі прив'язані коні, ні взяти, ні вузла розв'язати* (Небо і зорі) [3, с. 43]; *Розсипався горох на сто дорог* (Зорі) [3, с. 44]; *I can't fold the table cloth, I can't count my biscuits* (The clouds and stars) [14, с. 522]; *My father had a ya'd full of mangos. When he wake up in the morning, all was gone* (Stars) [14, с. 449]; *Велике-велике рядно, а в ньому багато яєць* (Небо і зорі) [14, с. 43]; *I got so much money I couldn't done count it* (That's a star) [14, с. 521]; *My moder have so many children, she can't count one* (Stars) [14, с. 406]. За твердженням З. Радченко, квантифікатори *багато* та *many, much* домінують серед українських та англійських фразеологізмів із компонентом на позначення невизначеної кількості, що розцінюється як прояв національно-культурної специфіки фразеологічних фондів зіставлюваних мов [9, с. 144].

В окремих випадках кодується не незліченне число зірок на небі, а одна зоря. В англійських загадках ЗОРЯ (як окремий об'єкт метафоричних трансформацій) іноді виступає в антропоморфному образі *дівчини чи сестри*, що знаходиться або глибоко під водою, або високо над землею. У більшості прикладів кодифікатор, задіяний в образній частині, атрибутується за розміром, а релевантну ознаку зірок вербалізує прикметник *little*: *Little, hittle, wrapped in a whittle, nineteen times as high as St. Paul's Steeple* (A star) [14, с. 219]; *I have a little sister, her name is Pretty Peak, she waves over the ocean, deep, deep, deep! She climbs up the mountains, high, high, high! My poor little sister has only one eye* (Star) [14, с. 186]. У поодинокій українській загадці ЗІРКА персоніфікується і подається через образ *чарівної кралі*: *Перша звечора одна ходить краля чарівна* (Вечірня зоря) [3, с. 44]. Якщо предметом загадування стає падаюча ЗІРКА, яку ідентифікує зоономінація *тетеря*, то її предикативною характеристикою є здатність літати, а атрибутивною – зникати при падінні на землю: *Летіла тетеря не вчора – тепера, впала в лободу, шукаю – не найду* (Зоря) [3, с. 44]. Падаючі зірки мали особливе значення у віщуваннях, де вважалися знаками лиха: смерті, війни, голоду, епідемії і под. У слов'ян падаюча зірка – це душа грішника або померлої людини [12, с. 292–293]. Сема «малий розмір», властива концепту ЗІРКА, в українських загадках переходить до побутоцентричних вторинних номінацій, що позначають дрібні плоди, а саме: *горох, зерно, перець, пісок*: *Біг зайчик попід лісок, сипав з гори пісок* (Місяць і зорі) [3, с. 46]; *Розсипалось на ніч зерно, глянули вранці – нема нічого* (Зорі) [3, с. 44]; *Прийшов старець, розсипав перець, як зачало світати, він зачав збирати* (Місяць і зорі) [3, с. 46]; *Їхав по горі волох, розсипав горох; стало світати – нема що збирати* (Місяць і зорі) [3, с. 46].

Колірні характеристики ЗІРОК в українських загадках об'єктивує лексема *золотий*, в англійських – *yellow, white*: *За лісом, за пралісом золотії клубки висять* (Зорі) [3, с. 44]; *My fader has a pepper tree. In night it is full of yellow pepper, and in morning there are none. What's that?* (Stars) [14, с. 448]; *Me fader hab a heap*

a white plate pon a blue table; wash de plate in de evening an' turn him down, an' in de morning don' see one (Stars) [14, с. 521].

Назви золота в індоєвропейських мовах, серед них і слов'янських, найчастіше походять від коренів зі значенням «сяючий», «блискучий», «жовтий». Золото і золотий (як атрибут і ознака в традиційній культурі) має безпосереднє відношення до Бога і світла [12, с. 353]. Білий і жовтий, що є еквівалентами золотого в народній культурі, також означають світло, святість, священство, божество [4, с. 361–362]. Отож, у досліджуваних загадках семантизація концепту ЗІРКА через колірний код відбувається за схемою «ЗІРКА → божество, світло → золотий, жовтий, білий» або ж за зовнішньою подібністю, адже зірки бачаться з Землі в золотому, жовтому, срібному кольорах.

Зірки як місяць і сонце є джерелом світла. Сіяння і виблискування зірок мало магичний вплив на предмети. За слов'янськими повір'ями, трави, залишені на ніч під зоряним сяйвом, набували лікарських властивостей, одяг ставав недоступним для вроків, а врожай – для відьом. Однак у переказах зоряне сяйво мало також негативний вплив: у зоряну ніч злодії грабували будинки, бо вважалося, що зірки засліплюють сторожових собак і звірів, тому полювання в таку ніч було найбільш вдалим [12, с. 293]. У християнстві зірки також мали важливе значення. Зокрема, Вифлеємська зірка, котра сповістила світу про народження Христа, своїм сяйвом вказувала дорогу східним волохам до новонародженого месії [1, с. 55]. Таким чином, сема «світло», притаманна концептам СОНЦЕ і МІСЯЦЬ, стає однією з базових сем концептуальної будови ЗІРКИ, вербалізуючись експліцитно через англійські дієслова *shine, glitter* і українське *миготіти*, а також імпліцитно як семантичний компонент номінативної лексеми *світлячки*: *My father have so many children, they always glitterin'* (Stars) [14, с. 406]; *Хоч на воді сидимо, себе не замочемо. Все трясемося, а не боїмося. Радіти хочемо, коли мигочемо* (Зорі) [7, с. 47].

За спостереженнями представників англійської мовної спільноти, зафіксованими в загадках, зірки є представниками далекого маловідомого, а тому «чужого» для людини простору. Їхню просторову віддаленість (у вертикальній проекції) підкреслюють конкретизатори локусу *mountain, St. Paul's Steeple, house, tree, deep: Little, hittle, wrapped in a whittle, nineteen times as high as St. Paul's Steeple (A star) [14, с. 219]; What is it that is higher then a house, and yet seemes much lesser then a mouse (It is a starre in the skie) [14, с. 541].* Компаратив *higher* і рима *tree ... be*, які полегшують процес запам'ятовування і підтримують цілісність тексту, – типова особливість англійських загадок: *Higher than a house, higher than a tree. Oh! Whatever can that be? (A star) [14, с. 539].* Проте фундаментальна концепція зірки, що знаходиться над будинком, використовується у багатьох європейських загадках [14, с. 539].

В українських народних загадках помітний амбівалентний локус аналізованого образу. ЗІРКИ можуть знаходитися поблизу людини, у межах «свого» простору – *на печі, на стелі, в льосі: Торох-торох на печі горох ще й окрасць хліба; а стало світати – нічого збирати* (Небо, зорі, місяць) [3, с. 47]. У слов'янській фольклорній моделі світу піч, з одного боку, часто ототожнюється з домівкою [8, с. 108], яка для українців є не лише символом родового коріння, але й затишку та захисту [11, с. 29–32]. З іншого боку, у системі взаємного уподібнення піч

тісно пов'язана з космосом [8, с. 103], невідомою і «чужою» для людини небесною сферою. Як і піч, стеля, що є невід'ємною частиною освоєного простору людської оселі, репрезентує «чуже» і «незвідане» небо. Вона символізує межу, яка відділяє «своє» від «чужого» в різних обрядодіях [13, с. 219].

Якщо в українських текстах акцентується місцезнаходження ЗІРОК у віддаленому і «чужому» просторі, то локативні дескриптори вказують на *небо, гору, ліс, дорогу, поле*: *Розсипався горох на чотириста дорог, ніхто його не позбира – ні цар, ні цариця, ні красная дівця* (Зорі) [3, с. 44]; *Їхав по горі волох, розсипав горох; стало світати – нема що збирати* (Місяць і зорі) [3, с. 46]; *За лісом, за пралісом золотії клубки висять* (Зорі) [3, с. 44]. Імовірно, у загадках домінує логічний підхід до освоєних об'єктів, бо в образній номінації астрономів тенденція протиставлення неба з зірками як «чужого» простору та землі як «свого» простору не прослідковується [10, с. 68].

Образні переосмислення зірок, вербально репрезентовані в досліджуваних загадкових корпусах, часто апелюють до архетипної бінарної опозиції «день – ніч», вказуючи на властивість зірок з'являтися на небосхилі в темну пору доби та зникати вдень. На мовному рівні це вказування відбувається за допомогою темпоральних модифікаторів *день, ніч, ранок, світанок, вечір; day, night, morning, evening, to clear up*, які значно репрезентативніші в англійських загадках. Наприклад, *Перша звечора одна ходить краля чарівна* (Вечірня зоря) [3, с. 44]; *Me fader hab a hear a white plate pon a blue table; wash de plate in de evening an' turn him down, an' in de morning don' see one* (Stars) [14, с. 521]; *At night they come without being fetched, and by day they are lost without being stolen* (Stars) [14, с. 166].

Якісна ознака англійських загадкових кодифікаторів *одноокість* об'єктивує символічне значення ЗІРКИ як *всевидячого ока*: *I have a little sister called Peep, Peep, Peep, she wades in the water deep, deep, deep. She climbs the mountains, high, high, high, my poor little sister has but one eye* (Star) [14, с. 186]. Адже «десять тисяч небесних очей – це зірки, очі ночі, які втілюють невсипущу пильність» [4, с. 54]. Зірки – це «Божі очі», вікна, через котрі Бог спостерігає за Землею, ангели – за піднебесним світом, а праведники заглядають з раю на землю [12, с. 291]. Образ одноокої дівчини, яка підіймається високо на гору і пірнає глибоко в воду, що використовується також при кодуванні СОНЦЯ і МІСЯЦЯ, має західноєвропейське походження. Хоч аналізована модель загадок про ЗІРКУ широко побутує в англійському фольклорі, однак її синонімічні паралелі дуже рідко трапляються в інших культурах. А загадкові рими *Pea, Peep, Peak ... deep, high ... eye*, що підтримують традиційну усталеність текстів, датуються сімнадцятим століттям [14, с. 186].

Отож, домінуючу семантику ЗІРОК у загадках репрезентують такі атрибутивні характеристики: множинність, експлікована числівником *багато* й імплікована дієсловом *не порахувати*; локус; темпоральний аспект. Вони відрізняються показниками частотності актуалізації в досліджуваних загадкових текстах. Менш репрезентованими у зіставлюваних загадках є: предикативна ознака світити, атрибутивні характеристики кольору: укр. золотий, англ. білий, жовтий. Перспективним є зіставне дослідження кваліфікативних схем образів природних стихій, вербально закодованих в українських та англійських народних загадках.

Література

1. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации / В. Н. Вовк. – К. : Наук. думка, 1986. – 140 с.
2. Волоцкая З. М. Элементы космоса в фольклорной модели мира (на материале славянских загадок) / З. М. Волоцкая // Исследования по структуре текста : сб. ст. / отв. ред. Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1987. – С. 250–266.
3. Загадки / [упорядкув., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського]. – К. : Видво АН УРСР, 1962. – 511 с.
4. Купер Дж. Энциклопедия символов. Серия Символы. Кн. IV. / Дж. Купер. – М. : Ассоциация духовного единения «Золотой Век», 1995. – 411 с.
5. Литвиненко О. В. Структура концепту «неозначеної кількості» в українській мові / О. В. Литвиненко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – № 1. – С. 121–123.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / [гл. ред. С. А. Токарев]. – М. : Советская Энциклопедия, 1980. – Т. 1 : А – К. – 672 с.
7. Найкращі загадки і забавки для старих і малих / упор. М. Кумка. – Вінніпеу: Український Голос, 1931. – 91 с.
8. Невская Л. Г. Печь в фольклорной модели мира / Л. Г. Невская // Исследования в области балто-славянской культуры: загадка как текст ; ред. Т. М. Николаева. – М. : Индрик, 1999. – С. 101–109.
9. Радченко З. А. Семантична характеристика англійських та українських фразеологізмів із компонентом на позначення невизначеної кількості / З. А. Радченко // Мова і культура : наук. щоріч. журн. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. XI (123). – С. 139–146.
10. Рут М. Э. Образная номинация в русской ономастике / М. Э. Рут. – М. : ЛКИ, 2008. – 192 с.
11. Свердан Т. Символіко-семантичний простір слова ХАТА в українській фразеології / Т. Свердан // Дивослово. – 2008. – № 3. – С. 29–32.
12. Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д – К. – 702 с.
13. Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 2009. – Т. 4 : П (Переправа через воду) – С (Сито). – 656 с.
14. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / Archer Taylor. – Los Angeles: Berkeley, 1951. – 959 p.

Лучечко Т. М. Семантическая характеристика ЗВЕЗД в английских и украинских загадках. В статье предпринята попытка сопоставительного исследования специфики кодирования образа ЗВЕЗД в английских и украинских народных загадках на основе анализа его семантических характеристик, вербализованных в образной части загадок.

Ключевые слова: загадка, образ, семантические характеристики, кодирование.

Luhechko T. M. Semantic characteristics of the STAR image in English and Ukrainian riddles. The article is an attempt to research the peculiarities of the verbalization of the STAR image in English and Ukrainian folk riddles on the basis of the contrastive analysis of its qualitative scheme of semantic characteristics that are verbally represented in the riddles under comparison.

Key words: riddle, image, semantic characteristics, encoding.

УДК 821.161.2 – 94(477.85)”1914/1918

Л. М. Марчук

ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМА «ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА» В ХРОНІКАХ БУКОВИНИ

Досліджено лінгвокультурему «війна» у сфері української прози у контексті когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та соціолінгвістики з застосуванням концептуально-когнітивного підходу. Цей підхід дає змогу моделювати та відображати структурні елементи свідомості учасників спілкування, базуючись на аналізі концептів, лінгвокультурем, метафоричних моделей і стереотипів, що є підґрунтям певного поняття.

Ключові слова: когнітивна метафора, лінгвокультурема, концепт, когнітивна лінгвістика, метафорична модель.

У сучасних умовах розвитку лінгвістичної думки спостерігається новий етап актуалізації та концептуалізації війни й обростання цього поняття новими смисловими ознаками.

Опертям роботи є дослідження українських мовознавців, що аналізували конкретні концепти мовної та концептуальної картин світу (В. І. Кононенко, О. О. Селіванова, В. В. Жайворонок, Т. В. Радзівська, Г. М. Яворська, Т. А. Космеда, В. Л. Іващенко та ін.).

У словнику М. Фасмера подибуємо: **Война**, укр. війна; русск.-церковнослав. война; болг. войнб; словен. vójna; чеш., словак. vojna; польск. wojna; в.-луж., н.-луж. wojna. Связано с воин и с родственными словами. В старославянском повинати «покорить». Родственно с литовск. vejù, vùti «гнать(ся), преследовать»; лат. vēnog, āgi «поохотиться»; ирл. faid «дичь»; лат. hgoelium из *provoliom. Отсюда война, військо [1, с. 185].

Встановити статус слова, яке претендує на роль лінгвокультурема, можна через аналіз контекстів та ситуацій. Найкраще свої якості таке слово-знак виявляє в пареміології.

Прислів'я та приказки, афоризми про війну: *Війна, війна! І знов криваві ріки! І грім гармат, і шаблі дзвін. Могили, сироти, каліки І сум покинутих руїн (Олександр Олесь). Війна людей їсть, кров'ю запиває (Українське прислів'я). Терпи козак – отаманом будеш. Хочеш миру – готуйся до війни. Не хвались ідучи в бій, а хвались ідучи з бою. Береженого Бог береже, а козака шабля стереже. Куля хоч і мала, а повалить і слона. Рана від кулі глибока, а від шаблі широка. Одна куля по кістках, а десять по куцах.*

Аналіз тлумачень слова «війна» разом з пареміями дозволяє виявити такі основні ознаки цієї культури: 1) відсутність миру, конфлікт, збройна боротьба між державами, суспільними класами; 2) бойові дії; 3) стан ворожнечі між державами; промислова, економічна війна; 4) суперечка, сварка з кимсь.

Таким чином, загальний емоційний фон лінгвокультури *війна* такий: війна – страшне лихо, яке б варто оминати, пов'язане з брехнею, зрадою, втратами. Проте війну тлумачать по-різному, тому людям хочеться знати правду про війни.

Рівно 100 років тому весь світ потрясала Перша світова війна, що розпеченою лавою прокотилася й територією Буковини. Через пресу розкрутився шалений маховик пропаганди справедливої війни, що посилювала «патріотичний настрій» серед населення. Усі прошарки австрійського суспільства охопило несподіване й нечуване піднесення патріотичного духу. Тоді народи країн, які взяли участь у війні, поділяли те загальне переконання, що вони захищаються від зовнішнього ворога. І при цьому було зовсім неважливо, хто першим розпочав військові дії. Ця віра виявилася настільки міцною, що в багатьох державах спостерігалися однакові стереотипи поведінки людей.

Герцогство Буковина розташовувалося на самому кордоні з царською Росією, і саме населення цього австрійського краю одним із перших відчуло подих, а потім увесь тягар війни, який спричинив занепад господарства та транспорту. Безцінним скарбом для науковців і краєзнавців стала публікація унікальних щоденників буковинського вчителя та письменника з Вашківців Івана Бажанського. Хронометруючи кожен прожитий день, він звершив свій черговий життєвий чин у щоденних записах, значна частина яких зникла з плином років.

Іван Бажанський (1863-1933) – своєрідна постать в українській літературі кінця XIX – початку XX століття. Його діяльність різнобічна. Письменник, вчитель, він не залишався осторонь громадських справ, був просвітителем народу, драматургом і фольклористом, першим фотоаматором на Буковині. Проте знаний він передусім як письменник і педагог, друкувалися його прозові та поетичні твори, публіцистичні статті та лекції на педагогічні теми, але перлина його творчості – щоденник-хроніка «Війна» – довго залишалась невідомою на Буковині.

Написаний у 1914-1918/22 роках, щоденник-хроніка «Війна» дійшов до читачів аж 2006 року (деякі уривки друкувалися в періодиці й раніше) завдяки професорові О. Огую, який упорядкував книгу, а також науковому редакторові В.Заповловському. До видання, крім тексту щоденника (440 записів), увійшли: вступ, стаття О. Огую, два додатки, словничок термінів та діалектизмів, резюме німецькою, англійською та російською мовами. Будучи очевидцем страшних подій, І. Бажанський не міг не передати вражень від війни.

Автор регулярно вів записи, занотовуючи основні події свого життя під час війни. До 1919 року записів багато і вони детальні. З 1919 року це вже здебільшого коротенькі замітки, їх частота зменшується (1920 року – чотири записи, 1921 – два, 1922 – тільки один).

При зображенні сутички австрійців та росіян 24 вересня 1914 року Бажанський передав відчай і страх людей перед військовими, їхнє сум'яття, нездатність розсудливо мислити та рятувати свої життя будь-якою ціною, тобто інстинктивно втікати, не думаючи ні про що. Це виразно демонструє втеча людей з

торгу: « – «Козаки, Козаки!» - зачали люди кричати і все, що було на торговищі розлетілося на всі боки, полишаючи на місці вози і худобу і все, що мали. Билися горшки, яйця, розливалось молоко, що повиносили на продаж: метушня не до описання» (1, с. 34).

Деякі ситуації схожі на марення, зображуване й самому Бажанському здається нереальним. Часом важко було адекватно реагувати на швидку зміну подій, один із таких критичних моментів вдало описаний: «Тут оден одного застрелив, тут кричать «алярм», бо неприятель в Залучу, військо біжить в шанці, трен тікає, прострілений конає, его залишають самого, лиш я з ним, тут вже й стрілянина, сальва, ціле нещастя... Але за час все перемінилося. Москалі десь зникли, стріляння втихло, застріленого відвезли до трупарні, військо повернуло, знов гаразд» (1, с. 37). У таку мить автором використаний прийом потоку свідомості. До таких ситуацій складно було звикати людям, що ще не до кінця оговталися від змін у суспільстві, перебували у страху, виснажені та змучені.

Письменник не приховував страхіть війни, навпаки, вважав своєю обов'язком показати майбутнім поколінням її справжнє обличчя.

Вкрай негативно відгукується Бажанський про солдатів Текінського кінного полку, які приходили до школи (червень 1916 року) і відкрито та безкарно грабували, забирали шкільне приладдя і навіть дрібні гроші з кишень. Цих солдатів зображено як людей, що втратили гуманність і чесність, що живуть неправдою і знущаються з інших заради задоволення своїх потреб, задля примітивного «нужно». В одному із записів травня 1917 року письменник згадує і про перебування кавказьких козаків у школі, в кількох словах окреслює їхню зовнішність, звичаї, побут, культуру: «...Жиють патріархальним ладом ..., а жінку собі купують. Письма свого не мають, вживають російського, але говорять по осетинськи» (1, с. 139).

Повернення австрійських солдатів на територію Буковини 13.10.1917р. принесло деякі зміни. Мимохіть згадано, що відбудовуються мости і залізничні колії, отже, австрійська влада, щойно повернувши собі втрачені простори, починає наводити порядок. Дедалі частіше Бажанський порівнює людину з твариною: надто вже багато зла всі заподіюють одні одним, йому й досі не віриться, що люди на таке здатні, це простежується в багатьох записах. Наприклад, в нотатці від 21.11. 1917 р. читаємо: «Чоловік наостанок все-таки звірина – це показала війна. [...] Три роки війни, і чоловік став знов тим, чим був перед сотками літ – звіриною» (1, с. 156–157). Проте автор вказує на відмінність цього процесу – він відбувається з примусу, всупереч волі людини: «Давно сам чоловік був звірина, а тепер его роблять звіриною, травлять один на одного» (1, с. 157).

Автор обурений ситуацією в Європі, він вважає, що не може бути культурною людиною, яка милується жахіттями війни: «Не все одно читати по газетах про війну, а бачити її очима; і знов не все одно, хто її бачить. Є ще люди, що називаються «культурні» люди, що любуються в тім, як бачать широке поле, засіяне порозриваними людськими тілами, закрашене людською кровію, як чує стогін, зойк тисячий конуючих, як видить, як в небо здіймаються чорні стовпи диму з горючих сіл» (1, с. 52). Письменник надіється, що винуватці війни поплатяться за мільйони втрачених людських життів: «Ваші кости будуть проклинати ще в десятім поколінні» (1, с. 52). Автора вражає плинність людського жит-

тя. У круговерті війни тонуть усі побутові турботи, люди думають про те, як урятуватися. Кожне життя цінне, але в таких умовах про це забуто, смерть сприймається звично, а час минає надто швидко: *«Чоловік не пам'ятає, коли яка днина, не знає, коли проминула зима, весна. Причина цьому відай та, що мало думається про минуливість, все тільки теперішність та будучність перед очима»* (1, с. 56). У бурхливому вирі подій втрачається особистість людини.

Письменник передає психологічний стан людини, що не звикла до страхіт-тя війни, до постійних смертей і нещастя: *«На обличчю всякого страх, розстро-єння, непевність. Якийсь неописаний тягар, якась дивна нудьга, трі-вога наляг-ла на всіх... Коли вже раз кінець лиху?!»* (1, с. 52). Спостерігає він те, що війна посіяла великий розбрат у суспільстві, поділила людей: *«[...] війна розбила ко-жду родину. По всіх кінцях світа розбрилися люди і – вбиваються...»* (1, с. 83). У таких умовах люди не розвиваються, їх хвилює відсутність інформації, звісток про родичів.

Багато записів у щоденнику свідчать про фотографічний спосіб зображення дійсності, тяжіння твору до натуралізму. Бажанський намагається точно відо-бразити в творах здебільшого побут селян. Психологія людини зображується на суспільно-побутовому рівні – на рівні традицій, інстинктів, моральних норм, життєвих потрясінь.

Останні записи у щоденнику здебільшого короткі й трапляються рідко; в них автор розповідає про насильницьке панування румунів, погіршення життя. Нотатки сповнені песимізму, Бажанський зневірився у владі, у справедливості. Невтішним бачить він своє майбутнє, зазначаючи востаннє, 06.01.1922 року, – *«Жиється! Бо муситься жити. Яке те наше життє!? Як в якій сліпій вулиці. А темно-темно!..»* (1, с. 204).

Це вершина творчості автора, що підтверджує його письменницький талант і має суспільно-історичне й літературне значення.

Для І. Бажанського війна асоціюється з такими словосполученнями: *канони від Дністра; кипить битва; улани з кіньми; взяти шанці; розстріляні окопи; за-ключення мира* а ін.

Проте ще одне розуміння війни, або, точніше, наслідків війни – це револю-ція в Росії, про яку автор описує в Щоденнику: *«З бесід міністрів і інших перво-рядних осіб теп. рос. /револ./ правительства видно, що революція в Росії аж тепер на добре розгоряється після слів газети. Росія тепер стоїть в полосі ис-п'ятаній»* (четвер 10.05.1917) (1, с. 137).

При цьому автор, житель села Вашківці, описує зайняття села спочатку *мо-скалями, далі кавказькими козаками (осетинцями), нашим військом (поляками), відділом німецького війська* та ін.

Письменник аналізує ментальний аспект поняття війни та встає у війні на сторону українців: *«По домах провівають фани, по церквах правлять молебні; Мир з Україною! – Українцям втіха; Україна вільна, независима! Українська зе-мля під Австрією не піде під Польщу!»* (1, с. 168). Згадує автор і про УГА (Українську галицьку армію).

Таким чином, поняття війни дійсно є одним із найважливіших на теренах Буковини. Воно пов'язане (у будь-якому значенні) з тими війнами, що зачіпали територію Буковини, а, отже, займає важливе місце в свідомості письменників-

буковинців, проте в кожному окремому випадку знаходить авторську особистісну оцінку.

Продовжена ця тема в збірці «Невідома війна. Перша світова війна на сторінках Буковинського православного календаря». У одній із заміток йдеться про значення війни для людини: «*Настане для нас велике свято після таких терпінь, свято відродження нашої душі і серця та свято відродження національного*» (2, с. 107). Окремі рядки співзвучні нашому часу: «Ми бачили, що сама природа поставила Україну на таке місце серед цілого світа, що вона висунена тепер історичними невідхильними подіями на перше місце» (2, с. 134).

Література

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1967. – Т.1 (А – Д). – 798 с.

Ілюстративні джерела

Бажанський І.М. Війна: Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914 – 29.11.1917) / І. М. Бажанський / упор. О. Огуй; коментар В. Заполовського. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 236 с.

Невідома війна. Перша світова війна на сторінках «Православного буковинського календаря 1914 – 1918. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 166 с.

Марчук Л. М. Лингвокультурема «первая мировая война» в хрониках Буковины

Исследована лингвокультурема «война» в сфере украинской прозы в контексте когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и социолингвистики с применением концептуально-когнитивного подхода. Этот подход дает возможность моделировать и отображать структурные элементы сознания участников общения, базируясь на анализе концептов, лингвокультурем, метафорических моделей и стереотипов, которые есть основанием определенного понятия.

Ключевые слова: когнитивная метафора, лингвокультурема, концепт, когнитивная лингвистика, метафорическая модель.

Marchuk L. M. Lingvokulturema "First World War" in the chronicles of Bucovina

The linguistic and cultural units "war" in the sphere of Ukrainian prose in the context of cognitive linguistic, linguistics culture and social linguistic with using of conceptual and cognitive approach is studied. This approach allows to model and reflect the structural elements of speech act participants's consciousness, it is based on the concept analysis, linguistic and cultural units, metaphorical models and stereotypes, which are the base of a specific conception.

Key words: cognitive metaphor, linguistic and cultural unit, cognitive linguistic, metaphoric model.

ЛЕКСИЧНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПТУ GLOBE / ЗЕМНИЙ ПРОСТІР У ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ УОЛТА УІТМЕНА “ЛИСТЯ ТРАВИ”

У статті виявлено мовні особливості концепту GLOBE / ЗЕМНИЙ ПРОСТІР у поезіях збірки Уолта Уїтмена «Листя трави». Виокремлено та розглянуто ключові лексичні одиниці лексико-семантичного поля, що дають можливість осягнути особливості художньої картини світу Уолта Уїтмена.

Ключові слова: *індивідуальна картина світу, художній концепт, лексико-семантична група, ключові домінанти.*

Попри велику кількість досліджень художнього тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складовими, як особистість автора у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних властивостей, з особливою увагою до його лексичного складу, загальною стратегією сучасної когнітивної науки, на думку О. О. Селіванової, залишається пошук найпродуктивніших шляхів аналізу мовного матеріалу твору, який би дозволив реконструювати особливості індивідуальної картини світу письменників [3, с. 17].

Мета статті – дослідити особливості концептуального простору лексики в збірці поезій “Листя трави”, шляхом встановлення лексико-семантичного поля концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР, його ключових елементів, частотності вживання слів, морфологічних форм слів та моделей їхньої сполучуваності. Деякі слова поезій, в основному іменники, зазнають семантичного зсуву, який підготовлений мікро- і макроконтекстом, набувають незвичайної сутності та стають важливими художньо-образними елементами ідейно-естетичної структури поетичної збірки. Дослідження художньої мови тому передбачає виявлення набору маркованих елементів у тексті “Листя трави” та вивчення тих зв’язків, що встановлюються між мовними одиницями, релевантними для виявлення ідентифікаційних характеристик концептів твору, концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР зокрема.

Одним з найбільш насичених з точки зору різноманітності елементів та кількості власних назв у художній канві збірки поезій У. Уїтмена “Листя трави” є концепт GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР, який охоплює назви континентів, країн, міст, географічні поняття, тощо. Боротьба людини за достойне та щасливе життя завжди відбувається в безмежному океані світового простору, який для У. Уїтмена є не лише живим та загадковим створінням, а й романтичним та складним символом. Поет прагнув за допомогою власної поезії усвідомити космічне значення життя, охопити всі полюси світу, побачити та відчути велич кожної окремої країни, обійняти всі народи в їхньому спільному прагненні бути щасливими [1, с. 277–78].

Слід також наголосити на тому, що концепт GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР у поезіях збірки “Листя трави” має велику кількість засобів вербалізації. За слушним зауваженням О. М. Кагановської, що різноманітніший потенціал знакового вираження концепту, то вища його ціннісна значимість у межах конкретного ху-

дожнього твору [2, с. 86–87]. З точки зору семантики ЛСП концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР можна поділити наступним чином:

- I. ЛСГ слів, що називають елементи географічної карти світу: *globe, earth*.
- II. ЛСГ слів, що називають природні зони землі: *land, forest, wood, desert*.
- III. ЛСГ слів, що називають форми земної поверхні:
 1. Акваторія (*gulf, bay, creek* тощо) та їхні власні назви.
 2. Острови, миси, узбережжя (*isle, coast* тощо) та їхні власні назви.
 3. Гірські масиви (*hill, mountain, rock* тощо) та їхні власні назви.
 4. Континентальні водойми (*river, lake* тощо) та їхні власні назви.
- IV. ЛСГ слів назв материків, історико-етнографічних регіонів, країн (*America, Egypt, Mongolia, Europe, Texas* тощо).
- V. Ойконіми: (*London, Vienna, Warsaw* тощо).

Ключовим елементом ЛСП концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР є слово *earth*, у семантичній структурі якого утворюються експресивно-оцінні та емоційні нашарування. По-особливого показовою є модель **ADJ+EARTH**, де прикметник ускладнює семантику лексеми та наповнює останню новим змістом: земля усвідомлюється у всій своїй величі, таємничості та навіть святості. Наприклад:

O **earth** that has no voice, confide to me a voice, O harvest of my lands
O **lavish brown parturient earth**,
O *infinite teeming womb*, a song to narrate thee [4, с. 314].

Значення епітетів (*lavish, brown, parturient earth*) дозволяють по-новому подивитися на землю, відчуті її силу. Стилістичне збагачення іменника *earth* у вищенаведеному прикладі відбувається також за рахунок того, що він стає елементом метафоричного контексту. Словосполучення *infinite teeming womb* експресивно передає думку про нескінченність людського життя та всього живого. У моделі **ADJ + EARTH** цікавими нам видаються випадки, де загадкове звучання слова *earth* виявляється за допомогою прикметників з негативним компонентом значення:

The **earth** never tires, the **earth** is *rude, silent, incomprehensible* at first,
There are *divine things* well envelop'd, I swear to you
There are *divine things* more *beautiful* than words can tell [4, с. 136].

Незважаючи на негативну оцінку семантику прикметників *rude, silent, incomprehensible*, ми не повинні відчувати відчаю, тому що все, що відбувається в світі, на думку У. Уїтмена, природне та закономірне, що на мовному рівні підтверджується завдяки анафоричній позиції епітета *divine things* та прикметника *beautiful*, емоційне навантаження яких підсилює сприйняття. Адже закони землі в індивідуально-художній картині світу поета – універсальні та виважені. Вони протиставлені людським законам.

Створити образ землі як живої божественної сили допомагає ключова одиниця *land*, яка вживається в метафоричному плані та підкреслює одухотвореність землі та імплікує риси та властивості живих істот. Переконливим у цьому контексті є вживання *land* в анафоричному повторі:

Land tolerating all, accepting all, not for the good alone, all good for thee,
Land in the realms of **God** to be a realm unto thyself,
Land of unprecedented faith, God's faith [4, с. 396].

Окрім цього, показовим є наближення семантичних площин слів *God* та *land*, що додає останньому особливого художнього змісту та особливого неповторного ореолу: земля для поета сама стає втіленням законів божих. Все на землі для У. Уїтмена є прекрасним та вічним, нероздільним та взаємопов'язаним:

Singing the song of these, **my ever-united lands** – part to part, and made out of a thousand diverse contributions one identity, any more than my **lands** are **inevitably united** and made one identity; Nativities, the grass of the great pastoral Plains, Cities, death, animals, products, war, good and evil – these *me* [4, с. 36]...

Епітети *ever-united lands* та *lands inevitably united* (останній вжитий в пост-позиції) розширюють змістовий потенціал слова *lands*. Традиційне для У. Уїтмена розміщення особового займенника *me* та присвійного займенника *my* в контекстах з ключовими ядерними лексемами виконує додаткове ідейне навантаження, допомагаючи письменнику у виразити невидимий зв'язок між людиною та землею.

У тексті збірки зустрічаються випадки, коли лексеми різних ЛСГ художнього концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР вживаються в одному контексті, а їхні додаткові семантичні відтінки виокремлюються завдяки тому, що ці слова входять до складу епітетів. Наприклад:

Always Florida's **green peninsula** – always the **priceless delta** of Louisiana – always the cotton-fields of Alabama and Texas, California's **golden hills and hollows, silver mountains, fiery fields** of New Mexico [4, с. 140].

Завдяки прикметникам *priceless, golden, silver, fiery* іменники ЛСП концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР отримують надзвичайну поетичну силу, а поет ніби запалюється високою метою: з сердечною привітністю обійняти усіх жителів Землі, привести до єдності усю різноманітність людства.

У поетичній картині світу У. Уїтмена досить продуктивною є асоціативна паралель земля – людина. Дослідження поетичних інтерпретацій образу землі дозволяє визначити його функціонування в різноманітних персоніфікованих контекстах, побудованих на метафоричній основі:

The **earth** does not **argue**, **has** no arrangements,
Does not **scream**, **haste**, **persuade**, **threaten**, **promise**,
Makes no discriminations, **has** no conceivable failures,
Closes nothing, **refuses** nothing, **shuts** none out,
Of all the powers, objects, states, it notifies, **shuts** none out.
The **earth** does not **exhibit** itself [4, с. 199].

Вживання ключової одиниці *earth* з дієсловами, що характеризують поведінку людини (*argue, scream, haste, persuade, threaten, promise, make, have, close, refuse, shut, exhibit*), вжитими автором у заперечній формі, відбиває художнє бачення Уолта Уїтмена, його розуміння моделі світобудови, надаючи лексемі *earth* нових конотацій: земля – живий організм, жива істота, здатна до виконання дій, властивих лише людині.

Уїтмена-трансценденталіста захоплювало все те, що людині було непідвладним: час, простір, закони землі. Але для нього – тільки людина, її душа були найціннішим даром природи. Ця думка реалізується за допомогою контактного розміщення слова *earth* з лексичною одиницею *soul*:

Grand is the **earth**...

But *grander* far the *unseen soul* of me,

What were all those, indeed, without thee, *unseen soul*?

More *evolutionary*, *vast*, *puzzling*, O my **soul**!

More *multiform* far – more *lasting* thou than the **earth** [4, с. 469]...

Епіфоричне розміщення іменників *earth* та *soul* з прикметниками *grand*, *grander*, *unseen*, *evolutionary*, *vast*, *puzzling*, *multiform*, *lasting* сприяють створенню асоціативної паралелі: душа землі – душа поета, що містить спільний елемент 'душа', який актуалізує сему життя, відбиває внутрішній стан людини і землі, наділяючи останню людськими якостями.

З іншого боку, це дозволяє поетові наголосити на тому, що велич землі розкривається у величі людської душі, де остання завжди займає пріоритетне місце. Поетично-філософська паралель земля–людина визначає проблемні питання, які хвилюють поета: сенс життя, генетичний зв'язок людини і природи:

The workmanship of souls is by **inaudible words of the earth**, the masters know the **earth's words** and use them more than **audible words** [4, с. 198]...

Who speak the **secret of impassive earth**? Who bind it to us? What is this **earth** to our affections? **Unloving earth**, **cold earth**, *the place of graves* [4, с. 364].

Метафоричний контекст, у склад якого входить ключова одиниця *earth* (*inaudible words of the earth*), а також введене автором у цей поетичний уривок антонімічне словосполучення *audible words* підсилює емоційно-експресивний заряд вірша; окрім цього, у другому прикладі, прикметникам *impassive*, *unloving*, *cold* властивий негативний компонент значення, який передається і лексемі *earth*. У складі епітетів вона розширює валентність, виявляючи нові можливості художнього використання. Поет споглядає країни з висоти польоту, він – частка всесвіту, що розчиняється і знову народжується для того, щоб зробити неможливе: поєднати світ, створити ідеальне місто для людей усіх національностей, які будуть жити в любові один з одним:

I see the **cities** of the earth and make myself at random a part of them.

I will make the **continent indissoluble**,

I will make **divine magnetic lands**,

I will plant companionship thick as trees along all **the rivers** of America,

And along the **shores** of the **great lakes**, and all over the **sacred prairies**,

I will make **inseparable cities**, by the love of comrades [4, с. 154].

У прикладі чітко вираженої імплікації взаємозалежності та взаємопідтримки набувають лексеми не лише однієї ЛСГ, а й цілого семантичного поля концепту GLOBE/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР у складі епітетів (*divine lands*, *magnetic lands*, *great lakes*, *sacred prairies*), поєднуючись з особовим займенником *I* та створюючи відчуття піднесеності та урочистості, чому сприяє анафоричний повтор. Передаючи велич землі, її безмежність, У. Уїтмен використовує форму множини лексем (*lands*, *rivers*, *lakes*, *prairies*, *shores*) як символ простору та широчини. Такі контексти допомагають побачити справжнього митця, громадянина всесвіту, палко закоханого не лише в свою країну, а й у цілий світ, де головне місце відведено поетом саме людині. Вищезгадану думку помічаємо і у наступному прикладі:

City of the world! City of the sea! City of hurried and glittering tides!
Proud and passionate city – mettlesome, mad, extravagant city!
Spring up O city – fear not – submit to no models but your own O city!
Behold me – incarnate me as I have incarnated you!

I love all, I do not condemn any thing, I chant all that is yours [4, с. 261].

Як відомо, характерною ознакою авторського стилю У. Уїтмена є персоніфікація лексичних одиниць, що позначають різноманітні поняття, наділення їх властивостями живої істоти. Лексична домінанта *city* не стала виключенням. Персоніфіковані прикметники *proud and passionate, mettlesome, mad, extravagant* у парі з *city*, а також метафорично вжиті дієслова *spring up, fear not, submit, behold, incarnate* надають йому відчуття важливості та масштабності. Лексема *city* оживає, наповнюється різноманітним звучанням, а поет ніби вдихає в неї душу, олюднює, а потім обирає в співрозмовники, яким присвячує свої поетичні рядки.

Отже, завдяки використанню ключових одиниць ЛСП концепту ГЛОБЕ/ЗЕМНИЙ ПРОСТІР, поет реалізує змістово-фактуальну інформацію твору та формує елементи реалізму збірки “Листя трави”. Багаточисельні елементи цього розряду (*earth, city, land*) надають поезіям характеру узагальненості та масштабності. Його лексика актуалізує поняття глобалізму, що дає право говорити про неординарне світобачення Уолта Уїтмена.

Література

1. История литературы США. Литература эпохи романтизма. Т. 2 / под ред. Зверева А. М. – М. : Изд-во Наследие, 1999. – С. 180–305.

2. Кагановська О. М. Концептуальне бачення художнього тексту у світлі сучасних лінгвістичних теорій / О. М. Кагановська // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія Романо-германська філологія. – № 461. – Харків : Константа. – 1999. – С. 85–92.

3. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 147 с.

4. Whitman W. *Leaves of Grass*. Barnes and Noble Books, New York, 1993. – 602 p.

Михасив Т. С. Лексическое содержание концепта GLOBE / ЗЕМНОЕ ПРОСТРАНСТВО в поэтическом сборнике Уолта Уитмена “Листья травы”

В статье показаны языковые особенности концепта GLOBE / ЗЕМНОЕ ПРОСТРАНСТВО в “Листьях травы”. Рассмотрены ключевые лексические единицы лексико-семантического поля, которые дают возможность постичь особенности художественной картины мира Уолта Уитмена.

Ключевые слова: индивидуальная картина мира, художественный концепт, лексико-семантическая группа, ключевые доминанты.

Mykhasiv T. S.

The Lexical Content of the Concept GLOBE in the Book of Poetry of Walt Whitman “Leaves of Grass”

The article deals with the language peculiarities of the concept GLOBE. The key words of the lexical semantic field have been studied and it gives an opportunity to perceive the peculiarities of Walt Whitman's picture of the world.

Key words: individual picture of the world, literary concept, lexical semantic group, key dominants.

УДК 821.161.1-3 Грин

В. Б. Мусий

МОДУСНЫЙ ПЛАН ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. С. ГРИНА, СОДЕРЖАЩИХ В НАЗВАНИИ УНИВЕРСАЛИЮ «МУЗЫКА»

В центре внимания автора статьи – субъективное восприятие одной из основных культурных универсалий «музыка» героями рассказов А. С. Грина «Кирпич и музыка» и «Черный алмаз», написанных в разные периоды жизни и творчества писателя.

Ключевые слова: модус, универсалия, авторская концепция искусства, рассказ, А. С. Грин

Актуальность исследования. Термином «модус» ученые-гуманитарии стали пользоваться с середины XX столетия: лингвисты – вслед за Ш. Балли, понимая его содержание как отношение мыслящего субъекта к диктумному содержанию, литературоведы – за Н. Фраем, употребляя его в значении способа существования героя в литературном произведении, его отношения к действию. В то же время, как замечает М. М. Телеки, исследование содержания этой категории остается актуальным и нуждается в продолжении лингвистических поисков [4, с. 219]. В не меньшей степени это относится к литературоведческим работам, где изучение модусного плана отвечает общей направленности современной науки к постижению предметов и явлений с точки зрения человека [1, с. 186]. В свете подобных аксиологических установок исследование путей выражения в художественном произведении взгляда героя на мир представляется актуальным.

Степень изученности вопроса. Как было отмечено выше, категория «модус» уже сравнительно давно и активно исследуется такими учеными, как А. Аверина, А. Приходько, В. Шинкарук, Е. Селиванова, Н. Шведова, М. Сидорова, рядом других. Утверждается традиция судить о модусном плане художественного произведения как комплексе «смыслов, связанных с реализацией в тексте субъектов речи, мысли и восприятия», позволяющем «исследовать то, что принято называть иерархией функционирующих сознаний, «точек зрения», «своего» и «чужого» слова, субъектных сфер или плоскостей...» [5, с. 253]. Работ же, непосредственно посвященных произведениям А. С. Грина в заданном ключе, мы не встречали.

Цель статьи – на основе анализа особенностей переживания героями произведений А.С. Грина музыки, уяснить авторскую концепцию искусства.

В рассказе «Кирпич и музыка» (1907) внимание читателя акцентируется на грубости и безрадостности быта рабочих завода и обитателей города. И в то же время уже в этом раннем произведении А. С. Грина очевидно и то, что станет определяющим для его художественной манеры в дальнейшем – романтизация человека. Сразу обращает на себя внимание неоднозначность характера героя, о котором вначале сообщается, что он был *«такой же растрепанный, как имя, которое носил: кудластый, черный и злой»* [2, I, с. 48]. Оказывается, Евстигней *«и сам не знал – зол он или добр»* [2, I, с. 49]. Когда же по праздникам он смывал с лица верхний слой грязи, обнаруживалось, что на самом деле он не черен и зол, а *«молод, крепок и смугл»* [2, I, с. 50]. Так дается установка на одинаковую предрасположенность героя и к растворению в грубости окружающего мира, и к тому, чтобы суметь вырваться за пределы своего униженного положения. Отсюда – акцент на тех внутренних процессах, которые происходят в нем. Одну из ведущих ролей в воссоздании душевной жизни Евстигнея играет звучание внешнего мира, данное в его восприятии.

Будни и праздники героя представлены предельно дисгармоничным звучанием: это *«смутные, больные звуки»* заводской казармы ночью, которые *«стонали в закопченных бревенчатых стенах, рожденные грудями тел, разбитых сном и усталостью»* [2, I, с. 49], крики и заунывное пение. И сам Евстигней обыкновенно после драки пил и *«кричал диким, нелепым голосом»* [2, I, с. 49]. А если пел, то *«умышленно гнусавым, пискливым голосом»* [2, I, с. 50]. Звуки для него были частью мира грубости и нищеты. Поэтому и пение раздражало его: оно не освобождало душу от тоски быта, а, напротив, усиливало ее, ранило слух, напоминая крики. Вот как в его восприятии передано пение его соседей по казарме: *«сидели татары и громко, пронзительно, пели резкими, гортанными голосами», «дикие, жалобные звуки», «продолжая петь все громче, быстрее и жалобнее», «взвыл тонким жалобным воплем»* [2, I, с. 51]. Правда, в этом описании можно выделить модусный план, связанный и с самими исполнителями. Для татар это родные звуки, возвращающие их в родные места: *«в вопле их, монотонном, как скрип колеса, слышалось ржание табунов, шум степного ветра и неприятный верблюжий крик»* [2, I, с. 51]. Но Евстигнею, которому чужды картины родных татарам степей, в их пении слышится лишь тоска жизни. Намеренно искажая слышащиеся ему звуки, он восклицает: *«Эй, вей-вей-ве-е! И-ий-вае-ваё-у-у! Что вы кишки тянете из человека? Эй?!»* [2, I, с. 51]. Наиболее полно какофония мира действительности, к которой принадлежит герой, представлена в описании трактира: в углу *«хором, нестройно и пьяно пели», «стали кричать, икая и ласково переругиваясь скверной бранью»* [2, I, с. 56-57]. Причем, все эти звуки даны в восприятии Евстигнея, *«прыгают»* в его ушах. Они действуют на него не только как привычное нестройное звучание, но и активизируют стихийное в нем самом: *«Крик и шум усиливался, рос, бил в голову, звенел в ушах»* [2, I, с. 57]. Подчиняясь шуму, чувствуя, как под ним *«качалась земля»*, пьяный Евстигней и сам начинает петь, но пение это оказывается криком: *«Пели громко, нестройно, пьяно, и все пело вокруг, плясали стены;<>. Вдруг Евстигней приподнялся, подпер голову кулаками и с трудом огляделся вокруг. Потом открыл рот и начал кричать долгим пронзительным криком: - У-ы-ы! У-ы-ы! У-ы-ы!»* [2, I, с. 57].

Однако, как было отмечено ранее, в герое есть и молодое, крепкое. Другие звуки мира, возможно, смогли бы активизировать в нем силу и помочь стать свободным от грубости жизни. Не случайно в название рассказа вынесена универсалия «музыка». Встреча Евстигнея с настоящим искусством происходит после его ссоры с татарами, в лесу. Евстигней оказывается в новом для него мире. Здесь он погружается в звучание свободной от всего социально унижающего человека природы и музыки. Этот переход обозначен звуками. Герой слышит то, что относится к пространству бытовой жизни («*густой, дышащий шум печей, звяканье железа, бранчливые скучные выкрики*» [2, I, с. 53]), но все больше подчиняется новым для него звукам («*пугливый шорох и плавный шепот вершин таяли в вышине*» [2, I, с. 53]). «*И вдруг, – сообщает повествователь, – откуда-то и, как показалось Евстигнею, со всех сторон, упали в тишину и весело разбежались мягкие, серебряные колокольчики. Лес насторожился. Колокольчики стихли и снова перебежали в чаще мягким, переливчатым звоном. Они долго плакали, улыбаясь, а за ними вырос низкий, певучий звон и похоронил их. Снова наступило молчание, и снова заговорили звуки. Торжественно-спокойные, кроткие, они ширились, уходя в вышину и, снова возвращаясь на землю, звенели и прыгали. Опять засмеялись и заплакали милые, переливчатые колокольчики, а их обнял густой звон и так, обнявшись, они дрожали и плыли*» [2, I, с. 53]. Все это звучание дано в восприятии героя. Это ясно не только из того, что сообщается: «*показалось Евстигнею*». Те образы, которые рождают звуки в воображении героя, отражают процесс его приспособления к новому для него переживанию встречи с миром. Он сравнивает слышащиеся ему звуки с разговором мужчины и девушки, соотносит высокие звуки с женским началом (женщины, как правило, смеются и плачут), а низкие – с мужским (мужчина призван успокаивать). Или же дальше, когда герой сравнивает слышащиеся ему звуки с песней: «*звуки казались ... смелыми и спокойными, как громкая хоровая песня*» [2, I, с. 54]. О модусе, то есть о том, что выражается отношением героя к происходящему, позволяет судить и следующее указание на характер звуков: «*звуки казались теперь не пугливыми и грустными, как в лесу, где они бродили затерянные, тихие*» [2, I, с. 53]. На самом деле ощущение затерянности в загадочном мире ночного леса недавно пережил сам герой. Поэтому и звуки, которые он слышал, казались ему такими же. Ключевыми в описании звуков, несущихся из окон дома управляющего, являются образы легких веселых колокольчиков. Именно они своим свободным звучанием переключают Евстигнея на совершенно новое для него чувство легкой веселой жизни. Показательно и то, что женщина, игравшая на фортепьяно, и Евстигней, когда проходит первый страх от их встречи в лесу, смеются. Правда, в тексте сказано не «смех», а «хохот». В значительной степени это нарушает легкую веселую гармонию звуков колокольчика: «*она залилась звонким, неудержимым хохотом. Евстигней смотрел на нее, мигая растерянно и тупо, и неожиданно захохотал сам...*» [2, I, с. 55]. Есть диссонанс и в описании самой женщины. Сначала, издали, Евстигнею кажется, что у нее «*бледное, детское лицо*», а позже сообщается, что ее лицо «*тонкое, капризное*» [2, I, с. 54]. Так намечается двойственность характера результата их встречи. С одной стороны, возможно воскрешение души героя услышанной музыкой, а с другой – сохранение отчуждения между ним и миром, где есть музыка. Не случайно со-

общение о том, что женщина смотрела на Евстигнея, *«как смотрят на интересное, но противное насекомое»* [2, I, с. 55]. И сам герой представлен здесь двойственно. Когда он уходит, ему продолжает чудиться, что в глубине леса *«поет и звенит»*, и тут же в нем созревает решение испортить соседу его новый чайник. В конечном итоге оказывается, что перемены для Евстигнея невозможны. Музыка и в самом деле потрясает его душу. Однако завершается его встреча с красотой тем, что он, униженный раздражением жены управляющего, мстит ей, поступая при этом так, как он привык, с позиций грубой силы. Интересно, что в заключительной части рассказа, содержащей описание второй встречи героя с хозяйкой дома в лесу, музыка уже не звучит. Сообщается о звуках леса: жалобном пении комаров, смутном, далеком шорохе. В какой-то момент герою начинает казаться, что *«где-то поет и переливается тонкий, протяжный звон»* [2, I, с. 58], но на самом деле *«все молчало»*. И звонкие звуки теперь связаны не с музыкальным инструментом, а разбитым стеклом. Он, сообщает повествователь о герое, *«размахнулся, с силой откинувшись назад, и стекла с звоном и дребезгом брызнули во все стороны»*. Евстигней возвращается в мир привычных для него грубых и резких звуков. Поэтому и лес, как бы отвечая на ругательство, которое Евстигней бросает в адрес женщины, вторит: *«Гау-гау-гау!»* [2, I, с. 59].

Обратимся к названию рассказа. Как нам представляется, в нем содержится указание на два варианта будущего Евстигнея. С одной стороны, возможно окончательное его погружение в быт, грубость и грязь (**кирпич**, которым он разбивает окна в доме управляющего), а с другой – в герое есть силы преодолеть в себе «черное» и «злое», выпрямиться (под воздействием **музыки**). Одним из основных факторов, определивших выбор героя, оказывается его социальный статус. Он «чужой» для игравшей на фортепьяно жены управляющего, а оттого диалог между ними невозможен.

Подобная социальность в воссоздании действительности уходит на второй план, или же вовсе снимается в более поздних произведениях А. С. Грина. В них возрастает философская проблематика, и зачастую они напоминают притчи. Это относится ко второму из избранных нами рассказов, «Черный алмаз» (1916). Его героями являются два соперника. Скрипач Ягдин и в прошлом любовник его жены, а теперь каторжник Трумов. Ягдин решает отомстить сопернику с помощью музыки. Столкновение двух героев, обуславливает, по замечанию Т. В. Петрусь, обращение автора к антитезе как ведущему художественному приему [3, с. 54-55]. В результате происходит противоположное задуманному. Любимый романс «Черный алмаз» укрепляет в Трумове волю к свободе, и он совершает побег. Таким образом, суть рассказа – в выражении двух абсолютно различных пониманий музыки. Для одного, знаменитого скрипача Ягдина, это знак его превосходства над окружающими, источник славы и общественного статуса. Показательно, что в рассказе сообщается не о чувствах, которые рождала в нем музыка, а о дороговизне его скрипки и вычурности одежды, в которой он явился в лагерь каторжников. *«Пока артист вынимал дорогую скрипку из блестящего золотыми надписями футляра, Трумов хорошо рассмотрел Ягдина. На скрипаче был щегольский белый костюм, желтые ботинки и дорогая панاما. Его пышный, бледно-серый галстук походил на букет»* [2, IV,

с. 423]. Выбор музыкальных произведений был обусловлен не его привязанностями, а тем, что это были *«небольшие, но сильные вещи классиков: Мендельсона, Бетховена, Шопена, Годара, Грига, Рубинштейна, Моцарта»* [2, IV, с. 424]. Зато сообщается о музыкальных привязанностях и переживании музыки Трумовым. В результате весь связанный с музыкой модусный план произведения отражает внутреннее состояние не исполнителя, а слушателя. Сообщается, что *«беспощадное очарование музыки потрясло Трумова»* [2, IV, с. 424], в его воображении ее звучание рождает образ женщины, которую он любил: *«Вдруг звуки, такие знакомые и трогательные, как если бы умершая женщина ясно шептала на ухо: «Я здесь с тобой», - заставили его вскочить»* [2, IV, с. 424]. Описывая позже свое состояние в момент звучания музыки, Трумов сообщит Ягдину: *«Да, я был потрясен, слушая вас; богатство мелодий, рассказанных вами на дворе Ядринского острога, заставило меня очень глубоко почувствовать всю утраченную мной музыку свободной и деятельной жизни <>. ...высокая, могущественная музыка стала пожаром, в котором сгорели и прошлые и будущие годы моего заключения»* [2, IV, с. 425]. Именно этому герою А. С. Грин доверил выразить собственное понимание музыки: она *«является идеальным выражением всякой свободы»* [2, IV, с. 425], а потому не может принести зла.

Выводы. В каждом из изученных нами рассказов обращение к теме музыки заявлено уже в названии. В каждом из них идет речь о ее возвеличивающем воздействии. Музыка помогает раскрытию в героях скрытых потенциальных возможностей. Однако при этом акцент делается не на искусстве самом по себе, а на его реципиенте. Отсюда – важность изучения модусного плана в рассказах. В обстановке тотального отчуждения в мире музыка может быть использована в деструктивных целях («Черный алмаз»), или же встреча с ней может активизировать в человеке агрессию («Кирпич и музыка»). Но она может и помочь выпрямиться, устремиться к свободе. Суть в том, кто и как ее слышит.

Литература

1. Барышков В. П. Аксиология личностного бытия / В. П. Барышков ; под ред. В. Б. Устьянцева. – М. : Логос, 2005. – 192 с.
2. Грин А. С. Собрание сочинений : В 6 т. / А. С. Грин. – М. : Правда, 1980.
3. Петрусь Т. В. О смысловых и композиционных функциях деталей в рассказе А. Грина «Черный алмаз» / Т. В. Петрусь // Актуальные проблемы современной филологии. К юбилею Александра Грина. Языкознание : сборник статей и материалов Международной научной конференции. – Киров : изд-во ВятГГУ, 2005. – С.54 – 60.
4. Телеки М. М. Наукові погляди на статус модусу в структурі речення / М. М. Телеки // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 2. – С. 217–220.
5. Уржа А. В. Понятие модусного плана произведения и изучение переводов текста / А. В. Уржа // Слово и текст в культурном сознании эпохи : [сб. научн. тр.]. – Ч. 5 / отв. ред. Г. В. Судаков. – Вологда : Легия, 2010. – С. 253–258.

Мусій В. Б. Модусний план творів О. С. Гріна, що містять у назві універсалію «музика»

У центрі уваги авторки статті – суб'єктивне сприйняття музики як однієї з головних універсальних цінностей героями оповідань О. С. Гріна «Цегла та музика», а також «Чорний алмаз», які були написані у різні періоди життя та творчості письменника.

Ключові слова: *модус, універсалія, авторська концепція мистецтва, оповідання, О. С. Грін*

Musiy V. B. Modus plan of literary works by A. S. Grin, containing the universal “music” in their name

The article defines the subjective perception of music as one of main universal values by the heroes of literary works by A.S. Grin "Brick and Music", and also "Carbonate". These literary works were written in different periods of writer's life and work and their comparison allows to consider authorial conception of art.

Key words: *modus, universal category, author's conception of the art, novel, A. S. Grin*

УДК 81'367.622.15

В. П. Олексенко

КОМПОЗИТИ *NOMINA AGENTIS* У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

*У статті простежено особливості словотвірної мотивації композитів *nomina agentis*, визначено мотивувальну базу дериватів, словотвірну активність окремих компонентів у межах розгляданих похідних, з'ясовано продуктивність формантів, що брали участь у творенні композитів.*

Ключові слова: *композит, мотивувальна база, *nomina agentis*, перифраза, семантично елементарне речення, словотворчий формант.*

В останні десятиліття помітно зростає увага дослідників до словотвірної проблематики, до проблеми лексичних інновацій, їхнього входження до словникового складу мови й унормування. Це й зрозуміло: світ науки і техніки перебуває в постійному русі, головна його особливість – динаміка.

Лексична система будь-якої мови є найбільш гнучкою і динамічною порівняно з іншими підсистемами. Це пов'язано з необхідністю якомога повніше відбити постійно мінливу картину світу, що сприятиме більшій ефективності процесу спілкування між людьми. За справедливим зауваженням Ю. О. Жлуктенка, “лексика не може в своєму наявному складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду і навколишнього зовнішнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем перебуває у “відкритому” стані, тобто в постійній схильності до інновацій [2, с. 126]. Ця властивість лексичної системи є однією з найважливіших умов безперервного функціонування мови. У процесі пізнання дійсності, розширення знань про неї, виникнення нових явищ і реалій у лексичній системі мови з'являються семантичні лакуни, які заповнюються як

переважно за рахунок внутрішніх ресурсів, так і запозичень, як традиційних, так і нових способів словотворення. За багатьох комунікативних ситуацій виникає необхідність у висловленні двох ідей одним словом. Очевидною стає активізація осново-, словоскладання, абрєвіації, внаслідок чого у словниковому складі української мови виникають складні лексеми.

Останнім часом мовознавці акцентують увагу на вивченні морфологічної будови композитів, внутрішнього синтаксису таких дериватів, взаємозв'язку значень окремих компонентів у структурі складних слів. Історію творення та формування складних іменників досліджували Н. П. Москальова, Л. П. Павленко, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко. Особливості деривації та семантику композитів сучасної української мови висвітлено в роботах Л. Є. Азарової, К. Г. Городенської, В. О. Горпинича, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, М. Т. Черемисова та ін. Предметом деяких сучасних досліджень В. М. Ліпич, А. М. Нелюби, Т. В. Сіроштан, А. І. Тернової та ін. є розвиток функцій окремих словотворчих формантів композитних іменників різних підгруп.

Композитні назви – загальноіндоєвропейське та загальнослов'янське структурно-семантичне явище, яке було предметом ґрунтовного вивчення на початку ХХ століття [5, с. 319; 8, с. 52].

Імена-композити, за твердженням Т. Мілевського, становлять собою базу найдавнішого слов'янського іменника, який частково успадкований з праіндоєвропейської системи, а частково є результатом впливу інших індоєвропейських мов на слов'янську мовну систему [6, с. 24-26].

У 40-х роках ХХ ст. до опрацювання композитів активно прилучилося вітчизняне мовознавство. Термін “композит” набув широкого вжитку в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., хоч був відомий і раніше [4, с. 81].

Процес творення композитів дозволяє поглибити наші уявлення про формування значень складних слів, зв'язки з назвами їх компонентів, роль безпосередніх асоціацій в актах називань, вибір тієї чи тієї ознаки предмета в процесі його позначення.

Інтенсивність процесів утворення складного слова та його входження в систему мови зумовлена ходом розвитку інформаційних технологій, розширенням сфери комунікації.

Структура й семантика складних іменників свідчать про неоднорідність окремих процесів у формуванні їхніх словотвірних категорій і типів. Формування аналізованих композитів відбувається на одній з основних семантико-синтаксичних позицій – суб'єктній, що є базою для виділення основної словотвірної категорії іменника – суб'єкта дії та суб'єкта стану (К. Г. Городенська, В. М. Ліпич, О.О. Селіванова).

Процес творення композита відбувається шляхом поглинання морфологічних особливостей твірної бази (лексичні та граматичні значення твірних основ), значення цілого як проміжної одиниці, утвореної композицією та значенням словотворчого афікса. Існують думки, що процес творення композитів інтерпретується як формально-граматична реалізація семантичної структури речення (Е. Бенвеніст, К. Г. Городенська) та на основі бінарних синтагм (Н. Ф. Клименко, О. В. Петров).

Така багатоплановість у сприйнятті творення аналізованих похідних впли-

ває на визначення їхньої внутрішньої форми, яка поєднує змістову та формальну сторони мовного знака. Формування значення складного слова, на думку багатьох учених (І. Р. Вихованець, Є. Л. Гінзбург, К. Г. Городенська, В. П. Григор'єв, І. Г. Милославський), відбувається на основі словосполучення або елементарного простого речення.

Н. Ф. Клименко вводить до розгляду композитів одиниці, утворені шляхом поєднання повнозначних слів, і вважає, що складними варто називати «похідне слово, утворене способом основоскладання чи словоскладання, що має не менш ніж дві основи» [3, с. 616]. Так само розглядають композити Є. В. Коротевич та Н. С. Родзевич, на думку яких композит – «це слово, утворене з двох чи кількох слів, основ чи коренів, поєднаних в одну лексичну одиницю, яка набула не тільки формально-граматичних і семантичних ознак окремого слова, а й структурної єдності» [4, с. 160]. Подібним є погляди Л. Є. Азарової, Н. Й. П'яст, які визначають композит як «лексичне утворення, сформоване за внутрішніми законами розвитку мови внаслідок поєднання двох або кількох слів, основ чи коренів, які вступають у синтаксичні зв'язки й зберігають свої лексичні значення, у зв'язку з чим складне слово позначене відносною структурно-семантичною єдністю; це утворення, яке залежно від більшого чи меншого ступеня злиття в ньому компонентів, наближається, з одного боку, до простого слова, а з другого – до словосполучення» [1, с. 45]

У сучасній дериватології за традицією складні слова співвідносять переважно зі словосполученнями. При цьому їх зв'язок із словосполученнями інтерпретують по-різному. Більшість дослідників розглядає співвідносні словосполучення як такі синтаксичні одиниці, на основі яких утворилися складні слова. Інші, навпаки, вважають, що складні слова постали шляхом декомпозиції словосполучення; останні лише пояснюють складні слова. І лише незначна частина дослідників кваліфікує співвідносні з композитами словосполучення як синтаксичні еквіваленти – такі достатні одиниці-конструкції, що вмотивовують формальну структуру складних слів.

Одним із способів розкриття синтаксичної мотивації складного слова є пошук синтаксичних відношень між компонентами складення. Такі іменники можуть мотивуватися як твірними словосполученнями, так і похідними складними іменами. Наприклад, іменник *гріховодниця* мотивується словосполученням *гріх водити* або іншими складним утворенням *гріховодник* чи нульсуфіксальним іменником *гріховод*. А композит *дугогасник* не має складного мотивувального імені, а лише твірну пару *дуга* і *гасити*.

Отже, деякі іменники є полімотивованими структурами. Семантична мотивація складних слів спрямована на встановлення семантичних відношень між елементами словосполучення, які злилися в одне слово. Хоча синтаксична й семантична мотивації композитів тісно пов'язані одна з одною, вони не рівнозначні. Шляхом встановлення мотиваторів складення визначається їхня словотвірна структура й семантика, віднесеність до певного словотвірного типу [7, с. 3–4].

Основоскладання супроводжується процесами мікросинтаксису: одним із критеріїв визначення семантики композитів є їхня співвіднесеність із словосполученнями, які слугують мотивувальною базою аналізованих похідних.

Концепцію синтаксичної природи творення композитів запропонував

Ф. І. Буслаєв. Його погляди підтримали Ш. Баллі, Е. Бенвеніст, А. Мейє, Г. Пауль та ін.. За класичною концепцією Г. Пауля перетворення словосполучення в складне слово становить тривалий процес, що спирається на поступове абстрагування словосполучень від конкретних лексичних значень їхніх компонентів. Після завершення процесу семантика словосполучення перестає дорівнювати сумі значень його складників, розширюється його зміст (сислове наповнення) і зростає обсяг (формальний запис).

Останнім часом дослідники досить часто звертаються до такої стилістичної фігури як перифраз (перифраза, парафраза), коли семантика складного іменника замінюється описовим найменуванням, що містить суму значень твірних основ. Конкретне значення композита розкривається у контексті. Так, перифрастичний зворот *“той, хто вбиває людей”* співвідноситься із композитами *людинобивець, чоловіковбієць, кровожерець, людиножерець, душогубець, людиногубець, душегубник, душогубник* тощо, які вважаються поверхневими синонімічними структурами. Усі ці складні слова мають різні пари мотиваторів, але зберігається субстантивно-вербальний тип основ. Отже, вдало й доречно перифраз може використовуватися лише в контексті: *“Душогубіці зі свастикою на руці збирали селян для розправи”* або ж – *“Малий душогубець так кричав із своєї коліски, що аж вуха закладало”*. У другому реченні композит душогубець не є носієм значення «той, хто вбиває людей». Цей приклад яскраво ілюструє явище семантичної аналогії. Тому суб'єкт фіксує певний невідомий досі момент, він добирає з відомого йому світу інший момент, який є зрозумілим на тлі нового моменту й починає усвідомлюватися як протилежний останньому.

Останнім часом у зв'язку з активізацією досліджень у галузі словотвору на синтаксичній основі зроблено спробу показати процес утворення складних слів як формально-граматичну реалізацію структури семантично елементарного речення. Це стало можливим тому, що виділення семантичної структури речення як особливого аспекту в будові речення спричинило введення в синтаксичну науку нового поняття про речення як номінативну одиницю, що є назвою ситуації.

Розгляд процесів творення складних іменників передбачає виявлення їх семантичних корелятивів – типів елементарних речень, а також особливостей формально-граматичної реалізації семантичних компонентів у процесі згортання цих речень у реальні слова.

Складні іменники на позначення суб'єкта дії є формально-граматичними репрезентантами різних типів семантично елементарних речень. Визначальною ознакою семантичної структури речень, на якій ґрунтується формально-граматична структура переважної більшості складних іменників, є її трикомпонентність, тобто іменники, суфікси яких виконують семантико-синтаксичну функцію суб'єкта дії, співвідносяться з трикомпонентними предикатно-аргументними структурами. У формально-граматичній структурі таких іменників, крім компонента зі значенням діяча-особи, який представляють суфікси, присутній компонент – відповідно об'єкт, результатив, знаряддя, локатив, що вказує на ознаки, за якими визначається особа. Такі трикомпонентні предикатно-аргументні структури є семантичними корелятами складних іменників. Згортання цих структур у реальне слово залежить від особливостей формально-граматичної реалізації значень їхніх компонентів. Однозначний зв'язок між

компонентами семантичної і формально-граматичної структур існує не завжди. Компоненти семантично елементарного речення, з одного боку, можуть мати експліцитну й імпліцитну формальну реалізацію, а з другого, – кілька формальних репрезентантів. Загальною умовою згортання семантично елементарних речень у реальні складні іменники є те, що всі три компоненти таких речень здебільшого дістають формальне вираження, тоді як з трьох компонентів семантично елементарних речень, на основі яких виникають суфіксальні іменники, формальну репрезентацію мають лише два компоненти, тобто слово утворюється з двох компонентів, а предикат, що їх зумовив, представлений імпліцитно, тобто формально не виражений.

Семантична структура складних іменників – назв осіб більш однотипна, ніж семантична структура суфіксальних іменників з відповідним значенням. Це виявляється передусім у тому, що такі складні іменники є результатом згортання тільки трикомпонентної предикатно-аргументної структури, тоді як суфіксальні можуть бути формально-граматичною реалізацією три- і двокомпонентної предикатно-аргументної структури, пор. метробудівник ← Той, хто будує метро і килимник ← Той, хто тче килими; лікар ← Той, хто лікує. По-друге, до складу трикомпонентних семантично елементарних речень, з яких утворюються складні іменники, крім предиката і суб'єкта дії, входять здебільшого об'єкт і результати, тоді як предикат елементарних речень, що є базовим для суфіксальних іменників, супроводжується й іншими компонентами, зокрема такими, як засіб, знаряддя, локатив, компонентив, ідентифікатив, пор.: звіролов ← Той, хто ловить звірів; маслороб ← Той, хто робить масло; мовознавець ← Той, хто вивчає, знає мови; олійник ← Той, хто виготовляє олію; гарпунер ← Той, хто працює за допомогою гарпуна; бібліотекар ← Той, хто працює в бібліотеці.

Композитні іменники – назви виконавців дії формуються на основі двох типів семантично елементарних речень, а саме: 1) П (дія) + А об. + А діяч; 2) П (дія) + А рез. + А діяч, пор. дроворуб ← Той, хто рубає дрова; солекоп ← Той, хто копає сіль; землекоп ← Той, хто копає землю; верстатобудівник ← Той, хто будує верстати. На семантичному рівні подібні утворення розрізняються між собою лише третім аргументом. Характерною ознакою формально-граматичної структури цих складних іменників є неоднакове вираження семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії. Вона може бути представлена трьома типами засобів: суфіксами, нульовими суфіксами і дієслівними асемантичними компонентами тоді як предикат і об'єкт трансформуються у два корені – дієслівний та іменниковий складного іменника. Характерну ознаку таких композитних іменників становлять внутріслівні позиції трьох елементів: у препозиції стоїть об'єктний компонент, у центральній позиції – предикатний компонент і в кінцевій позиції – суб'єктний суфікс.

Словотвірна категорія віддієслівних назв осіб об'єднує словотвірні типи виконавців дії з суфіксами **-ник, -ач, -ець, -тель, -ик, -ун, -ій**, що зближує складні і суфіксальні іменники, пор. фарботерник ← Той, хто тре фарбу; орденносець ← Той, хто носить ордени; вантажоодержувач ← Той, хто одержує вантаж; лісосплавник ← Той, хто сплавляє ліс; судноводій ← Той, хто водить судно; сінозаготівник ← Той, хто заготовляє сіно; судноскладальник ← Той, хто складає судна; віршописець ← Той, хто пише вірші; піснетворець ← Той, хто

творить пісні; шевченкознавець ← Той, хто знає життя і твори Т. Шевченка; олійник ← Той, хто виготовляє олію; капелюшник ← Той, хто шиє капелюхи; модельник ← Той, хто виготовляє моделі; рукавичник ← Той, хто виготовляє рукавиці. Напр.: *Судноскладальники розробили і здійснюють особисті плани підвищення продуктивності праці, детально продумали організацію робочого місця* (З газети); *Ось він, цей бунтливий віршопишець з Вільна, Неспокійно зводить голову худу* (М. Бажан); *Основним джерелом для партизанських піснетворців були народні мелодії* (З журналу). За своєю семантикою композити тотожні суфіксальним іменникам, пор. піснетворець і пісняр, круподерник і круп'яр. Напр.: *Твори народних піснярів, казкарів тощо сприймались трудящими лише тоді, коли вони виражали у високохудожній формі ідеї і настрої всього народу* (З журналу); *Оттам, мамо, мельник, оттам круподерник* (Сл. Гр.); *У круп'яра в місті побачив я був корбові жорна, що ними крупу меле* (І. Франко).

Композити з другим дієслівним компонентом **-носець** та препозитивними основами різних частин мови (*пероносець, стрілоносець, булавоносець, хрестоносець, суржиконосець*) мають загальне значення – “найменування виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або професією”.

Виразником семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії у формально-граматичній структурі композитних іменників досить часто виступає і нульсуфіксальний словотворчий формант. Він оформляє основи іменників-композитів, дієслівний компонент яких не зазнав десемантизації і залишився формальним представником акцентованого предиката дії. Такі іменники з погляду їхньої семантичної структури є однотипними, оскільки ґрунтуються вони на предикатно-аргументній конструкції П (дія) + А об. + А діяч, і досить широкі щодо лексичного наповнення позицій предиката й об'єкта, пор. водовоз ← Той, хто возить воду; землекоп ← Той, хто копає землю; водонос ← Той, хто носить воду; льодоруб ← Той, хто рубає лід; плотогон ← Той, хто гонить плоти; звіролов ← Той, хто ловить звірів; риболов ← Той, хто ловить рибу; мукомел ← Той, хто меле муку; солекоп ← Той, хто копає сіль; жиротоп ← Той, хто топить жир. Напр.: – *Дивись, Тимошко, що воно? – крикнув водовоз На свого товариша* (Панас Мирний); *Живе тут в тьмі незайманих дібров Відлюдний смолокур і звіролов* (М. Бажан); *...ділили землю, громада обрала його за землеміра* (В.Кучер); *Зараз вона – інженер і працює в цьому депо, яке колись будувала вкупі з тисячами арматурників, бетонярів, землекопів* (О. Донченко); *Коли поринаєш у дивосвіт Стефаникової новели, впадає у вічі отой сливе постійний епітет – “залізні руки” його хлібодарів* (З журналу); *Протягом всього свого життя А. Кримський, пристрасний книголюб зібрав величезну робочу особисту бібліотеку* (З журналу); *Юра, як і кождий гуцул, був завзятий риболов* (І. Франко). Деякі композити з нульовим суфіксом мають відповідники з іншим суфіксом, пор. риболов і риболовець, напр.: – *А якого цупака риболовці підсакою витягли!* (М. Стельмах).

У складі композитних іменників виділяються дієслівні корені -лов-, що сполучається переважно з іменниками – назвами тварин (звіролов, китолов, краболов, птахолов), **-коп** (землекоп, солекоп), -руб (дрворуб, льодоруб), -нос (водонос), **-різ** (хліборіз), **-пас** (свинопас), -люб (книголюб), -дар (хлібодар), -мір (землемір), -воз (водовоз), та ін.

Деякі дієслівні корені, зокрема -вар, можуть уживатися у складних на-

йменуваннях осіб та знарядь дії. Називання суб'єкта дії і знаряддя дії визначає своєрідність комбінаторики основ у межах композитів цих словотвірних категорій. Кожна з них реалізує семантичні множники (термін ужитий Н. Ф. Клименко) різними дієслівними основами. Коли має місце паралельне використання одних основ двома різними словотвірними категоріями, стає очевидним їх розрізнення не стільки завдяки інакшому афіксальному оформленню цих слів (соковар і соковарка), скільки завдяки різній продуктивності основ. Здебільшого такі основи використовуються з високою частотою в межах однієї словотвірної категорії (істот) і засвідчені поодинокими утвореннями в другій словотвірній категорії. У межах композитних іменників – назв виконавців дії основа -вар вступає в синонімічні відношення з основою -роб, що визначається семантичним множником (термін Н. Ф. Клименко) “виготовляти щось”: кашовар, квасовар, медовар, миловар, скловар, содовар, солевар, цукровар. Два похідні іменники з цими основами скловар і склороб виступають синонімами. Напр.: *...Скловар.. уважно стежить за всім цим складним і розумним господарством, яке контролює хід плавки в печі* (З газети); *Гірники, хіміки, склороби прийшли у меморіальний музей Володимира Сосюри, щоб зустрітися з мрією поета, серцем доторкнутись до його чарівної ліри* (З газети). Нульове вираження суб'єктного компонента може призводити до семантичної нівеляції кінцевого лексично вираженого дієслівного кореня.

Репрезентантом семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії у формально-граматичній структурі композитних іменників іноді виступає дієслівний компонент, що представляє водночас і семантичну функцію предиката. Функціональну двоплановість виявляють ті дієслівні компоненти, семантика яких найбільшою мірою зазнала нейтралізації. Саме десемантизація цих компонентів зумовила їх до перетворення на суфіксоподібні елементи – суфіксоїди. До таких суфіксоподібних елементів відносять здебільшого -вод (у значенні “знатися на чомусь”) та -роб, які найбільше зблизилися із суфіксами – виразниками семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії. Це не стосується дієслівного кореня -вод у значенні “водити когось, щось”, пор.: ляльковод, дідовод, екскурсовод, гуртовод та ін.

Складні іменники на -вод, що означали фахівців, які знали на чомусь, свого часу намагалися витлумачити як словотвірні варіанти спільнокореневих іменників із суфіксами -івник та -ар(-яр). Найбільш уживаними виявилися такі похідні, як буряковод (до буряківник), кукурудзовод (до кукурудзівник), садовод (до садівник), рисовод (до рисівник), лісовод (до лісівник), чаєвод (до чайвник), собаковод (до собаківник), овочевод (до овочівник) та ін.

Використанню кореня -вод у функції суфікса сприяла певною мірою тенденція до перетворення запозичених і питомих слов'янських коренів складних слів у суфікси, що спостерігалася у багатьох мовах. Однак, як вважає К. Г. Городенська, використання запозичених і питомих слов'янських коренів у ролі суфіксів – не основна причина поширення іменників на **-вод** у сучасній українській мові. На використання утворень з компонентом **-вод** значний вплив мала російська мова, в якій іменники на **-вод** були досить поширеними (бахчевод, овочевод, рыбовод, садовод, табаковод, собаковод, шелковод, пчеловод, свекловод, чаєвод, овцевод, оленевод, птицевод, скотовод, цветовод). Саме в

період активно пропагованого зближення української й російської мов частина цих похідних прямо була перенесена журналістами, а почасти – й фахівцями на сторінки україномовних газет, журналів, наукових видань, напр.: садовод, рибовод, собаковод, або в перекладі, здебільшого кореня, пор. овочевод, буряковод, кукурудзовод, звіровод, лісовод, вівцевод тощо.

Як засвідчили подальші процеси унормування сучасної української мови, суфіксоїд **-вод** не «прижився», не витримав конкуренції з питомим українським суфіксом **-івник**. Нові назви фахівців з його допомогою майже не утворюються. Вийшли з активного слововжитку і такі досить поширені свого часу іменники з компонентом **-вод**, як буряковод, кукурудзовод, лісовод, рисовод, хоч деякі з них іноді безпідставно вживаються в мові засобів масової комунікації паралельно з іменниками на **-івник**, пор. *Буряководи Полтавщини нинішнього року очікують високого врожаю* (З газети); *Примхи осінньої погоди створюють особливі труднощі буряківникам* (З газети); *Новий "Херсонець" [комбайн] сподобався кукурудзівникам* (З газети); *...з кожним роком у зв'язку із зростанням поголів'я громадської худоби на кукурудзоводів лягає все більша відповідальність* (З газети); *Левко був лісівник завзятий із підхерсонського села* (М. Рильський); *Йй добре було відомо, що за освітою Мурашко лісовод* (О. Гончар); *Рисовод повинен стежити, щоб третина рослини [рису] обов'язково перебувала під водою* (З журналу); *Дбаючи про майбутній урожай, рисівники Криму зайнялись аналізом строкатості врожайності* (З газети).

Отже, в іменниках – назвах осіб за фахом, які вирощують певні сільськогосподарські культури або розводять тварин, птахів, нормативним слід уважати питомий український іменниковий словотворчий формант **-івник** та **-ар (-яр)**, тому безпідставно підміняти їх чужим, не властивим українській мові суфіксом **-вод**.

Із дієслівних коренів, уживаних у структурі складних іменників, на позначення виконавців дії, лише **-роб** найбільше уподібнився функціонально до суфіксів, став аналогом власне суфікса в суб'єктній функції, зберігаючи почасти загальну семантику дії, пор.: маслороб, склороб, сукнороб, сиророб, хлібороб, винороб, напр.: *На великому плаці, під горою, стояли цілі яруси великих сорокавідерних бочок з вином, а біля них тупцював якийсь дідок, як виявилось, головний винороб заводу* (В. Кучер).

Характер поверхневої репрезентації семантики діяча дає змогу зрозуміти причини перетворення компонентів складних слів у афікси, зокрема дієслівних компонентів – у суфікси. Представляючи одночасно дві семантичні функції – предиката і діяча, дієслівні компоненти функціонально уподібнюються до суфіксів, тому що семантична функція діяча є типовою для іменникових суфіксів. Функціональний синкретизм дієслівних компонентів складних іменників – назв виконавців дії спричинився до того, що такий регулярно вживаний дієслівний корінь, як **-роб**, значною мірою десемантизувався й одержав статус суфіксоїда. Незважаючи на це, більшість дієслівних компонентів складних іменників на позначення осіб не зазнає десемантизації і виступає виразником лише семантичної функції предиката.

За яких би умов не відбувалася реалізація семантики діяча всі три компоненти базового семантично елементарного речення дістають формальне втілен-

ня, але при цьому зазнає змін ієрархія компонентів власне-семантичної та формально-граматичної структур. Якщо на власне-семантичному рівні організаційна роль належить предикатові, то на формально-граматичному – суб'єктові дії, який представлений суфіксом або дієслівним компонентом. Така ж ієрархія компонентів власне-семантичної і формально-граматичної структур характерна і для суфіксальних іменників. Організаційна роль суфіксів, зауважує К. Г. Горденська, у формуванні поверхневої структури як складних, так і суфіксальних іменників зумовлена їх класифікаційною функцією, тобто здатністю визначити частиномовну належність деривата. Водночас формально втіленими компонентами базового семантично елементарного речення суфікси служать для оформлення складних або похідних слів як іменників з тією лише відмінністю, що суфікси іменників-комполітів утворюють слово з двома частинами: 1) предикатом і 2) зумовленим ним непередикатним компонентом. Суфікси похідних іменників утворюють реальне слово з одним формально реалізованим непередикатним компонентом, а предикат, який його зумовив, залишається формально не втіленим.

Отже, композитні іменники – назви виконавців дії є формально-граматичним утіленням трикомпонентних семантично елементарних вихідних речень.

Література

1. Азарова Л. Є. Складання як один із способів словотвору : [монографія] / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця : УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2005 – 123 с.
2. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1974. – 176 с.
3. Клименко Н. Ф. Складне слово / Н. Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 616–617.
4. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич / За заг. ред. Є. В. Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
5. Локушанська-Бучко А. Е. Структура личного имени / А. Е. Локушанська-Бучко // Антропонимика. – М., 1970. – С. 319.
6. Правда Н. М. Динаміка композиційно-суфіксальної деривації іменників у новій українській мові кінця XVII – початку XXI століть: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.М. Правда; Дніпропетровськ. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.
7. Milevski T. Indoeuropejskie imiona osobowe / T. Milevski. – Wrocław, 1969. – 228 s.

Олексенко В. П. Композиты *nomina agentis* в современном украинском языке

*В статті проаналізовані особливості словообразовальної мотивації композитів **nomina agentis**, определена мотивировочная база дериватов, словообразовательная активность отдельных компонентов в пределах рас-*

смаatrиваемых производных слов, выяснена производительность формантов, участвовавших в создании композитов.

Ключевые слова: *композит, мотивировочная база, nomina agentis, перифраз, семантически элементарное предложение, словообразовательный формант.*

Oleksenko V. P. Composites nomina agentis in modern Ukrainian language

The article traces peculiarities of word-building motivation of nomina agentis composites, defines motivative base of derivatives, word-building activity of separate components within examined derivatives, finds out productivity of formants having taking part in composites creation.

Key words: *composite, motivative base, nomina agentis, periphrasis, semantic elementary sentence, word-building formant.*

УДК 811.161.2'276.6:61

Р.-Ю. Т. Перхач

**ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ НЕОСЕМАНТИЗАЦІЇ
ЛЕКСИКИ В ІНСТРУКЦІЯХ ДО МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ**

У статті охарактеризовано лексичне наповнення україномовних інструкцій до медичних засобів. Розглянуто основні тенденції формування фахової медичної термінології, представленої в інструкціях до лікарських засобів. Увагу зосереджено на дослідженнях, присвячених питанням транстермінологізації термінів.

Ключові слова: *термін, медична термінологія, транстермінологізація.*

Постановка наукової проблеми та її значення: Основна функція інструкцій до лікарських засобів полягає в наданні адресатові вичерпної та зрозумілої інформації щодо застосування лікарського засобу. Проте надмірна кількість фахової лексики спричиняє нефахівцю комунікативні труднощі сприйняття інформації.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми: Проблему щодо ознак терміна та визначення способів та засобів термінотворення медичної фахової мови аналізували вітчизняні лінгвісти, зокрема, В. Черних, І. Перцев, І. Гнатишина, І. Світлична, Л. Петрух, М. Врублевська, О. Михалик, Г. Дидик-Меуш, Л. Симоненко. Існує ціла низка праць присвячених адаптації запозичень у науковій термінології, щодо явища транстермінологізації, то належить зазначити праці таких вітчизняних і зарубіжних мовознавців, як: Н. Васильєва, В. Змажер, Т. Кияк, Й. Лукшин, Н. Суперанська.

Актуальність: Доцільне використання медичної лексики в інструкціях до лікарських засобів можливе з урахуванням словотвірних та семантично-функційних ознак, які пояснюють витоки первинного значення терміна, що робить інформацію, подану в листку-вкладиші зрозумілішою нефахівцю в галузі медицини.

Мета цієї праці – з'ясувати термінологічний склад медичної лексики в інструкціях до лікарських засобів та дослідити способи поповнення медичної термінології завдяки явищу транстермінологізації в українській мові.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. Оскільки медична термінологія належить до одного з найдавніших шарів термінологічного фонду української мови, у ній відтворені основні засоби словотворення. Вивченням словотвору та способів його класифікації присвячено чимало наукових праць. Зокрема, В. Троїцький (1940) ввів у науковий обіг морфологічний, синтаксичний і семантичний способи словотворення. В. Виноградов запропонував виділити синтаксичний, морфолого-синтаксичний, морфологічний (афіксація), лексико-семантичний, лексико-синтаксичний способи (1951). Згідно з класифікацією українського мовознавця І. Ковалик наявні такі способи словотворення: морфологічний; морфолого-синтаксичний; синтаксико-морфологічний; синтаксичний; лексико-морфологічний; семантичний (лексико-семантичний); регресивний (зворотний), або фонетико-морфологічний (фонетико-регресивний, безафіксний); акцентуаційний (фонетико-акцентуаційний); контамінаційний [2, с. 19]. Аналіз зібраного матеріалу свідчить про те, що достатньо продуктивним способом словотворення є саме лексико-семантичний, оскільки сучасна медична термінологія – це сукупність термінів різних наук, із якими медицина перебуває в міждисциплінарних зв'язках. Зв'язок медицини з різними галузями науки, як-от біологія, хімія, фізика, економіка, психологія, техніка, дає змогу простежити в медичній термінології різновид новотворів – неосемантизми, які є наслідком лексико-семантичного словотворення.

Автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» розглядають неосемантизми, як явище повторного запозичення слова, співвідносного з тим же етимомом, що й уже наявне в ньому, але засвоєне з іншого джерела запозичення або з іншим значенням [1, с.29].

Неосемантизація – це надання статусу термінів загальноновживаним лексичним одиницям рідної мови. Серед неосемантизмів розрізняють дві підгрупи: а) неосемантизми, що виникли внаслідок переносного вживання загальнонаціональних слів (термінологізація); б) ті, що належали до інших термінологічних систем, а в новому термінологічному лексиконі набули нового значення, зберігаючи, однак, свою первісну семантичну прозорість (транстермінологізація) [11, с.146].

Під транстермінологізацією ми розуміємо перенесення готового терміна з однієї галузевої сфери в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім [3, с.79].

Виокремивши у проаналізованому матеріалі неосемантизми, поділяємо їх за значенням на такі групи: 1) субгрупи медичної термінології, такі як: стоматологічна (*адгезивний, гінгівіт, періодонтит*), фармацевтична (*антидепресанти, анальгетик*), анатомічна (*голова, вухо*), фізіологічна (*антагоніст, ніт*); 2) наукові галузі: антропологічна (*раса, рід*), біологічна (*травматичний, рефлекс*), географічна (*азіатський*), геологічна (*інтерстиціальний, розрив*), гірнична (*шток*), інструментна (*абразивний*), математична (*адитивний, резидуальний*), міфологічна (*Алкон*), психологічна (*агресивність, індивідуальний, індукований*), технічна (*адаптер, поршень*), транспортна (*автотранспорт*), фінансова (*раху-*

нок, рандомізація), фізична (речовина, рециркуляція), хімічна (реакція, серотонінергічний); і також 3) загальноновживана (потребувати, увага, розділений).

Поява на ринку нових лікарських засобів та конкуренція між ними спричинили взаємодію медичної галузі з економікою. Про що свідчить велика частка наявних економічних термінів в інструкціях до лікарських засобів (маркетинговий, продукція, товариство з обмеженою відповідальністю). Під час транстермінологізації значення термінів модифікуються (медичне значення + значення із фахової галузі), наприклад: *волога* – рідина, що міститься в чому-н.; випари, вогкість, *волога водяниста* – прозора рідина в камері ока й навколосудинному просторі, що продукується з відростками [7, с. 29].

Також простежується тенденція запозичення у зворотньому напрямку. Зокрема, результати дослідження засвідчили адаптацію медичних термінів у технічній галузі. Наприклад медичний термін *вірус* – один із найдрібніших мікроорганізмів, що викликає інфекційне захворювання [8, с. 682]. Натомість, у тлумачному словнику комп'ютерних термінів: *комп'ютерний вірус* – тип програм, що характеризуються здатністю прихованого від користувача саморозмноження для поразки інших програм, комп'ютерів або мереж [9, с. 295].

Отже, можна довести, що в термінології, поданій в інструкціях до лікарського засобу значну частину термінолексики формують неосемантизми, утворені шляхом транстермінологізації.

Транстермінологізація лексики відбувається на основі міждисциплінарних зв'язків медицини з такими науковими галузями, як: біологія, економіка, математика, міфологія, фізика, хімія, техніка, транспорт, географія, геологія та інші. За такого способу словотворення не тільки відбувається залучення терміна з іншої галузі знань до певної визначеної термінології в новому значенні, а й здійснюється метафоризація первинного значення. Цей напрям термінологізації зумовлений тим, що розвиток деяких спеціальних терміносистем, таких як економічна, фінансова, технічна, розвиваються швидше за інші наукові термінології. Вважаємо, що дослідження явища транстермінологізації сьогодні особливо необхідне, оскільки згаданий спосіб словотворення особливо активно є використовуваним в сучасній науці, окрім того такий аналіз постачатиме матеріал для укладання словників, що, своєю чергою, значно покращить комунікативність інструкцій.

Література

1. Клименко Н. М. Динамічні процеси в сучасному українському лексикону / Н. М. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий дім Бураго, 2008. – 336 с.
2. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / Ковалик І. І. – Львів, 1961. – Вип. 2. – С. 19
3. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т. Р. Кияк // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2008. – № 38. – С. 77–80.
4. Місник Н. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. – К., 2002. – 20 с.

5. Перцев І. Про значення фармацевтичних термінів у сьогодні / І. Перцев // Вісник фармації. –1993. – № 1–2. – С. 23–27.

6. Петрух Л. Про забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в медицині і фармації / Л. Петрух, В. Петрух. – К. : НАН України, 1997. – С. 37–41.

7. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник : У 4 т. – Т. 1. А–Д / уклад. : Л. І. Петрух, І. М. Головка. – К. : ВСВ «Медицина», 2012. – 704 с.

8. Словник української мови : в 11 томах. — Том 1, 1970. — С. 682. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

9. Тлумачний словник з інформатики / Г. Г. Півняк, Б. С. Бусигін, М. М. Дівізінюк та ін. – Д. : Нац. гірнич. ун-т, 2010. – 600 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pzks.nmu.org.ua/ua/pdf/tlumachniy-slovník-z-informatiki.pdf>

10. Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej / Pod red. J. Lukszyna. – Warszawa, 2002. – S. 146.

11. Lukszyn J. Zmarzer W. Teoretyczne podstawy terminologii. – Warszawa, 2001. – S. 77.

Р.-Ю. Т. Перхач. Транстерминологизация как явление неосемантизации лексики в инструкции к лекарственным препаратам.

В статье осуществлено попытку охарактеризовать лексическое наполнение украиноязычных инструкций к лекарственным препаратам. Рассмотрены основные тенденции формирования специальной медицинской терминологии в инструкциях к лекарственным препаратам. Внимание сосредоточено на исследованиях, посвященных вопросам транстерминологизации лексики.

Ключевые слова: термин, медицинская терминология, транстерминологизация.

R.-J.T. Perkhach. Transterminologization as a phenomenon of neosemantyza-tion in the package leaflet of medicines

The article discus the lexical stock of Ukrainian pharmaceutical instructions. Main tendencies of the professional medical terminology organization in medical package leaflets. Attention is focused on research devoted to problems of transterminologization.

Key words: term, medical terminology, transterminologization.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ: КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД

В статье представляется перцептивно-аргументационный метод дифференциации грамматических вариантов. Используются психологические данные о восприятии как каузаторе логичности. Применяются положения теории аргументации.

Ключевые слова: грамматическая вариантность, дифференциация, восприятие, логика, аргументация.

Дифференциация грамматических вариантов – проблема перманентно насущная, но такая дифференциация никогда не имела своего метода и часто была и является результатом субъективности нормализаторской оценки [17, с. 576; 10, с. 55].

Целью настоящей статьи является представление метода дифференциации грамматических вариантов, призванного предупредить субъективность кодификации, в связи с чем очевидна необходимость обращения к когнитивным понятиям аргументации, логики и восприятия (перцепции): без них невозможно соблюсти корректность предпочтения нужного (при императивности вариантов) или уместного (при их диспозитивности) варианта.

Согласно теории аргументации, из всех распространенных универсальных аргументов наиболее достоверными являются: из эмпирических – прямая эмпирическая верификация (ПЭВ), из теоретических – логическое обоснование (ЛО) [9, с. 22-28, 51-57]. Понятийное объединение этих аргументов в один можно признать идеально скомбинированным аргументом. Это особенно важно потому, что в ортологической практике нередко применяются неуниверсальные аргументы к традиции и авторитету [9, с. 103-107, 110], не учитывающие возможность исторического изменения языковых норм, например: «Такие фамилии не склоняются – это общее правило» [1, с. 123]; «(так как «согласование по смыслу» свойственно прежде всего живой речи)» [5, с. 376]. Д. Э. Розенталь в подтверждение того, что «из двух вариантов: *Мой отец с матерью приехали сюда* и *Мои отец с матерью приехали сюда* предпочтительнее первый», ссылается на эмоциональное высказывание Д.Н. Овсяннико-Куликовского по поводу фразы *Я давно не видал моих брата и сестру*: «Это не по-русски и режет ухо» [14, с. 29; 16, с. 220] – и не упоминает противоположные мнения по этому же поводу М. В. Ломоносова, Ф. И. Буслаева, В. И. Чернышева и А. А. Шахматова (см. об этом [15, с. 127-129]).

В соответствии с данными когнитивной психологии, качество логичности мышления зависит от качества восприятия, в котором можно различить три степени: 1) синкретичное восприятие (СВ), то есть восприятие недифференцированное, целостное; 2) поверхностное восприятие (ПВ), то есть восприятие лишь одного из наличествующих, эмпирически достоверных признаков, наиболее заметного или иначе, например на слух, воспринимаемого в первую очередь; 3)

альтернативное восприятие (АВ), то есть восприятие всех эмпирически достоверных признаков в одной из двух его разновидностей: это альтернативно-императивное восприятие (АИВ), императивно предпочитающее один признак и отвергающее другой, и альтернативно-диспозитивное восприятие (АДВ), альтернативно фиксирующее признаки как закономерно сосуществующие (подробнее о степенях восприятия – см. [15, с. 5–105]).

Совмещение перцептивных понятий СВ, ПВ, АИВ и АДВ с аргументационными понятиями ПЭВ и ЛО позволяет зафиксировать следующие закономерности. ПЭВ, опирающаяся на данные СВ, как отрицающая возможность дифференциации, является нулевой ее степенью, обуславливающей в значительной мере относительное ЛО (ЗОЛО). ПЭВ, опирающаяся на данные ПВ, – ПЭВ(ПВ) – обуславливает менее относительное ЛО (ОЛО). ПЭВ, опирающаяся на данные АИВ или АДВ, – ПЭВ(АИВ) или ПЭВ(АДВ) – обуславливает абсолютное ЛО (АЛО). Такие понятийные корреляции степеней восприятия с наиболее вескими аргументами могут быть положены в основу перцептивно-аргументационного метода дифференциации грамматических вариантов (далее – Метод), призванного предупредить субъективность кодификации. Как можно убедиться, Метод основывается на принципиальной недоверии первому впечатлению, поскольку оно может быть следствием СВ или, что гораздо вероятнее, ПВ.

Метод предусматривает следующие действия. Приводится аргумент, традиционно дифференцирующий рассматриваемые грамматические варианты, и определяется его тип (традиционных аргументов может быть больше одного, в том числе у одного и того же автора-кодификатора). Проверяется достоверность традиционного аргумента. Если выясняется, что традиционный аргумент, дифференцирующий пару грамматических вариантов, представляет собой ПЭВ(АИВ)иАЛО или ПЭВ(АДВ)иАЛО, он признается непротиворечивым. Если выясняется, что традиционный аргумент, дифференцирующий пару грамматических вариантов, не представляет собой ПЭВ(АИВ)иАЛО или ПЭВ(АДВ)иАЛО, то демонстрируется его противоречие и выдвигается новый аргумент – ПЭВ(АИВ)иАЛО или ПЭВ(АДВ)иАЛО, который подтверждается примерами употребления.

ПЭВ(АИВ) или ПЭВ(АДВ) представляет собой реализацию возможности убедиться в том, что фиксируемые парные дифференциальные признаки регулярно подтверждаются характерными для каждого из них маркерами – носителями семантических или стилистических характеристик. То есть внимание обращается на эксплицитное, эмпирически верифицируемое контекстное окружение, включающее маркеры той или иной семантической или стилистической характеристики. Апеллирование к таким маркерам представляет собой дедуктивное доказательство: от общего утверждения – к частным его подтверждениям.

Поскольку во многих случаях такие маркеры в контекстах отсутствуют, абсолютно значимыми эти контексты не признаются, но учитывается, что существует логически обоснованная возможность невыраженное содержание маркеров считать подразумеваемым, то есть присутствующим в контексте имплицитно. Однако, поскольку полноценная ПЭВ имплицитности – нонсенс, корректно не утверждать, а лишь индуктивно допускать такую имплицитность. С позиций теории аргументации, такое индуктивное допущение является косвенной эмпи-

рической верификацией, которая не является абсолютно доказательным способом убеждения [9, с. 28–33]. Своего рода ПЭВ применима и в данном случае: методом от противного. Потенциально имплицитные контексты, которые не содержат маркеров, имеющих в эксплицитных контекстах, могут учитываться для ПЭВ того, что в потенциально имплицитном контексте отсутствуют другие маркеры, важные для дифференциации вариантов. Если в потенциально имплицитном контексте таких других маркеров нет, допускается, что характеристики маркеров-дифференциаторов, наблюдаемые в эксплицитных контекстах, содержатся в нем имплицитно.

Что касается АЛО дифференциации грамматических вариантов, то оно заключается в том, что ортологическое ее объяснение не должно нарушать универсальные логические законы, и прежде всего закон противоречия как наиболее важный из них. Объяснение узуальных характеристик грамматических вариантов их эмпирически верифицируемыми дифференциальными признаками может считаться их логическим обоснованием (ЛО), которое может быть как абсолютным (АЛО) – при ПЭВ(АДВ или АИВ), так и относительным (ЗОЛО или ОЛО) – при ПЭВ(СВ или ПВ).

Поскольку нередко в исследовательском поле восприятия наблюдается больше одной пары дифференциальных признаков, во избежание ПВ каких-либо из них в качестве дифференциальных ПЭВ и ЛО следует применять к каждому фрагменту контекста, отличающему его от похожего контекста. Это позволяет выявить закономерности контекстного окружения изучаемых вариантов и отсеять их несущественные признаки, которые могут быть поверхностно восприняты в качестве дифференциальных.

Заключительным действием Метода может быть формулирование примечания, которое включает косвенно важную информацию, не отраженную в предыдущем изложении.

Продемонстрируем применение предложенного Метода на следующем примере дифференциации русских грамматических вариантов.

Синтаксические варианты типа *Он был мастер – Он был мастером*. Формы И. и Т. существительных, употребляемые в функции именной части сказуемого

Традиционный аргумент-1 – ПЭВ(ПВ)иОЛО: поскольку формы И. предикативного (далее – И.) встречаются гораздо реже форм Т. предикативного (далее – Т.), формы И. устаревают [11, с. 564; 3, с. 300–304; 20, с. 302–303, 12, с. 89–132; 2, с. 360–366; 16, с. 180–181; 8, с. 377–378; 1, с. 229, 233].

Противоречие-1: эмпирически очевидно и другое: указанные формы И. действительно употребляются реже форм Т., но совсем – не исчезают.

Традиционный аргумент-2 – ПЭВ(ПВ)иОЛО: формы И. выражают значение постоянного признака, а Т. – непостоянного [16, с. 180; 19, с. 278–282; 1, с. 229].

Противоречие-2: На практике действие этого различительного алгоритма не подтверждается: постоянство и непостоянство признака могут обозначаться обеими падежными формами (новые исследования рассматриваемых различий иногда заканчиваются отчаянием: отказом от поиска инварианта – см., например, [13]).

Традиционный аргумент-3 – ПЭВ(АДВ) без ЛО: указанные формы И. и В., в отличие от форм Т., логически подчеркивают сказуемое, подчеркивают его значение [16, с. 208–209; 5, с. 380; 18, с. 198–199]).

Противоречие-3: не объясняется, в чем именно заключается указанное подчеркивание, например почему в *Он был учитель* такое подчеркивание сказуемого есть, а в *Он был учителем* – нет.

Новый аргумент – ПЭВ(АДВ)иАЛО (разрешение противоречий): рассматриваемый И. имеет значение картинности, наглядно-образной фиксированности, или «наблюденности» (термин Г.М. Зельдовича), то есть конкретности, а Т. соотносит объект со всем классом подобных объектов, то есть имеет значение абстрактности [7; 15, с. 117–119].

Эксплицитные контексты

Дедуктивно доказательный пример конкретной семантики (здесь и далее приводятся примеры из Национального корпуса русского языка): *Сергея с детства был мастер на все руки, единственный мужчина в доме как-никак.* [М. Александер. *Сергея. Быль (2003)* // «Вестник США», 2003.10.01]. Маркер (здесь и далее маркеры подчеркнуты) информирует об исключительности Сергея при сложившихся обстоятельствах, то есть о его конкретности.

Дедуктивно доказательный пример абстрактной семантики: *Альберт тренировал телохранителей для толстосумов, он был мастером спорта, чемпионом по восточным единоборствам.* [Лев Корнешов. *Газета (2000)*]. Маркеры показывают, что мастером и чемпионом Альберт был в тех областях, в которых имеется и много других мастеров и чемпионов. Следовательно, здесь слова *мастер* и *чемпион* имеют абстрактное значение.

Имплицитные контексты

Индуктивно допускаемый пример конкретной семантики: *Дядя Юра во[о]бще был мастер золотые руки.* [Борис Минаев. *Детство Левы (2001)*]. Допущение: у дяди Юры были самые золотые из всех возможных в описываемой ситуации руки, то есть дядя Юра – *мастер* конкретный.

Индуктивно допускаемый пример абстрактной семантики: *Или этот конкретный автомобиль кое-чем отличался от своих собратьев. Или водитель был мастером. «Жигули» даже не забуксовали.* [Марианна Баконина. *Девять граммов пластика (2000)*]. Допущение: водитель отнесен к классу мастеров вождения, то есть как *мастер* абстрактен.

Примечание. Примеры XIX – начала XX вв. часто свидетельствуют о том, что противопоставление конкретности и абстрактности в рассматриваемых случаях только намечалось, в силу чего в примерах этого периода наблюдается контекстное неразличение этих значений при общем преобладании И. Последние с присущим им значением конкретности свидетельствуют о фиксации явления правым полушарием мозга. Такая фиксация закономерно является исторически более ранним явлением, чем его абстрагирование, осуществляемое левым мозговым полушарием [6, с. 145–146]. Уместно вспомнить и данные А. Н. Гвоздева о том, что его сыном Женей И. предикативный употреблялся до 6-летнего возраста при полном отсутствии Т. предикативного [4, с. 80–81]. Т. с присущим ему значением абстрактности, отражаемым левым полушарием, в связи с развитием этого полушария и, как следствие, абстрактного мышления в онто- и филогенезе в

настоящее время встречается чаще своих оппонентов. Однако из этого не следует, что обозначающий конкретность предикативный И. устаревает, поскольку – не в такой значительной мере, как раньше, – коммуникативная потребность в выражении этого значения остается, ср. эмоциональное высказывание *Ну ты был ма-а-а-стер!* (подразумевается: единственный в своем роде), чтобы убедиться в том, что *Т. ма-а-астером* в таком контексте невозможен.

Таким образом, предлагаемый Метод является достаточно надежным механизмом дифференциации грамматических вариантов и, по всей видимости, может быть применен при дифференциации грамматических вариантов любого языка.

Литература

1. Бельчиков Ю. А. Практическая стилистика современного русского языка / Ю. А. Бельчиков. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2008. – 424 с.
2. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В.И. Борковский, П.С. Кузнецов. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1965. – 554 с.
3. Булаховский Л. А. Исторический комментарий к русскому литературному языку / Л. А. Булаховский. – 5-е изд., доп. и перераб. – К. : Учпедгиз, 1958. – 488 с.
4. Гвоздев А. Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка. Часть вторая / А. Н. Гвоздев. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1949. – 192 с.
5. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – 8-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 448 с.
6. Деглин В. Л. Лекции о функциональной асимметрии мозга человека / В. Л. Деглин. – Амстердам-Киев : Женевская инициатива в психиатрии, Ассоциация психиатров Украины, 1996. – 151 с.
7. Зельдович Г. М. Русское предикативное имя: согласованная форма, творительный падеж / Г.М. Зельдович // Вопросы языкознания. – 2005. – № 4. – С. 21–38.
8. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка : [учеб. для студентов филол. спец. фак. ун-тов и пед. ин-тов] / В. В. Иванов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1983. – 399 с.
9. Ивин А. А. Теория аргументации : [учеб. пособие] / А. А. Ивин. – М. : Высшая школа, 2007. – 319 с.
10. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. Вводный курс / Дж. Лайонз ; [пер. с англ. И. А. Муравьевой и Е. Г. Устиновой]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 320 с.
11. Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов // Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. – Т. 7. Труды по филологии 1739-1758 гг. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – С. 389–578.
12. Ломтев Т. П. Очерки по историческому синтаксису русского языка / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 596 с.
13. Никольс Дж. Падежные варианты предикативных имен и их отражение в русской грамматике / Дж. Никольс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XV. Современная зарубежная русистика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 342–387.

14. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Руководство к изучению синтаксиса русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – М. : Тип. Сытина, 1907. – 237 с.
15. Попов С. Л. Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования : [монография] / С. Л. Попов. – Харьков : НТМТ, 2013. – 150 с.
16. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка / Д. Э. Розенталь. – 4-е изд., испр. – М. : Высш. школа, 1977. – 316 с.
17. Семенюк Н. Н. Норма / Н. Н. Семенюк // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – С. 549–596.
18. Солганик Г. Я. Практическая стилистика русского языка : [учеб. пособие для студ. филол. и жур. фак. высш. учеб. заведений] / Г. Я. Солганик. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 304 с.
19. Тимберлейк А. Инвариантность и синтаксические свойства вида в русском языке / А. Тимберлейк // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XV. Современная зарубежная русистика. – С. 261–285.
20. Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка / П. Я. Черных. – 3-е изд. – М. : Учпедгиз, 1962. – 376 с.

Попов С. Л. Диференціація граматичних варіантів: когнітивний підхід. У статті пропонується перцептивно-аргументаційний метод диференціації граматичних варіантів. Використовуються психологічні дані про сприйняття як каузатор логічності. Застосовуються положення теорії аргументації.

Ключові слова: граматична варіантність, диференціація, сприйняття, логіка, аргументація.

Popov S. L. Differentiation of grammatical variants: cognitive approach. The article examines the perceptually-argumentation method of differentiation of grammatical variants. Psychological data about perception as the logicality causer are used. Theory of argumentation points are employed.

Key words: grammatical variance, differentiation, perception, logic, argumentation.

УДК 811.161.2'23:133.2

І. С. Савченко, Н. І. Герман

МОВА ЯК СПОСІБ ПСИХОЛОГІЧНОГО І ДУХОВНОГО ПІЗНАННЯ ДІЙСНОСТІ

У статті з'ясовуються способи пізнання дійсності (психологічний і духовний), духовна сутність мови і мислення, природа первинного духовного контакту між мовцями, характер психологічної домінанти під час спілкування, вплив позитивної та негативної енергії слова на людину, його первородний творчий потенціал.

Ключові слова: психологічний спосіб пізнання світу, духовна сфера пізнання, духовне „Я”, енергія слова, рух думки, творчий імпульс слова.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Аналіз наукових досліджень. Проблема взаємозв'язку мови і мислення, слова і думки, форми і змісту має глибоке лінгвістичне підґрунтя та тривалу наукову історію. Вона знайшла своє творче вирішення і духовно-філософське обґрунтування в працях В. фон Гумбольдта [2], О. Потебні [5], Ф. де Сосюра [8] та ін.

Людина як біодуховний феномен, пізнаючи світ, називає його словом, яке фіксує стан продукування мислеформи або, за словами О. Потебні, „поетичного образу”, „уявлення”, „внутрішньої форми слова”. „У слові, – зазначає вчений, – ми розділяємо зовнішню форму, тобто членоподільний звук, – зміст, що об'єктивізується за допомогою звука, – внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражають зміст” [6, с. 22].

Слушно пригадати тут міркування В. фон Гумбольдта про те, що внутрішня форма слова тісно пов'язана з формуванням „духовного начала взагалі”; „виключна яскравість і наочність уявлень, глибинне проникнення в суть поняття, здатність одразу схоплювати в ньому найхарактернішу ознаку, жвавість і творча сила уяви, потяг до правильно зрозумілої гармонії та ритму у звуках” – це, на його думку, те, що відкриває індивіду безмежні можливості до освоєння зовнішнього світу посередництвом слова і його внутрішньої форми [2, с. 50].

Мова дає можливість відчутти, що „існує щось таке, що є для людини незбагненним, неможливим для осягання розумом, а лише серцем, душею, проте мова не окреслює того, що ми називаємо надприродним рівнем, підсилюючи в той спосіб вічне прагнення людини до вічної щастливості, до вдосконалення себе самої як образу і подоби Бога. Мова наближає людину до надприродного, дає можливість вловити його присутність і в самій людині, і у світі, однак існує певна дистанція між духовним життям людини та надприродним світом. Функція мови якраз і полягає в тому, щоб людина змогла, пізнаючи Дух у слові, скорочувати цю дистанцію і через удосконалення свого життя могла прямувати до вічності” [9, с. 38]. На рівні свого мікроосмислення світу людина здатна зрозуміти закони Всесвіту, пізнати таїну Всесвітнього Розуму, свій взаємозв'язок із ним. „Те, що людина постала як малий світ, вже показувало, що вона вміщує в собі й цілий світ, аналогічний великому, й це поглиблювало значення світу малого”, – підкреслює психолог В. Роменець [7, с. 114].

Однак у час зруйнованої духовної структури суспільства, коли мова стала знаряддям облуди, самообману, а нація втратила зв'язок з Богом, слово почало втрачати духовну підтримку, що призвело до часткового відриву внутрішньої форми від зовнішньої, мовлення від мислення, духовний зміст витіснився суб'єктивізмом. „Суб'єктивний зміст думки того, хто говорить, і того, хто сприймає, – зазначає О. Потебня, – такі різні, що повинні були б прийматися простим поглядом, насправді це помічається тільки при відвертих непорозуміннях” [5, с. 109]. Думка про те, що ми розуміємо один одного, на його погляд, є „найвеличніша ілюзія, на якій будується все наше внутрішнє життя” [5, с. 111]. У зв'язку з цим О. Потебня визначає слово не тільки як засіб розуміти іншого, скільки як засіб розуміти самого себе [7, с. 110]. Тому з'ясування сакральних властивостей мови, її животворчої, цілющої сили нині є особливо актуальним.

Аспекти проблеми, які ще недостатньо висвітлені. Попри незаперечні теоретичні й практичні напрацювання психологів, лінгвістів та духовних осіб у

вивченні способів психологічного і духовного пізнання дійсності через слово, проблема впливу слова на слухача та мовця до сьогодні не є остаточно розв'язаною. Крім того, існування мови як явища сакрального відкриває новий аспект дослідження – духовнопсихолінгвістичне вивчення впливу мови на людину.

Мета нашої статті – показати психологічну дію слова в процесі пізнання світу, неадекватність співвідношення зовнішнього та внутрішнього стану лексичної одиниці мовлення, присутність одухотвореної енергії в слові, його здатність бути засобом розбудови психологічної та духовної структури особистості, імпульсом для розвитку, силою, яка спричинює рух.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зауважував М. Максимович, „з усіх істот, що постали на землі, Бог обдарував словом тільки людину як образ і подобу свою на землі, як істоту, котрій даровано душу безсмертну і розумну” [4, с. 32].

Етимологи, досліджуючи внутрішню форму слова *чоловік* „представник чоловічої статі” (рос. *человек* у значенні „людина”), засвідчують його загальнослов'янське походження. Праслов'янський композит, на думку М. Шанського, В. Іванової, Т. Шанської, утворився із двох складових частин: **čelo* „верх, піднесення; вища якість” та **věkъ* у значенні „сила”. Це дозволило вченому мотивувати досліджувану лексему як „той, що володіє повною силою; дорослий чоловік” [11, с. 489]. Якщо взяти до уваги погляд духовного психолога Т. Флоренської на внутрішню природу цього слова, зокрема на його зв'язок із лексичними одиницями *чело* (рос.) „свідомість, розум” і *век* (рос.) „вічність”, що буквально означає „свідомість, розум, спрямовані у вічність”, то стає зрозумілим, що у близькоспоріднених словах *чоловік* (укр.) і *человек* (рос.) приховано глибокий духовний зміст. Бо коли прагнення до вічного існування в людини відсутнє і вона живе тільки в тимчасовому відрізку часу, про олюдненість не може бути мови [10, с. 7].

По суті, в аналізованих словах закладено сакральну внутрішню форму, яка дозволяє констатувати, що людина як біодуховний феномен, наділений способом мислення і вираження, здатна через слово підніматися на вищі рівні пізнання світу. Праслов'янське слово **čelověkъ*, на наш погляд, первісно містило конкретний духовний код, виражений через семантичну символіку: *чоло* – символ світлого і чистого розуму, думки у вищому своєму прояві, *вік* – невичерпна сила думки у слові, що живе вічно, спричинює безперервний рух, постійний розвиток, а значить духовне зростання. Первозданною силою слова була наділена перша людина у Всесвіті – Адам, яка стала представником сильної половини людства: *чоло-віком*. Саме таким, гадаємо, було одкровення українцям, представлене сакральною мислеформою – основою внутрішньої форми цього слова. Шкода, що рух наших думок був тернистим у пошуку істини, іррадіював імпульси, вібрації, не завжди адекватні за своєю якістю.

Залежно від того, який імпульс іде від думки, позитивний чи негативний, таким народжується слово, оскільки „вустами виявляються таємниці серця нашого” [цит.: 3, с. 90], і як „течія води показує, де її джерело”, так „властивістю слова відтворюється серце, яке його породило” [цит.: 3, с. 89].

Важливо зрозуміти, що слово – це теж живий суб'єкт, індивідуальність, адже внутрішня його структура відповідає структурі людського організму. У

людини є три рівні: тілесний, душевний і духовний, що є визначальними і для самого слова. Тілесний рівень – це звучання, у якому закладена енергія, сила слова. Воно звучить, ніби музичний твір, але в нас недостатньо розвинений слух, щоб почути це. Мовленнєву одиницю вимовляють усім тілом, а не тільки мовними органами. Так, слово *усмішка* змушує нас усміхатися, лексична одиниця *грім* дійсно гримить. Слово у своєму звучанні несе те, що воно виражає. Це його тілесний стан, значення слова – душевний рівень, а зміст виражає рівень духовний. Таким чином, мова є живим суб'єктом, наділеним тілом, душею і духом [10, с. 31].

Відомий лінгвіст В. фон Гумбольдт, який висунув проблему взаєморозуміння, говорив про те, що слово народжується на духовному рівні ще до того, як його висловили, і народжується воно „із глибини духовної індивідуальності людини” [цит.: 10, с. 28]. Розумінню слова, на думку духовного філософа П. Флоренського, передують первинний духовний контакт між мовцями, тому слово сприймають як „двоголосе” [див.: 10, с. 28]. Автор поняття „двоголосе слово” – філолог і мислитель М. Бахтін – підкреслює: „Якщо духовний контакт між співрозмовниками встановлюється, то слово народжується саме те, яке потрібне іншій людині” [цит.: 10, с. 28]. „Не ви промовлятимете, а Дух Отця вашого в вас промовлятиме”, – читаємо у Святому Письмі (Мт, 10–20) [1, с. 899–900].

Люди, які перебувають у великій душевній та духовній близькості, можуть спілкуватися навіть мовчки і при цьому не відчувати ніякого дискомфорту: у своєму взаємному мовчанні вони розуміють, про що мовчать [10, с. 36]. Встановлення тонкого невидимого зв'язку між мовцями – це установка на творче духовне єднання, що спричинює якісно новий розвиток. Спілкування, яке має інші витoki, навпаки, перешкоджає пробудженню в людині усвідомлення в собі духовного „Я”, загальмовує духовний розквіт особистості.

Духовне „Я”, на відміну від наявного емпіричного „Я”, тобто душевного, психічного стану, що нині констатують психологи в людині, є поняттям, без якого психологія залишається „наукою без душі” [10, с. 16]. Людина може так і померти, не усвідомивши в собі свого духовного „Я”, не виконавши своєї духовної програми, свого життєвого призначення, тобто померти заживо, не воскресши духовно.

Через слово ми піднімаємось до того, хто дав нам його разом із життям і світлом. Із чистого, всемогутнього, первородного слова й було породжено світ з його образами та звуками [4, с. 30]. Якщо образ слова – його мислеформа – має духовну опіку, згармонізованість із космічним простором, а значить сприяє розвитку особистості в атмосфері любові й добра, то й звуки, що породжують слова, процес мовлення, матимуть у собі Божу благодать, будуть провідником Духу Святого. Дисгармоніюють думки і слова, позбавлені цієї благодаті: мовлення виходить з-під контролю думки, а думка не відповідає сказаному.

Недобрі помисли в супроводі доброго, лагідного слова також є парадоксом логіки буття, є лукавством на духовному рівні. Саме про це йшлося в Євангелії від св. Матвія (Мт, 12, 34): „Як ви можете мовити добре, будучи злі? Бо чим серце наповнене, те говорять вуста” [1, с. 903]. Слово, у якому спотворені зміст і форма, приречене на загибель, воно мертво, тому містить у собі руйнівну енергію, спрямовану на інших і насамперед – на самого себе. „Коли осліпити розум,

який повинен доставляти світло, то чим же дивитися будемо?” – кажуть духовні отці, оскільки розум для душі є тим самим, що очі для тіла [3, с. 41]. Якщо слово використовують як засіб для маніпулювання, як силу, яка має могутню владу над людьми, така лексична одиниця позбавлена духовної благодаті. Слово, думка можуть бути кимось підказані, навіювані, оскільки світ переповнено силами, для нас невидимими (наші зір і слух не всеосяжні). Проте це не означає, що навколо нас немає більше нічого. Тому легко припустити наявність невідомого світу, який мовець або притягує до себе, або відштовхує, що засвідчує існування темних та світлих сил. Деякі люди можуть бути провідниками і виразниками негативних енергій, своїм впливовим словом маніпулювати великими масами людей [10, с. 33], тримати їх в емоційному стані страху та невпевненості в собі.

Страх, свідомий чи несвідомий, навіюваний іншими людьми чи створений власною фантазією, може спрямувати думки і слова в інше русло, навіть зупиняти їх, перериваючи мовленнєвий потік. У момент заблокування мислеформ лексичні одиниці зазнають переродження: мислення починає переробляти інформацію в новому, не природньому для нього емоційному стані, а мовленнєвий апарат людини продукує слово із спотвореним змістом і звучанням.

Надумані в страсі, породжені гнівом, роздратуванням та злобою слова стають засобами вулканічної дії, джерелом руйнівної енергії, яка не зважає на об'єкт комунікації. Спілкування в такому вияві набуває незрозумілого тону, конфліктного характеру. Пристрасна й емоційна людина не буде щодо іншої об'єктивною, тому що бачить лише якісь особистісні фрагменти, а не цілісний об'єктивний образ свого співрозмовника.

Через це варто подбати про одухотвореність свого мовлення, благословенність слова. Воістину правдиві Соломонові премудрості: „Пастка злого в гріху його уст, а праведний з утиску вийде” (Пр, 12–13), [1, с. 599], „Уста нерозумного тягнуть до сварки, а слова його кличуть до бійки” (Пр, 18–6), „Язик нерозумного – загибель для нього, а уста його – то тенета на душу його” (Пр, 18–7) [1, с. 604].

Словесна скерованість на іншу особистість повинна враховувати душевну й духовну волю індивіда. Насилля думки через негативні емоції, маніпулювання словом, нав'язування авторитарного стилю в навчально-виховному процесі, під час приватного чи ділового спілкування не дає змоги зреалізувати свій внутрішній творчий потенціал, виконати свою життєву програму, пригальмовує розвиток інтелекту. „Душевну і духовну свободу людини треба пильно охороняти. І себе охороняти від таких насильних впливів і дій, та й щодо інших цього не допускати” [10, с. 10]. Світла особистість насильно до себе притягувати не буде, оскільки дасть іншій людині можливість вибору як свого життєвого шляху, так і способу мисле- та мовотворення.

Критеріями визначення світлого і темного, доброго і злого в слові, діях та поведінці людини є спрямованість на себе (на самоствердження, владу, престиж, створення ефекту) або спрямованість на іншого [10, с. 33]. Коли в людини сформовано постійну особистісну домінанту на своєму „Я”, коли „Я” – центр Всесвіту, тоді вона не може бачити іншої людини реально, а споглядає проекцію (ефект дзеркала), своє відображення в співрозмовниках. Для скупі людини всі навколо є скупими, егоїст вважає, що всі інші – теж егоїсти тощо [10, с. 13].

Людину, невдоволену світом, докільням, власним життям, буквально заціклює на проблемах, які в неї виникають, її власні слова і думки її ж і руйнують. Негативна скерованість на саму себе не дозволяє побачити та зрозуміти внутрішній світ інших мовців. Ця егоїстична направленість стає причиною внутрішніх і зовнішніх конфліктів, духовного непорозуміння, тобто бездуховності. Тому важливо, щоб домінанта егоїстична переросла в домінанту альтруїстську, щоб людина навчилася відчувати й розуміти спосіб мислення свого співбесідника, умотивовувати його дії незалежно від позитивного чи негативного спрямування, оскільки кожна людина є учителем для іншої: вона допомагає виявити власну бездуховність (грубість, ненависть, відразу, відсутність милосердя тощо) чи помилки на шляху духовного розквіту (нечистоту помислів, надумливість, занепад душі, розчарування, зневіру, прийняття неправильних рішень тощо).

Крім того, мова виконує специфічне комунікативне навантаження: подача інформації має не вербальний характер, а так званий „зворотний зв'язок” – позавербальний: до людини повертаються не слова, а духовна енергія, духовна підтримка, духовна сила, що спроможна через вербальний рівень апелювати до найвищої надприродної сили і викликати в людині відчуття духовного простору [9, с. 42]. У зв'язку з цим невербальні засоби спілкування (міміка, жести), які супроводжують слово, за своєю суттю (що теж цікаво!) є словесними, оскільки стають „хореографічним виражальним рухом” [10, с. 32], який забезпечує якісний супровід слову, є його тілесним вираженням, енергетичним втіленням.

Життєдайну енергію, творчий імпульс дають образи, створені художниками, різьбярками, скульпторами, хоча вони залишають майже недоторканими музичні струни людської душі; „музика своїми звуками приводить у рух найпоетаємніші глибини серця”, але вона „майже нічого не говорить” [4, с. 28–29]. У мовленнєвому потоці „немає однобічності ні образу, ні звуку”, в ньому обидва способи вираження душі злиті в досконалі, первородні єдність і цілісність [4, с. 29]. Злиття звуку та образу в слові М. Максимович порівнює із злиттям світла й тепла у вогні. Подібно до того, як „вогонь гріє і світить, так слово здатне виражати теплоту почуття і світло думки, збуджувати їх в іншій людині і, таким чином, бути істинним полум'ям переконання” [4, с. 30].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, слово має величезну силу впливу, виражає індивідуальність людини, учить розмежовувати істинні та неістинні цінності, ураховувати під час спілкування принцип „не нашкодити іншому й собі”. Утративши слово в первозданній своїй силі, людина перестає бути сама собою, *чело-везкомь*: зі словом приходить розуміння істинної суті речей, переваги духовного світу над світом матеріальним, тому що „Не хлібом самим буде жити людина, але кожним словом, що походить із уст Божих” (Мт, 4–4) [1, с. 891].

Перспективи подальших досліджень убачаємо в докладному аналізі основ духовного спілкування та впливу одухотвореного слова на людину.

Література

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : пер. І. Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.

2. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 46–53.

3. Кашменский С. Систематический свод учения св. Отцов Церкви о душе человеческой / С. Кашменский. – Перм : Панагия, 2002. – 262 с.

4. Максимович М. А. Собрание сочинений : В 3-х тт. / М. А. Максимович. – К., 1876 – 1880. – Т. 3. – 563 с.

5. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков : Мирный труд, 1913. – 196 с.

6. Пресняков О. П. Слово, думка, образ (Про філологічну спадщину О.О. Потебні) / О. П. Пресняков. – К. : Знання, 1974. – 48 с.

7. Роменец В. А. Історія психології ХІХ– поч. ХХ ст. / В. А. Роменец. – К. : Вища школа, 1995. – 614 с.

8. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики : пер. із фр. А. Корнійчук, К. Тищенко / Ф. Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

9. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 299 с.

10. Флоренская Т. А. Диалоги о воспитании и здоровье: Духовно ориентированная психотерапия / Т. А. Флоренская. – М. : Школьная Пресса, 2001. – 96 с.

11. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванова, Т. В. Шанская ; под. ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1975. – 543 с.

Перелік умовних скорочень

Пр. – Книга приповістей Соломонових;

Мт. – Євангеліє від св. Матвія.

Savchenko I. S., Герман Н. И. Язык как способ психологического и духовного познания действительности

В статье определены способы познания действительности (психологический и духовный), духовная сущность языка и мышления, природа первичного духовного контакта между говорящими, характер психологической доминанты во время общения, влияние позитивной и отрицательной энергии слова на человека, его первородный творческий потенциал.

Ключевые слова: *психологический способ познания мира, духовная сфера познания, духовное „Я”, энергия слова, движение мысли, творческий импульс слова.*

Savchenko I.S., Herman N. I. Language as a Way of Psychological and Spiritual Cognition of Reality

The article determines the ways of reality cognition (psychological and spiritual), spiritual essence of language and thought, the nature of primary spiritual contact between the speakers, the character of psychological dominant in the process of communication, the influence of the positive and negative word energy on a person, its primary creative potential.

Key words: *psychological way of world cognition, spiritual sphere of cognition, spiritual “ego”, word energy, movement of thought, creative impulse of the word.*

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ
«ОСНОВИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ»
(ОПИС НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА)**

В статті розглядаються концептуальні засади дисципліни «Основи прикладної лінгвістики» на основі опису навчального посібника з грифом МОН «Вступ до прикладної лінгвістики». Посібник являється своєрідною хрестоматією, яка складається з чотирьох розділів, кожний з яких однаково структурований: план, ключові слова, вступ, завдання для аналізу, контрольні завдання, список допоміжної літератури. Посібник призначений для студентів-філологів.

Ключові слова: *прикладна лінгвістика, посібник, концептуальні засади дисципліни, оптимізація комунікативної, епістимічної, когнітивної функцій мови.*

*Усюди є сполуки елементів,
Та є вони й у пошуках людей:
Одним – сполуки чисел, сил, моментів,
А іншим – речень, образів, ідей ...*

А. П. Непокупний

Актуальність запропонованого підходу до проблеми викладання навчальної дисципліни зумовлена тим, що сьогодні ми вимушені виходити з усвідомлення надзвичайної складності, забарвленості мови й мовної діяльності, потреби спрямувати дослідження на те, що є в дійсності. Основою такого погляду на мову є когнітивний підхід, який дозволяє розглядати мову як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності і має для цього необхідні одиниці, структури, категорії й механізми» [1, с.11–12]. У такий площині мова представляє інструмент пізнання, розуміння дійсності → інструмент збереження, накопичення, обробки інформації, яка отримана в результаті процесу пізнання й розуміння → інструмент передачі й обміну цієї інформації → інструмент впливу, використовуючи цю інформацію. Саме в такий спосіб мову розглядають як об'єкт і предмет прикладної лінгвістики. Актуальність цієї статті також пов'язана з тим фактом, що незважаючи на те, що суперечки щодо статусу спеціальності «Прикладна лінгвістика» тривають уже багато років, багато питань, які її стосуються, все ще не отримали відповіді.

Достатньо подивитися на ті публікації, які з'явилися за останні десять років. По-перше, це стосується дефініції самого терміна: 1) «Прикладна лінгвістика – розділ мовознавства, спрямований на розв'язання практичних завдань різних галузей науки й техніки, повсякденного життя людини, суспільства на підставі теоретичного доробку досліджень мови й мовлення» [2, с. 494]; 2) «Прикладная лингвистика – направление в языкознании, занимающееся разработкой методов решения практических задач, связанных с использованием языка» [3, с. 397]; 3) «С функциональной точки зрения прикладная лингвистика может быть определена как научная дисциплина, в которой изучаются и разрабатываются способы оптимизации функционирования языка» [4, с. 8]; 4) «Ми вважаємо, що

сучасна прикладна лінгвістика – це сукупність багатьох мовознавчих наук, дані яких застосовують (дехто з українських учених пропонують навіть таку назву «застосовна лінгвістика» – applied linguistics) будь-які інші галузі виробництва, науки, культури тощо» [5, с.11]; 5) Спеціальність «Прикладна лінгвістика» стоїть на межі двох великих наук – мовознавства й кібернетики, а саме і за об'єктами свого вивчення (мова) ця спеціальність є мовознавчою, а за методами вивчення (методами, що їх застосовують точні науки) – кібернетичною» [6, с.21]; 7) «Прикладна лінгвістика в новому розумінні (яке відроджувало античні традиції) дійсно стала синтетичною гуманітарно-природничою наукою, яку потребує ХХІ століття.

Крім традиційних і нових напрямів прикладних досліджень, які базуються на теоретичних положеннях класичної «нормальної» (термін Томаса Куна) науки-перекладу, викладання рідної та іноземних мов, розробки транскрипцій, транслітерацій, лексикографії, шифрування та дешифрування, лінгвістичної, авторознавчої, фоноскопичної експертизи, почеркознавства тощо, прикладними можна вважати майже всі нові лінгвістичні напрями з теоретичною домінантою. В останні десятиріччя розробка нових підходів до об'єкта мовознавства, конструювання нетрадиційних предметів дослідження зумовлено виключно потребами суспільства, а не кабінетними міркуваннями» [8, с. 12].

Якщо ми приймемо поняття «прикладна лінгвістика» як концепт, тобто як деякий квант знання, який відображає зміст людської діяльності як оперативну змістову одиницю пам'яті ментального лексикону, який виникає не безпосередньо із значення слова, а являє собою результат поєднання значення слова з людським досвідом, тобто є посередником між словами й дійсністю [8, с. 98], ми повинні вибрати його «ключовий елемент», оскільки сьогодні «прикладна лінгвістика» – **сфера** мовознавства, яка займається лінгвістичним конструюванням і вирішує конкретні завдання машинної обробки мови та її використання; **методи** вивчення мовного матеріалу, які показують важливі аспекти мови, її аналіз, синтез, побудову нового лінгвістичного об'єкта, модель породження мови, мовний вплив, глобальні зв'язки і взаємодії і мови з мисленням, тобто штучного інтелекту (language data processing); **опис** проблемної галузі для вирішення конкретного завдання; **діяльність** з використання наукових знань про устрій і функціонування мови в нелінгвістичних наукових дисциплінах і в різних сферах практичної діяльності людини; **комплексна дисципліна**, яка пов'язана з психологією, філософією, фізіологією, математикою, логікою, соціологією, інформатикою, програмуванням тощо; з функціональної точки зору прикладна лінгвістика – **наукова дисципліна**, що вивчає й розробляє засоби оптимізації функціонування мови.

Нам здалося, що для мети викладання дисципліни «Вступ до прикладної лінгвістики» доречно вибрати розуміння цього концепту саме як дисципліни, що вивчає й розробляє засоби оптимізації когнітивної (пізнання, мислення), епістемічної (збереження, накопичення, обробка), комунікативної (передача, обмін, вплив) функцій мови (А. М. Баранов).

Для більш ефективного викладання дисципліни ми створили навчальний посібник «Вступ до прикладної лінгвістики», який складається з чотирьох розділів: Розділ 1 – «Прикладна лінгвістика – основні підходи», Розділ 2 – «Моде-

лювання як інструмент прикладної лінгвістики», Розділ 3 – «Методи лінгвістичного аналізу», Розділ 4 – «Основні напрями прикладної лінгвістики».

Структура кожного розділу охоплює план, теми для обговорення, ключові слова, вступ, завдання для обговорення та список літератури.

Розділ 1 дозволяє зрозуміти, що людина користується мовою для отримання, обробки, фіксації, збереження, організації, накопичення, використання і збільшення інформації про світ. Людина обробляє всю отриману, оброблену, зафіксовану, збережену, організовану, накопичену інформацію на мові. Отже, вже сама роль мови в житті людини вказує на ті блоки знань, які концептуально повинні бути присутніми у навчальних планах цієї спеціальності: 1) теорія інформації, математичне моделювання, семіотика, лінгвістика, корпусна лінгвістика; 2) психологія, моделювання штучного інтелекту, філософія, логіка, психолінгвістика; 3) комунікативна лінгвістика, міжкультурні комунікації, переклад; 4) комунікативні технології, психолінгвістична діагностика, прагматика.

Розділ 2 концентрує увагу на моделюванні як інструменті прикладної лінгвістики.

Оскільки оптимізується й система мови, і система знань, яка вербалізується при сприйнятті та породженні, і комунікативний процес, в якому відбувається передача та прийом вербальної інформації, і прагматичний чинник комунікативного процесу, пов'язаний з мовним впливом, ми показуємо потенційні можливості моделювання і мови, і картини світу, і спілкування. Моделюється і картина світу, яку мова представляє, і мовна діяльність, в якій мова функціонує, і мовний механізм, який керує правилами створення слів, побудови речень, тексту, і мовні твори, які є результатами мовленнєвої діяльності.

Особливість прикладного опису полягає в тому, що він орієнтований на конкретні умови, а не на всю мову в цілому. Якщо ж визнати, що найважливішим для прикладного використання лінгвістичних знань є оптимізація, тоді оптимізується, тобто моделюється, такий мовний компонент, який потрібен для вирішення конкретної поставленої проблеми.

Системність мови полягає в цілісності взаємозв'язків між мовними елементами, які відображають найбільш суттєві ознаки внутрішніх і зовнішніх зв'язків мовного об'єкта. Структурність мови полягає в засобі організації мовної системи, відносин і зв'язків між її елементами. Внаслідок того, що мова системна і структурна, можна будувати модель, тобто такі конструкції, в яких відтворюється та чи інша реальність, що складаються із взаємозв'язаних елементів, функціонуючих як одне ціле. Мовна система – це ієрархічно організована і певним чином упорядкована цілісність взаємопов'язаних систем і підсистем (фонетичної, семантичної, граматичної), які знаходяться у парадигматичних і синтагматичних відношеннях.

Модель світу – це така сукупність організованих знань про світ, яка характеризує когнітивну систему або комп'ютерну модель, що її відтворює, та частина когнітивної системи, яка зберігає знання про устрій світу та закони його побудови, ментальна модель розуміння тексту, яка показує, як співвідносяться знання про світ автора тексту і план змісту тексту. Когнітивні/ментальні моделі, які відображають реальний світ у структурованому, упорядкованому, але спрощеному вигляді, – це фрейми, скрипти, сцени, сценарії, плани, матриці, профілі.

Спілкування людей за допомогою природної мови – це діяльність соціальної свідомої мовленнєвої взаємодії, яка побудована на законах комунікативної взаємодії особистостей і на яку впливають психічні, когнітивні, національно-культурні, соціальні, ситуативні чинники. Аналіз спілкування пов'язаний з такими чинниками: організацією спілкування (види: інтраособистісне, інтерособистісне, групове, або масове; компоненти: комуніканти, взаємовідносини між ними, цілі, канали комунікації, повідомлення, результати спілкування; моделі комунікації); мовною організацією (мовленнєвий акт: локутивність, іллокутивність, перл оку тивність; текст і дискурс; пресупозиція, імплікативність; засоби зв'язку); організацією ситуації спілкування (функціональні стилі; риторика; мовна особистість); організацією національно-культурно-мовного середовища спілкування (стереотипи ситуацій; етикет мовлення; специфічні характеристики невербальних засобів спілкування; специфіка конкретної мови). Існує багато різних моделей комунікації, в кожній з яких домінує одна сторона комунікативної діяльності, наприклад: комунікація як інформаційний процес або як соціальний процес, як інтенціональний (цілеспрямований) процес учасника комунікації або випадковий процес, коли мовець не має чітко поставленої мети спілкування (лінійні, інтерактивні, трансакційні моделі спілкування).

Розділ 3 містить огляд основних лінгвістичних методів, які використовуються для можливостей моделювання.

Сучасне мовознавство – це зміна наукових парадигм: вивчення мовних явищ у статиці (порівняльно-історичний, зіставний методи – походження мов) або у динаміці (механіка побудови мовних елементів, їх породження, трансформація – структурна лінгвістика); вивчення мовних явищ у процесі їх використання, функціонування в комунікативному процесі (комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика) або з точки зору того, яку роль вона виконує для збереження, накопичення, передачі знань (когнітивна лінгвістика).

Усі методи забезпечують єдність і поступовий розвиток лінгвістичної науки; вони тісно пов'язані, збагачуючись за рахунок методик і прийомів аналізу, які характерні для інших методів. Прикладне значення можуть мати дані, які отримані завдяки будь-яким методом. Наприклад: порівняльно-історичний метод використовує засоби структурних методів; у методиці викладання мов використовують лінгвістичні дані, які отримані за допомогою порівняльно-історичного, зіставного, структурних, комунікативних, когнітивних, математичних методів дослідження мови.

Нарешті, Розділ 4 представляє основні напрями прикладної лінгвістики: прикладна лінгвістика та інформаційні технології; оптимізація когнітивної функції мови: комп'ютерна лінгвістика, квантитативна лінгвістика, психолінгвістика; оптимізація епістимічної функції мови: лексикографія, комп'ютерна лексикографія, термінознавство, корпусна лінгвістика; оптимізація комунікативної функції мови: переклад, комп'ютерний переклад, методика викладання мов; оптимізація соціальної функції мови: політична лінгвістика.

Отже, специфіка прикладної лінгвістики як галузі мовознавства та як спеціальності дозволяє нам вважати використання концептуальних засад викладання вступу до цієї дисципліни ефективним і доцільним критерієм вибору логіки викладання.

Література

1. Кубрякова Е. С. Об актуальных задачах теории словообразования / Е. С. Кубрякова // Материалы Международной конференции, посвященной научному наследию М. Д. Степановой. – М., 2001. – С. 10–19.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
4. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 358 с.
5. Дубічинський В. Обсяг поняття «Прикладна лінгвістика» / В. Дубічинський, Л. Васенко // Людина. Комп'ютер. Комунікація : [зб. наук. праць]. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2010. – С. 11–14.
6. Партико З. В. Прикладна і комп'ютерна лінгвістика : Вступ до спеціальності : [навч. посібник] / З. В. Партико. – Львів : Афіша, 2008. – 224 с.
7. Бардіна Н. В. Сучасні проблеми прикладної лінгвістики / Н. В. Бардіна // Записки із загальної лінгвістики. – 2004. – № 9. – С. 5–15.
9. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С. и др. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 135 с.

Филиппова Н. М. Концептуальные проблемы преподавания курса «Основы прикладной лингвистики» (описание научного пособия)

В статье рассматриваются концептуальные основы дисциплины «Основы прикладной лингвистики» на основе описания учебного пособия «Введение в прикладную лингвистику». Пособие является своеобразной хрестоматией, которая состоит из четырех разделов, каждый из которых одинаково структурирован: план, ключевые слова, введение, задания для анализа, контрольные задания, список литературы. Пособие предназначено для студентов-филологов.

Ключевые слова: *прикладна лінгвістика, посібник, концептуальні основи дисципліни, оптимізація комунікативної, епістимічної, когнітивної функцій мови.*

Filippova N. M. The conceptual tasks of teaching the course “The Basis of Applied Linguistics” (the description of the reader)

The conceptual problems of the discipline “The basis of applied linguistics” are considered taking into account the manual “Introduction to Applied Linguistics”. The manual presents the reader which is composed of 4 parts, each of them having the identical structure: plan, keywords, introduction, tasks for discussion and analysis, control tasks, necessary literature. The manual is designed for students of philology.

Key words: *applied linguistics, user conceptual foundations of the discipline, communication optimization, epistemic, cognitive functions of language.*

ВИКОРИСТАННЯ ПАРАМЕТРИЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ДЕФІНІЦІЯХ АНГЛОМОВНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ ЯК ВИЯВ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ

У статті розглядаються особливості використання параметричних прикметників large, small, long, short у словникових дефініціях Collins English Dictionary та Merriam-Webster Dictionary. Показано, що ці прикметники маркують оцінки розмірів певних об'єктів, подані авторами словників, і тому можуть розглядатися як вияв антропоцентризму.

Ключові слова: антропоцентризм, тлумачний словник, дефініція, параметричний прикметник.

Постановка проблеми. Категорія параметричності є однією з найдавніших, адже поняття розміру є фундаментальною якістю простору та належить до ключових категорій буття. Ще в давнину, оцінюючи розміри конкретних об'єктів, люди виражали їх за допомогою параметричних характеристик. У процесі людського розвитку коло предметів, описуваних за допомогою прикметників розміру, значно розширилося, що дало змогу сполучати параметричні прикметники з різними лексико-семантичними групами іменників, вживати їх у переносному значенні, використовувати для опису лексем у словниках.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях акцентується проблема антропоцентризму, який може набувати різних проявів та форм. Одним з типів мовних явищ, в яких можна виявити свідомість носіїв мови, є створені лексикографами словникові дефініції — мікротексти, призначені для опису лексичного значення через мінімальний набір ознак явища. В межах дефініцій одиниць різних тематичних груп велика роль належить прикметникам із семантикою розміру, оскільки просторовий параметр об'єктів є одним з базових при категоризації та концептуалізації позамовного світу.

Лексика на позначення розміру завжди привертала увагу дослідників, які розглядали властивості параметричних прикметників у різних мовних аспектах та на матеріалі різних мов. У сучасному мовознавстві є декілька напрямків досліджень лексики на позначення розміру. У працях Н. К. Зубовської, Л. І. Іванової, В. О. Коробейникової, О. М. Бондіної містяться спроби з'ясувати структуру параметричних лексем, проаналізувати їх синтаксичну та лексико-семантичну сполучуваність. Другий напрям представлений роботами Т. Г. Линник, О. В. Бублик, О. Ч. Кшановського, де зіставляються однотипні за значеннями прикметники різних мов та розвивається тема семантичних відношень між параметричними прикметниками. Третій напрям представляють роботи Г. М. Лукіної, К. П. Смоліної, Н. Г. Михайловської, які мають переважно діахронічне спрямування.

Незважаючи на підвищений інтерес лінгвістів до прикметників із семантикою розміру, низка питань, що виникають при аналізі цих одиниць, потребує ґрунтовного висвітлення та подальших досліджень. Зокрема, не з'ясовано за-

лишається роль і місце параметричних прикметників у словникових дефініціях. Цим і визначається **актуальність нашого дослідження**.

Мета статті — проаналізувати особливості використання параметричних прикметників *large — small, long — short* у дефініціях англomовного словника Collins English Dictionary та порівняти вживання параметричних прикметників у дефініціях двох англomовних словників: Collins English Dictionary та Merriam-Webster Dictionary.

Мета передбачає виконання таких **завдань**:

- здійснити вибірку дефініцій зі словників на літери A – R;
- виявити місце та роль параметричних прикметників у структурі дефініції;
- класифікувати дефініції, порівнявши використання параметричних прикметників у двох словниках.

Зазвичай картина простору в різних мовах має мало спільного з науковою фізично-геометричною моделлю простору, а тому параметрична характеристика об'єктів у свідомості людини значною мірою пов'язана з людським фактором, іншими словами, підпорядковується ідеї антропоцентричності.

Існує думка, що біологічні характеристики людини, зокрема, особливості її анатомічної будови, мають безпосередній вплив на спосіб сприйняття і пізнання навколишньої дійсності. Ф. М. Шемякін стверджував: «Наші просторові уявлення пов'язані зі сприйняттям положення нашого тіла в просторі. Зміна цього положення призводить до зміни наших просторових уявлень, інакше кажучи, наші просторові уявлення постійно потребують нової інформації, яка б свідчила про зміну положення тіла носія цих уявлень» [4, с. 89].

Одним з найважливіших просторових вимірів є вертикальна вісь, яка є невід'ємною характеристикою людського тіла, адже відображає характерну для людини просторову орієнтацію за нормальних умов. Так звана «вертикальність» здійснює безпосередній вплив на формування концептуальної картини світу, яка відображається за допомогою мовних засобів. Наприклад, високі об'єкти, як пише К. В. Рахіліна, «стоять, як і людина, вони закріплені знизу, мають опору, фундамент, основу, починаючи від яких вимірюється вертикальна протяжність об'єкта, при цьому основа часто збігається з поверхнею землі (*високе дерево, висока гора, tall/high tree, high mountain*)» [2].

На думку О. В. Кравченка, інформація про предмет, яку ми сприймаємо, складається з об'єктивних ознак, які виділяються у нашій свідомості різною мірою. Так, наприклад, просторові параметричні характеристики предметів (форма, величина, довжина, ширина, висота тощо) під час зорового сприйняття виділяються в першу чергу, оскільки їх основою є загальний кількісний критерій, який дає можливість порівнювати ці предмети з певною нормою [1, с. 183-184].

В. М. Топоров стверджує, що зв'язок між тривимірністю простору та особливостями психологічного та фізіологічного типу людини є надзвичайно актуальним. При цьому виділяють три основні координати, побудовані на основі вимірів «верх-низ», «перед-зад», «лівий-правий», тобто, існує така ієрархія: 1) вертикаль; 2) фронтальна горизонталь; 3) латеральна горизонталь [3, с. 253].

У ході нашого дослідження була отримана та проаналізована суцільна вибірка словникових статей на літери A — R з англomовного електронного словника Collins English Dictionary, яка містить 350 дефініцій з параметричними

прикметниками *large, small, long, short*, та аналогічна вибірка дефініцій з англomовного словника Merriam-Webster Dictionary. На основі цих матеріалів параметричні прикметники було проаналізовано таким чином: 1) відповідно до їх місця в межах дефініції, 2) відповідно до тематичних груп лексем, у тлумачення яких вони входять, 3) за семантикою багатозначних лексем *large, long* і *short* у межах дефініцій.

Крім того, було проведено порівняльний аналіз особливостей вживання параметричних прикметників *large, small, long, short* у двох англomовних словниках (Collins English Dictionary та Merriam-Webster Dictionary), у результаті чого вибірку було поділено на декілька груп. Зокрема, ми виокремили дефініції, в яких параметричні прикметники вжито однаково в обох словниках, для характеристики тих самих аспектів певного позамовного явища (наприклад, Café — a *small* restaurant where you can get simple meals and drinks (such as coffee) (Merriam-Webster Dictionary) / Café — a *small* or inexpensive restaurant or coffee bar, serving light meals and refreshments (Collins English Dictionary). Другу групу становлять дефініції з параметричними прикметниками, що в одному словнику наявні, а в іншому відсутні (переважно це рідко вживані слова чи словосполучення, які позначають наукові та технічні терміни чи предмети, які рідко використовуються в сучасному житті, назви екзотичних рослин та тварин, номінації іншомовного походження, застарілі слова). Третю групу складають лексеми, для тлумачення яких параметричні прикметники використано лише в одному із словників (наприклад, Madwort — a low-growing Eurasian boraginaceous plant, *Asperugo procumbens*, with *small blue flowers* (Collins English Dictionary) / Madwort — a low hairy annual European herb of the borage family with *blue flowers* and a root used as a substitute for madder (Merriam-Webster Dictionary). Нарешті, останню групу складають такі лексеми, у визначеннях яких хоча і використано ті самі параметричні прикметники, однак вони характеризують різні ознаки описуваного явища чи предмета (наприклад, Eagle — a *large bird* that has very good eyesight and that kills other birds and animals for food (Merriam-Webster Dictionary) / Eagle — any of various birds of prey of the genera *Aquila, Harpia*, etc, having *large broad wings* and strong soaring flight: family Accipitridae (Collins English Dictionary).

Висновки. Матеріали словників англійської мови свідчать, що їх автори по-різному використовують параметричні прикметники розміру при позначення тих самих позамовних явищ. Приблизно в половині випадків вживання параметричних прикметників збігалось у дефініціях обох словників, що підкреслює необхідність та доцільність їх використання у визначеннях. Разом з тим у решті випадків в описі лексичних значень у двох словниках ми виявили значні відмінності. На нашу думку, що використання прикметників розміру є не лише не обов'язковим, а й не завжди доречним, оскільки може створити помилкові уявлення про об'єкти навколишньої дійсності.

Отже, користуючись прикметниками розміру, людина характеризує об'єкти, порівнюючи їх або із своїм тілом як з еталоном просторового опису, або з подібними об'єктами, що свідчить про відсутність загальної об'єктивної норми у визначенні параметричних характеристик різноманітних явищ навколишнього світу. Дефініції лексем, до складу яких укладачі словників ввели па-

раметричні прикметники, можуть служити яскравим прикладом суб'єктивності в оцінюванні позамовних явищ, особливо щодо їх кількісних параметрів.

Подальші дослідження, об'єктом яких є словникові дефініції, можуть бути спрямовані на виявлення ролі та місця інших параметричних прикметників, їхнього семантичного навантаження, а також на порівняльний аналіз словникових статей різних тлумачних словників.

Література

1. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейкитичность. Индексальность / А. В. Кравченко. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 1992. – 212 с.

2. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Рус. словари, 2000. – 416 с.

3. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.

4. Шемякин Ф. Н. О связи пространственных представлений с восприятиями / Ф. Н. Шемякин // Проблемы восприятия пространства и времени. – Л. : ЛГУ, 1961. – С. 87–89.

Чупрун А. И. Использование параметрических прилагательных в дефинициях англоязычных толковых словарей как проявление антропоцентризма

В статье рассматриваются принципы использования параметрических прилагательных large, small, long, short в словарных дефинициях Collins English Dictionary и Merriam-Webster Dictionary. Показано, что эти прилагательные маркируют оценки размеров определённых объектов, представленные авторами словарей, и поэтому могут рассматриваться как проявление антропоцентризма.

Ключевые слова: антропоцентризм, толковый словарь, дефиниция, параметрическое прилагательное.

Chuprun A. I. The use of parametric adjectives in the definitions found in selected English-language dictionaries as a manifestation of anthropocentrism

This article addresses the principles of usage of the parametric adjectives large, small, long and short in the definitions provided in the Collins English Dictionary and the Merriam-Webster Dictionary. It is shown that these adjectives indicate the evaluations of the sizes of different objects given by the authors of the dictionaries; thus they may be considered as a manifestation of anthropocentrism.

Key words: anthropocentrism, explanatory dictionary, definition, parametric adjective.

ЦЕННОСТНО-ИДЕОЛОГЕМНАЯ ДИНАМИКА ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА *ОБЛОМОВЩИНА* В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД

В статье исследуется дореволюционный период существования индивидуально-авторского концепта ОБЛОМОВЩИНА. Анализируется динамика ценностно-идеологемного компонента путём анализа высказываний «лидеров мнений» эпохи.

Ключевые слова: *индивидуально-авторский концепт, лингвокультурология, ценностная составляющая, идеология.*

Исследования лингвокультурных концептов, широко распространившиеся в последнее время, предполагают их тройственную структуру, которая состоит из понятийного, ценностного и образно-перцептивного компонентов [7; 8]. Причём именно ценностный компонент является наиболее значимым с точки зрения лингвокультурологии [7, с. 28]. Концепты – это мировоззрение, поэтому концептуализация распространяется в первую очередь на те предметы и явления действительности, которые являются актуальными и ценными для той или иной культуры [8, с. 109]. Будучи объектами постоянной рефлексии со стороны членов социума, феномены, являющиеся основаниями для образования лингвокультурных концептов, непременно подвергаются регулярному художественному осмыслению. Некоторые из результатов этого осмысления (текстов в широком понимании, включая изобразительные, кинематографические, музыкальные и т.д.) становятся общеизвестными (прецедентными) и, в свою очередь, обогащают концепт новыми элементами [13, с. 73].

Поскольку ценностный (или аксиологический) компонент лингвокультурного концепта является наиболее важным его элементом, постольку он сам в теоретических построениях учёных становится многоуровневым сложным образованием. Одни исследователи прежде всего обращают внимание на оценку концепта носителями лингвокультуры, другие на его ценность, то есть значимость, важность для лингвокультуры. Нам кажется, что в современной лингвистике на данный момент отсутствует удовлетворительная исследовательская модель аксиологического компонента и она требует ещё своей разработки. По нашему мнению, ценностный компонент лингвокультурного концепта требует комплексного изучения. Одним из элементов такой модели должен стать, как нам кажется, идеологемный.

Б. Парыгин отмечает, что в существующей в обществе системе ценностей следует различать ценности санкционируемые и культивируемые официально, с помощью находящейся в распоряжении государства разветвленной системы средств (по Г. Г. Слышкину – идеологемные), и ценности, которые функционируют лишь на уровне обыденного сознания [10, с. 124]. В этой связи Г. Г. Слышкин в составе лингвокультурного концепта выделяет а) с точки зрения реальности / нереальности концептуализируемого мира – фикциональную и фактуальную составляющие и б) с точки зрения преднамеренности / непреднаме-

ренности формирования – идеологемную и нейтральную составляющие [13, с. 9]. Конечно же «ценности, санкционируемые и культувируемые официально» напрямую зависят от господствующей в данный момент времени идеологии, вследствие чего в определённый исторический период в обществе вырабатываются типизируемые оценки того или иного концепта, некоторые идеологические маркеры. Эти идеологические маркеры позволяют охарактеризовать нормы поведения в обществе и ценности, поддерживаемые определённой социальной группой и выражаемые, в частности, в высказываниях «лидеров мнений», материалах СМИ, текстах культуры (продуцируемыми кинематографом, театром и пр.). По мнению Г. Г. Слышкина, ценностная сущность лингвокультурного концепта выражается в том, что он регулярно подвергается фикциональному осмыслению и идеологической эксплуатации [13, с. 73].

Идеология – термин, имеющий свою сложную и неоднозначную историю. Практически в каждой из общественных наук есть свой извилистый путь к его становлению и употреблению. Видение сущности идеологии часто зависит от мировоззренческих установок учёного и задач конкретного исследования, а потому и диапазон трактовок чрезвычайно широк. В то же время смешивание научного и вненаучного смыслов также усложняют работу с этим термином. В рамках данного исследования мы пользуемся наиболее общим, по нашему мнению, его толкованием, предложенным в «Новой философской энциклопедии»: *идеология – совокупность системно упорядоченных взглядов, выражающая интересы различных социальных классов и других социальных групп, на основе которой осознаются и оцениваются отношения людей и их общностей к социальной действительности в целом и друг к другу и либо санкционируются установленные формы господства и власти (консервативные идеологии), либо обосновывается необходимость их преобразования и преодоления (радикальные и революционные идеологии)* [12, с. 58].

Идеологемная сторона ценностного компонента лингвокультурного концепта ОБЛОМОВЩИНА – предмет нашего интереса в данном исследовании. В статье предлагается анализ эволюции этого компонента на ранних стадиях его формирования.

На протяжении нескольких эпох русской истории, «в чередовавшихся исторических, политических и культурных ситуациях роман Гончарова всякий раз трактовался по-новому, причем менялась не характеристика образа, – все сходилось на том, что в Обломове изображен сонный ленивец, – менялась оценка, отношение к герою» [6, с. 151].

Динамика изменений идеологической наполненности влечёт за собой изменения всего аксиологического комплекса концепта, поэтому определение характера изменений идеологемного компонента позволяет делать предположения об изменениях многих ценностных характеристик концепта. Мы считаем возможным в данном случае говорить о ценностно-идеологемной динамике лингвокультурного концепта.

Авторский отономастический окказионализм *обломовщина*, сконструированный и представленный в романе И. А. Гончарова «Обломов», явился однословной номинацией концепта, описанного в произведении и получившего в дальнейшем широкое распространение в русской культуре. В тексте самого ро-

мана наименование концепта функционирует как индивидуальная нравственно-психологическая характеристика главного героя. Оценка явления ОБЛОМОВЩИНА в романе неоднородна: от положительной в начале до крайне отрицательной в конце повествования [14].

В течение года после публикации романа И. А. Гончарова «Обломов» появилось около десятка рецензий, посвященных ему [9, с. 9]. Образы и явления, описанные в произведении, спровоцировали активную общественно-критическую дискуссию. Особое место в литературно-критическом дискурсе того времени занимает статья Н. А. Добролюбова «Что такое обломовщина?», ставшая самым значительным явлением в истории критического осмысления романа Гончарова. Многие поколения русских читателей воспринимали «Обломова» по Н. А. Добролюбову. Да и критики, даже если они не принимали его концепцию, так или иначе учитывали ее, писали с оглядкой на Н. А. Добролюбова. Заострившая внимание на социальном содержании *обломовщины*, статья Добролюбова быстро стала ведущей в истории идеологической борьбы вокруг *обломовщины*, наиболее авторитетной и влиятельной оценкой этого явления.

Частотность употребления в этой статье лексемы *обломовщина* (девять раз, включая название, – столько же, сколько в романе) свидетельствует об авторском внимании к этой категории. Изначальный набор когнитивных признаков концепта, реконструируемый на основе анализа авторской концептуализации (с положительной оценкой, данной главным героем – 'покой', 'заслуженный отдых', 'почётное бездействие'; с отрицательной – 'разруха', 'запустение', 'неряшливость', 'неаккуратность', 'инертность', 'безволие', 'слабость', 'непрактичность', 'лень' и 'апатия') в статье расширяется и соотносится со смыслами 'отвращение от серьёзной и самобытной деятельности', 'нравственное рабство', 'безделие', 'апатия ко всему, что делается на свете', которые относятся преимущественно к социальным характеристикам поведения и личности *Обломова* или *Обломовых*.

Н. А. Добролюбов, активно используя лексему *обломовцы* (11 словоупотреблений), меняет её первичное значение. Этим наименованием он объединяет «лишних людей» – героев предшествующей литературы (Онегина, Печорина, Рудина и др.) и Обломова: «над всеми этими лицами тяготеет одна и та же *обломовщина*, которая кладёт на них неизгладимую печать **бездельничества, дармоедства и совершенной ненужности на свете**» [4, с. 54]; их неудачи в общественной и личной жизни вызваны «давлением на них гнусной *обломовщины*» [4, с. 56]; роднит их «бесплодное стремление к деятельности, сознание, что из них многое могло бы выйти, но не выйдет ничего» [4, с. 56], «самое искреннее, задушевное их стремление есть стремление к покою, к халату, и самая деятельность их есть не что иное, как почетный халат <...>, которым прикрывают они свою пустоту и апатию» [4, с. 56] и другие характеристики. В целом их оценка автором отрицательна, о чём свидетельствует и снисходительность синонимических словосочетаний «*братцы обломовской семьи*», «*вместе с Обломовым и всей этой компанией*», «*трусость у всех этих господ непомерная*», «*братья обломовцы*». Обратим также внимание на употребление имени собственного *Обломов* во множественном числе: «*Это уже Обломовы в собст-*

венном смысле», *«Обломы иначе отвечать не могут», «мы ещё по-прежнему Обломы».*

В. И. Даль, включив слово *обломовщина* в свой знаменитый «Толковый словарь живого великорусского языка», снабдил его пометой *«усвоено из повести Гончарова»* и пояснил, как следует его понимать: *«Русская вялость, лень, костность, равнодушие к общественным вопросам»* [3]. Сославшись на роман И. А. Гончарова, В. И. Даль в то же время учитывает ту интерпретацию, которую дал этому концепту Н. А. Добролюбов.

Работа Н. А. Добролюбова – классический пример публицистической критики, для которой литературное произведение становится «поводом» для оценки действительности. Поэтому акцент в ней сделан не на характере, индивидуальности главного героя, а на сущности общественного и социального явления, с ним связанного. *«Главное здесь, – пишет Н. А. Добролюбов, – не Обломов, а обломовщина»* [4, с. 47]. В статье критика индивидуальный литературный концепт, созданный Гончаровым, приобретает отчётливое социальное содержание и признаки национальной ментальности. ОБЛОМОВЩИНА в трактовке Н. А. Добролюбова имеет общенациональные масштабы и мотивирована как социальными обстоятельствами, так и глубинными пластами национальной психологии.

О полном удовлетворении статьей Добролюбова И. А. Гончаров писал П. В. Анненкову: *«Взгляните, пожалуйста, статью Добролюбова об Обломове: мне кажется, об обломовщине – т. е. о том, что она такое – уже сказать после этого ничего нельзя. Он это, должно быть, предвидел и поспешил напечатать прежде всех»...* По словам Гончарова, критик в статье *«очень полно и широко разобрал обломовщину».* *«Конечно, – замечал при этом писатель, – когда жар спадет, начнут и ругаться, особенно в Москве, хотя там страстно приветствовали первые две части. Но там живут славянофилы, а Штольц – немец».* Действительно, вскоре московские славянофилы, эти представители крайней реакции, набросились на "Обломова" [1]. В свете происшедшего пореформенного штольцевского обновления России идейный смысл романа в глазах российской общественности стал раздваиваться.

По-добролюбовски прямолинейное и негативное понимание *Обломова* и *обломовщины* стало сменяться утверждением их многопланового и, в общем, положительного смысла. К концу XIX века утрата российским обществом патриархальной простоты сделала для многих облик *Обломова* и его *Обломовки* – потерянным раем, идеалом человеческого существования. В понимании *Обломова* и *обломовщины* в общественном мнении стали усиливаться тенденции, заложенные критиком Дружининым, для которого *Обломов* был очень глубоким образом: *«Крепко держась за действительность и разрабатывая ее до глубины еще никем не изведанной, творец «Обломова» и добился до всего, что истинно, поэтично и вековечно в его создании. Скажем более, через свой фламандский, неотступный труд, он дал нам ту любовь к своему герою, про которую мы говорили и говорить будем. ...В названных мелочах и подробностях таилось нечто большее, чем о том думает близорукий составитель хитрых теорий»* [5, с. 113].

Другой известный критик, Аполлон Григорьев, не скрывает уже своего возмущения: *«Для чего в самом «Сне» (Обломова) – неприятно резкая струя иронии в отношении к тому, что все-таки выше штольцевщины?... Герои на-*

шей эпохи – не Штольц, да и героиня нашей эпохи не его Ольга, из которой под старость, если она точно такова, какую... показывает нам автор, выйдет преотвратительная барыня с вечно и бесцельно нервной тревожностью, истинная мучительница всего окружающего, одна из жертв Бог знает чего...» [2, с. 56]. Однако революционный вихрь 1917 года смел такое понимание романа, и его носителей, а добролюбовский манифест об Обломове сделал каноническим текстом.

То, что понятие «обломовщина» распространилось далеко за пределы литературы, и стало активно обсуждаемым общественным и культурным явлением, по нашему мнению – прямой признак конструирования лингвокультурного концепта. Опираясь на известные работы «лидеров мнений» со времён издания романа, можно констатировать, что образ *Обломова* и *обломовщина* подвергались многократным идеологемно-ценностным изменениям. И сегодня характеристики аксиологического компонента концепта ОБЛОМОВЩИНА остаются неоднозначными. Актуальным представляется исследование аксиолингвистического потенциала ОБЛОМОВЩИНЫ в последующем историческом периоде, а также в индивидуальном языковом сознании носителей современной русской лингвокультуры, что в дальнейшем станет предметом нашего изучения.

Литература

1. Гончаров А. И. Льховскому И. И. 20 мая 1859 г. / Письма к И. И. Льховскому / А. И. Гончаров. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://feb-web.ru/feb/gonchar/texts/pisma/gpl/gpl-157-.htm?cmd=i!&tree_path=undefined
2. Григорьев А. Сочинения в 2 Т. Т. 2. Статьи. Письма / А. Григорьев. – М. : Художественная литература, 1990. – 510 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dal.sci-lib.com/word020481.html>
4. Добролюбов Н. А. Что такое обломовщина? / Н. А. Добролюбов // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике : сб. статей. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 34–68.
5. Дружинин А. В. «Обломов». Роман И. А. Гончарова / А. В. Дружинин // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике : сб. статей. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 106–125.
6. Кантор В. Долгий навык ко сну : Размышления о романе И. А. Гончарова «Обломов» / В. Кантор // Вопросы литературы. – 1989. № 1. – С. 149–185.
7. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс: [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
8. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : [сб. науч. тр.]. – Волгоград – Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.
9. Отрадин М. В. «Обломов» в зеркале времени / М. В. Отрадин // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике : сб. статей. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 3–19.

10. Парыгин Д. П. Социальное настроение как объект исторической науки / Д. П. Парыгин // История и психология. – М. : Мысль, 1971. – 351 с.

11. Писарев Д. И. Роман Гончарова «Обломов» / Д. И. Писарев // Роман И. А. Гончарова «Обломов» в русской критике : сб. статей. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 68–99.

12. Семигин Г. Ю. Идеология / Г. Ю. Семигин // Новая философская энциклопедия. – М. : Мысль, 2000. – Т. 2. – С. 58.

13. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов : дисс... канд. филол. наук. спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. Г. Слышкин. – Волгоград, 1999. – 322 с.

14. Шевченко Ю. Ю. Обломов как лингвокультурный типаж : лингвистические методы исследования / Ю. Ю. Шевченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон, 2013. – Вип. 18. – С. 212–216.

Шевченко Ю. Ю. Ціннісно-ідеологічна динаміка лінгвокультурного концепту ОБЛОМОВЩИНА в дореволюційний період

У статті досліджується дореволюційний період існування індивідуально-авторського концепту ОБЛОМОВЩИНА. Аналізується динаміка ціннісно-ідеологічного компонента концепту шляхом аналізу висловів «лідерів думок» епохи

Ключові слова: *індивідуально-авторський концепт, лінгвокультурологія, ціннісна складова, ідеологія*

Shevchenko Y. Value-ideological dynamics lingvokulturnoho concept OBLOMOVSHCHINA in pre-revolutionary period

In article the pre-revolutionary period of existence of an individual and author's concept of OBLOMOVSHCHINA is investigated. Dynamics valuable ideological a component by the analysis of statements of "leaders of opinions" eras is analyzed

Key words: *individual and author's concept, lingvokulturologiya, valuable component, ideology*

УДК 821.161.1-845Жванецкий

Л. В. Шевчук

**ЛИНГВОКРЕАТИВНЫЙ ФЕНОМЕН КАЛАМБУРА
В ТВОРЧЕСТВЕ М. М. ЖВАНЕЦКОГО**

В статье рассматриваются языковые механизмы создания каламбуров в произведениях М. М. Жванецкого. Выявлено, что формальные приёмы создания каламбура в миниатюрах сатирика основаны на полисемии, всех видах омонимии (полные омонимы, омофоны, омографы, омоформы) и паронимазии. Доказано, что писатель обогатил современную сатиру синтетическим построением каламбуров, созданные на основе полисемии и омофонии одновременно, а также путём объединения полной лексической омонимии с паронимической

аттракцией. Анализ выявил лингвокреативную особенность индивидуально-авторской манеры М. М. Жванецкого в создании каламбура: неоднократное повторение слова, лексические значения которого обыгрываются, что способствует большему концентрированию внимания читателя либо слушателя на ключевой лексеме в понимании шутки.

Ключевые слова: языковая игра, каламбур, полисемия, омонимия, паронимазия.

Языковое творчество – неотъемлемая составляющая развития языковой личности. Склонность к лингвокреативу может стать отличительной чертой как отдельной языковой личности, так и представителя целого социального коллектива. Феномен «одесской речи», на которой «не говорят, а так думают», уже давно стал объектом научного изучения. Ярким представителем социолекта Одессы, в основе которого лежит языковая игра, является сатирик М. М. Жванецкий.

В последние десятилетия, благодаря исследованиям зарубежных и отечественных лингвистов (Е. Ф. Болдарева [2], Г. И. Богин [3], Т. А. Гридина [4], С.В.Ильясова [8], Т. А. Космеда [11], Б. Ю Норман [12], И. Е. Сниховская [17], О. В. Халиман [11] и др.), термин «языковая игра» расширил своё значение от узкого, традиционного понимания как каламбура, до широкого современного – творческого, нестандартного использования всех языковых единиц. Тем не менее каламбур как разновидность игры слов, а игра слов как разновидность языковой игры не теряет своей актуальности в качестве предмета лингвистических исследований со второй половины XX века. Подтверждением этому являются работы В. П. Адриановой-Перетц [1], П. Б. Коржевой [10], М. И. Ильяша [9], Е.П. Ходаковой [18], В. Я. Проппа [13], В. З. Санникова [16] и др.

В. Я. Пропп в своём незавершённом, к сожалению, труде «Проблемы комизма и смеха» выделяет три вида каламбура, основанных на полисемии, омонимии и паронимии [13].

Одним из наиболее распространённых видов словесной остроты является каламбур, основанный на полисемии. Комический эффект при использовании таких каламбуров возникает в результате намеренного столкновения прямого и переносного значения слова, специального и общеязыкового, нейтрального и просторечно-разговорного. Варианты комбинаций значений разнообразны. Их выбор зависит от вкуса писателя, от его умения нестандартно мыслить.

Мастерски владеет приёмом каламбурной полисемии М. М. Жванецкий. В рассказе «Броня крепка» сатирик обыгрывает многозначность слов *сосредоточиться* и *устранить*: «Ну, конечно, это уже не бумажный фельетон. Тут, если **сосредоточиться** на одном бюрократе, его всё-таки можно **устранить**. Даже вместе с окружающими» [6, № 9, с. 54]. Лишь контекст произведения позволяет понять игру слов в данном отрывке. В нём идёт речь о создании военизированного отряда быстрого реагирования на хамство, грубость и всевозможные недостатки нашей повседневной жизни. Благодаря такому контексту, глаголы в газетных клише *сосредоточиться на бюрократе*, *устранить бюрократа* в переносных значениях соответственно «стать поглощённым чем-либо, кем-либо» и «убрать в сторону, удалить» приобретают прямые, буквальные значения: со-

средоточиться – «собраться в одном месте (о войсках) [15, XIV, с. 369] и *устранить* – «уничтожить» [15, XVI, с. 983].

Особенно ярко сатирический дар писателя Жванецкого проявляется в диалогической речи. Вот, к примеру, вопрос советского туриста к американцу и ответ последнего: – *Когда у вас появляется первая клубника?* - *В шесть утра* [7, № 12, с. 103]. Каламбурное столкновение разных значений слова *появляться* происходит в диалоге. Спрашивающий употребляет глагол в значении «поспеть, созреть», а отвечающий, который живёт в стране, где «No problem», по-своему истолковывает это слово – «появиться в продаже».

Следующий диалог из рассказа «Везучий и невезучий»: – *Ты чем увлекаешься после работы?* - *За Катькой увлекаюсь в садик. А потом увлекаюсь по магазинам* [7, №11, с. 22] демонстрирует различное толкование героями слова *увлекаться*, что порождает комическое непонимание. Если первый собеседник, везучий, спрашивает о любимом занятии, хобби, то второй, невезучий, пользуется книжным, устаревшим значением лексемы *увлечь* – «тянуть, тащить» [15, XVI, с. 105] в новом облике с постфиксом –ся.

Характерной особенностью каламбуров М. Жванецкого является неоднократное употребление лексемы, значение которой обыгрывается. Возможно, это объясняется тем, что сатирик исполняет свои миниатюры и монологи вслух на эстраде. Если у читателя есть дополнительное время «вчитаться» в комический текст, то реакция слушателя на шутку должна быть молниеносной, поэтому автор многократным повторением акцентирует внимание на ключевом слове. Например: «*А бабы есть! Только боком в государственное учреждение, только боком. Скомандуй ей: «Пятки вместе, носки врозь!» - умрёт, не сомкнёт. И дышит, как компрессор, - желудок на глаза давит. И грозит им полная недвижимость. Им говорят: «Двигайтесь большие, дамы, вам грозит недвижимость. Двигайтесь куда-нибудь!»* [5, № 4, с. 115]. В семантический контекст *И грозит им полная..* вместо компонента *неподвижность* сатирик вводит полисем *недвижимость*, актуализируя его устаревшее значение «свойство и состояние недвижимого, покой» [15, VII, с. 795]. При этом на втором плане сохраняется современное толкование «недвижимое имущество». В результате, умышленная речевая ошибка, внимание на которой заостряется её двукратным повторением, вызывает у читателя или слушателя смеховую реакцию.

Повторение полисемантического слова, стержня каламбура, может быть троекратным. Например: «*Читали, в городе «N» прорвало водопровод? Водопровод прорвало в городе «N». Потому что сколько он может действовать? Он же был свидетелем восстания Спартака. Единственное, чего он не видел, так это ремонта. И прорвало его*» [5, № 4, с. 122]. Первые два предложения не случайно тавтологичны. Инверсия слов, на первый взгляд, не несущая новой информации, заостряет внимание на многозначном слове *прорвать* – потенциальном источнике двусмысленного восприятия. Гиперболический контекст *Он же был свидетелем восстания Спартака* готовит читателя/слушателя к метафорическому пониманию образа водопровода, как человека, у которого иссякло терпение и состояние которого определяется просторечно-фамильярным *его прорвало*.

Каламбурное сочетание разных значений одного и того же слова в произведениях Жванецкого может носить социальную направленность, но может служить и основой для создания одесского анекдота, высветить неповторимую игру слов: - *Чем вы **глядите** тонкое женское бельё? - А вы чем **глядите** тонкое женское бельё? - Рукой, рукой, рукой...* [5, № 4, с. 104]

Функционирование омонимичных слов в речи, как правило, не вызывает особых затруднений. В большинстве их значения не сталкиваются друг с другом, тем не менее столкновение значений омонимичных слов возможно в комическом дискурсе при создании каламбуров.

Высмеивая пьянство как социальное явление и связанный с ним производственный травматизм, М. М. Жванецкий использует омоформы *подолгу* (наречие) – «в течение долгого времени» и *по долгу* (существительное в Д. п. ед.ч.) – по «обязанности»: «*А в литейке как... Сколько наших не могло перепрыгнуть тот ручей... А кто и в шестернях вращался **подолгу**. Не **по долгу** службы, а **подолгу** времени*» [7, № 11, с. 24]. Нельзя не обратить внимание на уточнение в последнем предложении. Кроме каламбурного осмысления омоформ, автор создаёт по ложной аналогии с книжным фразеологическим сочетанием *по долгу службы* комический окказионализм *подолгу времени* (существительное в Р. п. ед.ч.) – по «обязанности»:

Неожиданный поворот значения слова, врывчатость и непредсказуемость текста поражают самого автора, по его словам, прямо в процессе языковой игры: «*Корова хмурой не рождается. **Корма, корма, ребята**. Где её нос, а где её **корма**, скаламбурил автор*» [6, № 9, с. 47]. Вначале слово *корма* (И. п., мн.ч.) используется соответственно контексту в значении «пища для животных» [15, III, с. 178], но тонкое языковое чутьё сатирика с профессиональным опытом морского инженера подсказывает новый оборот мысли. Полисемантическое слово *нос*, которое понимается автором в двух планах, как «орган обоняния, находящийся на лице у человека и на морде у животных» и как «передняя часть судна» [15, VII, с. 1152], вытягивает омоформу *корма* (И. п., ед.ч.) в значении «задняя часть судна» Таким образом, данный каламбур построен на основе двух языковых явлений – полисемии и омофонии одновременно.

Игра слов, основанная на паронимии, представляет из себя третью группу лексических каламбуров. Непреднамеренное смешение паронимических слов относится к речевой ошибке. Специальное сближение сходных по звучанию слов расценивается как особый стилистический приём – парономазия, или паронимическая аттракция. Среди каламбуров, основанных на паронимической аттракции, В. Я. Пропп выделяет несколько разновидностей:

1. Сознательная (обычно ложная) этимологизация слова: дерюга – зубной врач.

2. Сопоставление созвучных слов в одном семантическом контексте: содрание сочинений и др.

Примером ложной этимологизации является использование слово *безделица* – «нечто, не имеющее никакой ценности или значения; безделушка» [15, I, с. 216] в сатирическом монологе М. М. Жванецкого: «*Бог не наградил меня интересной работой. То есть, хожу туда... Страшнее нет, чем ничего не делать. Я понимаю: чтоб мы не хулиганили на улице, нас надо где-то держать. И вот*

это называли КБ. И мы притворяемся конструкторами... И это не безработица, это суцзя безделица» [5, №5, с. 100]. Антонимическое сопоставление паронимических слов позволяет актуализировать внутреннюю форму слова безделица – «без дела», придаёт тексту иронически-сатирический тон.

В рамках каламбурной паронوماзии наблюдается создание авторских неологизмов, которые комически синтезируют в себе звуковую оболочку и значение двух паронимов, например: «*Дадите мне претензионный станок, обеспечите запчастями, положите рядом детали, в обед обед – буду работать*» [5, № 6, с. 109]. Сатирик пародирует народную этимологию, трансформирует термин *прецизионный* – «отличающийся особой точностью» [14, с. 399] в окказионализм *претензионный*. Автор сознательно совершает речевую «ошибку», изменяя звуковую форму паронима *претенциозный*, но сохраняя его значение – «манерный, претендующий на оригинальность» [14, с. 398].

Другой разновидностью комической паронوماзии является сопоставление созвучных слов в одном семантическом контексте. Особенно анекдотично звучит столкновение паронимов в диалогическом дискурсе: «–*У неё фигура. Я такой фигуры не видела. Таких фигур сейчас нет вообще...! А умница! Пишет, пишет, всё время что-то пишет. Что она пишет?... Когда ни войдёшь, она пишет.. Папа профессор, мама профессор, брат профессор. – Профессор или провизор? - Провизор... Таких семей сейчас нет вообще*» [5, № 4, с. 100]. В данном каламбуре игру слов М. Жванецкий базирует на смешении в речи персонажа двух паронимов латинского происхождения: *профессор* – «высшее учёное звание преподавателя высших учебных заведений» [14, с. 556] и *провизор* – «фармацевтическое звание, дающее право на управление аптекой» [14, с. 548]. Помимо звукового сходства слов, герой миниатюры уловил ещё общую сему значительности, весомости этих званий.

Рассмотренный нами материал позволяет сделать заключение о том, что формальные приёмы создания каламбура основаны на полисемии, всех видах омонимии (полные омонимы, омофоны, омографы, омоформы) и паронوماзии.

Приём каламбурного употребления слов выявляет креативность языковых личностей, участвующих в диалоге «писатель-читатель».

Мастерство и оригинальность М. М. Жванецкого в создании каламбуров принесло ему заслуженную славу сатирика. Используя весь накопленный до него опыт в речевом комическом творчестве, писатель обогатил современную сатиру синтетическим построением каламбуров. В сатирических произведениях М. М. Жванецкого встречаем каламбуры, созданные на основе полисемии и омофонии одновременно. Возможны варианты объединения полной лексической омонимии с паронимической аттракцией.

Характерной чертой стиля М. М. Жванецкого является неоднократное повторение слова, лексические значения которого обыгрываются, что способствует большему концентрированию внимания читателя либо слушателя на ключевой лексеме в понимании шутки.

Специфичность каламбурного употребления слов в комическом тексте всегда связана с определёнными трудностями при переводе произведения на другой язык. Восхищаясь самобытностью «одесского» языка, М. Жванецкий пишет: «На какой язык они переведут эту непереводимую игру? Где главное – это

мысли. А не главное – это слова» [5, № 4, с. 104]. Это высказывание, на наш взгляд, можно отнести ко всем лучшим образцам каламбурного творчества самого автора, у которых языковые приёмы – лишь средство, а главное – мысли.

Литература

1. Адрианова-Перетц В. П. У истоков русской сатиры / В. П. Адрианова-Перетц // Русская демократическая сатира XVII века. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 137–188.

2. Болдарева Е. Ф. Языковая игра как форма выражения эмоций : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. Ф. Болдарева. – Волгоград, 2002. – 18 с.

3. Богин Г. И. Тексты, возникшие в ходе языковой игры / Г. И. Богин // Филология. – 1998. – № 14. – С. 29–36.

4. Гридина Т. А. Ассоциативный потенциал слова и его реализация в речи (явление языковой игры) : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01 – «Русский язык» / Т. А. Гридина. – М., 1996. – 563 с.

5. Жванецкий М. М. Жизнь моя, побудь со мной! / М. М. Жванецкий // Аврора. – 1987. – № 4, 5, 6.

6. Жванецкий М. М. Жизнь моя, побудь со мной! // Аврора. – 1988. № 9, 10.

7. Жванецкий М. М. Жизнь моя, побудь со мной! // Аврора. – 1989. -№ 11, 12.

8. Ильясова С. В. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы / С. В. Ильясова, Л. П. Амири. – М. : Флинта, 2009. – 296 с.

9. Ильяш М. И. «Фамильные» каламбуры / М. И. Ильяш // Актуальные вопросы русской ономастики : [сб. науч. тр.] / Отв. ред. Ю. А. Карпенко. – К. : УМК ВО, 1988. – С. 134–141.

10. Коржева В. П. Язык юмора и сатиры : Из истории развития речевых средств в создании комического эффекта в русской литературе / В. П. Коржева. – Алма-Ата : Мектеп, 1979. – 120 с.

11. Космеда Т. А. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.

12. Норман Б. Ю. Игра на гранях языка / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 344 с.

13. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / В. А. Пропп. – М. : Искусство, 1976. – 184 с.

14. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 620 с.

15. Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. – М. ; Л., 1950-65. – Т.1–17.

16. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен / В. З. Санников // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 56–69.

17. Сніховська І. Е. Функціонування мовної гри в умовно-реальному асоціативному полі / І. Е. Сніховська // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир : Вид-во ЖДПУ, 2003. – С. 208–210.

18. Ходакова Е. П. Каламбур в русской литературе XVIII в. / Е. П. Ходакова // Русская литературная речь в XVIII в. – М. : Наука, 1968. – С. 24-36.

Шевчук Л. В. Лінгвокреативний феномен каламбуру в творчості М. М. Жванецького

У статті розглядаються мовні механізми створення каламбурів у творах М. М. Жванецького. Виявлено, що формальні прийоми створення каламбуру в мініатюрах сатирика ґрунтуються на полісемії, усіх видах омонімії (повні омоніми, омофони, омографи, омоформи) і паронимазії. Доведено, що письменник збагатив сучасну сатиру синтетичною побудовою каламбурів, створених на основі полісемії та омофонії одночасно, а також шляхом об'єднання повної лексичної омонімії з паронімічною атракцією. Аналіз виявив лінгвокреативну особливість індивідуально-авторської манери М. М. Жванецького у створення каламбуру: неодноразове повторення слова, лексичні значення якого обігруються, що сприяє більшому концентруванню уваги читача або слухача на ключовій лексемі в розумінні жарту.

Ключові слова: мовна гра, каламбур, полісемія, омонімія, паронимазія.

Shevchuk L. V. Lingvocreative phenomenon of pun in the works of M. M. Zhvanetsky

The article discusses the language mechanisms for the creation of puns in the works of M. Zhvanetsky. It is revealed that formal techniques for creation of a pun in the thumbnail satirist based on polysemy, all kinds of homonymy (full homonyms, homophones, homographs, homoform) and paronomasia. It is proved that the writer has enriched modern satire synthetic building puns, created on the basis of polysemy and homophone at the same time, and by combining full lexical homonymy with paronymically attraction. The analysis revealed languagetool feature of the author's individual manners M. M. Zhvanetsky in the creation of a pun: the repeated repetition of words, lexical meaning which is a play that promotes greater concentration of the attention of the reader or listener on a key token in the understanding of verbal acuity.

Key words: language play, pun, polysemy, homonymy, paronomasia.

УДК 811.161.1'42'243'282.4:33

Г. С. Яроцкая, Е. А. Воркачёва

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛЯРИЗАЦИЯ ЛЕКСИКИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА КАК МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕОЛОГЕМ

В статье рассматриваются аксиологические аспекты поляризации лексики советского периода. Делается вывод о том, что формирование идеологем советского языкового кода опирается на уже существующие в языковом сознании пресуппозитивные коннотативно-оценочные компоненты.

Ключевые слова: идеологема, аксиологическая поляризация, советский языковой код.

Основной идеологический потенциал лексемы сосредоточен в идеологемном компоненте семантики, создаваемом посредством целенаправленного воздействия определенных социальных институтов на сознание носителей лингво-

культуры. Идеологемные компоненты семантики связаны с общей системой ценностей, провозглашаемых данными институтами и ориентирующими носителя лингвокультуры на совершение каких-либо социально значимых действий. Лексема, в значении которой содержится идеологемный компонент, условно может быть названа идеологемой.

По мнению Н. А. Купиной, формирование идеологем осуществляется путем прямолинейной аксиологической поляризации лексики, развития антонимических и синонимических рядов, системно закрепляющих идеологические догмы, кодификации нетрадиционной для русского языка лексической сочетаемости, отражающей идеологические стандарты [2, с. 7–15].

Аксиологическая поляризация понятий, как известно, функционирует в сфере политической терминологии, что вызвано желанием разграничить, с одной стороны, а с другой – утвердить интересы той или иной социальной группы. Это составляет суть и задачи идеологического противостояния.

В данной работе идеология рассматривается как совокупность когнитивных структур и ценностных ориентаций, представляющих интересы определённых социальных групп. Любая идеология тяготеет к экспансии своих ценностей, т. е. стремится внедриться в сознание как можно большего числа носителей языка, но без тех или иных дискурсивных практик (политического учения, идеологической доктрины, пропаганды) эта цель не может быть реализована.

Всё вышеперечисленное обусловило актуальность и цель исследования – выявить механизмы формирования идеологемного потенциала т. н. советизмов. В качестве материала были выбраны следующие источники: Толковый словарь языка Совдепии [ТСЯС 1998], Толковый словарь русского языка под редакцией Д. Н. Ушакова [ТСУ 1935–1940] и Национальный корпус русского языка [www.ruscorpora].

Советизмы представляют собой идеологемное воплощение не только уже существующих в сознании концептов, но и вновь сконструированных. Интерпретация советизмов предполагает обращение к специфическим идеологическим ценностям советского периода.

С синхронной точки зрения, можно говорить об узком и широком понимании советизмов. В первом случае речь идет о политической лексике и фразеологии, имеющей, как правило, тенденциозно-идеологическое смысловое наполнение: *перегибщик, подкованный, оголтелый, махрово-реакционный, генеральная линия партии, партийная совесть, страна победившего социализма, частно-собственнические интересы, политучёба, ленинский зачёт, политинформация, партсобрание, блок коммунистов и беспартийных, созаконность* и др. Во втором случае советизм трактуется как слово (сочетание слов, клишированное выражение), обладающее значением, компонентный состав которого отражает специфику участка собственно денотативного пространства и содержит идеологические коннотативные приращения или культурные ограничители: *анекдотчик, аморалка, блатняк, подселение, уплотнить, субботник, уравниловка, ударник, пятилетка, вертушка, коммуналка, цеховщина, цэковский паек, из-под полы, вещьпоклонство, отказник, очередник, невозвращенец* и др.

В данном исследовании нас в большей степени интересуют советизмы первой группы, использование которых в пропагандистской дискурсивной практи-

ке демонстрирует тенденцию к расщеплению идеологически центральных понятий по дуалистической схеме «друг-враг». Это может выражаться в том, что имеющиеся синонимы получают **аксиологически противоположное смысловое наполнение и таким образом способствуют языковому делению мира.**

Признаки этого процесса наблюдаются во все периоды истории русской лингвокультуры (ср. *славный/пресловутый, вольнодумство/вольномыслие*), однако в советском языковом коде эта тенденция выходит далеко за рамки таких сопоставимых пар, как *соглашение/сговор, почин/происки, руководитель/главарь, революция/мятеж, визит/вояж, миролюбие/пацифизм, разведчик/шпион, интернационализм/космополитизм, соревнование/конкуренция, суд/судилище* и др. Идеологические представления, входящие в состав пресуппозитивных компонентов семантики единиц советского языкового кода, не исчерпываются положительными и отрицательными коннотациями. Они включают в себя целый комплекс идей марксистско-ленинского учения (*марксизма-ленинизма*), «творчески развиваемого» советскими идеологами. Мания абсолютного дистанцирования «своего» от «чужого» обнаруживается в области политической терминологии (и не только в ней). Так, использование перифрастических выражений *страны социалистического лагеря, братские страны, страны капитала, буржуазные страны и империалистическая система* навязывало марксистское представление, согласно которому ключевым для противопоставления является различие их экономического строя, «способа производства». Естественно, пользуясь единицами советского языкового кода, говорящие неизбежно принимали содержащиеся в них идеологемы, даже если изначально они критически относились к советскому строю (ср.: ***В советские времена считалось (а многие считают и сейчас), что в XX веке в мире сосуществовали и боролись между собой лагерь капитализма и лагерь социализма (не считая «третьего мира» – «неприсоединившихся» стран)*** (В. Персианов, Литературная газета) [www.ruscogroga]. Следствием этого было то, что система ценностей советской пропаганды, объективированная в официальном идеологическом дискурсе, во многом была тождественной нонконформистскому дискурсу. Таким образом советская пропаганда, используя языковые идеологемы, проникала в обыденное сознание советских людей.

Одним из механизмов формирования идеологем является использование в языке двух разных аксиологически разведенных рядов лексических единиц в зависимости от того, о ком/о чём идёт речь – о *своём* или о *чужом*. В соответствии с одним из ключевых положений советской официальной идеологии, пропагандирующей коммунистические (социалистические, советские в официальном дискурсе) ценности, все (даже внешне сходные) явления в «коммунистических» странах и «субсидиарных» (большинство стран Западной Европы и США) имеют совершенно различную природу (ср. устойчивые выражения советского языкового кода *два мира – две системы, два образа жизни*), что обуславливает аксиологическое расщепление их номинантов: положительными оценками и коннотациями сопровождаются языковые единицы, описывающие одни и те же сущности, факты коммунистического мира и отрицательными – субсидиарного. Пресуппозитивная коммунистическая ценностная доминанта – приоритет общественного блага над личным.

Важным фактом для модификаций аксиологического расщепления понятий является то, что оценка передается, как правило, только имплицитно, т. е. толкование значения соответствующей лексемы получает (в терминах московской семантической школы) модальную рамку типа «говорящий считает, что это хорошо/плохо» [1]. Лексема *режим*, получившая в советском языковом коде негативные коннотации, ассоциировалась с царским, старым, антинародным режимом (а также с политическим устройством капиталистических стран) и употреблялась в соответствующих контекстах. Аксиологический антипод *режима* лексема *строй – государственный строй* – использовалась по отношению к советскому, социалистическому строю (аналогично *революция – путч, переворот*).

Однако целенаправленное воздействие на изменение ценностей языкового сознания – очень сложная задача, тогда как стихийные процессы, происходящие с опорой на уже имеющиеся в арсенале аксиокатегории сознания, воплощённые в неассертивной семантике языковых единиц, отражают не столько смену, сколько «идеологическую коррекцию» ценностной парадигмы. Иначе говоря, язык пропаганды не может возникнуть на пустом месте. Его воздействие основано на уже состоявшейся семантической эволюции многих ключевых понятий, подготовившей почву для внедрения ценностей-идеологем. Так, например, советский код мог использовать коннотативный потенциал лексемы *мещанский (мещанство)* для обозначения чего-то враждебного, поскольку отрицательное отношение к мещанству уже было выработано в русской лингвокультуре и получило подтверждение в реальной повседневной речи [1, с. 129–135].

Таким образом, готовность языкового сознания к внедрению советских идеологем обусловлена тем, что в пресуппозитивных компонентах семантики уже присутствовали многие смыслы, на которые могла опереться советская пропаганда. Внести же в семантику языковой единицы отсутствующий в ней неассертивный компонент представляет значительную трудность. В директивном порядке этого достичь практически невозможно, поскольку, как уже было сказано, вся сила неассертивных компонентов в том, что они не находятся в фокусе внимания и воспринимаются как нечто само собой разумеющееся. Однако можно начать использовать слова с «нужным» семантическим, в том числе и ценностным, приращением, с расчётом на то, что впоследствии такое употребление станет привычным. Подобные семантические операции возможны только по отношению к малоупотребительным словам. Например, такая операция была проведена со словами *космополит, космополитический* и *космополитизм*, первоначально не имевшим отрицательных идеологических коннотаций в русском языке (см. подробно об этом [1, с. 543]. Ценность родства, воплощённая в метафорах семейной связи, способствовала формированию непротиворечивого образа общества без акцентирования национальных различий. Метафоры родства позволяли примирить представление *о русском языке как родном* для всех народов СССР (для этого было введено понятие *второй родной язык*); идеологическая метафорическая модель *братства* всех республик (*братские республики, братские народы, города-побратимы* и т. д.) свидетельствовали о том, что ценность родства органично вписывалась в общую систему метафорических

понятий эпохи Н. С. Хрущёва и Л. И. Брежнева.

Для обозначения несогласия, непринятия советской власти, политики и идеологии вводится ряд неологизмов: *антикоммунист, антиленинец, антисоветчик, антиреволюционер, вредитель, враг народа, диссидент* и др., опирающихся на оценочные компоненты лексемы *инакомыслие*. Если в Российской империи *инакомыслие* ассоциировалось с *вольнодумством* («неприятие идей Христа»), либеральными идеями, то советский пропагандистский дискурс вводит понятие *антисоветчина*, а затем в 60-е годы *диссидентство*: диссидент, а, м. Неодобр. или бран. Тот, кто не согласен с господствующей в стране идеологией, проводимой политикой, существующей системой; *инакомыслящий* [ТСЯС]. Отрицательный оценочный потенциал присущ всем лексемам, содержащим сигнификативный компонент значения — 'не соответствующий правилам и нормам социалистического образа мысли и поведения'.

Данные лексемы можно распределить в группы, объединённые следующими признаками:

1) «проявление крайностей» – *перегибов* – нарушений правильной линии, вредной крайности в какой-либо деятельности [ТСЯС]: *групповщина, делячество, кампанейщина, казёнщина, формализм, комчанство, приписки, рвачество, начётничество, очковтирательство, уравниловка, службист, цеховщина*;

2) «несовместимое с коммунистической моралью поведение» – а) *пережитки прошлого: безыдейность, примиренчество, соглашательство, приспособленчество, пораженчество, подкулачничество, бюрократизм, обломовщина*; б) «проявление буржуазных настроений – *рассадники зла, происки врагов, вещепоклонство, вещизм, мещанство, карьеризм, иждивенчество, тунеядство, обывательщина, интеллигентщина* и др. Методами борьбы с этими негативными явлениями выступает в лучшем случае *выговор, взыскание, проработка, перекровка, перевоспитание, взятие на поруки, принудилровка*, благодаря которым гражданин СССР может стать *активистом, подкованным, высокоидейным, сознательным, морально устойчивым* и даже *передовиком, ударником, правофланговым*, в худшем – *исправтруддом, исправтрудлаг, ГУЛАГ* и др.

Аксиокатегория морали реализуется в идеологемах *социалистическая мораль, морально-политический, высокоморальный, морально устойчивый, моральный кодекс строителя коммунизма, моральная ответственность, морально-политическое единство советского народа, социалистический гуманизм, гуманизм революционного пролетариата* и др. В официальном пропагандистском дискурсе христианские заповеди, несмотря на понятийно-логическую близость к нормам, изложенным в моральном кодексе строителя коммунизма, объявляются *предрассудками, пережитками*, а религия – *опиумом для народа* (К. Маркс). Не случайно слово *православный* в значении существительного толкуется как устаревшее. Неологизм *аморалка* – разг. 1. Аморальное поведение, аморальный поступок [ТСЯС] вступает в синонимические отношения с лексемами *разврат, распутство* и даже *пошлость* и *вульгарность*.

Таким образом, идеологическая экспансия захватывает все ступени семантической структуры слова, проникает в коннотативную часть семантики, диктует прямолинейную аксиологическую поляризацию. Принцип аксиологической поля-

ризации, привносящий в референциональное противопоставление *своё/чужое* ценностный дуализм *друг/враг*, имеет, как мы видим, разнообразные проявления в советском языковом коде в целом, и в политической лексике в частности. Одним из механизмов реализации идеологемного потенциала советизмов является аксиологическая поляризация лексики. Ценностное расщепление лексем советского языкового кода в большинстве случаев опирается на уже существующие в языковом сознании пресуппозитивные оценочные компоненты, сформированные в процессе семантической эволюции языка.

Литература

1. Зализняк Анна А. Константы и переменные русской языковой картины мира // Анна А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелёв. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 696 с. (Язык. Семиотика. Культура).
2. Купина Н. А. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции / Н. А. Купина. – Екатеринбург; Пермь : ЗУУНЦ, 1995. – 143 с.
3. ТСЯС – Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Толковый словарь языка Совдепии. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.
4. ТСУ – Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1935–1940.
5. Интернет-ресурс/ www.ruscorpora / Национальный корпус русского языка.

Яроцька Г. С. Воркачова Є. О. Аксиологічна поляризація лексики радянського періоду як механізм формування ідеологем

У статті розглянуто аксиологічні аспекти поляризації лексики радянського періоду. Зроблено висновок про створення ідеологем радянського мовного коду, що ґрунтується на вже наявних у мовній свідомості пресуппозитивних оцінних компонентах.

Ключевые слова: *ідеологема, аксиологічна поляризація, радянський мовний код.*

Yarotskaya G. S., Vorkacheva H. A. Axiological polarization of the Soviet period vocabulary as a mechanism of ideological words formation

Axiological aspects of vocabulary polarization in the Soviet period are considered in the article. It is concluded that the axiological splitting of the Soviet language code units is supported by already existing in a language mentality presuppositional axiological components which are formed in the semantic evolution process.

Key words: *ideological word; axiological opposition; Soviet language code.*

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК 81'33

Г. А. Анютіна

ОБ'ЄКТНІ ВІДНОШЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СТРУКТУРИ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАНЬ ПРИ ОБРОБЦІ МОДЕЛЕЙ ДИСКУРСУ

Стаття присвячена аналізу дискурсу як складного комунікативного явища, яке включає, крім тексту, ще й екстралінгвістичні фактори, необхідні для розуміння тексту. Розглядаються поверхневі структури тексту, які використовуються для вираження значень дискурсу. Аналізуються об'єктні відношення як одна із мінімальних одиниць концептуального рівня.

Ключові слова: дискурс, концептуальний рівень, об'єктні відношення, суб'єкт, об'єкт, предикат.

Дискурс вивчається різними науками та їх окремими напрямками, такими, як прагмалінгвістика, прагмастилістика, лінгвістична семантика, теорія комунікації, граматична стилістика, лінгвістика тексту, граматики тексту та такими міждисциплінарними науками, як психолінгвістика та соціолінгвістика. Необхідність його вивчення набуває особливої актуальності у зв'язку з розвитком когнітивних досліджень на сучасному етапі. Хоч лінгвісти продовжують обговорювати коло проблем, які повинні бути включені до сфери когнітивної лінгвістики, не можна не визнати той факт, що цей напрям, мабуть, надає найкращі можливості для вивчення мови в різних її виявах. Ми можемо стверджувати, що когнітивний підхід є основою дискурсивного аналізу і дозволяє не тільки виділити відмінності між різними аспектами лінгвістичного дослідження, але й інтегрувати ці різні аспекти з метою розгляду тексту в усій його цілісності.

Трактування поняття дискурсу значно змінювалася протягом останніх років. Якщо на початку дискурс розумівся як пов'язана послідовність речень або мовленнєвих актів, то з позиції сучасних підходів дискурс – це складне комунікативне явище, що включає, крім тексту, ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту. Очевидно, що таке визначення дискурсу як складної системи ієрархії знань передбачає і наявність інтегрованих моделей обробки дискурсу.

Т. ван Дейк, як і багато інших дослідників, виділяє два основних аспекти в когнітивному аналізі процесу обробки дискурсу – структури представлення знань і способи його концептуальної організації [3, с. 68–111].

Відомо, що дискурс – це не тільки даність тексту, але ще й деякий «засіб оперування мовою» [6, с. 44], який відбиває своєрідність концептуальної та семантичної систем мовного суб'єкта, його досвід пізнання. Не менш значущою характеристикою цього специфічного об'єкта слід вважати його обумовленість різними потребами мовних суб'єктів, які виявляються лише у практиці мовної

взаємодії, тобто, специфіка дискурсу значною мірою зумовлена суб'єктом та його моделлю адресата, що є свідомством його комунікативної природи.

Значення дискурсу повинні бути виражені або сигналізовані, прямо або побічно, поверхневими структурами тексту. Іншими словами, розуміння дискурсу – це процес побудови виводу на всіх рівнях – як на рівні значення слова, фрази, пропозиції, так і на більш глобальному рівні макроструктур. З цієї точки зору макроструктура дискурсу є концептуальним глобальним значенням, яке йому приписується. Це приписування в свою чергу ґрунтується як на вираженій в тексті поверхневій структурі і структурах значення, з одного боку, так і на різних знаннях або будь-яких інших когнітивних структурах, з іншого.

Вживання мови і дискурс співвіднесені з миром. Будь-яка ситуація може бути описана за допомогою тексту і складових його пропозицій. Таким чином носії мови висловлюють свою інтерпретацію світу, свої моделі, і ці способи виразу не є довільними. Різні функціональні граматики підкреслюють, що, наприклад, синтаксична структура функціонально пов'язана з глибинними семантичними репрезентаціями (і з комунікативними актантами). Передбачається, що ці репрезентації складаються з предиката (часто виражається дієсловом) і аргументів, що виражають різні рольові відносини, такі, як агенс, пацієнс, інструмент або мета. Такі функціональні категорії демонструють, як ми аналізуємо, наприклад, структуру дії. Тобто, синтаксичні та семантичні категорії повідомляють нам щось про будову наших моделей дійсності.

Необхідність передати в межах наявного мовного матеріалу все багатство понять, що відбивають різноманітність зв'язків навколишнього світу, призводить до уточнення значень полісемантичність структурних моделей як шляхом підбору відповідних лексем, так і засобами загального мовного контексту. Одночасно в мові може бути відзначена тенденція до розмежування понять щодо більш істотних і менш важливих. Аналізуючи зміст граматичних категорій в різних мовах світу, багато лінгвістів прийшли до висновку, що одні поняття систематично виражені у всіх відомих мовах, в той час як інші передаються факультативно, а іноді взагалі не диференційовані і з'єднані з близькими значеннями.

Вищевказані лінгвістичні спостереження відбилися в теорії універсалій, але ще до цього, Е. Сепір вказував, що важливі для комунікації поняття не можуть не бути виражені в мові. У всякому судженні, на його думку, «повинні бути виражені такі реляційні поняття, які прикріплюють конкретні поняття одне до іншого і надають судженню його закінчену, фундаментальну форму. Ця фундаментальна форма не повинна залишати сумніву щодо характеру тих відносин, які встановлюються між конкретними поняттями. якщо ми хочемо говорити про якийсь предмет і якісь дії, ми повинні знати, чи пов'язані вони між собою співвідносно або предмет зрозуміло як відправна точка, як причина дії, «як суб'єкт», або ж, навпаки, він виступає як кінцева точка, «об'єкт дії» [5, с. 73]. Таким чином стає ясно, що об'єктні відносини належать до того розряду граматичних понять, які виявляються в мові будь-якого ладу [8, с. 10].

Р. Шенк, звертаючись до проблеми моделювання психологічних процесів, виділяє такі рівні переходу від мови до змістового представлення: 1. синтаксичний аналіз; 2. семантичний аналіз; 3. концептуальний аналіз, при якому мовне вираження представляється у вигляді концептуальної структури, що складається

з понять (концептів) і відносин між поняттями. Концептуальний рівень, на відміну від семантичного і синтаксичного, нічого не запозичує з окремих мов.

Говорячи про мінімальні одиниці концептуального рівня, Шенк вводить таке поняття, як концептуальні відмінки дії (об'єктний, директивний, рецедієнтний, інструментальний) і підкреслює, що концептуальне дія визначається як щось, що може бути зроблено над деяким об'єктом деяким діячем. Об'єктні відношення виникають там, де процес мислення поєднав в одне складне уявлення, зблизивши їх між собою, два по суті своїй незалежних уявлення [8, с. 310].

Що стосується формального оформлення словосполучень з об'єктним значенням, то можна виділити кілька основних граматичних конструкції зі значенням об'єктності. Це, перш за все, дієслівні словосполучення з залежним іменником в непрямому відмінку з прийменником або без нього. Що до цієї конструкції В. П. Сухотин відзначає, що поєднання дієслова з знахідному відмінку об'єкта передачі часто супроводжується давальним адресата передачі (*дати братові книгу, покласти лист в сумку*), поєднання з знахідному об'єкта відчуження часто виступає в співдружності з родовим позначення джерела (*взяли у рибалки човен*): здебільшого такі зчеплення залежать від семантики дієслова; його багатостороння сполучуваність пояснюється характером позначаємої ним дії – процесів реальної дійсності [7, с. 160].

У всіх випадках, де виявляються об'єктні відношення, головне слово, словосполучення має значення, співзвучні з дієслівної семантикою, це в широкому сенсі значення процесуальності (значення конкретної дії, відчуження, відчуття, стана; значення мови, думки; значення схильності до чого-небудь, загальної наповненості і т.д.) [2, с. 41–42].

З іншого боку, І. П. Іванова вказує на те, що в більшості випадків семантичне значення дієслова певною мірою зумовлює семантичний підклас іменника, що виступає у функції об'єктного синтаксичного елементу. Ряд дієслів може мати в якості об'єкта тільки іменники на означення живих істот: *образити, лестити, обескуражить* (*to insult, flatter, to discourage*). Існують такі дієслова, які можуть комбінуватися тільки з об'єктами, які називають предмети реальної дійсності, що володіють певною консистенцією. Наприклад, у структурі з дієсловом *різати* (*to cut*) роль об'єктного синтаксичного елементу може виконувати тільки іменник, що позначає речовину або предмет такої консистенції, який допускає названу дієсловом дію: *різати дерево, папір, папір* (*to cut wood, paper, a cake*) [4, с. 142].

Цю ж ідею розвиває Н. Д. Арутюнова, виділяючи поняття формального об'єкта. Під поняттям формального об'єкта мається на увазі клас предметів, який визначається за тією ознакою, якою повинен володіти предмет, щоб над ним було вироблено дію, позначену даним дієсловом. Отже, охарактеризувати формальний об'єкт дії значить визначити обмеження на семантичну сполучуваність дієслова через вказівки на властивості предмета, позначеного в його об'єкті [1, с. 114].

В результаті проведеного аналізу конструкції з об'єктним значенням на матеріалі науково-технічних і загальнонавчаних словосполучень російської та англійської мов можна зробити висновок, що вказівки на граматичну форму недостатньо для однозначного встановлення наявності в них об'єктних відношень.

Для вирішення питання про те, чи присутні в даному словосполученні об'єктні відношення, пропонується деяким чином описати можливі поєднання груп дієслів з різними групами іменників, щоб надалі, розглядаючи якісь нові іменники, визначивши, що за даним семантичною ознакою вони потрапляють в певну групу, ми могли б сказати, що в поєднанні з даними групами ми отримаємо об'єктні словосполучення.

Дослідивши вибрані конструкції наукового стилю мовлення та загально-вживані словосполучення російської та англійської мов, ми знайшли можливим виділити основні класи іменників, в яких вони пов'язані деяким спільним семантичним компонентом, а також основні класи дієслів, в яких вони пов'язані схожістю впливу на об'єкт. Класи дієслів і іменників виділялися на основі обробки матриці сполучуваності дієслів з іменниками.

На підставі класифікації дієслів і іменників була створена матриця семантичної сполучуваності компонентів об'єктних структур наукового стилю мовлення та загально-вживаних словосполучень англійської та російської мов. Результати класифікації складових об'єктного словосполучення підтвердили припущення про те, що на основі сполучуваності серед дієслів і іменників виділятимуться класи, в яких вони будуть пов'язані спільним семантичним компонентом.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1973. – 423 с.
3. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
5. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. – Л. : Педагогика, 1984. – С. 28–56.
6. Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века : [сб. науч. статей]. – М. : РГГУ, 1995. – С. 35–37.
7. Сухотин В. П. Проблема словосочетания в современном русском языке / В. П. Сухотин // Вопросы синтаксиса современного русского языка ; под ред. В. В. Виноградова. – М. : Учпедгиз, 1950. – С.127–182.
8. Шенк Р. К. Обработка концептуальной информации / Р. К. Шенк. – М. : Энергия, 1980. – 360 с.
9. Ярцева В. Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов / В. Н. Ярцева // Члены предложения и части речи в языках различных типов ; отв. ред. В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1972. – С.4–19.

Анютина А. А. Объектные отношения как составная часть структуры представления знаний при обработке моделей дискурса.

Статья посвящена анализу дискурса как сложного коммуникативного явления, включающего, кроме текста, еще и экстралингвистические факторы, необходимые для понимания текста. Рассматриваются поверхностные структуры текста, используемые для выражения значений дискурса. Анализируются объектные отношения как одна из минимальных единиц концептуального уровня.

Ключевые слова: дискурс, концептуальный уровень, объектные отношения, субъект, объект, предикат.

Aniutina G. A. Object relations as a component of knowledge representations structure in discourse models processing.

The article is devoted to the analysis of discourse as a complex communicative phenomenon including besides the text extralinguistic factors necessary for text understanding. Superficial text structures used for discourse meaning procession are considered. Object relations as one of minimal units of concept level are analysed.

Key words: discourse, concept level, object relations, subject, object, predicate.

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух, Д. І. Морозова

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЕМОТИВНИХ ОПОЗИЦІЙ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті досліджено семантико-стилістичні функції емотивних опозицій у поетичному словнику Василя Стуса, розглянуто поетичні метафори, які тривають на використанні семантично протиставлюваних лексем-емотивів, описано емотивні оксиморонні синтагми.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, емотивна опозиція, метафоричне перенесення, оксиморонна синтагма, поетична мова, стилістичні функції.

Мовні контрасти – одна з форм художнього відображення дійсності – відіграють важливу роль у поетичному словнику, оскільки дають змогу авторові створити полярну характеристику персонажів, предметів і дій, відтворити складність та суперечність зображуваних явищ, передати суперечливу сутність почуттів, переживань і настроїв ліричного героя. У поетичних творах особливо продуктивні емотивні опозиції, які репрезентують контрастні почуття, душевні стани, психічні процеси та емоції: веселощі і сум, любити і ненавидіти, радість і горе, сміятися і плакати, щастя і нещастя та ін. І це закономірно, адже поезії властиве проникнення у внутрішній світ людини, відображення різноманітних почуттів і душевних переживань ліричного героя.

«Семантика контрастивів тематичної групи „Почуття, емоції”, на думку О. С. Сингаївської, мотивована складністю емоційної сфери, особливостями прояву людських почуттів» [7, с. 20].

Емотивні лексеми на матеріалі різних мов досліджували А. І. Бондаренко [2, с. 47–54; 3], С. Я. Єрмоленко [4, с. 55–57], С. Папауреліте [6, с. 153–156], О. С. Сингаївська [7, с. 19–20] та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати семантико-стилістичні функції емотивних опозицій у поетичному словнику Василя Стуса.

Матеріалом дослідження є емотивні опозиційні пари, зафіксовані в найповнішій поетичній збірці вибраного Василя Стуса «Час творчості / Dichtensezeit» [9].

Найпродуктивнішими в аналізованих текстах, як свідчить фактичний матеріал, є субстантивні антонімічно-синонімічні парадигми на означення полярних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів або емоцій, усвідомлення приємних і неприємних ситуацій: *кохання – зненависть, зненавида; радість, радіння, радощі – горе, біда, біль, жалі, журба, зажура, мука, нещастя, осмута, печаль, скрута, страждання, туга; сміх, усміх, регіт – плач; щастя – біда, горе, зло, мука, напасті* та ін. Напр.: *...хіба ти не один? не сам один? / не сам як перст? як вишне нарікання? / протистояння – завжди заважке. / В нім спарено зненависть і кохання* [9, с. 13]; *О не зови мене, не клич мене, / це не почесному. Благаю! / Тебе ж у радості вітаю я, / тебе і в горі я вітаю!* [9, с. 309]; *...благословенні зорі над водою, / і райдужне суцвіття по дощі, / і кроплене живлющою росою / бажання невгамовної душі, / і усміх матері, і плач дитини* [9, с. 230].

У складі емотивних антонімічно-синонімічних парадигм фіксуємо стилістично марковані компоненти, які підсилюють експресивність поетичного тексту, зокрема, *зажура* (поет.), *осмута* (діал.) та ін.: *По дощах і бурях, / по смерках, і обмовах, і смертях / він виторує найкоротший шлях / до радості – із горя та зажури / на ясен день* [9, с. 239]; *Утекти б од себе геть світ за-очі, / у небачене, нечуте, у немовлене, / де нема ані осмут, ні радощів, / де ніщо не збавлене, не здолане* [9, с. 38].

Наведені парадигми свідчать про значно більшу варіативність мовно-змістових форм для вираження негативної оцінності, що зумовлене природною реакцією людини на явища негативного характеру. У поетичній мові, як і в народнопісенних текстах, наголошує С. Я. Єрмоленко, «виокремлюються міні-тексти-формули на позначення психічного стану суму (туги, жалю)» [4, с. 128].

Негативну маркованість конститuentів підсилюють художні означення відповідної оцінності: *Слово, слово, – достиглий смут мій! / Набираючи висоту, / Порятуй од важкої скрути / і од радості порятуй...* [9, с. 53]; *Мов пес здичавілий, піду в твоїй крок, / ховаючи в ступнів твоїх заглибинах / свій сором, острах свій, свою образу / і радість, і жагу, і лютий біль* [9, с. 412].

«Назви морально-психічних станів, емоцій зі знаком „мінус”, зазначає А. І. Бондаренко, Василь Стус підняв до рівня універсальних форм. Вони відображають індивідуальну версію буття як трагедії...» [2, с. 54].

Зафіксовані субстантивні емотиви на позначення стану душевної гіркоти, безрадісного настрою ліричного героя *горе, біда, біль, жалі, журба, зажура, мука, нещастя, осмута, печаль, скрута, страждання, туга* в поетичних контекстах вступають в антонімічні відношення з синонімічним гніздом *радість, радощі, радіння*. Синонімічний ряд до позитивно маркованої лексеми *радість* кількісно обмежений, до нього входять слова *радощі й радіння*, які репрезенту-

ють аналогічний емоційно-оцінний зміст: *Схилися ж до струмка, що ламле зуби, / і в давнині шукай собі загуби, / доплівши давніх радощів до мук* [9, с. 218]; *Людино, що твої воління, / віками значені сліди? / Оце впокоєне струміння / прозрінь, радіння і біди* [9, с. 392].

У досліджуваних поетичних творах зафіксовано антонімічно-синонімічні парадигми, у яких позитивно маркований компонент опозиції утворює антонімічні пари з двома негативно маркованими конститuentами: *радість – горе, біда; радість – горе, зажура; радість – мука, зло* та ін. Напр.: *Дволикий Янус – кожне людське горе / і сльози серця – ніби лотоки / чи радості ачи біди – бай-дуже* [9, с. 270]; *Безкрая муко і безкрає зло, / ви обернулись радістю моєю* [9, с. 476].

«Основним засобом образності, поетичного відтворення світу та власних почуттів і думок у поезії Василя Стуса, зазначає В. Я. Неділько, є метафоризація» [5, с. 30]. Традиційними є метафоричні перенесення, які ґрунтуються на асоціативному зв'язку людських емоцій з рідиною, що веде свій початок ще з біблійної міфології. Думку про те, що почуття описуються в мові як рідина, висловлювали Н. Д. Арутюнова [1, с. 388], С. Папауреліте [6, с. 153–156] та ін. Так, Н. Д. Арутюнова наголошує: «Говорячи загально про емоції й емоційні стани, потрібно, мабуть, вважати доміантним уявлення про них як про рідке тіло, що наповнює людину, її душу, серце» [1, с. 388]. Приміром: *Людино, що твої воління, / віками значені сліди, / оце впокоєне струміння / прозрінь, радіння і біди?* [9, с. 392]; *Ця хвиля радості між двох страждань / ласкаво набіжить – і враз поглине. / Немов нічна зигзиця, десь дружина, / котра без тебе визирає рань* [9, с. 224].

Індивідуально-авторські генітивні метафори, в основі яких лежать аналізовані опозиції, свідчать про оригінальність поетичного світосприймання.

Відзначаємо й типові для поетичного словника контексти, у яких почуття та переживання, властиві людині, перенесено на навколишню природу, що радіє й сумує разом з ліричним героєм. У таких уривках підкреслено нерозривний зв'язок людського життя й природи: *Тож під листя кругопадом / в урочистості вечірній / мріють сині-сині айстри / без радіння і жури* [9, с. 415].

Менш продуктивні в досліджуваних текстах ад'єктивні й дієслівні опозиційні пари з компонентами-емотивами, зокрема *веселий – сумний, щасливий – журний, кохати – ненавидіти, радіти – тужити, сміятися – плакати* та ін.: *Твоїх веселих і сумних годин / прослалася дорога неозора. / І в межиплетиві нових доріг / все, що згубив ти, все, що приберіг, / благословить будучина прозора* [9, с. 344]; *І знов один. І знов я сам-один, / а на віку, немов на довгій ниві, / бувають днини журні і щасливі, / ти ж тужиш і радієш серед днин* [9, с. 336].

Метафора днини журні і щасливі, а також протиставлювані дії тужиш і радієш виявляють характерне для поетичного мовомислення чергування лексем із прямим і переносним значенням. Ад'єктив *журний*, поширений у фольклорі, асоціюється з народнопісенною творчістю.

Для ідіолекту Василя Стуса показовим є вживання стилістичних фігур, основу яких становлять лексеми-емотиви з контрастними значеннями: а) акротези: *Ти ще була дитиною, уся надії повною / сміялась, а не плакала, губами бгала*

страх [9, с. 509]; б) амфітези: *Україна! / І радощі мої й жалі. / Моя Вітчизно пресвята!* [9, с. 349].

Автор не тільки використовує емотивні лексеми, які репрезентують полярні значення, а й поєднує семантично несумісні слова з певною стилістичною метою. Характерною ознакою поетичного словника Василя Стуса є використання оксиморонних синтагм, до складу яких входять емоційно забарвлені лексеми, що виражають різні почуття й душевний стан людини.

«Вірші, побудовані на прийомі аномальності у вираженні й інтерпретації емоцій, зазначають Л. М. Синельникова й Т. П. Терновська, моделюють особливий статус почуттів у картині світу поета» [8, с. 191]. Це пов'язано з тим, що відбиття навколишньої дійсності у свідомості індивідуума супроводжується емоційною реакцією на факти, які пізнаються.

Емотивні оксиморони, зафіксовані в досліджуваних поетичних текстах, мають переважно форму підрядного словосполучення, зокрема субстантивні (*нещастя щасть*); ад'єктивні (*радісна біда*); дієслівні (*звеселяєш смуту, ненавидячи любити, обрадіє з печалі*) та ін.

Менш поширені оксиморонні синтагми, які мають форму сурядного словосполучення. У таких конструкціях граматично незалежні компоненти об'єднуються в одне змістове і структурне ціле за принципом морфологічної однотипності за допомогою сурядних сполучників: *ніжна і жорстока, і радісний і тужний*.

Емотивні оксиморонні синтагми, виявлені в аналізованих віршованих текстах, виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастного психічного стану людини: *...і що робити, як так марудно у цьому світі? / У необхідті? / Хіба ненавидячи любити? / Хіба ненавидячи кохати?* [9, с. 75]; *...і вся вона [мама] просмагла / від гару, вишневого сонця й розлуки, / журно всіхається витепленими очима* [9, с. 91].

Як свідчать зазначені вище контексти, такі індивідуально-авторські утворення дозволяють у лаконічній і незвичній формі розкрити складність та суперечність почуттєвої сфери.

Отже, у поетичному словнику Василя Стуса широко представлені антонімічні лексеми-емотиви, які репрезентують полярні почуття, душевні стани, психічні процеси та емоції, передають суперечливу сутність людських почуттів. Особливу виразність у досліджуваних текстах мають емотивні оксиморони, що живляються для передачі контрастного психічного стану індивідуума.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Языки и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Бондаренко А. І. Лексична парадигма «страждання» в поезії В. Стуса / А. І. Бондаренко // Мовознавство. – 1995. – № 2–3. – С. 47–54.
3. Бондаренко А. І. Поетична мова В. Стуса (експресивні емотивні змісти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. І. Бондаренко. – К., 1996. – 23 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) – С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

5. Неділько В. Я. Василь Стус. Доля, життя, поезія / В. Я. Неділько // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 2. – С. 21–30.

6. Папаурелите С. Особенности вербализации концепта *тоски* в литовском и русском языках / С. Папаурелите // Проблеми зіставної семантики. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – С. 153–156.

7. Сингаївська О. С. Типологія контрастивних одиниць у лексиці російської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. С. Сингаївська. – К., 1995. – 24 с.

8. Синельникова Л. М. Про мову емоцій у ліриці (на матеріалі української поезії 2-ої половини ХХ століття) / Л. М. Синельникова, Т. П. Терновська // Лінгвістика: зб. наук. пр. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 4 (10). – С. 183–193.

9. Стус В. Час творчості / Dichtensezeit / Післямова Стуса Д. В. / В. Стус. – К. : Дніпро, 2005. – 704 с.

Бобух Н. Н., Д. І. Морозова. Семантико-стилистическіе функції емотивних опозицій в поетических произведеніях Василя Стуса

В статтє исследовань семантико-стилистическіе функції емотивних опозицій в поетическом словаре Василя Стуса, рассмотрены поетическіе метафоры, базируючіеся на употребленіи семантическіи противопоставляемых лексем-эмотивов, описань эмотивные оксюморонные синтагмы.

Ключевые слова: антонимично-синонимическая парадигма, емотивная опозиция, метафорическое перенесение, оксюморонная синтагма, поетическая речь, стилистическіе функції.

Bobukh N. M., D. I. Morozova. Lexical oppositions in Vasyl Stus poetry

The article researches semantic and stylistic functions of emotive oppositions in the poetic language of Vasyl Stus. Poetic metaphors based on the use of semantically opposed lexis-emotives are examined and emotive oxymoron syntagms are described.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, emotive opposition, metaphoric transference, oxymoron syntagms, poetic language, stylistic functions.

УДК 821.161.2-1

Н. М. Борисенко

**МЕТАФОРА ЯК ОДНА З ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

(на матеріалі роману В. Шевчука «Ліс людей»)

На рівні мікропоетики, шляхом аналізу функцій і специфіки метафоричного мислення одного з найприкметніших українських прозаїків сучасності у статті вперше звернено увагу на присутню грань художньої своєрідності роману-триптиха, що дасть змогу глибше і системніше осягти культуру творчості Валерія Шевчука.

Ключові слова: колір, метафора, сутність, візуалізація, функція.

Як доводить аналіз тексту твору, однією з особливостей художнього письма його автора є метафоричність. Адже ключовою у системі мікропоетики є проблема оптичної метафори і головного способу її художнього наповнення – кольору, ті функції колористики, що визначають особливості метафоричного мислення Валерія Шевчука, які репрезентують художній світ письменника.

Цією якістю позначено і роман-триптих «Три листки за вікном», кожна з частин якого може прочитуватися і як окремий текст – самодостатній у своїй цілісності, – і як елемент художньої системи, що врівноважена взаємодією фрагментів.

Актуальність цього наукового дослідження зумовлена недостатнім вивченням питань естетичної природи роману, а також нерозробленістю підходів до даної наукової проблематики.

Мета та завдання статті полягає в тому, щоб з погляду мікропоетики дослідити, як функціонально діє колір у системі візуальної метафори, що органічно входить у контекст тропіки, прикметної для прозаїка, за якою чітко проступають риси культури творчості одного з найвідоміших митців сучасності.

У даній статті аналіз одного з найвагоміших тропів – метафори – здійснюється на матеріалі заключної книги триптиха, що має метафоричну розлогу назву «Ліс людей, або «Чорна книга» Киріяка Автомоновича Сатановського».

Поняттєвий, термінологічний зміст метафори на позначення, за Арістотелем, «перенесення незвичної назви або з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид, або за аналогією», за довгий час гуманітарного вжитку суттєво доповнився актуальними транслінгвістичними концептами. Однак цей складний процес науково-теоретичного розвитку не є послідовно впорядкованим, а від того нештучним, немодельним, а закономірно природним феноменом образотворення. Чимала кількість словникових статей, присвячених цій проблемі, здебільшого не відрізняються лише в одному: їх концептуальна суголосність полягає у визнанні метафори найпоширенішою чи одною з основних форм поетичного мовлення.

Досвід аналізу метафори у відносно автономних смислових космосах, а це окремі риторичні фігури, контекстуальні уривки, сюжетні періоди у сфері мікропоетологічного дослідження недвозначно з'ясував практику метафоричного застосування, його функціонального навантаження, а також правила метафоричного заміщення та інтерпретаційної норми розуміння.

На цьому шляху теоретичного осмислення зустрічається найменше каменів спотикання. Однак методологічна гіпотеза семантично аномальної або парадоксальної предикації, що трактується як інтеракційний синтез взаємозчеплення образних сфер, породжує інші перспективи та підходи, які суттєво збільшують тематичне поле вивчення метафори та її роль за межами окремих текстуальних структур. Як зазначають автори сучасного літературознавчого довідника «Nota bene», «сконцентровуючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвізуальніші чи найнесумісніші асоціації, метафора постає суцільним непочленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, не сприйнятий з погляду раціоналістичних концепцій. Метафора тут подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи за собою визнання нової реальності, розбудованої за естетичними принципами» [1, с. 456].

Логіка дослідження приводить до висновку, що новою реальністю, розбудованою за естетичними принципами, метафора у контексті художнього світу роману Валерія Шевчука «Ліс людей, або «Чорна книга»» проявляє себе надзвичайно своєрідно, навіть унікально. Ця унікальність полягає у способі текстуального образотворення, що відбувається не за принципом метафоричного інкрустування, що при аналізі епічного твору, на відміну від ліричного, активно сприяє аналітичному виокремленню певних смислових та емоційних пуантів, а розчинено, що якісно насичує не конкретний поетикальний рівень роману, а **відчутно впливає відразу на всю художню систему**.

Не випадково більшість дієслів на позначення рухів та дій головного героя є синонімічно близькими до дієслова *розчинятися* (зникати без сліду, щезати, перевтілюватися, ставати тінню).

Синхронність загального метафоричного впливу зумовлюється передусім протофабульним імпульсом до розуміння тексту, яким є **назва роману**. На відміну від перших двох романів, заголовками до яких є власні назви – імена центральних персонажів «Ілля Турчиновський» та «Петро Утеклий», останній твір номінативно роздвоєний. Традиція такої заголовкової моделі на сьогодні не поширена, але, якщо з'являється, то антипаційно зумовлює жанрово-стилістичну природу написаного. Класичною подібна назва є для філософського трактату, наприклад, «Лаокоон, або Про межі живопису і поезії» Г. Є. Лессінга та науково-теоретичні праці викладачів Києво-Могилянської академії – М. Смотрицького, К. Транквіліона-Ставровецького, І. Гізеля, а також Григорія Сковороди. Прикметно, що саме у таких текстах переважно теологічної тематики метафорика є майже канонічно обов'язковою, що допомагає по-новому аргументувати приписи та заповіді Вічної книги у межах християнської естетики, концептуальність якої ґрунтується на ідеї **візуальної метафори світла та темряви**, а також **метафори дзеркала**.

Цей невеликий історико-генетичний екскурс до специфіки заголовка роману є принципово необхідним, оскільки епіграфом до тексту Валерія Шевчука є слова К. Транквіліона-Ставровецького, автора одного з найбільш відомих філософських трактатів «Зерцало богословія»: «А я нині від лица свого спішно утікаю...». **Візуалізація невидимого, абстрактного, сутнісного**, за визначенням авторів культурологічної енциклопедії, – це «не просто одна із форм мислення, а дана людині властивість бути, перебувати, відчувати себе за межами власної суб'єктивності, «собою внутрішнім брати участь в артикуляції буття», а око, як вікно душі, «творить чудо, коли, залишаючись у темряві тіла, дозволяє душі сприймати навколишню красу Всесвіту» [2, с. 37].

У романі Валерія Шевчука «Три листки за вікном», тріадна структура якого, за авторським визначенням жанрової дефініції і застосуванням, утворює триптих (що, до речі, властиво більше поетичному або живописному творові, а не епічному), своєрідність візуальної метафори світу актуалізується саме у поетиці назви, семантичне коло якої передбачає введення *мотиву бачення, споглядання*, здійсненого розширенням назви до повноти граматично та пунктуаційно оформленого складного речення.

У першій частині заголовка ефект оптичного сприйняття досягається згадкою про «**вікно**», внутрішня форма якого у контексті фрази опрозорюється ети-

мологічними зв'язками до слова «**око**». У подальшому смислового розширенні – дієслівно підтверджується: «Три листки за **вікном** палали, наче жовті свічки, хоч сутінок погустішав; три дерева **побачив** я там, далі, куди **збирався продивитися**, три дерева на кінці дороги в кожного, адже життя постійно пульсує в трійній іпостасі...» [5, с. 1].

Прикметно, що в останньому творі триптиха «Ліс людей, або «Чорна книга» метафорика палаючих за вікном листків є автологічним розгортанням сюжету. Оскільки загальна назва роману не є повтореною у якомусь конкретному (одному з трьох) творів, то її емоційно-образна сила тотожно спрямована та є вагома у системі кожного твору, що проявляється в останньому **метафорично підкреслено**. А саме: листки – сторінки «**Чорної** книги», перший варіант якої був написаний до подій 1849 року, випадково згорають. Для автора рукопису Киріяка Автомоновича Сатановського ця втрата є справжньою трагедією – як смерть близької людини. Саме тому даний епізод передано персоналізовано: «**Загинув і мій рукопис, саме за ним я найбільше жалкував – самотньо й незахищено мені без нього зробилося**» [6, с. 337].

Характерно, що смерть людини, яка загинула у цій пожежі, відображено навпаки – як фізична реакція згорання, предметне знищення у переліку майнових втрат: «(згоріла при цьому моя скриня із книгами, трохи білизни про запас та інша одежа, зокрема парадна пара), але спопелів і сам палій, пішовши з димом у піднебесся» [6, с. 337].

За статистично-кількісними підрахунками, цікавою є така закономірність метафоричного процитованого уривка: *спрощення, зооморфізація* персонажного оточення. Бо люди навколо автора «Чорної книги», за його власними спостереженнями, є завжди подібними між собою, їх обличчя змінюються, перетворюючись на маски, вони не є індивідуальними, бо щоразу нагадують Сатановському обличчя вчителя історії, або хижий вишкір вовка, або комаху, а найбільше ті, які найдужче прагнуть бути оригінальними. Одноманітність людських натур у тексті роману рецептивно закріплюється домінуванням **сірого кольору**, який супроводжує образ людської тіні, яка є предметом особливого зацікавлення головного героя. Киріяк Автомонович Сатановський за своїм внутрішнім призначенням та надприродною здатністю є мисливцем за тінями. Саме тому метафора про ліс людей для нього набуває автологічного значення.

Як для будь-якого процесу полювання, головному герою важливо було **побачити слід, тінь** людини, яка у векторах взаємозворотності колористичної аксіології є межею **світлого** та **темного**, і обов'язково те темне, на що у Сатановського був майже рефлексивний інстинкт, внести в реєстр **чорних історій**. Характерно, що ця непереборна цікавість Киріяка Автомоновича до чорного кольору була свідомо обраним шляхом пізнання світу, моральною наукою: «Щоб остерегтися зла, треба те зло пізнати в іншому» [6, с. 336]. Однак це пізнання світу для Сатановського є догматично запрограмованим, з двох антагоністичних альтернатив він обирає **не світлу**: «Я не даремно так детально з'являю ваші історії у своїй «Чорній книзі»: чорні ви всі, і таких чорних немало» [6, с. 381], бо мав таку властивість **не бачити**, а помічати, спостерігати «світ тільки чорнобіло, решта відтінків та барв не сприймалася» [6, с. 632].

Оскільки сюжетне розгортання роману здійснюється завдяки автологізації

метафоричного припущення про світлий та темний бік людської натури, що для автора «Чорної книги» Сатановського семантично ототожнюється з **видимим** (*публічним, благопристойним, штучним, робленим*) та **невидимим** (*природним, тим, що є насправді*) **метафора-висновок**, якою закінчується кожна «чорна» історія, колористично офарблена саме так, як здійснено «полювання», тобто з погляду тіні, а отже – завжди **чорно**. Таким чином, від метафоричного епітета (прикметникового *називання* якості чи ознаки певного явища або предмета) – *чорні постаті, чорне волосся, чорні очі, чорна прірва, чорний звірик, чорний морок, чорний гумор, чорний парасоль* – цілком конкретно оформлюються у **чорне**, що переходить у категорію іменника, семантично субстантивується на основі асоціативних зв'язків між ознакою, для якого ця ознака є якісно визначальною.

Таким чином, головний герой «Чорної книги» – за логікою власної системи пізнання – доходить до метафори «чорного світу», яка, враховуючи вказівку на етимологію слова «світ», є оксюморонною.

Однак фінал роману розвивається вже незалежно від волі головного героя: після **яскраво-червоної пожежі**, сам колір якої навіював на героя панічний жах, однак метафорично сприймався як акт очищення, – йде **сніг**, що «покривав цілий світ, а в ньому живе й неживе. Очищав його й омолоджував. **Білив** усе **чорне** на землі і так готував пришествя *новому дневі*» [6, с. 702].

Прикметою колористики третьої частини історіософського роману Валерія Шевчука є не тільки контрастне застосування фарб з класичної палітри «між чорним і білим», але й ряд розмитих чи паліативних за принципом змішування відтінків візуальних образів, що найлегше надаються для втілення в оптичній метафорі та її різновидах.

Винахідливий Валерій Шевчук у романі-триптиху дав чимало зразків такої метафори, зміст якої системно і ґрунтовно осмислив Олександр Потебня у своїй праці «Із записок з теорії словесності»: «Необхідність метафори (чи метафоричного порівняння) проявляється особливо наочно в тих випадках, *коли нею виражаються складні і неясні ряди думок, збуджених непевною кількістю дій, слів тощо*. У «Війні і мирі» Л. Толстого Наташа, у розмові з матір'ю, прагне усвідомити те враження, яке на неї справили характери Бориса Друбецького і П'єра Безухова. Це зрозуміти може тільки той, на кого Борис і П'єр, з одного боку, і звичний окові он той столовий годинник, і темно-синє з червоним справляють дію, яка сходиться в темній глибині сприйняття. Це необхідний прийом, який *переводить складне у просте і робить це складне *maniabile*, таким, що ним можна орудувати*» [3, с. 205-206] (курсив наш. – Н.Б.).

Метафора, втім числі й оптична, у творчості Валерія Шевчука набуває статусу різних стилістичних фігур – таких, як *катахреза, оксюморон, персоніфікація, антитеза*, які «можуть розглядатися як її різновиди і модифікації...» [4, с. 136].

Саме цим зумовлена і своєрідна кольорова палітра, активно застосована у триптиху митця. Це пояснюється декількома причинами, серед яких першорядне місце посідає історіософський характер прози письменника й особлива манера передачі внутрішнього світу рефлексуючого героя, який доходить до істини через сумнів і вагання, через суперечливий і контроверсійний перебіг думок і почуттів, їх діалектичне зіткнення і протиборство.

Такого типу персонаж, закріплений в історичному просторі давнини, – ось

провідний типаж, для втілення якого саме перехідні метафори – оксюморон, катахреза, персоніфікація, антитеза – чи не найкраще служать. Досить послатися на один із прикладів, яким ледве не починається завершальна частина тріадного роману Валерія Шевчука. Це один із варіантів переростання метафори в оксюморон, постійного балансування автора «Лісу людей» між різновидами тропів, завдяки якому вдається передати змішані стани почувань героїв, їх діалектичні перебіги, критичні борсання думки, помежовий перехід від одного судження до іншого.

Через те проза Валерія Шевчука, зовні спокійна, внутрішньо вулканічна з точки зору вмотивування поведінкових моделей героїв, які активно пізнають життя в його суперечностях і дихотомії, у логіці противенств, як це маємо в романній трилогії «Три листки за вікном». Цю типологічну властивість художньої манери автора триптиха варто продемонструвати: «Так, я відчував злість. Злість до графа й графині, до цього мимовільного свого супутника, а може, й до цілого світу. Коли находило це на мене (Сатановського. – *Н.Б.*), **навіснів** – мені здавалося, що **роблюся наче бомба, готовий щохвилини вибухнути**, – **несамовитів і захлинався**, тільки гострим зусиллям волі стримував себе. **Не міг того з'являти назовні**, тож **перегоряв у собі** – такі спалахи переживав не раз. Ця злість **виросла з недавньої моєї втіхи**, бо і втіха була лиха. Ставав **холодний і закоцюблий, як крига**, і починав навіть самого себе побоюватися. Ось і зараз чекав, поки мине цей напад, – **на обличчі в мене ані кровинки не було**» [6, с. 381].

Отже, в системі візуальної метафори колір навантажений багатьма присутніми функціями, серед яких характеротворча і різнорідні форми психологізації – досить звичні, сказати б, традиційні, але є ряд чисто новаторських прийомів, за допомогою яких автор роману-триптиха вибудовує не тільки широкі образні ряди, глибоко проникаючи в оксюморонні стани і відчуття людини історично віддаленої, далекої епохи, як бачимо на прикладі «Чорної книги», або лісу людей (за метафоричним виразом), серед якого живе його герой – Киріак Сатановський, що є носієм як архаїчної, так і сучасної свідомості, глибинно і художньо переконливо представлені у романній системі, якою є «Три листки за вікном», в мікропоетичній сутності якої колір і візуальна метафора служать підложжям для вибудови естетичної конструкції.

Література

1. Гром'як Р. Т. Метафора / Р. Т. Гром'як // Літературознавчий словник – довідник “Nota bene”. – К. : Видавничий центр Академія, 2007. – С. 444.
2. Микешина М. Я. Метафора оптическая / М. Я. Микешина, М. Ю. Опенков // Культурология. XX век. Энциклопедия. – СПб. : Универсальная книга, 1998. – Т. 2. – С. 36–41.
3. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня // А. А. Потебня Теоретическая поэтика. – Харьков, 1905. – С. 132–319.
4. Тамарченко Н. Д. Словесный образ как функция поэтического текста. Параллелизм, метафора и символ. “Простое” (“нестилевое”) слово / Н. Д. Тамарченко // Теоретическая поэтика : понятия и определения : Хрестоматия. – М. : Высшая школа, 2001. – С. 132–155.

5. Шевчук В. О. Три листки за вікном : Роман-триптих / В. О. Шевчук. – К. : Радянський письменник, 1986. – 587 с.

6. Шевчук В. Три листки за вікном : [роман] / В. Шевчук. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 702 с.

Борисенко Н. Н. Метафора как одна из особенностей интерпретации художественного текста (на материале романа В. Шевчука «Лес людей»)

На уровне микропоэтики, путём анализа функций и специфики метафорического мышления одного из виднейших современных украинских прозаиков исследуется сущностная грань художественного своеобразия его романа-триптиха, что даст возможность более глубоко и системно осмыслить культуру творчества Валерия Шевчука.

Ключевые слова: цвет, метафора, сущность, визуализация, функция.

Borisenko N. M. Mrthaphor as one of features of interpretation of literary text (on material of novel of Valeriy Shevchouk the "Forest of people")

On the micropoetic level analyzing the metaphoric thinking functions and peculiarities of one of the prominent modern Ukrainian writer Valeriy Shevchouk, the author examines the essence of his novel-triptych to understand the writer's creativity culture deeper and more systemic.

Key words: colour, metaphor, essence, visualization, function.

УДК 811.161.2'42

Н. К. Войцехівська

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ ГЕНДЕРНИЙ КОНФЛІКТ

У статті висвітлюється гендерний підхід до проблематики внутрішніх особистісних конфліктів. Розглядаються види та умови виникнення внутрішньоособистісних конфліктів.

Ключові слова: дискурс, гендер, внутрішньоособистісний конфлікт, конфлікт неадекватної самооцінки, самоідентифікація.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. До актуальних проблем мовознавства зараховують опис різних типів дискурсивної діяльності.

Аналіз наукових досліджень та виокремлення ще недостатньо вивчених аспектів проблеми. Об'єкт цієї розвідки — конфліктний дискурс (внутрішньоособистісний, міжособистісний, міжгруповий і внутрішній груповий) — привертає увагу багатьох дослідників не лише у царині лінгвістики, але й психології, педагогіки, конфліктології, літературознавства тощо (праці Т. І. Вірченко, Ю. О. Давидової, О. О. Лисенкової, О. В. Козаченко, О. К. Рябкіної, Л. В. Солошук, Л. В. Чайки та ін.). Разом із тим, сучасній науці майже не відомі спроби інтеграції гендеру і конфліктології. Актуальність залучення даних гендерних досліджень до опису конфронтаційної мовленнєвої взаємодії пов'язана з тим, що «кожний конфлікт базується на статево-рольовій диференціації, що існує в

будь-якому суспільстві» [6].

Формулювання мети та завдань статті. За мету цієї розвідки поставлено опис взаємозв'язку гендеру і конфліктності на матеріалі внутрішнього особистісного конфліктного дискурсу.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Внутрішньоособистісний конфлікт, або конфлікт у площині інтраіндивідуального рівня, — це внутрішній стан людини, зумовлений її суперечливими уявленнями, мотивами і моделями поведінки [7], що сприймається та емоційно переживається людиною як значуща для неї психологічна проблема, яка потребує свого вирішення і зумовлює внутрішню роботу свідомості, спрямовану на його переборення [4, с. 59].

Внутрішні конфлікти — це як «дві людини сперечаються в одному тобі» і не можуть знайти точок дотику [4, с. 59]: «конфлікти між тим, що є, і тим, що хотілося б мати», «між тим, що ви бажаєте, і тим, чого не бажаєте», «між тим, хто ви є, і тим, ким хотіли б бути» [1, с. 45; 6 с. 1].

Внутрішні конфлікти пов'язані з ціннісно-сисловою сферою особистості і є відображенням протиріч між «Я-реальним» і «Я-ідеальним» [1, с. 46]. Це ніби розщеплення самосвідомості, роз'єднаність мотиваційної сфери особистості, що зумовлюється суб'єктивним і об'єктивними незбігом вимог до людини і очікувань від неї в різних життєвих сферах. Образно кажучи, це стан, коли «людина може володіти ніби двома самосвідомостями і кожній з яких відповідає своя «Я-концепція», своє емоційно-ціннісне ставлення до себе» [5, с. 3]. Іншим випадком внутрішнього конфлікту особистості вважається «втрата свого Я», коли «минулі дії, як і актуальні наміри і плани, не відповідають життєвій цілі», що призводить до їх знесмислювання [5, с. 3].

Окрім протиріччя між «Я-ідеальний» і «Я-реальний», що є базовим для більшості класифікації внутрішніх конфліктів, дослідники вказують також на диференціацію структур внутрішнього світу людини, що вступають у протиріччя, і містять: мотиви — «хочу», цінності — «треба» й самооцінку — «можу» [5, с. 59]. Так, героїня п'єси Лисого і Бубна «Він мене любить» Пиявка переживає внутрішній конфлікт жінки через незбіг між реальним і бажаним життям. Невдоволеність власною зовнішністю, посадою, сексуальною привабливістю призводить до конфлікту між «хочу» і «можу». Спокуслива й гарна в молодості (про це свідчить самохарактеристика: «Я в молодості зупиняла поглядом поїзди»), тепер Пиявка — невпевнена в собі жінка (про це говорить її емоційний стан: збудженість, знервованість, неконтрольованість власних дій, істеричне емоційно забарвлене мовлення). Розв'язання внутрішнього конфлікту незадоволеної жінки, яка любила і хоче переконати себе, що й нині бажана для чоловіка з минулого, Пиявка знаходить у своєму бажанні оволодіти 25-річним хлопцем. Конфлікт не розв'язується, а лише констатується, хоч оптимістично звучить авторське пояснення: «Далі буде».

Оскільки внутрішніх конфліктів особистості в чистому вигляді не існує, слід наголосити на їх зумовленість через соціальне середовище. У зв'язку з цим внутрішні конфлікти варто членувати на конфлікти, що виникають як результат переходу об'єктивних протиріч у внутрішній світ та конфлікти, що виникають із протиріч внутрішнього світу особистості й відображають ставлення

людини до навколишнього середовища [4, с. 59]. Широкої популярності, крім того, набули рольовий конфлікт працюючої жінки, конфлікт страху перед успіхом та екзистенціонально-гендерний конфлікт.

Зазначені різновиди внутрішніх, психологічних конфліктів «мають місце, незалежно від типу гендерної ідентичності» [1, с. 50], хоча здебільшого притаманні жінкам. Вони нерідко стають результатом переживань жінкою міжособистісного зовнішнього конфлікту. Напр., у «драмі» Т. Іващенко «Таїна буття» внутрішній конфлікт Ольги Хоружинської, дружини Івана Франка, розгортається паралельно з міжособистісним родинним протистоянням. Причина протиріч у відсутності любові з боку Франка та різновекторності поглядів Івана й Ольги на шлюб. Брак уваги та ніжності з боку чоловіка, роль «товаришки і помічниці в працях літературних» призвели Ольгу до розчарування: *«Виявляється Франкові байдуже, що їсти! Обідає він завжди з книгою... Або з часописом. ...Минуло лишень 2 місяці нашого подружнього життя. А мені здалося, що Іван про мене забув. ... Іваночку! Іваночку! Облиш працювати. У тебе є молода дружина»*. Терпіння жінки стало уриватися, коли вона дізналася, що весь час її чоловік любив Ольгу Рошкевич. Прихований конфлікт починає оприявлюватися і загострюватися, знаходить свій вияв у негативно-байдужому ставленні дружини до чоловіка (вона перестає про нього дбати) й дітей, зумовлює роздратування Івана у відповідь. Спершу цей конфлікт не був розв'язаний, а знятий: Ольга Франко стала лікувати слабкі нерви: *«хвороба почала прогресувати, і я не змогла бути поруч з чоловіком впродовж останніх років його життя. <...> Та й навіть коли я була вдома, прірва між нами не зменшувалась»*. Остаточо конфлікт розв'язався тільки, коли жінка дізналася про заповіт Ольги Рошкевич покласти до труни листи Івана Франка. Тоді Хоружинська приходять до розуміння: *«...Хіба в тому була твоя чи його провина, що доля роз'єднала вас? Прости мені, Ольго Рошкевич!»*

Синкретичний (внутрішній ↔ зовнішній) характер конфлікту розгортається «на тлі загальнолюдських зовнішніх конфліктів добра і зла, любові і ненависті, самотності у коханні, самопожертви і пристосування, життя і смерті та ін.» [8]. Самотність в суспільстві, в родині, в стосунках підштовхує людину до кардинальних чи безглузких вчинків, до перерозгляду свого існування, стосунків в родині, ставлення до самої себе. Прикладом може служити героїня п'єси Неди Нежданой «Самогубство самотності» ВОНА. Зневірена у коханні та чоловіках, у стані відчаю, жінка вирішує покінчити життя самогубством, щоб заглушити свій біль і самотність.

Як правило, внутрішній психологічний конфлікт жінки із собою та навколишнім світом відображає відношення $Я \leftrightarrow Я$, $Я \leftrightarrow \text{Суспільство}$ (зауважимо, що досить часто роль суспільства звужується до сімейного кола, чи кола близьких людей, чи тільки однієї людини, яка здатна змінити світогляд і напрямок подолання проблеми, а розв'язання цього конфлікту має призвести до гармонії із власними почуттями, думками, переживаннями [8]). У цьому випадку, жінці варто знайти порозуміння не лише з партнером (представником протилежної статі), але й з самою собою, тобто самоідентифікуватися.

Під самоідентифікацією особистості розуміється «комплексна діяльність людини із самовизначення, результатом якої є тотожність людини з самою собою. Тотожність передбачає співвіднесення себе як «Я» з істинним «Образом

Я». Відповідно, самоідентифікація, як процес вироблення «Образу Я», передбачає уявлення про істинне й помилкове «Я». Це уявлення народжується в процесі самовизначення, пошуку самоідентичності» [3, с. 222]. Серед важливих функцій самоідентифікації називають «відбір нових особистісних та соціальних цінностей в структуру ідентичності; визначення індивідом значення та цінності нових елементів ідентичності та співставлення їх з попередніми соціальними цінностями, що також входять до структури ідентичності» [3, с. 223].

Проблема самоідентифікації особистості порушена в п'єсі Б. Жолдака «Чарований Запорожець». Козак Михась переживає внутрішній конфлікт, суть якого полягає у невідповідності бажаного і реального (між «хочу» і «можу»). Самозакоханий, зачарований власною вродою юнак вбачає її призначення і цінність у зваблюванні дівчат. Маємо приклад тілесної самоідентифікації, що часто розглядається як нижчий, пов'язаний з біологічними особливостями організму, етап. Процес самоідентифікації козака починається після того, як русалка Роксана зваблює Подобизну і зтягує її на глибину. Утрата Подобизни не випадкова: процес тілесної самоідентифікації вимагає від людини представити собі власне тіло як зовнішній об'єкт, тобто вийти за його межі. Крім того, самоідентифікація вимагає самопізнання, що пов'язане з формуванням оцінних характеристик, які складаються в певну самооцінку людиною себе. Найважливішим фактором самопізнання є комунікативні відносини з Іншим, формування у свідомості співіснуючих «образа мого тіла для мене» і «образа мого тіла для Іншого». Між цими образами у свідомості Михася виникає конфлікт, і він наважується пірнути в озеро: *«Ні, якимось воно в похід самому виступати без відображення не годиться»*. Так відбувається загострення внутрішнього конфлікту і переструктурування ідентичності. На Січі Михась швидко забуває про нове захоплення, що свідчить про вплив Роксани на самоідентифікацію особистості на професійному та національному рівні. Не випадково надалі Михась замальовується як козак, який усвідомлює свою національну приналежність (напр., його заклики *«Мову, кажу, мову рідну треба вчити!»*, *«Не дамо Русі вигибіти!»*). Завдяки цій самоідентифікації розв'язується внутрішній конфлікт Михася, який не сумнівається в тому, що мова — засіб соціокультурної самоідентифікації. Отже, йдеться про такі прояви самоідентифікації, як: особистісна з акцентом на тілесну (Михась пізнає й оцінює не лише власну зовнішність, а й статеву приналежність, унаслідок чого усвідомлює свою чоловічу привабливість) та соціокультурна самоідентифікації.

Як бачимо, переживання особистістю своєї неоднозначності, складності внутрішнього світу, усвідомлення мінливості власних бажань і потягів, неможливості їх реалізації, коливання самооцінки, боротьба мотивів — все це є простором внутрішніх конфліктів [1, с. 46]. Причини внутрішньо особистісної конфронтації також полягають у невідповідності поведінки жінок і чоловіків певним стереотипам, а також у екзистенціальній кризовій ситуації.

Найяскравішим проявом зіткнення традиційних вимог до рольової поведінки жінки слугує феномен, що описаний у соціально-психологічній літературі як «рольовий конфлікт працюючої жінки». Він виникає внаслідок великої кількості соціальних ролей і нестачі фізичних ресурсів жінки для їх повноцінного виконання. Негативна самооцінка сумісництва ролей у професійній та сімейній сфе-

рах призводить до цілого комплексу суб'єктивних негативних переживань, особливо почуття провини щодо дітей, чоловіка, роботи, самої себе. Прикладом чоловічого внутрішньоособистісного конфлікту може бути незбіг індивідуальних типів характерів стандартним очікуванням суспільства. Це — чоловіки із зовнішніми ознаками ідеалу чоловічої краси, у яких частіше спостерігається тривожність, депресія, зниження самооцінки і стрес, аніж у чоловіків звичайної зовнішності.

Екзистенціальна кризова ситуація пов'язана з основами існування людини, пошуком смислу буття, проблемами відношень зі світом. Цей конфлікт може бути зніційований подіями, що несподівано ставлять людину «обличчям до обличчя» з фундаментальними питаннями її життя, напр., прийняття важливого рішення, руйнування деяких фундаментальних моделей поведінки або способів взаємодії з іншими. Так, чоловіки, що сприймають професійну діяльність і кар'єру як єдине й найголовніше призначення свого життя, опиняються в ситуації екзистенціонального конфлікту у випадку втрати роботи або виходу на пенсію. Жінки, реалізуючи «істинно жіноче призначення» бути матір'ю і берегинею домашнього вогнища, часто переживають екзистенціональну кризу в період психологічного відділення від сім'ї дорослих дітей.

Екзистенціональний конфлікт вимагає від людини переосмислення власного життя. Подолання внутрішньоособистісного протиріччя — як чоловіками, так і жінками — розглядається як дії, спрямовані на зниження гостроти суперечностей, відновлення узгодженості внутрішнього світу особистості, досягнення внутрішньої рівноваги і стабільності. Однак інколи внутрішні конфлікти настільки «сильні», що єдиним шляхом їх розв'язання виступає фізичне усунення суб'єкта. Напр., внутрішній конфлікт емігранта, який приїхав шукати щастя у США, Вані — це конфлікт «між Сходом та Заходом у метафізичному сенсі», це «конфлікт людини, яка залишила свою країну, але не до кінця прийняла країну, в якій живе» [2, с. 200]. Ознаками внутрішнього конфлікту стали сумніви про доречність еміграції («А може, не нада, було, Зіна? <...> До Америки їхати нам?»), що з погляду психології характеризується як рольовий конфлікт між «треба» і «треба». Гострота конфлікту полягає в його розв'язанні через фізичну загибель Вані, у змарнованості людського життя (В. Махно. Coney Island).

Висновки. Внутрішній конфлікт особистості — це зіткнення протилежних тенденцій, потреб, принципів, інтересів, мотивів; невідповідність між можливостями та бажаннями особистості, між образами «Я реального» та «Я ідеального», між особистістю та «роллю», яку ця особистість змушена виконувати, між рівнем самооцінки індивіда та реальністю, що виникає через внутрішні проблеми особистості чи під тиском зовнішнього середовища. Такий конфлікт переживається обома статтями, хоча для жінок він більш характерний.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним є подальше гендерне дослідження конфліктного дискурсу (зокрема, міжособистісного) з погляду вікових, індивідуальних особливостей мовців, їхніх соціальних і комунікативних ролей, стратегій, тактик і прийомів поведінки в діалозі.

Література

1. Боброва Л. Г. Вплив типу гендерної ідентичності на внутрішні конфлікти

студентів — майбутніх психологів / Л. Г. Боброва // Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. Проблеми сучасної психології. – 2012. – Вип. 18. – С. 43–52.

2. Вірченко Т. І. Художній конфлікт в українській драматургії 1990—2010-х років / Т. І. Вірченко. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 336 с.

3. Гребенюк М. Самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості / М. Гребенюк // Проблеми сучасної психології. — 2010. – Вип. 8. – С. 219–228.

4. Иванова И. А. Внутриличностный конфликт и способы его разрешения / И. А. Иванова, В. Г. Богуславская // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – Вип. 3 (77). – 2009. – С. 59–62.

5. Козаченко О. В. Психологічні механізми внутрішньоособистісних конфліктів / О. В. Козаченко // Збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля. – № 3 (23). – 2009. – Режим доступу: psjournal.snu.edu.ua/index.php?do...3232009

6. Клецина И. С. Психология гендерных отношений / И. С. Клецина. – СПб. : Алетейя, 2004. – 408 с.

7. Степанова Л. Г. Внутриличностный гендерный конфликт в контексте семейных отношений / Л. Г. Степанова // Семья в России. – 2007. – № 4. – С. 50–56. – Режим доступу: <http://mycoach.at.tut.by/self.html>

8. Ткалич А. М. Конфлікт та герой у творах сучасних українських жіночк-драматургів / А. М. Ткалич // Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2012. – Т. 4, вип. 10. – С. 190–194.

Войцеховская Н. К. Внутриличностный гендерный конфликт

В статье освещается гендерный подход к изучению внутренних личностных конфликтов. Рассматриваются виды и условия возникновения внутриличностных конфликтов.

Ключевые слова: *дискурс, гендер, внутриличностный конфликт, конфликт неадекватной самооценки, самоидентификация.*

Voitsekhivska Natalia K. Gender Intrapersonal Conflict

The article deals with the gender approach to the problem of intrapersonal conflicts. Types and conditions of intrapersonal conflicts are considered.

Key words: *discourse, gender, intrapersonal conflict, a conflict of inadequate self-appraisal, self-identification.*

УДК 316.454.5

І. В. Грабовська

**МЕТАКОМУНІКАТИВНІ АВТОЦЕНТРИЧНІ ПИТАННЯ
В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Статтю присвячено розкриттю механізму підтримування мовленнєвої інтеракції комунікантів за допомогою метакомунікативних автоцентричних

питань в англomовному діалогічному дискурсі. Визначено прагматичні особливості автоцентричних питань як засобу організації процесу спілкування.

Ключові слова: метакомунікативне питання, автоцентричне питання, мовленнєвий контакт.

Закономірним розвитком вивчення діалогічного дискурсу є поворот у лінгвістиці від досліджень значущого комунікативно-інформативного мовленнєвого матеріалу до більш активних студій інформативно збіднених виявів фатичної та регулятивної комунікації [1; 2; 4; 5], що забезпечують успішну мовленнєву взаємодію співрозмовників. У цьому контексті все більший інтерес викликає фатична метакомунікативна функція мови, яка актуалізується за допомогою спеціально призначених для цього засобів мовлення. У фокусі нашої розвідки знаходяться питальні за формою конструкції, що реалізують найбільш характерний для діалогічного дискурсу вид структурно-сислового зв'язку реплік співрозмовників. Це так звані метакомунікативні питання (далі – МКП), призначення яких полягає у встановленні, підтримуванні і завершенні мовленнєвого контакту як системи зв'язків акустичного, психологічного та соціально-етикетного характеру, що забезпечує успішний перебіг процесу комунікації.

До контактопідтримувальних МКП мовця належать автоцентричні питання, що використовуються з метакомунікативною метою привернення уваги слухача до повідомлення, яке передається. За своєю адресованістю автоцентричні питання подібні до риторичних питань. Спільним, що об'єднує ці два типи МКП, є те, що незалежно від спрямованості на II особу, яка експліцитно міститься в автоцентричних питаннях, їх прагматична спрямованість сприймається як така, що стосується не II особи, а I особи, тобто самого мовця.

У термінах окремих дослідників автоцентричні питання (“self-addressed questions” [8, p. 295]) розглядаються як: а) риторична фігура *ratioinatio* (лат. ‘спокійно мислити, мислити за допомогою питань’) – питання, адресовані мовцем самим до себе [7]; б) рефлексивні питання – питальні за формою висловлення, звернені до самого себе, на які мовець не передбачає отримати відповідь [3] або сам хоче дати відповідь [4, с. 107]; в) питання-міркування (*ratioinative questions*) [6, p. 826], що спрямовані на самого адресанта і не передбачають відповіді; г) рефлексивні риторичні питання – питальні за формою висловлення, за допомогою яких мовець роздумує про незрозумілі для нього життєві явища [2, с. 106]. Функціональні особливості таких питань дозволяють віднести їх до питань з нестандартною семантикою.

Таким чином, під автоцентричним питанням ми будемо розуміти питання мовця до самого себе, або такі, на які лише сам адресант спроможний дати відповідь. Домінуючою прагматичною функцією автоцентричного питання є привернення уваги адресата до змісту повідомлення.

Адресоване мовцем собі автоцентричне питання створює ефект реальної діалогічності. (Пор. англ. “To have a dialogue with oneself as a way of sharing oneself with another” [8, p. 295]). Автоцентричні питання являють собою “монолог з внутрішнім діалогом чи діалог в монолозі” [2, с. 103], автор якого одночасно виступає у ролі мовця і в ролі слухача. Наприклад:

(1) *Clementine: Do I end it? Should I give it more time? I'm not happy, but what do I expect? Relationships require work. You know the drill. The thing that I keep coming back to is, I'm not getting any younger, I want to have a baby... at some point... maybe... right? So then I think I should settle – which is not necessarily the best word – I mean, he's a good guy. It's not really settling. Then I think maybe I'm just a victim of movies, y'know? That I have some completely unrealistic notion of what a relationship can be. [...]*

Mierzwiak: I think I know. I think we can help (Kaufman, Gondry. *Eternal Sunshine of The Spotless Mind*).

Контактопідтримувальні метакомунікативні автоцентричні питання *Do I end it? Should I give it more time? I'm not happy, but what do I expect?* спрямовані до адресата. Але він не може дати відповіді на них, оскільки не знає її. МКП стосуються особистого життя мовця, її досвіду та почуттів, які є невідомими співрозмовнику.

У наступному епізоді мовленнєвої взаємодії відповіді на автоцентричні питання експліцитно даються самим мовцем. Наприклад:

(2) *Larry: I don't know where it all leaves me. Sy's death. Obviously it's not going to go back like it was. Rabbi Nachtner. Mm. Would you even want that, Larry? No, I – well yeah! Sometimes! Or – I don't know; I guess the honest answer is I don't know. What was my life before? Not what I thought it was* (Coen J., Coen E. *A Serious Man*).

Організуюча роль автоцентричних питань полягає в актуалізації певної частини інформації, що передається; приверненні уваги співрозмовника до викладених фактів, ідей; заклику до порозуміння, довіри. Наприклад:

(3) *Mitch: What am I doing...? In this case I answer... This isn't my life...*

Voice: Good evening, Mr. Lockwood... (Lucas, Moore. *The Change-Up*)

Автоцентричне питання *What am I doing...?* стає атрактантом уваги адресата.

Клішовані автоцентричні питання можуть бути представлені питальними конструкціями типу *Why should I?, How can I?, How can I move on?, How do I do that?* тощо, на які сам мовець відразу дає відповідь, вказує яким чином, що за причина, аргументує, заохочує слухача до співучасті. Наприклад:

(4) *Kurt: Why should I care about protecting Pellit's name when his own son doesn't? There's a million jobs out there.*

Dale: The world is your oyster (Markowitz. *Horrible Bosses*).

Автоцентричні питання, виражені конструкціями *Why should I?, How can I?* супроводжуються вказівкою причини: *Because there is no reason why I should [care about something]*.

Іншим типом МКП є питання, які мовець оприлюднено ставить до самого себе, і на які він сам хоче або лише він сам спроможний дати відповідь. Це – питання, пов'язані з діяльністю пам'яті, фактами з особистого життя, результатами власного досвіду. Ми визначаємо їх як автоцентричні, оскільки вони спрямовані на самого себе. Ці висловлення стають атрактантами уваги адресата. Забувши або ж згадуючи про щось, мовець говорить про це вголос. Наприклад:

(5) *Kumar: Okay, where was I? Oh yes. More symptoms of pancreatitis. Um...decreased bowel sounds, possibly fever, dehydration, and sometimes even shock.*

Dr. Woodruff: Mr. Patel. This is supposed to be a proper interview (Hurwitz, Schlossberg. Harold and Kumar Go To White Castle).

Зізнання в своїй забудькуватості типу *What did I just say?, What did I just say about ...?, Okay, where was I?* не дуже потрібні слухачеві, вони підсвідомо впливають на слухача, активізують його увагу, інтимізують процес спілкування, що сприяє підтримуванню мовленнєвого контакту.

Контактопідтримувальні автоцентричні МКП мовця здійснюють регулятивні дії на організаційному та іллокутивно-інтенційному рівнях, щоб переконатись в наявності фізичного, емоційного, модального і соціально-етикетного контакту та активізувати мовленнєву діяльність слухача. Вони володіють здатністю впливати на погляди та переконання співрозмовника, фокусувати його розумову та мовленнєву діяльність на окремих епізодах оповіді, здійснюючи, таким чином, регулятивну діяльність іллокутивно-інтенційного характеру. Перспективами даного дослідження можуть бути вивчення інших функцій, що реалізуються автоцентричними МКП, а також з'ясування особливостей функціонування автоцентричних МКП у різних типах дискурсу.

Література

1. Косенко Ю. В. Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англійського художнього дискурсу): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ю. В. Косенко. – Суми, 2008. – 225 с.

2. Линдстрем Е. Н. Классификация русских вопросительных по форме высказываний на базе прагматически обоснованной универсальной модели: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. Н. Линдстрем. – Петрозаводск, 2003. – 189 с.

3. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения: общий вопрос (главным образом на материале современного русского языка) / П. Рестан. – Осло : Universitetsforlaget, 1972. – 880 с.

4. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. Д. Чхетиани. – К., 1987. – 203 с.

5. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв. : [монография] / И. С. Шевченко. – Харьков : Константа, 1998. – 168 с.

6. A Comprehensive Grammar of the English Language / [Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik]. – London : Longman, 1985. – 1779 p.

7. Lanham R. A. Handlist of Rhetorical Terms / Richard A. Lanham. – California : University of California Press, 1991. – 205 p.

8. Mulholland J. Handbook of Persuasive Tactics: A Practical Language Guide / Joan Mullholland. – New York : Routledge, 1994. – 402 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

Coen J. A Serious Man [Електронний ресурс] / Joel Coen, Ethan Coen. – 2007. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/A-Serious-Man.html>

Hurwitz J. Harold and Kumar Go to White Castle [Електронний ресурс] / Jon Hurwitz, Hayden Schlossberg. – 2003. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Harold-and-Kumar-Go-to-White-Castle.html>

Kaufman Ch. Eternal Sunshine of the Spotless Mind [Електронний ресурс] / Charlie Kaufman, Michel Gondry. – 2003. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Eternal-Sunshine-of-the-Spotless-Mind.html>

Lucas J. The Change-Up [Електронний ресурс] / Jon Lucas, Scott Moore. – 2009. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Change-Up,-The.html>

Markowitz M. Horrible Bosses [Електронний ресурс] / Michael Markowitz. – 2010. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Horrible-Bosses.html>

Грабовская И. В. Метакоммуникативные автоцентрические вопросы в современном англоязычном диалогическом дискурсе

Статья посвящена раскрытию механизма поддержания речевой интеракции коммуникантов с помощью метакоммуникативных автоцентрических вопросов в англоязычном диалогическом дискурсе. Определены прагматические особенности автоцентрических вопросов как средства организации процесса общения.

Ключевые слова: *метакоммуникативный вопрос, автоцентрический вопрос, речевой контакт.*

Grabovska I. V. Metacommunicative Self-Addressed Questions in Modern English Dialogic Discourse

This article focuses on the revealing the mechanism of maintaining speech interaction by means of metacommunicative self-addressed questions in modern English dialogic discourse. Pragmatic features of metacommunicative self-addressed questions as means of organization of the communicative process are established.

Key words: *metacommunicative question, self-addressed question, speech contact.*

УДК 811.161.2'367.321

О. В. Гурко

**СТВЕРДЖУВАЛЬНІ МОДАЛЬНІ СЛОВА ТА РЕЧЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ)**

Проаналізовано стверджувальні речення, представлені модальними словами, та виділено семантичні розряди реальних і гіпотетичних модальників. З'ясовано, що модальні слова зазвичай зберігають структуру повнозначних слів та за допомогою характерних синтаксичних ознак їх можна легко диференціювати в тексті.

Ключові слова: *стверджувальні речення, модальні слова, слова-речення, реальні модальники, гіпотетичні модальники.*

Вивчення мови тісно пов'язане з осмисленням слів як одиниць, що мають певну форму і зміст. Воно передбачає насамперед їх поділ на окремі лексикограматичні класи, який відбувається на основі виявлення спільних лексичних, морфологічних і синтаксичних ознак. Правильне потрактування семантики сло-

ва та чітке диференціювання його синтаксичних функцій у реченні є одним з факторів, що дає змогу безпомилково визначити категорійний статус кожного окремо взятого слова [13, с. 56].

Проте до цього часу в мовознавстві спостерігають випадки, коли те саме слово, вжите в ідентичних контекстах, уналежнюють до різних лексико-граматичних категорій слів. Це стосується переважно невідмінюваних слів і передусім тих, що традиційно зараховують до неповнозначних (або службових) частин мови (часток та сполучників). Не мають чіткого витлумачення й модальні слова. Саме потрактування їх сутності та виокремлення стверджувальних модальників і зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

О. Х. Востоков, О. О. Шахматов, В. О. Богородицький зазвичай розглядають їх у своїх працях як прислівники. О. Х. Востоков виділяв стверджувальні (*дійсно, правда, істинно*) та вірогідні (*може, можливо, очевидно*) прислівники [4, с. 104]. О. О. Шахматов модальні слова на зразок *здається, можливо, очевидно*, які поєднувалися з формами дійсного способу дієслів, уналежнював до вірогідного способу дієслів [14, с. 354].

Д. М. Овсянико-Куликовський називав їх «вставними прислівниками» [12, с. 296], а І. І. Мещанінов вказав на їх відмінність і від прислівників, і від слів категорії стану за синтаксичною функцією [10, с. 289], тобто мовознавець фактично виокремив ці слова серед інших частин мови.

На думку В. В. Виноградова, модальні слова – це окремий розряд лексичних одиниць, що утворився під час постійного використання форм різних частин мови у вставній функції з метою вираження ставлення мовця до об'єктивної дійсності і не лише до змісту, а й до форми висловлювання [3, с. 594].

І. Г. Милославський зазначає, що є чотири групи невідмінюваних слів, серед яких він виокремлює й модальні. Науковець розглядає модальні слова як самостійну частину мови, що стоїть поруч з іншими повнозначними невідмінюваними частинами мови [11, с. 354].

Попри широкий спектр дослідження модальних слів, у лінгвістиці питання щодо визначення статусу модальних слів та словосполучень залишається дискусійним. У пропонованій статті маємо *на меті* скласифікувати стверджувальні речення, представлені модальними словами. *Матеріалом* для аналізу стали твори українських письменників XIX та XX століть, серед яких Олесь Гончар, Михайло Стельмах, Микола Хвильовий, Панас Мирний.

У нашій роботі погоджуємося з думкою В. О. Горпинича, який модальними називає такі специфічні повнозначні слова, що виражають суб'єктивну модальність, не бувають членами речення й граматично та інтонаційно відокремлені від інших слів у реченні [6, с. 243]. Мовознавець відзначає те, що модальні слова виділяють на основі спільності категорійного значення, граматичних властивостей та функцій.

Відомо, що модальні слова характеризуються певними семантико-граматичними ознаками, що зумовлюють їх стилістично-виражальні особливості порівняно з іншими лексичними засобами мови. Такою ознакою є насамперед вставна функція та нефіксована позиція в реченні. Модальні слова можуть прилягати до будь-якого компонента висловлювання, надаючи йому або реченню в цілому різноманітних смислових чи емоційних відтінків [5, с. 91].

Контекстуальна незалежність модальної функції передбачає використання таких слів у різних ситуаціях і типах висловлювання. Їх семантико-стилістична вага значною мірою визначається суб'єктивністю вираженого модального значення. Вона полягає в безпосередній співвіднесеності властивого реченню модального значення з настановою мовця, його суб'єктивною оцінкою. Крім того, модальне слово несе додаткову інформацію про характер, особливості світосприймання суб'єкта мовлення, оскільки виражає його інтелектуальне ставлення до висловленого, а також почуття, емоції, побажання [2, с. 77].

В. О. Горпинич зазначає, що категорійне значення «ставлення мовця до предмета думки» формують на основі значної кількості модальних відтінків, які поділяють на дві групи: а) модальники зі стверджувальною семантикою (без сумніву, дійсно, звичайно, точно, безумовно, правильно, вірно, правда, факт, насправді та ін.), що виражають упевненість мовця в реальності повідомлення, тобто виражають реальну модальність; б) модальники з гіпотетичною семантикою – непередбачуваною (здається, очевидно, можливо, видно, напевно, може), коли мовець лише передбачає можливість висловлюваного, але не впевнений у його реальності. Це гіпотетична модальність. Виділяють такі семантичні розряди реальних і гіпотетичних модальників [6, с. 273]:

1) слова, що виражають упевненість (безперечно, безумовно, справді, зрозуміло, без сумніву, природно, правда, звичайно), наприклад: «**Справді**, Воронцов ніколи не скаржився, а йому скаржилися всі, і він сам це вважав цілком нормальним» (О. Гончар, с. 9), «**Звичайно**, я не раджу тобі бути поганим воїном або ховатися за чужі стіни» (О. Гончар, с. 12), «Не викидай, Хомо! Іншим разом Хаєцький, **безперечно**, зважив би на Маковееві просьби» (О. Гончар, с. 141).

2) слова, що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (напевно, принаймні, очевидно, здається, либонь, певно, можливо, може, мабуть), наприклад: «... ось вони вперлися в Козачу могилу і на ній заворушився коцавий вітряк; він, **здається**, черкає кінцями крил передсонячні смуги і підіймає вище досвітню завісу» (М. Стельмах, с. 23), «Ось на Камчатці, **певно**, про нього не думають?» (М. Стельмах, с. 36).

3) слова, що вказують на джерело думки чи повідомлення (кажуть, мовляв, чую, бачу, чутно, по-моєму, за словами, на думку, як кажуть, на мій погляд, як на мене), наприклад: «**Кажуть**, сонця там мало» (М. Стельмах, с. 40), «На плечах у нього міцно сидить рухлива лобата голова, яка, **за словами** Сагайди, готувалася людині-велетневі, а опинилася помилково у Маковейчика» (О. Гончар, с. 25), «Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття направо й наліво, **по-моєму**, кінець кінцем мусять відчувати себе злидарями» (О. Гончар, с. 35).

4) слова, що виражають емоційність мовця до змісту висловленого (ясна річ, чого доброго, на щастя, на радість, на жаль, на диво, шкода), наприклад: «Може, крацу маєте? – **На жаль**, не маю» (М. Стельмах, с. 37), «**Шкода**, коли б наш досвід, здобутий такою ціною, пропав, загубився» (О. Гончар, с. 50), «**Чого доброго**, занастять сина» (Панас Мирний, с. 34).

5) слова, що виражають звертання до співбесідника (погодьтеся, дозвольте, бачите, уявіть собі, зверніть увагу, прошу вас, чуєте, повірте, бачили), наприклад: «Живий чоловік, **чуєте**, про живе має думати» (М. Стельмах, с. 24),

«*Дозвольте, я піду на двері*» (О. Гончар, с. 66), «*Прошу вас, обережіться, — ледве міг розібрати Брянський*» (О. Гончар, с. 51).

б) слова, що вказують на чужі думки, висловлювання, стиль і їх оцінку (буквально, так би мовити, за Жовтобрюхом, так звані), наприклад: «*На їхній погляд, це не що інше, як помахування дерев'яними шаблями*» (М. Хвильовий, с. 34).

7) послідовність, порядок думок (по-перше, по-друге, далі, нарешті, і останнє, на закінчення), наприклад: «*Гай ще більше примружився і говорив далі, з своєю соромливою делікатністю, якою взагалі вражали Черниша його селюки-бійці*» (О. Гончар, с. 17), «*Нарешті, його увагу привернула жовта гарнецька тачанка*» (М. Стельмах, с. 31), «*Будинок готелю був, по-перше, високий і міцної старовинної кладки, а по-друге, наріжний; маючи його в своїх руках, батальйон, власне, мав би своєрідний зручний трамплін для того, щоб оволодіти новим кварталом*» (М. Стельмах, с. 111).

8) наслідок, висновок, зв'язок з попереднім висловлюванням (навпаки, отож, отже, взагалі, словом, значить, виходить), наприклад: «*Отже... вперед на захід?*» (О. Гончар, с. 15), «*Значить, у них там командир батареї земляк, і йому шкода свого села*» (О. Гончар, с. 14), «*Отже, виходить, ти ідеаліст? — запитує Черниш, усміхаючись*» (О. Гончар, с. 35).

Отже, модальники – це повнозначні слова, яким властива своя самостійна номінативна функція. Найчастіше вони виконують функцію вставних слів та можуть уживатися як слова-речення.

Кількісно досить об'ємна група стверджувальних речень представлена модальними словами: *добре, гаразд, точно, без сумніву, правильно, звичайно, абсолютно* і под. Кожне з таких нечленованих речень виражає спільне для них модальне значення згоди. Водночас згода за певних комунікативних ситуацій може бути повною, часто водночас і прямою, в інших же випадках – частковою, виражаючись ухильно, невпевненою [8, с. 221].

Серед модальних слів, представлених стверджувальними словами-реченнями, виокремлюємо такі групи:

а) власне модальні слова, до яких ми зараховуємо лише такі вставні слова, які, втративши прямий граматичний зв'язок з тими частинами мови, від яких утворилися, вживаються в певних типах висловлювань і надають їм різних відтінків значень (*напевне, зрештою, мабуть*). Власне модальні слова зазвичай стосуються всього речення. Проте П. С. Дудик зазначає, що в окремих випадках уживання, набуваючи предикативних ознак, вони можуть функціонувати як самостійні синтаксичні одиниці – слова-речення [7, с. 230]: «*Ви з ним давні знайомі? – Звичайно*» (О. Гончар, с. 45), «*Заснула? – спитався Кирило, підвівши голову. – Мабуть.... Бо щось не чутно*» (Панас Мирний, с. 45).

б) функційно-модальні слова, в кожному з яких поєднані функції модального й повнозначного слова: *дійсно, розуміється, видно* тощо, наприклад: «*Дуррак, видно! – рішив Селезньов. – Дійсно!*» (Панас Мирний, с. 48).

в) окрему групу утворюють більш чи менш стійкі сполучення слів на зразок *на диво, на жаль, можна сказати, на щастя, як на гріх, як на зло, на радість, на лихо* і под., наприклад: «*Вона підвелася устати, та зразу й сіла: ноги мов хто косою підкосив. Як на зло*» (Панас Мирний, с. 53).

Для підсилення модального значення й ефективнішого вираження емоцій-

ності стверджувальних нечленованих речень їх морфологічне вираження може ускладнюватися різнозначеннєвими частками, вигуками, що уможлиблює формування особливих сполучень слів (нечленованих конструкцій) [9, с. 82]. І саме тому зазвичай утворюються нечленовані речення: *Та, мабуть; Та правда ж; Та воно ж і правда, Воно й правда, І правильно; Та страшно; Ну, мабуть; О, правда* тощо, наприклад: «*Не пан, звернеш і сам. То тільки земському звертали колись... – Та воно й правда*» (М. Хвильовий, с. 23), «*А воно вже з півночі є? – спитався, помовчавши, Панько. – Та, мабуть*» (Панас Мирний, с. 103).

Отже, група стверджувальних модальних слів досить численна в сучасній українській мові. Вони зазвичай зберігають структуру повнозначних слів (від яких вони утворилися) та за допомогою характерних синтаксичних ознак їх можна легко диференціювати в тексті. Саме тому, на нашу думку, є всі підстави, щоб розглядати стверджувальні модальні слова як окрему специфічну лексикограматичну категорію слів.

Література

1. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики / В. А. Богородицкий. – М. – Л., 1935. – 219 с.
2. Василенко Л. И. Модальные слова как средство авторизации текста / Л. И. Василенко // Филологические науки. – 1984. – № 4. – С. 76–79.
3. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике. Избранные труды. – М.: Наука, 1975. – С. 53–87.
4. Востоков А. Х. О вводно-модальных элементах как средствах формирования и выражения субъективно-модальных значений / А. Х. Востоков // Лингвистический сборник. – Вып. 6. – М., 1976. – С. 103–113.
5. Гальона Н. П. Семантико-стилістичні функції модальних слів із значенням непевненості / Н. П. Гальона // Стилістика української мови. – К., 1990. – С. 91–96.
6. Горпинич В. О. Українська морфологія / В. О. Горпинич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 336 с.
7. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 226 с.
8. Дудик П. С. Синтаксично нечленоване вираження категорії ствердження і заперечення в усному мовленні / П. С. Дудик // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1967. – С. 225–237.
9. Куш О. П. Ствердження і заперечення в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Куш. – Вінниця, 2002. – 156 с.
10. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М. – Л., 1945. – 322 с.
11. Милославский И. Г. Вопрос о модальных словах как частях речи / И. Г. Милославский // Современный русский язык. – М., 1981. – С. 354–355.
12. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб., 1912. – 410 с.
13. Симонова К. С. Модальне слово чи частка? / К. С. Симонова // Україн-

ська мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С. 56–60.

14. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л., 1941. – 620 с.

Список джерел фактичного матеріалу

15. Гончар О. Т. Прапорonoсці / Олесь Гончар – К. : Дніпро. – 206 с.

16. Мирний Панас. Твори в двох томах / Панас Мирний. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1985. – 552 с.

17. Стельмах М. Твори в шести томах / М. Стельмах. – Т. 1. – К. : Дніпро. – 663 с.

18. Хвильовий М. Вибрані твори / М. Хвильовий. – К. : Освіта, 2000. – 134 с.

Гурко Е. В. Утвердительные модальные слова и предложения (на материале текстов художественной литературы)

Проанализированы утвердительные предложения, представленные модальными словами и выделены семантические разряды реальных и гипотетических модальников. Выяснено, что модальные слова обычно сохраняют структуру знаменательных слов и с помощью характерных синтаксических признаков их можно легко дифференцировать в тексте.

Ключевые слова: *утвердительные предложения, модальные слова, слова-предложения, реальные модальники, гипотетические модальники.*

Hurko O. V. The affirmative modal words and sentences (on the material of artistic works)

The affirmative sentences, which presented by modal words are analyzed. The semantic categories of real and hypothetical modalnykiv are singled out. It was found that the modal words usually retain the structure of a full-blown word and by specific syntactic features can be easily differentiated in the text.

Key words: *affirmative sentences, modal words, words, sentences, real modalnyky, hypothetical modalnyky.*

УДК 811.161.2: 81'373.422

С. Б. Завалій

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ ЯК ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КЛЮЧОВИХ ОПОЗИЦІЙ СВІТЛО – ТЕМРЯВА, БІЛИЙ – ЧОРНИЙ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ

У статті досліджено семантико-стилістичні особливості оксиморонних синтагм, які ґрунтуються на колоративних опозиціях світло – темрява, чорний – білий у поетичному словнику другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: *ключові опозиції, колоромени, оксиморонна синтагма, поетична мова, семантико-стилістичні функції.*

Частиною генетичної спадщини людини є фундаментальні концепти, на яких побудована семантична система тієї чи тієї мови. Світло й темрява як реа-

льності, що визначають наше існування у світі, є носіями широкого інформаційного потенціалу й основним елементом загальнолюдської семіотичної системи.

Символіка лексем на позначення кольорів проаналізована в наукових студіях О. М. Афанасьєва [1, с. 92–101], С. Я. Єрмоленко [4, с. 101–103], Л. О. Пустовіт [7, с. 17–20], Н. М. Бобух [3, с. 64–82], В. І. Кононенка [5, с. 7–27], О. А. Шеховцової [9, с. 12–14] та ін.

У пропонованій розвідці ми ставимо за мету дослідити семантико-стилістичні функції колоративних оксиморонних синтагм у поетичних текстах другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття.

Продуктивними в поетичній мові досліджуваного періоду є оксиморонні синтагми, які, ґрунтуючись на поєднанні контрастивів *світло* і *темрява*, репрезентують полярну сутність природних явищ: *Бути німим, безпристрасним, / як завжди зачинені двері. / Бути забутим, як стара статуя в маленькім місті. / Знати кохання каменя лиш, / непрозоре каменя серце, / і в чорно-білих світлотінях бачити світ* (В. Рубан); *Мав він силу необорну, цей лукавий хтось. / Мені в душу світло чорне від тих слів лилось* (В. Симоненко).

Поетична мова актуалізує позитивну й негативну оцінність компонентів зазначеної опозиції, яка пов'язана з уявленнями давніх слов'ян на явища природи. Наші предки боготворили небо, звідки падає сонячне проміння, яке пробуджує земне життя. Назва сонця стала символом щастя [1, с. 56]. Світло й темрява – первинні сили, які утворюють основну космічну полярність, звідки почалося творіння всього суцього. Світло, відзначає Дж. Купер, «символізує вияв божества, космічне творіння, логос, універсальний принцип, що міститься в явищі, початковий інтелект, життя, істину, просвітління, пряме знання, джерело блага. Воно – слава, радість, блиск. Світло і темрява є двома аспектами Великої Матерії: життям і любов'ю, смертю і похованням, творінням і руйнуванням» [6, с. 290].

Характерними для української поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття є оксиморонні синтагми, побудовані на зіткненні контрастних лексем *світло* – *темнота*, *світло* – *тінь*, *світло* – *пітьма*, *сяєво* – *тьма*, *сонце* – *темрява*, *сонце* – *темнота*, *сонце* – *пітьма*, *сонце* – *ніч*. Напр.: *Цілую, обнімаючи уста, / немовби себе вічністю позначив, / на смак узнав, яка ж та самота?! / І в небо крикнув, щоб йому віддячить: / – Вода солодка! Світла темнота* (П. Мовчан); *Я напишу про невимовний біль, / Про світлі тіні в надвечір'ї темнім, / Як закипає у сльозині сіль, / І – все це буде, милий мій, / Про мене* (Г. Чубач).

У досліджуваних поетичних текстах значну кількість становлять оксиморонні синтагми, утворені злиттям субстантивів *світло* – *тінь* за зразком композита: *І я боявся, я хотів / очей ранкових цих бузкових... / В них лагідніла світлотінь, / яскрілася Десни тремтінь... / Мовчав я. Що лихого втім? / Тут слово – не обов'язкове* (С. Йовенко); *Стояла дивовижна світлотінь! / На всі часи всевічна, невіджита, / Вона була ласкава, як теплінь, / Вона була як чоловік і жінка!* (М. Вінграновський); *П'ю за те, що ніхто вам не скаже, / чи хоче цей світ називатися, / Упійматися в ваш золотистий / невід образів-нот-світлотіней...* (О. Забужко).

«Образом *темряви, пільми* в поезії здавна символічно позначали явища, які приносять скорботу, печаль і взагалі біди, а образом *світла* – позитивні явища, що несуть правильність і праведність у світ темряви й пільми» [2, с. 55]. У досліджуваних текстах зафіксовано оксиморонні синтагми з негативною оцінністю лексем-образів *темрява, темінь, темнота, пільма, тїнь*: *Щоб ми не хотїли, / ми далї сидїли на святкових сходах, / І сумні, ми бачили, / як сонце світило в печері, / де лише **темрява світила** / дві тисячі літ* (П. Килина); *І вже немає / Сили зупинитися, / Глибинним **світлом** / Знаджує **пільма**...* (Л. Талалай).

Характерні для поетичного словника оксиморонні синтагми, що ґрунтуються на символічному протиставленні колористичних ад'єктивів *білий і чорний*. Полярна оцінність зазначених лексем пояснюється дуалістичним поглядом давніх слов'ян на явища природи: «міфологічній свідомості був властивий опозитивний тип світобачення, тому білий і чорний кольори, як і пов'язані з ними концепти *світло – темрява, день – ніч*, розглядаються як протилежні» [8, с. 82]. Такі оксиморонні синтагми виконують стилістичну функцію підкреслення діалектичної сутності зображуваних явищ об'єктивної дійсності: *Ти **чорним світлом** ночі освітив / Мої літа, тоді ще молодії, / Презирством, зверхністю і гнівом освятив / Мої думки, і пристрасті, і дії* (М. Вінграновський); *Й те, що здавалося раніше часом всує / шукало береги і напрям руху / в цій **білій тьмі**. / ... в цій **білій тьмі** хотів / я бути добрим псом чи / безпричинним дитячим сміхом* (І. Римарук).

Асоціативні поетичні образи, в основі яких лежить протиставлення колористичних ад'єктивів *білий – чорний*, пов'язані з індивідуально-авторським художнім мисленням, їх значення «базуються в основному на ґрунті народної символіки, що поглиблюється і конкретизується відповідно до індивідуального бачення автора» [7, с. 17]. Напр.: *Ти вся біла, вся біла, аж чорна. / – А ти **чорний весь, чорний аж сивий*** (І. Драч).

Символічні значення колорономенів *білий і чорний* є важливим складником аксіологічної шкали, найчастіше еквівалентом позитивних і негативних емоцій. Щоб передати те чи те уявлення про емоційний стан людини, підкреслює В. І. Кононенко, поети, як і художники, використовують колір, усвідомлюючи його – при оперті на народну традицію чи власне світовідчуття – уособленням певної ідеї, свого роду символом абстрактної категорії [5, с. 9]. Напр.: *Болить мені у спомині червонім / та **чорно-біла**, / та фатальна мить. / І кров поета стукає у скроні, / жагою помсти в серці клетотить* (П. Перебийніс); *Ти **чорним світлом** ночі освітив / Мої літа, тоді ще молодії, / Презирством, зверхністю і гнівом освятив / Мої думки, і пристрасті, і дії* (М. Вінграновський).

С. Я. Єрмоленко, досліджуючи ліричну народну пісню, підкреслює, що особливе семантичне навантаження в ній «припадає на постійні епітети *зелений, темний, чорний*, на вжиті в прямому й образно-символічному значенні прикметники *ясний, білий*. Причому ці означальні назви передають не колористичні, зорові враження, а скоріше протиставлення негативної і позитивної оцінки» [4, с. 179]. Приміром: *У сповивальних волокнах плоть занімїла / ширшає подихом, вужчає серцем – / рівно гуде під корою час **чорно-білий**, / срібно пронизує слух волоконце* (П. Мовчан).

Аналіз оксиморонних синтагм з колоронімами *білий – чорний* свідчить, що за своєю семантичною структурою вони «є складним нашаруванням предметних і конотативних значень» [9, с. 13].

Продуктивними в поетичних текстах є оксиморони, в основі яких лежать антонімічні дієслова *біліти* і *чорніти*. «Дієслівні форми, зауважує Н. М. Бобух, розширюють семантичний обсяг назви кольору, збагачуючи його різними змістовими прирошеннями. Оксиморонні синтагми з антонімічними дієсловами *біліти – чорніти* вживаються в українській поезії для передачі динамічного, інтенсивного вияву кольорових властивостей як активного процесу, часто ускладнюючись додатковими значенневими відтінками» [3, с. 80]. Напр.: *І сажею чорнів навколо сніг, / і рубцювались порізи доріг / не на снігу, а ніби на зіницях, / бо я очей заплющити не міг / і думав, що мені усе це сниться* (П. Мовчан); *Линуть сніги / у безгомінні / хто до ноги / вибілює тіні / віща зоря / грізно палає / слово-звіря / полем петляє* (І. Римарук).

У поетичному словнику зафіксовано й оксиморонні синтагми з опозицією *білина – чорнота*, що виражають кольорові ознаки, подані як предмети: *Осідає чорна ніч / Білим снігом на хати. / Осідає дивна річ – / Білина із чорноти* (Д. Павличко).

Отже, оксиморонні синтагми, які ґрунтуються на універсальних опозиціях *світло – темрява, білий – чорний*, є продуктивними в поетичній мові другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Вони передають не тільки естетичні, психологічні та символічні характеристики кольору, а й підкреслюють суперечливий душевний стан ліричного героя. Оксиморонні синтагми зазначеного колірної спектра є своєрідним емоційно-оцінним показником, виразником полярних настроїв і ставлення до навколишньої дійсності.

Література

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу / А. Н. Афанасьев. – М., 1865. – Т. 1. – 800 с.
2. Бакина М. А. Эволюция поэтической речи XIX – XX вв. Перифраза. Сравнение / М. А. Бакина, Е. А. Некрасова. – М. : Наука, 1986. – 191 с.
3. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 463 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий погляд : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : [монографія] / В. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
6. Купер Дж. Енциклопедія символів / Дж. Купер. – М. : Асоціація Духовного Єдинення «Золотий Век», 1995. – 401 с.
7. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / Л. О. Пустовіт. – К., 1993. – 36 с.

8. Сафина З. М. Цветовая символика и ее отражение во фразеологии / З. М. Сафина // Проблемы лингвокультурологии и теории дискурса. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 8–84.

9. Шеховцова О. А. Формування символічної семантики кольоропозначень: культурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. А. Шеховцова. – Донецьк, 2003. – 18 с.

Zavaliy S. B. Oxymoron syntagmas as a way of representation of the key oppositions light – тьма, белый – черный в поэтической речи

В статье исследованы семантико-стилистические особенности оксюморонных синтагм, которые основаны на цветовых оппозициях свет – тьма, белый – черный в поэтическом словаре второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: *ключевые оппозиции, цветономены, оксюморонная синтагма, поэтический дискурс, семантико-стилистические функции.*

Zavaliy S. B. Oxymoron syntagmas as a way of representation of the key oppositions: light – darkness, white – black in poetic language

The article investigates semantico-stylistic peculiarities of oxymoron syntagmas, which are based upon colorative oppositions light – darkness, white – black in poetic vocabulary of the second half of XX – beginning XXI century.

Key words: *key oppositions, coloronoma, oxymoron syntagma, poetic language, semantico-stylistic functions.*

УДК 81'42+811.161.2

М. С. Заборна

**РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНИХ СМИСЛІВ
ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В ОСІННЬО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ ІРИНИ ЖИЛЕНКО**

Представлено осінню площину екзистенційного дискурсу Ірини Жиленко як фрагмент індивідуально-авторської картини світу, де актуалізуються особистісні смисли. Розглянуто систему кодів лінгвалізації світу, релевантну для сприйняття та інтерпретації цих смислів реципієнтом.

Ключові слова: *дискурс, текст, смисл, особистісний смисл, індивідуально-авторська картина світу, код лінгвокультури.*

Поштовхом до представлених у статті розмислів став початок глави «Пори року» в книзі спогадів української поетки-шістдесятниці Ірини Жиленко «Ното feriens»: *Найкраще з усього, що є на землі, – це зміна пір року. Людина – створіння ритуальне. За літом приходить осінь, за осінню – зима, і немає на світі святковіших свят і урочистіших відправ. З кожною новою порою року мовби скидаєш панцир будня і починаєш жити спочатку [2, с. 656].* У цьому контексті в реципієнта визріла абсолютно суб'єктивна цікавість до переживання Іншим

осінньої пори, коли *Душа цвіла Моцартом і Боннаром, поезією і осінніми дощами* [2, с. 656].

Поетична, прозова й автобіографічна творчість Ірини Жиленко проводить в українській літературі лінію, яку можна назвати лінією захоплення життям та плекання «смислу осібною існування», який, на думку Василя Стуса, що проголошував хвалу «самовідданому індивідуалізму», є «найвищим людським словом». Розвиваючи цю думку, Михайлина Коцюбинська в передмові до спогадів Ірини Жиленко, зазначає: «Щось від такого «самовідданого індивідуалізму» є в Ірини Жиленко, вона вміє «зупинитися навпроти себе самої» (Стус) так, щоб побачити і відчутти не лише себе [2, с. 8].

Мовознавця подібні зауваги цікавлять з огляду на ідею «мова в людині» і «людина в мові», що є своєрідним епіграфом до сучасної антропоцентричної лінгвістики. Важлива її ознака – вивчення одиниць мовного коду з урахуванням особливостей їх використання суб'єктом мовленнєвої діяльності. З іншого боку, увага до суб'єктивного чинника в мові актуалізує феномен смислу, що простежується у процесі створення, сприймання та інтерпретації тексту й трактується як фрагмент мікрокосмосу людини, як «основна ланка між психічною діяльністю й об'єктивною дійсністю» [1, с. 17]. Продукуючи текст, людина не просто реалізує свій власний мовний потенціал для передачі інформації, а добирає саме ті мовні засоби, що передають саме ту інформацію, яка репрезентує її як окрему мовну особистість та індивідуальність з неповторним внутрішнім світом, системою цінностей і поглядів на дійсність. При цьому одиниці мовного коду насамперед підпорядковані реалізації особистісних смислів, система яких увиразнює своєрідність світобачення суб'єкта. Оперування поняттям особистісного смислу як «індивідуальної, потенційної інформації, неповторного концепту в комунікації, залежного від внутрішнього світу кожного з учасників спілкування» [1, с. 17], підводить до думки про те, що, використовуючи мову, людина не відображає світ, а презентує його суб'єктивну модель. Тим самим, з одного боку, людина оперує мовою, з іншого, – у мові виявляється. Відповідно метою даної статті є виявлення системи лінгвалізованих особистісних смислів, які в текстовій репрезентації переживання осінньої пори підпорядковані реалізації інваріантно-домінантного смислу осібною існування Ірини Жиленко. Для реалізації мети ставляться завдання: 1. Представити особистісні смисли як елемент індивідуально-авторської картини світу поетеси. 2. Окреслити систему лінгвокультурних кодів, застосування яких перевтілює мовно-мисленнєвий простір картини світу в систему смислів. Аналізу передують певні теоретичні зауваги.

Суб'єктивний спосіб організації мовного коду з метою кристалізації смислів можна визначити як один із аспектів виявлення індивідуальної картини світу. Введений у науковий обіг фізиком В. Герцем термін «картина світу» та визначений ним як «сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які служать для виведення логічних суджень щодо поведінки цих об'єктів» [4, с. 407], у сучасній науці конкретизується як наївна, мовна, міфологічна, фольклорна, релігійна, філософська, концептуальна, індивідуально-авторська картини світу. Зокрема, під індивідуально-авторською картиною світу усвідомлюється те, як бачиться світ носію мови – творцю текстів, а також арсенал тих мовних засобів, якими автор послуговується для опису світу [3, с. 91].

Картина світу з притаманними їй особистісними смислами знаходить реалізацію в дискурсі. При всій різноманітності підходів майже усталеним і домінантним у мовознавстві стало розуміння дискурсу як «тексту, зануреного в життя», як способу оперування мовою. У контексті даної роботи актуалізується дискурс екзистенційний. Презентуючи художнє та філософське розуміння світу, буттєвий дискурс найбільш релевантний для увиразнення розуміння мови як феномену, в якому здійснюється процес інтерпретації людиною світу та усвідомлення на цій основі мови як системи світобачення. Водночас добротним джерелом розуміння індивідуальної картини світу, в якій втілюється ряд особистісних смислів, виступає художній аспект екзистенції, адже художній текст відтворює особливий світ, що може абсолютно не узгоджуватись з реальністю.

Марковані художніми роздумами спогади Ірини Жиленко можна розглядати як різновид екзистенційного дискурсу, а визначений об'єкт аналізу підставовий для оперування поняттям осінньо-екзистенційний дискурс. Породжений ним текст представляє особливу художню реальність. В її інтерпретації реципієнт оперує кодами категоризації світу, що склалися в його лінгвокультурі. Тим самим він сприймає та «привласнює» собі модель, застосовуючи яку, автор тексту структурує й оцінює зовнішній та внутрішній світ. У процесі такої взаємодії читача й тексту виводяться особистісні смисли його творця.

Осінь Ірини Жиленко вирізняється індивідуально значущими топосом і хроносом, які репрезентуються одиницями мовної системи.

Топос осені осмислюється через систему кодів, що конкретизуються як локальний, предметний, речовинний, біоморфний, духовний.

Локальний код актуалізує: а) темпорально марковані вияви небесної сфери: *осеніюче сонечко, різке сонце вдень; повнозорі ночі; жовто-золотий місяць, [яким буває рідко]; велетенське, прозоре, відкрите і тепле осіннє небо;* б) ландшафт: *городець, озеро, присмеркове поле, спорожнілі поля, гора, [що жовкне], велетенські скирти на пагорбах.*

Предметний код структурує артефакти: *широко розчинені двері у сонячну осінь, одна з печальних осінніх лав у Ботанічному саду; вікно, [за яким падають яблука]; підвіконня, [на якому у вазочці – чорнобривці].*

Речовинний код маркує такі осінні фрагменти, як *озера роси, пронизаний ранковим сонцем туманець, дими від вогнищ, дощ, бабине літо з його павутинням.*

Біоморфний код увиразнюють субкоди: а) фітоморфний: *дерева, прив'ялі трави, тихі сади, опале листя, листок, [що одривається від гілки], горобина, бузина, барбарис, калина, обліпиха, виноград, квіти (чорнобривці, айстри, сальвії, хризантеми), гриби, яблука, буряки, картопля, соняшники;* б) зооморфний: *коники, охриплі півні, качині ключі, самотня заблукана качка, сороки, журавлі, лосі.* На тлі домінування біоморфного способу сприйняття Іриною Жиленко осіннього світу його антропоморфна площина зводиться виключно до її осібно-го переживання осені, що позначається на виділенні ознак живого. Вони конкретизуються як: 1) вітальні: *літо вмирає на очах, висихає городець, вистигає озеро, сохнуть сади, надивляюсь, надихуюсь;* 2) діяльнісні: *вечірні концерти коників, півні співають якось ніби вгору, крики журавлів і лосів, кричать сороки, копання картоплі, палять бадилля, довгі повільні прогулянки в поля, мрію;* 3) соматично метафоризовані: *осінь дивиться своїми теплими, золотими, людя-*

ними **очима**; зарум'янюються **обличчя** будинків; 4) перцептивні, зокрема: а) візуально-колористичні: *о 5-ій ледь-ледь сіріє; темні світанки; ночі світлі, повнозорі; жовто-золотий місяць; задимлене золото світанків та присмерків; жовкне гора; золоті чорнобривці; останні обпалені айстри, вогняні дикі виногради; рожевий вогонь розходиться по барбарису; пишна, важка од червоних грон горобина; чорні, важкі, прив'ялі грона бузини на блідому, майже білому листі; густо синіють буряки; холодний синій блиск Дніпра;* б) аудіальні: *небо звучить смутно і прощально отим «киги»; легкий шелест дощу;* в) ароматні: *городець наш висихає, плачучи розкішними запахами; запахи соломи, дощів, грибів; вологі запахи осіннього саду; пахучі тумани;* г) тактильні: *ночі вже холодні, а отже, холоде і вода; свіжий холод; вдень спекотно і сухо; велетенські скирти соломи, які віддалік так рідно пахнуть гарячою соломкою, мов печі, обігриваючи прохолодні бузкові простори; світанки з морозцем;* г) сприймання, відчуття: *ніжна передосінь; по-осінньому затишно і легко; відчуваю страшну поетичність, безвихідь, вітряний відчай; щомиті тягне кудись, ніби осінь всмоктує, затягує тебе у свої простори; все так яскраво, гостро, аж болісно відчувається;* д) передчуття: *серце аж тане в дивному передчутті чи провидінні чогось; все мов обіцяє щось.* Своєрідним фрагментом перцептивної характеристики є контамінація візуально-тактильних ознак: *Озеро потрошку вистигає, і все ж учора було дивовижним. Яскріло-крихітні рясні блищики – аж боляче очам.*

Духовний код інтерпретації осені диференціює такі аспекти: а) ціннісні орієнтири: **Яка гармонія!** *Яка колосальна симфонія бабиного літа з його павутинням, з пташиними ключами, холодним синім блиском Дніпра, копанням картоплі, вогнищами і всім іншим;* б) естетичні переживання: *зараз **прекрасно** осеніє;* в) оцінні характеристики: *Мов кінець світу – **печально до сліз.** Осінь встоялася і настоялася **до очамріння душі;*** г) полярні емоційні враження або їх контамінація: *розцвітання «золотих куль», які пробуджують в мені **меланхолію; печальні, темні світанки; печаль світанків і присмерків; і навіть бур'янів уже шкода; все так примарно, тривожно // у цих вставаннях затемна свіжа й тремтлива осіння радість; почуття щемкої юності і гострої радості, яке проймає мене на світанку // у всьому світові – радісно-тривожний настрій осені; свіжа печальна радість; смуток і радість** повного злиття з природою; уже **тішуся кожною миттю, і кожною миттю печалюсь; солодоці й туга так терзають протилежностями, що ходиш з очима, повними сліз і сонця; коли ще один листок одривається від гілки – **божеволію з печалі і втіхи.**** На тлі неактивованих ментальних аспектів духовного коду окреслюється особистість з емоційним інтелектом, що позначається кон'юнкцією мовних засобів номінації як емоційного, так раціонального сприйняття дійсності. Наприклад: *У ці останні дні купального сезону **любиш** озеро так **гостро, і сумно, і осмислено,** мовби – прощально.* Водночас осінньо-екзистенційний дискурс Ірини Жиленко виявляє механізм структурування її внутрішнього світу на основі синтезу різних аспектів духовного життя та каузальних зв'язків, що відтворюють шлях до гармонії через єдність протилежностей: *Краса, велич і печаль. Літо вмирає на очах – урочисто, покірливо, красиво. // Красиво так, що мені аж іноді холоде в грудях і робиться страшно. Краса смерті.**

Врешті-решт, зовнішні та внутрішні аспекти сприйняття осінньої доби в картині світу Ірини Жиленко виявляються синкретично, увиразнюючи тим самим цілісність її світобачення. Для порівняння: *Було дивне відчуття якогось все охопленого бачення і слуху, осмислення всього доокіл і в собі.*

Лінгвалізація хроносу осені в індивідуальній картині світу Ірини Жиленко виявляє своєрідність її особистісного бачення часу, преференції в актуалізації окремих його фрагментів. В її хронологічній моделі актуалізуються: 1) час доби: *світанок, ранок, день, захід сонця, присмерк, ніч*; 2) темпоральний стан природи: *осеніє*; 3) особистісно актуальні одиниці часу: *кожна мить; мить, яка стільки обіцяє шаленої радості і неймовірного щастя*; 4) індивідуально значущі етапи календарної осені: *тепла і ніжна передосінь; останні дні купального сезону; дощ, що з'єднав світанок із присмерком в одну суцільну запону; від останнього листочка до першого снігу*; 5) індивідуально ціннісні періоди життя людини: *дитинство, юність, вічно молоде життя, [в якому старості немає місця]*; 6) духовний час як метафоризоване осмислення старості: *тиха осіння весна; осіння весна душі; цвітіння сивини*; 7) внутрішній відносний темпоральний стан як результат духовного зростання: *розсунуті Богом стіни осінніх днів; світла уповільненість часу, що завжди знаменує початок – початок руху вперед.* Водночас нейтралізується переживання плину часу загалом, а в систему особистісних смислів автора вводиться осінньо детерміноване переживання Вічності.

Загалом опис індивідуальної картини світу Ірини Жиленко крізь призму кодів лінгвокультури виявляє такі її особистісні смислові домінанти: 1) фокусування уваги на довкіллі й применшення людського чинника; 2) перевага індивідуального над соціальним в антропологічній площині моделі світу; 3) актуалізація чуттєво-емоційної складової в системі індивідуального світосприйняття та применшення ваги рацію; 4) гармонізація шляхом синтезу різних аспектів людського буття в осмисленні світу. Важливо, що висновки, зроблені на основі аналізу осінньої площини екзистенційного дискурсу Ірини Жиленко, корелюють із її самопрезентацією в інших фрагментах тексту книги спогадів. Для порівняння: 1) *Злочини і їхні носії туляться до багатолюддя. З природою їм немає чого робити* [2, с.460]; 2) *Людина цікава лише коли вона вирвана чотирма стінами з людського загалу, з натовпу* [2, с. 452]; 3) *Інші прагнуть розуму, а я завжди тікала від нього, хапаючись за красу і доцільність відчуттів* [2, с. 395]; *Мої очі тануть від краси світу Божого, як дві крижини в золотому вині. Слух, зір, дотик, нюх – усе функціонує гостро і наркотично допінгує. Я вся сповнена неймовірної вдячності до Бога, що є оцей світ, і в ньому – я, така як є* [2, с.189].

Таким чином, продукується загальний висновок. Особистісні смисли індивідуальної картини світу, які виявляє реципієнт шляхом аналізу способів лінгвалізації суб'єктом окремої площини буття, узгоджуються з тими смислами, які декларує той же суб'єкт, презентуючи в екзистенційному дискурсі своєрідність власного світобачення. Тим самим екзистенційний дискурс осмислюється як спосіб оперування мовою, що координує два вектори сучасних лінгвістичних досліджень – «мова в людині» та «людина в мові».

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

2. Жиленко Ирина. Homo feriens : Спогади / Ирина Жиленко. передм. Михайлини Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.

3. Пименова М. В. Языковая картина мира / М. В. Пименова. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 2011. – 106 с.

4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Заборная М. С. Реализация личностных смыслов индивидуальной картины мира в осенне-экзистенциальном дискурсе Ирины Жиленко

Представлен осенний аспект экзистенциального дискурса Ирины Жиленко как фрагмент индивидуально-авторской картины мира, в которой актуализируются личностные смыслы. Рассмотрена система кодов лингвализирования мира, релевантная для восприятия и интерпретации этих смыслов реципиентом.

Ключевые слова: *дискурс, текст, смысл, личностный смысл, индивидуально-авторская картина мира, код лингвокультуры.*

Zaoborna M. S. Realization of personality senses of individual world pattern in autumn-existential discourse by Iryna Zhylenko

There has been presented the autumn surface of existential discourse by Iryna Zhylenko as the fragment of individually-author's world pattern, where personality senses are being actualized. The system of codes of world lingualization relevant to their perception and interpretation by the recipient has been analyzed.

Key words: *discourse, text, sense, personality sense, individually author's world pattern, linguoculture code.*

УДК 81-26'367:821.161.2 Тют.

Г. О. Звягіна

**СТАТУС ПРИЄДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ
У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА**

У статті досліджуються приєднувальні конструкції, використані в художніх творах Григора Тютюнника. Розглянуто основні способи приєднання таких речень до основної частини, семантика приєднувальних речень, специфіка їх використання в творах письменника.

Ключові слова: *парцеляція, приєднування, акцентуація, препозиція, постпозиція.*

Сучасній науці відомі цілком протилежні оцінки парцеляції й приєднування. Так, Ю. Ванников заперечує приєднувальний зв'язок і вважає його одним з видів трансформації речення в мовленні, а саме парцеляцією [3]. Н. Валгіна виділяє парцеляцію як різновид приєднування [2].

Значний крок у розмежуванні приєднування й парцеляції зроблено в працях, які розрізняють у синтаксичній структурі речення 2 аспекти: конструктив-

ний (статичний) і функціональний (динамічний). В. Белошапкова кваліфікує приєднування як явище статистичного аспекту, а парцеляцію – як речення комунікативно-функціонального плану [1]. Така концепція знайшла підтримку А. Загнітка [5], Л. Конюхової, О. Зверєвої та ін.

Усі дослідники погоджуються в тому, що приєднані конструкції – це явище живої розмовної мови, вони привносить у художні тексти відчуття особливостей. Приєднувальними вважаємо конструкції, утворені з основного (базового, опорного) та приєднуваного (побічного) речення. На матеріалі усного і писемного українського літературного мовлення їх досліджено в дисертаційній праці В. Жайворонка [4], на матеріалі українського художнього мовлення – у дисертації Г. Коцюбовської [6].

Спираємось у нашому дослідженні на визначенні приєднування як послідовного доповнення інформативного тла речення відповідними кваліфікаційно-характеризуючими величинами, що полягає у вираженні певних смислових відношень типу додавання, уточнення і характеристики попереднього компонента [5, с. 459]. Цілком погоджуємось з тим, що: **парцеляти** характеризуються структурною залежністю від базової частини й наділені активною лівобічною валентністю. Вони максимально прагнуть увійти до препозитивної конструкції. Функціональне навантаження **парцельованих** конструкцій полягає в актуалізації смислу, найважливіших фрагментів інформації. Художній час **парцелята** здебільшого одномоментний з основною дією. Структурні різновиди вичленовуваних конструкцій, варіюються від окремого члена речення до поліпредикативних утворень [7, с. 107].

Особливості мови художніх творів Григора Тютюнника були об'єктом дослідження Г. Шевченко, Г. Гримич, І. Захарчук, Н. Тульчинської, О. Лихачової. Лексико-фразеологічні діалектизми опрацьовувалися А. Смирновою, народно-розмовність та її естетичні модифікації в ідіостилі Гр. Тютюнника – С. Бибик, слова автора при прямій мові Н. Гут.

Однак спеціального дослідження, присвяченого дослідженню приєднувальних конструкцій у творах письменника та їх статусу у художньому мовленні, немає. Тому пропонується робота є спробою дослідити й виявити особливості вживання, засоби зв'язку між приєднуваною та основною частиною, їх семантику, частотність використання та роль у формуванні індивідуального стилю автора.

Засобами зв'язку між приєднуваною й основною частиною, уважає В. Жайворонка, можуть бути: 1) сполучники, що виступають лише (або переважно) у функції приєднування; 2) сполучники, омонімічні сполучникам і сполучним словам сурядності або підрядності; 3) приєднувальні сполучники, омонімічні модальним словам і часткам [4, с. 7]. У нашій роботі спираємось саме на таку класифікацію.

Серед першої групи сполучники *та й, та ще, а також*, які більшою чи меншою мірою увиразнюють стилістичне навантаження приєднаних речень. Приєднане речення із подібним сполучником може бути і простим, і складним за своєю структурою: *Юхим собою гарний був, сказать, показний. Та й Тетяна чепуренька* [8, с. 21]. Приєднані речення з аналітичними сполучниками *та й, та ще, та ще й*, які підсилюють стилістичне значення додаткового повідомлення, зауваження, оцінного судження цих речень.

До другої групи належать сполучники сурядності та підрядності. Спостерігаємо активність сполучника сурядності *і* як виразника приєднувальних семантико-синтаксичних відношень: *Беру на косинчику пляшечку одеколону, поливаю носовик і помічаю, як на дідовій щоці ворушиться оте чорненьке дупельце, що хворий зуб колись викрутив: сміються. І я знаю чого* [8, с. 12]. Серед інших сполучників такі: протиставний сурядності *а, але, проте*: *Сиджу, співаю з дідом колядок різних: вони – басом, а я – альтом. А тепер – минулося* [8, с. 12]. Приєднані речення виражають здебільшого несподівані протиставлення, є лаконічними, влучними у змалюванні життєвих реалій. Змістова контрастність увиразнюється позиційним та інтонаційним розчленуванням, що збільшує експресивне навантаження приєднаних речень.

Для всіх структурних різновидів приєднаних речень, у яких роль скріпів виконують вставні слова, що належать до третьої групи, спільною є семантика додаткового повідомлення, на яку нашаровуються додаткові значеннєві відтінки. Особливим стилістичним забарвленням вирізняються конструкції, приєднане речення в яких пов'язане з основним за допомогою сполучних засобів, похідних від модальних слів, повнозначних частин мови й часток, які, зберігаючи своє лексичне значення і суб'єктивну модальність, одночасно виконують функцію службових слів, яка є вторинною. Кожен із сполучних засобів по-своєму увиразнює функції приєднаних речень, це узагальнення, підсумки, іноді з відтінком наслідку: *Та пісня морозом пішла у мене по спині, зашкреблася у горлі, бо співала її не мати, а якась чужа красива жінка, котру я чомусь називаю матір'ю. Може, мене й справді піймали в капусті і оддали цій жінці...* [8, с. 16], це може бути коментар, пояснення, часто зі своєрідною поправкою, простежується також припущення, пов'язане з оцінкою.

Ролі власне приєднувальних сполучних слів прибирають прислівники та частки й прикріплюють думку, що містить: а) інформацію про подію, яка відбувається паралельно з основною: *Сидить і дивиться на шлях, недавно заасфальтований, гамірний – машина за машиною, сюди-туди. А то і не ящички зовсім. То промкомбінатівська машина вату в район повезла людям на одіж...* [8, с. 181]; б) елемент, який поширює попередній досить суттєвим зауваженням: *Він знав тут кожну вуличку і завулок, усипані понад парканами жуželлицею про осінню та весняну багнюку, кожен дубок і куц глоду в балці зі струмком поміж камінням і травицею. Та найдужче знав і любив оці кучугури штибу на місці колишньої сортувальні, розбитої у війну* [8, с. 185]; в) одиницю, що є додатковим повідомленням, міркуванням: *Аж селянам дивитися на нього шкода: не доганяє чоловік. Чи про смерть забув. А воно ж гріх про смерть забувати* [8, с. 176]; г) пояснення, коментар до змісту базової частини: *Якщо, приміром, брався хтось за непосильне, його застерігали: “Гляди, щоб не було, як із Карим, – надувся, а тоді штани прав”. Це культурніші* [8, с. 175]; д) умовивід: *Іван ішов до пасажирського, щоб побачити знайому провідницю. А може, це й не те — знайому* [8, с. 186]; е) зауваження, протиставне, контрастне до змісту базового компонента: *Раніш було сиди нудьгуй, жди, поки той сон старечий пізній нагодиться, слухай, як миші торощать по закутках надбане щоденною працею. Тепер не те* [8, с. 179]; є) уточнення: *Дома роздивився книжечку як слід: погортав, слинячи палець, подивився листочки на світло. Нічого, хвильки якісь нама-*

льовано синенькі. **Тільки тонка дуже** [8, с. 180]; ж) припущення: *В'ідливішого порівняння не знаходив, бо понад усе в житті ненавидів мотоцикли. **Можє, тому, що сусіда-тракторист ось уже десять років будив його вдосвіта своєю двоколісною машиною*** [8, с. 177]; з) одиницю із значенням виділення: *А це вже і влітку не завжди добре старому. **Надто ж як задощить*** [8, с. 181]. Функція актуалізації, виділення змісту доданої частини пов'язується з такою синтаксичною особливістю приєднувальних конструкцій, як порушення звичайного розташування компонентів висловлення.

Семантика приєднаних частин пов'язана із значенням кожного конкретного сполучника чи сполучного слова або його складовими. Крім того, залежна одиниця виражає додавання: думок, які не поєднані безпосередньо за змістом з основним висловленням, повідомлень про предмети, дії, обставини, ознаки, деталі, які здатні розширити, доповнити основну частину, висловлень, пов'язаних з послідовним, поступовим розгортанням дій, логічним описом.

Завдяки доданому компонентові в тексті досягається: акцентуація, виділення якихось деталей, конкретизація об'єкта, якого стосується додаткова інформація, оцінка, висловлення ставлення до основного повідомлення, коментування. Приєднані одиниці можуть не тільки пояснювати, але й указувати на: обґрунтування причини того, про що йшлося раніше, часто прикріплені компоненти можуть пояснювати основну думку, додаючи до неї щось нове або підсумовувати, виражати наслідок, припущення, що пов'язане з оцінкою.

У приєднувальних конструкціях реалізуються текстоорганізуючі функції, а також відбувається послідовне, лінійне нанизування елементів у тексті: *Вголос не говоритимуть, ні... **Бо їм кортить бути вже дорослими, того й шепотітимуться. Бо шепіт вечоровий — то голос близького повноліття. Бо шепіт — таїна. Шепіт — притамована радість, що рветься з грудей...*** [8, с. 214]. Це може бути перехід між абзацами: *Однак і в хаті самому нудьга, тільки мухи гудуть та радіо в чорному ящичку на стіні шкабарчить: уже рік чи два як несправне **То вдягається і йде*** [8, с. 113]. У конструкціях такого типу приєднані одиниці відзначаються в основному однаковими функціями, їх кількість залежить від семантичної місткості кожного окремого сполучника. Подібність значень прикріплюваних компонентів зумовлюється не спільністю семантики показників зв'язку, а змістом, властивим самому приєднуванню.

За допомогою власне приєднувальних показників відбувається приєднання риторичних питань. При цьому приєднувальні конструкції виступають як засіб діалогізації, завдяки питальному оформленню приєднуваної частини спостерігається ускладнення відношень між компонентами побудови. Доданий питальний компонент може також виступати своєрідною відповіддю-припущенням. Значного експресивного потенціалу в текстах Григора Тютюнника набувають приєднувальні конструкції, побудовані за моделлю складних безсполучникових речень. Їхня лаконічність не лише полегшує сприймання, а й додає емоційності. Структурно переважає вживання неповних приєднаних речень.

Функція актуалізації, виділення змісту доданої частини пов'язується з такою синтаксичною особливістю приєднувальних конструкцій, як порушення звичайного розташування компонентів висловлення. Коли змінюється послідовність засобів зв'язку (препозиція на постпозицію), то відбувається спочатку ви-

клад нової інформації, яка, на думку мовця чи оповідача, є більш суттєвою, вагомою, а насамкінець розкривається її зв'язок з попередньою одиницею: *Ну, якщо будеш у наших краях іще колись, заходь прямо до мене. **Ноц-полноц – на-годую, притую десь, чого ж...*** [8, с. 28].

Обсяг і характер думки, доданої до базової частини, впливають на створення багатоконпонентних приєднувальних конструкцій, у яких виділяються певні варіанти зв'язку приєднуваного й основного елементів. Стосовно таких конструкцій доречно говорити про опосередкований, чи дистантний, зв'язок базового й другого залежного компонентів.

Таким чином, приєднувальні конструкції допомагають створити повне, інформативно вичерпне повідомлення, передати хід думок автора чи персонажа, надати оповіді рис усної розмови або передати усне мовлення, відтворити процес мислення із значною кількістю смислових і модальних відтінків. Вони виступають активним засобом творення зв'язного тексту на рівні окремих його відрізків.

Отже, використання приєднувальних конструкцій як явища уснорозмовного мовлення є регулярним та постійним у розглянутих нами творах. Структурно переважає приєднання цих конструкцій до основної частини за допомогою сполучників сурядності, зокрема для вираження таких відношень, як додаткове повідомлення, зауваження, оцінка. Сполучники підрядності вказують на різні обставини дії – часові, умовні, цільові. Для вставних слів спільною є семантика додаткового повідомлення, на яку нашаровуються інші значеннєві відтінки.

Приєднувальні сполучні слова вносять різноманітні додаткові відтінки у значення основної частини, а саме: інформацію про подію, яка відбувається паралельно з основною, суттєве зауваження, додаткове міркування, коментар до змісту базової частини, умовивід, протиставне зауваження, уточнення, припущення, виділення.

Додатковими функціями, що їх виконують приєднувальні конструкції, є повідомлення про предмети, дії, обставини, ознаки, деталі, які здатні розширити, доповнити основну частину, висловлення, пов'язані з послідовним, поступовим розгортанням дій, логічним описом, акцентуація, конкретизація об'єкта, обґрунтування причини того, про що йшлося раніше.

Приєднувальні конструкції структурно оформлені як риторичні запитання, безсполучникові речення. Такі неповні приєднані речення віддзеркалюють логіку авторської думки, спрямовану на ті моменти, які автор вважає за потрібне виокремити. Функцію виділення виконують конструкції, у яких постпозиційна частина виокремлена в препозицію.

Література

1. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке : Некоторые вопросы теории / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. / Н. С. Валгина. – М. : Высш. школа, 1973. – 328 с.
3. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. – М. : Русский язык, 1979. – 296 с.

4. Жайворонок В. В. Сложноподчинительные конструкции в украинской устной и письменной литературной речи : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.661 / В. В. Жайворонок. – К., 1970. – 25 с.

5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.

6. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. А. Коцюбовська. – Дніпропетровськ, 2002. – 188 с.

7. Пац Л. Способи текстової організації : парцеляція, приєднування, сегментація / Л. Пац // Вісник Львівського університету. Серія “Філологія”. – 2004. – Вип. 34. – Ч.1. – С. 105–112.

8. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. / Гр. Тютюнник – К. : Молодь, 1984-1985. – Т.1 – 327 с., Т. 2 – 327 с.

Звягина А. А. Статус присоединенных конструкций в художественной речи Григора Тютюнника

В статье исследованы присоединенные конструкции, использованные в художественных произведениях Григора Тютюнника. Рассмотрены основные способы присоединения таких предложений к основной части, их семантика и специфика использования в произведениях писателя.

Ключевые слова: *парцеляция, присоединение, акцентуация, препозиция, постпозиция.*

Zvjagina G. O. Status of joining constructions in literary texts of Hryhir Tutunnik

The joining constructions used in artistic works of Hryhir Tutyunnik are investigated in the article. The basic methods of joining of such sentences are considered to basic part, semantics of joining sentences, specific of their use in works of writer.

Key words: *parcellation, joining, accentuation, pre-position, post-position.*

УДК 811.531

Д. С. Кан

**СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА КАТЕГОРИЮ ВЕЖЛИВОСТИ
В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

В данной статье кратко изложена история исследований и современное представление о категории вежливости и её применение в различных коммуникативных ситуациях, что, в свою очередь, дает возможность адекватно употреблять речевые формы категории вежливости. Кроме этого статья дает возможность более глубоко понять и правильно оценить нормативность того или иного уровня вежливости в различных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: *корейский язык, категория вежливости, формы вежливого обращения, ступенчатая модель категории вежливости.*

Рост политического и экономического влияния, глобализационного процесса в культуре обусловили огромный интерес к корейскому языку во всем мире, в том числе и в Украине. Однако следует отметить, что многие иностранцы, которые интересуются корейским языком, почти ничего не знают об особенностях корейского языка. Одной из особенностей является наличие категории вежливости, которая вызывает большие трудности у студентов и специалистов, изучающих корейский язык. Данная категория в корейском языке насчитывает множество форм в зависимости от коммуникативных ситуаций.

Правило вежливого обращения в корейском языке играет важную роль и занимает одно из ключевых мест в практической разговорной речи. Успех переговоров зачастую зависит от правильного применения вежливых слов. Как и в прошлом, так и в настоящее время правильное применение форм вежливости является эффективным способом применения культурной речи и ни в коем случае его нельзя считать наследием феодализма и авторитаризма. Многие ученые считают, что вежливая форма обращения является эффективным инструментом культурного общения.

Однако не секрет, что в последнее время с ликвидацией авторитаризма и укреплением демократии, правила вежливого обращения подвергаются частой критике. Сторонники упрощения системы вежливого обращения считают, что правила, которые возникли на базе феодального неравенства, больше не нужны в демократическом обществе и предлагают безотлагательно провести реформу. Так, например, вместо 교수님, 사장님 предлагают использовать 선생님, 동지, 씨 - те слова, которые не учитывают ни возраст ни статус [1, с. 6].

За последнее время в связи с ростом популярности корейского языка число иностранцев изучающих корейский язык значительно возросло и для них категория вежливости является довольно сложной. Для упрощения зачастую либо вообще исключают, либо упрощают формы вежливого обращения. Иными словами правила вежливого обращения, которые развивались сотни лет, сейчас подвергаются серьезной критике. И все же ученые корееведы в период XX и XXI веков провели много различных исследований и пришли к выводу, что правило вежливого тона, которые являются эффективным инструментом культурного общения, не только нужно сохранять как культурное наследие, но и активно развивать.

Среди исследований в области корейского языка в XX–XXI вв. наибольшую часть занимают исследования связанные с категориями вежливости. Начиная с 1950 г., т.е. с тех пор как начали фундаментально заниматься категорией вежливости, появилось очень много исследований и публикаций. Многие считают, что 70-е года прошлого века были самыми плодотворными в исследовании категорий вежливости. Да и сейчас эта тема является одной из самых распространенных для магистерских и докторских работ. Форма вежливости отображена во всех учебниках грамматики корейского языка [4, с. 120]. Все эти факты говорят о том, что категория вежливости занимает важное место в изучении корейского языка. Однако ученый Ли Ден Бок (이정복) считает, что несмотря на довольно большое количество исследований мало результативных,

качественных исследований из-за ограниченности подхода при изучении данной категории. До сих пор нет даже единого мнения как называть категории вежливости: **대우법, 의향법, 경어법, 존대법, 높임법, 말대접법, 존비법** и т.д.

Впервые серьезно категорией вежливости ещё в 1910г. занимался известный исследователь корейского языка и грамматики Дю Ши Ген (**주시경**) и предложил три степени вежливости: **높임, 같음, 낮음** (вежливая, нейтральная, невежливая).

В 1937 году ученый Чхве Хен Бе (**최현배**) уже представил другую модель, которая состояла из 4 степеней [2, с.207]:

1. **아주높임(합쇼체)** – очень вежливая форма
2. **예사높임 (하오체)** – обычная вежливая форма
3. **예사낮춤 (하게체)** – обычная невежливая форма
4. **아주낮춤 (해라체)** – очень невежливая форма

и **반말** – дружеская форма общения, которая находится между **예사낮춤 (하게체)** и **아주낮춤 (해라체)**.

В 1968г. Ли Хве Сын (**이회승**) уже предложил 5-ти ступенчатую категорию вежливости, добавив ещё одну более высокую степень вежливости **더 아주높임 (하소서)**.

Исследователь Ким Ин Су (**김인수**) в 1973 г. уже предлагает 6 степеней вежливости: **극칭, 상칭, 중칭, 평칭, 반칭, 하칭**.

В 1974г. Ли Ик Соб (**이익섭**) тоже предлагает 6-ти ступенчатую модель категории вежливости, но уже с другими названиями:

합쇼체, 하오체, 하오체, 하게체, 반말체, 해라체

А исследователь Го Ён Гын (**고영근**) в 1974 г. предложил 5-ти ступенчатую модель:

합쇼체, 하소서체, 하오체, 하게체, 해라체 и две дополнительные степени **반말** на “-요”. Таким образом Го Ён Гын предлагает 2-х уровневую категорию вежливости.

В 1984 г. Со Джон Су (**서정수**) предложил модель, которая состоит из формальной и неформальной части, причем формальная часть (**격식체**) состоит из [3, с.161]:

1. **아주높임(합쇼체)** – очень вежливая форма
2. **예사높임 (하오체)** – обычная вежливая форма
3. **예사낮춤 (하게체)** – обычная невежливая форма

4. 아주낮춤 (해라체) – очень невежливая форма

Неформальная часть (비격식체) состоит из двух форм:

1. 두루높임 (해요체)

2. 두루낮춤 (해체, 반말).

Такую же 2-х уровневую систему вежливости предложил и ученый Сон Ги Чел (성기철) в 1985 году и эта модель в настоящее время принята за основу и отображена во всех учебниках грамматики корейского языка для высших средних школ (고등학교) [5, с.1-3].

В связи с тем, что современный мир преобразуется, постоянно претерпевают изменения и взгляды на категорию вежливости. Эти изменения связаны с изменениями в языке с течением времени (동시적 차이). Применение их зависит от регионов, демографических изменений, от выбора письменной или устной речи и т.д. Так, например, в центральных районах Кореи (중부지역) и юго-западной части Кореи (전남지역) применение 하게체 сильно отличаются.

Ученые-исследователи Ом Гён Ок (엄경옥) в 2003 году сказал, что в зависимости от возраста имеют значительные различия в применении форм вежливости. Так, например, 70-80-ти летние и 20-30-ти летние по различному применяют форму 하오체.

Обобщив всю вышеизложенную информацию, можно утверждать, что в корейском языке выражение форм вежливости имеет определенный вид и зависит от субъекта собеседования, ситуации и является одним из способов выразительного общения.

Ситуативное применение вежливых форм можно классифицировать следующим образом:

- 1) Применение вежливых форм по отношению к субъекту предложения.
- 2) Применение вежливых форм по отношению к собеседнику.
- 3) Применение специальных гонорифических слов как к субъекту предложения так и к собеседнику.

Во всех случаях, если статус субъекта или собеседника выше статуса говорящего, к основе предикатива присоединяется гонорифический суффикс 시. Пример: 할아버지께서 물을 주시고 가셨습니다.

Но гонорифический суффикс –시 никогда не применяется, если статус слушающего выше статуса субъекта.

Например: 할아버지, 아버지가 돌아 오셨습니다 (X), надо 돌아왔습니다.

Существует косвенный метод повышения статуса субъекта, касающихся к субъекту предметов, явлений, событий, действий. Таким способом является повышение статуса подлежащего предложения. Например: 큰아버지께서도 연세가 많으시다. 그분은 아직도 귀가 밝으시다.

Следует знать, что наряду с применением вежливых форм, применение невежливых также является одним из способов выражения вежливости. В зависимости от статуса собеседника и субъекта предложения, существует две формы обращения:

1) Правильная форма (격식체):

а) 해라체 - невежливая форма обращения. 빨리 가거라.

б) 하게체 - слегка невежливая форма. 빨리 가게.

в) 하오체 - простая вежливая форма к собеседнику, статус которого ниже.
빨리 가시오.

г) 합쇼체 - очень вежливая форма. 빨리 가십시오.

2) Неправильная форма (비격식체):

а) 해체 - невежливая форма. 빨리 가 (가아).

б) 해요체 - простая вежливая форма. 빨리 가요 (가아요).

Одной из форм вежливого обращения является почтительное обращение (공손말) - применение специальных окончаний перед конечными окончаниями:

1. -(으) 읊-, -(으) 오-

2. -삽-, -사옵-, -사오-

3. -잡-, -자옵-, -자오-

Следует отметить, что в корейском языке существуют специальные вежливые и невежливые слова (높임말과 낮춤말). Вежливые слова в корейском языке делятся на три вида:

а) Слова, образованные путем присоединения аффиксов

아버님, 선생님 – повышающие статус слушающего

소생, 졸고, 폐사 – понижающие статус говорящего

б) Специальные слова для повышения статуса

진지 (밥), 말씀 (말), 치아 (이), 계씨 (동생), 약주 (술), 연세 (나이), 댁 (집), 병환 (병), 옥고 (원고); 드리다 (주다), 계시다 (있다), 모시다 (데리다).

в) Специальные слова для понижения статуса

저 (나), 졸고, 폐사.

Существуют способы прямого и косвенного повышения статуса.

Например: 그분께서 따님이 한분 계십니다;

그분이 진지를 드신다 - косвенное повышение статуса.

선생님이 책을 읽으십니다 - прямое повышение статуса.

Кроме того в корейском языке существуют специальные гонорифические окончания, которые присоединяются к сказуемому, дополнению, наречию.

Например: 드리다, 뵙다, 여쭙다.

아버지가 할아버지께 선물을 드렸습니다.

Исследовав проблематику категорий вежливости в корейском языке, можно утверждать, что это одна из тех особенностей, которые вызывают наибольшие трудности у исследователей и студентов изучающих корейский язык. В корейском языке данная категория насчитывает множество форм, в зависимости от коммуникативных ситуаций и в данной статье была сделана попытка классифицировать все категории вежливости в корейском языке и проиллюстрировать каждую категорию примером применения в устной и письменной речи.

Литература

1. 이정복, 한국어 경어법, 힘과 거리의 미학, 소동, 2008 – С. 6.
2. 김승곤 21세기 국어의 의향법 연구, 도서 출판사, 2011. – 207 с.
3. 서정수, 현대 국어문법론, 한양대학교 출판사, 1996. – 561 с.
4. Рамстедт. Грамматика корейского языка. – М. : Иностранная литература, 1951. – 226 с.
5. 성기철, 국어 경어법의 일반적 특징, 국립국어원, 1991, 1–3 с.
6. 최현배 우리말본, 정음문화사, 1983. – 120 с.
7. 허응 우리말 형태론, 샘문화사, 1995. – 326 с.
8. 김승곤 21세기 국어의 의향법 연구, 도서출판, 2011. – 228 с.
9. 한러사전 Корейско-русский словарь ; под ред. Пак Хен Гю, 러시아 문학사, 2007. – 804 с.

Кан Д. С. Сучасні погляди на категорію ввічливості в корейській мові

У цій статті стисло викладено історію досліджень і сучасне уявлення про категорію ввічливості та її застосування в різних комунікативних ситуаціях, що, у свою чергу, дає можливість адекватно вживати мовні форми категорії ввічливості. Крім цього, стаття дає можливість глибше зрозуміти і правильно оцінити нормативність того чи іншого рівня ввічливості в різних комунікативних ситуаціях.

Ключові слова: *корейська мова, категорія ввічливості, форми ввічливої поведінки, ступінчаста модель категорії ввічливості.*

Kan Den Sik. The modern view on the category of politeness in Korean language

The article points out the classification of the categories of politeness in Korean language and provides the examples of their applications in various communicative situations, which makes possible to use the respective speech forms in the appropriate situation.

The rules of polite address in Korean language play an important role in language studying and hold one of the key places in practical speech. Therefore, this study will provide an opportunity to more deeply understand the categories of politeness and properly assess the certain level of politeness in different communicative situations.

Key words: *korean language, category politeness, forms of politeness, courtesy speed model category.*

УДК 811.161.2'38

В. В. Корольова

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОНОДРАМИ

У статті проаналізовано комунікативні особливості сучасної української монодрами; визначено засоби діалогізації мовлення моноп'єс; класифіковано адресатів внутрішньої комунікації.

Ключові слова: *монодрама, монолог, діалогізація, комунікація, адресат.*

Монодраму потрактовують як міжродовий різновид «драми одного актора, який за допомогою монологу розкриває душу персонажа» [6, с. 73], визначають як «нову архітектуру драми», здатну витіснити застарілу структуру класичної п'єси [4, с. 2].

Актуальність запропонованої розвідки зумовлена відсутністю лінгвістичного осмислення української монодрами. Метою роботи є аналіз комунікативних особливостей сучасної української монодрами. Завдання роботи, мотивовані поставленою метою, передбачають: визначення специфіки сучасних монодраматичних текстів; з'ясування засобів діалогізації моноп'єс; класифікацію адресатів внутрішньої комунікації монодрам.

Джерельною базою роботи стали моноп'єси Я. Верещака «Хованка» [3], О. Ірванця «Маленька п'єса про зраду для однієї актриси» [5], О. Миколайчука-Низовця «Дикий мед у Рік Чорного півня» [7] і «Зніміть з небес офіціанта» [8], Н. Нежданої «Мільйон парашутиків» [9], Ю. Паскара «Людина» [10].

Дослідження, присвячені жанровій моделі монодрами, нечисленні, що відбиває неоднозначність й авторського визначення п'єси: Н. Неждана «Мільйон парашутиків» – *Моноп'єса на дві дії зі стереоефектом*; О. Миколайчук-Низовець «Зніміть з небес офіціанта» – *Майже моновистава*; Я. Верещак «Хованка» – *П'єса для Фестлейді*; Ю. Паскар «Людина» – *Моноп'єса на три складові людини, призначається для втілення не на сцені, а в житті*.

Ключовою структурною одиницею монодрами є монолог, що виражає цілісну мовленнєву діяльність одного персонажа, яка не передбачає відповіді й характеризується відсутністю зміни комунікативних ролей. Основною метою монологу є не передача інформації, оцінка подій, а вплив на читача / глядача через переконання. У цьому разі визначальною функцією монологічного мовлення стає не комунікативна, а сугестивна, що вмотивована зовнішньою комунікацією «автор–читач».

Драматургічний текст, маючи характерні лише для нього принципи структурування й функціонування, передбачає два типи комунікації: реальну й фікційну. Перша виявляється в зовнішній комунікації автора із читачем, який виконує функції не прямого адресата, а адресата-спостерігача. Фікційну (внутрішню) комунікацію спостерігаємо між учасниками зображених у п'єсі подій, що насправді не відбувалися й народжені творчою енергією драматурга [1, с. 269–290]. Відмінною рисою діалогу й монологу є спрямування на адресата в діалозі й специфічне спрямування монологу. У цьому разі цікавим вважаємо питання адресованості внутрішньої комунікації в монодрамі. Услід за Г. Г. Почепцовим [11, с. 10–15], подаємо типологію адресатів фікційної комунікації в сучасних українських монодрамах.

1. Власне адресат, на якого спрямована й розрахована мовленнєва дія персонажа і який реально присутній на сцені, проте позбавлений комунікативної активності, тобто є лише реципієнтом. До жанрових ознак монодрами уналежують наявність однієї дійової особи, яка перебуває в ролі оповідача або веде розмову з пасивним персонажем п'єси [2, с. 262]. Саме тлумачення терміна «монодрама» (із грецьк. *monos* – один, *drama* – дія) передбачає наявність у структурі твору одного персонажа. Утім, проведений аналіз довів можливу присутність інших дійових осіб у моноп'єсах, які не виконують істотної комунікативної ролі й здебільшого є безмовними. Наприклад, у п'єсі О. Миколайчука-Низовця «Зніміть з небес офіціанта» головний герой *Альфонсо* звертається до офіціанта, який не є носієм комунікативної інформації:

Підходить до офіціанта. Сідає за столик.

АЛЬФОНСО: А ви принесіть мені, будь ласка, пригорілу яєчню, чашку холодної кави, а потім сядьте біля мене і читайте нотацію. (Офіціант не рухається.) Ви що, подумали може, що я тес?... Ні, зі мною все в порядку. Просто я раптом засумував за своєю першою дружиною. Буває. Але це був жарт. Проте від запашної кави, наразі, не відмовлюся.

Офіціант йде за кавою [8].

2. Автоадресат, який є одночасно й адресантом комунікації. Така адресованість характеризує внутрішні монологи персонажів, що, будучи зразком автокомунікації, уможливають найвигідніше розташування в монодрамі потрібних автору смислів і настанов. Наприклад, розмова головної героїні п'єси О. Миколайчука-Низовця «Дикий мед у Рік Чорного півня» *Жені* із собою:

Я постійно відчуваю смак дикого меду. Меду, якого я в житті ніколи не смакувала... Того дикого меду, який врятував бабцю у Рік Чорного півня!.. Женю, це ж бабця з того світу намагається врятувати тебе й твою дитину. <...> (Витирає сльози) Не плач, Женю, ти не сама, бо ти сама мама [7, с. 117].

3. Опосередкований адресат – суб'єкт комунікації, який відсутній на сцені й не має змоги сприймати мовлення персонажа, але реально наявний у драматичному просторі й спілкується з головною дійовою особою через певний інтерпретатор комунікативної інформації. У п'єсі Н. Нежданої «Мільйон парашутиків» головна героїня розмовляє з далекою родичкою, читаючи лист і щоденник, що і є інтерпретаторами комунікативної партії іншого персонажа, наприклад:

«Він запросив мене до цирку, а я відмовилася, бо не люблю цирк». (Схоплюється.) А ну-ну, цікаво, ні, щоб у кіно, чи в оперу, як поважні жевжики, а він у

вас оригінал, пані? [9, с. 269]; «Але я сподіваюсь, що коли ви дійдете до фіналу, ви зрозумієте мене і здійснисте мою потаємну волю. З щирою вірою у вас, моя люба незнайома родичко. Ваша Елізабет Шварц». Ні, це просто клініка! Вірять вона в мене, краще б у Бога вірила. Яка таємна воля? Який сценарій? Теж мені артистку вишукали! Ні, дурдом по ній плаче і давно, вірніше, плакав. Це точно [9, с. 230].

4. Віддалений адресат, який сприймає репліки дійової особи монодрами, є комунікативно активним, але відсутній на сцені. У цьому разі можна говорити про реальну односторонню мовленнєву партію в діалозі персонажів, коли зміна комунікативних ролей відбувається, але вираження в мовних знаках мають лише репліки одного учасника діалогу. Класичним зразком такої адресуваності є телефонна розмова, наприклад:

Алло! Я слухаю! Хто це? (Миттю змінює тон на сухий і холодний, навіть на обличчі міняється теж). А, це ти? І чого тобі? Ну, якщо є про що, то чому б і не поговорити... (Пауза). Так... Так... Ну, це ти так гадаєш... Ну. Угу... Умгу... Так. Все. Все! Досить! А тепер послухай ти мене! Чуєш!? Зараз я тобі хочу сказати! Слухай і не перебивай! [5, с. 13].

5. Квазіадресат, виражений уявним або неживим суб'єктом комунікації. Такими псевдоспіврозмовниками, нездатними до рецепції й інтерпретації повідомлення, у досліджуваних монодрамах є літературні герої (спілкування *Они* з Дездемоною в п'єсі Я. Верещака «Хованка»), манекен і ляльки (розмова *Альфонсо* в п'єсі О. Миколайчука-Низовця «Зніміть з небес офіціанта»), наприклад:

Ох, Дездемоно, яка в тебе гарна сукня!.. Даруй, але ти хоч знаєш, у чому твоя біда?.. Не людина ти, бідолашко, – телиця, м'ясо, ідеальний апарат для задоволення чужих бажань. Ну що ти можеш сама-одна? Обід зготувати? Дітей няньчити? Учителькою бути?.. Що кажеш? Чому я так швидко зійшла на пси, тобто скотилася на дно? Як-не-як вища освіта, в аспірантуру поступила, еге ж?.. Постривай, подумаю... Може, тому що бездумно жила, пурхала, з квітки на квітку. А може, компанія міщанська? Ні, ні, не це [3].

Мовлення, що має віддалену або квазіадресацію, можна вважати перехідним на межі монологу й діалогу, оскільки наявна лише єдина мовленнєва партія одного з комунікантів діалогу, однак структурно вона побудована за зразком діалогічного мовлення (обірвані фрази, вигуки, речення різної модальності, імперативні конструкції тощо).

Крім реплік головних персонажів, до структури монодрами входять й інші елементи п'єси. Авторські ремарки, як компоненти драматургічного дискурсу, виконують у монодрамі здебільшого свої традиційні функції й не адресовані читачеві як реципієнту тексту. Наприклад: Ю. Паскар «Людина» – *ЛЮДИНА* підводиться, обіймає ліхтаря [10, с. 353]; *ВУЛИЧНИЙ ЛІХТАР* не відповідає [10, с. 354]; *ЛЮДИНА* крутиться, падає з лавки [10, с. 356]; Я. Верещак «Хованка» – *Повільно обливається з пляшки, недовго стоїть із заплющеними очима, а відтак стиха* [3]; *Перебираючи листя паперу, зупиняється на якомусь. Після паузи* [3]. Жестові, мізансценічні, паузні, інтонаційні ремарки виконують другорядну функцію в моноп'єсах, що пояснюємо підвищеною значущістю концептуально-естетичного змісту монологів. Зауважимо, що ремарковий фонд значно поступається в кількісному вимірі мовленню персонажів, на відміну від традиційної

п'єси, де чітко вибудована тенденція до зрівняння авторської мовленнєвої партії та персонажних діалогів.

Досліджені монодрами дають змогу виявити також ознаки послідовної діалогізації монологічної мовленнєвої партії головного персонажа. Виділяємо два різновиди діалогізації в моноп'єсах: а) залучення до монологу окремих елементів діалогічного мовлення; б) приєднання до монологу діалогічних фрагментів або навіть цілих діалогів.

Перший різновид виражений такими маркерами діалогічності, як: питальні конструкції, звертання, імперативні дієслівні форми, займенники другої особи тощо, напр.:

Разом ми не прожили й півроку. Отаким коротким іноді буває жіноче щастя! Могла тоді ще зробити аборт, але – не зробила. Чому? Тому що мій чоловік був дуже світлою та красивою людиною. І чому саме найкращі так швидко йдуть із життя? [7, с. 119]; А насправді ти ж худючий, недоглянутий, недолюблений трудоголік, і хоч гарно співаєш, але зате не вмієш грати на гітарі, і на додачу до всього ще й заїкаєшся – не дай Боже, донька в тебе вдасться!.. (Спохватилася). Яка донька?.. А така! Гарна, як усі італійки і всі українки, чорнява, добра, весела, співуча, лагідна – на третьому місяці, тямши, тямши, ти, великий маг і чарівник, що таке справжня хованка?! [3].

Текст монодрами може трансформуватися в конкретні діалогічні форми. Здебільшого ці діалоги є своєрідною грою головного персонажа, який, беручи на себе ролі різних дійових осіб, переповідає певну подію. Такі вкраплення зазвичай навіть оформлені як діалог, наприклад:

(Розіграє за різних персонажів, блискавично перескакуючи з місця на місце, мінняючи голос та атрибути).

– А як там у вас справи селекції? Щось новеньке не вивели? Слонопотамчика якогось?

(За Петруся) – Ні, але ми зараз розводимо надзвичайно цікаву породу...

<...> (За Моше) – Ви так захоплено розповідаєте. Невже вам справді цікаво розводити кур? [9, с. 264–265].

Монодрама Ю. Паскара «Людина» структурно повністю складається з діалогів, виконуваних однією людиною, яка грає різні образи, що підтверджує перелік дійових осіб на початку п'єси: *Дійова особа: ЛЮДИНА, яка перевтілюється в ЛАВОЧКУ, ВУЛИЧНИЙ ЛІХТАР, ВЕЛИКИЙ СМІТНИК*. Наприклад:

ВУЛИЧНИЙ ЛІХТАР. Але я не можу не світити!

ЛАВОЧКА. Нісенітниця!

ВУЛИЧНИЙ ЛІХТАР. Якби я не світив, вони не бачили би тебе і всього іншого, молоді парочки не приходили б до тебе [10, с. 353].

Отже, монодраматичне мовлення не є монологом у традиційному трактуванні: до його структури послідовно приєднуються як окремі елементи діалогу, так і цілісні діалогічні форми, що дає змогу тлумачити певні мовленнєві партії головних героїв моноп'єс як перехідні між монологом і діалогом. Варіативність адресатів внутрішньої комунікації персонажів також умотивовує діалогічні ознаки монологу монодрами. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в детальній характеристиці засобів авторської сугестії, виражених мовленнєвою партією головної дійової особи монодрами.

Література

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сб. статей / И. В. Арнольд. – СПб. : Изд-во СПбУ, 1999. – 443 с.
2. Бондарева Е. Е. Теоретическая модель современной монодрамы : подвижные рамки жанрологического канона / Е. Е. Бондарева // Русская и белорусская литературы на рубеже XX–XXI вв. : сб. науч. статей. – Ч. 1. – Минск : РИВШ, 2007. – С. 262–270.
3. Верещак Я. Хованка [Электронный ресурс] / Я. Верещак. – Режим доступа: <http://kurbas.org.ua/dramlab/vereschak/khovanka.pdf>.
4. Евреинов Н. Н. Введение в монодраму / Н. Н. Евреинов. – СПб. : Издание Н. И. Бутковской, 1909. – 35 с.
5. Ирванець О. Лускунчик–2004 : п'єси, вірші / О. Ирванець. – К. : Факт, 2005. – 208 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
7. Миколайчук-Низовець О. Дикий мед у Рік Чорного півня / О. Миколайчук-Низовець // Дніпро. – 2009. – № 8. – С. 115–127.
8. Миколайчук-Низовець О. Зніміть з небес офіціанта [Електронний ресурс] / О. Миколайчук-Низовець. – Режим доступа: <http://www.kurbas.org.ua/dramlab/mykolaichuk/oficiant.pdf>.
9. Неждана Н. Мільйон парашутиків / Неда Неждана // У пошуку театру : антологія молоді драматургії. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 227–284.
10. Паскар Ю. Людина / Ю. Паскар // У пошуку театру : антологія молоді драматургії. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 352–356.
11. Почепцов Г. Г. О коммуникативной типологии адресата / Г. Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике : сб. науч. трудов. – Пятигорск : Изд-во ПГПИИЯ, 1986. – С. 10–17.

Королёва В. В. Коммуникативные особенности современной украинской монодрамы.

В статье проанализированы коммуникативные особенности современной украинской монодрамы; определены способы диалогизации речи монопьес; классифицированы адресаты внутренней коммуникации.

Ключевые слова: *монодрама, монолог, диалогизация, коммуникация, адресат.*

Koroliova V. V. Communicative peculiarities of modern Ukrainian monodrama.

The article analyzes communicative peculiarities of modern Ukrainian monodrama; it identifies means of dialogization of the speech of monoplays; it clasifies the audience of internal communication.

Key words: *monodrama, monologue, dialogization, communication, audience.*

НОМІНАЦІЯ ТА ПРЕДИКАЦІЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ БОГДАНА МЕЛЬНИЧУКА

У статті встановлено кореляцію суб'єкта і предиката, у межах предикативної одиниці й цілого тексту, так що весь поетичний масив стає специфічним предикатом, який, розгортаючись, репрезентує нові ознаки суб'єкта.

Ключові слова: поетичний текст, заголовок, номінація, предикація, тема, рема.

Поетична мова – „явище емоційно-естетичного освоєння світу” [1, с. 324]. Тому не випадково поетика стає сферою притягання творчих інтересів як літературознавців, так і лінгвістів: у художньому тексті як об'єкті дослідження ті і ті знаходять різні предмети для вивчення, адже нюансорика тексту породжує дивосвіт кожної фрази. У цьому аспекті заслуговує поцінування думка Анатолія Мойсієнка: „Мова постає як своєрідний світ світів, де парадигматика кожного елемента окремого слова може бути розглядана на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні „мова – зовнішній світ”; осібно – на рівні тексту” [4, с. 10]. Кожен із таких світів парадигматично не замкнений, різновекторно переходить в інші, нашаровуючись на інші компоненти у функційному просторі (М. Степаненко, О. Селіванова). Зокрема, ми можемо пізнавати структуру світобудови, мовної картини світу завдяки вивченню синтаксису (С. Єрмоленко, Н. Гуйванюк, М. Пещак, Н. Сологуб, І. Ковтунова та ін.).

У поезії слово перебуває в найбільш напруженій формі, у силу цього саме тут апробуються новаторські підходи до реченневої організації – від ускладнення, надускладнення до членування єдиного смислового тла на низку окремих стилістично навантажених величин (А. Загнітко, М. Плющ). Тому на часі дослідження взаємодії та ієрархії власне-мовних засобів певного художнього утворення у своїй ієрархічності, структурно-функційній і змістовій зумовленості на всіх рівнях структурної, образної системи поетичного твору. *Мета* нашої розвідки – установити кореляцію *заголовок–текст* у плані номінації (найменування предметів і явищ дійсності) та предикації (суб'єктно-предикатних відношень). Спробуємо довести, що будь-яка предикація ґрунтується на тій чи тій номінації як на власній речовій семантичній основі, у силу чого для кваліфікації не лише речення, а й тексту суттєвою постає єдність номінативного й предикативного. *Матеріалом дослідження* послужили поетичні тексти збірки „На ріках оleshківських” [3] Богдана Мельничука, який свідомо працює над піднесенням естетичної краси українського слова, над розкриттям його інтелектуального магнетизму, смислового багатства. „Лірика, – писав Ю. Шевельов, – може обирати найрізноманітніші теми, від любовних до політичних, від пейзажних до філософських, її спектр безмежний, але які б і скільки б тем вона не обирала, кінець кінцем вона має лише одну тему – особистість самого автора” [6, с. 237].

Позначення різноманітних ознак, якостей, властивостей предметів і явищ, їхня характеристика в поетичній динаміці світорозуміння автора збірки з Буко-

вини увиразнює тенденцію до концентрації інформації („згущення думки”, за О. Потєбнею) на незначних за обсягом сегментах тексту. Зазначену тенденцію, притаманну передовсім ліричним творам, І. Ковтунова влучно назвала „ознаковістю поетичного мовлення”, що становить його природну властивість, сутність [2, с. 146].

На нашу думку, ознаковість поетичного тексту необхідно вбачати насамперед у збільшенні ступеня його предикативності та ієрархізації предикації – первинної та вторинної (згорненої). Крім того, універсальні категорії речення – суб’єкт і предикат – у ліриці можуть корелювати не лише в рамках предикативної одиниці, а й у межах цілого тексту, так що весь текстовий масив стає специфічним предикатом, який, розгортаючись, репрезентує нові ознаки суб’єкта. У такому віршовому творі заголовок і текст корелюють як тема (відоме) й рема (нове), якщо у формально-синтаксичному плані заголовок-номінація виконує функцію підмета, а текст – присудка (з поширювачами). Наприклад, вірш „Старе вино”: *Перекипіло, переграло / перепінилось давно. / Невпізнано спокійним стало. / Міцнішим стало заодно* (с. 51)

Не викликає заперечень констатація, що тексти подібної структури „наскрізно предикативні” [2, с. 148]. До того ж вони ілюструють ще одну композиційну властивість лірики: імпліцитне питання – розгорнута відповідь, які, на противагу усному діалогу, здебільшого осібні. Отже, „текстовий” предикат можна тлумачити як „відповідь без питання” [5, с. 226], оскільки саме питання ніби занурюється в підтекст. „На загал кажучи, будь-який опис або оповідь можна уявити як іксову відповідь з огляду на те, що вони завжди мовчки передбачають певне питання, інакше сама оповідь чи опис втратять сенс” [там само].

Зауважимо: якщо заголовок і називає тему художньої оповіді, проте в основному тексті повторювана заголовкова номінація „обростає” додатковими смислами, набуває символічного узагальнення, контрастності (*низини↔висоти, дрібне↔високе*) тощо. Напр., вірш „Висоти”: *На плоскій низині / І вдесьте, і всоте / Відкрились мені / Щонайвищі висоти. / Відкрились в путі / І щораз говорили, / Бо висоти оті – / Рідні братські могили. / В тих могилах не прах, / В тих могилах не пил. / Б’є вогонь на вітрах / З гордих братських могил. / Я до нього ішов / Крізь березові шуми, / Несучи і любов, / І стривожені думи. / Обіймав він мене, / наче крицю опоки. / І згоряло дрібне, / І лишалось високе...* (с. 69).

З-поміж інших найпоширеніших типів структур спостерігаємо іменникове означення предмета мовлення в заголовку, натомість у текстовій тканині для його повторної номінації вжито займенник та родову назву (*Карпати – гори – ці*), як-от, у вірші „Карпати”: *Серед гір земної кулі, / Може, є гарніші. / Але ці і в громі-гулі / М’якші та ніжніші. / Серед гір на білім світі, / Є, звичайно, вищі. / Але ці, в зелі й блакиті, / Серцеві найближчі* (с. 171).

Інколи предмет оповіді, повторно означений у тексті, виконує синкретичну функцію: з одного боку, апелятивну (або називного теми), а з іншого – роль номінації. Напр., вірш „До тата”: *З січневої хуртовини, з балтійської далини / Ви йдете на південь, тату, – до отчої сторони... / Ой довго ви, тату, йдете... Та я вас і не виню, / Бо знаю, що тяжко йдеться з пекельних димів, / з вогню. / Бо знаю назавше, тату, до сивої сивизни: / Найдовша дорога в світі – дорога з війни. / З війни.*

Номінація предмета мовлення в ініціальній позиції тексту може не повторюватися у вірші, у цьому разі ліричний твір варто розглядати як суму предикацій, оскільки він охоплює різнотипні речення, у семантичній структурі яких наявні власні суб'єкти і предикати, що водночас деталізують характеристику цього предмета або його частин (*яблуня – коліно яблуні – коріння яблуні – віти яблуні*). Напр., вірш „Яблуня”: *Ночами мерзла на морозі. / Коліно терпло у снігу. / Та не згубило у тривозі / Коріння силу і снагу. / Щоб на світанку в синій квітень / Піднести віти над селом / І серце радістю зігроти – / Цвітіння першого теплом.* (с. 18).

Повторюваний у тексті заголовок не обов'язково називає тему, а має багатовимірний і неоднозначний смисл, а отже, увиразнює складний характер зв'язку з власне-текстом, слугує актуалізатором практично всіх текстових категорій. За нашими спостереженнями, заголовкова номінація, посідаючи периферійні позиції, входить до складу предиката, що ним є весь основний текст. Наприклад: вірш „Олешків” / *Я родом із міста, що його нема. / Я родом із міста, де мій пращур мешкав / І привселюдно, а не тайкома / Нарік його безхитрісно: / Олешків.* (с. 9).

На особливу увагу заслуговує складний характер співвідношення заголовкової номінації з основним текстом, наприклад, у вірші „152”. Загальновідомо, що номінативність числівника досить є абстрактною категорією людського мислення. У заголовку числівник 152 (без супроводу іменника) виконує нумеративну функцію та репрезентує несупровідне предикативне значення.

Утім, ситуацію і тему оповіді конкретизує епіграф „152 нардепи домагаються узаконення другої офіційної мови в Україні – російської (З радіотрансляцій і газет)”. Опозицію до нейтральної номінації „152 нардепи” становлять авторські, що маркують ознаки оцінно-емоційного характеру: 152 – це „немов сіроманці із пуці”, „наче колись татарва”, „владоймуці”, „гайвороння несите”, „скопище саранчі”, „ватага сановних нікчем”, „сто п'ятдесят два валуєвих /.../ з продажного роду холуєвих, що виплекала Москва” (с. 116–117). Отже, ключове слово заголовку – текстовий канал інформації, який охоплює художній досвід автора, фіксує зміни в житті держави, концентрує історію мови, суспільних інтересів і свідомості.

Спостережено, що тексти Б. Мельничука наповнені індивідуально-авторськими образами, які на смисловому рівні сприйняття посідають полярні позиції: відбувається протиставлення кількох поетичних явищ, об'єднаних їхньою спільною семантичною основою. Наприклад, у досліджуваному тексті автор зіставляє лексеми „Україна” ↔ „152”. Поетичний текст загалом пройнятий ідеєю опозиціонування категорій „справжнє, цінне ↔ підступне, зрадливе”. Такі образні утворення матеріалізують естетично вартісні смисли, за допомогою яких адресат проймається почуттями поета, бачить те чи те явище „очима автора”.

Зауважимо, що заголовок не обов'язково вказує на явище або предмет оповіді – часто він маркує час („Згадуючи Миколу Бакаю”), місце („На горіщі”), умову („Як не зустріну...”), допуст („Бодай стеблиною...”), зверненість мовлення („Напишися, слово”), оцінку („І добре знати...”), адресатність („Собі на день народження”), або окреслює цілу ситуацію („Благає вишня”).

Інколи заголовок не лише позначає рему вірша, але й містить у собі „кон-

денсат образу”, у якому, ніби в гену, записана драматична доля українців. Так, заголовок-оксюморон „Сухими плакало сльозами...” (с. 13) визначає розвиток образу, його оформлення, радіус його дії та правила прочитання (напр.: авторське „Я” – засмучене село – вся Україна): *Сухими плакало сльозами / Моє засмучене село, / Як над лугами-берегами / Загримкотіло-загуло. / І як у схроні й попри-схронні / Вогонь пекельний запалав: / Глумились зайди при погонні / Над хлопцями з повстанських лав. / Я був тоді малим, як пташка, / Тонким, неначе верболіз. / Мені було так само важко, / Та я не лив пекучих сліз. / Адже від хати і до хати / Страшений котився поговор: / – Як ’мем за хлопцями ридати, / То вивезуть всіх на Сибір. / І як не гризло до безтями, / І як вже банно не було, / Сухими плакав я сльозами. / Як і усе моє село...*

Проаналізувавши твори Богдана Мельничука, ми дійшли висновку, що майже всі їхні заголовкові номінації стають ключовими словами мовної картини світу письменника, формуючи константне значення поетичного твору. Їхнє вживання спричинене прагненням автора до новизни, оригінальності, милозвучності, функціональної спрямованості висловлення, зумовлене образом автора чи персонажу, а також їхнім емоційно-оцінним та індивідуально-психологічним рівнем.

У ліричних поетичних текстах Б. Мельничука роль заголовка дуже часто виконує перший рядок вірша (т. зв. нульовий заголовок), який слугує своєрідною фонічною, „граматичною пуантою” (термін А. Загнітка), що значною мірою визначає загальні тональність і динаміку твору, виявляє високу інформативність, маючи властивість натякати на ідейно-тематичну основу тексту. Такий першорядок у кожному вірші становить різного роду синтаксичні конструкції, з відповідною смисловою та ритміко-інтонаційною характеристикою. Напр., прості речення: 1) розповідні („Тебе я бачив так давно...”), питальні („Де той Чорнобиль...”), спонукальні („Усміхнися з букового краю...”) або бажальні („Тільки б відкрутилася неділя...”); 2) з експресією окличності („Сивий Пруте, грізний водограю!..”); 3) із стверджувальним значенням („Істина велика, головна...”) або запереченням („Не лети ж ти, чорний вороне...”); 4) з ядерними компонентами („Я не скімлю...”; „І як тебе в серці не тримати...”); 5) з поширювачами („Людину можна й умертвити...”; „Благословенна тиха мова...”) тощо; 6) неповне дво- або односкладне речення („Сухими плакало сльозами...”; „Оце усе – неначе в казці...”); 7) просте речення з різними типами ускладнення: („Мене колихало не море, не став...”: „Земле, ще покрутиш...”); 8) парцельованими компонентами („Бодай стеблиною...”); 9) різними типами складних речень („На тім горбі, що лисим був колісь...”); 10) конструкціями чужого мовлення („Казали: – Не мозолься марно, Йване...”).

Конструкція заголовкового першорядка певною мірою зумовлює образно-смислову, структурну динаміку вірша, є тією даністю, що так чи так увиразнюється в текстовому масиві. Наприклад, заголовкове речення „Не повернись...” (с. 63) в однойменній поезії Б. Мельничука стає основою для розгортання підрядних часових конструкцій, цілого синтаксичного періоду в системі вірша: образа паралель згадки ліричного героя про „Голодний той, той сорок сьомий, Коли я умирав колісь” „І тридцять сьомий роче лютий, В льоди підступництва закутий, Коли я народивсь колісь” отримує композиційне продовження, пере-

ходячи від особистісного до глибокого узагальнення за принципом асоціювання ідеї паралельних рядів: „Коли гуляв неправди ніж, страшений за усі навали, Коли мільйони умирили Ні за мачинку, ні за гріш”... . Обрамляючи поетичний текст, речитативи „не повернись” (у кінці вірша їх подано окремими рядками) нагадують народні замовляння й виражають бажання ліричного героя вплинути на дійсність, не допустити зла. Такі наскрізні повтори слугують ґрунтом для появи лейтмотиву, підтексту віршового тексту.

На нашу думку, відмова від заголовка є творчим актом Б. Мельничука. Оскільки в ліричному тексті кожний елемент „насихується” емоційно, то поет відчуває значну обмеженість слова у відображенні почуттів, переживань людини. Йому нелегко віднайти змістову доміную, влучне слово, що увібрало б у себе квінтесенцію цілого твору. У цьому разі перший комунікативний блок віршового твору залишається вербально не заповненим. Сильна заголовкова позиція може бути репрезентована конвенційними знаками (зірочками, крапочками тощо), що маркують верхню межу тексту, проте їхня функційна значущість послаблена.

Перспективи аналізу ідіостилю Богдана Мельничука зумовлені потребою подальших пошуків у царині окремих складників поетичного доробку, оскільки майстер художнього слова творить оригінальний світ у сучасній українській поезії, гармонійно поєднуючи високу традицію і новаторський пошук, що їх простежуємо на всіх рівнях мовно-образної системи вірша. А отже, важливим завданням є перехід від окремих розвідок до підготовки цілісного монографічного дослідження, що має охопити характер авторського лексикону, фонетичної, морфологічної та синтаксичної стилістики, метафоричних структур в єдності форми та змісту і найважливіших концептів, які визначають мовну картину світу письменника.

Література

1. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
2. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис : [монография] / И. И. Ковтунова ; отв. ред. Н. Ю. Шведова / АН СССР; Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1986. – 206 с.
3. Мельничук Б. На ріках оleshківських : поезії / Б. Мельничук. – К. : Академвидав, 2007. – 208 с.
4. Мойсієнко А. Мова як світ / А. Мойсієнко // Структура мови : Поетика текстових структур ; за ред. М. Зимомря. – К. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 7–24.
5. Шангриладзе Кот. (мл.) К вопросу о вопросе / Кот. Шангриладзе (мл.) // Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики. – М. : МГУ, 1973. – С. 224–231.
6. Шерех Ю. Трунок і трутизна (Про „Палімпсести” Василя Стуса) / Ю. Шерех // Третя сторожа. – К. : Дніпро, 1993. – С. 222–264.

Кульбабская Е. В. Номинация и предикация в поэтических текстах Богдана Мельничука

В статье раскрывается соотношение субъекта и предиката в структуре предикативной единицы и всего текста; сделан вывод о том, что поэтический текст может быть истолкован как специфический предикат, репрезентирующий новые признаки субъекта.

Ключевые слова: поэтический текст, заглавие, номинация, предикация, тема, рема.

Kulbabska O. V. Nomination and predication in poetical texts of Bohdan Melnychuk

The article deals with the relation of subject and predicate in the structure of predicative units and all of the text. The author concluded that the poetic text can be interpreted as a specific predicate, representing the new features of the subject.

Key words: the poetic text, title, nomination, predication, theme, reme.

УДК 821.161.1 – 31 (Гончаров)

А. Т. Малиновский

**«ПИСЬМА СТОЛИЧНОГО ДРУГА К ПРОВИНЦИАЛЬНОМУ ЖЕ-
НИХУ» И. А. ГОНЧАРОВА:
СЕМИОТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ТЕКСТА**

В статье рассматривается семиотическое пространство знакового для русской прозы 1840-х гг. текста И. А. Гончарова. Акцентируется внимание на проблеме семантической границы и "модном" дискурсе в данном произведении. Также анализируется жанр в том аспекте, в каком он способствует пониманию семиотического пространства

Ключевые слова: семиотическое пространство, жанр, «модный» дискурс, знаковый.

Возможность семиотического прочтения текста Гончарова обусловлена как его внутренними свойствами, так и некоторыми внехудожественными факторами. Мир текста и тот фундамент, на котором он возникает, образуют единое семиотическое поле. Этим обусловлена и **актуальность** исследования, предметом которого является мир текста Гончарова в семиотическом ракурсе. Применение культурологического и семиотического подходов позволяет увидеть в раннем фельетоне писателя нечто большее, чем типичный образец жанра 1840-х гг. Это текст-код, текст-знак.

Безусловно, его анализ, дешифровка возможны с учетом предшествующего читательского опыта, литературного и культурного контекста. Иначе говоря, предпосылкой включения «Писем...» в семиотическое пространство является «презумпция семиотичности» (Ю. Лотман), т. е. ориентированность реципиента на собственный опыт и на «семиотическую интуицию коллектива» [4, с. 254]. Это смыслопорождающая стратегия, способствующая выработке семиотических значений в тексте, кодированию реалий и примет эпохи, тех или иных черт бы-

того поведения в образной и повествовательной ткани произведения. Перед нами не просто фельетон или нравоописательный очерк первой половины XIX века. В «Письмах...» Гончарова кодифицируется эпоха, представление о которой складывается из объектов, подвергающихся семиотизации. **Цель данной статьи** – исследовать роль оппозиций «столичное – провинциальное», «центр – периферия» в моделировании семиотического пространства фельетона Гончарова.

Необычность произведения подтверждается не только его содержанием, но и некоторыми преднамеренными попытками автора придать ему особый статус. Избранный Гончаровым способ «функционирования» «Писем...» в литературном процессе сразу указывал на их определенную знаковость, символичность. Текст должен был так или иначе привлечь к себе внимание читающей публики. Не может быть обойден вниманием тот факт, что «Письма...» были опубликованы в особом разделе «Современника», не имеющем прямого отношения к произведениям текущей художественной словесности. Этот раздел был посвящен теоретическим, практическим и историческим вопросам европейской и русской моды. Освещение «модных» тенденций эпохи, однако, сопряжено с крайним нежеланием автора объективировать себя, продемонстрировать свою причастность к изображаемому. Именно поэтому «Письма...» были опубликованы анонимно (Анонимной была публикация не только «Писем столичного друга к провинциальному жениху», но и большинства других произведений Гончарова 1840-х гг., в период активного сотрудничества автора с журналом «Современник»). По-видимому, такое дистанцирование автора от своего текста является в определенной степени преднамеренным. Это своеобразная игра автора, пожелавшего спрятать, утаить от читателей личину вполне светского человека. Гончаров настолько «отчуждает» от себя им написанное, что в дальнейшем даже не включает его в свои собрания сочинений. Безусловно, не только игра определяет авторское поведение. Существовал еще и высший смысл предпринятого Гончаровым замысла. В «Письмах...» дана эстетика идеала писателя, сосредоточенного на поиске внутренней красоты, «идеальной» реальности, доступной лишь немногим. Преодоление «бездны» между идеалом и действительностью, стремление к нравственному совершенству и является целью автора. Этой цели придается едва ли не телеологический смысл. Возможно, поэтому Гончаров самоустраняется не только из текста, но и из контекста, придавая тем самым своему произведению самостоятельный, независимый от авторской воли, статус.

Такая авторская стратегия коррелирует с избранной жанровой формой, отвечающей не только «позитивистскому» духу всей русской словесности 1840-х гг., но и личной позиции Гончарова. Перед нами фельетон в письмах, парадоксально сочетающий объективный и субъективный принципы подачи материала. Поскольку в данной статье речь специально не идет о жанровом корпусе «Писем...», то выделим лишь некоторые аспекты жанра, связанные с типом авторского поведения, коммуникации с читателем, спецификой расположения материала.

По форме Гончаров, действительно, создает письма. Их автором является некий А. Чельский, задумавший преподать урок «великой науки уменья жить» своему неразвитому другу Василию Васильевичу. Однако написанные с этой

целью письма далеки от частной дружеской переписки, они приближаются скорее к своеобразным эстетическим универсалиям эпохи, знаковым словесно-художественным конструктам. Само заглавие произведения погружает читателя в определенное семиотическое пространство, в котором четко прослеживается граница между двумя полярно противоположными мирами. За каждым из персонажей, представляющих разные типы мировосприятия, уклады жизни, социально-общественную психологию, закрепляется комплекс пространственности. На нем, собственно, и основано различие, противопоставление столичного жителя А. Чельского и его друга провинциала. Они абсолютно по-разному смотрят на одно и то же. Знающий толк в кодексе правил и норм светского общежития Чельский выступает сторонником всего нового, прогрессивного, имеющего отношение прежде всего к социальной и культурной сферам. Его мнимый оппонент Василий Васильевич в большей степени причастен вечному, он пытается, хотя и тщетно, удержать *«некие метафизические границы человеческого бытия»* [6, с. 62]. Ценностно-смысловая иерархия столичного жителя ему чужда, хотя он и становится временно своеобразным его подражателем поневоле. Но так или иначе, *«для провинциальной культуры характерна определенная замкнутость, меньшая восприимчивость к инородным культурным влияниям по сравнению со столичной культурой, и отсюда большая открытость вовнутрь, способная формировать феномен “духовной оседлости” ...»* [6, с. 61].

Пространственный аспект в тексте Гончарова выражается не только в резкой поляризации центра и периферии, большого и малого миров, но также в указании направленности движения. Разумеется, подобная конкретизация связана также и с временным планом, хотя здесь он играет далеко не ведущую роль. Свои письма столичный житель адресует другу, живущему в провинциальном захолустье. Причем движение это однонаправленное, поскольку ответных писем нет, точнее, они не обретают статуса актуального коммуникативного события. Однако присутствие признака направленности формирует *«внутреннее пространство семиосферы»*, состоящее из *«конфликтующих структур»* [4, с. 257]. Это пространство «наше», «свое», «культурное», «безопасное», «гармонически организованное» и одновременно это «их-пространство», «чужое», «враждебное», «опасное», «хаотическое» [4, с. 257].

В таком семиотическом контексте и разворачивается акт письма, резонерирующий автор которого владеет тайными пружинами и механизмами светской жизни и берется наставлять и учить своего друга-профана. При этом все три письма А. Чельского имеют разную структуру и восходят к разным жанровым традициям. В первом письме предпринимается опыт классификации принадлежащих к высшему сословию людей. Текст строится на предельно четком, логически выверенном соотнесении четырех типов модников, или «типов хорошего общества», знатоков «уменья жить». Ведущим в их изображении является принцип иерархичности, градации, предполагающий неоспоримое преимущество одного типа над другим, например, порядочного человека над франтом. Каждый из представленных типов, усвоив отведенную ему роль в обществе, пытается все же выйти за рамки своего ампула и соприкоснуться со сферой «не-своего», «чужого». За исключением порядочного человека, для всех остальных освоение более прогрессивной идеологии оборачивается негативным опытом.

Первое письмо является своеобразным прологом к постижению премудростей светской жизни. Оно только лишь «торжественное приготовление», за которым следует сам механизм, внутренняя, изнаночная сторона светскости. Обнажив все тайны «уменья жить», автор приходит к неутешительному выводу о несоответствии его провинциального друга внешней стороне светской жизни. Во втором письме повествование строится на антитезе модного – старомодного, патриархального – цивилизованного, современного – архаичного. В данном случае мы имеем дело с ценностно-смысловой конкретизацией пространственной оппозиции «столичное – провинциальное». Не чуждой стилистике письма оказалась «социальная дидактика» [5, с. 88], сквозь призму которой Чельский переходит к разбору «комиссий» своего друга. Видя в своем провинциальном адресате ничего не смыслящего в моде «циника», автор письма выступает своеобразным «кодификатором условий “хорошего тона”» [5, с. 85]. Он апологет моды в широком смысле слова. Определяя институциональную природу моды, Р. Барт подчеркивает регулярность, повторяемость, массовость этого социального феномена. «Мода представляет собой коллективное подражание регулярно появляющимся новинкам...» [2, с. 396]. Однако как явление массовое она в то же время стирает индивидуальные отличия между людьми, утрачивая признак уникальности, изысканности, неповторимого изящества. Вследствие этого «отличительным понятием осталась одна лишь старомодность» [2, с. 396], на фоне которой и воспринимается мода.

Разбор «комиссий» провинциала осуществляется именно по такому принципу. Подлинным «циником» в глазах Чельского предстает его друг, когда просит о приобретении сервиза из серебра, только не нового, «поэкономнее», и кареты, непременно высокой, а не «вертопрашной». Провинциал руководствуется соображениями качества, прочности сервиза, который может сослужить долгую службу. Он не приемлет всяческие новшества и усовершенствования, поэтому ему ближе неуклюжая карета, похожая на колымагу. Чельский же ценит комфорт и удобство. Он абсолютизирует эстетические качества вещей и предметов. Ему чужд «антикварский» подход провинциального друга. Поэтому в сервизе ценным является фасон и отделка, а не прочность и материал. Карета же должна быть прежде всего удобной, чтоб «не приходилось влезать на нее, как на колокольню». Антитеза между грубыми патриархальными нравами и изящной философией моды проявляется в отношении двух персонажей-оппонентов к голландскому полотну. «Не греком», а «скифом» предстает провинциал, отдающий предпочтение домотканому полотну и не видящий преимуществ тонкого, нежно облегающего тело мануфактурного белья.

В тексте «Писем...» эти оппозиции «объектов» поляризуют разные жизненные уклады, типы культур, психологию. Контраст иногда достигает крайней точки, и персонажи предстают настолько далекими друг от друга, что перспектива их сближения исчезает вовсе. Но доведенное до совершенства, буквально «кодифицированное» «уменье жить» Чельского, в свою очередь, становится объектом авторской иронии. Светскость Чельского обнаруживает свою изнаночную сторону в предельной степени цинизма по отношению к провинциальному другу. В результате оба персонажа выглядят «*двумя комическими крайностями*» [3, с. 789], подвергающимися пародийно-ироническому освещению ав-

тора. Оппозиция «столичное – провинциальное» оказывается мнимой и выполняет служебную функцию в построении семиотического пространства.

Однако необходимость движения к идеалу становится насущной задачей, автор писем все же надеется на то, что «искра хорошего тона» проникнет в душу его друга, и он почувствует «жажду изящества, порядочности, уменья жить...». Для Гончарова же проблема идеала остается открытой. «Письма...» – это лишь один из этапов выработки нравственно-эстетического представления о «порядочном человеке», джентльмене, идеальной норме, красоте.

Выводы. В «Письмах...» Гончарова семиотическое пространство моделируется на разных уровнях. Самоустраняясь из текста, ведя с читателем своеобразную игру, автор предлагает вариант «объективной» картины мира, основанной на серии оппозиций. Анализ самой главной – пространственной – оппозиции произведения свидетельствует о структурной значимости границы в художественном мире Гончарова. Противопоставление модного – старомодного, патриархального – цивилизованного, нового – старого так или иначе нанизывается на структурообразующую семиотическую оппозицию «столичное – провинциальное». Все жизненные явления, быт, строй мыслей оцениваются в зависимости от своей причастности к миру большому или малому, центру или периферии, разделенным семантической границей.

Литература

1. Гончаров И. А. Полн. собр. Соч. и писем : в 20 т. / И. А. Гончаров. – СПб. : Пушкинский Дом, 1997. – № 1. – С. 470–493.
2. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / Р. Барт. – М. : Изд. им. Сабашниковых, 2003. – 512 с.
3. Калинина Н. В. Примечания к «Письмам столичного друга к провинциальному жениху» / Н. В. Калинина // Гончаров И. А. Полное собрание сочинений и писем в двадцати томах. – Т. 1. – СПб. : Наука, 1997. – С. 785–796.
4. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман // Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования, заметки / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – С. 12–148.
5. Оксман Ю. Анонимные фельетоны И. А. Гончарова / Ю. Оксман / Фельетон. Сборник статей. – Ленинград : АCADEMIA, 1927. – С. 80–93.
6. Столица / Провинция // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2012. – № 3. – С. 55–67.

Малиновський А. Т. «Листи столичного друга до провінційного нареченого» І. О. Гончарова: семіотичний простір тексту

У статті розглядається семіотичний простір знакового для російської прози 1840-х рр. тексту І. О. Гончарова. Акцентовано увагу на проблемі семантичної межі та «модного» дискурсу у даному творі. Також аналізується жанр у тому аспекті, у якому він сприяє розумінню семіотичного простору.

Ключові слова: *семіотичний простір, жанр, «модний» дискурс, знаковий.*

Malinovsky A. The letters of the friend from a capital to the province fiancée by I. Goncharov's: semiotic space of the text

The article considers the semiotic space of the text by Ivan Goncharov which is significant for the Russian prose of the 1840s. The attention is stressed on the problem of the semantic scope and "fashionable" discourse in this literary work. There is also an analysis of the genre in that aspect which contributes to understanding of the semiotic space.

Key words: *semiotic space, genre, significant, "fashionable" discourse.*

УДК 821.161.1-31 Одоевский:81'37

Т. Ю. Морева

КОНЦЕПТОСФЕРА ПОВЕСТЕЙ В. Ф. ОДОЕВСКОГО ОБ ИСКУССТВЕ

В статье рассматривается концептосфера повестей В. Ф. Одоевского об искусстве. Концептуальный анализ «Последнего квартета Бетховена» и «Себастьяна Баха», посвященных музыке и музыкантам, позволяет сделать выводы о том, что опора на концепт открывает новые возможности понимания литературы как коммуникативной художественной системы.

Ключевые слова: *концептосфера, концепт, вдохновение, безумие, дисгармония, романтическая повесть.*

Актуальность поставленной проблемы связана с повышенным интересом ученых различных отраслей знания к проблеме человека. Одним из наиболее интересных путей изучения литературы в философско-антропологическом аспекте, который перспективен и для лингвистов и для литературоведов, является изучение концептосферы художественного произведения, то есть художественного мира произведения «с точки зрения заложенных в нем автором когнитивных культурологических структур», совокупности «художественных концептов, отображающих личностное индивидуально-авторское мировидение» [1, с. 771–772]. В настоящее время все большее число ученых обращает внимание на то, что «опора на концепт открывает новые возможности понимания литературы» как коммуникативной художественной системы [3, с.11].

По мысли Е. А. Селивановой, «концептуальный анализ представляет собой новый конструктивный лингвистический метод» [6, с. 104]. Исследовательница рассматривает концепт «как информационную структуру индивидуального или коллективного сознания, отражающую их нелинейный психофункциональный континуум, представляющий различные познавательные механизмы (ощущения, чувства, мышление, интуицию во взаимодействии и при поддержке бессознательного) и синергетическую природу» [6, с. 105].

Исследовательница А. Н. Приходько, опираясь на понимание концепта, предложенное В. И. Карасиком (концепт – «многомерное ментальное образование, в котором выделяются образно-перцептивная, понятийная и ценностные стороны» [5, с. 82], предлагает собственную классификацию концептов. Концепт «искусство» в произведениях романтиков и В. Ф. Одоевского в том числе, согласно предложенной ею классификацией, может быть отнесен в группе концептов телеономного порядка, то есть, к высшим духовным ценностям, обра-

зующими и воплощающим для человека нравственный идеал, стремление к которому создает моральную оправданность его жизни – идеал, для которого стоит жить и не жалко умереть. Подобные концепты способны «задавать цель жизни человека за пределами индивидуального бытия». «Отражая смысл жизни человека и представляя собой нечто дорогое или даже самое дорогое,» – пишет исследовательница, – «телеономные концепты являются общечеловеческими феноменами с наиболее выраженной ценностной составляющей...» [5, с. 89].

Среди культурных деятелей пушкинской эпохи князю В. Ф. Одоевскому принадлежит одно из самых почетных мест. В эпоху обособления наук он сумел остаться принципиальным энциклопедистом. Это именно русский мыслитель, живой всеобъемлющий ум, упрямо стремящийся к воссоединению всех частей знаний. Он был писателем, ученым, философом, педагогом, музыкальным критиком.

Появление в середине тридцатых годов XIX в. целого ряда русских «повестей о художниках» свидетельствовало о стремлении писателей поставить вопросы, особенно близкие литературной теории и практике немецкого романтизма. Исходя из своего представления об искусстве, немецкие писатели-романтики (Ваккенродер, Новалис и др.) утверждали мысль о надмирности художественного творчества, исключительности и избранности художника-творца, дар которого ниспослан свыше, благодаря чему его творчество имеет внеличный характер.

В связи с этим в художественных произведениях романтиков возникают образы художников как людей необыкновенных, исключительных, в силу своей избранности возвышающихся над обыкновенными людьми, толпой; часто поэтому в повестях романтиков художники изображаются гениальными безумцами, людьми одержимыми

Цель данного исследования: учитывая когнитивную сторону концепта как ментального образования, представить на основе анализа концептосферы повестей «Последний квартет Бетховена» и «Себастьян Бах» выраженную в них авторскую концепцию искусства.

Согласно романтической концепции Одоевского, в музыке заключено самое высокое и самое полное знание. Она имеет дело не с внешним, а с внутренним. Закономерным представляется то, что в романтическом цикле «Русские ночи», посвященном проблемам и путям человеческого знания, последние новеллы – «Последний квартет Бетховена», «Себастьян Бах» – повествуют о музыке и музыкантах.

Примечателен эпиграф «Последнего квартета Бетховена», взятый из «Серапионовых братьев» Гофмана. Он содержит мысль, поясняющую идею цикла «Дом сумасшедших» и вместе с тем поэтику предназначавшихся для него повестей: *«С некоторых людей... природа или особенные обстоятельства сорвали завесу... Они похожи на тех насекомых, с коих анатомист снимает перепонку и тем обнажает движение их мускулов»* [4, с. 118]. Каждый из героев повестей Одоевского о художниках – образ-символ. «Особенные обстоятельства», в которые они поставлены, раскрывают стороннему наблюдателю тайны духовной жизни художника. При этом творческая индивидуальность для автора – лишь средство развить в картине жизни одну из граней своей философии искусства.

В повести «Последний квартет Бетховена» композитор изображен в конце своего жизненного пути. Болезнь до предела обострила его творческое беспокойство, а его разлад с обществом достиг апогея: не только публика, но и люди музыкального мира не понимают его последних произведений.

Смысловый центр повести – монолог Бетховена. В нем раскрываются внутренний мир художника, свойственное ему острое сознание своего творческого предназначения, трагедия его земной жизни. *«...Когда на меня приходит минута восторга, – говорит композитор, – ...я предупреждаю время и чувствую по внутренним законам природы, еще не замеченным простоллюдинами и мне самому в другую минуту непонятным... целый мир для меня превращается в гармонию, всякое чувство, всякая мысль звучит во мне, все силы природы делаются моими орудиями»* [4, с. 122–123]. В этом одновременно источник счастья и гордости художника, но и его мук: **«бездна»** отделяет его мысль от **«выражения»**, творца – от внимающих ему и судящих его людей. Поэтому каждое творческое свершение для композитора является звеном в бесконечной цепи мыслей и страданий.

Внутренний мир великого Бетховена, трагедия его жизни – определяет концептосферу произведения. Ведущими оказываются слова и словосочетания, подчеркивающие мятущуюся душу творца, гениальность его безумия: **бесконечные терзания; бездна, разделяющая мысль от выражения; таинственное единство мелодий; минута восторга; запертые в темницу мысли.**

Бетховен у Одоевского – не просто гений, но гений романтический, страдающий, далекий от света и покоя, изнемогающий в вечной борьбе со своим великим даром, гибнущий от невозможности выразить все свои колоссальные замыслы на языке музыки. Это своего рода трагический символ романтизма, его исканий и порывов к высокому.

«Гениальный безумец», Бетховен, – герой не только смятенный, но и непонятый. Его высшее, предсмертное творческое прозрение равносильно творческому «бунту» – оно и обеспечило ему славу «сумасшедшего», предопределив и его трагический конец.

Мастерство Одоевского-повествователя изменялось в его романтических повестях о художниках. О постепенном усложнении творческих задач, которые он перед собой ставил, и метода их разрешения свидетельствует в особенности последняя из повестей, вошедших в «Русские ночи», – «Себастьян Бах».

В Бахе нет бетховенской мятежности, нет и мистического раздвоения личности, в нем, в отличие от всех остальных героев произведений Одоевского о художниках, все – высшая гармония и покой: и дух, и творчество, и личность. Ему, как и Бетховену, открыты и подвластны самые высокие сферы духовной жизни, но он царит там величественно и спокойно, равнодушный к признанию, к мнению «толпы».

Прошлое и будущее искусства, которому служил Бах, в повести символически представляют разные типы людей искусства. Первый из них воплощен в старшем брате Баха – органисте Христофоре. Это благочестивый носитель старых традиций своего ремесла, которое он оберегает от вторжения любых новшеств. Противоположностью ему является органнй мастер – «странный человек» Иоганн Альбрехт. В этом произведении именно ему принадлежит высокое

имя «безумца». Именно он, а не Бах, мучим важными для всех персонажей «Дома сумасшедших» трагическими вопросами бытия. Встреча с Альбрехтом - решающее событие для самоопределения Баха. Бескорыстный художник, он видит в музыке стихию, приближающую человека к божеству, а во всяком «усовершенствовании орудий сего дивного искусства» – новую победу человеческого духа. Благодаря своему «безумию», острому творческому чутью, прозревает Альбрехт в своем исправном ученике великого музыканта. Он открывает Баху глаза на его истинное призвание. «На Баха как бы ложится отсвет... творческого «безумия», уловленного и воспринятого им, но гениальный ученик идет дальше своего талантливого учителя... Он осенен «религиозным вдохновением», чуждым мятежных страстей вдохновением, горевшим в нем ясным, незатухающим пламенем» [7, с. 261].

Себастьян становится великим музыкантом, но его гениальная музыка имеет и свой предел. И жизнь, и искусство Баха – «величественная мелодия», «тихая и безмолвная молитва», где нет места мятежным и грешным земным страстям. Новый тип искусства идет на смену музыке Баха. Обращенное не к Богу и вселенной, а к человеку и миру страстей, его представляет певец-итальянец, появление которого разрушает строгую гармонию жизни композитора.

Трагедия Баха в том, что он «...знал только одно в этом мире – свое искусство; все в природе и жизни - радость, горе – было понятно ему только тогда когда проходило сквозь музыкальные звуки; ими он мыслил, ими чувствовал, ими дышал ... все остальное было для него не нужно и мертво» [4, с. 172].

В повести Одоевского о Бахе композитор страдает именно потому, что всю свою жизнь посвятил музыке, превратившись в церковный орган и забыв о простых чувствах, о человечности. Эта односторонность Баха является формой безумия. Писатель, всю жизнь чтивший великого композитора, осмелился тем не менее сказать, что в его гениальной музыке нет человека и что она напоминает библейскую легенду о величественном полете творящего духа над безжизненными водами. И в обеих повестях Одоевский подчеркивает роковую неполноту жизни своих персонажей. Одиноким, ослепшим, Бах смутно прозревает перед смертью истинный смысл человеческой жизни. Конец его воистину трагичен: «окруженный вечною тьмою, он сидел, сложив руки, опустив голову - без любви, без воспоминаний...» [4, с. 181].

«Судилище», завершающее «Русские ночи», является тем общефилософским аспектом, в свете которого великий Бетховен может быть поставлен рядом с шутком во фризской шинели. «Опыт жизни каждого из героев Судилище воспринимает как доказательство от противного», – отмечает М. А. Бенькович [2, с. 41]. Его приговоры опровергают «тезис жизни» каждого из подсудимых, вскрывая в то же время относительность всякого одностороннего решения. Бетховену, «изнемогшему недоговоренным чувством» [4, с. 191], оно объясняет, что жизнь принадлежит ему, человеку, а не чувству. А Баху, отдавшему искусству всю свою жизнь, все семейные радости, заявляет: «Жизнь твоя принадлежала искусству, а не тебе!» [4, с. 192].

Истории "великих музыкантов, завершающие цикл «Русские ночи», представляют собой ряд героических и одновременно трагедийных повествований. Герои этих историй более других заслуживали полноты жизни, сознавали ее не-

обходимость, но она оказалась для них недостижимой. В этом и была их трагедия.

В основе «Русских ночей» лежат вечные вопросы о смысле жизни, об отношениях человека с миром. Одна и та же тема – столкновение личности, стремящейся к целостному, свободному самораскрытию, с косной, раздробленной действительностью – является ведущей. На разном жизненном материале раскрывается мотив безумия человеческого существования. У Одоевского все время повторяется мысль о дисгармоничности бытия, о трагической разорванности сознания, порождающей неблагоприятные судьбы. История каждого из героев как бы дополняет то, что отсутствовало в другой. Каждый из героев потерял какую-то часть души, необходимую для полной гармонии. В повестях, входящих в цикл, воплощены разные типы духовной глухоты, роковой неспособности уловить жизненный ритм, губящей не только героев, но и целые цивилизации. И потому перед читателем возникает отчетливая объективная картина социальной и духовной дисгармонии.

Внутренний мир человека, интересующий В. Ф. Одоевского в произведениях о художниках, становится неотъемлемой частью общей концепции гармонии, которая призвана соединить искусство с жизнью и доказать существование эстетического начала в человеке.

Литература

1. Адамова В. С. Понятие «концептосфера» в когнитивном литературоведении / В. С. Адамова // Изменяющаяся Россия и славянский мир : новое в концептуальных исследованиях: [сб. ст.] ; отв. ред. М. В. Пименова. – Севастополь : Рибэст, 2009. – С. 769–772.
2. Бенькович М. А. Автор и Фауст в «Русских ночах» В. Ф. Одоевского / М. А. Бенькович // Из истории русского философского романа. – Кишинев : Штиинца, 1991. – С. 35–49.
3. Зусман В. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / В. Зусман. – Нижний Новгород : ДЕКОМ, 2001. – 168 с.
4. Одоевский В. Ф. Собр. соч. : В 2 т. / В. Ф. Одоевский. – М. : Художественная литература, 1981. – Т.1.
5. Приходько А. Н. Типы и классы концептов / А. Н. Приходько // Новое в славянской филологии : [сб. ст.] ; отв. ред. М. В. Пименова. – Севастополь : Рибэст, 2009. – С.81–93.
6. Селиванова Е. А. Концептуальный анализ : проблема модели / Е. А. Селиванова // Новое в славянской филологии : [сб. ст.] ; отв. ред. М. В. Пименова. – Севастополь : Рибэст, 2009. – С.103–110.
7. Турьян М. А. Странная моя судьба... / М. А. Турьян. – М. : Книга, 1991. – 399 с.

Морєва Т. Ю. Концептосфера повістей В. Ф. Одоевського про мистецтво

У статті розглядається концептосфера повістей В. Ф. Одоевського про мистецтво. Концептуальний аналіз «Останнього квартету Бетховена» і «Себастьяна Баха», присвячених музиці та музикантам, дозволяє зробити висновок

про те, що опора на концепт відкриває нові можливості розуміння літератури як комунікативної художньої системи.

Ключові слова: концептосфера, концепт, натхнення, божевілля, дисгармонія, романтична повість

Moreva T. Y. Sphere of concepts in short novels by V. F. Odoyevsky on art

The article brings into focus the sphere of concepts in the short novels by V.F. Odoyevsky on art. A detailed conceptual analysis of "The Last Quartette" and "Sebastian Bach" dedicated to music and musicians allows making a conclusion that drawing on a concept opens new possibilities of understanding literature as a communicative artistic system.

Key words: Sphere of concepts, concept, inspiration, frenzy, disharmony, romantic short novel.

УДК 811.161.2'01"16"

Ю. Л. Олешко

**СТАРОУКРАЇНСЬКІ РУКОПИСНІ КАЗАННЯ
ПЕРШОЇ ЧЕТВЕРТІ XVII СТ. ЯК КОМУНІКАТИВНЕ ЯВИЩЕ**

У статті проаналізовано як комунікативне явище шкільну орацію-промову на Різдво староукраїнською мовою з рукописного збірника першої чверті XVII ст. Визначено специфіку мовленнєвого жанру, структуру тексту й виражальні засоби в зв'язку з інтенціями оратора.

Ключові слова: шкільна орація-промова, рукописний збірник першої чверті XVII ст., староукраїнська літературна мова, комунікативне явище, дифузія мовленнєвого жанру, комунікативна настанова.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Соціокультурна ситуація кінця XVI ст. – початку XVII ст. визначила потребу не лише переосмислення попередніх здобутків, зберігаючи традицію, але й оновлення світоглядних цінностей, прагнення утвердити віру й набути державності. Освітнє і культурне піднесення на українських землях відбувається в цей час завдяки появі братських шкіл, метою яких було розвинути свою науку, вивчивши чужу. Високий рівень освіти забезпечували досвідчені вчителі, які спонукали учнів до креативності. Так, вивчаючи риторичну й поетичну, учні практикувалися в складанні й виголошенні власних промов. Не відомо, чи такі тексти були надруковані, але декілька зразків уміщено в рукописному збірнику першої чверті XVII ст. (Зб.), який є мало дослідженим, але частково передрукованим ще наприкінці XIX ст. такими вченими, як С. Т. Голубев [5], К. В. Харлампович [3] та І. І. Малишевський [1]. Потреба сучасного наукового прочитання писемних пам'яток і брак досліджень визначили **новизну** статті, **метою** якої є проаналізувати рукописну орацію як комунікативне явище, зважаючи на адресантно-адресатний складник, комунікативну настанову, структуру тексту й виражальні засоби.

Визначною рисою збірника є його жанрова розмаїтість, що частково пояснюється створенням рукописної пам'ятки різними писарями за час щонайменше двадцяти років. Серед них – «Тлумачення на Апокаліпсис» святого Андрія, архієпископа Кесарії Кападокійської, виписки зі «Слів» преподобного Марка, Іоана Златоуста, Никона Черногорця, Афанасія Олександрійського, Ніла Чорноризця, «Катехізис», приписуваний Лаврентію Зизанію, польськомовні виписки з хроніки Iana Iustina за 562-1140 рр., виписки з «Тлумачень» Теофілакта на 16-у главу Діянь (латинською мовою), полемічний антиунійний трактат Мелетія Пігаса, оповідь про сходження вогню до Гробу Господнього, записана від єрусалимського патріарха Теофана [2, с. 50–53].

Новими для ораторсько-проповідницького жанру є дві староукраїнських промови на Різдво і Великдень, присвячені архімандриту, одна на Різдво – архімандриту й ректору, й одна на Різдво, написана польською мовою, без жодної вказівки на авторство. Різдвяна орація-промова – саме так визначає її жанр Петров, який вперше дав бібліографічний опис тексту [2] – присвячена архімандриту й ректору, датована 1618 р., репрезентує домогилянський період. Особливістю цього тексту є його жанрова дифузія – поєднання елементів урочистої промови до релігійного свята і панегіричної промови на честь публічної особи. З цього погляду комунікативна настанова автора цього тексту, очевидно, учня братської школи, передбачала створення урочистої атмосфери, передаючи аудиторії суть події, але також і уславлення вельмишановних осіб, архімандрита і ректора, привітання їх і висловлення своїх побажань до свята.

За структурою орація відрізняється від пізніших барокових казань і не відповідає вимогам, висловленим І. Галятовським у відомому гомілетичному трактаті; це монолітний текст, який не має виражених вступу і висновку. Однак відповідно до вже згаданої синкретичної інтенції твору, його можна умовно поділити на дві частини: «занурення» в святкову подію і привітання керівних осіб. За функцією першої частини аналізована орація репрезентує тяглість проповідницької традиції ще з часів Київської Русі. Функція другої частини, привітання й уславлення видатних осіб, має спільні риси з поетичними творами: панегіричними й геральдичними. Функцію звеличення й уславлення виконували також казання на погреб і роковини, поширені в той час на українських землях, а саме «Казанье на честны(и) погребь пречестногw и превелебно(г)[о] Леонтія Карповича» (1620) авторства Мелетія Смотрицького і складені Захарією Копистенським «Казанье на честном погрьбѣ Єліссеа Плетенецкогo», «Омілія, албо казанье на роковую памать w(т)ца Єліссеа Плетенецкогw» (1625). Проте такі проповіді мають свою специфіку – сумне оспівування визначних осіб у минулому часі, з акцентом на барокових уявленнях («memento mori» і «tempus fugit»).

В аналізованій орації адресант і адресат для першої і другої частини дещо відрізняються. Так, для привітання з Різдва оратор звертається також і до своїх колег: *преушвацѣн(н)ный г(с) ѓдне w(т)че архиманьдрите, и честный гн ѣ w(т)че ректоръ, и всѣ еже во Хеѣ братіа* (Зб., 186). Атрибути, використані мовцем (*преушвацѣн(н)ный, честный*), сприяють досягненню комунікативної настанови. Натомість друга частина присвячується *преушвацѣн(н)ному архиманьдриту и любимому ректору* (Зб., 188), а адресант розширюється: *мы... со всею еже во Хеѣ братією яко намнѣйшіе з(ъ) клерь црѣкви истинное ... w(т) вседержителѣ*

Хай сердечне зичимо (Зб., 189). Це пояснюється тим, що учень братської школи ототожнює себе зі своїми колегами, які думають так само і бажають того самого, а залучення до цього «вседержителя Христа» вказує на щирість і благість побажань. Вігорідно, що до створення, переписування і виголошення промови причетна ціла група спудеїв, тому мовець має на увазі вітання від них усіх.

Влив традиційної епістемі в орації помітний через міжтекстуальні зв'язки з авторитетним джерелом. Цитованим і переповідуваним в аналізованій орації є Старий Заповіт. На початку мовець звертається до канонічного сюжету про гріх Адама і Єви та змія-спокусника, зрадника і наклепника Бога. Цей сюжет переказаний цілком довільно; увагу акцентовано на доброті Бога і його любові до своїх творінь: *абы грехо(м) скажонаа натура лю(д)скаа могла быти направлена, и до познаня творци своего и даро(в) своих перших абы была привернена* (Зб., 187). Через цю любов і послав Бог людови в(ь) Єгипте будущему в(ь) оутрапе(н)ю (пригніченні) Мойсея, Аарона і Гедеона. Оратор дещо зупиняється на подіях, пов'язаних із зазначеними персоналіями, проте не подає прямих цитат і не дає покликань, оскільки актуалізований текст є прецедентним для слухачів. Згадувані сюжети підводять реципієнта до дивовижної і найвеличнішої події – Різдва Христового. Біблійні постаті, навіть зі своїми добрими справами, є лише фонowymi для триєдиного Бога: *теперешне(г)[о] зась часоу на(м) щасливо(г)[о], милого, весолого не Моисея дла невым(в)ности шно(г)[о] затвердѣлого Фараона шбавляючегоса, ани Аарона на грехъ людови поблажающе(г)[о], ни Гедеона шно(г)[о], прагнучего чудовъ и знаменій и мовачего: «Ги, чи(м) спѣсу ми(с)ла», наве(т) ани агѣлы, которие суть посла(н)цами и створе(н)е(м) Его, посылаетъ, але са(м) приходи(т)»* (Зб., 187). Ідилічну сцену народження Христа змальовано побіжно, натомість чимало приділено оспівуванню Бога, яке продовжується оспівуванням архімандрита: *пре(д) велебностями вашими дна нѣшина ставитиса зезволисмо, ... превозлюбленый г(с)дне ш(т)че Ар, яко пре(д) правдива(г)[о] и истинна(г)[о], превыборна(г)[о] строителя и чинонач(л)ника* (Зб., 188-188зв.). Тут архімандрит порівнюється з Богом: як Творець «збудував» світ і все живе, навів лад з хаосу, так і архімандрит Києво-Печерської лаври заснував монастир, друкарню, папірню, заснував декілька шкіл. Єлисей Плетенецький також згуртував навколо себе вчених, небайдужих до зміцнення православної віри і просвітництва. У похвальному слові на роковини смерті архімандрита Плетенецького Захарія Копистенський підкреслив: «Ми поминаємо учених людей прибіжище, науки люблячих промотора і шкіл на різних місцях зичливого фундатора» [4, с. 18]. Схоже порівняння (але до Богородиці) знаходимо в бароковому панегірику «Еводія, албо Арсенія Желиборського духовних цнот запах», написаного Григорієм Бутовичем у 1642 р.: *уродиль есь ку матиѣ духовной подобный*. Крім того, метафора, винесена у заголовок поетичного твору – «духовних цнот запах» – цілком співзвучна з метафорою з аналізованої орації на Різдво: *вон(н)ост блѣгоуханія чистаго и стѣбливаго житія твоего* (Зб., 188зв.), що відповідає бароковій естетиці поєднання несполученого – у цьому випадку духовної аскетичної і чуттєвого гедонізму.

Шкільна промова на Різдво відзначається яскравою образністю, традиційними і новаторськими порівняннями. Наприклад, народження Христа автор атрибує так: *тотъ во пло(т) шблекса и во ясле волегъ, которого нѣбо*

вгор(ь)нути не може(т) (Зб., 187зв.), а архімандрита називає *лѣторасль маслин(н)аа, множачаасе в(ь) дх ѱ і сл ѣце, свѣтло сѣяющее на в(ь)сходѣ, ѱ(т) которого землѣ и все што ко(л)ве(к) на не(и) найдеть моцъ свою и помноженъе беретъ* (Там само). Більше з тим, образи в орації антитетичні, полярно розведені: *свѣтъ твоеѣ непомрачен(н)ыѣ свѣтлости* (Зб., 188) і *злый а проклатый ѱ(т)ступник и кламствосправцаѣ* (Зб., 186).

Найвиразнішим в промові є синтаксис, а саме складні, довгі, часто інверсовані висловлювання, розраховані саме на усне виголошення (яке мало місце у 1618 р., проте факт друку залишається не підтвердженим). Прийомом досягнення експресії є також ампліфікація, яка має місце в кульмінаційному моменті казання: *са(м) то(т), который є(ст) творъце(м) пра(в)дивы(м) и пано(м) ты(х) всѣхъ вѣчны(м), то є(ст) единоро(д)ный Сн ѣ Бж ѣй, Бг ѣ слово, панъ и створитель нашъ приходитъ; ѱ(т) Дх ѣ Ст го зачатый ра(ж)даетсяѣ, то(т), который ѱ(т) единно сущего ѱ(т)цу, и пре(з) которо(з)[о] се(и) все(х) стало народилсе* (Зб., 187зв.). Кінцеві дієслова створюють симетричність. У такий спосіб автор наголошує на обраності і величності Христа. Цей та інші приклади підтверджують думку про те, що в аналізованому казанні, як у типово барокових текстах, форма переважає над змістом. Схоже, що його автор більше турбувався, як вразити аудиторію красою, складністю і надзвичайністю «плетенія слівес», аніж інформативністю і доступністю. Щодо цього, літературознавець Д. Чижевський зазначає, що барокова проповідь належала радше до художньої («гарної») літератури [6, с. 294].

Висновки і перспективи. Проаналізована орація на Різдво Христове з рукописного збірника першої чверті XVII ст. як комунікативне явище засвідчує дифузійність мовленнєвого жанру: сполучення рис святкового казання і панегіричної промови. Відповідно до цього, орація має подвійну комунікативну настанову, якій підпорядковані усі виражальні засоби. Характерними рисами дослідженого тексту є зміна адресанта / адресата в його межах, багата образність і експресивний синтаксис. Перспективним видається аналогічне дослідження решти орацій з рукописного збірника, їх компаративний аналіз, розгляд орацій в контексті тогочасної панегіричної і проповідницької літератури.

Література

1. Малышевский И. И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви / И. И. Малышевский. – К., 1872. – Т. 1–2.
2. Петров Н. И. Описаний рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 3. Библиотека Киево-Софийского собора / Н. И. Петров. – М. : Университетская библиотека, Страсной бульваръ, 1904. – 307 с.
3. Харлампович К. В. К истории западно-русского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования / К. В. Харлампович. – Вильна, 1897.
4. Хижняк, З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 174 с.
5. Чтения в историческом обществе Нестора Летописца 1890 №04. – К. : Типография В. И. Завадского, 1890 г. – 398 с.
6. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1956. – С. 248–317.

Умовні скорочення назв джерел

Зб. – Збірник казань першої чверті XVII ст. – Рукопис ЦНБВ П. 169 (46). – 351с.

Олешко Ю. Л. Староукраїнские рукописные казания первой четверти XVII в. как коммуникативное явление

В статье проанализирована как коммуникативное явление школьная орация на Рождество на староукраинском языке, взятая из рукописного сборника первой четверти XVII в. Определена специфика речевого жанра, структура текста и выразительные средства в связи с интенциями оратора.

Ключевые слова: *школьная орация, рукописный сборник первой четверти XVII в., староукраинский литературный язык, коммуникативное явление, диффузия речевого жанра, коммуникативная установка.*

Oleshko Yu. Old Ukrainian manuscript sermons of the first quarter of 17th cent. as a communicative phenomenon

This paper deals with an oratoric school speech on Christmas taken from the Old Ukrainian manuscript collection of the first quarter of the XVII century as a communicative phenomenon. The article defines the specificity of the speech genre, structure, and expressive means in accordance with the intentions of the speaker.

Key words: *school oratoric speech, a manuscript collection of the first quarter of the XVII cent., Old Ukrainian literary language, communicative phenomenon, speech genre diffusion, communicative intention.*

УДК 811.161.2'42

Ю. А. Падар

АКСІОЛОГІЧНІСТЬ ТА ЕМОТИВНІСТЬ У ДИСКУРСИВНОМУ ПРОС-ТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню кореляції аксіологічності та емотивності у мові української мемуарної прози початку ХХ ст.

Ключові слова: *аксіологічність, емотивність, раціональна оцінка, емотивна оцінка, українська мемуаристика початку ХХ ст.*

Складна структура тексту як результату, фіксації дискурсивної діяльності мовця зумовлює взаємодію та взаємопроникнення основних дискурсивних категорій. Функціональна кореляція категорій ускладнює, а іноді й унеможлиблює їх диференціацію. Необхідність дослідження функціональної залежності, ступеня взаємопроникнення дискурсивних категорій у тексті та способів лінгвістичного вираження такої кореляції зумовлює актуальність роботи.

Аксіологічність як дискурсивна категорія безпосередньо пов'язана з емотивністю, оскільки вираження почуттів та емоційних станів мовця передбачає як оцінку ситуації, що викликала певну реакцію, так і оцінку самого емоційного стану з погляду впливу на мовця: «наші почуття... показують, як ми... оцінюємо» [2, с. 148].

Кореляції оцінковості та емотивності розглядається дослідниками у різних аспектах: від повного їх ототожнення (О. Вольф), до констатації дуже тісного взаємозв'язку самостійних категорій на основі їх антропоцентричної спрямованості (В. Телія, В. Гак, В. Шаховський, Т. Романова, А. Приходько та ін). Взаємодія оцінковості та емотивності ще не була досліджена на матеріалі українського мемуарного дискурсу як «матеріалізованої рефлексії» [5, с. 71], спроби автора осмислити та виразити власні почуття, переживання, оцінки. Це зумовлює новизну нашого дослідження.

Мета дослідження – показати ступінь взаємопроникнення оцінковості та емотивності у мовленні й тексті як результаті комунікативної діяльності, а також дослідити лінгвістичні засоби вираження їх кореляції.

О. Вольф визначає «емотивність», або власне «оцінковість», як спосіб характеристики почуттів суб'єкта щодо об'єкта оцінки без називання «якостей останнього» [1, с. 38]. Наявність чи відсутність дескриптивного компонента при оцінці явища, події чи постаті лягла в основу поділу оцінки на емотивну та раціональну. Варто зауважити, що така класифікація оцінки визнається дослідниками умовною, оскільки будь-яка спроба вербалізації емоції передбачає її «усвідомлення» (В. Шаховський), раціоналізацію, представлення «не безпосередньо (у вигляді сигналу), а опосередковано – у вигляді опису почуттів-відношень чи почуттів-станів» [6, с. 31]. Говорячи про раціональну й емотивну оцінку, можливо лише аналізувати, який із компонентів виходить на перший план: у першому випадку визначальним стає дескриптивний компонент значення, та оцінка має вигляд «судження про цінність того, що вичленоване та позначене як об'єктивна даність» [6, с. 32], у другому – емотивний стимул, покликаний виражати безпосередню реакцію мовця, а також впливати на емоційний стан реципієнта.

Емотивна оцінка особливо актуалізується у мемуаристиці, оскільки такі тексти уже за своїм жанровим визначенням є максимально суб'єктивними, спрямованими на вільне виявлення авторського «я», що неможливо без оцінок автором оточуючого світу та виявлення широкого спектру емоцій.

Вербальні засоби вираження емотивної оцінки поділяються на ті, що «власне виражають та описують емоції» [3, с. 21].

Основним засобом опису емоцій стають дієслова з відповідною семантикою: «*Обурила мене до краю ота самоволя, оте нахабство, з яким охранка вмішується в наше життя, але що зробиш?*» [7, с. 21]: на позначення емоційного стану мовця використовується дієслово з негативною конотацією: «обурювати – викликати почуття гніву, незадоволення, роздратування» [СУМ, Т. 5, 597], що підсилюється використанням прислівника на позначення міри вияву емоції (*до краю* – вказує на найвищий ступінь вияву обурення). Вираженню емоційного стану мовця слугує і використання вказівник займенників *ота, оте*, що сполучаються із основними носіями оцінки зі значенням «погано» – іменниками із негативною семантикою (*самоволя, нахабство*). Негативна оцінка міститься й у семантиці дієслова *обурювати*, оскільки «оцінкові смисли так чи інакше присутні як у тих лексемах, що пов'язані з моральними категоріями (сором, гордість і т. д.), так і у позначеннях власне емоцій. Так, наприклад, радість, насолода, симпатія передбачають переживання типу «задоволення», знак «добре», а прикрість, горе, гнів – переживання типу «незадоволення», знак «погано»

[2, с. 152]. За словами дослідниці Т. Романової, усі засоби вербального вияву емотивності можна інтерпретувати за допомогою елементів оцінкової шкали «добре / погано».

У випадку безпосереднього вияву емоцій функція їх щодо оцінки може бути основною чи додатковою: *«Плеве не стало!.. Зник темний дух старої Росії, роздушений власною системою провокації й гніту. Зійшов у могилу той, хто сам-один міг би викликати на бій нові сили громадянства й був пострахом, огидою й об'єктом зненависти всього чесного та живого. Згинуло гальмо поступу...»* [4, с. 556] тут, на нашу думку, негативна оцінка постаті заступника міністра внутрішніх справ Російської імперії, що виражається за допомогою нагромадження лексем з негативною семантикою використаних на позначення «громадської ролі» Плеве (*темний дух, гальмо поступу, провокація, гніт*) і емоцій, які його персона викликає (*страх, огида, ненависть*), стає контекстом, поясненням первинної емоційної реакції, яку можна охарактеризувати як «задоволення», «радість», вираженої окличним реченням, оскільки без контексту (за відсутності відповідної інтонації, жестів тощо) це висловлювання залишається герметичним для реципієнта. Отже, аксіологічна функція тут виступає як факультативна щодо емотивної.

У більшості ж випадків емотиви стають носіями аксіологічного значення, виконують функцію оцінки: *«Ввечері пішли ми... до В. М. Шемета. Його недавно випустили з тюрми на поруки. Висидівши в тюрмі більше року, він дуже вихворів... Мучився він страшенно, і не диво. Мирного націоналіста обвинувачують в організації повстання в Лубнах та інших революційних вчинках, а він навіть виступав раз у раз противником всяких ексцесів. Це страшна історія!»* [7, с. 41]: окличність та семантика прикметника *страшний* («який справляє гнітюче враження» [СУМ, Т. 9, 759]) стають основними носіями оцінковості зі значенням «дуже погано», що стосується несправедливої судово-карної системи Російської імперії.

У деяких випадках опис емоцій, їх безпосереднє вираження та оцінковість можуть сполучатися в межах одного висловлювання: *«Поліції немає. Лягаю спати, але не спиться. В грудях кипить злість: хоч би вже прийшли швидше та не мучили! От проклята країна! Щоб вона завалилася!»* [7, с. 47]: емоція злість у її найвищому прояві (*кипить* – «перен., бурхливо, палко виявлятися (про почуття, переживання)» [СУМ, Т. 4, 150] безпосередньо виявляється у окличних реченнях, що мають структуру прокльону і виконують функцію вираження негативної оцінки владних структур Російської імперії (*країна* тут має значення не географічної, а саме політичної одиниці). *«Тут мене покликали і ввели в прийомну. Увійшовши, я аж звомпив, як кажуть, аж дух мені сперло! Де ж таки – мало не третину невеличкої кімнати займає кіот з величезним образом благословляючого Спасителя! Господи! Яке блюзнірство – таке «учрежденіє» і образ Спасителя!»* [7, с. 71]: на позначення емоцій мовця використовуються діалектне дієслово *звомпити* («втратити самовладання; розгубитися» [СУМ, Т. 3, с. 496]), а також фразеологізований вислів *дух (комусь) сперти* («важко дихати... від надміру почуттів, сильних переживань» [СУМ, Т. 9, с. 508]) підсилені підсилювально-видільною часткою *аж*, носіями емотивності виступають також емотивно-експресивна частка *де ж таки*, а також вигук *Госпо-*

ди!». Усі вищезазначені засоби покликані підсилювати негативну оцінку наявності ікон, християнської символіки в установі, якій, на думку мовця, не притаманні християнські цінності. Основним носієм оцінки зі значенням «дуже погано» є лексема *блюзнірство* («зневажання чого-небудь святого, високого» [СУМ, Т. 1, с. 204], що також введена у специфічну емотивну структуру [3, с. 20] – «який + прикметник (іменник)+ оклична інтонація».

Емотивність може й не мати специфічних засобів вираження, а міститися у лексичному значенні слів: «Скільки оком кинеш – черепки й клатті, клатті й череп'я... Тільки **по закутках та в темряві** позачинюваних крамниць з напіввіднятими жалюзи помітно якийсь рух – то **шакали та гієни чоловічої й жіночої статі** дороблюють діло, **по-зłodійському** порядкуючи в чужому доброму. **Иноді щось сполохає їх, і вони купками вибігають на світ – невимовно товсті, з повними руками й кишнями не потрібних їм річей. Але хутко заспокоюються і «працюють» далі, похапцем риючись у зацілілому добрі, і своїми нашорошеними мордами так нагадують справжніх гієн та шакалів, що риються скривавленими мордами в недоїдках здобичі»** [4, с. 601-602]: ставлення мовця, яке можна описати як «огиди», «відраза» передається через опис гнітючої атмосфери у місті після жовтневої революції 1905 року (*по закутках, у темряві*), а також опис зовнішності мародерів (*невимовно товсті, нашорошеними мордами*), їх порівняння із тваринами, що асоціюються у свідомості з негативною оцінкою, викликають переважно негативні емоції, оскільки харчуються падаллю. Така негативна оцінка лексем *шакал* та *гієна* закріплена у їх переносному значенні: «шакал – жадібна, хижа людина» [СУМ, Т. 11, с. 396]). Очевидно, що огиду викликає у автора і спосіб в який «працюють» ці люди (*по-зłodійському, похапцем риючись*). Нагромадження ж лексем з негативною семантикою, а також загальне емотивне наснаження опису дозволяють говорити про оцінку автором описуваних подій як вкрай негативних, зі значенням «дуже погано».

Аналіз текстів мемуарної прози першої половини ХХ ст. (щоденників та спогадів) дозволяє зробити висновок, що емотивна оцінка з безпосереднім вираженням емоцій більшою мірою характерна для щоденників, у спогадах же емоції здебільшого описуються, є більш «раціоналізованими». Таку особливість використання емотивної оцінки у різних мемуарних жанрах можна пояснити тим, що щоденникові записи робляться майже одночасно, або через невеликий проміжок часу після описуваних подій, тому емотивні реакції, враження іще «живі», легко відтворювані. Спогади ж зазвичай пишуться через значний проміжок часу, що дозволяє авторові «тверезо» оцінити ситуацію, більшою мірою використовуючи раціональні оцінки. Крім того, перевага тих чи інших емотивних оцінок у тексті залежить від інтенції автора, а також його загального емоційного стану в момент написання, темпераменту, «вдачі».

Отже, аксіологічність тісно переплітається із емотивністю у текстах мемуарної прози початку ХХ ст. Перевага емотивного компонента над дескриптивних при оцінці певного об'єкта дозволяє говорити про емотивну оцінку, що може вербально виражатися в описі емоцій щодо певної постаті, предмета чи явища (використання дієслів з відповідною семантикою), або їх безпосередньому вираженні (включає розгалужену систему лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів). При цьому, у кореляції аксіологічності та емотивності може домі-

нувати будь-яка з категорій: оцінка може біти результатом, спробою інтерпретації певної емоції, або емоція може базуватися на позитивній чи негативній оцінці певного об'єкта.

Література

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М. : Едитория УРСС, 2002. – 280 с.
2. Вольф Е. М. Эмоциональные состояния и оценка / Е. Вольф // Функциональная семантика : Оценка, экспрессивность, модальность. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1996. – С. 137–168.
3. Гак В. Г. Синтаксис эмоции и оценок / В. Г. Гак // Функциональная семантика : Оценка, экспрессивность, модальность – М. : Ин-т языкознания РАН, 1996. – С. 20–31.
4. Єфремов С. О. Про дні минулі (спогади) / Єфремов Сергій Олександрович. – К. : Темпора, 2011. – 792 с.
5. Романова Т. В. Модальность. Оценка. Эмоциональность / Т. В. Романова. – Нижний Новгород : НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2008. – 309 с.
6. Телия В. Н. О различии рациональной и эмотивной (эмоциональной) оценки / В. Н. Телия // Функциональная семантика: Оценка, экспрессивность, модальность – М.: Ин-т языкознания РАН, 1996. – С. 31 – 38.
7. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907 – 1917) / Євген Чикаленко. – К.: Темпора, 2011. – 480 с.

Список скорочень використаних джерел:

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>

Падар Ю. А. Корреляция аксиологичности и эмотивности

Статья посвящена исследованию корреляции аксиологичности и эмотивности в языке украинской мемуарной прозы начала XX в.

Ключевые слова: *аксиологичность, эмотивность, рациональная оценка, эмотивная оценка, украинская мемуаристика начала XX в.*

Padar J. Correlation of axiologism and emotiveness

The article is devoted to the study of correlation of axiologism and emotiveness in language of Ukrainian memoir prose of the beginning of the XX th century.

Key words: *axiologism, emotiveness, rational evaluation, emotional evaluation, Ukrainian memoiristic of the beginning of the XXth century.*

ТИПИ ІЄРАРХІЧНОГО ДІАЛОГУ В ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті аналізуються типи діалогу інституційного-правового дискурсу. Пропонується введення терміна «ієрархічний діалог» як такого, що найбільше відповідає потребам інституційного дискурсу. Видається доцільним градація ієрархічного діалогу на підтипи: ієрархічно рівний та ієрархічно нерівний діалог.

Ключові слова: *інституційний дискурс, інституційно-правовий дискурс, ієрархічний діалог.*

Сучасний український інституційно-правовий дискурс є підтипом інституційного дискурсу – спеціалізованого усталеного різновиду спілкування, зумовленого соціальними функціями партнерів, регламентованого як за змістом, так і за формою. Найцікавішим напрямом вивчення інституційного дискурсу сьогодні є функціонально-комунікативні дослідження, які встановлюють характерні особливості взаємодії людини і світу через мовні процеси, через соціальні, психологічні та духовні характеристики людини. Ці дослідження яскраво ілюструють тезу про тісний зв'язок бачення навколишнього світу людиною та фіксацією цього бачення, свого місця в світі через лексичні, граматичні системи мови.

Аналіз наукових досліджень комунікативно-граматичного аспекту дискурсу проводився у загальнотеоретичних працях вітчизняних (І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенко, Ф. С. Бацевича, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, Л. О. Кадомцевої, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнка), та зарубіжних лінгвістів (В. А. Белошапкової, В. В. Виноградова, О. А. Земської, Г. О. Золотової, О. С. Кубрякової, Н. І. Формановської, В. С. Храковського, Б. В. Хричикова, Н. Ю. Шведової, Є. М. Ширяєва) (Ш. Баллі, Ф. Данеша, Є. Куриловича, В. Матезіуса). Діалогічне мовлення, що є однією з основних форм функціонування інституційно-правового дискурсу, аналізували Н. Д. Арутюнова, М. М. Бахтін, М. Л. Міхліна, Л. П. Якубинський та ін.

Актуальність пропонованої статті зумовлена потребою аналізу типів діалогів, що використовуються комунікантами в інституційно-правовому дискурсі.

Об'єктом дослідження є діалогічне мовлення в інституційно-правовому дискурсі

Предметом аналізу виступає семантико-синтаксична та комунікативна структура діалогів у інституційно-правовому дискурсі.

Метою дослідження є визначення типів діалогу й опис семантико-синтаксичних та комунікативних особливостей. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. з'ясувати природу діалогічного мовлення в інституційно-правовому дискурсі;

2. довести доцільність введення терміну «ієрархічний діалог» для потреб інституційного дискурсу загалом та інституційно-правового зокрема;

3. схарактеризувати соціально-рольові, комунікативні та структурно-семантичні особливості інституційно-правового дискурсу;

4. проаналізувати можливі підтипи діалогу між статусно-рольовими парами інституційно-правового дискурсу.

Поняття дискурсу бере свій початок, головним чином, у роботах видатного французького лінгвіста Е. Бенвініста, що розглядав використання мови як дискурсу, «всебічний і постійний механізм маніфестації висловлювання, в якому мова використовується як знаряддя» [1, с. 312]. Сьогодні лінгвістичні ідеї дискурсу вже не обмежуються конкретним мовним висловлюванням. Розглядається зв'язок дискурсу з подією, з життям. Дискурс розуміють як вербалізовану мовленнєво-мисельну діяльність, що виявляється як сукупність процесу й результату, що вміщує як лінгвістичні так і екстралінгвістичні плани [4, с. 203].

Увага лінгвістів до особливостей діалогічного мовлення зумовлена, в першу чергу, тим, що діалог, як процес мовленнєвої взаємодії є найбільш складною формою людського спілкування, і, як результат, інтеракція має декілька напрямків дослідження.

Г. Р. Власян вважає, що «ситуація використання мови – це, перш за все, ситуація мовленнєвої інтеракції» [3, с. 16]. Як відомо, основоположною умовою інтеракції є наявність якнайменш двох мовців. Л. В. Щерба також вважав діалогічне мовлення основною формою розмовного мовлення: «справжнє своє життя мова виявляє лише у діалозі» [6, с.115]

Але є такі різновиди дискурсів, для яких діалог виступає не тільки засобом спілкування, а й єдиним можливим способом отримання інформації. У таких дискурсах діалогічне мовлення найповнішим чином реалізує специфіку людського спілкування як обміну діями, як соціальної інтеракції. До таких дискурсів належать всі різновиди інституційного дискурсу.

Сократ, як засновник особливої форми діалогічного спілкування, аналізуючи діалоги, ввів класифікацію двох форм діалогу: діалог рівних, та діалог нерівних. Діалогом рівних він вважав дискусії, що вели мудреці. До нерівних відносив діалоги настанови, повчання і т. ін.

На наш погляд, для інституційного дискурсу у всіх його різновидах слід ввести особливий тип діалогу – ієрархічний, оскільки статусно-рольовий склад учасників інституційного дискурсу завжди базується на ієрархії відношень. Неможливість використання вже існуючої типології (рівний / нерівний діалог) зумовлена тим, що склад учасників інтеракції для такої типології не обов'язково обмежується службовим спілкуванням, де стрижневими є ієрархічні відношення. Якщо поняття «рівний діалог» може відповідати потребам інституційного дискурсу, як і будь-якого іншого, то поняття «нерівний діалог» має набагато ширшу інтерпретацію (наприклад, дорослий / дитина або чоловік / дружина). Таким чином, термін «ієрархічний діалог» є уточнювальним, щодо понять рівний/нерівний діалог.

Ієрархічний діалог слід поділити на два підтипи: рівний ієрархічний діалог та нерівний ієрархічний діалог. Ієрархічний діалог – це акт взаємної комунікації, що відбувається за допомогою вербальних та невербальних засобів між комунікантами, що знаходяться один з одним в офіційно-ділових, статусних відношеннях. Його характерними особливостями є диференційований підхід до предмета

обговорення із урахуванням комунікативної мети та статусу комунікантів, критичне оцінювання думки, пропозицій та зауважень комуніканта, субординація висловлювань залежно від статусу мовця, вибір лексичних засобів, що відповідають виключно вимогам того професійного кола, в якому знаходяться комуніканти.

Різниця між звичайним і ієрархічним діалогом полягає в тому, що останньому притаманна односпрямована адресність, при чому односпрямованість можна розуміти і як адресацію висловлювання одній особі, так і адресацію висловлювання (питання) граничній кількості осіб одномоментно.

На прикладі інституційно-правового дискурсу, поділ буде виглядати таким чином: до ієрархічно рівних статусів будемо відносити статуси адвоката й прокурора, або представника позивача та представника відповідача. Їхній діалог можна вважати ієрархічно рівним, пор:

Представник позивача (ПП): *«У зв'язку з цим ми вважаємо, що надані документи підтверджують, що позивач не міг реалізувати своє право власності, і просимо застосувати статтю 370/6 і визнати за ним право власності на побудовану будівлю»;*

Представник відповідача (ПВ): *«Чим ви можете підтвердити факт будівництва шлакоблочної будівлі та її технічний стан під час завершення будівництва?»;*

ПП: *«Можемо підтвердити. Неодноразово проводилися перевірки з боку правоохоронних органів, і в результаті цих перевірок зазначалося, що ця будівля потребує ремонту»;*

ПВ: *«Не треба нам розповідати про перевірки, ви повинні надати документи про стан будівлі тоді, не зараз»;*

ПП: *«Він у 2001 році ще звертався і зазначав це...Доречи, відповідач також не має ніяких документів на спростування того, що говорить позивач»;*

ПВ: *«У нашому випадку ніякі документи не потрібні, будівля говорить сама за себе» (з залу суду).*

Як бачимо, не дивлячись на бажання ПВ отримати відповідь на свої питання, ПП знаходиться з ним на ієрархічно рівних позиціях и може не відповідати, уникати відповіді, або навіть задавати питання у відповідь, оскільки рівні позиції дають рівні можливості.

Серед статусно-рольових позицій учасників судового процесу це єдині ієрархічно рівноправні ролі. Діалогу між іншими рівними за статусом учасниками, як-от відповідач-позивач, або свідок-підозрюваний та ін., відбуватися не повинно. Їхнє спілкування в залі суду відбувається з дозволу судді і через суддю, пор.:

Свідок: Ваша честь, дозвольте задати питання позивачу?;

Суддя: Так, будь-ласка. Позивач, у свідка є до Вас додаткове питання

Свідок (до позивача): Як так сталося, що всі присутні в залі свідки, так чи інакше погано до Вас ставляться?

Суддя: Позивач, відповідайте (з залу суду).

Всі інші, як-от суддя у діалозі з адвокатом, прокурором, відповідачем, позивачем, свідком, експертами; адвокат у діалозі з позивачем, відповідачем, суддею, свідком; прокурор у діалозі з позивачем, відповідачем, свідком, суддею –

знаходяться у нерівних позиціях, і тому їхній діалог завжди буде ієрархічно нерівним.

При цьому, для інституційно-правового дискурсу постать судді, що за законом має право останнього слова, можна вважати ієрархічно найвищою, а діалог між суддею і всіма іншими учасниками судового процесу – виключно ієрархічно нерівним. Наприклад, початковою ланкою комунікативної взаємодії судді з іншими учасниками судового процесу є етап знайомства, на якому провідною в спілкуванні стає стратегія оптимізації діалогу, спрямована на досягнення високоефективної взаємодії з комунікантом. Реалізуючи цю стратегію суддя використовує дві тактики: пропонувано-спонукальну та організаційно-етичну. Виходячи з того, що ця стратегія застосовується однаково, як для юристів, так і для непостійних учасників судового процесу, можна зробити висновок про виключний ієрархічний статус судді в залі суду.

Ще однією характерною особливістю інституційно-правового ієрархічного дискурсу є постійне маніпулювання реципієнтом. Кожна сторона процесу повинна довести свої погляди на справу. Маніпулювання – «це гра на особливостях людської природи та людських слабостях, які забезпечують «комунікативну сліпоту» реципієнта, роблять його пасивно-слухняним у визнанні правоти комунікатора» [2, с. 125].

Маніпулятивний вплив може відбуватися тільки у структурах координованих соціальних відношень, коли комунікантів пов'язують відношення співробітництва, а не формальні або неформальні відношення. На думку Є. Ф. Тарасова, «на аудиторію, що має певну свободу вибору варіантів поведінки, можна вплинути тільки шляхом мотивації або, інакше кажучи, шляхом введення бажаної діяльності в систему мотивів адресата» [5, с. 5].

Так, під час судового процесу, кожна з сторін намагається вплинути на суддю та присутніх, пор.:

Прокурор: Б. скажіть будь-ласка, чи були ви вже засуджені?;

Підсудна: Так;

Прокурор: Скільки разів;

Підсудна: Чотири;

Прокурор: Розкажіть, коли ви були притягнуті до відповідальності і за які злочини;

Підсудна перераховує.

Таким чином, прокурор викликає у присутніх наміри, що можливо попередньо не співпадали з їхніми бажаннями. Якщо до цього діалогу підсудна для когось ще залишалась невинною, то після нього питання про її винуватість майже не виникає, особливо, якщо у її перерахунку є справи з аналогічними злочинами. При цьому в аудиторії залишається ілюзія самостійно прийнятих рішень.

Таким чином, в інституційно-правовому дискурсі чітко виділяються два підтипи ієрархічного діалогу, як-от: ієрархічно рівний та ієрархічно нерівний. При цьому ієрархічно рівний діалог за своїми характеристиками співпадає з будь-яким рівним діалогом у будь-якому дискурсі. Відмінністю виступають, хоч і рівні, але статусні відношення. Ієрархічно нерівні діалоги вирізняються не тільки статусністю відношень, але й багатьма характеристиками, серед яких диференційований підхід до предмета спілкування, критичне оцінювання вислов-

лювань комуніканта, субординація висловлювань залежно від статусу мовця, вибір лексичних засобів, що відповідають виключно вимогам того професійного кола, в якому знаходяться комуніканти. Отже, ми вважаємо доцільним виділення ієрархічного діалогу в окремих тип, оскільки статусно-рольова характеристика інституційного дискурсу, різновидом якого виступає аналізований інституційно-правовий дискурс, є однією з стрижневих у виділенні його як окремого типу дискурсу.

Нажаль формат статті не дає можливості глибше проаналізувати питання доцільності виділення ієрархічного діалогу, а також його класифікації та кваліфікації на тлі інституційно-правового дискурсу, але наші розвідки буде продовжено, а результати представлено в наступних роботах.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – 3-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2009. – 448 с.
2. Битянова М. Р. Социальная психология : наука, практика и образ мыслей: [учебн. пособ.] / М. Р. Битянова. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 576 с.
3. Власян Г. Р. Природа речевого воздействия [Электронный ресурс] / Г. Р. Власян. – Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/098/31.pdf>, 2008.
4. Красных В. В. Основы психологии и теории коммуникации : [лекционный курс] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 200 с.
5. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие как проблема речевого общения / Е. Ф. Тарасов // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М. : Наука, 1990. – С. 3–14.
6. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 118 с.

Пономарева Л. В. Типы иерархического диалога в институционно-правовом дискурсе

В статье анализируются типы диалога институционно-правового дискурса. Предлагается введение термина «иерархический диалог» как такого, который наиболее соответствует потребностям институционного дискурса. Представляется целесообразным градация иерархического диалога на подтипы: иерархически равный и иерархически неравный диалог.

Ключевые слова: *институционный дискурс, институционно-правовой дискурс, иерархический диалог.*

Ponomarova L. V. Types of hierarchical dialog in institutional legal discourse

In this article analyzed types of dialog in institutional legal discourse. Proposed the introduction of the term “hierarchical dialog” as such, that corresponds most to needs of institutional discourse. Seems appropriate the gradation of hierarchical dialog to subtypes: hierarchically equal and hierarchically unequal dialog.

Key words: *institutional discourse, institutional legal discourse, hierarchical dialog.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АВТОРСКИХ КОДОВ В КРИТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье актуализируется проблема изучения авторских кодов в критическом тексте. Делается акцент на авторской модели мира в критике. Указывается на взаимосвязь критика и читателя, определяющей форму выражения авторского «я».

Ключевые слова: критика, модель, авторское «я», читатель, рефлексия.

Постановка проблемы. Проблема интерпретации и рецепции в художественном тексте активно обсуждается в современном гуманитарном дискурсе. Об это свидетельствуют работы Ю. Лотмана, В. Топорова, Н. Лейдермана, Б. Кормана и др. Вместе с тем, аспекты, связанные с критической мыслью все еще нуждаются в основательном рассмотрении. Речь идет об авторских кодах, позволяющих исследовать критический текст как определенную знаковую систему.

Целью данной статьи является осмысление кодов в критическом тексте на уровнях дискурсивного мышления, коммуникативных и диалогических связей. Украинские ученые М. Гирняк, Б. Громяк, М. Лановик, С. Яковенко справедливо указывали на связь авторского критического сознания с моделями мировидения, с эволюцией «обнажения смыслов». Р. Барт в статье «Удовольствие от текста» выделял культурологический, акциональный, хронологический коды авторского сознания. Как нам представляется, авторские коды в критическом тексте раскрывают особенности культурного диалога на уровне этнопсихоментального и поэтологического, коммуникативного начал. Н. В. Кондратенко отмечает, что «діалогічність належить до сутнісних характеристик тексту з огляду на те, що текст, згідно з М. Бахтіним, завжди розрахований на відповідне сприйняття та орієнтований на адресата» [5, с. 18]. На наш взгляд этот фактор обусловлен в критическом тексте его диалогическим характером, а также открытой полемичностью. В этой плане литературно-критический текст несет в себе определенную культурно-историческую информацию и обладает рядом знаковых кодов.

Н. С. Валгина справедливо указывает, что последовательность знаков признается коммуникативной единицей высшего уровня, что позволяет критическому тексту стать завершенным, целостным, системным. Структурирование литературно-критического текста как системы способствует постижению ключевых знаков в его семантическом пространстве. Более того, контекстуальность и интересубъективность литературно-критического текста предполагают познание явления в его соотношении с культурными кодами эпохи, концепцией письма, коммуникативными связями автора и текста, читателя и критика и т. п. Не случайно, М. Зубрицкая отмечает, что именно категория читателя оказалась сегодня в поле зрения всех литературоведческих школ, став пунктом пересечения «найоригінальніших теоретичних ідей у літературно-критичній думці ХХ століття» [4, с. 288].

Очевидно, что характеризовать авторский код критического текста в пределах только одного из типов мышления или персоналистического сознания едва ли возможно, ибо критический текст является структурой сложной, в которой элементы художественного и теоретико-научного мышления подчинены доминантам коммуникативно-прагматического характера. Заметим, что в литературоведении неоднократно отмечалась обращенность критического высказывания к адресату, но данная проблема рассматривалась в жанровом аспекте, что ограничивало понимание природы литературной критики. Между тем специфика литературно-критических суждений, как представляется, состоит именно в том, что анализ и оценка художественных произведений совершаются в процессе диалога с читателем и не существуют независимо от него.

Апелляция к читателю здесь момент обязательный, смысло- и сюжетообразующий. В движении мысли критика, где логические построения дополняются доказательствами особого рода (ассоциации критика рождают встречные ассоциации читателя, приведенные автором статьи цитаты-иллюстрации становятся материалом, в какой-то мере неподвластным критику), где фрагменты статьи могут жить по законам художественной образности, но их включение в целое определяется логическими связями, а не законами целостности художественного мира, происходит синтез научного и художественного типов мышления. Проблемная ситуация, предлагаемая критиком читателю, разрешается в единстве и взаимодействии указанных компонентов, по-разному предстающих в сюжетах критического текста. Здесь значимой является теория высказывания, разработанная М. Бахтиным. Высказывание им понимается как единица речевого общения (не совпадающая с единицами языка — словами, предложениями); границы высказывания “определяются сменой речевых субъектов, т. е. сменой говорящих” [1, с. 200].

Существенный признак высказывания — его обращенность к кому-либо, т. е. адресованность. В отличие от значащих единиц языка, слова и предложения, которые никому не адресованы, высказывание имеет автора и адресата. В разнообразии типических форм высказывания М. Бахтин выделяет две большие группы: первичные речевые жанры (например, реплики диалога, письма, их адресованность очевидна) и вторичные, которые вбирают в себя и перерабатывают первичные (простые) жанры, сложившиеся в условиях непосредственного речевого общения. Думается, что ко вторичным речевым жанрам можно отнести и критический текст, ибо, согласно М. Бахтину, высказывание с самого начала строится с учетом возможных ответных реакций, ради которых оно, в сущности, и создается. Роль других, для которых строится высказывание, исключительно велика [1, с. 163]

М. Бахтин вводит диалог в систему коммуникативных процессов, связанных с самооткровением личности (мысль о Боге в присутствии Бога). В связи с этим исследуется “двусторонний акт” познания — проникновения, “активность познающего” и “активность открывающего”, в результате возникает ёмкое понятие “диалогичность”. Вследствие этой идеи литературно-критический текст можно рассматривать как выразительное и “говорящее” бытие. “Выражение” рассматривается ученым как “поле встреч” двух сознаний — автора и читателя. Более того, литературно-критический текст представляет и сложное культурное

целое, вследствие чего возникают различные формы речевого общения (писатель — критик, критик — читатель, критик — условные персонажи и т. д.).

Укажем и на необходимость разграничения адресатов литературной критики. В. Тюпа указывает, что понятие адресата, под которым имеется в виду “авторское представление о читателе, о публике”, используется при анализе критиком творческого процесса, а также завершённой структуры художественного текста, ибо рассматривается как воплощение определенной программы воздействия.

Г. Х. Яусс, В. Изер, отмечали необходимость рассмотрения критического текста под углом зрения воздействия на адресата (имплицитного читателя) и соответственной оппозиции воздействия и восприятия. В. Изер указывает, что теория воздействия имеет свои корни в тексте, а теория восприятия вырастает из истории суждений читателя. Диалог также связан и с системой классификации реципиентов, в которых, с точки зрения А. Белецкого, первыми идут воображаемые собеседники. Думается, что наилучшим доказательством служат статьи Н. Г. Чернышевского «Русский человек на *tendez-vous*», А. Дружинина «Метель», «Два гусара» Л. Толстого». При этом воображаемый читатель является фактором сюжетообразующим. С нашей точки зрения, за воображаемыми читателями следуют читатели реальные, определяющие задачи критика, прежде всего полемические. Укажем здесь статьи Ап. Григорьева «Дворянское гнездо». И. С. Тургенев и его деятельность», А. В. Дружинина «А. С. Пушкин и его сочинения» и др.

М. Бахтин, рассматривая высказывание как общение, также отмечал, что, в отличие от действительной критики, слушатель влияет на форму, стиль текста. “Автора, героя и слушателя мы все время берем не вне художественного события, а лишь постольку, поскольку они входят в самое восприятие... Это живые силы, определяющие форму и стиль...” [1, с.179].

Однако в литературно-критическом тексте критик не только связан с читателем, но и корректирует его. В этом плане любопытно введение рецептивной эстетики и критикой понятия “горизонт ожидания”, характерного для герменевтики как теории понимания, где ситуация общения является одновременно и коррекцией собственного сознания. Еще более существенной является мысль о единстве пред-мнения и горизонта ожидания [3, с. 321] для понимания роли диалога в критическом тексте: “тот, кто хочет понять, не должен отдаваться на волю своих собственных пред-мнений во всей их случайности, с тем, чтобы как можно упорнее и последовательней пропускать мимо ушей мнения, высказываемые в тексте, покуда, наконец, эти последние не вырвутся в его иллюзорное понимание и не уничтожат его”.

Вместе с тем, герменевтически воспитанное сознание должно быть с самого начала восприимчиво к инаковости текста. Такая восприимчивость, однако, не предполагает ни нейтралитета (в том, что касается существа обсуждаемого дела), ни самоуничижения. Речь идет о том, чтобы помнить о собственной предвзятости, дабы текст проявился во всей его инаковости и тем самым получил возможность противопоставить свою фактическую истину “нашим собственным пред-мнениям” [3, с. 324]. (Как известно, нежелание видеть инаковость текста проявилось у Н. Добролюбова в статье “Когда же придет настоящий день?”, где

собственное суждение о романе И. Тургенева оказалось для критика важнее авторской модели текста).

Отметим и следующий факт: анализируя предисловие к журналу Печорина, В. Тюпа в “Аналитике художественного” отметил, что драматическая раздвоенность уединенного печоринского сознания «питает рефлексии его медитативных дискурсов». Очевидно, что и для критического текста, скажем, Д. Мережковского, Ю. Айхенвальда важны медитативные дискурсы, позволяющие размышлять о ментальном пространстве автора, системе субъектно-объектных отношений и т. д. Таким образом, критик своими суждениями предваряет концепцию понимания, теорию горизонта ожидания и пред-мнения. Все эти аспекты в определенной степени если не соединяются, то дополняют друг друга “постановкой вопроса о субъективности интерпретации... которая приобретает смысл только в том случае, когда прояснено, какой трансубъективный горизонт понимания обуславливает воздействие текста” [3, с. 331].

В этом плане концептуально интересен В. Розанов. В его статьях внутренний диалог, полемическая система доказательств имманентны не только частным проблемам, лежащим в основании его критического текста, но и найденному критиком методу анализа художественной литературы. Сделать “частное интимное проблемой философского обсуждения” должен, с его точки зрения, автор, найти определенные закономерности в решении проблемы — задача критики. Более того, именно критик создает ситуацию соборного обсуждения проблемы, отмечая возможность ее постижения лишь в глобальном диалоге, в котором сталкиваются разные идеи, аргументы, факты в одно целое текста, “собирающего” общую истину.

Скажем, второй том «Около церковных стен» начинается с обоснования методики анализа “богословской” темы в литературе, которая заключается, с точки зрения В. Розанова, во введении в нее размышлений со стороны читателей, абсолютно далеких от автора как по образу жизни, так и по образу мышления. Автор, утверждает В. Розанов, вводя их голоса-сознания в книгу, осуществляет процесс, который называет “диалогом” или полилогом, “как бы ведущимся возле церковных стен и об этих самых стенах”. Рефлексия по поводу возможных оценок, спор с воображаемым читателем или критиком порождают знаковую систему, расшифровка которой является своеобразной автоинтерпретацией, объясняемой модусом сознания критика и трансубъективностью исследуемого авторского текста.

Отметим, что в таких ситуациях программа воздействия критика заложена в эпиграфе, либо в начале текста, либо в завершении, последнем абзаце, но всё в совокупности создает определенную установку восприятия.

Интерпретация авторских кодов в критической статье позволяет выявить различные ситуации. Во-первых, “два лица беседующих” могут встретиться в статье на равных: “Припомните вместе со мною, мой читатель, каким образом нас воспитывали и учили” (Д. И. Писарев); во-вторых, читатель наделяется маской (например, “профан” в журнальных заметках Н. К. Михайловского – тип заурядного читателя, последователь пушкинского Феофилакта Косичкина); в-третьих, возникают читатели-персонажи (характерно для теории искусства Н. Надеждина, К. Полевого, В. Розанова и т. д.); в-четвертых, в случае создания

молчаливого собеседника – собирательного читателя, диалог с ним уподобляется монологической речи с вкраплениями стилевых фигур (посмотрим, известно ли вам, добрые, знающие читатели и т. п.). Присутствие читателя может осуществляться и введением цитат, цель которых отразить (экспрессивно-эмотивное по определению М. Бахтина) состояние автора статьи; при этом образуется особый микросюжет, в котором, как правило, формулируется основная концепция критика.

В каждом конкретном случае сказываются эстетические, этические пристрастия критика, характер и степень его таланта, личностные черты, наконец, темперамент критика. Так, для Д. Мережковского писатели XIX в. стали «вечными спутниками, позволившими ему сформулировать метод субъектно-художественной критики», для В. Соловьева ведущим явилось философско-религиозное критическое знание (царь, пророк, священник), вводимое в систему мистических построений, для Ак. Волынского – богофильское и богословское начало являются определяющими в его концепции символистской поэтики. Таким образом, возникают новые оптические возможности интерпретации, новые авторские коды, расширяющие возможности диалога и коммуникации в культурном контексте.

Литература

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Собрание сочинений в 7 т. – Т. 5. – М., 1996. – С. 159–207.
2. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М., 1988. – 704 с.
4. Зубрицька М. Номо legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 351 с.
5. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського та постмодерністського художнього дискурсу : монографія / Н. В. Кондратенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.

Раковська Н. М. Інтерпретація авторських кодів у критичному тексті

У статті актуалізовано проблему вивчення авторських кодів у критичному тексті. Наголошено на авторській моделі світу і людини в критиці. Зазначено специфіку взаємозв'язку критика та читача, що визначає форму вираження авторського «я».

Ключові слова: критика, модель, авторське «я», читач, рефлексія.

Rakovskaja N. M. Interpretation of authorial codes in the critical

The problem of studying of the authorial codes in the critical text is actualized in the article. An accent is done on the model of the authorial world and person in criticism. Specified relationship of critic and determined the form of expression of authorial «ego» is noted.

Key words: criticism, model, authorial «ego», reader, reflection.

ОККАЗИОНАЛЬНАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ПАРАДОКСАЛЬНОСТИ КРОССВОРДА

Статья посвящена исследованию окказиональной деривации как средству парадоксальности кроссворда, выполняющей две важнейшие функции: с одной стороны, усложняя декодирование задания, она становится средством шифровки, обуславливая интеллектуальное напряжение, с другой, абсурдность и внутренняя противоречивость заданий развлекает, обуславливая создание юмористического колорита.

Ключевые слова: *энигматический дискурс, кроссворд, парадокс, окказиональная деривация.*

Постановка и обоснование актуальности проблемы. В ракурсе доминирующей дискурсивной парадигмы в современной лингвистике особую актуальность приобретают исследования различных дискурсивных практик и их жанров в аспекте категориальной организации и специфики. Одним из наименее исследованных в дискурсологических студиях лингвистики является энигматический дискурс, представленный системой различных жанров: загадкой, кроссвордом, шарадой, головоломкой и т. п.

Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта [12, с. 6]. Данная программа направлена на поиск ответов на вопросы и задания, поставленные в тексте; ее конечными целями служат интеллектуальный тренинг, развлечение, поиск и познание новой информации; игра, основанная на смекалке, сообразительности, знаниях в различных сферах, чувстве юмора.

Кроссворд мы рассматриваем в широком смысле, относя к данному жанру его разнообразные конфигурации (сканворды, чайнворды, или циклосканворды, кроссчайнворды и под.). Кроссворд в живой коммуникации – это дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадывание и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Кроссворд обладает специфическими канонами жанра.

Данный жанр стал популярным в XX веке, хотя его возникновение относят к XIX веку. По некоторым данным, первый кроссворд был опубликован в США в журнале “Святой Николай” в 1875 году. На русском языке первый кроссворд был составлен В. В. Набоковым, хотя и был опубликован в Германии, в приложении “Наш мир” Берлинской газеты “Руль” в февральском номере 1925 года, а в 1929 году первый в России кроссворд был напечатан в журнале “Огонек”. В русском варианте кроссворд иногда называли крестословицей, калькируя английский эквивалент. Классический традиционный кроссворд обычно включает

симметрично расположенную пустую сетку клеток и отдельный список заданий с указанием чисел сетки по горизонтали и вертикали. Иную конфигурацию с тем же принципом разгадывания имеют сканворды, циклосканворды, кросс-чайнворды и проч.

Анализ последних исследований и публикаций. Кроссворд, в отличие от иного энигматического жанра – загадки, практически оказался вне сферы внимания лингвистов. Интерес к данному дискурсу появился в последнее десятилетие в связи с его культурологической составляющей. Пионерскими в этой области можно считать исследования социолингвистических особенностей кроссворда украинской лингвистики И. В. Абрамец [1, с. 276-279; 2, с. 168-170], русских языковедов В. В. Красных [9, с. 5–13], И. В. Захаренко [8, с. 32-40], описавших отражение в кроссвордах русской когнитивной базы и русского культурного пространства, а также диссертацию на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е. А. Денисовой [6], посвященную структуре и функциям энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов. На концепцию данной диссертации опирается диссертация русской лингвистики М. В. Волковой [4], исследовавшей загадки и кроссворды на материале немецкого языка в семантическом и прагматическом аспектах. Арабские кроссворды стали объектом анализа О. Б. Спрысы [13]. Однако вне зависимости от языка, в котором функционирует данный жанр, текстово-дискурсивная и семиотическая природа кроссворда, когнитивный механизм разгадывания и его вербальные ключи требуют специальных комплексных исследований.

Задания кроссвордов нередко представляют собой высказывания или словосочетания, на первый взгляд, противоречащие здравому смыслу, логике и требующие поиска ответа в некоей, допускаемой многозначной логикой третьей виртуальной реальности. Ключом к таким заданиям служит осознание возможной парадоксальности языка, существование которой объясняется противоречием между одно-однозначным соответствием формы и содержания языковых знаков, с одной стороны, и асимметрическим дуализмом языкового знака, с другой. Подобные задания можно квалифицировать как парадоксальные, соответствующие “суждениям, которые расходятся с общепринятыми представлениями и отрицают то, что есть безусловно правильным” [5, с. 143].

Целью статьи является исследование окказиональной деривации как одного из средств создания парадокса в дискурсе русских кроссвордов. К числу *задач* исследования относится и обоснование когнитивной базы данного средства парадоксальности в жанре кроссворда.

Изложение материала исследования. Парадоксальность языковых выражений стала объектом исследования еще со времен античности (Аристотель, Зенон, Агриппа, Секст Емпирик и др.) в риторике и философии. Ее использовали для достижения интеллектуального преимущества над собеседником в дискуссиях. Позднее парадокс стал предметом интеллектуальной игры, развлечения философов (Р. Декарт, Т. Гоббс, Г. Лейбниц, Б. Рассел и др.) и языковедов. В лингвистике парадокс рассматривается как аномальное явление, возникающее тогда, когда разные компоненты в составе высказывания противоречат друг другу [11; 3, с. 454], и как результат псевдореференции (Б. Годар, Д. Вандервекен, А. Д. Шмелев).

Создавая парадоксальные высказывания, исследователи языка объясняли противоречивость их здравому смыслу и установленным языковым закономерностям несоответствием автономных синтаксических структур их возможной семантике в коммуникации.

Парадоксальность языковых единиц проецировалась также на три подхода к пониманию истинности высказываний: логический, лингвистический и прагматический [7, с. 246]. Символичность знаков языка как невозможность их онтологического отождествления с обозначенной сущностью обуславливает как несоответствующее природе вещей использование единиц языка, так и игру с ними, создание абсурда – противоречивого высказывания, содержащего отрицание и утверждение одновременно (например, парадокс *Македонский был сыном бездетных родителей*). В символичности языка, связанной с апофатичностью бытия, т. е. его сокрытостью за произвольными языковыми знаками, заложена, с одной стороны, рациональность и упорядоченность языка относительно мира вещей (ср. высказывание А. Ф. Лосева: “Только символ есть точной и выточенной идеей, несмотря на присутствие иррациональных глубин сущности и благодаря им” [10, с. 152]), с другой стороны, возможность ошибочной, ложной фиксации связей сущностей или обозначения смысловой абракадабры, что присуще языку и сознанию и не приводит к их разрушению (ср.: “В бездне алогичного рождается миф, из непрерывной иррациональности музыки – строго оформленное число” [10, с. 152]).

Парадоксальность в энигматическом дискурсе кроссворда, усложняя задания, обеспечивает главную функцию данного типа дискурса – развлекательную. Одним из средств создания парадоксальности в кроссвордах служит окказиональная деривация, представленная двумя планами.

Первый план – семантическая окказиональная деривация, характеризующаяся использованием уже существующего в языке знака исходя из значений его мотиваторов для создания у него в контексте задания нового окказионального значения. Так, лексема *водохранилище* с системным значением “водоем (обычно искусственный), созданный для каких-либо целей путем перегораживания плотиной речки, ручья и т. п.” в задании *водохранилище для букета* на основе семантики мотиваторов *вода* и *хранить* и игры слов реализует окказиональное значение “сосуд с водой, предназначенный для цветов”, что соответствует ответу *ваза*. В задании *мельничная “выходка”* кавычки сигнализируют об употреблении слова в окказиональном значении, связанном с мотиватором и базирующемся на игре слов (на выходе помола, осуществляемого на мельнице, – мука). Ответ *мука* в сочетании с системным значением слова *выходка* – “неожиданный, необычный, дерзкий поступок” создает комический эффект.

Мотиваторы прилагательных или причастий нередко обеспечивают возникновение у мотивируемых слов окказиональных значений, создающих в заданиях кроссвордов парадоксальную синтагматику: *кровавый фактор (резус)*, *кровавый* – “покрытый, налитый, залитый кровью, кровоточащий, имеющий цвет крови”, окказиональное значение – “имеющий отношение к крови”; *заземленное укрытие (окоп)*, *заземленный* – “соединивший электрическую цепь (прибора, машин и т. п.) с землей”, окказиональное значение – “вырытый в земле”;

“нарезавшийся” *гвоздь (шуруп)*, *нарезавшийся* – “разг.-сниж. напившийся пьяным”, окказиональное значение “имеющий нарезку, нарезы”.

Различие предикатно-актантных рамок как когнитивной базы системного и окказионального значений слова в задании также обуславливает его парадоксальность. В задании *плата за бесплатный проезд (штраф)* сталкиваются две ситуации, в результате чего на системное значение слова *бесплатный* – “предоставляемый или получаемый без оплаты”, наслаивается окказиональное “не оплаченный”.

Окказиональное значение слова в задании может обеспечивать ответ исходя из определенного места знака мотиватора в предикатно-актантной рамке структуры знаний об обозначенном этим ответом. К примеру, задание “*чекист*” в магазине базируется на окказиональном значении слова *чекист* – “работник магазина, выбивающий чеки в кассе”, так как в предикатно-актантной рамке ситуации слово *чек* является знаком объекта, при этом субъект соответствует ответу *кассир*. Столкновение окказионального и системного значений слова *чекист* – “1) работник ЧК; 2) разг. работник органов государственной безопасности (в СССР)”, служит средством комического эффекта.

Такой эффект создается также на базе функционально-стилистической окраски системных значений слов, получающих в заданиях кроссвордов окказиональную семантику. Например, задание *проходимец по проводам* интегрирует разговорное, сниженное значение “плут, мошенник, пройдоха” с окказиональным “то, что движется, проходит по определенным каналам” исходя из значения мотиватора *проходить* – “продвигаться”, что в сочетании со словом *провода* обуславливает ответ *ток*.

Окказиональное значение может возникать у слова на базе реконструкции устойчивого высказывания, включающего мотивирующую это слово лексему. Например, в задании *диктатор предложения* на фоне омонимии слова *предложение*, обозначающего процесс и результат процесса от глагола *предлагать*, а также законченную, грамматически оформленную единицу речи, лексема *диктатор* реализует окказиональное значение, обусловленное семантикой мотиватора *диктовать*. Данный мотиватор ассоциативно связывается с первым значением слова *предложение*, обуславливая актуализацию в сознании адресата устойчивого выражения *спрос диктует предложение*, что определяет ответ *спрос*.

При решении задания *сыроежка, заставившая петь ворону (лиса)* возникают ассоциации с интертекстом, слово *сыроежка* приобретает окказиональное значение “та или тот, кто ест сыр”, что приводит к фокусировке в памяти басни И. А. Крылова “Ворона и Лисица”, где сыр, выпавший из клюва вороны, съела лиса. Интертекстовая мифологическая информация используется при поиске ответа на задание *бог-неединоличник*, где игра со словами-мотиваторами наталкивает адресатов на поиск ответа в древнеримской мифологии, где богом с двумя лицами является Янус – бог дверей, входов и выходов, а также всяческих начинаний (*неединоличник* приобретает окказиональное значение – “имеющий не одно лицо”).

Актуальной в случае парадоксальных заданий с окказиональными дериватами является также фоновая информация. Так, в задании *столица пирамидальной страны* прилагательное реализует окказиональное значение “имеющее пи-

рамыды”, системное же значение “имеющий форму пирамиды” не может быть использовано в сочетании с существительным *страна*. Получение ответа *Каир* возможно при актуализации в памяти адресата стереотипной информации о Египте как стране пирамид.

Прилагательное может получать в контексте заданий кроссвордов окказиональное значение по причине замены в сознании адресата мотиватора данного слова. В задании *уступчивый водопад (каскад) уступчивый* воспринимается не как мотивированное существительным *уступка* в значении “готовый на уступки, сговорчивый”, а как мотивированное словом *уступ* – “выступ, ступень, углубление”, что обуславливает ответ. Задание *жалкий знак Зодиака (Скорпион)* также порождает окказиональное значение прилагательного – “жалящий”, мотивированное словом *жалить*, а не *жаль*, служащее мотиватором системного значения лексемы *жалкий* – “вызывающий жалость”.

Окказиональное значение слова может опираться на мотиватор просторечного статуса, создавая омонимию данного производного слова со стилистически нейтральным. Так, в задании “*жрец*” в любое время ответ *обжора* исходит из окказионального значения слова, обеспеченного грубым, просторечным мотиватором *жрать*. Комический эффект создается за счет столкновения такого значения с общеупотребительным – “лицо, совершающее жертвоприношения и другие обряды (в языческих религиях)”.

Указанные случаи являются пограничными между первым и вторым планом окказиональной деривации, создающей парадоксальность в кроссвордах, так как несмотря на неизменность знака происходит замена не только его значения, но и самого мотиватора.

В отличие от первого плана окказиональной деривации, второй план предполагает не создание нового значения слова, а производство на базе уже существующих в языке знаков новых лексем, что влечет за собой парадоксальный характер заданий в кроссвордах.

Окказиональное словопроизводство в заданиях кроссвордов нередко базируется на паронимической аттракции – стилистической фигуре, предусматривающей умышленное сближение слов, имеющих случайное и немотивированное подобие звучания. К примеру, случайное подобие корня слова *изумительный* и существительного *изюм* использовано в задании *изумительная сдоба к чаю*, ответ которого *кекс* базируется на знаниях об обычном компоненте этого кондитерского изделия – изюме. При этом пароним окказионализма *изумительный* все же возникает на втором плане сознания адресата, сливаясь с окказионализмом и придавая ему положительную оценку. В задании *библейский ковчегар* в существительном интегрируются слова *ковчег* и *кочегар*, придавая окказиональной лексеме значение наименования лица, соотносящегося с ковчегом, что обуславливает ответ *Ной*. В задании *ПЛОВ-средство* ответ *рис* ассоциирован с корнем, а комический эффект вызывает возникающая у адресата ассоциация со словом *плавсредство*, хотя его значение в задании не актуализируется.

Несколько иное явление наблюдаем в задании *баранесса среди животных (овца)*, где окказиональное слово стало результатом соединения слова *баран* с деривационной моделью “наименование лица женского пола образовано от наименования мужского пола с помощью суффикса *-есс-*”: *барон* – *баронесса*, по-

эт – поэтесса. Задание *штраусиный танец* содержит окказиональное прилагательное, образованное от имени композитора, короля вальсов И. Штрауса (что определяет ответ *вальс*) по словообразовательной модели “притяжательное прилагательное, образованное от названия животного с помощью суффикса *-ин-*“: *гусиный, страусиный, лебединый*» на основе подобия фамилии и названия птицы *страус*, которая может двигаться, как бы совершая танцевальные па. Задание *риальная страна в Азии (Иран)* содержит окказиональное прилагательное, образованное от названия денежной единицы в Иране *риал*, по форме подобное прилагательному *реальный*.

Подобие части слова обусловило его искажение в заданиях кроссвордов путем замены этой части иным мотиватором, интеграция с которым остальных слов или частей слова в задании и определяет ответ: *НОС-лаждение (аромат)* – основано на функции соматизма *нос* ощущать запах, а базовое существительное *наслаждение* придает позитивную оценку запаху; *МИД-брат (дипломат)* – первая часть слова указывает на профессиональную принадлежность, а вторая – на мужской пол (аналогия с *медбрат*); *космическая ХВОСТ-ушка (комета)* – мотиватор окказионализма метафорически обозначает часть кометы, а прилагательное определяет сферу существования предмета (базовое существительное *хвостушка* создает комический эффект); *ЛУПО-глазое стекло (линза)* – существительное указывает на фактуру предмета, а окказиональное прилагательное соотносит предмет с лупой и глазом, устанавливая предназначение.

Многие окказиональные слова в заданиях кроссвордов созданы по определенным словообразовательным моделям. К примеру, задание *собачья вилялка* содержит окказионализм, образованный от глагола с помощью суффикса *-лк-*, который в системе русского языка имеет значение механизма, приспособления (ср.: *прялка, мялка*); по аналогии ответ *хвост* – приспособление для виляния у собаки.

Иногда окказионализм в задании обуславливает коннотативную маркировку ответа: существительное *суперменистость* образовано суффиксальным способом от окказионального прилагательного (суффикс *-ист-* обозначает “наличие чего-либо в большей степени” (ср. *росистый*)), которое в свою очередь произведено от существительного *супермен*; ответом служит жаргонизм *крутизна*.

Окказиональное слово в задании может быть искаженным элементом интертекста, к примеру, компонентом стихотворной строки. Так, задание *Тютчевская особенница России* отсылает адресата к строкам из стихотворения Ф.И. Тютчева: *В ней есть особенная статья, в Россию можно только верить*; – от прилагательного *особенный* образовано окказиональное существительное по модели *жеманный – жеманница*, указывающее на определяемое слово цитаты *статья*, являющееся ответом.

Выводы и перспективы исследования. Исследование парадоксальности в жанре кроссворда позволяет углубить наши представления о природе энигматики и способах ее порождения в языке. Парадокс выполняет две важнейшие функции в энигматическом дискурсе кроссворда: с одной стороны, усложняя декодирование задания, он становится средством шифровки, обуславливая интеллектуальное напряжение, с другой, абсурдность и внутренняя противоречивость

заданий развлекает и служит средством создания юмористического колорита. Кроме того, нельзя отрицать и суггестивную функцию парадоксальности: при декодировании парадокса в заданиях кроссвордов их адресаты нередко обнаруживают неспособность сознательно разрешить внутреннее противоречие высказываний, что обуславливает включение подсознательных механизмов с возможным коммуникативным воздействием в целях рекламы, пиара и т. п. Обоснование и изучение данной функции парадоксальности энигматики является перспективой нашего исследования.

Литература

1. Абрамец И. В. Фразеологизм в структуре кроссвордной загадки / И. В. Абрамец // Учені записки Таврійського національного ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64). – № 2 (1). – С. 276–279.
2. Абрамец И. В. Языковая игра в кроссвордных толкованиях / И. В. Абрамец // Язык и социум : материалы VII Междунар. науч. конф. : В 2-х ч. – Минск : РИВШ, 2007. – Ч. 1. – С. 168–170.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 576 с.
4. Волкова М. В. Загадка и кроссворд как типы текста : семантический и прагматический аспекты (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / М. В. Волкова. – Смоленск, 2011. – 24 с.
5. Горский Д. П. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, Никифоров А. Л. ; под ред. Д. П. Горского. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.
6. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста (на материале русских загадок и кроссвордов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. А. Денисова. – М., 2008. – 24 с.
7. Дэвисон А. Лингвистическое или прагматическое описание: размышление о “Парадоксе перформативности” / А. Дэвисон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 246–265.
8. Захаренко И. В. Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: [сб. ст.]. – М. : Филология, 1998. – Вып. 5. – С. 32–40.
9. Красных В. В. Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : [сб. ст.]. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5–13.
10. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Московского университета, 1990. – 269 с.
11. Одинцов В. В. Лингвистические парадоксы / В. В. Одинцов. – М. : Просвещение, 1976. – 128 с.
12. Селиванова Е. А. Энигматический дискурс : вербализация и когниция : [монография] / Е. А. Селиванова. – Черкассы : Изд-во Ю. Чабаненко, 2014. – 214 с.

13. Сприса О. Б. Етномовні домінанти кодування смислу в дзеркалі кросвордів (україно-арабомовні паралелі) / О. Б. Сприса // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 54. – С. 78–86.

Селіванова О. О. Оказіональна деривація як засіб парадоксальності кросворду. Статтю присвячено дослідженню оказіональної деривації як засобу парадоксальності кросворду, яка виконує дві найважливіші функції: з одного боку, ускладнюючи декодування завдання, вона стає засобом шифрування, зумовлюючи інтелектуальну напругу для адресатів; з іншого боку, абсурдність і внутрішня суперечливість завдань розважає і сприяє створенню гумористичного колориту.

Ключові слова: енігматичний дискурс, кросворд, парадокс, оказіональна деривація.

Selivanova O.O. Occasional derivation as a means of crossword's paradoxality. This article concentrates on the analysis of occasional derivation as a means of crossword's paradoxality that performs two important functions. On the one hand, by complicating the task decoding it becomes a means of coding and stimulates intellectual tension for addressees. On the other hand, absurdness and inner contradiction of crossword's tasks entertain and help to create a humorous coloration.

Key words: enigmatic discourse, crossword, paradox, occasional derivation.

УДК 81'246.2

Н. М. Совтис

ПОЕТИЧНА МОВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто актуальну проблему дослідження поетичної мови в еволюції українських лінгвістичних досліджень. З'ясовано специфіку використання цього поняття. Подано найбільш поширені методики опису і аналізу поетичної мови. Зроблено спробу окреслити нові перспективи дослідження цієї проблематики.

Ключові слова: поетична мова, мовна картина світу, художній текст.

Постановка проблеми. У сучасному українському мовознавстві історія дослідження поняття художньої (поетичної) мови викликало широке зацікавлення у численних монографіях, дисертаціях, статтях відомих та молодих науковців. Найбільш вичерпним стало дослідження Г. М. Сюті розвитку лінгвопоетичного дослідження мови поезії в Україні ХХ ст., яка виділила такі три етапи: 1) 20-30-ті роки, 2) 50-60-ті роки, 3) від 80-х років до сьогодні [16]. Безумовно, для кожного етапу характерні свої методи дослідження, предмет та об'єкт, хоч низку принципів питань можна простежити у всіх періодах.

Мета нашого дослідження – систематизувати та проаналізувати найбільш вагомні наукові досягнення, присвячені дослідженню поетичної мови та окреслити перспективні шляхи майбутніх розвідок.

У сучасному мовознавстві термін поетична мова уживається на позначення трьох мовно-культурних феноменів: «1) мова віршованої поезії, або віршована мова (у протиставленні поняттю мова прози); 2) мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією; 3) система мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування» [18, с. 462].

Найдавніша розвідка українського дослідника К. Костяківського на тему лінгвістичного аналізу тексту – «Начерк стилістики, поетики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша», була видана 1917 року у Вінніпезі.

Неможливо уявити розвиток лінгвістичних досліджень без фундаментальних праць О. Потебні, Л. Булаховського, В. Русанівського. Зокрема, О. Потебня підкреслював, що першим щаблем загального вивчення літературної мови є саме естетико-стилістичний аналіз художніх творів [10, с. 45]. На думку Л. Булаховського, мовна творчість окремих письменників та їхня індивідуальна художня майстерність органічно вплітається в мовний контекст усєї епохи. Вирішальна роль у створенні художнього твору належить мові [4, с. 37]. В. Русанівський зазначав, що белетристичний стиль був завжди провідним у формуванні національної літературної мови [13, с. 88.]

До раннього періоду зацікавлення поетичною мовою належать праці О. Синявського, М. Сулими, Т. Сікиринського, які намагалися закласти початки для систематичного аналізу лінгвістичних ознак індивідуальної мовотворчості, увагу дослідників привертають лексико-семантичні процеси у мові української поезії 20–30-х років, характерні явища індивідуального словотворення, динамічні процеси в синтаксисі, пов'язані з актуалізацією усно-розмовних структур, типові наскрізні мотиви, або ключові слова, в індивідуальних стилях, процеси символізації слів-понять, набуття ними функцій мовних знаків національної культури [18, с. 463].

У 50-роках відбувається активне зацікавлення авторською мовотворчістю, специфікою використання поетичних засобів досягнення ефектів у мові твору. До цього періоду належать праці Л. Булаховського, В. Ващенко, І. Губаржевського, К. Дорошенко, І. Журби, Т. Зайцевої, Ю. Івакіна Б. Кобилянського, П. Плюща, Т. Комаринця, Ю. Шевельова та ін.

Основна увага зосереджувалася на особливостях (переважно лексичних) творів Т. Шевченка (Л. Булаховський, В. Ващенко, К. Дорошенко, С. Єрмоленко, Ю. Жлуктенко, М. Жовтобрюх, І. Журба, Т. Зайцева, В. Русанівський, Б. Кобилянський, А. Коваль, В. Коптілов, Л. Кадомцева, М. Лизанець), І. Франка (І. Білодід, Я. Закревська, Л. Лисиченко, Ф. Медведєв), Лесі Українки (І. Білодід, М. Бойко, І. Дацюк, В. Заханевич, Л. Кулінська), І. Котляревського (К. Баценко, В. Ващенко, В. Галкін, Ф. Медведєв, П. Калениченко), П. Тичини (М. Леонова, Е. Павленко), М. Рильського (О. Давидова, Г. Колесник, С. Крижанівський) та інших авторів.

У 60-70 роки проводяться в українському мовознавстві дослідження мови письменників: І. Вишенського, Л. Глібова, П. Грабовського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кобилянської, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, С. Руданського, А. Свидницького та ін.

Вагомим внеском щодо проблем лінгвостилістичного дослідження стала поява фундаментальних праць В. Русанівського «Історія української літературної мови» [12]; С. Єрмоленко «Нариси з української словесності» [6] та ін., у яких представлено період 60–80-х років ХХ ст. в історії української літературної мови як колаж лінгвокультурних портретів найбільш значимих для української літературної історії мовних постатей цього періоду (М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Д. Павличка, В. Симоненка, В. Стуса та ін.).

Підґрунтям для розвитку сучасних досліджень стали праці В. Ващенко «Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки» [5] та Л. Рожило «Загальні основи лінгвістичного аналізу тексту». Л.П. Рожило особливо важливе значення відводить принципів системності аналізу, тобто аналіз мовних засобів необхідно здійснювати у їх взаємозв'язках і взаємозумовленості, адже художній твір – це складна єдність компонентів, що утворюють гармонійне ціле. Взаємозв'язки елементів різних рівнів визначають появу смислових «прирошень», які зумовлюють художню наповненість кожного твору [11, с. 23].

Теоретико-методичні засади лінгвістичного аналізу тексту було викладено у 1984 році у посібнику І. Ковалика, Л. Мацько, М. Плющ «Методика лінгвістичного аналізу тексту» [8].

У сучасній українській лінгвістиці створено школу лінгвістичного аналізу художнього тексту. Це дослідження С. Єрмоленко, Ю. Лазебника, А. Мойсієнка, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицької та ін.

З появою монографій Н. Сологуб «Мовний світ Олесея Гончара» (1991) та «Мовний портрет Яра Славутича» (1999) в українському мовознавстві розпочався новий період лінгвостилістичного аналізу, позаяк у науковий обіг уведено поняття: мовний світ письменника, індивідуальний стиль письменника, мовна картина світу письменника тощо. Вирішити важливе питання дослідження ідіостилію письменника: з'ясувати мотивацію використання митцем певних мовних засобів Н. Сологуб пропонує завдяки вивченню смислового потенціалу авторського тексту та його конститутивних одиниць. На думку відомої української дослідниці, художній текст проходить стадії породження (під кутом авторського задуму, бачення світу письменником) і сприйняття (під кутом бачення світу і твору читачем). Текст змінюється від читача до читача. Текст – це творення, що відбувається на наших очах, підключення до інших текстів, до інших кодів. У тексті розкривається здатність слова втягувати в свою орбіту додаткові уявлення, розширювати свій семантичний потенціал [14, с. 14–15].

Одним із актуальних завдань сучасної мовознавчої науки стало дослідження мовних картин світу, з відповідними стрижневими поняттями метамови: концепт, концептуальна картина світу та поширенням когнітивного підходу до розуміння явищ поетичної мови (І. Богданова, К. Голобородько, І. Дишлюк, Л. Краснова, Н. Мех та ін.).

У кінці ХХ ст. широкої популярності набрав метод функціонально-семантичного аналізу тексту. Спостерігаємо використання методики аналізу тексту за допомогою поняття лексико-семантичного поля (О. Бірюкова, С. Єрмоленко, Н. Мех, Л. Пустовіт, Л. Савченко). Нові підходи у дослідженні явища метафоризації демонструють Л. Пустовіт, В. Вовк. Антропоцентричний підхід сучасних досліджень вимагає поглибленого розуміння одиниць ментального пла-

ну, що репрезентуються у мові відповідною лексикою. З'ясування семантичних відношень між лексичними одиницями тематичних груп подано у працях Г. Демчук, Л. Пустовіт, Т. Ковалевська, Н. Мех, О. Маленко, Т. Єщенко.

У літературознавчій стилістиці порівняно недавно застосовується поняття стилістика сприйняття, головним завданням якої є вивчення кодів і алгоритмів декодування творів для різних рівнів мови і культури. Методику декодування поетичного тексту розвиває А. Мойсієнко в монографії «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша» [9].

Важливе місце в лінгвістичних дослідженнях посідає синтаксис художнього тексту, що передбачає вивчення мовно-виражальних прийомів, конкретно-чуттєвих образів в окремих творах, ідіосистемах, жанрових різновидах текстів [2, с. 14–15]. Індивідуально-авторській стилістиці присвятили свої праці С. Єрмоленко [7], Н. Сологуб [15], О. Ткач [17] та інші мовознавці.

Розвиток сучасних наукових комп'ютерних технологій диктує використання нових принципів та методів дослідження тексту, а саме мови письменника, на особливу увагу мовознавців заслуговують два методи – статичний та корпусний [3, с. 86]. Завдяки використанню такої методології можна встановити кількісний опис творчого доробку письменника, специфіку використання лексичних елементів. Корпуси текстів стають знаходять широке застосування під час укладання словників мови письменника. Такий принцип лежить в основі досліджень мови творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Т. Шевченка, поетів другої половини ХХ ст.: І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, І. Калинця та ін. [3, с. 87].

Мовнокультурна творчість діаспорних авторів стала активно досліджуватися лише під кінець ХХ ст., до цього часу, як стверджував О. Астаф'єв: «найяскравіші здобутки еміграційного літературного життя або свідомо замовчувалися [...], або піддавалися остракізмові й голобельній критиці» [1, с. 2]. Теоретичний та практичний аспекти вивчення поетичної мови української діаспори стали об'єктом дослідження у працях О. Бірюкової, А. Мойсієнка, В. Русанівського, Л. Ставицької, Г. Сюти тощо.

Висновки. Отже, аналіз поетичної мови в українському мовознавстві належить до важливих проблем, які й надалі залишатимуться актуальними з огляду на тенденції сучасних гуманітарних розвідок, зміни методики дослідження, а особливо способу усвідомлення мови письменника як феномену не лише створення естетичних цінностей, а як репрезентанта знань у мові, як концептуального модельного відображення дійсності та свідомості, поглядів і уподобань автора, а також як засобу впливу на погляди, поведінку та інтелект читачів.

Незважаючи на значну кількість публікацій, мовна поетична система ще не отримала всебічного висвітлення на всіх структурних рівнях. Не до кінця з'ясованим залишається питання методики порівняльного дослідження мовотворчості авторів, які писали свої твори двома, а то й більше мовами. Це й повинно стати предметом подальших розвідок.

Література

1. Астаф'єв О. Г. Лірика української еміграції : еволюція стильових систем / О. Г. Астаф'єв. – К. : Смолоскип, 1998. – 313 с.

2. Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі : [монографія] / С. П. Бибик ; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 288 с.
3. Бук С. Сучасні методи дослідження мови письменника у слов'язнознавстві / С. Бук // Проблеми слов'язнознавства. – Л., 2012. – Вип. 61. – С. 86–95.
4. Булаховська Ю. Л. Слово наукове, слово поетичне / Ю. Л. Булаховська // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37–39.
5. Ващенко В. С. Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки / В. С. Ващенко // Українська народна лексика. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетров. ун-ту, 1973. – С.129–135.
6. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : Стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
7. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
8. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1984. – 119 с.
9. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування. Шевченкового вірша : [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1985. – 302 с.
11. Рожило Л.П. Загальні основи лінгвістичного аналізу художнього твору / Л. П. Рожило // Українська мова та література в школі. – 1978. – № 2. – С. 20–28.
12. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підручник] / В. М. Русанівський. – К. : Артєк, 2001. – 392 с.
13. Русанівський В. М. Польська ділова мова XVI-XVII ст. як джерело вивчення її історії взаємин з українською / В. М. Русанівський // Славістичний збірник. – К. : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1963. – С. 86–96.
14. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
15. Сологуб Н. М. Стилістичні функції односкладних речень як ознака індивідуального стилю М. Коцюбинського і О. Гончара / Н. М. Сологуб // Обласна наук.-метод. конф., присвяч. 125-річчю з дня народження М.М. Коцюбинського: Тези доп. – Чернігів, 1989. – Ч.2. – С. 89–90.
16. Сюта Г. М. II-Б. Художній стиль (мова поезії) [Електронний ресурс] / Г. М. Сюта. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/reg/2b-1.pdf> (21.08.2014). – Назва з екрану.
17. Ткач О. В. Конструкції експресивного синтаксису у творах В. Самійленка / О. В. Ткач // Наукові праці Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Літературознавство. – Харків, 2002. – Вип. 2 (31). – С. 84–88.
18. Українська мова. Енциклопедія ; ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Совтис Н. Н. Поэтический язык в исследованиях украинских лингвистов

В статтє рассмотрєна актуальна прблєма ислєдованнє поэтического язика в эволюции украинских лингвистических ислєдований. Выяснена специфика использования этого понятия. Поданы наиболее распространенные методики описания и анализа поэтического языка. Сделана попытка очертить новые перспективы ислєдования этой проблематики.

Ключевые слова: *поэтический язык, языковая картина мира, художественный текст.*

N. Sovtys. The poetic language in the researches of the Ukrainian linguistics

The article examines the urgent problem of the poetic language in the evolution of ukrainian linguistic researches. Specific usage of this concept is also studied. The most common techniques of description and analysis of poetic language are presented. The attempt to outline new research perspectives is also made.

Key words: *poetic language, linguistic worldview, fictional text.*

УДК 811.161.2: 81'373.422

О. Ю. Чорна

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ОПОЗИЦІЙ
(на матеріалі поетичних творів Лєсі Українки й Ліни Костєнко)**

У статті досліджено семантико-стилістичні функції антонімічних лексем, які є засобом характеристики психічного стану, емоцій, почуттів індивідуума, на матеріалі поетичних творів Лєсі Українки та Ліни Костєнко.

Ключові слова: *емотивна опозиція, позитивна і негативна оцінність, оксиморонна синтагма, метафоричне перенесення.*

Дослідженню мовотворчості Лєсі Українки й Ліни Костєнко – двох знакових постатей в історії української літератури – присвячені наукові розвідки С. Єрмоленко [2, с. 155–171], О. Козлової [3, с. 34–40], Л. Ставицької [11, с. 23–29], Л. Тарнашинської [12, с. 42–52], В. Мельничайка [8, с. 125–138] та ін.

У пропонованій статті ми ставимо за мету проаналізувати й порівняти лексичні опозиції на позначення психічного стану, емоцій, почуттів людини в поетичному словнику Лєсі Українки та Ліни Костєнко.

Матеріалом дослідження є емотивні опозиційні пари, зафіксовані в поетичних творах Лєсі Українки [13; 14] й Ліни Костєнко [4; 5; 6].

Як свідчить фактичний матеріал, продуктивними в аналізованих текстах є емотивні опозиції, семантично протиставлювані компоненти яких репрезентують емоційні стани, душевні переживання, настрої, почуття ліричного героя. Серед них виокремлюємо антонімічно-синонімічні парадигми *щастя – біда, горе* (Ліна Костєнко), *щастя – горе, лихо* (Лєся Українка). Лексеми *біда, горе, лихо*, які конотують виразно негативну оцінність (обставини, події, що викликають страждання [10, т. II, с.128]), протиставлені позитивно маркованій лексемі *щастя* (стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості [10, т. XI, 573]). Уживання абстрактних емотивних контра-

тивів *щастя* – *біда*, *щастя* – *горе*, *щастя* – *лихо* дає змогу підкреслити діалектичну єдність протилежних станів ліричного героя: *О, Фіоренца, щастя моє, горе!* [4, с. 495]; *Для мене спогад про те щастя й горе, / Що всі ми вкупі тут переживали, / Тим буде, чим молитва для набожних* [13, с. 236].

Земне життя постає як неперервна низка подій, що викликають у людини контрастні емоції, переживання, завдають страждань, чи, навпаки, приносять радість. Ліричний герой прагне вийти за межі кола, піднятися над одвічним суєтним чергуванням *щастя* і *горя* (*біди*, *лиха*), усвідомити істинні цінності, пізнати справжній сенс життя: *Ти, Марку, грай. Ти знай собі одне, / що що кому коли не заманеться, – / біда мине, і щастя теж мине, – / те, що ти граєш, тільки зостанеться* [4, с. 87]; *Море, море! Без краю просторе, / Руху повне і разом спокою! / Забуваю і щастя, і горе – / Все наземне, – з'єднатись з тобою* [13, с. 95].

У поетичних творах Лесі Українки позитивна і негативна конотація полярних лексем *щастя* – *горе* підсилена відповідними емоційно-оцінними прикметниковими епітетами: *Сестрице люба, я тобі бажаю / Ясного щастя (коли се не мрія!), / Щоб «радою» і радістю ти стала / Усім, кого ти любиш. Я бажаю, / Щоб сеє перше і безмірне горе / Було остатнім у твоїм житті* [13, с. 235].

Численними в досліджуваних творах є емотивні контрастиви з позитивно маркованим компонентом *радість* (*радоці*), що протиставляється негативно маркованим компонентам *горе* (Лєся Українка), *сум*, *туга* (Ліна Костенко). Зауважимо, що полісемічна лексема *радість*, виражаючи різні значення, вступає в антонімічні відношення з різними словами. Так, у поезії Лесі Українки субстантив *радість* (*радоці*) у значенні «події, обставини, які викликають радісні почуття», протиставлений субстантиву *горе* зі значенням «події, обставини, що викликають страждання»: *Любі мої! Ви і в горі, і в радощах все були вкупі, / наче троянди рожеві на куцику спільнім...* [13, с. 285]. У творах Ліни Костенко лексема *радість* зі значенням «почуття задоволення, втіха, приємність» протиставлена синонімічним лексемам *сум* (почуття незадоволення смуток, журба) та *туга* (почуття глибокого жалю; почуття, викликане відсутністю когось, чогось, чого-небудь): *Напитись голосу твого, / того закоханого струму, / тієї радості і суму, / чаклунства дивного того* [4, с. 271]. Звертає на себе увагу дієслівне метафоричне перенесення, побудоване на асоціативному зв'язку людських емоцій з рідиною. Н. Д. Арутюнова зазначає, що під час концептуалізацій емоцій та емоційних станів переважає уявлення про них як про рідке тіло, що наповнює людину, її душу, серце. Емоції уподібнюються до рідини, гіркої чи солодкої, корисної чи шкідливої, яку людина може пити й виливати [1, с. 389]. Цей образ ґрунтується на тому, що рідкий стан рідини є найбільш рухливим, змінним, подібним до нетривких людських почувань.

Продуктивною в поетичному словнику як Лесі Українки, так і Ліни Костенко є емотивна дієслівна опозиція *сміятися* – *плакати*: *Він вже не був лихий, / не виганяв нікого, тільки часто / так якось плакав, і сміявся разом...* [14, с. 80]; *Летить Нептун, і я з ним налітаюсь. / Не бійтесь, зорі, я не розіб'юсь. / Я теж тут причепилась і катаюсь, страждаю, мислю, плачу і сміюсь* [6, с. 193]. У поезії Ліни Костенко засвідчуємо дієслівну метафору *сміється серце і плаче*: *«Сміється моє серце і плаче, ніби вітер», – / пером Папуша водить, а букви – хто куди* [4, с. 410]. У центрі метафоричної конструкції – традиційна для поети-

чної мови лексема *серце* як символ осереддя вольових сил людини, розмаїтих душевних почувань. Серце вважається основним органом, що підтримує життя людського тіла. Звідси й уявлення про те, що в ньому сконцентровані всі духовні якості та переживання індивідуума [7, с. 40].

Характерною ознакою ідіостилів Лесі Українки й Ліни Костенко є вживання оксиморонів – стилістичних фігур, побудованих на антонімах. Несподіване поєднання логічно несумісних слів у художньому тексті не лише утворює новий яскравий образ, але й має водночас велике емоційно-експресивне навантаження. У поезії Ліни Костенко засвідчена дієслівна оксиморонна синтагма *сміятися до сліз*, в основі якої лежить опозиція *сміх – сльози*: *Отак брели ті греки безодежні. / Вели човни вздовж берега в розіз. / І німфа, що жила в печері прибережній, / Дивилася на них, **сміялася до сліз*** [4, с. 452]. У контексті твору лексема *сльози* втрачає негативну конотацію та символічне значення горя, смутку, увиразнює образ нестримного глузливого сміху німфи.

У вірші «*Contra spem spero!*» Лесі Українки оксиморонна синтагма *крізь сльози сміятись* вжита для підкреслення контрастного психічного стану індивідуума: *Так! я буду **крізь сльози сміятись**, / Серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись, / Буду жити! Геть думи сумні!* [13, с. 56]. Лірична героїня не в змозі уникнути сумних переживань, моментів відчаю та зневіри, однак, прагнучи емоційної рівноваги, не дозволяє стражданню, смутку й жалю цілковито заволодіти собою, знаходить підстави для радощів, сили для боротьби та пошуків шляху до щастя. Винесене в заголовок латинське прислів'я «*Contra spem spero!*» є оксиморонним висловом, парадоксальним зіткненням двох латинських слів: *spes* (надія) і *sperare* (сподіватися). Композиційною своєрідністю вірша є рефрен, у якому повторюється основна думка твору – *без надії таки сподіватись*.

В аналізованих творах Лесі Українки засвідчено антитетичні вислови, які ґрунтуються на опозиції *сміятися – плакати*: *Я була малою горда, – / **Щоб не плакати, я сміялась**. / А тепер, коли для мене / Жартом злим кінчиться драма / І от-от зірватись має / Гостра, злобна епіграма, – / Безпощадній зброї сміху / Я боюся піддаватись, / І, забувши давню гордість, / **Плачу я, щоб не сміятись*** [13, с. 154]. За допомогою антитези авторка підкреслює докорінну зміну поглядів та поведінки ліричної героїні: її гордість з віком «забувається», натомість з'являється острах образити сміхом, схильність до прощення, прагнення показати істинні почуття, а не приховати їх за маскою сміху.

Характерною ознакою поетичного словника Лесі Українки є використання антонімічних пар *сміх – плач*, *сміх (усміх) – сльози*. Зауважимо, що в досліджуваних текстах лексема *сльози* може набувати позитивної маркованості, символізувати момент духовного очищення, прозріння, істинного джерела поетичного натхнення, а *сміх (усміх)* сприймається як скороминуще задоволення, символ схвалення «штучних співів» легковажною юрбою: *Всі його знали, усі дивували, / Чув він хвалу собі скрізь, / Бачив, як **усміхи** втішливі грали, – / Тільки не бачив він **сліз**... / Не марної слави, не **сміху** пустого, / **Я сліз** буду в світі шукати, / Для **сліз** отих щирих, для смутку святого / **Ще варто і жити, й співати!*** [14, с. 37]. Позитивна і негативна конотація антонімічних лексем підсилена відповідними емоційно-оцінними прикметниковими епітетами: *пустий сміх* – позбавлений

змісту, порожній; *щирі сльози* – правдиві, непідробні, відверті. У християнстві *сльози* символізують також каяття. «Очищальну й цілющу силу, як і вода, здавна мають і сльози – в них найсильніше очищуються провини людини. Плакати за свої провини – це дуже стара загальнолюдська звичка» [9, с. 46]. Наявність християнського погляду на *сльози* засвідчує також конфесійна лексика, широко вживана в наведеному поетичному контексті: *смуток святий, співи небесні, небеснії утіхи, ясна віра*.

Опозиція *сміх (усміх)* – *сльози* в поезії Лесі Українки зафіксована разом із іншими антонімічними парами, що дозволяє створити цілісний контрастний образ на основі часткових протиставлень, а також посилити емоційність опису: *Нам треба трохи злості, / і ніжності, і млості, жорстокості, й любові, і сміху, й сліз, і крові, і святості, й розпусти...* [13, с. 359]. Особливу увагу привертає оксиморонна синтагма *не сльозами, а співом ридають нещасні*, основою якої, на нашу думку, є контекстуальна опозиція *сльози – спів*, у якій лексема *спів* репрезентує стан особливого піднесення, радісного збудження, захоплення; час божественного натхнення і творення поезії.

У досліджуваних поетичних текстах також поширені емотивні ад'єктивні опозиції *веселий – сумний, печальний* (Ліна Костенко), *веселий – невеселий, сумний (смутий), журливий* (Леся Українка): *Веселий був, а я була сумною* [5, с. 44]; *Йде молода весела з хати, – / Смутна Оксеня випроводжати...* [14, с. 11]. Аналіз матеріалу засвідчує продуктивність атрибутивних метафор, в основі яких лежать зазначені вище опозиції: *думка весела й печальна, день сумний і веселий* (Ліна Костенко); *смутна оселя – весела країна, думки веселі і сумні, смутні дзвони – весела метелиця, веселий день – невеселі новини, сумні арфи – веселі літа, весела краса – смутне серце* (Леся Українка).

У вірші Ліни Костенко метафоричні епітети, що означають темпоральний субстантив, допомагають створити відповідний емоційний фон, розкрити психологічний стан ліричних героїв, які попри похмурість зимової погоди та дошкульність буденних прикростей радіють своїй зустрічі: *І холодно. І він їй гріє руки. / І кожне слово на тремку вагу. / І день сумний, і все-таки веселий* [6, с. 120].

Звертаємо увагу на актуалізацію у віршах Лесі Українки характерних для поетичної мови контрастних лексем *любов – ненависть*. Як зазначає С. Я. Єрмоленко: «Любов і ненависть дві великі нероздільні життєві сили, два вічних крила світової поезії» [2, с. 163]. Приміром: *Мене любов ненависті навчила... / Я бачила, як гинуло найкраще, / Як родичі мої гнили по тюрмах / І я високе низько упадало. / Тоді в мені спалахнула ненависть / До тих, що нищили мою любов* [13, с. 136].

Оцінність конститuentів опозиції *любов – ненависть* може підсилюватися епітетами відповідного забарвлення, зокрема, колоронімами *ясний – темний*: *Усе одбивається в пісні, як в морі: / Рожевая зоря, й червона кров, / І темна ненависть, і ясна любов, / І племінь пожегару, і місяць, і зорі* [13, с. 128]. Любов у поезії Лесі Українки діалектично пов'язана з ненавистю: *Всміхається мені страшний посланець, / Я бачу в усміху ненависть і любов...* [13, с. 140].

У поезії Ліни Костенко зауважуємо використання дієслівної опозиції *любити – ненавидіти*, яка не тільки передає суперечність душевного стану лірич-

ного героя, але й підкреслює нерозривну єдність вічних категорій людського існування – любові й ненависті: *Сказати на весь світ: / – Належу до народу, / котрий мене прирік на біль, на німоту! / Люблю його пісні, його печаль і вроду. / Ненавиджу його безмірну темноту!* [4, с. 410].

Отже, антонімічні лексеми на позначення психологічних станів, почуттів, емоцій широко представлені в поетичному словнику Лесі Українки й Ліни Костенко. Полярну маркованість компонентів опозицій у віршованих текстах підсилюють прикметники, з якими сполучаються семантично протиставлювані лексеми. Аналізовані контрастиви стають основою для творення індивідуально-авторських метафор та оксиморонів, які посилють емоційно-експресивний вплив поезії на читача.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Яз. рус. культ., 1999. – 896 с.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : Стилїстика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Козлова О. Структурно-семантичний аналіз метафор у поезії Ліни Костенко / О. Козлова // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 6. – С. 34–40.
4. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
5. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах / Л. Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 159 с.
6. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко ; упор. та передм. О. Пахльовської ; післямова Д. Дроздовського. – К. : Либідь, 1989. – 559 с.
7. Коць Т. Сакральні метафори в українських молитвах / Т. Коць // Культура слова. – 2002. – Вип. 61. – С. 40–44.
8. Мельничайко В. Лексичні засоби протиставлення в поезії Лесі Українки / В. Мельничайко // Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. – Т. : Лілея, 1997. – С. 125–138.
9. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу : Історично-релігійна монографія / І. І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
10. Словник української мови : В 11-ти томах. – Т. 1–11. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Ставицька Л. О. Серцем вистраждане слово / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 23–29.
12. Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду / Л. Тарнашинська // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 42–52.
13. Українка Леся. Зібрання творів : У 12-ти т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 447 с.
14. Українка Леся. Зібрання творів : У 12-ти т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 2. – 367 с.

Черная А. Ю. Семантико-стилистические функции оппозиций (на материале поэтических произведений Леси Украинки и Лины Костенко)

В статье исследованы семантико-стилистические функции антонимичных лексем, которые являются средством характеристики психического состояния, эмоций, чувств индивидуума, на материале поэтических произведений Леси Украинки и Лины Костенко.

Ключевые слова: эмотивная оппозиция, положительная и отрицательная оценочность, оксиморонная синтагма, метафорический перенос.

Chorna O. Y. The semantic and stylistic functions of oppositions (based on the poetry of Lesya Ukrainka and Lina Kostenko)

This article deals with semantic and stylistic features of antonymic oppositions, which are characteristics means mental state, emotions and feelings of the individual, on the material of the poetical works of Lesya Ukrainka and Lina Kostenko.

Key words: emotional opposition, positive and negative marking, oxymoron syntagm, metaphoric transference.

УДК 81'367(477)'19"/'20"

О. В. Яцук

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНЕ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.

У статті описано граматичні типи напівпредикативних апозитивних одиниць як репрезентантів засобів вираження антропоцентричності, що є ідіолектною ознакою української прози кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Ключові слова: напівпредикативна апозитивна одиниця, означуваний компонент, семантико-синтаксична парадигма, денотативне поле, антропоцентричність, ідіолект.

Добір мовного матеріалу для художнього текстотворення обумовлений, на нашу думку, кількома факторами: по-перше, зв'язком мовної канви з дійсністю, впливом дійсності на граматику (тексти порубіжжя ХХ–ХХІ ст. вирізняються дериваційними модифікаціями структури граматичного ладу української мови, до слова, – часто авторськими) [2], а також впливом граматики на позамовну сферу людської діяльності (денотативний аспект); по-друге, правописно-граматичною кодифікацією мовних одиниць (мовно-мовленнєвий аспект); по-третє, вираженням контекстних елементів, що презентовані мовними одиницями, шляхом майстерного використання лінгвістичних засобів, підпорядкованих ідейно-тематичному задумові автора-письменника (стилістичний аспект); а також дотриманням процедури мовленнєвого акту певної референції [15, с. 173] (комунікативно-прагматичний аспект).

З огляду на сказане, **актуальним** є питання дослідження граматичної та денотативної сутності тих мовних одиниць, які в художньому тексті є ідіолектними, стилістично маркованими. Оскільки процес мислення (а отже, і світогляд людини, в т. ч. письменників – О. Я.) пов'язаний безпосередньо із синтаксисом

(завершальним етапом рівневої парадигми мови); одиниці ж інших рівнів мовної системи беруть участь у формуванні думки й комунікативному її вираженні лише через синтаксис, тобто „в синтаксисі ми не наповнюємо форму змістом, а беремо компоненти смислу вже сформованими в одну з необхідних нам форм” [7, с. 24]. Перефразовуючи ці міркування Г. О. Золотової, ствердно зазначимо, що українські письменники порубіжжя ХХ–ХХІ ст. помічають та вдало вплітають у канву своїх текстів напівпредикативні апозитивні одиниці (далі – НАО), які слугують втіленню їхнього задуму, увиразнюють моделювання художньої дійсності. Поряд із цим вибір НАО зумовлений їхньою синтаксичною природою – уточнювальне, оціннісне значення; ідентифікація, ототожнення та описовість щодо означуваного компонента (далі – ОК). Названі властивості цих синтаксичних одиниць найбільш яскраво виявляються в семантико-синтаксичній парадигмі.

Теоретичні основи опису відокремлених компонентів речення в семантико-синтаксичному аспекті в українському мовознавстві представлені працями І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенка, А. П. Загнітка, І. І. Слинська, М. І. Степаненка, М. Я. Плющ, А. К. Мойсієнка, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської, М. В. Мірченка, К. Ф. Шульжука, Н. Л. Іваницької та інших дослідників.

У зарубіжному мовознавстві різні аспекти проблеми відокремлених одиниць реченнєвої структури розглянуто в працях П. Адамця, В. Граб'є, В. Г. Адмоні, Н. Д. Арутюнової, Н. Ю. Шведової, І. П. Сусова, Г. О. Золотової, С.І. Кокоріної, Є.В. Падучевої, О.І. Москальської, Г.В. Колшанського, Т.В. Шмельової, Є.В. Литвиненка, О. О. Каминіної, А. Ф. Прияткіної, М. А. Кормиліциної та інших лінгвістів.

Означену проблематику в останнє десятиріччя активно досліджують на матеріалі сучасної української мови, адже «відокремлення як багатоаспектне синтаксичне явище пов'язане зі структурним, семантичним, стилістичним і комунікативним ускладненням простого речення, що „мотивується потребою особливого виділення, підкреслення окремих елементів смислу речення”, відіграє особливу роль, вводить до структури речень „додаткові, супутні, предикативні відношення”» [14, с. 301].

Мета цієї статті – виявити та описати граматико-стилістичні ознаки НАО та ОК як репрезентантів антропоцентричності української прози кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Релевантним положення розвідки є твердження про те, що в художньому тексті відображено ставлення до реальної дійсності, „нестабільні ситуації в стабільних лінгвістичних формах” [5, с. 39]. Крім цього, досліджувані одиниці синтаксису, безперечно, залежать від внутрішніх законів розвитку мови, їхні функції зумовлені як потребами спілкування, так і художньо-стильовою доцільністю. Поряд із цим варто взяти до уваги граматичну природу апозитивних компонентів речення, тобто їхню відносну самостійність, вторинну номінативність до ОК, валентність щодо основної предикативності; значення НАО здебільшого або розкриває зміст „зашифрований” в означуваних компонентах, або закодує його образними (авторська майстерність) засобами (авторська позиція до персонажів, подій; змалювання тла описуваних подій тощо). На нашу думку, окреслені лінгвостилістичні можливості НАО спричинені власне-синтаксичними озна-

ками цих компонентів речення апозитивного типу, а саме семантико-синтаксичними (напівпредикативна сутність НАО).

Шляхом суцільного виписування НАО із художніх прозових текстів межі ХХ – ХХІ ст. та здійснення їх семантико-синтаксичного аналізу ми виявили, що ці одиниці найчастіше репрезентують денотативне поле „людина”, представлені такими граматичними типами: однослівні, словосполученнєві (елементарні, ускладнені), сурядні ряди та субапозитивні, – які поєднуються із ОК у такі корелятивні пари:

– **однослівний ОК ⇔ НАО**, напр.: *Помер віщун Амфілох. Жінки-плакальниці – ненії – цілий місяць нагадуватимуть олімпійцям про цього зцілителя* [11: І. Павлюк, с. 47] → *жінки-плакальниці – ненії* (однослівна НАО); ... *Ми зустрінемося, вона буде траурна і заплакана, вибач, скаже, за біль, спричинений мною, [...] я тоді ще подумаю, який вирок винести їй, підсудній любові...* [13: С. Процюк, с. 22] → *вона – підсудна любові* (словосполученнєва НАО);

– **словосполученнєвий ОК ⇔ НАО**, напр.: ... *підступний піп Герасим впізнає колишнього односельчанина й негайно видає його фашистським прихвостням – оунівцям і поліцаям* [8: О. Ірванець, с. 63] → *фашистські прихвостні – оунівці і поліцаї* (сурядні ряди НАО);

– **ОК ⇔ НАО із функціонально-морфологічними компонентами**, напр.: *Знає політично підкований Пашок і про теорію злиття націй. Основним її ідеологом є Сулов, права рука Брежнєва, бровастого секретаря партії...* [4: П. Вольвач, с. 38] → 1) *Сулов – права рука Брежнєва*, 2) *Брежнєв – бровастий секретар партії* (субапозитивні НАО, тобто такі, що поєднані безсполучниковим та сполучниковим (сурядним) зв'язком, у якому є означальні та означувані компоненти за граматичною та семантичною природою).

Загалом денотативне поле „людина”, представлене НАО, містить такі лексико-семантичні групи:

– **власні назви**, які позначають вигаданих, контекстуально зумовлених персонажів, історично відомих осіб, напр.: *Полонених із ганьбою мали відвести в тюрму, де на них чекав Суд Народів, а вожді мали повільно зійти на трибуну мавзолея – сатанинської піраміди, де свого часу лежала мумія першого більшовицького фараона – Ульянова* [9: В. Кожелянко, с. 33] → *мумія першого більшовицького фараона – Ульянова*;

– **види діяльності** (навчально-поведінкової, історично-аграрної, воєнної, військової з відтінком оцінності, професійної, державницької, кримінальної, громадської), напр.: ... *автор застерігає нас, молодих, що воріженько не спить і нам треба бути напоготові. На що ми, українські пластуни, хором відповідаємо: „Завжди напоготові! Як учив великий Степан Бандера”* [9: В. Кожелянко, с. 55] → *ми – українські пластуни*;

– **ідентифікаційні риси** на позначення статті, поведінки, способу життя, вдачі, національності, раси, етнічної приналежності, світоглядної позиції, походження, фізіологічно-інтелектуальних особливостей, віку, соціального статусу, філософського тлумачення особи, суб'єктно-оцінної назви, зовнішності, сімейно-родинного стану, міжособистісних стосунків, наукового ступеня, відзнак, літературного типу, історично-канонізованої назви), напр.: ... *до кожного піонерського загону був приставлений свій янгол-хранитель – вічно живий герой-*

смертник [6: Ю. Гудзь, с. 34] → *янгол-хранитель* – вічно живий герой-смертник;

– оцінка іншими суб'єктами, напр.: – *Вранці він, бідолаха, не міг згадати – мав зі мною щось чи ні* [3: Ю. Винничук, с. 120] → *він – бідолаха*;

– місця народження людини, напр., ... *у Ялівці – тому родинному місці, куди слід було повезти Анну, – на неї чекали Непрості* [12: Т. Прохасько, с. 5] → *Ялівець – те родинне місце*;

– назви на позначення фізіологічно-емоційно-розумових понять (частин тіла людини, різновидів мистецького прикрашення шкіри, емоційного стану та його виявів, інтуїтивно-розумової та духовної сфер, фізіологічної властивості, ознаки, риси, здібностей), напр.: ... *дехто з богів шалено позаздрив Орфеевому мистецтву – його нелюдському обдаруванню* [1: Ю. Андрухович, с. 155] → *Орфееве мистецтво – його нелюдське обдарування*;

– опредмечені дії, поняття із відтінком позитивного значення, негативно-го, емоційного, іронічного, напр.: – *Всім на підлогу! Лягай! Лягай! – заверещав один із замаскованих. – Ось вона, мода на вогнепальну зброю, – думав собі генерал Левицький, лежачи долілиць на підлозі...* [10: В. Кожелянко, с. 82] → *вона – мода на вогнепальну зброю*.

Отже, література порубіжжя ХХ–ХХІ ст. вирізняється пильною увагою до антропоцентричної проблематики, що яскраво ілюструють мовні зразки із НАО, які представлені різновидовими граматичними типами. Ми вважаємо, що антропоцентричність української літератури означеного періоду доцільно кваліфікувати як її ідіолектну рису.

Подальші дослідження окресленого питання дадуть змогу дійти висновку про ідіостиль художнього текстотворення періоду межі ХХ – ХХІ ст.

Література

1. Андрухович Ю. Перверзія : [роман] / Юрій Андрухович. – Львів : Класика, 2002. – 290 с. – (Першотвір).
2. Будагов Р. А. Язык – реальность – язык / Будагов Р. А. – М. : Наука, 1983. – 262 с.
3. Винничук Ю. Діви ночі : [роман] / Юрій Винничук. – Львів : ЛА „Піраміда”, 2003. – 262 с. – (Першотвір).
4. Вольвач П. Кляса : [роман] / Павло Вольвач // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 162. – С. 47–109; № 163 – С. 3–71; № 164. – С. 14–87.
5. Габ М. А. К проблеме психолінгвистической функции семантической изотопии. Опыт экспериментального исследования / М. А. Габ // Семантические аспекты синтаксиса : [сб. науч. трудов ; отв. ред. Д. Г. Богушевич, А. М. Шахнарович]. – М., 1989. – С. 35–49.
6. Гудзь Ю. „Не-Ми”. Книга видінь і щезань / Юрко Гудзь // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 102. – С. 20–56, № 103. – С. 8–54 ; 1999. – № 119–121. – С. 363–371.
7. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
8. Ірванець О. Рівне / Ровно (стіна). Нібито роман / Олександр Ірванець // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 137. – С. 3–75; № 138. – С. 38–74.

9. Кожелянко В. Дефіляда в Москві : [роман] / Василь Кожелянко // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 9–56; № 12. – С. 6–38.
10. Кожелянко В. Людинець. Роман (Людинець пана Бога) / Василь Кожелянко. – Львів : Кальварія, 2001. – 182 с.
11. Павлюк І. Біографія дерева племені поетів : [повість] / Ігор Павлюк // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 151. – С. 39–88.
12. Прохасько Т. Непрості / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 140 с.
13. Процюк С. Шибениця для ніжності : [повість] / Степан Процюк. – Тернопіль : Джура, 2001. – 200 с.
14. Украинская грамматика / [К. Г. Городенская, А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русановский]. – К. : Наукова думка, 1986. – 360 с.
15. Человеческий фактор в языке. Комуникация, модальность, дейксис / [авторы : Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булыгина и др.]. – М. : Наука, 1992. – 281 с.

Яцук О. В. Семантико-синтаксическое и лексико-семантическое представление антропоцентричности украинской прозы конца XX – нач. XXI в.

В статье описаны грамматические типы полупредикативных аппозитивных единиц как репрезентантов средств интенсификации антропоцентричности, которая является идиолектной чертой украинской прозы конца XX – нач. XXI в.

Ключевые слова: полупредикативная аппозитивная единица, обозначаемый компонент, семантико-синтаксическая парадигма, денотативное поле, антропоцентричность, идиолект.

Yatsuk O.V. Semantic-syntactic and lexical-semantic presentation of Ukrainian prose anthropocentricity of the end of the 20th – the beginning of the 21st century

The article deals with grammatical types of halfpredicative appositive units as those which represent the means of expressing anthropocentricity which is an idiolectal feature of the Ukrainian prose of the end of the 20th – the beginning of the 21st century.

Key words: halfpredicative appositive unit, attribute, semantic-syntactic paradigm, denotative field, anthropocentricity, idiolect.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА. ПРОБЛЕМИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 351 : 8.37 (477)

Г. П. Євсєєва

СУЧАСНА МОВНА СИТУАЦІЯ ТА ЕТНОМОВНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Визначальною ознакою певної національної ідентичності та державності в Європі для кожної країни є власна мова. Тому в час активного відновлення української державності й відродження духовності нації помітно зріс інтерес широкої громадськості до мовної політики та мовної ситуації в Україні.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, етномовна ситуація, функції державної мови, державна мова, офіційна мова.

Постановка проблеми. Мова належить до найважливіших чинників консолідації населення в межах всієї країни. Солідарність етнічних груп населення формує передусім масове усвідомлення належності до однієї мовно-культурної спільноти, розбудовує єдину політичну націю держави, тому поширення в державі однієї мови є запорукою її політичної стабільності. Визначальною ознакою певної національної ідентичності та державності в Європі для кожної країни є власна мова. Тому в час активного відновлення української державності й відродження духовності нації помітно зріс інтерес широкої громадськості до мовної політики та мовної ситуації в Україні. Про це свідчать, численні публікації.

Аналіз публікацій. У наукових дослідженнях останніх років спостерігається підвищення інтересу до типології мовних ситуацій, що зумовлюється практичними завданнями мовного планування та мовного будівництва, з якими зіткнулися держави на пострадянському просторі, у тому числі й Україна. Зокрема, науковці намагаються визначити основні пріоритети мовної політики та дати ґрунтовний аналіз мовної ситуації. Так, В. Демченко [5], Г. Залізник [7], О. Куць [10], І. Лопушинський [11], Л. Масенко [12 – 15], І. Попеску [17], В. Радчук [18], О. Ткаченко [19 – 20], С. Шумлянський [21] та інші неодноразово порушували на шпальтах різних видань питання про гостроту та проблемність мовної ситуації в сучасній Україні. «Парадоксальність мовної ситуації в Україні полягає в тому, що чи не в найгіршому стані в ній перебуває мова «національної більшості», українська, а це позначається негативно на розвитку держави в цілому, бо не може процвітати держава, основний народ якої – стрижень нації політичної – принижено й занедбано. Неясно тоді, для кого і для чого подібну державу створено. Губляться підстави і перспективи її існування. А тому поряд із питаннями безпеки військової, економічної, екологічної в Україні не менш гостро стоїть питання мовно-національної безпеки, яке ще чекає на свій розв'язок», – пише О. Ткаченко [20, с.24].

Мета статті полягає у аналізі мовної ситуації в сучасній Україні її особливостях та визначенні критеріїв державної мови.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що компоненти соціально-комунікативної системи, що обслуговує ту чи іншу мовну спільноту, знаходяться один з одним у відносно стабільних відносинах. Зміна політичного становища, особливо державного ладу, економічні перетворення тощо певним чином впливають на стан соціально-комунікативної системи, її склад та функції компонентів. Функціональні відносини між компонентами соціально-комунікативної системи на тому чи іншому етапі існування цієї мовної спільноти формують мовну ситуацію, характерну для цієї спільноти. Мовна ситуація, як правило, віддзеркалює чинні соціально-економічні умови життя суспільства. Як вона сама, так і пов'язані з нею комунікативні відносини історично зумовлені, вони природно впливають із ситуацій і станів попереднього часу і зберігають у собі елементи майбутнього розвитку.

Для аналізу мовної ситуації в багатомовному суспільстві слід брати до уваги критерії, які враховують територіальні, адміністративні, етнічні, політичні та інші параметри. У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція Ч. Фергюсона, який визначає мовну ситуацію як спільну конфігурацію використання мови «в даний час і в даному місці», що враховує: «як та які саме, і скільки мов використовуються в цьому ареалі, скільки людей ними розмовляє, за яких обставин, яких думок дотримуються відносно цих мов члени мовленнєвого колективу» [22, с. 3]. М. Кочерган визначає мовну ситуацію як сукупність форм існування однієї мови або кількох у територіально-соціальних взаємовідносинах і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень [9]. Таке визначення дає нам теоретичне підґрунтя для адаптації поняття «мовна ситуація» до багатомовного суспільства всередині країни. Г. Вусик, досліджуючи питання типології станів мовної ситуації, пропонує вживати термін «етнолінгвістична ситуація», розуміючи під ним сукупність етносів і територіальний розподіл їх мов усередині країни [3, с.18]. О. Куць, аналізуючи мовну політику у державотворчих процесах, визначає мовну ситуацію як «притаманний суспільству спосіб задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї або кількох мов» [10, с. 65]. Г. Залізняк, Л. Масенко, аналізуючи мовну ситуацію в українській столиці, дотримуються такої самої думки [8, с.12].

На наш погляд, між етнолінгвістичною і мовною ситуаціями як реальними явищами, поширеними в країні, існують найтісніший зв'язок і взаємозалежність. Мовні утворення, що функціонують усередині етносу, у більшості випадків піддаються соціально-функціональній диференціації. Відповідно всередині етносу формується мовна ситуація, що є частиною мовної ситуації країни. Від соціальної ролі й престижності мовного утворення всередині етносу залежить і його вихід за етнічні рамки, і перспективи розвитку. Найбільші можливості для поширення за межі етносу мають мовні утворення, що є загальними всередині етносу й найбільш престижними. Територіальні діалекти, локалізовані в окремих районах, звичайно засвоюються під час безпосередніх контактів тільки тими частинами іншомовних етносів, що живуть у безпосередньому сусідстві або в їхньому оточенні (мова населення прикордонних зон, мова діаспори тощо).

Вихід мови за межі етносу означає поширення не всіх форм її існування, а лише однієї з них, необхідної для інших етносів як засобу комунікації. Тим самим у разі виходу мови за межі етносу змінюється і її функціональний статус,

тобто мова з компонента етнолінгвістичної ситуації перетворюється на компонент мовної ситуації країни або регіону. Як правило, чим вищий розвиток мови (чим стійкіший розвиток літературної мови), тим вірогідніше і швидше мова виходить за межі етносу, а відповідно, її статус престижності зростає. Відтак, може змінюватися й мовна ситуація (на рівні регіону чи всієї країни).

Мовна ситуація віддзеркалює розподіл мов за сферами соціальної взаємодії і різними рівнями спілкування. У кожній країні за ознакою переважного використання тієї або іншої мови в комунікативних актах виділяється щонайменше два рівні спілкування – загальнодержавний (офіційний) і побутовий. Відповідно й мови, що обслуговують ці рівні, належать до категорій офіційних і побутових. Застосування поняття «етнолінгвістична ситуація» дає можливість визначитися стосовно рідної мови та мов іншого рангу, спираючись як на певні конституційні положення, так і на досвід багатонаціональних країн світу. Підґрунтям такого визначення є структурні компоненти нашого суспільства, якими, за Конституцією України, є українська нація, національні меншини та корінні народи. В українській лінгвоетнічній традиції український народ – це громадяни України всіх національностей. У преамбулі Конституції України зазначено: «Верховна Рада від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись ... на основі здійсненого Українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, ... приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [8, с. 36].

Розглядаючи мову як систему, що функціонує в часі, просторі й суспільстві, ми прагнемо вивчати її саме в цій динамічній взаємодії. Мова – не просто система знаків, а сукупність та результат різноманітних відносин з навколишнім середовищем. Про це вже написано чимало звернімося хоча б до праць Ф. Бацевича, В. Жайворонка, О. Ткаченка [1; 6; 19]. Мовні системи й підсистеми перебувають у взаємодії в конкретній етнічній спільноті, або в адміністративно-територіальному об'єднанні. Члени відповідних мовних і мовленнєвих спільнот дотримуються чітких соціальних настанов. Тобто поняття «мовна ситуація» визначається нами не як будь-яка сукупність мов, а лише організована, та, за якої мови вступають в тісну взаємодію не тільки внаслідок контактів між її носіями, але зв'язані також взаємним співвідношенням і континуумним та комунікаційним станом суспільства.

Мовна ситуація ніколи не буває сталою. Вона завжди перебуває в динаміці, тобто є змінною. Вона, як функціональна ієрархія мовних об'єднань, віддзеркалює реальний стан мовних колективів, змінюється через зумовлені об'єктивними причинами, зміни, які відбуваються в статусі цих мовних колективів. Це все приводить до якісних перетворень та набуття нового статусу самих мовних об'єднань. Мовна ситуація трансформується під впливом тих заходів, які приймаються державою з метою функціонального перерозподілу мовних об'єднань.

Отже, мовна ситуація може змінюватися під впливом багатьох факторів – як об'єктивних, так і суб'єктивних. Об'єктивні фактори – це ті фактори, які діють поза людською свідомістю, а суб'єктивні – це ті, які прямо пов'язані зі свідомістю та діяльністю людини. Серед об'єктивних факторів ми визначаємо: *лінгвістичний*: *культурно-історичний*: *демографічний*: *географічний*: *соціально-історичний*. До суб'єктивних факторів можна віднести: *політичний*. Для вирі-

шення завдання опису мовних ситуацій важливо виробити єдину метамову типологічних описів мовних ситуацій. Одним з перших виробив таку метамову У. Стюарт. Він вирізнув чотири атрибути мов, які впливають на існуючі щодо них соціальні настанови – історичну зумовленість, стандартизацію, життєздатність і гомогенність. У. Стюарт виділив як типологічну ознаку, що використовується для опису мовних ситуацій, кілька основних функцій, яких дотримується мова, коли виконує роль засобу спілкування. Дослідник окреслює такі функції: *комунікативна* – використання мови як засобу міжнародного спілкування в межах держави; *офіційна* – використання мови у сфері політики і державного управління; *групова* – використання мови в межах тієї чи іншої етнічної чи соціокультурної групи; *освітня* – використання тієї чи іншої мови, крім офіційної, у ролі засобу спілкування в системі освіти; *літературна* – використання мови, крім офіційної, у художній літературі чи науці; *релігійна* – використання мови під час проведення релігійних обрядів; *технічна* – використання мови для забезпечення доступу до міжнародної науково-технічної літератури. Науковець оперує лише двома ознаками – типом і функцією цієї мовної системи, що виступає як компонент мовної ситуації.

Соціолінгвіст І. Фергюсон запропонував багатопланову, розроблену на основі схеми У. Стюарта парадигму, яку в науці визначають як схему Фергюсона-Стюарта [22]. Згідно з цією схемою, «основна мова» нації характеризується трьома основними показниками: вона є рідною для 25 % і більше населення; є офіційною мовою нації; є мовою освіти більше ніж для 50 % осіб, що закінчили середню школу. «Неосновна» мова – це мова спілкування не більше ніж 25 % населення; нею спілкується не більше ніж 25 % населення; нею здійснюється навчання в початковій школі; нею друкуються навчальні посібники, книжки для початкового навчання. Мова «спеціального призначення»: широко вживається як мова літератури; широко використовується як предмет навчання в середній школі; використовується значною кількістю людей в країні як засіб міжнародного спілкування.

Однак ця класифікація не дає уявлення про функцію, значущість мови в конкретному мовному колективі. Цей момент урахував Р. Белл, який переробив і дещо модифікував положення У. Стюарта, І. Фергюсона та деяких інших соціолінгвістів. Для вироблення описової моделі багатомовної ситуації Р. Белл виділяє чотири основні параметри з відповідними символами [2, с. 240] (рис. 1).

Поряд з виділеними чотирма ознаками, що дозволяють сконструювати модель мовної ситуації, слід відзначити виокремленні У. Стюартом основні атрибути, що характеризують той чи інший тип мови.

1. *Стандартизація*: має чи не має мова установлений набір кодифікованих норм, які прийняті одним мовним колективом і являють собою основу формального навчання цієї мови [2, с. 195 – 196].

2. *Життєвість*: визначається наявністю відповідної групи людей, що вважає дану мову рідною, тобто належить чи ні мова живому колективу її носіїв [2, с.134].

3. *Історичність*: чи розвивалася мова в результаті її використання будь-якою етнічною чи соціальною групою [2, с.196].

4. *Автономність*: чи сприймається мова її носіями як відмінна від інших європейських мов або варіантів [2, с.198].

Якщо проаналізувати державну мову України щодо типології мови, то українська, хоч і має високий рівень стандартизації (у 1993р. з поправками, внесеними у 1994 р. прийнятий Правопис української мови, який є державним стандартом для всіх користувачів та укладачів словникових баз), та, на жаль, у країні не всі його дотримуються. Прикладів як в усному, так і в письмовому мовленні достатньо. Єдиною формою застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя є її нормативна форма. Під час застосування державної мови відступи від її нормативної форми є неприпустимими, що є надзвичайно актуальним застереженням для сучасної мовної практики.

Про рівень *життєвості* мови красномовно свідчать дані останнього (2001 р.) перепису населення [16]: попри тривалу бездержавність українського народу мова народом збережена, адже серед тих хто ідентифікував себе як «українець» 85,2% назвали українську мову рідною. Про *історичність* української мови промовисто свідчить розвиток українського літературно-наукового процесу; *автономність* – носії української мови у здебільшого ідентифікують себе як відмінні від носіїв інших слов'янських мов. Щодо *статусу української мови*, то 1996 р. було конституційно закріплено державний статус української мови в Україні, а ще раніше, 28 жовтня 1989 р. прийнято Закон про мови в Українській РСР. Цей закон, незважаючи на його важливе значення для боротьби за збереження української мови, мав, проте, напівколоніальний характер: у багатьох його статтях поруч зі словосполученням «українською мовою» стоять слова «або російською». Це значною мірою зводило нанівець проголошений законом намір, як сказано в преамбулі, забезпечити «українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності» [8].

У Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р., зазначалося: «Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя» [464]. Незадовго до проголошення незалежності України, 12 лютого 1991 р., Рада Міністрів України ухвалила Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р., яку, на жаль, не було виконано.

Відповідно до статті 10 (Розділ I – «Загальні засади») Конституції України [8] українська мова є єдиною державною мовою України. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом. Окрім того, ще шість статей Основного закону України – 11, 12, 92, 103, 127 та 148 – теж певною мірою стосуються функціонування української та інших мов в Україні та мовних потреб українців, що проживають поза межами України.

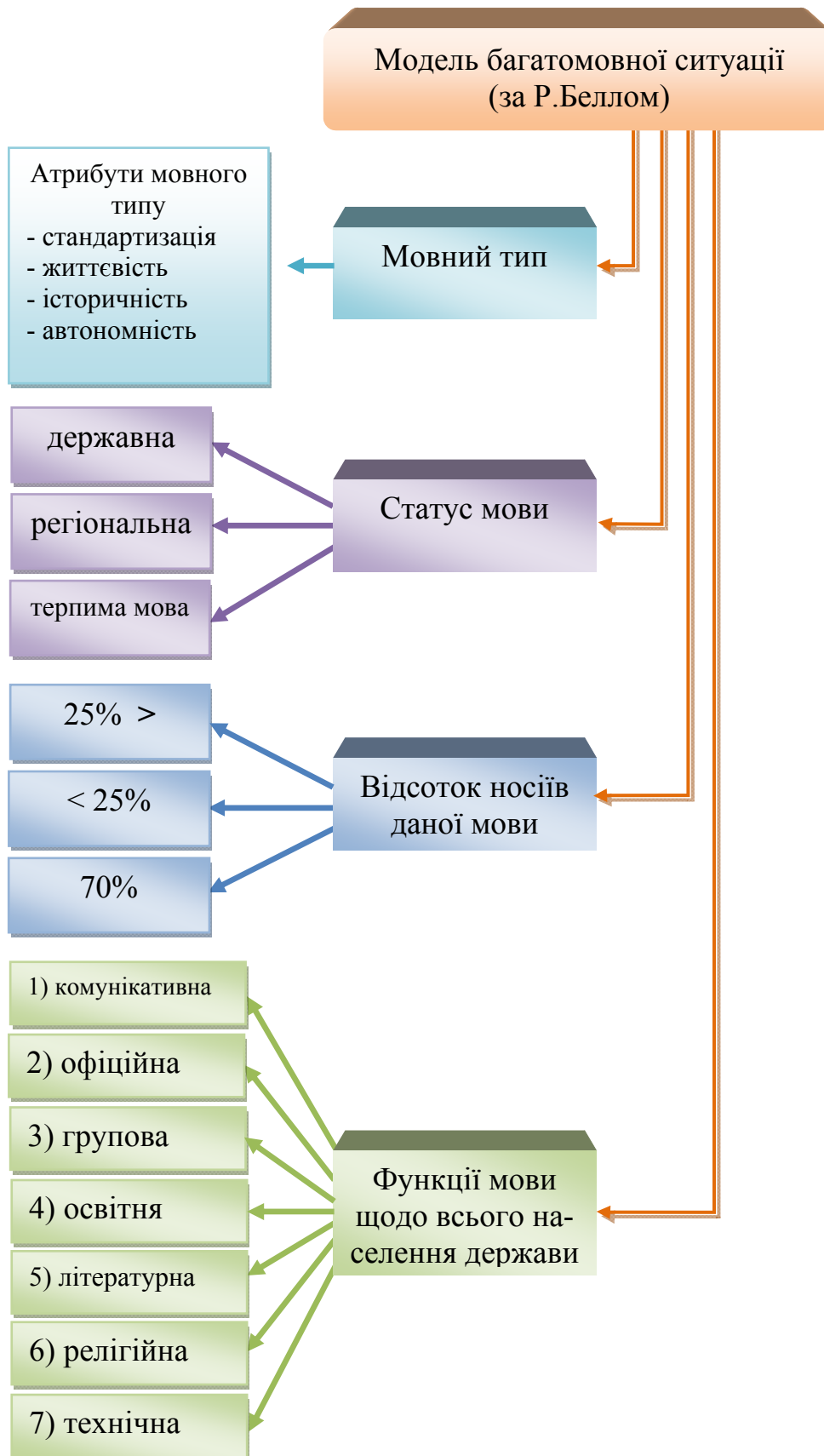

Рис. 1. Схема багатомовної ситуації за Р. Беллом

Україна споконвіку вирізнялася поліетнічністю населення, що сприяло розвитку традицій мирного співжиття, культурної взаємодії та взаємовпливами різноманітних етнічних груп. Дослідники відзначають, що багатовікова етнічна різноманітність населення України стала, поряд з іншими чинниками, однією з головних складових формування особливостей національного менталітету української нації – її світосприймання, психології, культури, вірувань, традицій і звичок, зокрема культурної та релігійної толерантності, що допускає можливість інших переконань і систем цінностей. Мовна ситуація в будь-якій поліетнічній державі характеризується складністю та неповторністю своєї конфігурації в кожному конкретному випадку. Це пояснюється багатогранністю соціо-, етнолінгвістичних, а також політичних, соціально-економічних і низці інших чинників, які визначають її стан у межах єдиної держави.

Література

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси : монографія / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2009. – 192 с.
2. Белл Р. Соціолінгвістика. Цель, методы, проблемы / Р. Белл. – М. : Международ. отн., 1980. – 318 с.
3. Вусик Г. Типологія мовної ситуації в Центрально-Східній Україні в першій половині ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук / Г. Вусик. – Бердянськ, 2005. – 230 с.
4. Декларація про державний суверенітет України. прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1990. – № 31. – С. 429.
5. Демченко В. Мовна ситуація на Півдні України : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Демченко. – Д. : ДНУ, 1996. – 16 с.
6. Жайворонок Н. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. / Н. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
7. Залізняк Г. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній та прийдешній / Г. Залізняк, Л. Масенко / НДІ соціально-економічних проблем Києва; Центр соціологічних досліджень «Громадська думка»; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К. : КМ Академія, 2001. – 92 с.
8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами згідно з Законом України від 8 груд. 2004 р. № 2222. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 159 с. – (Бібліотека офіційних видань).
9. Кочерган М. Загальне мовознавство : підручник / М. Кочерган. – 2 вид., випр. і доп. – К. : Академія, 2006. – 463 с.
10. Куць О. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. / О. Куць. – Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2004. – 276 с.
11. Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України : досвід, проблеми та перспективи : монографія / І. Лопушинський. – К.; Херсон : Олді-плюс, 2006. – 456 с.
12. Масенко Л. (У)мовна (У)країна / Л. Масенко. – К. : Темпора, 2007. – 88 с.
13. Масенко Л. Законопроект «О языках в Украине»: взгляд лингвиста / Л. Масенко // Зеркало недели. – 2010. – № 34. – 18 сентяб. – С. 12.
14. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.

15. Масенко Л. Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 164 с.
16. Національний склад населення України та його мовні ознаки. – К., 2003. – 36 с.
17. Попеску И. Языковая политика й проекты законов о языках : их соответствие внутреннему законодательству и международным обязательствам Украины в области защиты прав человека и прав национальных меньшинств / И. Попеску // Проекты законов о языках – экспертный анализ : материалы «круглого стола» «Фонд поддержки русской культуры в Украине» / И. Попеску. – К., 2000. – С. 32 – 43.
18. Радчук В. Мова в Україні : стан, функції, перспективи / В. Радчук // Дивослово. – 2002. – № 2. – С. 2 – 6.
19. Ткаченко О. Мова і національна ментальність / О. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.
20. Ткаченко О. Мовна ситуація в Україні / О. Ткаченко // Урок української. – 2008. – № 2. – С. 23 – 28.
21. Шумлянський С. «Мовне питання» після парламентських виборів : від політичної кон'юнктури до державної політики / С. Шумлянський // Політичний менеджмент. – К., 2006. – № 3. – С. 97 – 105.
22. Ferguson Ch. A. Diglossia // Word. – 1962. – Vol. 15. – № 2. – P. 3 – 11.40

Евсеева Г. П. Современная языковая ситуация и этноязыковой состав населения в Украине

Определяющим признаком определенной национальной идентичности и государственности в Европе для каждой страны является собственный язык. Поэтому в период активного возобновления украинской государственности и возрождения духовности нации заметно возрос интерес широкой общественности к языковой политике и языковой ситуации в Украине.

Ключевые слова: *языковая ситуация, языковая политика, этноязыковая ситуация, функции государственного языка, государственный язык, официальный язык.*

Yevsyeyeva G. P. Modern language situation and ethnically language composition of population are in Ukraine

The qualificator sign of certain national identity and state system in Europe for every country is an own language. Therefore in time of active renewal of the Ukrainian state system and revival of spirituality of nation notedly interest of wide public grew in language politics and language situation in Ukraine.

Key words: *language situation, language politics, ethnically language situation, functions of official language, official language, and official language.*

ПРОБЛЕМА ЛОКАЛЬНОСТІ (РЕГІОНАЛЬНОСТІ) РІЗНОМОВНИХ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Статтю присвячено розглядові особливостей прислів'їв і приказок, що мають статус локальних (регіональних) у різномовних паремійних корпусах, специфіки врахування цього чинника в мовознавчих дослідженнях.

Ключові слова: прислів'я, приказка, локальне / регіональне, універсальне, національне.

Прислів'я і приказки слугують основою для виявлення загальнолюдських й / або ідіоетнічних констант мовної свідомості в працях багатьох українських і зарубіжних лінгвістів. Такі дослідження проводяться у двох наукових ракурсах, що зумовлено особливим статусом паремій, які є текстами відповідного жанру фольклору і водночас одиницями мови, семантичні особливості котрих зумовлюються специфікою відображення в свідомості тієї об'єктивної реальності, яку вони позначають, тобто своєрідністю взаємозв'язку мови і мислення. Висновки таких праць базуються на аналізі кількісно різних паремійних груп чи корпусів і мають узагальнений характер, що здебільшого не передбачає врахування фактора локальності (регіональності) певної частини одиниць національних паремійних корпусів. Цій проблемі присвячено лише окремі пареміологічні дослідження (зокрема праці Е. Кокаре, К. Грігаса, Г. Пермякова), однак для мовознавчих студій вона теж може бути релевантною як у випадку розгляду національних мов, що набули значного територіального поширення, так і при аналізі мовних виявів субетнічних особливостей окремих етносів.

Чинник локальності (регіональності), на перший погляд, не є особливо важливим при дослідженні специфіки відображення способу мислення і світогляду народу в пареміях, адже саме на рівні універсалій, з одного боку, і зв'язків між традиціями, – з другого, фольклорна культура може розглядатися як виразник історично складених особливостей етносу, що несе інформацію про загальні характеристики його життя, історії, побуту, менталітету [6, с. 158]. Якщо паремійний зразок має виразні лексико-граматичні ознаки локальності (існує певна співвіднесеність народної мови і фольклору: діалект – місцева фольклорна традиція; наддіалектна мова – ареальні і загальнонаціональні фольклорні форми [7, с. 102]), але передає узагальнене значення, прийнятне для даної етнокультури, то таке прислів'я чи приказка мають або синоніми, або варіанти, які функціонують в інших регіонах чи навіть на території поширення локального зразка. Наприклад, галицьке прислів'я *В праві стільки кінців, що в плоті дзюр* [5, с. 247] має загальноновживаний багатоваріантний синонім *Закон, що дишло – куди повернув, то й вийшло* [5, с. 246]. Якщо ж аналізована регіональна паремія не має загальнонародних варіантів чи синонімів (що не є типовим явищем), то вона може свідчити про певні субетнічні світоглядні особливості. Тому загалом локальна паспортизація матеріалу при паремійному (власне пареміологічному) аналізі є важливою, на що свого часу вказував В. Мокієнко, оскільки саме вона

допомагає встановити зону поширення певного варіанта приповідки, просторову активність її основного «сюжетного» ядра і відокремити центральні характеристики від периферійних [3, с. 365]. За переконанням К. Грігаса, дослідник, який не має хоч би приблизного уявлення про місце виникнення, поширення і типи трансформацій конкретного прислів'я, навряд чи може досліджувати його як явище лінгвокультури [9]. З огляду на це незаперечною є значно вища цінність «регіональних» паремійних збірок (наприклад, добірки М. Номиса, І. Франка, Г. Ількевича в українській пареміографічній практиці) для наукового аналізу, ніж уніфікованих олітературених загальнонаціональних зібрань.

З англomовними пареміями ситуація дещо інша, оскільки вони репрезентують культури різних територіально віддалених англomовних народів. За таких умов неминучими є лексико-граматичні трансформації, які відображають лінгвальну специфіку відповідного варіанта англійської мови, а також історичні та культурні особливості народу, який послуговується певною частиною паремій. Д. Кристл поділяє прислів'я на загальноновживані, шотландські й американські [8, с. 184]. Такий поділ неповний і не цілком обґрунтований. Неповний – оскільки не включає всіх локальних паремійних одиниць, передусім власне англійських прислів'їв на зразок *Fix thy pale in Severn, Severn will be as before* [14, с. 184]; *A good paymaster may build Paul's* [14, с. 200]. Необґрунтованість класифікації зумовлена ще й тим, що не завжди можна категорично стверджувати, що та чи інша паремія є, наприклад, тільки американською і не вживається (принаймні в якомусь із своїх варіантів) у мовленні інших англomовних народів. Так, прислів'я *Nothing is certain except death and taxes* лінгвіст вважає американським, підтримуючи думку дослідника американських прислів'їв В. Мідера [8, с. 184]. Однак насправді вперше цитує його саме англійський письменник Д. Дефо у 1726 р., хоча прислів'я, безперечно, давніше [14, с. 55]. Згодом воно вживається в листі відомого американця Б. Франкліна (1789 р.), англійській періодиці (журнал «Spectator», травень 1912 р.) та ін. [13, с. 580]. Отже, аналізоване прислів'я функціонує в мовленні носіїв як американського, так і британського варіантів англійської мови і відоме (крім наведеного вище) у таких варіантах: *Nothing is certain but death and the taxes; Nothing is certain but death and quarter day* [13, с. 580].

Інше прислів'я – *A penny saved is a penny earned*, яке самі інформанти вважають однією з тих паремій, що ілюструють американські національно-культурні цінності (дані І. Привалової [4, с. 14]), зафіксоване у збірках англійських укладачів уже з 1640 р., і широко побутує у творах англійських письменників, періодиці у варіантах *A penny saved is a penny gained (got)* [13, с. 619]. Цікаво, що перший президент Америки Дж. Вашингтон вважав саме це прислів'я найправдивішим серед усього зібрання англійських паремій, а інший успішний представник американського народу Г. Форд – поганою порадою [12, с. 321]. Ця контрастність суджень не є випадковою, оскільки відображена в низці прислів'їв (пор.: *Penny that's saved is not gotten* тощо), що підтверджує думку про поліфонічність фольклору. І лише скрупульозний аналіз із урахуванням чинників варіативності, кількісної та якісної репрезентації паремійної тематичної групи дасть змогу зробити певні висновки про те, котрий із цих паремійних антонімів повніше відображає душу носіїв англійської мови. Загалом тематична група «ощадливість», яка досить широко представлена в англійській мові, характе-

ризує її носіїв загалом і містить, крім загальновідомих, багато локальних зразків, наприклад: *Placks and bawbees grow pounds* («placks» і «bawbees» – розмінні шотландські монети [14, с. 261]). Характерно, що в українському паремійному корпусі такої тематичної групи немає взагалі, не зафіксовані й паремійні блоки з відповідними ключовими словами, хоч окремі прислів'я і приказки, які відображають ставлення народу до ощадливості чи закликають берегти гроші про чорний день, все ж існують: *Запас біди не чинить* [5, с. 93]; *Всякі гроші хороші, та бережи їх про чорний день та про лиху годину* [2, с. 337]. Існує також еквівалент аналізованої англійської приповідки, який не може мати широкого розповсюдження з огляду на зміну реалій на позначення грошових одиниць: *Шаг заощадження – шаг зароблений* [5, с. 119].

Дослідження проблеми локального і загальномовного функціонування паремій свідчить про те, що мовні узи поєднують навіть різні народи настільки міцно, що їх не можуть розірвати ні державні кордони і територіальна віддаленість, ні історія чи культурна своєрідність. Те, що значна кількість прислів'їв і приказок у певних видозмінах функціонує у мовленні носіїв британського та американського варіантів англійської мови (напр.: *Great wealth and content seldom live together* (Br) [10, с. 519] – *Wealth and content are not always bedfellows* (Am) [10, 519]; *Much business, much pardon* (Br) [10, с. 51] – *Much business must have much pardon* (Am) [10, с. 51]; *Idleness is the greatest prodigality in the world* (Br) [10, с. 247] – *Idleness is the greatest prodigality* (Am) [10, с. 247] тощо), вказує на можливість вільного безперекладного проникнення і побутування паремій на всій території поширення англійської мови, свідченням чого є вживання того самого прислів'я в американській та британській періодиці, творах письменників, які репрезентують різні англомовні народи, а також суперечливі дані словників, ускладнюють поділ прислів'їв і приказок на власне англійські та американські. Крім того, деякі паремійні зразки, які американські пареміографи вважають власне американськими, в британських словниках подано як англійські. Наприклад, паремія *Drive your business, let not that drive you*, яку В. Мідер вважає американською [10, с. 51], в *Oxford Dictionary of English Proverbs* кваліфікується як англійська, відома з записів 1672 р. [13, с. 204]. Прикметно, що американський пареміолог і пареміограф розглядає не лише національні й інтернаціональні особливості американського проverbs'яльного корпусу, але й вказує на його глобальність, яку пов'язує з експансією американської культури в країнах Європи, не заперечуючи водночас мізерності (не більше 5%) частки власне американських прислів'їв у національному паремійному корпусі [11, с. 61].

Українська дослідниця О. Дубенко не намагається розділити неподільне, укладаючи довідник не англійських чи американських, а англо-американських прислів'їв та приказок, подаючи в ньому власне американський варіант аналізованої паремії: *A dollar saved is a dollar earned* [1, с. 80]. Локальне в англійському паремійному корпусі є лише тоді релевантним для характеристики певного народу, коли такий зразок не має інших локальних чи загальноживаних варіантів.

Проблема локальності має безпосередній зв'язок із проблемою паремійних запозичень. Виявлення нечисленних варіантів певного прислів'я чи приказки лише на порубіжжі за умови, що в паремійному корпусі сусіднього народу вони представлені значно ширше, безперечно, дає підстави вважати їх запозиченими.

Міграція паремій у таких випадках здебільшого відбувається в умовах двомовності, що часто відображено і в самих паремійних зразках: у них спостерігаються лексичні, а часом і граматичні кальки.

Таким чином, прислів'я і приказки як специфічні одиниці будь-якої мови з огляду на їхню структурну, смислову і функційну надбудовність, з одного боку, показують процес творення місцевої та історичної традиції, а з другого, – відображають загальнолюдські особливості сприйняття світу та оцінки життєвих закономірностей. Урахування регіонального статусу паремій у лінгвістичному дослідженні на матеріалі однієї чи кількох мов є необхідною передумовою адекватного наукового аналізу національних паремійних корпусів у нерозривній єдності їхніх локальних компонентів. Перспективними є також внутрішньомовні зіставні дослідження регіональних сегментів паремійних корпусів, що дають змогу виявити субетнічні світоглядні засади у співвідношенні з етнічними.

Література

1. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки : посібник для студентів та викладачів / О. Ю. Дубенко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 416 с.
2. Иллюстровъ И. И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ. Сборникъ русскихъ пословицъ и поговорокъ. – Изд. 2-е. / И. И. Иллюстровъ. – СПб. : СПб Губерн. Тип., 1910. – 469 с.
3. Мокиенко В. М. К разграничению генетических и типологических связей славянской поговорки / В. М. Мокиенко // Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст : [материалы Междунар. конференции ЮНЕСКО]. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 364–369.
4. Привалова И. В. Отражение национально-культурных ценностей в паремиологическом фонде языка / И. В. Привалова // Язык, сознание, коммуникация : [сб. статей]. Вып.18. – М. : МАКС Пресс, 2001. – С. 10–16.
5. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / упор. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.
6. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура; In memoriam / Б. Н. Путилов. – СПб. : Петерб. востоковедение, 2003. – 464 с.
7. Смирнов Ю. И. Язык, фольклор, культура / Ю. И. Смирнов // Язык – культура – этнос / С. А. Арутюнов, А. Р. Багдасаров, В. Н. Белоусов и др. – М. : Наука, 1994. – С. 99 – 104.
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English language / D.Crystal. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 489 p.
9. Grigas K. Der syntaktische Aspekt bei der vergleichenden Forschung der Sprichwörter / K. Grigas // Proverbium. 23– 1974. – №. – P. 14–19.
10. Mieder W. The Prentice-Hall encyclopedia of world proverbs. – New Jersey : Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.
11. Mieder W. American Proverbs as International, National and Global Phenomenon / W. Mieder // Patarlės fenomenas: Tarptautiškas ir tautiškas. Prof. habil. dr. Kazio Grigo (1924 – 2002) aštuoniasdešimas / Tautosakos darbai / Folklore Studies 30. – 2005. – P. 57–72.

12. Proverb wit & wisdom. A treasury of proverbs, parodies, quips, quotes, clichés, catchwords, epigrams and aphorisms / Comp. by L. A. Berman; with assist. by D.K. Berman. – New York : Berkley Publ. Group, 1997. – 522 p.

13. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / Ed. by F. P. Wilson. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – 930 p.

14. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / Ed. by R. Fergusson & J. Law. – Penguin Books, 2000. – 365 p.

Коцюба З. Г. Проблема локальності (регіональності) різномовних пословиць і поговорок в лінгвістическому дослідженні

Стаття присвячена розгляду особливостей пословиць і поговорок, які мають статус локальних (регіональних) в різномовних пареміологічних корпусах, специфіки урахування цього фактора в лінгвістических дослідженнях.

Ключеві слова: пословиця, поговорка, локальне / регіональне, універсальне, національне.

Kotsiuba Z. H. Problem of local (regional) multilingual proverbs and sayings in the linguistic research

The article focuses on the analysis of proverbs and sayings with the status of local (regional) in multilingual proverbial corpora, specifies the application of this factor in linguistic researches.

Key words: proverb, saying, local / regional, universal, national.

УДК 811.133.1'255.4

В. Г. Куликова

**ФРАНЦУЗЬКІ НАЗВИ РОСЛИН:
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ**

Статтю присвячено дослідженню французьких рослинних назв з позицій культурологічного підходу. Зокрема у роботі встановлюються особливості та способи перекладу фітонімів українською мовою.

Ключові слова: фітонім, культурологічний аспект, еквівалент, способи перекладу, французька мова, українська мова.

Назви рослин охоплюють значний прошарок лексичної системи будь-якої мови і є її вагомим і цікавим ланкою, оскільки містять в собі давні знання про рослинний світ. Фітоніми можуть розглядатися фахівцями різних областей знань: біології, зоології, історії, археології, лексикології, культурології та ін. У назвах рослин відбивається життєва і практична діяльність людини, тому їх вивчення завжди представляє великий інтерес. Увагу до рослинних назв приділяли багато дослідників. Було досліджено семантичну мотивацію українських і російських назв рослин (К. С. Горніцький, А. Мейер, В. А. Меркулова), проведено їх словотвірний аналіз (В. П. Коломієць, А. М. Шамота). Предметом вивчення французьких лінгвістів стало історичне походження назв рослин (Guyot L.,

Gibassier P., Garnier P.). Однак особливості та способи перекладу українською мовою французьких фітонімів лишалися осторонь детального вивчення.

Переклад – це не лише процес передачі певної інформації засобами іншої мови, але це й здатність мови перекладу передавати культурно, історично, ментально обумовлені думки, поняття, висловлені іншою мовою. Переклад – це, насамперед, міжтекстовий, інтерлінгвальний, інтеркультурний процес [1, с.42].

Функціонуючи в мові, ботанічна лексика виконує низку важливих функцій: номінативну, прагматичну, оцінну, експресивну тощо, тому дослідження особливостей перекладу фітонімів з позицій культурології є позитивною тенденцією для перекладознавства в цілому, а, отже, становить **актуальність** даної роботи.

Метою статті є визначення способів передачі французьких назв рослин засобами української мови.

При перекладі французьких назв рослин постає специфічна проблема: яким чином передати той чи інший іноземний фітонім рідною мовою, зберігши при цьому колорит, особливості та специфіку французького світогляду. Це завдання непросте, часом навіть складне, однак являє собою особливий інтерес, оскільки для носіїв української культури часто незрозуміло, чому сталося те чи інше переосмислення. У зв'язку з цим для перекладача особливо важливо адекватно відтворити найменування рослин в мові перекладу, які у французькій мові наділені певним змістом, нерелевантним для україномовної культури.

Зважаючи на те, що найменування французьких рослин представляють собою як сукупність народних назв, серед яких чимало регіональних діалектизмів, так і наукову ботанічну номенклатуру, то й способи їх перекладу будуть відрізнятися.

В основі міжнародної системи нормативних назв рослин лежить латинська ботанічна номенклатура, до якої пристосовуються всі національні терміносистеми. Таким чином, формування національних ботанічних номенклатур полягає в тому, щоби засобами своєї мови йменувати таксони з уже наявними латинськими назвами.

Перекладаючи наукові назви рослин, слід дотримуватися правил нормалізації їх найменування. Якщо назва рослини складається з двох (трьох – для підвидів) частин, то перекладач має залишити форму оригіналу, не додаючи чи забираючи певні слова. Крім того, переклад фітоніма вимагає збереження точності й універсальності ботанічного найменування.

Процес перекладу французьких наукових назв рослин подібний до перекладу термінів, адже наукові записи фітонімів однозначні, точні та системні. Для того, щоб переклад фітоніма за змістом вийшов аналогічним оригіналу, перекладач повинен звернути увагу на його словотвірну, семантичну й морфологічну структуру. У зв'язку з цим ми використовуємо різні прийоми перекладу фітонімів, а саме – лексичні, лексико-семантичні та граматичні. Задача перекладача полягає у вірному виборі того чи іншого способу в ході перекладу, аби якнайточніше передати значення будь-якої назви рослини.

Аналіз ботанічної лексики дав змогу виявити, що велика частина назв родів – це транслітерації, тобто механічно запозичені чужомовні слова латинського чи грецького походження: *Phillyrea* (лат. *Phillyrea*) – *Філірея*, *Acmena* (лат. *Acmena*) – *Акмена*, *Caragana* (лат. *Caragána*) – *Карагана* [2]. Чималу кількість

латинських запозичень у найменуванні фітонімів можна пояснити спорідненістю французької мови з латиною, натомість використання грецизмів простежується рідко.

Одним з найпростіших прийомів перекладу наукової назви рослини є прийом транскодування, а саме побуквенна чи пофонемна передача вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу [3], наприклад: *yusca (m)* – юска; *aconit (m)* – аконіт; *édelweiss (m)* – едельвейс; *doronicum (m)* – доронікум.

У ході дослідження ми виявили, що деякі складні фітоніми можна також перекласти, застосувавши спосіб транскодування, наприклад: *abélie (f) de corée* – абелія корейська; *actinidie kolomikta (f)* – актинідія коломикта.

Аналіз фітонімів дав змогу виявити, що деякі з них походять від імен відомих людей або ботаніків, що відкрили цю рослину, тому при перекладі подібних назв рослин необхідно зберегти ім'я, застосувавши метод транскодування, наприклад: *buddleja (m)* – будлея; *dahlia (m)* – далія.

Французькі фітоніми характеризуються складними назвами, адже, як відомо, перше слово, що позначається іменником, показує приналежність рослини до роду (*groseille (f)* – смородина, *arbousier (m)* – сунічник, *bleuet (m)* – волошка, *sanicle (f)* – підлісник), а друге слово, що позначається прикметником, власне видова назва, показує його відмінність від інших видів того ж роду. Таку бінарну систему запису наукових фітонімів ми, зазвичай, відтворюємо українською мовою, перекладаючи складові частини цього складного поняття. Таким чином, відбувається так званий процес термінологічного калькування [3], наприклад: *groseillier (m) noir* – смородина чорна; *agrimonie poilue (f)* – реп'ях волосистий; *vulpin genouillé (m)* – лисохвіст колінчастий; *blé dur (m)* – пшениця тверда; *chiendent allongé (m)* – пирій видовжений.

Також дуже поширеним явищем при перекладі наукових фітонімів є напівкалька – коли одна частина терміну перекладається, а друга залишається без перекладу, тобто застосовуємо відразу і калькування і транскодування: *actinostemme (m) lobé* – актіностемма лопатева; *adénandre (m) odorant* – аденандра запашна; *adénie (f) vénéneuse* – аденія душиста; *acacia pleureur (f)* – акація плакуча.

У ході дослідження ми виявили, що деякі наукові фітоніми слід перекладати, використовуючи граматичні трансформації. У такий спосіб ми перекладаємо багатокомпонентні фітоніми. Наприклад, переклад трикомпонентних структур, які представлені моделлю N-Prep-N починається із визначення головного компонента, від нього залежатиме переклад всього фітоніму і значення залежних слів. Так, *adonide (f) de printemps* ми перекладаємо адоніс весняний, замінивши іменник “printemps” на прикметник “весняний”. До подібних випадків ми відносимо такі фітоніми: *dactylorhize (m) de mai* – пальчатокорінник травневий; *chêne (m) des marais* – дуб болотяний; *genêt (m) à balais* – рокитник вінниковий; *saule (f) à oreillettes* – верба вушка та; *véronique (f) sans feuilles* – вероніка безлиста.

Порядок слів та форма числа іменників при перекладі може змінюватися внаслідок відмінностей, які існують у системі двох мов: *châtaigne (f) de cheval* – кінський каштан, *arbre (m) à pain* – хлібне дерево, *arbre (m) du voyageur* – дерево мандрівників.

При перекладі чотирикомпонентних фітонімів типу N-Prep-N-Adj або N-Prep-Nombre-N ми виявили, що їх структура не зберігається, а змінюється на двокомпонентну: *ail (m) à tête ronde* – лук круглоголовий; *tilleul (f) à petites feuilles* – липа дрібнолиста; *ail (m) à trois angles* – цибуля тригранна.

Слід додати, що числівник перетворюється у процесі перекладу на прикметник: *trèfle (m) à quatre feuilles* – чотирилиста конюшина; *dryade (f) à huit pétales* – дриада восьмипелюсткова; *cardamine (f) à neuf folioles* – кардамин дев'ятилистний.

Аналіз п'ятикомпонентних структур типу N-Prep-N-Prep-N показав, що українські відповідники французьких фітонімів мають спрощений вигляд і здебільшого перекладаються двома словами (прийом опущення слів). Наприклад, *ail (m) à fleurs de narcisse* – цибуля нарцисоквітна. В даному випадку назва роду рослини “ail” має прямий український еквівалент “цибуля”, а видовий епітет “fleurs de narcisse” перекладаємо як “нарцисоквітний”, зберігши при цьому мотивуючий компонент, від якого залежить переклад фітоніму (narcisse). До подібних випадків належать такі фітоніми як: *véronique (f) à feuilles de serpolet* – вероніка тим'янолиста (véronique – вероніка, feuilles de serpolet – квіти тим'яну); *véronique (f) à feuilles d'ortie* – вероніка кропиволиста (feuilles d'ortie – листя кропиви); *eupatoire (f) à feuilles de chanvre* – сідач коноплевий (eupatoire – сідач, feuilles de chanvre – квіти коноплі).

Цікавим для перекладу є фітонім *sagittaire (f) à feuilles en fleche*, в якому слово “sagittaire” перекладається як “стрілолист”, а “fleche” – “стріла”. Як бачимо, ці два поняття тотожні, і французьке словосполучення є семантично надмірним, тому при перекладі ми опускаємо другу частину, адже родова назва трави відображає особливість рослини. Таким чином, український варіант назви цього фітоніму звучить як *стрілолист звичайний*.

У ході аналізу фітонімів було помічено, що лексика української мови більш конкретна, ніж аналогічні лексичні одиниці у французькій мові. Причинами цих розбіжностей може виступати і відсутність у мові перекладу назв рослин із таким же розгорнутим значенням, як і у вихідній мові, або ж різна граматична структура чи стилістична характеристика двох мов. Тому при перекладі французьких фітонімів часто використовується прийом конкретизації, внаслідок якого слово ширшої семантики в оригіналі замінюється словом більш вузької семантики [3]. Наприклад, *ravot (m) blanc* – мак снодійний, (а не мак білий); *lys (m) blanc* – лілія білосніжна; *prunier (m)* – слива домашня або звичайна; *chèvrefeuille (m) des bois* – жимолость кучерява, (а не лісова, тому що особливістю рослини є те, що вона в'ється).

Наступним способом перекладу фітонімів виявився спосіб генералізації значення, внаслідок якої слово з вузьким значенням в оригіналі замінюється словом із ширшим значенням. Так, *cyprès (m) de marais mexicain* в українській мові звучить як *кіпарис мексиканський*, а не кіпарис мексиканських боліт. Подібні випадки використання способу генералізації ми виявили у таких фітонімах, як: *néottie (f) nid d'oiseau* – гніздівка звичайна; *ravot (m) à graines noires* – перець чорний; *lis (m) de mai* – конвалія; *orge (f) des rats* – ячмінь.

Таким чином, переклад наукових назв рослин є доволі складним завданням, адже, незважаючи на розширення зв'язків між народами, використання все

більш ефективних засобів комунікації і пов'язане з цим взаєморозуміння культур, перекладач повинен брати до уваги те, що кожна мова розвивається самостійно: в ній діють власні мовні норми, закріплені культурно-історичні поняття. Труднощі перекладу фітонімів полягають в експресивному забарвленні й національній варіативності слів, які отримали свої назви у зв'язку з історичним розвитком та змінами у культурному осягненні людини навколишнього середовища. До того ж, назви рослин характеризуються, з одного боку, наявністю міжнародної та національної наукової номенклатури, а з іншого боку, кожному фітоніму приписується загальноживана народна назва, яка може змінювати свій характер залежно від динаміки вживання й використання, регіону та традицій певного народу. В багатьох випадках фітоніми відрізняються багатозначністю, синонімією, наявністю запозичень.

Подальшою перспективою дослідження може слугувати порівняльний аналіз народних рослинних назв на матеріалі української, російської, французької та англійської мов, який дозволить проаналізувати етнокультурний аспект життя різних країн та виявити унікальні риси у їхньому світогляді.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во литературы на иностр. яз., 1955. – 416 с.
2. Ботанический словарь русско-английско-немецко-французско-латинский : [сост. Давыдов Николай Николаевич]. – М., 1960. – 335 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 235 с.

Куликова В. Г. Французские названия растений: культурологический и переводческий аспекты

Статья посвящена исследованию французских названий растений с позиции культурологического подхода. В частности в работе определяются особенности и способы перевода фитонимов на украинский язык.

Ключевые слова: *фитоним, культурологический аспект, эквивалент, способы перевода, французский язык, украинский язык.*

Kulykova V. G. French plant's names: cultural and translation's aspects

This paper is focused on the investigation of French plant's names as the part of linguistics culturology and translation. In particular the article determines the plants' peculiarities and ways of its translation into Ukrainian.

Key words: *phytonyme, cultural approach, equivalent, ways of translation, the French language, the Ukrainian language.*

СЛОВО *БОРЩ* В ОНОМАСТИЧНОМУ ТА АПЕЛЯТИВНОМУ КОНТЕСТІ

У статті висвітлюється етимологія слова борщ та його словотвірний, семантичний потенціал у процесі формування української літературної мови взагалі й своєрідного антропонімікону зокрема.

Ключові слова: апелятив, лексика, семантика слова, прізвища, топоніми, етноніми, псевдоніми.

У «Словнику староукраїнської мови XIV-XV ст. В 2-х т.: К., 1977, т.І. – С. 114-115 зафіксовано лише топонім **Борщовка**, ж. назва села у Волинській землі Борщівка: и мы, подумав с нашими князи и с паны ... дали есмо и записали за его вѣрную службу села на имя Малов ... а в Кременецкомъ повѣте: Борщовка, Рыдомль, Устье (Луцьк, 1430 АрхЮЗР 8/У)». Зате в «Словнику української мови ХУІс- першої половини ХУІІ ст.», Львів, 1996. Випуск 3. – С.38 слово **борщ** подається як: 1. страва; рослина і власна назва: **Борщикъ**, борщчикъ ч. *пестл.* 1. (*страва*) борщик: тые хлопи з одное мисочки поливку албо борщик хлѣпчют (1598 Виш. Кн. 105). 2. Вл.н.: **Михай Борьсчикъ** (1649 РЗВ 358). Борщъ, Борьщъ ч. 1. (*назва рослини*) борщ, борщівник: а на толок Ѹ ходАть по добро(и) воли на манастырсько(и) страве. Тамъ же по(д)ле манастырА люде(и) слѸжебныхъ Ді члвко(в) которые дають дрова борьщъ лыка (Київ, 1552 ОКЗ 45). 3.Вл. н.: **Ивань бо(р)щъ** (1649 РЗВ 177 36).

Удостоївся борщ розлогих тлумачень і в етимологічних словниках, які, подаючи його історію в системі слов'янських мов, не обходять індоєвропейської сім'ї. І лише в «Етимологічному словнику української мови» (т.І, 236) порушується питання про його суто українську особливість.

Зате Володимир Супруненко остаточно ставить крапку над і: "Чи відомий борщ у інших народів? Звичайно, страв, у які "зволочена" різна городина, багато в кухнях племен, що мешкають на усіх материках. Але такого, як у борщі, поєднання овочевих компонентів, способів їх обробки і специфіки закладання не знайдемо у найбагатіших і найвишуканіших перших стравах. На думку деяких кулінарів, найближче до борщу стоять російські "щі". В усякому разі більшість упорядників російських тлумачних словників пояснюють слово "борщ" як різновид "щей". Для українців це звучить трохи образливо - з одної печі, та не однакові калачі. На твердження про схожість борщу і "щей" в українській господині відповідь одна: "Прирівняв свиню до коня, та шерсть не така". У Польщі є страва, яку називають "борщик". Це заправний суп з м'ясом, рибою, овочами і квашеним буряком. У румунів слово "борщ" означає скисати, кислий квас, на якому варять супи – "чорби". Якщо супи готують з буряком, то це вже будуть "чорби по-руськи". Зустрічаються борщові назви в білоруській, литовській кухнях, та і в російській їх чимало, але пріоритет розробки рецептурної основи залишається за українцями" (Супр., 222-223).

Як дорогоцінний віковичний скарб українського етносу, борщ помандрував у широкі світи, куди тільки не завювала лиха доля українців із отчого краю.

Пошлемося, бодай, на статтю професора Іллі Нікберга із Сіднея «Як харчуються в Австралії»: Цікаво, що в багатьох родинх іммігрантів продовжують харчуватися згідно з етнічними кухнями. В родинх з Узбекистану часто готують плов чи манти, у росіян – пельмені, українці Австралії їдять вареники, борщ, фарширований перець, але всі схвально відгукуються про нашу національну кухню. Так, наприклад, Джудіт Ендер, волонтер корпусу миру США, яка нині працює викладачем у Миколаївському філіалі Києво-Могилянської Академії, зізнається: «Не знаю, як на Україні, французи, наприклад, кулінарію вважають мистецтвом. Мені дуже сподобалася українська кухня, і я намагалася готувати українські національні блюда. Борщ, наприклад, або вареники» (Мушин., 9). А ось як відгукується про смакові якості цієї страви один із колишніх дніпропетровських мешканців, який виїхав з родиною до «обітованої країни» своїх предків: «Моя теща як зварить борщ, так увесь Ізраїль нюхає!» (Доценко). Та попри такі схвальні відгуки все частіше в пресі з'являються вельми невеселі замальовки про тих жінок-українок, що виїхали за кордон шукати примарного щастя й забувають свою мову, традиції, а варять український борщ іншим обранцям: «Сумно тим більш, - пише в статті «Кому здатися в полон» житомирський журналіст Святослав Васильчик, - що такі випадки непоодинокі. Ще одна донька наших знайомих, молода вродлива Дарка, випадково познайомилася із підстаркуватим багатим голландцем, стала з ним жити. Народила донечку. І також не вчить її української мови. Приїхавши влітку до Житомира, мала й слова не тямила по-нашому».

- Як тобі живеться, Дарко?

- Добре живеться: чоловік має великий котедж, чимало заробляє. Дуже любить український борщ і вареники.

- А як же душа твоя почувається зі старим та немилим?

- А що там душа! – зітхнула враз Дарка, згадавши свого огрядного, вайлуватого, пропахлого пивом чоловіка. – Зате я і моя доня маємо хліб і до хліба, Яап недавно купив мені машину. А що я тут робила б? Бідувала б за тисячу гривень на місяць? (Сл. Пр., 12-18.02.2009, с. 10). От і доборщувалися...

Зовсім інакше осмислене «закордонні блага» талановитий пропагандист і виконавець української народної пісні Валерій Маренич: «Та я людина проста, мені багато не треба. Маю дачку в Рівненській області. Їжджу туди ровером. Хоча міг би мати і квартиру, і машину, і дачу в ...Білорусі. Якось на «Слов'янському базарі», вже після концерту, я випадково натрапив на президента Олександра Лукашенка. Він мене пізнав і відреагував своєрідно: «О, несе Галя воду, привіт! Переїзди до нас, не обділю». Ну і запропонував усі матеріальні блага. Чому ж відмовились? Бо люблю борщ і вареники. А білоруси тільки бульбу їдять і драники (сміється). Якщо серйозно, то прикипів я душею до свого краю, нікуди не хочу переїжджати. Врешті, що таке для артиста багатство? Я навіть сумую за тими часами, коли спав у холодних потягах і жив у пошарпаних готельних кімнатках. Домом моїм була сцена, люди в залі – родичами. Це і є щастя для співака» (УС, 27.07-2.08. 2011, с. 16).

Зачинатель нової української літератури І. П. Котляревський майстерно використовує назву цієї страви в традиціях жартівливої мови, в якій змальовується вдача українця: *Борщів як три не поденькуєш, / На моторошні засердчить; / І*

зараз тяглом закишкуєш, / І в буркоті закендюшишь (Котл., 115); (Як днів три не поїси борщу, / На серці стане моторошно, / І зараз кишки стягне / І в кендюсі забуркотить). (Котл., 378)

Цікаві спогади про цю страву занотував О.Афанасьєв-Чужбинський у «Споминах про Т.Г.Шевченка»: «У мене в Києві жили родичі, небагаті, але гостинні люди, які любили прийняти гостя, чим Бог послав. У тітоньки, зокрема, подавали чудовий пісний обід, якого справді не знайдеш і в найдорожчого ресторатора. За старосвітським звичаєм, старі дотримували усіх постів, і я в одну із серед чи п'ятниць познайомив з ними Шевченка. Нас, певна річ, не відпустили без обіду. Вся обстановка вже переконала Тараса Григоровича, що нас не ждуть ніякі церемонії. Старий дядько, корінний полтавець, пам'ятав усі найдрібніші звичаї рідної гостинності і, виголосивши відому фразу «по сій мові, будьмо здорові!», випив спершу сам чарку настоянки, а потім запропонував гостеві. Це дуже сподобалось останньому, і він, беручи чарку, проговорив свою звичайну примовку: - Як то ті п'яниці п'ють оцю погань, нехай уже ми люди привичні.

Та коли Тарас Григорович з'їв кілька ложок борщу, він не втерпів, щоб не признатися: якщо він і їв подібний борщ, то, певно, дуже давно, хоча навряд чи коли й доводилося куштувати. Борщ цей був з сухими карасями, із свіжою капустою і якимись особливими приправами. Потім подали пшоняну кашу, варену на раковій юшці з кропом, і Шевченко зовсім розтанув. Старі тішились, що змогли зробити приємність такому дорогому гостеві, а в нього від незначної, здавалося б, обставини з'явився чудовий настрій, і ми посиділи за столом, я думаю, годин зо три. Після того кілька разів за бажанням Шевченка ми ходили обідати у пісні дні до старих, тільки, бувало, я заздальгідь попереджав тітоньку, і пісний борщ удавався якнайкраще. Навіть нинішньої зими у ресторані Вольфа нагадав він мені якось про наші пісні обіди на Хрещатику» (НЮЮ, 486-487).

Проте, як вважає Олександр Перлюк, така страва не може не викликати певних емоцій: «Справжній мужчина, навіть коли їсть борщ, очима поїдає жінку» (Перлюк, 8), або : «Не Боги варять чоловікам борщі, а богині!» (Перлюк О.,8). Запорізький гуморист Петро Ребро щиро сміється з сучасних патріотів – борщолюбів: «Борщ із перцем полюбляє. З вишнями вареник. Про народне щастя дбає більше, ніж Пензенник» (Ребро, 86), але й не обходить «борщових питань» в епіграмах, адресованих одруженим побратимам по перу: *Що може бути миліше? / Тож носа, братіку, не морщ: / За тебе жінка вірші пише, / А ти за неї вариш борщ!* (Ребро П., 8), чи любителю «зеленого змія» в гуморестці «Жінка на паші»: *Зустрів Ларивона Микола-другяка / І, взявши під лікоть його, запитав: / - Ну як твоя жінка? А чала коняка? / А теця любима? А пес-вовкодав? / Спішив Ларивон (бо ж до випивки йдеться) / І випалив швидко, поглянувши сторч: / - Кобила здорова, а жінка пасеться, / А теця все гавка, а пес варить борщ!* (Ребро Петро, 15)

А січеславський письменник Володимир Заремба розповів цікавий випадок з борщем у колі відомих письменників: «Було це за радянських часів у зимню пору. Максим Рильський з Андрієм Малишком зайшли до ресторану, аби зігрітися та вдовольнити спраглу душу гарячим обідом й поговорити про наболіле. Поруч з їхнім столом з'явився якийсь чоловік і вткнувся в газету. Малишко, потираючи руки, звернувся до молодой офіціантки: «Принеси-но нам, голубонько,

нашого українського борщу!». Рильський враз помітив, як зреагував чоловік за сусіднім столом на *наш український борщ*, голосно прорік: «Андрію! Скільки я тебе вчу чемності: «Принесіть, будь ласка, нам радянського українського борщу!»... Цю ж історію подає Віта Левицька в нарисі «Максим Рильський і таємний покровитель» у рубриці «Український радянський борщ»: «Характер ставлення Максима Рильського до контролю з боку влади видно із бувальщини, яку переказала дружина Остапа Вишні (також поетового приятеля). Пішли вони одного разу в улюблений ресторан. А оскільки біля них завжди крутилися «літературознавці у цивільному», то Рильський, примруживши око, голосно гукнув до офіціантки: «Шановна, подайте нам, будь ласка, українського радянського борщу!» (ДЧ, 2008, № 3, с. 3).

Володимир Маяковський у поезії «Борг Україні», висміюючи «знавців української культури», теж звертається до номінацій української страви:

*Знавця, росіянине, не вельми корч –
там, хто поруч, пошани мало.
Знають ось український борщ,
Знають ось українське сало.
І в культурі неглибока борозенка:
окрім двох уславлених Тарасів –
Бульби та відомого Шевченка, -
нічого не витиснеш, як не старайся.
А як притиснуть – аргумента зморозить,
зарожевівшись по самі брови:
візьме й розповість пару курйозів –
анекдотів української мови.
Кажу собі: товаришу москаль,
на Україну жартів не скаль.
Вивчіть цю мову з імен –
лексиконів мас повсталих, -
мова ця велична й проста:
«Чуєш, сурми заграли,
Час розплати настав»... (СЛ, 57-58).*

Іншу реакцію на наш таки борщ подає Павло Глазовий у гуморестці «Хто шумів?»: *В ресторані «Вітрячок» / Запитав директор: / Хто шумів тут? Ревізор \ Чи якийсь інспектор? / Кухар каже: «Ето тіп / В вишійої рубашке / По-українски мораль / Резал нашей Машке. / Распекал: «Ваш борщ / такий, / Що не можна їсти!» / Разжірелі, стервеци, / Націоналісти!»*

Не вельми смачним був борщ дітям війни, лихоліття якої вони долали разом зі своїми осиротілими родинами: *Поснідаємо, / бабусю, / бабусю, / й повечеряємо, / бабусю, / борщем / із лободи. / А замість / солодкого / скажи: / тато / повернеться / з війни!* (Любомир Світлана, 30).

Своєрідно про повоєнні часи відгукується й наш сучасник Володимир Теплов.

*Когда варила мама борщ,
От запахов его пьянели
И стар, и млад, и толст, и тощ,
И «братьев меньших менестрели»...*

*А наша хатка, что в селе
Не знала крепких стен кирпичных,
В такой момент была светлей
И крепче всех дворцов столичных.
В ней все, что было на столе
В худом послевоенном детстве,
Съедалось в дружбе и тепле,
И в самом искреннем соседстве.
Да, борщ с оценкой – «высший класс» -
И с гордой маркой – «украинский» -
Тогда объединял всех нас,
Как дух народный исполинский.
Как жаль, что нынче даже бомж
Той дружбы дух не замечает, -
Когда ж варила мама борщ,
Дружили все односельчане...
Теперь мне варит борщ жена.
И тот же вкус, и тот же запах,
И та же марка, что должна
Объединять Восток и Запад! (Теплов, 77).*

На жаль, борщ часом на сторінках преси набуває гострої соціальної характеристики життєвого рівня наших громадян: “У хаті вже кілька тижнів немає хліба, нема мила. І – ні копійки на ліки, ні яблучка. Хоч закропитися. Яке воно тепер на смак? “Купіть – три гривні кіло“, – пропонує бабуся. А скільки душа прагне борщу – запашного, українського. З перчиком і з квасолькою. Такого, як у дитинстві. Згадки про дерунчики духмянять кухню, на якій уже кілька місяців ні картоплинки. Хіба купиш її за злиденну пенсійку? Не розженешся з нею навіть до порога“(Сковронек, 10). Цю ж болючу тему порушує на 16 році суверенітету України Ірина Новосад у статті «Чому ж тоді український борщ подорожчав майже в 3 рази?», з’ясовуючи причини зубожіння трудового люду: «Борщу має бути багато – такий святий принцип української кухні. Але нині все менше українців може собі дозволити багато справжнього борщу. Тому що ціни на головні компоненти цієї національної страви - картоплю, капусту, буряк та моркву – піднялися до рекордно високої позначки» (Новосад, 2). Не менш вагомі свідчення про борщ зафіксовані також творчою інтелігенцією: «Коли Григорій Косинка вчився в ІНО, Кримський був професором. Валер’ян добре знав Агатангела Юхимовича і якось запропонував Григорію зайти до нього.

Агатангел Юхимович багато розпитував Григорія про студентське життя та навчання. Захопливе навчання досить багато обговорювали, - згадував Григорій, а про життя він, не подумавши, бовкнув: «Нужденний пайок, бурда в їдальні, матеріальні нестатки набридли, заїдають...».

Кримський подивився пильно на Григорія і запитав: «Коли ви, юначе, їли борщ?» Несподіване запитання ошелешело Григорія, і він, ніяковіючи, мовив: «Учора»...Те ж саме запитання чекало й на Валер’яна, який відповів, що їв борщ два дні тому. Агатангел Юхимович усміхнувся: «*Ото б я ще й скаржив-*

ся! А хто знає, кому належать такі рядки: А у хаті на постелі / У сурдуті і плащу / Сидить студент медицини / Другий місяць без борщу?»

Ми покотилися зо сміху, ледь вимовляючи ім'я Степана Руданського. Агатагел Юхимович, який любив пожартувати, тут же докинув: «А ти, дубе, крипись, / Та рости, та рости, / Не хились, не кривись» (МС, 221).

Тепло отчого дому з синівською любов'ю змальовує Володимир Сіренко в повісті «Прощання, як все життя»: «Я ставив на росяний спориш валізу і обіймав тебе, виморену роботою від зорі до зорі, а ти плакала, витираючи кінчиком хустини очі. Ми йшли у двір під аркою винограду, що густо заплівся від воріт аж до погребя. У дворі я вітався з батьком та сестрою, і всі разом ми прямували на веранду. Ти питала мене, витерши хустиною зволожені очі: - Їсти будеш? Адже з дороги... - Якщо є борщ, то буду, - казав я, обіймаючи тебе за плечі, - такого борщу як ви варите, нашого новоспасівського, ніде не попробуєш. За кілька хвилин переді мною парував у мисці борщ. Він пахнув часничком, старим салом, затовченим з цибулею... (Сіренко ХД, 62).

То ж з покоління в покоління українська жінка, берегиня сімейного благополуччя, чаклувала, чаклує і буде чаклувати над дивною енергетичною силою цієї страви заради святого родинного добра, про що скупю, але змістовно занотував Петро Біливода (Шевченко) споконвічний трудовий ритм українського життя в своїх поетичних рядках: *Ще сонце спить. / А мати варить борщ. / А батько в'яже віники* (Біливода, 70).

Проте зрідка з борщем трапляються поетичні недоречності, в яких невдале римунання затуманює образне сприйняття твору: *Сало / в борщ / товкач / затовк- / зааплодував / сам вовк* (Вархол, 5).

Борщ для українця – символ надійного даху над головою, родинного тепла, сімейної злагоди, окраса столу і оселі, насолода і втіха і в будні, і в свято. Без сумніву, що таке активно вживане слово у загальнонародній мові не могло не породити нових лексичних одиниць з іншим значенням. Цікаві думки з цього приводу висловлює Володимир Кузьменко: “Вже стало майже крилатим слово “переборщив”, коли кажуть, що хтось десь колись у чомусь перестарався. Насправді це слово нічого спільного з борщем не має, а походить від активного на наших західних землях слова **борзо**: *борзо – борше – ще борше – переборшив* (Кузьменко, 15). Воно набуло поширення не тільки в загальнонародній мові, але й медицині: Вживання ф і с т а ш о к дасть змогу знизити холестерин у крові як мінімум на 11%. Фісташки містять найбільше рослинних стеролів. Це речовина, яка зменшує всмоктуваність холестерину із крові. Та пам'ятайте, що фісташки – дуже калорійний продукт, тому не *переборщуйте*, а то будете мати проблеми із зайвими кілограмами (ЗД, 10-16.03.2009, с. 4).

І дійсно, це слово набуло нового змісту - від гумору до “трагедії”. Про це переконує гумореска Івана Калениченка “Натякнув”: - Васильку, ти натякни Сашкові, щоб мене слухався, - обережно попрохала баба Марфа сина, аби той, бува, не *переборщив*. І Василько натякнув так, що Сашко з тиждень не міг ні сісти, ні встати. (ВЗ, 15.10.1999, с.16).

Або щоденниковий запис Сергія Єфремова 13 травня 1924 року: “Недавно заподіяв собі смерть член ВУЦВКа якийсь Лутовкін. Фігура, мабуть, малопомітна, бо нічого про його ніхто не знає, але факт самогубства “особи” звернув на

себе увагу. Самогубство серед більшовиків тепер взагалі річ дуже поширена, надто поміж молоддю. І це натуральний наслідок того *переборщення* в ідеології і практиці, до якого дійшов большевизм. Виїли з людей душу і натомість нічого не дали. Жити не стало чим. Хто не шкурник з природи, у кого є потяг до чогось вищого, той часто мусить задихатися в цій надто важкій атмосфері, з якої нема іншого виходу, як револьверне дуло (Єфремов, 21).

Не оминають *борщу* й наші сучасники, коли йде мова про болючі питання становлення української національної еліти. Так тернопільський письменник-публіцист Арсен Паламар у статті «Еліта чи аристократія?», даючи об'єктивну характеристику елітним займам та прибудам, зазначає: «Про яку національну еліту можна говорити, коли з п'яти відсотків й принаймні чотири – це байдужий, якщо не ворожий національній ідеї чужинецький елемент? Дмитро Донцов мудро застерігав не об'єднувати в горщику капусту, бульбу, стару підошву і здохлого kota.

Але ми, як ті німі, вперто пхаємо до того горщика ще більше старих підошов і здохлих котів і наївно сподіваємося, що з тих помиїв вийде густий, наваристий *український борщ*. Не вийде, панове! Сам чорт відвернеться від такої страви!» (Літ. Укр., 22.02.2007, с.1, 3).

Цікаву анотацію про *борщ* подає Ганна Грищенко: «*Червоний борщ*, як ми всі знаємо, - смачна народна українська страва, яку ми любимо і охоче їмо. Але не всі з нас знають, що це ще й збірка новел українського американця Олесея Бережного, та ще й не простих новел, а доволі незвичних, напівфантастичних. Таку страву в українській літературній кухні, без перебільшення, ще не готував ніхто. Тут саме життя вправними рухами кришить і перемелює людей – на дрібні шматки, на складові однієї великої страви, що називається «історія України», що вивчається у шкільних підручниках, що фіксується у пресі та людській пам'яті. І кожен, хто прочитає «*Червоний борщ*» Олесея Бережного, зафіксує і собі частинку цієї історії – і того, що він бачив сам, і того, чого побачити, на щастя, не довелося.

...Книга ця, безумовно, поживна, але й жорстока і кривава, як і українська національна історія, яку без броду споживати неможливо...Бридких таємниць української історичної «кухні» Бережний у свій «*борщ*» насипав від щирого серця. Тож нервовим, гидливим, хворим, падлюкам та некомпетентним в українській історії дегустаторам до «*Червоного борщу*» братися не варто – навіщо псувати собі апетит? Усім іншим можемо лише побажати смачного» (ДЧ, 2008, № 5, с.7).

Досить поширеною ця лексична одиниця є не тільки в назвах збірників, монографій, але й заголовках різножанрових творів, наприклад, казка Олени Шевченко «*Поганий борщ*» (Степ, 52), гумореска Павла Глазового «*Чудодійний борщ*» (Літ. Укр., 23.12.2004, с. 8) та ін. Так, наприклад, Зоя Ружин у поезії «*Борщ*» майстерно зуміла передати виховний процес приготування традиційної страви в українській родині:

Для борщу є все у нас,
Є томат, капуста, квас.
Покладемо всього доволі:
Перцю, бульби і квасолі.

Січемо буряк, цибулю,
Смажимо й кладем в каструлю.
Закипіли на вогні,
Овочі всі запашні
Борщ зварили ми пісний,
На олії він смачний.
А якщо сметани мало,
Затремо часник із салом.
Коли овочі зварились,
Добре всі борщу наїлись.
Господарочкою стала,
Борщ варить допомагала (ЗК, 37).

Суто куховарські технології з цією стравою в устах сучасних державних мужів набувають нового політичного змісту й виокремлюються на шпальтах газет в політобстрільних добірках перлодромів передвиборних баталій, як-от: «**Волордимир Яцуба:** “Доти, поки в Україні не стабілізується політична ситуація, недоторканість не знімуть. Не тому, що депутати проти голосування, просто тоді народний обранець стане ніким. /.../ Поки що Україна – *недоварений боц*. Нашій незалежності тільки 18 років. Має минути еволюційний процес. Скільки він триватиме, сказати складно. А доти “жаба” як душила хохлів, так і душитиме” (Народна, 11.07.2009, № 27, с. 5), або:

«До влади в Україні прийшли малороси. До того ж їхніми ляльководами і фінансистами є сили відверто антиукраїнські. Ні, українськість не заборонена. Вона навіть підкреслюється. Міністрів заставляють читати у відпустках книжки українською, і це – тема для прес-конференцій. Тільки напоказ. Дозволяється лише шароварщина: горшки, сало, *борщ*, чарка тощо, щоб малороси своїм колоритом тішили старшого брата і смішили світ (ШП, 1.09.2010, № 35, с. 1).

Газетно-публіцистичний стиль досить продуктивно використовує мовні ігри, адже за допомогою каламбурів можна не лише виділити ту чи іншу частину висловлювання, але й надати оцінку. Прикладом може служити зла пародія на Президента України в популярному шоу «Велика різниця», у якій обігрується сюжет відомої комедії «Брюс всемогучий», де невід’ємним компонентом є етнонім *борщ*: «Януковича зображено Богом, отримавши повноваження від пародійного Віктора Ющенка. Останній піднімається драбиною в небо і звідти дає останній наказ: «Осетію не визнавати». Що Янукович і виконав. Далі новий Президент після того, як йому негайно принесли *тарілку борщу*, пляшку самогону й дорогу сигарету, відчув себе всемогутнім» (День, 2010, № 202-203).

З борщем пов’язані й цікаві словотвори. Надія Сологуб, досліджуючи поетичні тексти Яра Славутича, фіксує слово **БЕЗБОРЩІВНИЙ** (II, 162): *Павло вихрasto мовив, як поет, - / Тепер лише б добути на приправу / Картоплі миску з парюю котлет*. / «Та ще й борщу, що всім борщам на славу! – / Додав Гаврило. І бурчав живіт, / Що надовкола **безборщівний** світ.

В останньому прикладі прикметник **безборщівний** ужито в контексті порівнянь героїв поеми «Моя доба» в різних країнах світу, де не споживають борщу. Отож у цьому прикметнику несподівано відбилася одна із суттєвих граней туги героїв за своєю батьківщиною. Недарма далі герой говорить:

«Нарешті, Павле, Царгород, Атени
Не за горами. А в печі слов'ян –
Густі супи, червоні та зелені
Борщі, поливки, кулешу казан,
Ковбасні кільця та важкі печені...» (II, 162).

Нерідко українці ставали об'єктом глузувань з боку деяких братів-слов'ян через свою любов до українських страв. Хочеться заперечити їм: справжньому патріотизмові ця любов не заважає. А втім історія знає приклади, коли інші нації саме любов до страв своєї національної кухні вважали прикметою справжнього патріотизму. Думається, що українцям тут соромитися абсолютно нічого. Прикметник *безборщівний*, мабуть, з цілковитим правом можна вважати новотвором Яра Славутича (Сологуб, 94-95).

Валентина Данилівна Гончар у споминах про Олесь Гончара наводить цікавий і повчальний випадок сімейних стосунків із пересоленим борщем: «Пригадується, як Василь Бережний дивувався моїй витримці в час нашого обідання, а він часто бував свідком, коли Олесь, прийшовши зі Спілки чимось знервований, накидався на мене із зауваженнями, несправедливо дорікав за пересолений борщ чи «відбивну, як підошва» і все це підвищеним роздратованим тоном, а я, перемовчавши, не реагуючи на бурхливий спалах емоцій, за якусь там хвилину зверталася до Олесь спокійним тоном, ніби нічого не сталося. Він же, перекипівши, вгамовувався і вже усміхався до мене доброзичливо, хвалячи страву чи дякуючи за смачний обід» (В.Гончар, 66). «А ще Олесь не раз повторював зі сміхом незвичні вислови нашої трирічної доньки: «Що ти мені, мамо, так *борщ наметанила?*» (В.Гончар, 58).

Поряд з цими формами функціонують слова: *доброщити* “довести до кінця, завершити, доробити”; *борщувати* “їсти борщ”; *борщівничити* “торгувати борщем”; *борщівниця* “торговка борщем”, “любителька борщу”; *борщівник* “горщик для борщу”; любитель борщу; глумлива назва рота; *борщівка* “ямочка біля бороди, вусів” та ін. (ЕСУМ, I, 236; Супр., 219-237). Досить влучно борщовими словотворами користувалися й талановиті майстри художнього слова: «Лесі Українці чужі всі формальні, штучні, декадентські *переборщування*, вона вміє обмежуватись у своїх засобах, уміє простими словами викликати глибоке враження» (Франко, 161-162). Побутують досліджувані лексичні одиниці також і в українських діалектах. Так, наприклад, у буковинських говорах активно функціонують: **Борщ**, -у, ч., кул. 1.Квас із висівок або житнього борошна. Заг. *Найсіій грісу, най борщ запарю* (Валява Кіцм.). 2.Борщ. Заг. **Борщівка**, рідк. **Боршівка**, -и. Невелика діжка для квасу. Див. **Борщ**. 1.Кіцм., Стор., Глиб., Нов., Хот., Кельм., Сок. *Маріє, всип води в борщівку* (Шилівці Хот.) [СБГ, 37].

А Ірина Мілева у статті «Як лаються на східній Україні» фіксує: «Зневажливе ставлення до суб'єкта реалізується й у яскравих східноукраїнських пейоративах: *гадити в борщ*“ бути невдячним” (ОСЛ, 180). Воїнами ОУН-УПА це слово використовувалось як псевдонім: **Борщ** – Стебельський Степан (сот.; т.30. 9-21, 23-29...) і навпаки: **Харч** – Борщ Анатолій [Павликів., 39, 372].

Останнім часом до нього проявили інтерес сучасні музикальні колективи, обираючи назву як своєрідну рекламу з певним інтригуючим змістом, як-от: виступає група «**Борщ**» (ВГ, 25.04.2008, с.5), а вчителі Херсонщини аналогічно

ввели це слово до заголовка статті методичного характеру «Готуємо мовний «борщ» із синонімів, омонімів та антонімів» (ВУМЛ, 11).

Отже, якщо в загальнонародній українській мові слово **борщ** і похідні від нього виконують досить активну функцію не тільки самозбереження, але й творення нових мовних одиниць як на рівні лексичному, так і семантичному, то в антропонімічній системі прізвища з “борщовою основою” характеризуються своєрідною специфікою деривації. Найбільш поширеною тут є безафіксна модель: **Борщ** (Булава, 265; Глуховцева, I, 125; Горпинич, 122; Горп., Корн., 177; Горп. НПАСД, 189; ГПСУ 36, 124, 149, 178, 181, 185, 195, 216, 252, 258, 272, 294, 306, 322, 387; ДУ, 20.10.1992, с.3; ІМСУП, 972; Кач., 124; М 50; Кравченко Л., 124; Наливайко, 245; НЛЮ, лютий, 2005, с.6; Павликів., 208, 307, 372; Падалка, 125, 174; Реєстр. 81, 249; Редько 79; Редько СУП, 76, 99; Сіренко, 239; Сл. Пр. 20-26.01.2005, с.8; 17-23.03.2005, с.8; УГ 3; УМЛШ 34; УР 07.03.1999; 10.08.2006; ЧЖ 158; Чучка, 85); **Борщі** (Наливайко, 573).

Досить продуктивно для морфологічного способу є творення прізвищ з суфіксами:

- ев-ськ-ий: **Барщевський** (Глуховцева, I, 81; Сл. Пр., 5-11.03.2009, с.14);
- аг-ів-ськ-ий: **Борщегівський** (РВ, 420);
- аг-ов-ськ-ий: **Борщоговський** (ШС, I, 85; Реєстр., 35);
- ак: **Борщак** (УС, 14.01.1999, с. 2; Дей, 445);
- ан-ин-енк-о: **Борщаниненко** (Реєстр, 153); Сіренко, 239;
- ан-ськ-ий: **Борщанський** (Булава, 265; Довбня, 182);
- а-цьк-ий: **Борщацький** (Сл. Пр., 27.05- 2.06.2004, с.9);
- ев-ич: **Борщевич** (ГПСУ 91; Дну, 14.11.2007, № 19-20, с. 1);
- ев-е-цьк-ий: **Борщевецький** (Глуховцева, I, 125);
- ев-ськ-ий: **Борщевський** (Бористен, 2007, № 10, с. 18; Булава, 265; ДЖ, 7; Бюл. 58; Глуховцева, I, 125; ГПСУ 34; Сл. Пр., 25-31.10.2007, с. 11); **Борщевська-Роздольська** (Укр.радіо, 12.03.2014);
- ег-ов-ськ-ий: **Борщеговський** (Реєстр. 92);
- енк-о: **Борщенко / Боршченко** (Реєстр 29, 38, 66, 98, 104, 136, 155, 164, 172, 192, 211, 243, 408, 439, 298; Булава, 265; НЖ 2; ГПСУ, 5, 182, 216, 272, 277, 307, 316, 334, 336; Скороход, 2; УС, 8-14.06.2005, с.12);
- ик: **Борщик** (ГПСУ 248, 325; ІМСУП, 972; Наливайко, 246; Реєстр 282);
- ик-ов-а: **Борщикова** (Наливайко, 246);
- ик-ов-і: **Борщикові** (Наливайко);
- ин: **Борщин** (Булава, 265);
- ич-енк-о: **Борщиченко** (Реєстр 281);
- ів: **Борщів** (ЗКЗ, 222);
- ів-ськ-ий: **Борщівський** (Булава, 265; ВЗ 2, НЛЮ 2);
- ов: **Борщов, Борщов-а** (Булава, 265; Глуховцева, I, 125; Горп, ПСУ, 256; Літ. Укр., 7.03.2002 : 5; Падалка, 174; ШС, I, 85; УРЕС, I, 223);
- ов-ськ-ий: **Борщовський** (Наливайко, 245);
- ов-е-цьк-а: **Борщовецька** (Вісник КНЛУ, 188);
- ук: **Борщук** (Булава, 265; Глуховцева, I, 125);
- ун: **Борщун** (Глуховцева, I, 125).

На Закарпатті поширений антропонім **Борчик** – фонетично мадяризований варіант прізвища **Борщик** (Чучка, 85).

Для цього типу антропонімів характерні й такі, що утворюються синтаксичним способом, зокрема дієслово в формі наказового способу, поєднане з іменником, що виражає об'єкт дії, як-от: **Вариборщ** (АА. 1); (Літ. Укр., 7.03.2002 : 5); (Літ. Укр., 7.03.2002 : 5); (Літ. Укр., 7.03.2002 : 5); **Давиборщ** (АА,1), **Звариборщ**, **Замриборщ** (Реєстр...149...); **Замниборщ** (Стельмах, 197); **Недайборщ** (ІМСУП, 982), **Недайборщченко** (Реєстр...45); **Печиборщ** (Редько, 45, 179; Редько СУП, 74), **Плюньуборщ** (АА, 1). Рідше зустрічаються іменникові сполучення типу **Дідоборщ** (Зоря, 19.09.1988 : 3).

Окрім антропонімів, слово **борщ** утворює топоніми: с. **Борщі** Котовського району Одеської області, яке віддавна славиться смачними борщами (Укр. радіо, 4.12.2011), **Борщів** - місто Тернопільської області (УРЕС, I, 223) і село **Борщів** Перемишлянського району Львівської області (Наливайко, 10), села **Борщовка** (Саб. 64.), **Борщівка** (ЕМК,74); **Микільська Борщагівка**, **Петропавлівська Борщагівка**, **Софіївська Борщагівка** – приміські житлові масиви міста Києва (УРЕ, XI, 406), **Петропавлівсько-Борщагівська сільська рада** Святошинського району Київської області (Укр. радіо, 7.02.2009), **Борщове** – селище міста Сніжного Донецької області; **Борщагівка** – Артемівського району Донецької області тощо. Проте ці топоніми, окрім номінативної функції, несуть в собі ще й пізнавальну інформацію з історичного минулого, як-от: «Іскра разом з Кочубеєм були страчені 1708 р. під **Борщагівкою** (тепер с. **Борщагівка** Погребешенського району Вінницької обл.) [ЕУШС, 161] .

Більше того, назви традиційних страв можна вважати однією з етнокультурних реалій, а в складі українських фразеологізмів виявляється їхня національна своєрідність та особливості народних асоціацій щодо лексеми **борщ**: *причепився як голодний до борщу* [ССНП 18] – активно взявся до якоїсь справи; *вхопив як шилом борщу налив*; *взяв як на шило борщу* [ССНП 18] – нічого не отримав, зазнав невдачі; *свищі в борщі* [ФСУМ 2, 781]- у кого-небудь немає нічого, хто-небудь дуже бідний; *вигадати таке, що і в борщ не кришать* [ФСУМ 1, 84] – плести нісенітницю, дурниці.

Не менш поширеною ця лексема є в прислів'ях та приказках, як-от: *Борщ без каші – удівець, а каша без борщу – вдовиця* [ЗД, 6 – 12 грудня 2005, 2; УНП, 391]; *Сміх мене обгортає, що до борщу хліба немає. Коли б чим борщ оженити. Двоє рідких, третій борщ. Борщ – аж хвилі встають! «Мамо, недобрый борщ!» - «Ет, прийде тато з паницини, то й недоброго з'їсть! Їжте, дітоньки, наварила борщику, давала псові, а він не схотів їсти. Коли ласовать, то ласовать, - бий, жінко, ціле яйце в борщ! Ти, чоловіче, їж борщик, а я мясце, бо мене дитина ссе! Як не люба жінка, то чоловікові дома і борщ смердить. Біда мені без діда, - хлещу борщик без хліба. Бий, жінко, ціле яйце в борщ: хай пан знає, як хлоп уживає! Багато два грибки в борщ. Благодареники за вареники, каші не їв, борщу не бачив* [УНП, 42, 43, 45, 46, 332-334, 338, 388, 392, 394]. *Їж борщ з грибами, тримай язик за зубами. Це той борщ, що аж туман з моря стелиться* [СПП, 35-36], *Із "нехочу" з'їв три миски борщу* [Олефір, 35]. Або є складовим компонентом образних народних порівнянь: *Травневий дощ, як з грибами борщ*

(УС, 12-18.05.2004, с.14). *Борщ такий солоний, як дріб солі. Впав у біду, як курка в борщ* (ОС, 21, 39).

За цим словом приховується певний поняттєвий смисл народної загадки: *Стоїть дуб, на дубі липина, на липині конопля, на коноплі глина, на глині капуста, а в капусті свиня.* (Стіл, миска, борщ і т. ін.) [Олефір, 36]. *Чоловік-безмозкий виїв борщ без ложки.* (Каганець. – Жит. п.). *Сидить Дід під корчем, обиллявся борщем* (Мазниця. – Остр. п.) чи небилиці: *Десь узявся проклятий Комарець, приніс міні борщу гаманець* [Кравченко, 311, 294].

Не менш цікавими для дослідників лишаються також і статистичні спостереження в українських говорах щодо функціонування кожної лексико-семантичної одиниці, утвореної на основі досліджуваного слова.

Отже, всебічне вивчення особливостей цього мовного явища сприятиме виявленню цікавих чинників у формуванні цілісної системи зі своєю історією українського національно-мовного колориту. І будьмо ретельними в опануванні одного з багатючих показників духовності нашого народу, який зберігає своє ество у віковичній скарбниці народного слова.

Умовні скорочення:

АА - Архів автора 1970-2011 рр.

Біливода - Біливода (Шевченко) П.М. Ось така мені випала доля. Поезії та листи. – Київ: Молодь – Ф – ма Деркул, 1998.

Булава - Булава Н.Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини: Дис...канд. філол. наук. – Одеса, 2005.

Бюл. – Бюлетень ВАК України, 1998, № 4.

Вархол - Роман Вархол. Гуде золота бджола під Києвом і під Корсунем // Літературна Україна. – 2007, 22 лютого.

ВГ – Газета «Вечерний город», м. Дніпропетровськ.

В.Гончар – Гончар Валентина «Я повен любові...» (Спомини про Олеся Гончара).- К.: Сакцент Плюс, 2008.

Вісник КНЛУ - Борщовецька В.Д. Етапи навчання студентів-економістів англійської фахової лексики з урахуванням когнітивних стратегій // - К.: Вид. центр КНЛУ. –2006.- Вип. 5.

ВЗ - Газета «Ваше здоров'я», 1997, 10 грудня.

ВУМЛ – Вивчаємо українську мову та літературу. Науково-методичний журнал. – Харків: ВГ «Основа», 2010, № 13, травень.

Глуховцева – Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / К.Д.Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова; за ред. проф. К.Д.Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011.

Горп. - Горпинич В.О. Прізвища північного степу // Ономастика і апелятиви. - Дніпропетровськ, ДДУ, 2000.

Горп. НПАСД – Горпинич В.О. Нариси з пропріальної та апелятивної словотвірної дериватології. Монографія. Серія «Ономастика та апелятиви», вип. 37. – Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2012.

ГПСУ - Горпинич В.О. Прізвища Степової України. - Дніпропетровськ, ДДУ, 2000.

Дей - Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XXст.) - К. 1969.

День – Газета «День».

Дж. - Газета «Джерело», 1999, № 4, 26 лютого.

Дну - Газета «Дніпропетровський університет».

Довбня - Довбня Володимир. Січові стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917 – 1920 років. – К.: Текст, 2002.

Доценко – 3 оповіді мешканки м. Дніпропетровська Валентини Доценко про євреїв-іммігрантів 26.07.2008 р.

ДУ - Газета «Демократична Україна».

ДЧ - Газета «Друг читача».

ЗД - Газета «Здоров'я і довголіття». – Київ.

ЗКЗ - Західноканадський збірник. Вип. 2.- Едмонтон, 1975.

ЗК – Ружин Зоя. Золоті колоски. – Харків: ТОВ «Майдан», 2004.

Зоря - Газета «Зоря». – Дніпропетровськ.

ЕМК - Етнографічні матеріали зібрані Васильом Кравченком на Україні, а більшістю – в межах Волині. - Житомир, 1920, т.ІІ.

ЕУШС - Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк: «Стакер», 1999.

ІМСУП - Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967.

Єфремов - Єфремов Сергій. Щоденники 1923-1929 рр. – Київ, 1997.

Кач. - Качуровський Ігор. Покоління другої світової війни в літературі української діаспори // Кур'єр Крив басу, 2002, № 147.

Котл. - Котляревський І.П. Повне зібрання творів.- Київ, 1969.

Кравченко – Етнографічні матеріали, зібрані В.Гр.Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. З передмовою М.Гладкого. – Житомир: Видання «Товариства дослідників Волині», 1914.

Кравченко Л. – Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. – Київ: Факт, 2004.

Кузьменко - Кузьменко Володимир. Наслухаючи солов'їну // Українське слово. – Ч.51.- 1998, 24 грудня.

Літ. Укр. - Літературна Україна.

Любомир Світлана – Любомир Світлана (Графська С.С.). Веретено вересня: Поезії. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.

М - Мовознавство, 1973, № 4.

МС - Мороз-Стрілець Тамара. Університет на дому // Нащадок Степу: Спогади про Валер'яна Підмогильного / Упоряди. М.П.Чабан. – Дніпропетровськ: ЧП «Ліра ЛТД», 2001.

Мушин. - Мушинская Е. Они о нас // Николаев. Публицистический и литературный журнал. – Николаев, 2000, № 1, май.

Народна – Народна. Суспільно-політична газета, м. Київ.

НВ Ужду - Чучка П.П. Власні назви в історичному словнику загального типу // Науковий вісник УЖДУ. Серія Філологія. Ономастичні студії. № 2, 1996.

НЖ – Газета «Наше життя», 1993, 5 жовтня.

НЛУ – Газета «Народний лікар України», 1999, № 6, червень.

Новосад - Новосад Ірина. Чому ж тоді український борщ подорожчав майже в 3 рази? // Акценти. Суспільно-політичний тижневик. Спецвипуск, 2007, № 36, 25 вересня.

Олефір - Олефір О.А. Гончарство і фольклор в українській культурі // Вивчаємо українську мову та літературу. Науково-методичний журнал. – Харків: Основа, 2011, № 33.

ОС – Образне слово (Постійні народні порівняння) / Зібрав і упорядкував Іван Гурин. – Київ: «Дніпро», 1966.

ОСЛ – Образне слово Луганщини: Матеріали ІХ Регіон. наук – практич. конф. (м. Луганськ, 16 квітня 2010 р.) / Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка / За аг. ред. проф. О.М.Горошкіної. – Вип. 9. Луганськ: ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010.

НЮЮ – **Навіки**. Ювілейні події України. Ювілеї видатних українців (Підготували: Володимир Дерев’яно, Павло Тепін, Тетяна Сокиркіна, священник Василь Пишний; ілюстрації Василя Григор’єва). – Рубанівське Васильківського району Дніпропетровської області, 2010. – С.486-487.

Павликів. - Наталія Павликівська. Словник псевдонімів ОУН-УПА. – Вінниця: О.Власюк, 2007.

Падалка – Падалка Р.М. Динаміка прізвищ Донецької Слолянщини. Монографія // за ред. доктора філол. наук, професора В.О.Горпинича. – Ономастика і апелятиви, вип. 36. – К.-Д.: АНВОУ, 2010.

Перлюк - Перлюк Олександр. Пермонізми // Літературна Україна, 2000, 20 січня.

Перлюк О. - Перлюк Олександр. Хто варить борщі? // Літературна Україна, 1998, 9 квітня.

РВ - Ростислав Василенко. Життя в гримі та без.- Торонто-Київ, 1997-1999.

Ребро - Ребро Петро. Козацькі жарти. – Запоріжжя, 1999, кн.. 7.

Ребро П. –Ребро Петро. Щойно одруженому колезі // Літературна Україна, 2009, 1 січня. – С. 8.

Ребро Петро - Ребро Петро. Козацькі жарти. – Запоріжжя, 2002, кн.. 10.

Редько - Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. - К., 1968.

Редько СУП - Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966

Реєстр - Реєстр Війська Запорозького 1649 року. –К., 1995.

Саб. - Сабадаш В. Формування української ботанічної номенклатури. - Ужгород, 1996.

СБГ - Словник буковинських говірок / За заг. Ред.. Н.В.Гуйванюк. –Чернівці: Рута. - 2005.

Сіренко - Сіренко Володимир. Ватчина. Роман. Рукопис. - Дніпропетровськ, 1990.

Сіренко ХД - Сіренко Володимир. Хрести дерев’яні. – Дніпропетровськ: «Поліграфіст» Овсянніков, 2003.

Сковронек - Сковронек Адель. Ще раз про любов до України // Українське слово, ч. 6, 2000, 10-16 лютого.

Скороход - Скороход О. Прізвища сучасної Магдалинівки // Наше життя. Громадсько-політична газета Магдалинівського району Дніпропетровської області. - Магдалинівка, 1993, 5 жовтня. – С. 2-3.

СЛ – Слов’янська ліра. Збірник / Упоряд. та перекл. Р. Лубківського; Передм. Д.Павличка. – К.: Дніпро, 1983.

Сл. Пр. - Газета «Слово Просвіти».

Сологуб – Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича. – К.: Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999.

СПШ – Осітянко Н.І. Словничок прислів'їв і приказок, використаних Лесею Богуславець у творі «На прощу до рідної землі» // Вивчаймо українську мову та літературу. – Харків: Основа, 2009, № 27, вересень.

ССНП - Юрченко О. Ф., Івченко А.О.Словник стійких народних порівнянь.- Харків, 1993.

Стельмах - Стельмах М.П. Кров людська – не водиця.- К., 1992.

Степ – Степ. Літературно-художній альманах. № 17. – Херсон: Айлант, 2009.

Супр. - Супруненко В.П. Ми – українці: У 2 кн.- Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. Кн. 1.

Теплов – Владимир Теплов. Украинский борщ // Січеслав. Літературно-мистецький та публіцистичний часопис Національної Спілки письменників України. – Дніпропетровськ, 2009. - № 4, жовтень-грудень.

УГ - Українська газета, 1997, 11 грудня.

УМЛШ - Українська мова та література в школі, 1973, № 11.

УНП - Українська народна приказка. К.: Держлітвидав, 1936.

УРЕ - Українська радянська енциклопедія. - К., 1984, т. XI.

УРЕС - Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х т.- 1966-1968.

УР - Українське радіо, 1999, 7 березня.

УС- Українське слово, 1999, 14 січня.

Франко - Franko – Lesia – Ukrainka, Slovensky Printed 1900, № 4.

ФСУМ - Фразеологічний словник української мови: В 2-х кн., К.,1992, 2 вид.

ШП - Шлях перемоги, 2010, 1 вересня.

ШС - Шевченківський словник: У 2-х т.- К., 1976-1977.

ЧЖ - Чорні жнива. Голод 1932-1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини (документи, спогади, списки померлих) .- Київ – Харків - Нью-Йорк – Філадельфія, 1997.

Чучка - Чучка Павло. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005.

Поповский А. М. Слово борщ в ономастическом и апеллятивном контексте

В статтє рассматривается этимология слова борщ, его деривационный, семантический потенциал в процессе формирования украинского литературного языка и антропонимикона.

Ключевые слова: *апеллятив, лексика, семантика слова, антропонимы, топонимы, этнонимы, псевдонимы.*

Popovskiy A. M. The word borsch in onomastic and appeal context

The article is devoted to the etymology of the word "borsch", its derivation, semantic potential in the process of the Ukrainian literary language formation and anthroponymicon.

Key words: *appellative, vocabulary, semantics of words, anthroponyms, toponyms, ethnonyms, aliases.*

**«–ХТО МИ? – ЛЕВИ. – ХТО МИ Є? – ЗЕЛЕНІ ЛЕВИ».
КОЛЬОРОНАЗВИ – ДОМІНАНТНА ТЕМАТИЧНА ГРУПА
В ЛЕКСИЦІ СОЦІОЛЕКТУ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ**

У статті йдеться про функціонування кольороназв у мовленні українських футбольних фанатів. Проаналізовано номінації-кольоративи – прізвиська футбольних команд, які вживаються у специфічних текстах фанатського фольклору: скандуваннях, гаслах, зарядях, текстовиках та піснях. З'ясовано, які асоціації покладено в основу такого називання.

Ключові слова: соціолект українських футбольних фанатів, кольороназва, клубні кольори, прізвисько команди, фанатський фольклор.

Питання специфіки фанатського соціолекту простежено на лексичному рівні, адже саме лексичні засоби – це сутність соціолекту, основний елемент, який відрізняє мовлення окремої групи людей, пов'язаних певними суспільними зв'язками, від мовлення загалу. Предметом дослідження в цій розвідці є тематична група кольороназв, лексеми якої активно функціують у мовленні українських футбольних фанатів, тому її цілком слушно можна вважати домінантою цього соціолекту. Актуальність дослідження задекларованої теми зумовлена тим, що соціолект українських футбольних фанатів ще не був предметом ґрунтовного дослідження (окремі лексеми з фанатського мовлення принагідно проаналізовано в працях про сучасний молодіжний сленг [4; 5; 13]; спробу представлення специфіки вербального самовираження фанатів зроблено в статтях [7; 9, 10, 12]); функціонування кольороназв у мовленні українських футбольних фанатів [8; 11] не піддано різноаспектному аналізу.

У статті описано кольорономени, що їх використовують українські футбольні уболівальники для ідентифікації українських та закордонних футбольних команд та їхніх фанатів, які взято для аналізу зі специфічних текстів фанатського фольклору: скандувань, зарядів, текстовиків і пісень.

Говорячи про футбольні команди, прийнято казати, що вони мають *клубні кольори*^{*}, на відміну від компаній, фірм, які впізнавані серед загалу за їхніми корпоративними кольорами. Традицію використання *клубних барв* започатковано у Великобританії в 1891 р., коли англійська Футбольна ліга поставила вимогу, щоб кожен клуб визначився з основними кольорами, в яких він виступатиме під час футбольних матчів. Більшість команд обрало кольорову гаму свого графства або ж міста, що було відображено в їхніх гербах (наприклад, „Лідс Сіті” став *синьо-жовтим*, узявши йоркширські барви, а „Бредфорд Сіті” вибрав *бордово-буриштиновий* варіант кольорів міста). Однак попри те, що існувала вимога дотримуватися стандарту щодо *кольорів клубу*, не всі швидко й відразу вибрали собі барви. В історії футболу відомо чимало фактів, коли клуб не раз

^{*} Погрубленим курсивом виділено лексеми з соціолекту футбольних фанатів, які мають сему кольору, і які є об'єктом аналізу в цій статті, а курсивом – інші лексеми з фанатського мовлення.

змінював свої кольори. Їх вибір та поєднання нерідко були для футбольних команд абсолютно спонтанними і нічим не вмотивованими. Проте зафіксовано випадки, коли точно відомо, чому той чи інший клуб має такі кольори. Наприклад, англійська команда „Норвіч” виступає у формі *канаркового* кольору, і ця барва була свідомим вибором, адже своє прізвисько – „Канарки” – клуб отримав через те, що Норвіч має славу одного з центрів розведення птахів [1]; тут колір клубу став похідником від прізвиська футбольної команди. Подібно, італійська „Фіорентина” з Флоренції, яка використовує у своїй символіці *фіалкові* барви і має прізвисько „Фіалки”, отримала його насамперед не через колірну подібність із фіолетовими квітами, а через те, що в емблемі клубу використано давній герб Флоренції – фіалку. Проте найчастіше бувало навпаки – команда отримувала прізвисько від тих кольорів, у яких виступала, наприклад: „*сині*” – прізвисько лондонського „Челсі”, який грає у синій формі; „*лілово-білі*” – лондонський „Тотенхем”; „*вершкові*” – іспанський „Реал” із Мадрида; „*синьо-гранатові*” – прізвисько каталонської „Барселони”, „*чорно-білі*” – туринський „Ювентус”.

Кольори є одним із найважливіших атрибутів будь-якої футбольної команди. Вони вже давно означають набагато більше, ніж найпростіший спосіб ідентифікувати гравців команд-суперниць. Адже недарма кажуть про футболістів, що вони захищають *кольори* певної команди. *Клубні барви* відображено як в основній атрибутиці команд – формі гравців, емблемах команди, так і в різноманітній атрибутиці футбольних уболівальників – прапорах, шаликах, футболках тощо. Для футбольних фанатів – це ще й священний символ рідного клубу. Назви *клубних кольорів* у фанатській субкультурі є і назвами команд, і найменуваннями фанатів цього клубу. Такі метонімічні назви є одним із продуктивних способів творення номінацій у соціолекті футбольних фанатів. *Клубні барви* є засобом візуальної та вербальної ідентифікації фанатів. Використання прізвиськ футбольних команд, насамперед тих, які є кольорономенами, у середовищі футбольних фанатів, є значно частотнішим, ніж вживання офіційних назв.

Кожна футбольна команда може мати від одного до трьох своїх *кольорів*. Вибір того чи того кольору не є випадковим, це – своєрідна данина історії, збереження традицій. Українські футбольні команди використовують здебільшого дво- та триколірові назви, зокрема два колористичні компоненти у складі прізвиська мають: львівські „Карпати” – *зелено-білі*; київське „Динамо” – *біло-сині*; донецький „Шахтар” – *оранжево-чорні, помаранчево-чорні*; харківський „Металіст” – *синьо-жовті*; закарпатська „Говерла” – *жовто-сині*; луцька „Волинь” – *біло-малинові, біло-червоні*; полтавська „Ворскла” – *біло-зелені*; тернопільська „Нива” – *жовто-зелені*; чернівецька „Буковина” та охтирський „Нафтовик” – *жовто-чорні*; одеський „Чорноморець” – *чорно-сині*; криворізький „Кривбас” – *червоно-білі*; київський „Арсенал” – *червоно-сині*; донецький „Металург” – *синьо-білі*; футбольний клуб „Львів” – *синьо-золоті*; луганська „Зоря” – *чорно-білі*; маріупольський „Іллічівець” – *оранжево-сині*; футбольний клуб „Харків” та стрийська „Скала” – *зелено-малинові*; овідіопольський „Дністер” та кіровоградська „Зірка” – *червоно-жовті*; рівненський „Верес” – *біло-чорні*.

Три складники використано в назвах-прізвиськах таких футбольних клубів: дніпропетровський „Дніпро” – *синьо-біло-голубі, синьо-біло-блакитні*; запорі-

зький „Металург” – *червоно-жовто-чорні*; сімферопольська „Таврія” – *біло-червоно-сині*; футбольний клуб „Олександрія” – *жовто-зелено-чорні*; київський „ЦСКА” – *біло-червоно-чорні*. Цікавим винятком є одеський „Чорноморець”, який, поряд із прізвиськом, утвореним із двох назв кольорів, має ще й однокомпонентний кольорономен-прізвисько – *ультрамаринові*.

Характерно, що в колористичних прізвиськах українських футбольних команд спектр барв є доволі збідненим: використано переважно ахроматичні назви – *білий* і *чорний* та хроматичні – *червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, голубий, ультрамариновий*; мало вжито похідних назв кольорів, за винятком *помаранчевого, золотого і малинового* (у світовій практиці серед прізвиськах футбольних клубів зафіксовано чимало кольороназв, що походять від назв предметів, речовин, зокрема: *вершковий* (іспанський „Реал”), *канарковий* (англійський „Норвіч”, французький „Нант”, турецький „Фенербахче”), *рожевий* (англійський „Портсмут”), *мандариновий* (англійський „Блекпул”), *нефритовий* (англійський „Стамфорд Брідж”), *бордовий* (англійський „Хайбері”), *буриштиново-шоколадний* (англійський „Саттон Юнайтед”), *гранатовий* (у поєднанні з *синім*) (іспанська „Барселона”), *ліловий* (у поєднанні з *білим*) (лондонський „Тотенхем”), *колір електрик* (у поєднанні з *білим*) (московський „ЦСКА”) [1, 2, 3, 6]).

Що ж до прізвиськ українських футбольних клубів, в основі номінації яких – колористична лексика, то особливістю їх є те, що не завжди можна точно встановити, яка асоціація лягла в основу вибору того чи того кольорономена для називання команди. Багато українських футбольних команд, подібно до європейських клубів, керувалися історичними традиціями та географічним принципом: як у виборі самої назви, так і в доборі кольорів, зокрема луцька „Волинь” обрала *малиново-білі* кольори герба Волині, ужгородська „Говерла” – *жовто-сині* кольори герба Закарпаття, овідіопольський „Дністер” – *червоно-жовті* кольори прапора Овідіополя. Природні особливості певної частини України взято до уваги в колористиці львівських „Карпат” (зелень карпатських гір), донецького „Шахтаря” (руді та чорні терикони Донбасу), одеського „Чорноморця” (ультрамаринова барва моря).

Символіка київського „Динамо” має два кольори: *білий* і *синьо-голубий*. У 1924 р., коли створювалося спортивне товариство „Динамо”, яке представляє однойменна команда, у статуті затверджено *біло-сині* барви, які мали символізувати світлі та чисті думки працівників-чекістів, чиїм клубом тоді було „Динамо”. Упродовж існування динамівського клубу *голубий* і *синій* кольори, з якими пов’язують подібність до електрики, а відповідно – до динамо-машини, конкурували між собою, але незмінним було поєднання з *білим*. Кілька років (у 90-ті) доповненням до основних слугувала *жовта* барва, а в останні роки знову відбулося повернення до первісного варіанту – *біло-синіх* кольорів [2].

Оранжево-чорні чи *помаранчево-чорні* барви донецького «Шахтаря» символізують сонце і вугільні терикони. Таке поєднання кольорів надзвичайно оригінальне, адже аналогів нема в колористиці жодного іншого клубу в світовому футболі. „Колористичними братами” „Шахтаря” може бути хіба що дортмундська „Боруссія”, яка також представляє шахтарський край і грає в *жовто-чорних* барвах. Символіку своїх кольорів дортмундці тлумачать так: *жовтий* зображає пиво, а *чорний* – вугілля [2].

Білий колір клубних барв львівських „Карпат” означає чистоту, а **зелений** – твердість, стійкість, приховану енергію, а також зелень Карпат – найвищого гірського пасма на Заході України. Аналогічний колористичний вибір в останні роки зробила полтавська „Ворскла”, мотивуючи це *біло-зеленими* геральдичними традиціями Полтавщини. В українському чемпіонаті „Карпати” мають прізвисько „*зелено-білі*”, а „Ворскла” – „*біло-зелені*”. Ті самі барви львівської і полтавської команд є додатковим приводом для постійних протистоянь фанатів двох клубів. Це питання принципове, особливо для львів’ян, і вони категоричні у своїх висловлюваннях: „*Зелено-білі барви* – колгоспник їх не достойний!” (у цьому *текстовику* фанатів „Карпат” використано ще одне прізвисько полтавського клубу – „*колгоспники*”, яке походить від першої назви команди з Полтави – „Колгоспник”, яку вона мала в 1955-1965 рр. як представник спортивного товариства „Колос”). За часи проведення незалежного українського чемпіонату „Ворскла” двічі змінювала *клубні барви*, і цю „кольорову невизначеність” полтавців висміюють львів’яни.

Фанати деяких українських футбольних команд використовують, поряд із українськими кольорономенами-прізвиськами клубів, англійські аналоги цих назв, наприклад: *green-white* – це львівські „Карпати”, *white-blue* – київське „Динамо”, *white-green* – полтавська „Ворскла”, *ultra marines* – одеський „Чорноморець”, *black-white* – луганська „Зоря”. Таку тенденцію в називанні можна пояснити як модою на англійську (більшість фанатів вважають себе англофілами), так і прагненням українських уболівальників прилучитися до міжнародного фанатського руху. Нерідко футбольні фанати, говорячи про закордонні футбольні команди, використовують оригінальні прізвиська цих клубів, передані аналогічно до звучання у відповідних мовах, наприклад: *россо-нері* (*червоно-чорні*) – „Мілан”, *б’янко-нері* (*біло-чорні*) – „Ювентус” тощо.

Вагомість клубних *барв* підтверджується у текстах фанатських скандувань, *зарядів* і пісень, які звучать на стадіонах; як, наприклад, „*Вперед, „Карпати”, вперед до бою! Твої фанати разом з тобою і твої барви зелено-білі у нашій серці назавжди!*” (львівські „Карпати”), „*Синій-синій – самий сильний*” (київське „Динамо”).

Отже, як показав аналіз, у соціолекті українських футбольних фанатів активно використовуються кольороназви – переважно у прізвиськах команд та в номінаціях фанатів футбольних клубів. В основу називання за допомогою колірної лексики найчастіше покладено асоціації, пов’язані з офіційними кольорами клубу, специфікою певної місцевості, з якої походить команда, хоча нерідко вибір кольорів та їх поєднання є цілком випадковим і нічим не вмотивованим. Специфічні тексти фанатського фольклору – скандування, гасла, заряди, текстовики та пісні – засвідчують високу частотність функціонування прізвиськ-кольороназв футбольних команд у них, відтак цю тематичну групу лексики можна вважати домінантною в соціолекті футбольних фанатів.

Література

1. Иванов А. Цвета футбольных клубов / А. Иванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.football.ua> (12.03.2013).

2. Клубные цвета отечественных футбольных команд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://oblakov.ucoz.ru/news/klubnye_cveta_otechestvennykh_futbolnykh_komand/20 (11.02.2012)

3. Коцький-Боб'як М. «Бомжі» та кіннота Семена Будьонного / М. Коцький-Боб'як // Ратуша. – 2010. – 01.04. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ratusha.lviv.ua/index.php?dn=news&to=art&id=80>.

4. Кудрявцева Л. А. Словарь молодежного сленга города Киева. 2300 слов и выражений : учеб. пособ. / Л. А. Кудрявцева, И. Г. Приходько ; под ред. Л. А. Кудрявцевой. – К. : Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, 2006. – 198 с.

5. Мартос С. А. Сленг як складова молодіжної субкультури / С. Мартос // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. – Вип. XXI. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – С. 111–114.

6. Прізвиська футбольних клубів. Які вони? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://football.lviv.ua/uk/euro/bombardirs/roster/20-euro2012/97> (27.02.2011).

7. Процик І. Вербальне самовираження в субкультурі українських футбольних уболівальників / І. Процик // Мова і суспільство : зб. наук. праць. – Львів : Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 2012. – Вип. 3. – С. 224–229.

8. Процик І. «Зелено-білі наші кольори...»: кольороназви в соціолекті українських футбольних фанатів / І. Процик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – 2013. – № 2 (279). – С. 14–19.

9. Процик І. Соціолект українських футбольних фанатів / І. Процик // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 57. – С. 285–290.

10. Процик І. Спеціальна лексика в соціолекті українських футбольних фанатів / І. Процик // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (2). – С. 125–131.

11. Процик І. Терміни „колір” і „барва” в соціолекті українських футбольних фанатів / І. Процик // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, 2013. – № 765. – С. 110–114.

12. Процик І. Термінологія в мовленні футбольних фанатів / І. Процик // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2011. – № 709. – С. 112–115.

13. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

Процик І. Р. «–Кто мы? – Львы. – Кто мы есть? – Зеленые львы». Цветообозначения – доминантная тематическая группа в лексике социолекта украинских футбольных фанатов

В статье говорится о функционировании цветообозначений в речи украинских футбольных фанатов. Проанализированы номинации-кологоративы – прозвища футбольных команд, которые используются в специфических текстах фанатского фольклора: скандированиях, лозунгах, зарядах, текстовиках и песнях. Выяснено, какие ассоциации положено в основу такого называния.

Ключевые слова: *социолект украинских футбольных фанатов, цветооб-
значение, клубные цвета, прозвище команды, фанатский фольклор.*

Protsyk I. R. "–Who We? – Levy. – Who are we? – Green Lions". Colour names – a dominant theme group in the sociolect vocabulary of Ukrainian football fans

The article deals with the colour names in the speech of Ukrainian football fans. The nominations using colour names – nicknames of football teams which are being used in the specific texts of Ukrainian football fans sociolect such as scansion, slogans, songs etc. are analyzed. The article reveals the associations lying in the naming.

Key words: *sociolect of Ukrainian football fans, colour name, club's colours, team's nickname, fans folklore.*

УДК 811.161.1-13'27'282:711.433(477.74-25)

Е. Н. Степанов

МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОМПЛЕКСНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ГОРОДСКОЙ РЕЧИ

Часть 1

В статье проанализированы особенности полипарадигмальной комплексной методики изучения языка города. В первой части статьи определены современные направления урбанолингвистических исследований. На примере изучения особенностей русской речи Одессы показаны возможности применения в исследованиях городской речи общих научных методов анализа и синтеза, ряда методов лингвистических исследований в рамках сравнительно-исторической и системно-структурной научных парадигм, диахронии и синхронии.

Ключевые слова: *методы научных исследований, социолингвистика, урбанолингвистика, лингвокультурное пространство города, одессика.*

Проблемы социальной и региональной обусловленности урбанолингвистики указывают на факторы формирования и развития языка города как общественного феномена и самой урбанолингвистики как научного направления: социально-экономический, социоэтнический, географический, историко-хронологический. Будучи языковедческой наукой, урбанолингвистика одновременно является составной частью урбанологии. Следовательно, модель и методология урбанолингвистического исследования (далее – УИ) обусловлены, с одной стороны, научной парадигмой языкознания, с другой – урбанологии и её составляющих: геоурбанистики, социоурбанистики, этноурбанистики, экономики, демографии, культуры города и т. д.

В УИ разные подходы, фокусируя разные цели, определяют несколько взаимосвязанных направлений: социолингвистическое, когнитивное, этнолингвистическое, лингвокультурное, лингвогеографическое, лингвоисторическое. Разные языковые и речевые феномены, которые становятся объектом и / или предметом изучения в урбанолингвистике Украины, сформировали разные ис-

следовательские направления. Представители Черкасской лингвистической школы целенаправленно работают над созданием языкового портрета города, отдавая предпочтение функциональной модели языкового портрета [напр.: 5]. Многоязычие, этническая, историческая, культурная пестрота Украины находит отклик в работах исследователей, описывающих языковые ситуации некоторых городов и изучающих проблемы языкового и диалектного взаимодействия в городах, формирования городских койне [напр.: 10; 13]. Изучение украинской специфики общих для большинства современных городов мира урбанолингвистических процессов, основой которых является дисперсное состояние социо- и этноязыковой городской среды, осуществляется учёными Киева, Львова, Одессы, Харькова, Кировограда, некоторых других городов [напр.: 2; 3; 4; 6; 9; 10].

По мнению В. А. Звегинцева, эмпирическая ориентированность социолингвистики обуславливает возможность использовать для исследования её проблем всевозможные методы [1, с. 255]. Для современного социолингвистического исследования характерна полипарадигмальность, которая проявляется во взаимопроникновении сравнительно-исторических, системно-структурных и антропоцентрических методов. Эти группы методов фундаментальны в научных исследованиях любой сферы знаний, поскольку формируют подходы, каждый из которых способен раскрыть в объекте его существенные черты.

Методологической основой отечественных социолингвистических исследований, как правило, является историко-описательный метод. Он использован в лингвистических трудах А. А. Потебни, И. А. Бодуэна де Куртенэ, Е. Д. Поливанова, В. М. Жирмунского, Б. А. Ларина, В. В. Виноградова, А. С. Мельничука, В. М. Русановского, Ю. В. Шевелёва, О. Горбача, В. В. Нимчука, Ю. А. Жлуктенко, М. П. Кочергана, В. П. Петрова, В. В. Колесова, В. С. Елистратова и многих других языковедов.

В попытках моделирования УИ в Украине, в нашем опыте исследования русской городской речи полилингвокультурного пространства Одессы отражаются как типичные для большинства современных городов мира и городов Украины, так и особенные для Одессы черты. Комплексность методики исследования русской городской речи Одессы, обусловленная разноаспектностью изучаемого материала, широтой его хронологических рамок, научной интегративностью, заключается в оптимальном сочетании общенаучных исследовательских методов с методами, сложившимися в процессе использования сравнительно-исторического, системно-структурного и антропоцентрического подходов в собственно лингвистических и экстралингвистических исследованиях. Общенаучными методами, использующимися в рамках макро- и микроурбанолингвистических изысканий при определении места, роли, структуры, функционирования, эволюции городской речи, являются методы анализа и синтеза.

Изучая тексты городского дискурса, обрабатывая социолингвистические анкеты, первичный материал следует анализировать с точки зрения его лингвистической, культурной, социальной, идиостилистической, географической, хронологической специфики. Так, в процессе выявления факторов формирования и эволюции системы одесских топонимов (названий улиц, переулков, бульваров и др.), мы проанализировали несколько версий появления в XIX в. в районе одесской Пересыпи улицы *Лесной*. В основе «промышленной» версии –

единицы с денотативной семой 'щепьё': *доски, пиломатериалы, дрова*. Здесь, рядом с портом, находился лесной склад И. Левитина и лесопильный завод Русского Общества Пароходства и Торговли. Сегодня их нет, а улица, над которой проходит эстакада в порт, окружена другими промышленными предприятиями. Некоторые из 178 опрошенных в 1998 и 2008 г.г. одесситов высказывали «географическую» версию, думая, что здесь начиналась дача градоначальника (*Ришельевская дача, Дюковский сад*), так как улица расположена в географическом устье Водяной балки. В двух километрах от Лесной (с 1990-х – улицы Одария), в Водяной балке, сохранился Дюковский парк. Есть горожане, полагающие, что на слободских склонах в начале XIX в. рос лес, а улица упиралась в эти склоны. Имеется и «виртуальная» версия: мнение о том, что, называя улицу *Лесной*, жители выдавали желаемое за действительное. Комплексный анализ даёт основания выдвинуть в качестве ведущей «эколого-экономическую» версию, лингвистической базой которой является основной ЛСВ лексемы *лес*: 'участок земли, на котором растёт много деревьев'. Северный и северо-западный ветер переносил массы песка в город и порт; в гавани после каждой песчаной бури возникали мели. Дабы предотвратить последствия песчаных бурь, в конце 20-х годов XIX в. на пересыпских песках, метафорически называвшихся тогда *Ливийской пустыней* [8, с. 73], под руководством Ганса Германа в целях борьбы с пылью и сыпучим грунтом было высажено более 200 десятин леса [7, с. 27]. *Левшинская плантация* по площади превышала все парковые зоны Одессы середины XIX в. Уже во II пол. XIX в. этот рукотворный лесной массив застраивался промышленными предприятиями. «Промышленная» версия уступает «эколого-экономической» ещё и потому, что в XIX и нач. XX в. промышленный лес в русском языке чаще называли щепками, щепьём, а изделия из него щепными изделиями. Отсюда в Одессе урбанотопонимы Щепной переулок (щепные лавки были вынесены за пределы Старого базара), Ново-Щепной ряд вдоль Привоза. В говорах юго-западного диалекта украинского языка слово щіпка сегодня используется в значениях слов, входящих в ЛСГ "деревянные изделия". Например, на Винничине щіпками называют деревянные ящики.

Синтез – наиболее частый метод, процедура которого применяется при разного рода обобщениях, например, при определении результатов социолингвистических опросов. Так, на вопрос одной из анкет: «*Какие особенности Вашей речи давали основания незнакомым людям в других городах определять, что Вы – одессит,-ка?*» – ответы были разнородные. Всего в анкетированиях на этот вопрос дали содержательный ответ около 4 тысяч одесситов. После использования процедуры синтеза разнообразие ответов было сведено к 15. Это помогло в формировании принципов и основных направлений исследования специфики русской речи одесситов. Чаще всего единственной или одной из нескольких специфических узнаваемых черт одесской речи назывались некоторые особенности интонации (в 53 % анкет). Указывались также одессизмы, которые следует квалифицировать как особенности в системах вокализма, консонантизма, акцентуации, грамматической дистрибуции на уровне словосочетания, особенности конструирования некоторых видов предложений под влиянием других языков и диалектов, некоторые особенности в использовании морфологических категорий. Узнаваемыми одесситы были и в связи с использованием в своей ре-

чи прецедентных единиц одесской урбанотопонимии, других городских прецедентных феноменов, одесских фразеологизмов и региональных фразеотрансформов, специфических одесских метафор и метонимий, денотативной и коннотативной специфики используемых в текстах единиц, семантической дистрибуции, частотности использования некоторых лексических, фразеологических, грамматических единиц.

Каждый теоретический вывод УИ должен подтверждаться данными широкого комплекса эмпирических наблюдений. В соответствии с процедурой метода эмпирического наблюдения анализируемый материал выбирается из письменных и устных источников того или иного городского дискурса и текстов авторов, являющихся жителями этого города. Материал может быть также получен в результате анкетирования респондентов-горожан. Описательный метод в исследовании городской речи используется с целью адекватной передачи результатов исследования. Реализация этого метода проявляется разными способами представления материала. Например, описание фонетического явления опирается на результаты инструментального анализа, а также на примеры письменной фиксации данного явления, представленную транскрипцию. Лексическая единица требует описания условий её употребления в речи горожан и фиксации в лексикографических источниках.

Сравнительно-исторический подход применяется для исследования истории становления и эволюции лингвокультурного пространства определённого города, особенностей той или иной речи этого города. Наиболее сложными в этом отношении являются полилингвокультурные города. В рамках сравнительно-исторического подхода с помощью метода реконструкции воссоздаются элементы языкового пространства города на разных этапах его истории. Сравнительный анализ разных синхронных срезов помогает проследить эволюцию особенностей той или иной речи в полилингвокультурном пространстве города, сравнить с особенностями аналогичных явлений в этой речи других городов. Например, в русскую речь Одессы в 1-ой пол. XIX в. органично заимствовались эллинизмы и итальянизмы, большинство из которых устаревали после массовой репатриации из города греков и итальянцев [11, с. 239–256].

Системно-структурный подход имеет важное значение в изучении городской речи в связи с необходимостью аспектного структурирования исследования; выделения и систематизации фонетических, просодических, лексических, фразеологических, грамматических урбанизмов. Речь города рассматривается как системно организованная структурная целостность, каждый элемент которой имеет своё функциональное значение (функцию внутри данной целостности). Структурный подход акцентирует аспекты языковой структуры (целостность системы взаимосвязанных идиомов города, а в каждом идиоме – элементов языковой структуры). Функциональный подход сосредоточен на принципах соотношения и функционирования идиомов городской речи, а также на ролях, выполняемых элементами каждого из городских идиомов в процессе их воспроизводства. Социолингвистическая составляющая функционального подхода обуславливает изучение социальной природы возникновения и дальнейшего функционирования урбанизмов. Комплексная модель УИ предусматривает ис-

пользование свойственных структурному и функциональному подходам научных методов, приёмов.

Системно-структурные исследования помогают определить функциональные и системные отличия городской речи от литературного языка, диалектов, установить группы урбанизмов по способам их образования, определить специфику денотативного и коннотативного макрокомпонентов городской речи, отграничить некоторые фонетические и просодические особенности, возникшие на основе диалектного влияния и внутренних тенденций развития данного языка от особенностей, возникших под влиянием других языков. Например, нам удалось в результате процедур анализа и синтеза отобранных лексических одессизмов выделить социоэтнический, социально-экономический, географический, хронологический факторы формирования денотативного макрокомпонента русской речи одесситов, концептуальную обусловленность функционирования его коннотативного макрокомпонента, донорские домены и таксоны одесской урбанокультуры [11, с. 203–368].

Диахронический анализ особенностей лингвокультурного городского пространства требует изучения языковой ситуации в городе на разных синхронных срезах с помощью ряда социолингвистических методов исследования. Так, на основе метода параметрического анализа выводятся количественные и качественные признаки языковой ситуации в городе: количество этнических и социальных идиомов, их демографическая и коммуникативная мощь, количество функционально доминирующих идиомов, уровень родства и функциональной значимости идиомов языковой ситуации, характер металека. При этом результаты непосредственного изучения каждого из параметров, а также показатели, получаемые опосредованно благодаря корреляции со статистическими данными либо благодаря синтезу результатов предшествовавших исследований функциональной значимости городской речи в языковой ситуации города следует группировать в унимодулярную матрицу.

Результатом обобщающего изучения языковой ситуации в городе на основе статистических данных может стать сравнительный анализ синхронных срезов языковых ситуаций на каждом временном отрезке. Предиктором (независимой переменной) общей матрицы в этом случае выступает *время*; следовательно, сводные таблицы каждого синхронного среза имеют одинаковую структуру полиномиальной матрицы и состоят из трёх одномерных массивов (строк) и большего количества вертикальных векторов. Один из одномерных массивов отображает данные о больших, второй – о средних, третий – о малых городах. Векторы указывают на наличие / отсутствие, значимость / незначимость или на конкретные показатели ряда параметров, на основании которых в результате многофакторного анализа выводятся количественные и качественные признаки языковых ситуаций в городах: количество этнических и социальных идиомов в городах, их демографическая и коммуникативная мощь, количество функционально доминирующих идиомов, уровень родства и функциональной значимости идиомов языковой ситуации, характер металека и т. д. Верификация либо фальсификация гипотетических данных о параметрах, внесённых в общую матрицу, может осуществляться способом выдвижения и дальнейшего доказательства либо опровержения нулевой гипотезы. Без результатов изучения каж-

дого параметра уровень значимости данных снижается, а относительная ошибка повышается.

Матрица может конструироваться на основе сборников и таблиц статистических данных переписи населения с применением методики панельного (лонгитюдного) исследования, дающего наиболее точные данные о динамике языковой ситуации благодаря изучению одних и тех же объектов с определённым временным интервалом. В такую матрицу можно также включать данные, получаемые опосредованно: благодаря корреляции с показателями, имеющимися в статистических таблицах, либо благодаря обобщению результатов предшествовавших научных исследований данной проблемы по ряду типичных городов. Это данные, связанные с функционированием территориальных и социальных диалектов, отношением к функциональному разделению идиомов, со степенью внутренней языковой лояльности, со способами происхождения городских койне и рядом других признаков.

(Продолжение следует)

Общие выводы. Наше исследование показывает, что основными преимуществами комплексного изучения городской речи являются: *полипарадигмальность*, при которой возможно и необходимо использование широкого спектра научно-исследовательских методик сравнительно-исторической, системно-структурной и антропоцентрической научных парадигм; *системность* (структура и функция являются наиболее важными понятиями системного подхода в исследовании любого социального феномена); *универсальность* использования при изучении городской речи как в синхронии, так и в диахронии; *практическая направленность* в изучении интра- и экстралингвистических закономерностей развития языка города; наличие *корреляционных отношений* с исследовательскими моделями и процедурами изучения других социальных явлений, что является необходимым требованием интегративных исследований.

Литература

1. Звегинцев В. А. Социальное и лингвистическое в социолингвистике / В. А. Звегинцев // Известия АН СССР. – 1982. – Сер. лит. и яз. – Т. 41. – № 3. – С. 250–258.
2. Кудрявцева Л. А. Русское городское просторечие: Киев – 2000 / Л. А. Кудрявцева // Русистика: [научн. сб. / КНУ им. Т. Г. Шевченко]. – Киев: КНУ, 2001. – Вып. 1. – С. 4–8.
3. Кудрявцева Л. А. Словарь молодёжного сленга города Киева / Л. А. Кудрявцева, И. Г. Приходько. – Киев: ООО ИД «Аванпост-Прим», 2006. – 198 с.
4. Ляшенко Р. О. Мікротопонімія Кіровограда: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Ляшенко. – Харків, 2008. – 19 с.
5. Мовне обличчя міста Черкаси – 2007: Матеріали наук.-практ. конф. (9 листоп. 2007 р.) / Відп. ред. Л. І. Мацько. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 176 с.
6. Палінська О. Регіолект сучасного Львова: контактнo-мовні процеси / О. Палінська // Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Ф. С. Бацевича. – Львів, 2009. – С. 294–305.

7. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы : 1803–1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд ; [Гёттингенский ин-т германских и восточноевропейских исследований]. – Одесса : ТЭС, 1999. – 521 с.

8. Саркисян К. С. Улицы рассказывают... / К. С. Саркисян, М. Ф. Ставницер. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Одесса : Маяк, 1972. – 248 с.

9. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціяція української мови / Леся Ставицька / [Укр. науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Ін-т критики; Інститут української мови НАН України]. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

10. Степанов Є.М. Російське мовлення Одеси : [монографія / ред. Ю. О. Карпенко; ОНУ ім. І. І. Мечникова]. – Одеса : Астропринт, 2004. – 496 с.

11. Степанов Е. Н. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы: дис. на соискание научн. степени докт. филол. н. : спец. 10.02.02 – русский язык / Е. Н. Степанов. – Одесса, 2013. – 596 с.

12. Степанов Е. Н. Структурно-функциональная модель урбанолінгвістического исследования в Украине / Е. Н. Степанов // Мова : наук.-теор. часопис з мовозн. – Одеса : Астропринт, 2010. – № 15. – С. 13–19.

13. Шумарова Н. П. Про розвиток мовної ситуації в Києві / Н. П. Шумарова // Язык и культура : IV междунар. конф. : материалы. – Киев : Collegium, 1996. – Ч. 2. – С. 183–197.

Степанов Є. М. Методичний аспект комплексного дослідження міського мовлення. Частина 1

У статті проаналізовано особливості поліпарадигмальної комплексної методики вивчення мови міста. У першій частині статті визначено сучасні напрями урбанолінгвістичних досліджень. На прикладі вивчення особливостей російського мовлення Одеси показано можливості застосування в дослідженнях міського мовлення загальних наукових методів аналізу та синтезу, ряду методів лінгвістичних досліджень у рамках порівняльно-історичної та системно-структурної наукових парадигм, діахронії та синхронії.

Ключові слова: *методи наукових досліджень, соціолінгвістика, урбанолінгвістика, лінгвокультурний простір міста, одесика.*

Stepanov Ievgenii N. Methodical aspects of the complex urban speech research. Part 1

The paper analyzes the features of multiparadigmatic integrated methods of research of urban speech. In the first part of the article the modern trends of urbanolinguistical research are listed. The using possibility of analysis and synthesis as general scientific methods in research of urban speech shows on examples of studying the peculiarities of Russian speech in Odessa. Also shown how to use a number of methods of linguistic research in the framework of comparative historical and systemic-structural scientific paradigms, in diachronic and synchronic linguistics.

Key words: *research methods, sociolinguistics, urban linguistics, lingual and cultural space of the city, Odessics.*

МАТЕРИНСЬКА ЧИ БАТЬКІВСЬКА МОВА? (ДО ПРОБЛЕМ БІЛІНГВІЗМУ У ВІННИЦІ)

У статті подано результати соціологічного опитування українсько-російських білінгвів, які проживають у місті Вінниці. Для дослідження обрано соціолінгвістичний метод, за допомогою якого проаналізовано відповіді про використання мови трьома поколіннями респондентів. Загальна кількість опитаних більше 300 осіб (учнів віком 12 – 15 років).

Ключові слова: українсько-російський білінгвізм, функціонування мови, двомовне середовище, материнська мова.

Проблема формування українсько-російського білінгвізму хвилює мовознавців, соціологів, політологів, істориків. Така увага великої кількості дослідників не є випадковою, адже проблема двомовності виходить за межі суто лінгвістичних праць, спричиняючи чимало дискусій у дотичних науках і в суспільстві загалом.

Ця стаття – це продовження циклу досліджень, у яких ми з'ясовували чинники, що впливають на вибір мови двомовним респондентом [3; 4; 5]. Цього разу висунута гіпотеза стосується впливу мови батьків на білінгвів.

У сучасній українській лінгвістиці майже не використовують поняття «материнська мова», оскільки вітчизняні мовознавці традиційно визнають термін «рідна мова», який трактують так: «Це мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їхній національній своєрідності. Людина стає свідомою, оволодіваючи мовою своїх батьків» [2, с. 515]. Як бачимо, В.М. Русанівський наголошує на тому, що формування рідної мови відбувається під впливом батьків. Не випадково, в англійській мові поруч з поняттям «рідна мова» (native language) побутує інший термін – «материнська мова» (mother tongue): «Це мова, яку вперше вивчили; мова, з якою виростили; рідна мова» [6]. Відомо, що мова – це відображення світогляду не лише окремого мовця, але й усієї нації [3, с. 27], якщо ж ми звужуємо такий підхід до рівня однієї родини, то така проекція може стосуватися і ситуації мовлення, яка панує в межах ситуативного спілкування батьків та дітей.

У цьому дослідженні нас цікавили випадки, коли респондент свідомо відмовлявся від рідної мови (респондент сам визначав одну з мов як рідну), хоча у певних ситуаціях продовжував користуватися нею. Для опитування ми обрали учнів приватної школи, ліцею, звичайних шкіл м. Вінниці. Контрольною групою стали учні Шаргородської школи (у містечку Шаргород проживає 7100 жителів за переписом 2005 р.).

За всіма респондентами вели спостереження на шкільних перервах, під час якого з'ясували, що опитані з Шаргородської школи в 100% випадків спілкуються українською мовою, опитані з ліцею та інших шкіл переважно спілкуються українською, на противагу приватній школі, де 75,4% серед опитаних – російськомовні (Див. Табл. 1).

Табл. 1

<i>Якою мовою переважно користується респондент на перерві?</i>				
	Шаргород	приватна школа	ліцей	інші ЗШ у м. Вінниця
українська	100,0%	24,6%	86,7%	93,5%
російська	0%	75,4%	13,3%	6,5%

Респонденти з Шаргородської школи засвідчили, що у 100 % їхні батьки з ними спілкуються українською, натомість у спілкуванні з батьками та однолітками деякі діти переходять на російську: майже 6 % респондентів обирають російську у спілкуванні з друзями поза школою, а також 5 % дітей визнали, що у спілкуванні з мамою переходять на російську (див. Табл. 2).

Табл. 2.

<i>Якою мовою спілкуються батьки з респондентом?</i>				<i>Мова спілкування з друзями</i>	<i>Мова спілкування з батьками</i>
	мама	тато			
українська	100,0%	100,0%		94 %	95%
російська	0,0%	0,0%		6 %	5%

В опитування було включено питання і про покоління дідусів та бабусь, у якому результати відрізнялися від зазначених вище. Дідусі респондентів з Шаргорода у 83 / 89 % були україномовними, а бабусі – у 90 /100%, однак своїм дітям у 100 % передали українську мову, тобто гіпотеза про те, що мова передається матір'ю, у цьому разі частково підтверджується (див. Табл. 3).

Табл. 3.

<i>Якою мовою спілкуються дідусі/бабусі респондента?</i>				
<i>Школа Шаргорода</i>	<i>маміні батьки</i>		<i>татові батьки</i>	
	<i>бабуся</i>	<i>дідусь</i>	<i>бабуся</i>	<i>дідусь</i>
українська	100,0%	83,3%	89,5%	88,9%
російська	0,0%	16,7%	10,5%	11,1%

Натомість батьки та дідусі/бабусі опитаних у приватній школі переважно російськомовні (75,9% – мамів; 74,5% – татів, а дідусів/бабусь більше, ніж у 50% випадків). У поколінні батьків опитаних у цій школі відбувся значний перехід до російської мови, який підтримується дітьми (зворотній перехід до спілкування українською мовою не відбувся) – див. Табл. 4:

Табл. 4

<i>Якою мовою спілкуються дідусі/бабусі респондента?</i>					<i>Якою мовою спілкуються батьки з респондентом?</i>	
<i>Приватна школа</i>	<i>маміні батьки</i>		<i>татові батьки</i>		<i>мама</i>	<i>тато</i>
	<i>Бабуся</i>	<i>дідусь</i>	<i>бабуся</i>	<i>дідусь</i>		
українська	42,1	41,8	48,1	42,6	24,1%	25,5%
російська	57,9	58,2	51,9	57,4	75,9%	74,5%

Нами зафіксовано невелике (однак мало зрозуміле) відхилення в мові, якою спілкуються респонденти-ліцеїсти з батьками та мовою, якою батьки спілкуються з дітьми (див. Табл. 5): 27,6% мамів та 25,3% татів спілкуються зі своїми дітьми російською, натомість 69,4% дітей у спілкуванні з татами використовують українську (різниця у 5% на користь російської мови):

Табл. 5.

<i>Учні ліцею</i>				
<i>Якою мовою спілкуються батьки з респондентом?</i>			<i>Якою мовою спілкується респондент з батьками?</i>	
	мама	тато	з мамою	з татом
Українська	72,4%	74,7%	74,4%	69,4%
Російська	27,6%	25,3%	25,6%	30,6%

Впадає у вічі різниця між мовою, якою спілкується респондент з батьками і батьки з респондентом, на прикладі решти загальноосвітніх шкіл міста Вінниці: 75,8% респондентів вказали на те, що спілкуються з мамами українською, а з татами – 73,2%, натомість 31,1% мамів та 36,2% татів спілкуються з дітьми російською.

Аналіз відповідей на питання «Якою мовою переважно користується респондент?» засвідчує ще одну невідповідність між мовою спілкування у школі та мовою спілкування з батьками (див. Табл. 6): помітним є переважання української мови у стінах школи (у середньому лише 10% дітей використовують російську), натомість майже 27% дітей спілкуються з батьками російською.

Табл. 6

<i>Яку мову переважно використовує респондент?</i>			<i>Якою мовою спілкується респондент з батьками?</i>			
	Інші ЗОШ	Ліцей	Інші ЗОШ		Ліцей	
українська	93,5%	86,7%	75,8%	73,2%	74,4%	69,4%
російська	6,5%	13,3%	24,2%	26,8%	25,6%	30,6%
			з мамою	з татом	з мамою	з татом

Особливо впадає у вічі різниця між мовою, якою респондент спілкується з татами. Помітно, що загалом тати – більше російськомовні, натомість останнє покоління надає перевагу у спілкуванні між собою українською мовою, тобто респонденти не підтримують у міжособистісному спілкуванні мову батьків. Отже, існують інші фактори, які впливають на вибір мови користувачем у ситуації спілкування з ровесниками.

Загалом, зведені графіки вказують на те, що мова респондента, обрана для міжособистісного спілкування у школі, відрізняється від мови спілкування з батьками респондента (особливо це помітно у звичайних школах м. Вінниці та у ліцеї) – див. табл. 7 – 9:

З цього випливає інша гіпотеза: на мову респондента має суттєвий вплив мовне середовище, сформоване у школі. Вибірка, зроблена нами з результатів опитування україномовних та російськомовних сімей підтверджує наше припущення:

1) діти з україномовних сімей, потрапляючи у російськомовне середовище у приватній школі, переходять на російську мову (41,7 %). Загалом, з усіх 155

україномовних сімей, вибраних з різних шкіл, невеликий відсоток дітей перейшов у школі на російську мову (5,8 %);

Табл. 7

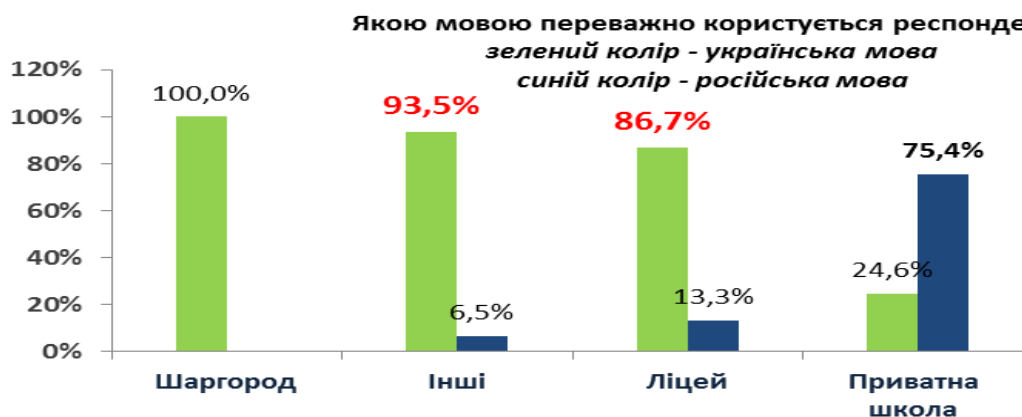

Табл. 8

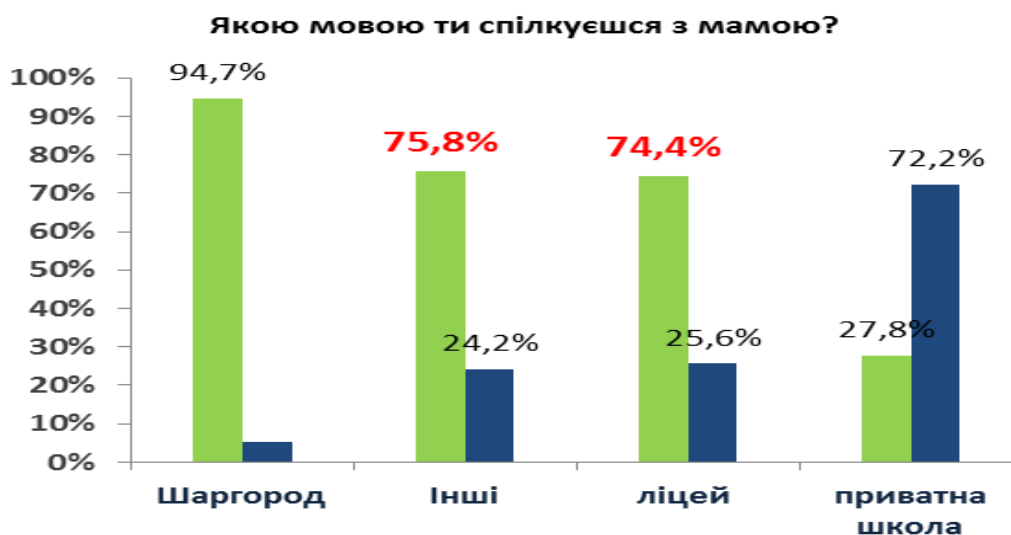
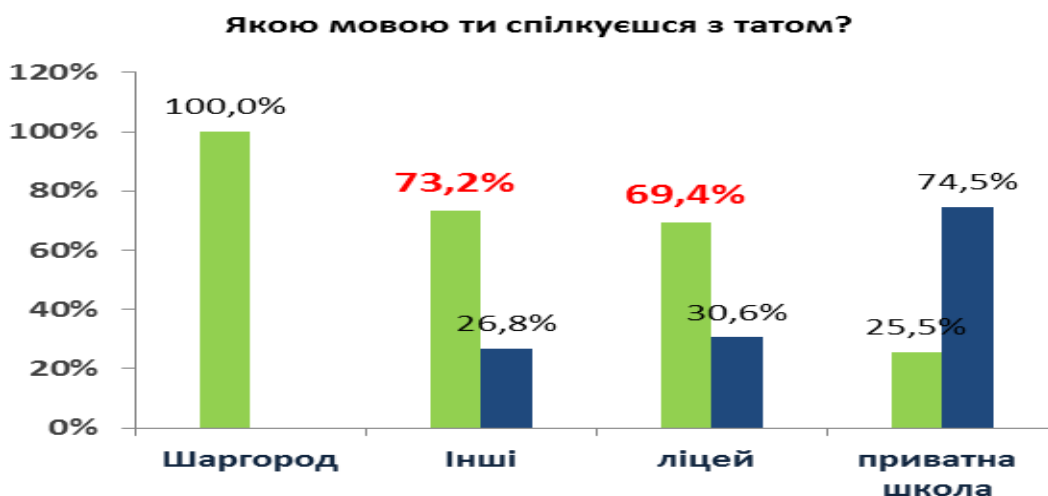

Табл. 9

2) діти з російськомовних сімей, потрапляючи у ЗОШ, де навчають українською мовою, переходять на українську мову (72,5 %);

3) 88 % дітей з двомовних сімей у школі перейшли на українську мову.

Так само суттєво впливає на зміну мови респондентом соціальне оточення поза сім'єю та школою:

1) у Шаргороді майже 6% респондентів переходять на російську у спілкуванні з друзями поза школою, це за умови, що 100% у сім'ях та школі спілкуються українською;

2) україномовні ліцеїсти (15,7 %) та учні інших ЗОШ (33,5 %) зі своїми друзями у секціях та інших компаніях переходять на російську;

3) в усіх школах (і Шаргорода, і Вінниці) помітною є кореляція між мовою формального (неформального лідера) і мовою, якою респондент спілкується поза сім'єю та школою (див. Табл. 10).

Табл. 10

	МОВА	<i>Шаргород</i>	<i>приватна школа</i>	<i>ліцей</i>	<i>Інші ЗОШ</i>
<i>Якою мовою ти спілкуєшся поза школою зі своїми друзями (у секції, компанії)?</i>	українська	94,1%	27,5%	71,0%	62,0%
	російська	5,9%	72,5%	29,0%	38,0%
<i>Якою мовою переважно спілкуються твої друзі поза школою?</i>	українська	85,7%	16,7%	61,3%	52,9%
	російська	14,3%	83,3%	38,7%	47,1%
<i>Якою мовою спілкується формальний (неформальний) лідер у твоїй компанії?</i>	українська	94,4%	18,4%	66,7%	61,3%
	російська	5,6%	81,6%	33,3%	38,8%
<i>Якою мовою спілкується респондент?</i>	українська	100,0%	24,6%	86,7%	93,5%
	російська	0%	75,4%	13,3%	6,5%

Проте найпомітніша різниця між мовою респондента в школі та в компанії у відповідях учнів загальноосвітніх шкіл (з 93,5% україномовних учнів лише 62% зберігають українську поза школою, 75 % цих респондентів з батьками розмовляють українською, тобто вплив вулиці на вибір мови підлітками сильніший, ніж вплив сім'ї). Це означає, що існують ще й інші фактори, які впливають на мовців, наприклад, рівень освіченості респондентів і, можливо, їхніх батьків, що впливає на рівень конформності респондентів. Помітно, що зі 100 % україномовних респондентів з м. Шаргорода 6 % спілкуються з друзями поза школою російською. У школі лише 13 % ліцеїстів користуються російською, зате поза школою – 29 %, найбільша різниця у відсотках в учнів звичайних ЗОШ: 6,5% у шкільному середовищі користуються російською, але поза школою їхня кількість зростає до 38 %; найнижча різниця у відсотках в учнів приватної школи: 75,4 % користуються російською у школі і 72,5 % – поза школою, що ще раз підтверджує вагомий вплив шкільного соціуму на формування мовного середовища підлітків.

Отже, результати опитування, отримані у місті Вінниці, лише частково підтвердили тезу про вплив материнської (батьківської) мови на мову дітей. Як ба-

чимо, материнська мова краще збережена дітьми, ніж мова татів, однак існують сильніші фактори, зокрема: 1) мовне середовище, сформоване у стінах школи; 2) мовне середовище, сформоване у підлітковій компанії поза сім'єю та школою.

Література

1. Павловський М. Національна ідея в Україні себе вичерпала чи її зрадили? / М. Павловський // Віче. – 1998. – № 11. – С. 25–32.
2. Русанівський В. М. Рідна мова / В. М. Русанівський // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 515–516.
3. Ткачук Т. Зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на українсько-російську двомовність у пострадянському місті (на прикладі міста Вінниці) / Т. Ткачук // Теоретична і дидактична філологія : [зб. наук. праць]. – Вип. 12. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 239–243.
4. Ткачук Т. П. Ukrainian-Russian Bilingualism in Urban Settings / Т. П. Ткачук // Sociolinguistics Symposium 19, Berlin, Aug 21–24, 2012. – P. 97.
5. Ткачук Т. Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці) / Т. Ткачук // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету: [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9 – С. 415–420.
6. Електронний ресурс. Режим доступу: http://en.wiktionary.org/wiki/mother_tongue

Ткачук Т. П. Материнский или отцовский язык? (к проблемам билингвизма в Виннице)

В статье представлены результаты социологического опроса украинско-русских билингвов, проживающих в городе Виннице. Для исследования выбран социолингвистический метод, с помощью которого проанализированы ответы об использовании языка тремя поколениями респондентов. Общее количество опрошенных более 300 человек (учащихся в возрасте 12 - 15 лет).

Ключевые слова: украинско-русский билингвизм, функционирование языка, двуязычная среда, материнский язык.

Tkachuk T. Mother's, or father's tongue? (Ukrainian-Russian bilingual practices in Vinnytsia)

In this research, we analyze the language situation in Vinnytsia. Our main research question concerns current Ukrainian-Russian bilingual practices of three generations, the last of whom lives in the city. We examined this question with the method of socio-linguistic survey. The total number of 300 participants represents school students (from 12 to 15 year-old).

Key words: Ukrainian-Russian bilingualism, language use, bilingual environment, mother tongue.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, РЕКЛАМНИХ ТА PR-ТЕКСТІВ. ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА ТА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.45

І. Ю. Василяйко

ФУНКЦІОНУВАННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЖУРНАЛУ “КІНО-КОЛО” ТА ГАЗЕТИ “ДЕНЬ”)

У статті описано лексико-семантичні особливості функціонування українських термінів кінематографа в мові друкованих засобів масової інформації, зокрема вживання термінів у їхньому прямому значенні, семантичні зміни, які відбуваються з термінами, активне використання запозичених синонімічних одиниць.

Ключові слова: кінематографічний термін, мова ЗМІ, публіцистичний текст, пряме значення, детермінологізація.

Терміни є невід’ємною частиною кожної галузі знання чи діяльності. Кінематографічні терміни зафіксовано в науковій, науково-популярній галузевій літературі, різноманітних навчальних та методичних посібниках із кіномистецтва, термінографічних працях, а також їх вживають в усному спілкуванні фахівці цієї галузі. Термінна лексика домінує в науковому стилі. Проте кінематографічні терміни широко використовують і в публіцистичному стилі, зокрема, терміни кінематографа знаходимо в газетах та журналах, чуємо на радіо та телебаченні. Сучасні мас-медіа, мобільно реагуючи на перебіг науково-технічних і культурних подій в українському суспільстві, є середовищем активного функціонування термінної лексики.

Питання використання спеціальної лексики поза науковим контекстом порушено в працях Н. І. Бойко, Л. С. Семенишина, О. В. Суперанської та ін.; терміни в публіцистичному стилі досліджували Н. Г. Горпинич, О. А. Стишов. Проте специфіка вживання кінематографічних термінів на шпальтах української преси ще не була об’єктом вивчення.

Мета цієї статті – дослідити різні аспекти функціонування термінів кінематографа в друкованих засобах масової інформації (ЗМІ), прослідкувати семантичні процеси, які відбуваються в термінній лексиці, на основі матеріалів публікацій журналу “КІНО-КОЛО” та газети “День”.

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу говорити про різноманітність функціонального використання кінематографічних термінів у сучасних друкованих виданнях. У сучасній пресі активно функціонують терміноодиниці як власне українські, так і запозичені. Наповнення текстів кіномистецького спрямування спеціалізованими поняттями полегшує спілкування авторів з читацькою аудиторією. Після прочитання тексту читач часто використовує такі терміни у своєму активному словниковому запасі.

У публіцистичних текстах терміни вживаються у двох варіантах – з розкриттям їхньої суті або без нього. До загальнозрозумілих і часто вживаних термінів кінематографа відносимо велику кількість назв жанрів і піджанрів кіно, наприклад, **дитяче кіно**: “Держава, на вашу думку, повинна підтримувати дитяче кіно?” [9, с. 20]; **архівне кіно**: “Моя розмова з паном Забродіним відбулася під час останнього фестивалю архівного кіна” [11, с. 100]; **військовий фільм**: “Це перший у країнах СНД виробничий досвід військового фільму” [10, с. 45]; **документальний фільм**: “До числа досягнень тих років слід віднести документальний фільм...” [11, с. 77]; **анімаційний телесеріал**: “Це перший випуск українського анімаційного телесеріалу” [10, с. 91]. Поряд із двокомпонентними кінематографічними термінними словосполученнями зафіксовано також трикомпонентні терміни, які є зрозумілими для пересічного читача, наприклад: **російське дореволюційне кіно**: “Біля витоків вірменського кіно стояла зірка російського дореволюційного кіно...” [13, с. 7]; **повнометражний комерційний фільм**: “Останніми роками в Росії постали студії, що працюють винятково над повнометражними комерційними фільмами” [9, с. 88]; **багатосерійний анімаційний фільм**: “Тут знімається перший в історії Вірменії багатосерійний анімаційний фільм” [10, с. 81]; **короткометражна еротична трагікомедія**: “У середині вісімдесятих до прокату потрапила короткометражна еротична трагікомедія ...” [10, с. 68]. Деякі терміни кіномистецтва вже давно стали зрозумілими широкому загальному мовців, адже про кіно ми чуємо по телебаченню, читаючи пресу, спілкуючись з друзями. До відомих більшості носіїв української мови відносимо кінематографічні терміни на позначення назв професій, наприклад, **режисер, дублер, генеральний продюсер, художник-постановник, сценарист** тощо: “Як у генерального продюсера завдання у мене було одне: закінчити проєкт” [12, с. 6]; “Нині збираюся знімати з Олексієм Левченком – це художник-постановник просто світового рівня” [10, с. 28].

Функціуючи в пресі, лексика фахівців кіно стає частиною лексики продукції ЗМІ. У цьому випадку терміни опиняються в неспеціальному контексті, виходять за межі свого термінного поля і стають частиною загальнозживаного словника, тобто відбувається детермінологізація терміна. На думку О. Суперанської, детермінологізація може мати дві стадії: на першій стадії термін “втрачає свою сувору концептуальність, системність, однозначність і набуває прагматичних властивостей, яких раніше був позбавлений, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, яке вимагає вже не дефініції, а тлумачення”, на другій – вже в загальнозживаній мові в цього слова з’являється переносне значення і на його основі виникає побутове слово [8, с. 133-134]. О. Стишов розглядає процес детермінологізації як “вихід лексичних одиниць за межі власне термінологічного вживання”, наслідком якого є переосмислення окремих термінів та цілих терміносистем, виникнення в спеціальних слів нових переносних значень [7, с. 232]. Досліджуючи терміни, які функціують поза науковою чи виробничою сферою, Л. Семенишина вказує на такі зміни семантики спеціальних слів: ширше використання слова (спостерігається розширення сполучувальних властивостей терміна зі збереженням однієї чи кількох основних сем) та метафори́зація (семантичне перенесення) [6, с. 109]. Спостереження за вживанням термінів кінематографа в друкованих ЗМІ показує, що терміни поза спеціальним кон-

текстом можуть мати різні ступені детермінологізації. Більшість термінів входить до журнальних та газетних текстів зі своїм прямим значенням і переважно зберігає сполучуваність, властиву їм у текстах фахового призначення, адже в публіцистиці “важливо представити термін саме як носій спеціального значення, як елемент якоїсь професійної системи понять” [3, с. 115].

Здебільшого це стосується тематичних публікацій, де порушено різні проблеми кіно, ведуться розмови з особами, що мають дотичність до кінематографа тощо, прикладом може бути уривок інтерв'ю: “– Який досвід дала вам остання стрічка? – Досвід роботи з великим кіно – він інший, ніж із **камерними сюжетами**” [13, с. 5]. У цьому випадку в тексті функціює слово з термінологічним значенням і, хоча, як зазначено вище, значення терміна зберігається, але саме “поняття редукується, спрощується, пристосовуючись до сприймання нефакхівців” [8, с. 136]. Частина термінів зрозуміла пересічним читачам, оскільки має тривалу історію побутування в ЗМІ. Проте інші терміни, особливо такі, що почали з'являтися на шпальтах преси порівняно недавно, потребують пояснення, наприклад, **ефект присутності** (ілюзія включення глядача в дію, що показується на екрані [4, с. 219]): “Найбільший ефект присутності досягається при зйомці кадрів, що імітують рух точки зору глядача” [10, с. 123]; **розширене кіно** (виробництво фільмів, у яких використовуються технологічні нововведення типу лазера, голографії, синтезованого звуку і комп'ютерів [4, с. 239]: “Підбавити будь-які підсумки першого кіноринку розширеного кіно ще зарано...” [11, с. 66]; **суб'єктивна камера** (прийом знімання, коли камера показує те, що бачить персонаж [4, с. 243]: “Цей фільм був повністю знятий прийомом знімання “суб'єктивна камера””.

Під час дослідження особливостей функціонування кінематографічної термінології в публіцистиці виявлено, що інколи терміни можуть бути пояснені у дужках (це стосується здебільшого термінів чужомовного походження): “Головна відмінність цього фільму від інших українських проєктів – **арт-гаузний формат** (кіно для підготовленого глядача або елітарне кіно.” [9, с. 77]; арт-хаус – від англ. Arthouse – художній дім; “Мене цікавила не стільки інформація про фільм, як **спойлер** (інформація про фільм, яка, за задумом творців фільму, не повинна розкриватися до певного моменту)” [10, с. 11]; спойлер – від англ. Spoiler – той, що псує.; “Автори **сіквелів** (комерційно успішних фільмів), намацавши золоту жилу, починають її розробляти.” [9, с. 27]; сіквел – від англ. Sequel – результат, наслідок. Проте в багатьох випадках терміни вжито без додаткових пояснень і вони залишаються незрозумілими для значної частини читацької аудиторії, наприклад, **перфорація**: “Приблизно два роки тому вигадали нову систему: три перфорації...” [11, с. 35]; **сінерама**: “Це широкоформатне кіно створили за допомогою системи сінерама” [10, с. 42]; **тізер**: “Переглянувши тізер я одержав чимало інформації...” [13, с. 7].

Шпальти газет і журналів також стають сферою функціонування нових спеціальних лексичних одиниць, які активно вживають у мові ЗМІ, але не зафіксовані у словниках: **сінефільське кіно** [10, с. 25], **футуристичний ракурс** [9, с. 47], **кінонаратив** [12, с. 5], **пастиш** [11, с. 90], **площинність плівки** [10, с. 12], **сторіборд** [11, с. 75], **ліхтваген** [9, с. 33] тощо. “У нас дуже хороше обладнання

зі світла, ліхтвагени, візки...” [11, с. 26]; “На церемонії ми також обговорили сучасні кінонаративи” [10, с. 55].

У сучасних публіцистичних текстах можна спостерігати часте використання кінематографічних термінів чужомовного походження, які вступають у синонімічні відношення з питомими лексемами, наприклад, **мультиплікаційне кіно – картун, пригодницький фільм – вестерн, зйомка з руху – тревелінг**: “Робота над мультиплікаційним кіно далась йому важко...” [12, с. 6]; “Цей режисер створює унікальні за своєю глибиною картини.” [9, с. 66]; “У центрі пригодницького фільму – колоритний персонаж” [10, с. 98]; “Вестерн переходить у режим політичної актуальності” [13, с. 6]. Для наукового стилю синонімія термінів є небажаною, однією з вимог до терміна є однозначність: один термін – одне поняття, проте і в науковому тексті однозначність терміна часто не вдається зберегти. У текстах публіцистичного стилю синоніми “використовуються для урізноманітнення викладу, для уникнення монотонності, набридливості” [5, с. 59]. Вони вступають у тексті як абсолютні синоніми, є взаємозамінюваними в реченні. Приклади функціонування синонімічних пар в одному реченні нечисленні, частіше автори публікацій вживають лише один із термінів пари в усьому тексті. Використовуючи той чи той термін, журналісти сприяють закріпленню його в мовній практиці. Так, запозичений з англійської мови термін *саунд трек* вживається на шпальтах публіцистики не лише як синонім до питомого *звукова доріжка*, але також як узагальнена назва звукових ефектів у рекламі, музичних творах.

Отже, кінематографічні терміни, вживаючись у мові ЗМІ, часто стають частиною загальноновживаного словника. Засвідчено різні ступені детермінологізації термінів у текстах періодичних видань. Головно, терміни кінематографа функціують у публіцистиці у своєму прямому значенням і є засобом передачі фахової інформації. На шпальтах газет зафіксовано нові лексичні одиниці, які потрапляють із термінології кінематографа у загальний вжиток, а також непоодинокі випадки використання синонімічні відношення між питомими і запозиченими термінами. У перспективі заплановано продовжити дослідження проблеми функціонування кінематографічної термінології в ЗМІ та взаємопроникнення загальноновживаної лексики на прикладі термінологізації, а також використання термінів у повсякденному спілкуванні як результат детермінологізації.

Література

1. Бойко Н. І. Від терміна до слова / Н. І. Бойко // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови. – Ужгород : Вид-во Ужгородського університету, 1989. – С. 17–18.
2. Горпинич Н. Г. Засоби масової інформації як джерело вивчення змін у лексичному складі мови / Н. Г. Горпинич // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови. – Ужгород : Вид-во Ужгородського університету-ту, 1989. – С. 42–44.
3. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 266 с.

4. Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В. М. Миславський. – Х. : Харьковський частний музей городської усадьби, 2007. – 328 с.

5. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

6. Семенишин Л. С. До питання семантичних перетворень термінів в умовах неспеціального контексту / Л. С. Семенишин // Українська термінологія і сучасність : [матеріали II Всеукраїнської наукової конференції]. – К. : КНЕУ, 1997. – С. 107–110.

7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

8. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

9. Журнал “KINO-KOLO”. – 2005. – № 28.

10. Журнал “KINO-KOLO”. – 2007. – № 26.

11. Журнал “KINO-KOLO”. – 2008. – № 24.

12. Газета “День”. – 2014. – № 162.

13. Газета “День”. – 2014. – № 161.

Василяйко І. Ю. Функционирование кинематографических терминов в средствах массовой информации (на материале журнала «Kino-kolo» и газеты «День»)

В статье описаны лексико-семантические особенности функционирования украинских терминов кинематографа в языке печатных средств массовой информации, в частности употребление терминов в их прямом значении, семантические изменения, которые происходят с терминами, активное использование заимствованных синонимических единиц.

Ключевые слова: кинематографический термин, язык СМИ, публицистический текст, прямое значение.

Vasylyayko I. Yu. Functioning of cinematographic terms in mass media (on material of magazine «Kino-kolo» and newspaper «Day»)

In the article the lexico-semantic features of functioning of the Ukrainian terms of cinematograph are described in the language of the printed mass medias, in particular the use of terms in their direct value, semantic changes that take place with terms, active use of the adopted synonymous units.

Key words: cinematographic term, language of mass media, publicism text, direct value.

ПОНЯТИЕ «КОММУНИКАЦИЯ» В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ

Статья посвящается проблемам становления и развития теории коммуникации. Рассматриваются основные тенденции развития молодой современной науки и учебной дисциплины – коммуникологии.

Ключевые слова: коммуникация, социум, акт коммуникации, реципиент.

Коммуникация является обязательным условием процветания современного мира. Эффективность коммуникативных усилий определяет успешность социальной деятельности человека. Разносторонность понятия «коммуникация» рождает вопрос о том, какой смысл вложен в этот термин. Это определяет научную проблематику данной статьи.

Разработкой основных положений теории коммуникаций занимались много известных ученых. (Л. Витгенштейн, М. Бубер, М. Бахтин, Дж. Остин, М. Лотман и др.). Среди отечественных специалистов необходимо назвать Г. Почепцова, Ф. Бацевича, Л. Иванову, Л. Пелепейченко, Ю. Прадида и др.

Целью данной статьи является описание и систематизация концепций, направлений развития теорий коммуникации.

Соответственно, задача работы состоит в выделении наиболее известных и концептуальных путей эволюции теории коммуникации. Приведем лишь некоторые определения, наиболее популярные и показательные, характерные для современной науки. А также обозначим главные аспекты развития коммуникологии.

Дж. Питер, исследуя долгую и достаточно сложную историю этимологии слова «коммуникация», отмечает, что все начинается с латинского слова *communicare* (в переводе означает «наделять», «разделять», «делать общим»). Вначале *communicare* не было связано с представлениями о возможности людей общаться с помощью символов, тем более с идеей про понимание и взаимное согласие. Подобно латинскому значению слова, английский язык сохранил основное значение «коммуникации», то есть слово может принимать значение «участие». Есть также слово «*communicant*», тот который прошел причастие – человек через совершение обряда становится частью определенного коллектива людей, принимает участие в жизни общества. В данном контексте «коммуникация» предполагает принадлежность к определенному социальному контексту. При условии совершения обусловленного ритуала, действий, не требующих ответов, осмысления и понимания. В этом смысле коммуникативный акт является действием присвоения – «посланием через получение». Таковыми являются научно-периодические издания, где отсутствует обмен как таковой (двусторонняя коммуникация); но обязательно предполагается существование аудитории.

Американский социолог Чарльз Кули указывал, что коммуникация – механизм, обеспечивающий жизнь и развитие человеческих отношений. Коммуникация также предполагает использование мимики, общения, жестов, тонов голо-

са, слов, письменности, а так же самых последних технических достижений [7].

Г. Почепцов определяет это понятие так: «Под коммуникацией мы будем понимать процессы перекодировки вербальной в невербальную и невербальной в вербальную сферы. Исторически коммуникацией было именно это: принуждение другого к выполнению того или иного действия. То есть для коммуникации существенен переход от говорения Одного к действиям Другого. Именно ради этого реализуется передача значений между двумя разными автономными системами, которыми являются два человека» [6, с.10]. Исследователь отметил, что речь идет о «характерном для коммуникативных систем несовпадении входа и выхода». Рассматриваются именно эти аспекты коммуникации в свете их приоритетности для рекламы, и паблик рилейшнз.

Г. Почепцов также рассматривает характеристики стандартного коммуникативного акта: важны невербальные реакции на сообщение (восхищение, удивление, ненависть), а также редуцированный вербальный компонент в виде разнообразных междометий [6].

В. Кашкин указывает: «Под коммуникацией в человеческом обществе подразумевают общение (почти синоним во всех языках, кроме русского), обмен мыслями, знаниями, чувствами, схемами поведения и т.п. То есть, под термином «коммуникация» понимают систему, в рамках которой осуществляется обмен информацией, так и процесс обмена информацией, и способы взаимодействия, с помощью которых создается, передается и принимается информация» [2, с. 5].

Причем слово «обмен» в данном случае остается метафорой, но показательной. Исследователь справедливо замечает, что общество – это идеальная среда для обмена идеями, мнениями и словами «я не лишаюсь своих слов, а мой собеседник – своих, мы взаимно обогащаемся идеями другого, собеседника». Уточняя значения термина «коммуникация», В. Кашкин говорит о том, что «мы хотим *поделиться мыслями, разделить с кем то свои чувства* и т.п. (ср. англ. *exchange* и *share*)». Это замечание на практике знаменует разделяющие подходы к коммуникации, их два: *механистический* и *деятельностный*. Каждый подход определяется как система близких взглядов ряда ученых, совпадающих по своим основополагающим принципам и получает название «научная парадигма», авторство термина принадлежит Т. Куну, автору известной книги «Структура научных революций».

В результате анализа коммуникативного процесса С. Кремлева полагает, что «коммуникация – это деятельность, имеющая цель, необязательно осознаваемую, предполагающая одного или более участников и заключающаяся в посылке и получении разного рода сообщений, которые используют различные каналы, могут искажаться под воздействием шума, существуют в некотором контексте, оказывают определенный эффект на адресата и оставляют возможности для обратной связи» [4, с. 10].

Джозеф ОКоннор, Джон Сеймор в книге «Введение в нейролингвистическое программирование» дают иное определение: «Коммуникация – это многогранное слово, которое включает в себя любое взаимодействие с другими людьми: случайный разговор, убеждение, обучение и переговоры. Что означает слово "коммуникация"? Это слово представляет собой статическое существование, а реальная коммуникация – это циклы или петли обратных связей, ко-

торые включают по крайней мере двух человек» [5, с. 10].

Представленные определения лишь наиболее типичны и известны, их количество намного большее, а смысловые границы разнообразнее. Это свидетельствует о сложности и универсальности понятия «коммуникация». Весь корпус определений отражает круг интересов исследования и принадлежность к определенной научной парадигме. Так, следуя за Ж. Николаевой [4], можно с небольшими дополнениями выделить такие типы определений:

- Универсальное, при котором коммуникация определяется как способ и форма связи объектов материального и духовных феноменов мира;
- Техническое, которое представляет коммуникацию как способ или средство передачи информации, канал для сообщения, система связей, связь одного места с другим;
- Биологическое, в основе которого лежат представления прежде всего об устройстве организмов и биохимических процессах. Такое определение коммуникации характерно для исследований сигнальных способов связи у животных, птиц, насекомых и других живых организмов;
- Социокультурное, которое определяет человеческое общество во всем многообразии его структур, связей, проявлений и контактов.
- Психосоциальные, в центре внимания таковых оказывается человек и его психологические особенности, связанные с влиянием общества или же отсутствием такового.

Сумма определений открывает несколько направлений в теории коммуникации:

Кибернетический подход показывает целеориентированность и управляемость коммуникаций на основе обратной связи и заданных параметров. В этом направлении исследуют умение адаптироваться в акте коммуникации, а также возможности коммуникаторов. На процесс влияют позиции участников коммуникации.

В **информационном подходе** коммуникация исследуется как канал передачи и приема информации (сигналов, сообщений). Измеряется эффективность коммуникации, последняя связана с законами выбора правильных средств и кодированием сообщений, что определяет успешность коммуникативного акта, где основным критерием является точность их понимания и восприятия реципиентом (участником коммуникации). Это направление занимается успешностью/неудачами (девиациями) в ходе коммуникативного акта. Исследуются эффективные модели коммуникации, а также проблемы устранения или минимизации технических и семантических шумов.

Семиотический подход рассматривает коммуникацию как процесс обмена знаками разного уровня и качества (значениями, смыслами). Система кодов и знаков, которыми обмениваются коммуникаторы, несут свои значения и оценки. Кодирование происходит с учетом особенностей знаковой системы и аудитории, для которой предназначен код (код культуры, языковой код, речевой код и т.п.)

В **когнитивном подходе** делается акцент на коммуникацию как инструмент познания человека человеком и окружающего мира.

Подход к **коммуникации как дискурсивной практике** предстает как исследование различных социализированных форм общения, построенных с ис-

пользованием речевых актов, языковых средств, которые принимают разнообразные формы театральных представлений, рекламных сообщений, интервью, споров, историй и т.п. Критерием успешности такой коммуникации является уровень качества и точности исполнения всех продиктованных ситуацией правил, конвенций, установок.

Интерпретативный подход рассматривает коммуникацию-оператора и манипулятора в качестве субъективных сторон высказывания и текста. Этот субъективизм определяет ценность, интерес, значимость для участников акта общения данного коммуникативного акта. Коммуникативный акт приравнивает количество участников общения к количеству интерпретаций смыслов сказанного и услышанного. При таком подходе коммуникация воспринимается как взаимодействие оценки, эстетики, эмоции по отношению к жизненным явлениям.

В **структуралистской концепции** коммуникация представляется как некая сеть (фреймовая структура), построенная по принципу выделения противоположных (бинарных) позиций и парадигматических (цепных) связей. Так строится человеческая система ценностей в различных обществах и культурах. Пограничные позиции таких структур принимаются как аномальные, маргинальные. Соответственно, для преодоления не-нормы создаются и используются пограничные ритуалы.

Критические теории связывают коммуникацию с интересами людей и социальных групп. Коммуникации, а наибольшее внимание уделяется массовой, становятся формой взаимодействия, где неизбежно возникает конкуренция между социальными группами, классами, коллективами. С позиций критицизма коммуникация – это порождение идеологии, это средство экономики, политики и идеологий, где условия диктует власть, прибыль и сила. Конфликт интересов различных социальных или гендерных групп порождает состязание, получившее название «информационных войн», между социальными группами, организациями, странами.

В **спектрально-диалектическом подходе** на основе принципа «золотой середины» предлагается путь оптимизации коммуникаций, связанный с гармоничным синтезом противоположных позиций, как на уровне отдельных личностей, так и на уровне общества в целом.

С позиций **феноменологического подхода** и концепции социального конструирования коммуникация – это инструмент для глобального творчества или реформирования социальных институтов, общественных структур. Более того, это «строительный материал» для создания и трансформаций социальных и культурных реальностей. Для феноменологического подхода характерно утверждение, что коммуникация может создавать имидж, образ, новые мифы.

Теория коммуникации изучает это явление во всех его разновидностях. Одним из основных направлений назовем **социокультурную коммуникацию** как обязательное, имеющее определенную форму взаимодействия людей с целью обмена и передачи информации во всех ее формах при помощи средств языка и других знаковых систем.

Переходя к выводам, следует отметить, что главное свойство коммуникации – **антропоцентричность**. Человек, во-первых, безусловно, социален по своей природе, его психика устроена таким образом, что не может обойтись без

общения с себе подобными, не зная их отношения к себе и к тому, что он делает. Поэтому потребность в коммуникации и возможность реализовывать эту потребность множеством способов остается одной из наиболее важных характеристик жизни индивидуума и общества. М. Хайдеггер справедливо отмечал, что коммуникация – это не только умение человека, а способ его существования. А значит, исследование коммуникативных процессов предполагает не только исследование биологических организмов, построение математических моделей, но и выявление социокультурных феноменов и общественных отношений. В центре внимания теории коммуникации должен оставаться человек как ценность и данность этого мира.

Следует помнить, что высказывания всегда оформлено стилистически, а именно: как разговорный, официально-деловой, художественный, публицистический, научный стиль. Стилистическое единство – важный признак правильно построенного сообщения.

Литература

1. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Изд-во ВГТУ. – 2000. – 175 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Научно-исследовательская лаборатория «Аксиологическая лингвистика». – М. : ГНОЗИС, 2004. – 389 с.
4. Николаева Ж. В. Основы теории коммуникации : учеб.-метод. пособ. / Ж. В. Николаева – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2004. – 274 с.
5. О'Коннор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. Новейшая психология личного мастерства [Электронный ресурс] / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. Режим доступа : <http://lib.ru/NLP/nlp.txt>.
6. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер. – 2001. – 656 с.
7. Эффективная коммуникация: история, теория, практика – М. : ООО Агентство КРПА «Олимп». – 2005. – 960 с.

Діомідова О. Ю. Поняття «комунікація» в сучасній науковій парадигмі

Стаття присвячується проблемам становлення і розвитку теорії комунікації. Розглядаються основні тенденції розвитку молоді сучасної науки і навчальної дисципліни - комунікології.

Ключові слова: комунікація, соціум, акт комунікації, реципієнт.

Diomidova O.Yu. The Notion of "Communication" in the Modern Scientific Paradigm

The article is devoted to the problems of formation and development of the theory of communication. The main trends in the development of modern science and a young academic discipline considered - Communicativistics.

Key words: communication, society, act of communication, recipient.

ЖАНРОВА ПАЛІТРА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОЇ РЕКЛАМИ (на матеріалі рекламних текстів першої половини ХХ ст.)

Статтю присвячено дослідженню трансформації жанрової системи рекламної творчості на території Південної України у ХХ ст. Йдеться про розширення та модернізацію текстів комерційної реклами, введення нових комунікативних каналів, розширення стилістичних обріїв рекламного тексту.

Ключові слова: лінгвостилістика, рекламний текст, рекламний дискурс, масові комунікації, медіа.

Реклама з давніх часів є невід'ємною частиною соціального та культурного життя українців. Виявлення та заповнення «білих плям» в історії вітчизняної реклами веде до з'ясування шляхів еволюції рекламного дискурсу, принаймні його текстової складової. Необхідно здійснювати поетапні дослідження у сфері лінгвостилістичного буття тексту – складової рекламного дискурсу. Це й зумовлює актуальність наукової проблеми, що розглядається у статті.

Задекларована проблематика визначає наукову новизну статті. Поетапне дослідження історії розвитку стилістики української мови потребує з'ясування статусу рекламного тексту в історії української мови та культури; визначення стану та основних принципів еволюції мовної складової комерційної реклами в Україні тощо.

Ступінь розробки проблеми визначається широким колом досліджуваних тем, оскільки рекламний текст є складним та різновекторним мовно-культурним феноменом. Вивчення історії мови та культури української реклами йде в декількох напрямках: зародження протореклами (Р. Іванченко, В. Ученова, С. Шомова); стан української реклами на території Австро-Угорської та Російської імперій (Ю. Бірюльов, В. Мацежинський, В. Бондаренко, О. Зелінська); історія реклами за часів молодшої радянської держави (О. Зелінська, В. Ученова, Ф. Елькенова); політична та соціальна реклама часів культу особистості, епохи «застою» (М. Кохтєв, Д. Розенталь, Т. Хазагеров). Паралельно в гуманітарній парадигмі аналізується сучасний медіа-ресурс як основа розвитку реклами (В. Бондаренко, О. Зелінська, Л. Кліщ, Н. Яцко, Л. Павлюк, Н. Слухай), настанови формування та виокремлення текстових компонентів торговельної марки, моделі розробки іміджевої реклами та фірмового стилю сучасної (О. Борисенко, І. Котлобулатова, Н. Пономаренко, І. Чорновол); специфіка рекламного дискурсу (Ф. Бацевич, В. Зірка, Є. Коваленко, Л. Пелепейченко).

На тлі досліджень історії зарубіжної реклами, сучасного стану текстів української реклами залишаються недостатньо опрацьованими такі аспекти: шляхи виникнення й поширення жанрів реклами; специфіка, характер, тематична палітра рекламних повідомлень у медіа, зовнішній рекламі; фольклорні витoki реклами; жанрові та стилістичні новації рекламних текстів в різних регіонах України ХХ століття.

З огляду на зазначене вище, метою статті є виявлення еволюції лінгвостилістики реклами за визначений вище період, назвати константні вияви та специфічні риси жанрово-стилістичної системи реклами у відповідності зі зрушеннями науково-технічного прогресу, змінами в соціально-політичній сфері, ідеології, мистецтві словесності та художніх методах.

Завданням пропонованої статті є розгляд особливостей розвитку лінгвостилістики та системи жанрів в одеській рекламі першої половини ХХ ст.

Передусім визначимо, що традиції створення текстової реклами в Україні сягають часів Київської Русі. Разом з країною ця виробнича сфера переживала свої злети і падіння, але слід зважати на те, що за багату свою історію сформувала власні традиції, власну стилістику, котра розширювалася та змінювалася відповідно до запитів часу.

Значних еволюційних змін рекламний текст в Україні зазнає на межі ХІХ – ХХ століття. Зміна стилістики та функціональних настанов рекламного тексту пов'язана з появою нових технічних можливостей. Розвиток неймів спричинений використанням світлової реклами, неоновної ілюмінації. Збільшення і кількісно, і якісно обсягу рекламних об'яв пов'язано із великою популярністю друкованого слова – активізацією мадіаресурсу у вигляді періодичних видань.

Наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. століття комерційна реклама була представлена у багатьох одеських виданнях та друкувалася російською мовою («Одесский листок объявлений», додаток до газети «Сцена и музыка», «Вечерний листок зрелищ, справок и объявлений», «Одесский вестник», «Торговый бюлетень», «Одесскія новості»). Рекламні оголошення (регіонального та загальнодержавного характеру) та статті у періодичних виданнях у ті часи набувають особливої популярності поряд з афішею, рекламними акціями та власне неймінгом.

На початку ХХ століття розвиток української реклами активно триває: з'явилися спеціалізовані рекламні видання. Така періодика містила виключно рекламу й оголошення. Серед переважно рекламних часописів слід назвати «Одесский листок объявлений: Газета справочная, торговая и биржевая» (1889), «Кооперація. Одеса» (1916), «Одесский справочник» (1914), «Севастопольский вестник объявлений и справок» (1903), "Спрос и предложение" (Катеринослав, 1913) та ін. Творці реклами використовують весь спектр технічних можливостей тогочасного друку: розмаїття шрифтів, використання великих рекламних текстів на цілу сторінку, що склалися всього з кількох слів (ВИ ЩЕ НЕ ЗНАЄТЕ?); або оригінально складений текст, розрахований на привертання уваги споживача не тільки формою, але й змістом.

У другому десятиріччі з'являються й україномовні періодичні видання («Більшовик. Щоденна селянська газета» (1920-1922), «Рідний курінь» (1917), «Народна справа» (1906), «Червоний степ. Сільська газета» (1924-1930), «Юнацька правда» (1923). У цей час постерігається розквіт жанрів друкованої реклами: рекламної об'яви, рекламного звертання, прейскуранту, афіші. Починають своє становлення «житейська історія», «консультація спеціаліста», «рекомендація людини з народу». Наприклад: *Всякого гарно і хутко писати за 40 карбованців в 10 уроків лічно і заочно навчає професор каліграфії Нікіта Анісімович*

Непомнящий. Не справлю почерка, повертаю гроші. Маю атестат, отзиви і маса подяк. Мої курси існують 14 років в Одесі» [4, с. 4].

Подібні публікації також свідчать про знання і використання основ маркетингових систем, проведення рекламних акцій та залучення піар-технологій. Комерційна реклама, виробляючи фірмовий стиль, дає розгорнуті назви-характеристики, акцентує увагу власне на українському патріотизмі, наприклад, серія присвячених українському театру статей Зінченка в газеті «Рідний курінь» (1917 р.): *«В Одесі існує Український театр, який має на увазі працювати на Українському ґрунті для освіти і розвитку Української людності... Українська трупа має талановитих артистів і артисток, дуже співучий хор, який управляє свідомий маестро д. Кохановський, також єсть гарні танцюри. Українці! Хто почуває себе щирим справжнім українцем повинен іти у свій театр» [6, с. 4].*

Варто пригадати також тексти з української театральної та кіноафіші 20-30 років минулого століття, що була популярною на півдні України. Графічна новація та творчий пошук нового в стилістиці тексту циркової афіші проходить під знаменником пошуку фірмового стилю.

Процесу розвитку мови реклами сприяє поширення засобів масової інформації на території південної України. Це насамперед виникнення потужного споживацького запиту на радіорекламу і як слідство – проведення рекламних передач. Слід зазначити, що в радянській українській Південь поступово занурюється у єдино можливий для тоталітарної ідеології різновид реклами – політико-соціальна агітація та пропаганда. Так народжується популярний в радянській рекламі жанр – радіогазета. В обіг входять короткий заклик, радіодискусія, анонс, радіо афіша. Наприклад: *«Галло. Галло. Слухайте на хвилі 411 метрів. Робітники! Робітниці! Радіо-Аматори! Окрпрофрада та редакція «Чорноморська комуна» та радіогазета «Пролетар» влаштовують у СУБОТУ, 16 листопада, 07 год. Вечора РАДІО-МІТИНГ, призначений тому, як ми готуємося до всесоюзної наради ударних бригад...Слухайте колективно, обмінюйтесь думками біля рупорів. негайно передавайте відгуки до редакції за телефоном 12-94. Після мітингу – Радіо-концерт» [8, с. 4].*

Отримують продовження давні традиції українського рекламного тексту, наприклад, традиція ввічливого та оригінального звертання до покупця, характерні для жанру об'яви та афіші, наприклад: *«Известно-ли Вам уже?? Что ввиду приближения Рождественских Праздников нами пополнен наш Гранд Конфекцион богатъм выбором готового платья» [5, с. 4].*

Подальша еволюція звертання у ХХ ст. в Україні 20-30-х років набуває нового звучання. У текстах оголошень виокремлюється тенденція до лаконічності, визначення аудиторії за професійною та соціальною ознакою, мірою наближеності до комуністичної ідеології (на першому місці владна установка-автор, далі – іменування аудиторії, наприклад: *«Одеська Окрздоровінспекція Окраптуправа до уваги ЛІКАРІВ ТА ЛЮДНОСТІ» [8, с. 4].* Інформаційна функція рекламного тексту доповнюється новими типами аргументації в галузі пропаганди та агітації, на мовному рівні приймаючи різноманітні форми. Наприклад, звертання «свій до свого»: *«До всіх установ та трудящих м. Одеси найближчим часом чиститимуть апарат Одеського окружного відділу торгівлі при Окрвиконкомі» [8, с. 4]; «Не забудьте передплатити газету «Червоний степ» [8, с. 4].*

Перевага в Радянській країні післявоєнних визначається певним жанровим та тематичним збіднінням. Рубрична реклама обмежена об'явами про розлучення, розкладом показу в кіно та театрах, поодиноким об'явам про послугу та роботу. Перевага віддавалась текстам суто інформативного характеру в межах культурно-видовищної, громадської тематики, не позбавлені уваги тексти у сфері послуг. Наприклад: «До відома населення Одеси і області ФОТОГРАФІІ УКРФОТО приймають замовлення на виготовлення портретів...» [9, с. 4].

Отже, на межі ХІХ – ХХ століття спостерігаємо якісну і кількісну еволюцію жанрів української комерційної реклами, з одного боку, помітне намагання передати інформацію якомога чіткіше і зрозуміліше; з іншого боку, є тенденція до створення оригінальних, яскравих текстів і в межах традиційних жанрів, і в принципово новій для того часу рекламі на радіо.

Збагачена жанрово-тематична специфіка рекламного тексту в Україні вказаного періоду, вона визначається розмаїттям: це збільшення потужностей комерційної преси, широке використання жанру об'яви, звертання, рекомендації спеціаліста, життєвої історії, каталогу, прейскуранту та кіно і театральної афіші; введення в обіг радіореклами, радіогазети, короткого повідомлення, диспуту, радіоафіші, радіооб'яви тощо.

У тоталітарній радянській країні ситуація із жанрово-стильовою системою змінюється: перевага віддається жанрам соціально-політичної реклами, що потрапляють у площину політичної агітації та пропаганди. Відповідно зазнають змін жанри та стиль рекламної об'яви, наближаючись до текстів офіційно-ділового стилю, імітацій жанрової специфіки владно-юридичного дискурсу сталінської епохи.

Усе, зазначене вище, веде до висновків, що в першій половині ХХ ст. в українській бізнесовій та соціальній сферах уже склалася фахова та національна традиція реклами, яка визначалася розмаїттям форм, жанрів та мовних засобів формування ефективного повідомлення. Розвиток та зміни в жанрово-стильовій системі реклами в Україні безпосередньо пов'язані з політичним та соціально-економічним розвитком та змінами в культурній, ідеологічній ситуації в країні.

Література

1. Бондаренко В. В. Розвиток комерційної реклами на сторінках періодики Східної України середини ХІХ – поч. ХХ століття [Електронний ресурс] / В. В. Бондаренко. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua>.
2. Зелінська О. І. Власні витоки українського рекламного тексту. In: Лінгвістичні дослідження / О. І. Зелінська // Збірник наукових праць ХДПУ. – 2000. – № 4. – С. 24–28.
3. Мацежинський В. Л. Розвиток реклами у польській пресі ХІХ–ХХ століття (на прикладі Королівства Польського і Галичини) / В. Л. Мацежинський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – XXXII. – С.168-174.
4. Вільне життя. –1917. – № 4. – С. 4.
5. Одесскія новості. – 1913. – № 9216 – С. 2.
6. Рідний курінь. – 1917. – № 4. – С.4.
7. Червоний степ. – 1929. – № 404. – С.4.

8. Чорноморська комуна. – 1929. – № 85. – С.4
9. Чорноморська комуна. – 1956. – 4 квітня. – С.4.

Иванова И. Б. Жанровая палитра рекламы Юга Украины (на материале рекламных текстов первой половины XX ст.)

Статья посвящается исследованию развития жанровой системы рекламного творчества на территории Южной Украины в XX ст. Речь идет о расширении и модернизации тематики текстов коммерческой рекламы, введении новых коммуникативных каналов, расширении стилистических горизонтов рекламного текста.

Ключевые слова: лингвостилистика, рекламный текст, рекламный дискурс, массовые коммуникации, медиа.

Ivanova I. B. Genre palette of advertising of the South of Ukraine (on the basis of advertising copies of the twentieth century.)

The article is devoted to the study of the development of genre system of advertising creativity in Southern part of Ukraine in the twentieth century. The case in question is about the expansion and modernization of subject matter of the texts on commercial advertising, the introduction of new communication channels, expanding of stylistic horizons of advertising copies.

Key words: linguistic stylistics, advertising copies, advertising discourse, mass communication, media.

УДК 811.161.2'27

К. А. Карасьова

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ІНФОРМАТИВНОСТІ МОВЛЕННЯ ПОЛІТИКІВ

Стаття присвячена актуальним питанням дослідження українського політичного дискурсу. Окреслено функції віддієслівних іменників у системі засобів політичного дискурсу Дніпропетровської області. Визначено роль таких словоформ у формуванні уявлень електорату про діяльність політиків.

Ключові слова: віддієслівні іменники, комунікація, влада, реципієнт, концентрація мовлення, інформативність.

Важливим аспектом формування іміджу політика є ефективність його промов, а також інформація, що подається про нього. Основною вимогою до мовлення публічних осіб є інформативність та стислість. За обмежений проміжок часу реципієнт має отримати від мовця значний обсяг інформації в найпростішому вигляді. Саме тому мовлення політиків характеризується короткими простими реченнями, обмеженою кількістю ускладнень, образністю та високою концентрацією лексем із предметним значенням та на позначення дії.

Важливе місце в мові, зокрема в мовленні політиків, посідає іменник. На цій властивості іменника у складі морфологічних і стилістичних ресурсів мови

наголошує І. Голуб. Це зумовлено його семантичними властивостями, кількісним переважанням над іншими частинами мови та потенційними зображально-виражальними можливостями. Дослідниця зазначає, що «... іменники містять в собі предметні значення, без яких неможливо вираження думки, тому використання іменників є обов'язковою умовою всякої мовної діяльності» [4].

І. Вихованець у праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» чітко визначає головними частинами мови іменник та дієслово. Він наголошує: «...центр частин мови формують іменники і дієслова як суто автономні знаки» [2, с. 17].

Утім, у мові наявні іменники, що перейняли частково функції та граматичні особливості дієслів, – віддієслівні іменники. Такі словоформи з одного боку, називають поняття, з іншого – засвідчують опредмечену дію чи процес. Такий симбіоз предметності та дії значно розширює функційність іменника.

У цій статті будемо послуговуватися визначенням віддієслівних іменників, що подано у Словникові лінгвістичних термінів Д. Ганича та І. Олійника, згідно з яким «... віддієслівні іменники – це іменники, які утворені від дієслівних основ і означають опредмечену дію (опредмечений стан, процес), а також конкретні предмети або особи» [3, с. 37].

Активне вивчення віддієслівних іменників у слов'янському мовознавстві розпочалося ще в ХХ ст. У колі наукових досліджень перебували питання історії формування віддієслівних іменників (Л. Булатова, С. Бромлей, Л. Гумецька, І. Ковалик та ін.), вивчено окремі типи цих похідних (А. Вовк, М. Наконечний та ін.), стилістичні функції (Л. Дідківська, Л. Родніна).

Зазвичай віддієслівні іменники властиві текстам наукового або офіційно-ділового стилю. Утім, на думку П. Серію, віддієслівні іменники широко ілюструють і політичний дискурс [5]. Вивчають питання номінації в політичному дискурсі А. Баранов, Р. Барт, І. Іванова, В. Бурлакова, Г. Почепцов та ін. Віддієслівні іменники в українській мові системно досліджували А. Ярмоленко та А. Гутнікова.

Усі мовознавці погоджуються з тим, що віддієслівні іменники, посідаючи проміжне місце між дієсловом та іменником, поєднують їхні семантичні та граматичні властивості. Таке поєднання значно конденсує інформацію, що вони передають.

І. Вихованець та К. Городенська зазначають, що віддієслівні іменники «...посідають у структурі мови особливе місце як засіб конденсування тексту, виступаючи семантичним еквівалентом цілих висловів, оскільки подібно до предикатів описують ситуації» [1, с. 50].

Такою функцією віддієслівних іменників вдало послуговуються політичні діячі для лаконічності мовлення, більшої змістовності, створення ілюзії руху та системної діяльності.

Мета статті – розкрити функції віддієслівних іменників у мові політиків Дніпропетровщини. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: визначити найактивніші словоформи віддієслівних іменників, що використовують політики Дніпропетровщини під час спілкування з електоратом; проаналізувати функційне навантаження віддієслівних іменників у промовах політиків Дніпропетровської області; з'ясувати тенденцію вживання політиками регіону віддієслівних іменників.

У статті проаналізовано функції віддієслівних іменників, що вживають у своєму мовленні представники владних структур Дніпропетровської області. Матеріал дібрано зі статей, розміщених на офіційному сайті Дніпропетровської облдержадміністрації в березні 2014 року.

Під час дослідження встановлено, що громадські діячі Дніпропетровщини у своїх промовах послуговуються переважно віддієслівними іменниками на **-ення, -яння**: *протистояння, з'ясування, зміцнення, зібрання* та ін.

До того ж політики регіону вживають віддієслівні іменники на позначення як своєї діяльності, так і для опису життя громадян у регіоні.

Віддієслівні іменники дають змогу політикам безособово говорити про речі, до яких вони не хочуть бути причетними. Наприклад, публічні діячі послуговуються словоформами: *обмеження, запобігання, полювання, дотримання, прохання* та ін. замість особових дієслів: *обмежимо, будемо запобігати, полюватимемо, дотримуватимемося, просимо* та ін. Це не лише нівелює особу, яка повинна виконувати дію, а й розширює межу відповідальності. З одного боку, допомагає політикам позбутися репутації карального органу, з іншого – розділити цю функцію з народом. Наприклад, заступники голови облдержадміністрації зазначають: *Ми не будемо займатися «полюванням на відьом»* [1], *Можна заборонити все, встановити високі законодавчі обмеження, але це не вихід...* [2], *...ефективним засобом запобігання лісових пожеж є введення чергування пожежних команд...* [2] та ін.

Віддієслівні іменники публічні особи Дніпропетровщини використовують також для ефекту розширення своїх повноважень та глобальності дій. Отже, політичний дискурс Дніпропетровщини послуговується словоформами: *посилення, забезпечення, заохочення, призначення, інвестування, проведення* та ін.: *Ми про це будемо інформувати центральні органи влади для того, щоб вжити заходів щодо посилення прикордонного контролю* [3], *Перше і основне завдання – це забезпечення безпеки громадян...* [4], *До питань призначень необхідно підходити виважено та об'єктивно* [5] та ін.

У такий спосіб політики регіону створюють ефект системної діяльності влади. Опредмечена безособова дія віддієслівних іменників дає змогу реципієнту самостійно визначити виконавця та відповідального, а політикам у разі виконання обіцянки визнати свою причетність до процесу, або в разі не виконання виступити в ролі карального органу.

Громадські діячі регіону також послуговуються віддієслівними іменниками для спонукання електорату до певної діяльності чи навпаки для її заборони. Наприклад, у політичному дискурсі Дніпропетровщини активно функціонують словоформи: *зміцнення, єднання, дотримання, використання, виконання* та ін. Вони спрямовані на заохочення жителів регіону до певної об'єднувальної діяльності, розвитку регіону. Громадські діячі Дніпропетровщини зазначають: *Кожен житель Дніпропетровщини може зробити свій внесок у зміцнення спортивної бази регіону* [6], *Ми бачимо серйозне єднання у цьому питанні* [6] та ін. Таке вживання віддієслівних іменників дає змогу начебто без вказівки на особу звернутися до кожного та запевнити електорат у важливості дій кожного. У такий спосіб реципієнт долучається до вирішення питань долі регіону, відчуває свою важливість.

Активно послуговуються політики регіону віддієслівними іменниками на позначення заборони та негативних явищ: *протистояння, зіткнення, з'ясування стосунків, розкрадання* та ін. Такі словоформи безособово засвідчують вади в суспільстві та повідомляють про їх жорстке покарання тих, хто не дотримується правил поведінки, одночасно закликаючи реципієнтів до пильності та протистояння цим вадам. Політики регіону у своїх промовах зазначають: *Поступово ми закінчимо протистояння* [7], *У нас не було зареєстровано жодного факту зіткнення...* [4], *...під час масових заходів не було з'ясування стосунків, сутичок, спроб захоплення адміністративних будівель* [8] та ін. Таке вживання віддієслівних іменників чітко окреслює процеси, що відбуваються в суспільстві, не конкретизуючи виконавця дії. Це розширює семантику меседжу та його сприйняття реципієнтом.

Істотною особливістю функціонування віддієслівних іменників у мовленні політиків є те, що такі словоформи зазвичай потребують уживання в реченні ще кількох таких іменників. Наприклад, *...грумада повинна приймати рішення про дострокове завершення опалювального сезону індивідуально* [12], *Через роки вони знову дають відповіді на гострі питання добра та зла* [13], *Цей процес є не лише суттєвою підтримкою для розвитку сільських громад...* [14] та ін. Така концентрація віддієслівних іменників в одному реченні та ще й у поєднанні з дієсловами ущільнює інформацію, що передається реципієнту, а також створює ефект єдиного процесу, у якому задіяні всі: влада та громада, чиновники та підприємці, безпосередньо мовець та кожен реципієнт. Така всеосяжність дає змогу політикам регіону максимально ефективно вибудовувати свої промови.

Отже, за допомогою віддієслівних іменників політики Дніпропетровщини концентрують інформацію, що передають, та роблять свої промови лаконічнішими та інформативнішими. Віддієслівні іменники на позначення волевиявлення та здобутків уживають для спонукання реципієнта до певної діяльності, засвідчують важливість діяльності кожного жителя регіону та його внеску у розвиток своєї країни. Це дає змогу політикам здійснювати лінгвістичний вплив на електорат та спрямовувати його діяльність у потрібне русло.

Віддієслівні іменники в поєднанні з дієсловами створюють також ефект системності дії, процесуальності та постійного руху вперед. Оскільки промови влади завжди спрямовані на передачу інформації реципієнту про свою діяльність, а також на спонукання електорату до певної дії, то висока концентрація в промовах громадських діячів словоформ на позначення дії (віддієслівні іменники, дієслова) є цілком зумовленою.

У подальшому також можна дослідити функційне навантаження дієслів у промовах політиків, визначити найактивніші лексико-семантичні групи дієслів, що використовують громадські діячі під час спілкування з електоратом, з'ясувати тенденцію поєднання лексико-граматичних груп та категорії часу дієслів.

Література

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.

3. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

4. Голуб І. Б. Літературне редагування : [навч. посіб.] / І. Б. Голуб. – М. : Логос. – 432 с. // Режим доступу: <http://uch.meximas.com/literaturnoe-redaktirovanie-ucheb-posobie.html>

5. Seriot P. Analyse du discours politigue Sovietigue. – Paris: Institut d'Etudes slaves, 1985

Список фактичних джерел:

Новини на офіційному сайті облдержадміністрації:

1. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=1C38298DEEC92669C2257C9A00313A23>

2. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=9ED9986883BF230BC2257CA500345934>

3. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=A16F002283B625D5C2257C940048F472>

4. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=C2FB59B764A8F060C2257C91004D7FD7>

5. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=BD605044830938D4C2257C9A0042E6E4>

6. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=66205009EC19DB52C2257CA0004F2EE6>

7. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=8B039EC675D70A9FC2257C940048B1A6>

8. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=7F44E85EC8725815C2257CA500552D03>

9. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=8ACD8E5154978938C2257C92005599C7>

10. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=D37F3B05D7839926C2257C980028CF4C>

11. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=14FA08A06B6233A5C2257C9B0037AC61>

12. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=B14A1722CBDE2E48C2257CA5004D8DB7>

13. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=70A6F4CA48AE6189C2257C9F0042B447>

14. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=0187C2002C7C6506C2257CA00047AD5F>

Карасева Е. А. Отглагольные существительные как средство повышения информативности речи политиков

Статья посвящена актуальным вопросам исследования украинского политического дискурса. Описаны функции отглагольных существительных в системе средств политического дискурса Днепропетровской области. Определена роль таких словоформ в формировании представлений электората о деятельности политиков.

Ключевые слова: *отглагольные существительные, коммуникация, власть, реципиент, концентрация речи, информативность.*

Karaseva E. A. Verbal nouns as a means to increase the information content of speech of politicians

Article is devoted to research on Ukrainian political discourse. Describes the functions of verbal nouns in the system means the political discourse of Dnepropetrovsk region. The role of verbal nouns in the formation of representations of the electorate on the activities of politicians.

Key words: *verbal nouns, communication, power, the recipient, the concentration of speech informative.*

УДК 811.161.2–81'373,611

О. Л. Кирилюк

**МОВНІ ОДИНИЦІ
ЯК ЗБРОЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ**

Статтю присвячено дослідженню неологізмів, утворених на фоні суспільно-політичної ситуації в Україні 2014 року. Розглянуті словотвірні особливості цих новотворів, а також здійснено вивчення їх внутрішньої семантики.

Ключові слова: *неологізми, внутрішня семантика, пейоративи, мейоративи.*

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Мовознавча наука давно вийшла за межі класичного уявлення про об'єкт та предмет філологічних досліджень. Нині зростає роль вивчення екстралінгвальних чинників, які значно впливають і на вибір лексичних одиниць, і на їх творення. Про це свідчить велика кількість публікацій, у яких авторів цікавлять етно-, соціо-, психолінгвістичні особливості мовних засобів. Кожна лексична одиниця має своєрідний психологічний код і викликає відповідні асоціації в реципієнтів. Результати таких дослідження стають підґрунтям для маніпуляцій масовою свідомістю. Політична ситуація в Україні 2014 року стала індикатором таких маніпуляцій. Словниковий запас українця поповнився значною кількістю неологізмів та okazіоналізмів, які частково відображають політичні події в країні. Постає необхідність дослідити особливості використання мовних одиниць як засобів суспільно-політичного протистояння.

Аналіз наукових досліджень. Психолінгвістичний аспект політичного дискурсу вивчений у працях О. Холода. Асоціативні зв'язки між лексемою та сформованим нею образом досліджують Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, Н. В. Кутуза та ін. Особливою увагою користуються праці з НЛП. Доцільність таких досліджень нині не викликає сумніву, оскільки мова „є синтетичним явищем, яке містить увесь комплекс духовних, психологічних, фізіологічних та інших чинників, що й формують своєрідність та неповторність людини як представника певного соціуму” [3, с. 1]. Аналіз мовних засобів, які використовує індивід у певній ситуації, може дати ґрунтовну інформацію стосовно його світогляду, сприймання себе в площині філософської проблематики „Я та Інші”, особливостей розуміння суспільно-політичних, культурних, економічних та інших соціалізованих процесів, здатності сприймати навколишній світ та аналізувати його прояви в площині „свій-чужий”. Суспільно-політичні процеси, які відбу-

ваються в Україні, починаючи з листопада 2013 року, зазнали своєрідного мовного вираження, спричиненого психофізіологічними реакціями людей на спостережені події, що виявилось в появі значної кількості новотворів.

Мета статті – дослідити психолінгвістичні особливості творення та активного використання суспільно-політичних неологізмів і окаяоналізмів.

Завдання: 1) визначити структурні, семантичні та функціональні особливості досліджуваної лексики; 2) з'ясувати роль екстралінгвальних чинників у формуванні неологізмів суспільно-політичного змісту; 3) виявити причини набуття новою лексикою денотативних і конотативних значень.

Виклад основного матеріалу. Спочатку революційна, а потім військова „інфоістерія” 2013–2014 років, що простежується в публіцистичних текстах, а також в блогосфері, спричинила справжні „семантичні та словотвірні вибухи”. Простежується як активізація використання відомих раніше номенів (наприклад, *ватник, карателі, бандерівці, хунта* тощо) з новим значенням, так і введення в словниковий запас новотворів (*кримнашівці, Лугандон, Домбабве* та ін.). Усі досліджувані лексеми можна зарахувати до своєрідного „Словника ненависті”, про який уже активно говорять у ЗМІ [1]. Журналістський текст створюється з урахуванням конструктів мови, здатних забезпечити негативне чи позитивне сприйняття інформації. І публіцистичні, і блоготексти продемонстрували надзвичайну активність появи нових лексичних одиниць, як реакцій на певні події. Усі ці номени демонструють роль психологічних чинників як мотиваційних ознак у творенні неологізмів чи окаяоналізмів.

Аналіз мовних засобів дає підстави виділити основні психологічні прийоми, на основі яких ведуться маніпуляції суспільною думкою за допомогою мовних одиниць. **І прийом – превентивне пониження.** Дію прийому можна продемонструвати на мовних конструкціях із номенами „самопроголошений”, „так званий” та ін.: „самопроголошена ДНР”, „так звана ДНР”, *самопроголошена влада Криму*. Такі фрази дають підстави завчасно сприймати несерйозно названі ними об'єкти. Як змінюється оцінка інформації залежно від вдало введеного слова в текст, можна продемонструвати на прикладі лексем „вбитий – знищений”. Так, *терористи* НЕ можуть бути вбитими, оскільки лексема „вбитий” має додатковий асоціативний елемент – 'співчуття'. Убитим може бути мирний житель, солдат власної армії, а терористи – тільки „знищені”.

На жаль, мовні засоби стають чи не найбільш вагомим зброєю в розпалюванні ненависті. Для порівняння: в одних текстах протестувальників на Майдані називали „екстремістами”, „радикалами”, „ледацюгами”, протиставляючи тим, „хто працює”. Опоненти подібну негативну реакцію намагалися викликати стосовно учасників „Антимайдану”, вживаючи слова „маргінали”, „люмпени” і т.д. Становлення особистості відбувається протягом тривалого періоду і за цей час у її світоглядній моделі формується певний набір асоціатів, які здатні викликати відповідні емоції. Отже, щоб запрограмувати реципієнта на негативну реакцію стосовно подій, достатньо розказувати про ці події, задіявши відповідні негативні асоціати, що створюються за допомогою використання відповідних пейоративів. Така практика давно відома і вдало використовується в ЗМІ. Показовими є асоціати, на яких ґрунтувалася вся антиукраїнська пропаганда. Таких маркерів небагато, вони стандартні, але мають чіткі ментальні характери-

стики. Наприклад, „ветерани”, „діди, які воювали” протиставляються „фашистам”, „бандерівцям”, „нацистам”. Усі ці лексеми об’єднані чіткими ментальними домінантами. Маркер „ветерани” в країнах колишнього соцтабору є важливою одиницею концепту державної ідентичності (усвідомлення себе частиною країни-переможця). Так само чітке лінгвоментальне підґрунтя мають психолінгвістичні домінанти „фашисти”, „бандерівці” та под. Побудувавши мовні конструкції таким чином, щоб негативний асоціат „зазіхав на святе”, автор тексту викликає в реципієнта потрібну реакцію „обурення”. У таких випадках реципієнт впевнений, що це його власна оцінка. Тобто відбувається маніпуляція цінностями, які є апріорними і не піддається жодним сумнівам, закладені, як генетична інформація – ще з народження. Щоб наділити негативними характеристиками не тільки певну групу людей, а всю націю, додають етноідентифікувальний препозитивний компонент укр-: *укрофашисти*.

II прийом – прийом вигаданої істоти. Опонента оголошують не тим, ким він є насправді, а іншою – вигаданою істотою на зразок мультиплікаційного героя, наділивши його чіткими рисами і давши відповідну назву: *укроп*, *ватник*, *колорад*, *правосек*. Лексема *укропи* в соціальних мережах використовується зі значенням „зневажл. українці, які підтримують європейський напрямок розвитку країни, орієнтуються на західноєвропейські цінності”. Утворена від рос. „укроп”, що співзвучне зі словом *українець* (похідні *Укропія*, *Укропстан*). Слово виникло виключно зі зневажливим значенням, але в процесі використання відбулося розширення семантики і українські патріоти, зважаючи на ідентифікаційно-ототожнювальні характеристики, вдалися до „героїзації” цієї лексеми, позиціонуючи її як аббревіатуру від словосполучення „УКРАїнський ОПір”.

Активізація використання опонентами цієї лексеми почалася, ймовірно, з початком усвідомлення того, що на Донбасі воюють НЕ тільки „правосеки” і „бандерівці”. Адже місцеві жителі східних регіонів так їх і не дочекалися. Тому пропаганді довелося розкручувати новий образ, під який підійдуть всі патріотичні українці [6]. Користувачі мережі сформували новий образ „укропів” і „укрів”, надавши цим новотворам додаткових позитивних конотацій: „укр сучасний, космополітичний; не прив’язаний до іншої ідеології, крім, власне, вірності Україні і Заходу” [6]. Оксана Забужко так відгукнулася про цей номен: „Укри” – це і є, по факту, визнання української незалежності: кінець колоніального міфа” [2].

Ватник. Лексема, на прикладі якої також можна продемонструвати процес розширення семантики і „обростання” новими відтінками значень. Інтернет-мем з такою назвою з’явився в соціальній мережі Вконтакті у 2011 році. Він уособлював „зневажливий збірний образ російського патріота, який не має самостійного мислення, спілкується гаслами, спеціально створеними для нього пропагандою, безініціативний, не здатний на серйозні рішення, йому потрібна „сильна рука” господаря, який і приведе до щасливого майбутнього”. Термін активно використовувався саме в російському інтернетпросторі й висміював переважно так званий „квасний патріотизм” (від жаргонізму *квасити* – вживати алкоголь у надмірній кількості). В українській світоглядній парадигмі термін *ватник* набув популярності саме в 2014 році, що було пов’язано в першу чергу з проявами сепаратизму. Однак в українському мовному середовищі семантика лексеми *ватник* дещо змінилася. Зберігаючи в основному попереднє значення, набуває додаткової

конкретизації – це „проросійськи налаштована особа, яка люто ненавидить усе українське, підтримує анексію частини території України, закликає до введення військ іншої держави, здатна зрадити країну в обмін на матеріальні блага”.

Колоради. Вживається з двома значеннями: 1) особи, що носять Георгіївську стрічку; 2) бойовики, терористи, які воюють проти української армії. Лексема утворена від назви виду комахи „колорадський жук”. Саме „колорадськими жуками” стали називати усіх прибічників сепаратизму, за схожість кольорів Георгіївської стрічки до забарвлення цього виду комах. З часом за дією закону компресії смислу, тобто економії в мовленні [4, с. 4]), ця назва трансформувалася в скорочений варіант *Колоради*.

Правосеки. Вживається зі значеннями: 1) члени праворадикальної організації „Правий сектор”; 2) радикально налаштовані націоналісти. У соцмережах сформований чіткий образ *правосека*, якому притаманні наступні риси: люта ненависть до всього російського, і особливо російської мови, здатність до неадекватного застосування сили у вирішенні будь-яких питань. Завдяки своєму широкому екстралінгвальному навантаженню лексема стала вдалим засобом у „маніпулятивних війнах”.

Бандерлоги. Слово потрапило до активного суспільно-політичного словника внаслідок співзвучності терміна *бандар-логи* (вигадані мавпи з „Книги Джунглів” Р. Кіплінга) зі словом *бандерівці*. Слова *бандерівець* і *бандерлог* використовують як синонімами, однак останнє виявляє додаткову оцінку опонента – тобто принизливе порівняння його з певним видом тварин.

Така підміна понять (тобто уявлення про опонентів як про нереалістичних персонажів) не просто дає змогу висловити своє ставлення до певної соціальної групи, а й несе більш серйозну психологічну особливість – оскільки це просто комічні герої, за ними не видно особи з притаманними їй загальнолюдськими цінностями, то таких „персонажів” не шкода. Як наслідок – інформація про їхню загибель сприймається з радістю, що було б неможливим, якби мова йшла не про „ненависних укрів чи колорадів”, а про звичайну реальну людину.

III прийом – наділення суб’єктів гіперболізованими негативними якостями. До цієї тематичної групи можна зарахувати лексеми на зразок *карателі*, *хунта*. Слова введені до активного словникового запасу з певною пропагандистською метою. **Хунта.** До лютого 2014 року за цією лексемою були закріплені такі значення: 1) об’єднання, союз (перев. політичного характеру) у країнах поширення іспанської мови (в Іспанії, Латинській Америці); 2) виконавчий державний орган влади в деяких латиноамериканських країнах; 3) військовий уряд у деяких країнах, який прийшов до влади внаслідок державного перевороту. Нині спостережене додаткове значення: „влада в Україні, яка прийшла на зміну владі попереднього президента Віктора Януковича”. Лексема використовується особами, які вважають, що в країні відбувся державний переворот. **Карателі.** Попередні значення: 1) ті, хто карають когось за злочин, провину; 2) учасники карального загону, каральної експедиції. В останні кілька місяців використовується прибічниками сепаратизму на позначення українських військових, які беруть участь в антитерористичній операції на Сході України. Особи, які використовують цей термін, вважають що саме „хунта” направила „карателів” для розправи над тими, хто її не підтримує.

IV прийом – висміювання опонента, приписування йому іронічних за-слуг. *Диванна сотня, Євродиван* – використовується на позначення прихильників Майдану, які оцінюють ситуацію в країні виключно через монітор, не перебуваючи на місці подій, але активно дають поради, засуджують дії та вчинки безпосередніх учасників акцій. З початком військових дій синонімічний ряд поповнився конструкціями *диванні війська, батальйон „Диван”* на позначення осіб, які не мають уявлення про особливості військової стратегії, але в соцмережах активно „дають поради” керівництву АТО. *Кримнаш* – вживається з кількома значеннями: 1) назва півострова Крим після окупації (*в Кримнаш тепер не поїду*); 2) фанатичний прояв патріотизму, викликаний сумнівними державними здобутками (*Прийшло протверезіння від кримнашу*); 3) саркастична назва фінансових реформ у Росії після анексії Криму (*новий податок, який планує увести Росія, інтернеткористувачі вже назвали «Кримнаш»*). *Намкриш* – пояснення в жартівливій формі становища „кримнашівців” після введення санкцій та початку АТО. Слово походить від фразеологізму „нам кришка”. Його появу пов’язують з подібним фразеологізмом „накритися мідним тазом (сосною кришкою)”, що означає загибель. Однак з часом розвинулося переносне значення „не реалізуватися, зазнати краху (про плани, сподівання)”. *Миздобули* – вживається для скептичної оцінки досягнень Майдану. Лексема утворена від передвборчого гасла экс-президента Віктора Ющенка у 2009 році „Ми здобули!”. Унаслідок чого спостережене творення лексем на позначення особи самого экс-президента „головний миздобул”, а також прихильників Майдану – „миздобульці”. *Кисельовщина* – неправдива інформація пропагандистського характеру. Слово відонімного походження, мотивоване прізвищем російського журналіста Дмитра Кисельова, який відзначився своєю пропагандистською діяльністю. *Луганда, Домбаве, ЛуганДон* – лексеми, якими відреагувала українська спільнота на створення так званих „ЛНР” та „ДНР”. *Майдауни, майдануті* – принизлива назва прибічників Майдану.

Швидкість мовної реакції на суспільно-політичні події можна простежити на прикладі зміни складових компонентів окремих слів, розширення внутрішньої семантики, додаткового конотаційного навантаження. Такі зміни пов’язані в першу чергу зі зміною суспільної думки. Наприклад, лексема „*Євромайдан*” виникла з мейоративною оцінкою, однак з розвитком події, залежно від того як змінювався сам Майдан, змінювалися і мовні реакції на нього. Ставлення в суспільстві до людей, які залишилися в центрі Києва після революційних подій, швидко переросло в негативне. Це одразу відобразилося в новотворах *Алкомайдан, Алкосотня*.

Трансформацію психолінгвістичних реакції мовців протягом тривалого використання лексеми можна простежити на прикладі слова „*бандерівець*” – неофіційної назви членів ОУН та їхніх однодумців і прихильників. Під час визвольної боротьби ОУН і УПА 40-50-х років ХХ століття цим терміном називали себе її учасники [5, с. 75]. Однак радянській владі пропагандистськими методами вдалося „нав’язати” слову додаткового значення – „бандит”. І лексема саме з цією конотацією використовувалася на позначення будь-якого українського націоналіста. Антиукраїнська пропаганда у 2014 р. спричинила зворотну реакцію і сприяла появі ще одного значення з позитивним відтінком – „будь-який патріот

України, який підтримує її соборність та незалежність”. Спостережений розвиток конотацій етнічної, державної ідентичності. Бандерівцями починають називати себе незалежно від національності, раси, віросповідання, політичних поглядів, місця проживання. Саме цей психологічний чинник і спричинив появу похідних на зразок *татаробандерівець, афробандерівець, євробандерівець, котобандерівець, скептикобандерівець* і т.д.

Висновки, перспективи подальших досліджень. Отже, здійснене дослідження дає підстави визначити такі результати: мовні одиниці стають активним засобом маніпуляції людською свідомістю під час суспільно-політичних протистоянь; мова активно реагує на політичні процеси появою значної кількості неологізмів та окказіоналізмів, а також збільшенням кількості лексичних значень готових номінативних одиниць. Подальші розвідки мають бути присвячені детальнішому аналізу словотворчих засобів таких лексичних одиниць.

Література

1. Бабушкин Е. Карманный словарь страха и ненависти [Електронний ресурс] / Е. Бабушкин. – Режим доступу: <http://www.snob.ru/selected/entry/79140>
2. Забужко О. „Укри” – це і є, по факту, визнання української незалежності” [Електронний ресурс] / О. Забужко. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2014/07/26/164852.html>
3. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові: автореф. дис... доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Т. Ю. Ковалевська. – К., 2002. – 28 с.
4. Нелюба А. М. Словотвірна економія у появі онімів / А. М. Нелюба // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 51–54,
5. Тернопільський Енциклопедичний Словник / Передмова Г. Яворського. – Тернопіль : Збруч, 2004. Т.1. А–Й. – 696 с.
6. Трегубов В. О пользе укров [Електронний ресурс] / В. Трегубов. – Режим доступу: <http://evroua.com/o-polze-ukrov/>

Кирилюк О. Языковые единицы как оружие в общественно-политическом противостоянии

Статья посвящена исследованию неологизмов и окказионализмов, образованных на фоне общественно-политической ситуации в Украине 2014 года. Рассмотренные деривационные особенности этих новообразований, а также осуществлено изучение их внутренней семантики.

Ключевые слова: *неологизм, окказионализм, внутренняя семантика, пейоратив, мелиоратив.*

Kyryljuk O. Linguistic units as a weapon in the socio-political confrontation

The paper studies the neologisms formed on the background of social and political situation in Ukraine in 2014. The derivative features of these new formations are considered and their internal semantics are also studied.

Key words: *neologisms, psycholinguistic features, internal semantics, pejoratives, melioratives.*

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ В КОМПЛЕКСНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ РЕКЛАМНОГО ВПЛИВУ

В статті висвітлено роль нейролінгвістичного програмування в комплексному аналізі маркерів рекламного впливу. Пропонований підхід уможливорює як теоретичне опрацювання проблематики медійного впливу (зокрема реклами), так і практичний синтез програмованих текстів.

Ключові слова: *реклама, сугестія, нейролінгвістичне програмування, Мілтон-модель.*

В сучасному просторі соціальних комунікацій особливу увагу дослідників привертає рекламний дискурс насамперед з огляду на притаманні йому функції формування й формулювання ціннісних, аксіологічних та низки інших концептуальних настанов суспільства (Ю. Бернадська, І. Вікент'єв, Т. Гулак, Т. Джига, Н. Кутуза, Д. Огілві, А. Ульяновський, В. Ученова, Л. Хавкіна та ін.). Відповідні моделювальні процеси здійснюються завдяки креолізованій природі реклами, яка, активуючи практично всі нейрологічні канали сприйняття, дає змогу «апелювати до всіх рівнів людської психіки, до індивідуальної та колективної свідомості й підсвідомості, забезпечуючи перетворення рекламного дискурсу на своєрідну знакову систему» [14, с. 324] з іманентною впливовою домінантою. Проте у межах рекламної гетерогенної семіотики, скерованої на штучне утворення гіпотетичної зпозитивованої реальності, превалює лінгвальна символіка, бо «тільки у мові всесвіт, бажання, зображення отримують доступ до чуттєвості» [12, с. 296]. Враховуючи ж природну впливову інтенційність мови (Г. Клаус, О. Леонтьєв, Б. Поршнев та ін.) й наскрізну мету рекламних гіпертекстів, що полягає у «програмуванні людей на виконання певних дій» [3, с. 588], є підстави казати про подвійну сугестивність таких дискурсів. Відтак ідентифікація й аналіз мовних сенсibiliзаційних ефектів рекламного інформаційного впливу, вкорінених у глибинні колективно-особистісні психоструктури, становлять одне з найактуальніших завдань у колі сучасних гуманітарних досліджень, орієнтованих не лише на усвідомлення архітектоніки загальних психонетичних властивостей мови, а й на конструювання адекватних контекстів. На сьогодні є доволі багато наукових розвідок, присвячених певним особливостям рекламного дискурсу (див. праці Н. Коваленко, Л. Синявської, В. Унченка та ін.), проте комплексний підхід, базований на використанні психолінгвістичної специфіки рекламного кодування/декодування, практично не застосовується попри його релевантність саме в такому аспекті. На нашу думку, лише усвідомлюючи тісний зв'язок лінгвістичного й психологічного у породжувально-сприйняткових структурах особистості/соціуму, лише визначивши корелятивну сутність функціональності мовно-імплікованого й дискурсної характерології можна адекватно кваліфікувати загальну специфіку відповідних жанрових масивів, а також моделювати толерантні медійні текстові масиви. Такий підхід зумовлює необхідність застосування комплексної методології, ідеям якої, на наше глибоке переконання, відповідає парадигма нейролінгвістичного програмування (НЛП) – новітньої гуманітарної галузі, що має на меті конструювання емпатичної комунікації і

водночас – здійснення програмованого коректного впливу [6]. До сьогодні потужний потенціал цієї науки використовується науковцями лише фрагментарно попри ефективність залучення стратегій і тактик НЛП до реконструкції різноманітних впливових дискурсів (рекламного, політичного, управлінського, фідестичного та ін.), проаналізованих у низці авторських наукових праць (див. зокрема [7; 8; 11]). Зазначене доводить *актуальність* обраної проблеми та визначає *мету* статті, скеровану на висвітлення психолінгвальної природи мовних сугестогенів реклами, до яких щонайперше уналежнюємо специфічні нейролінгвістичні експлікатори, виокремлені за допомогою НЛП-методу Мілтон-модельної ідентифікації, а також певні інноваційні елементи, впливовий ефект яких забезпечується варіабельністю семантичної структури та специфікою сприйняттєвих процесів, що створюють підґрунтя для сугестивних ефектів. Відповідно об'єктом розвідки є феномен мовного впливу, предметом – корпус лінгвальних сугестогенів дискурсивного простору реклами.

Аналітичну реконструкцію РМ здійснюємо за допомогою методологічної бази НЛП як креативного гуманітарного напрямку, що поєднує досягнення різноманітних галузей знання (психології, мовознавства, нейрофізіології, філософії), даючи підстави для отримання комплексного уявлення про глибинну специфіку ретіально-аксіальної комунікації (див. праці Н. Ф. Непийводи, Г. Г. Почепцова). Так, у НЛП наголошено на відповідній доцільності використання репрезентативно маркованих (співвідносних із дією певної репрезентативної системи) слів, які викликають чітко визначені, унаочнені образи, що збільшує адекватність та впливовий ефект повідомлення: Згадане стосується і синестезійного поєднання різноманітних сенсорних маркерів: *«Вигляд. Дотик. Запах. Смак. Не зволікай. Відкрий «Coca-Cola» кожним зі своїх відчуттів»*, *«Спробуйте каву «Elit Fort» у новій упаковці. До останньої нотки збережений аромат і натуральний смак завдяки спеціальній системі «аромогарт систем»*. У такому разі унаочнена інформація задіює комплекс репрезентативних модальностей (каналів), що спричиняє її “гештальтоване” сприйняття, утворюючи в такий спосіб інтернальний стереометричний образ рекламованого товару. Репрезентативно марковані слова зумовлюють зовнішню та внутрішню «наочність» інформації, де велику роль відіграє і послідовність їх розташування в тексті, у межах якої оптимальною визнається конструкція ВАК, де В – лексема з візуальною маркованістю, А – з аудіальною, К – з кінестетичною.

Проте вербалізовані складники репрезентативних систем увиразнюють зовнішню узуальну конкретику рекламованих референтів, спираючись на необхідність їх ситуативного “упізнавання”, що, у свою чергу, зумовлює позитивність процесів логічної перевірки й подальшу неактуальність домінантного оброблення відповідної інформації, характерну, до речі, і для перших етапів гіпнотичної комунікації (див. праці Р. Бендлера, Д. Гріндера, В. Кандиби, В. Шейнова та ін.). Вищий ступінь інтегрування особи до рекламної гіперреальності передбачає не лише наявність універсальних мовних конекторів, а й обов'язкове врахування зазначених нами індивідуальних психоструктурних особливостей, які зокрема реалізуються через специфічність процесів значенневого декодування, бо, на думку Е. Холенштайна, «значення укорінене - суб'єктивно - в особливостях моєї інтенції, у своєрідності скерувань моєї свідомості на предмети (самостійні і несамостійні) та - об'єктивно - в характері даності відповідних предме-

тів. В акті означування значення в жодному разі не є предметом. Але воно може в будь-який час через рефлексію стати предметом споглядання» [15]. Ідіолектні декодувальні особливості найяскравіше ілюструє неспецифічна лексика, ідентифікована за допомогою Мілтон-модельних технологій НЛП. У цих межах її тлумачать як номени з генералізованим референтним індексом, впливовий ефект яких детерміновано дією упущення - одного з універсальних трансформаційних процесів, співвідносних з ефектом сенсової розгалуженості, семантичної недискретності, що корелює з недомінантним обробленням інформації. Використання зазначених елементів у вербальній тканині РМ дає змогу суб'єктивного, увиразнено індивідуалізованого наповнення дифузваної мовної семантики, оскільки активізує аксіосистемні доміанти у психоструктурі особистості, здійснюючи трансфер її глибинних імплікатур до рівня поверхневих структур мовлення. Така лексика ілюструє гедоністичні тенденції особистості, пов'язані з максимальною орієнтацією діяльності людини на позитивну емоційність (див. праці В. Вілюнаса, П. Симонова, Х. Хекхаузена, В. Шейнова), відповідно формуючи безконфліктний аксіосистемний спектр рекламної гіпотетики (пор. *“Ваунту- райська насолода!”*; *“Туборг” - насолоджуйся свободою*; *“Вільний рух задоволення – Даніссімо”*; *«Пральні машини “Індезіт”. Вони працюють - ви насолоджуєтесь життям»* та ін.). пор.: *“Полювання та риболовля” – газета для справжніх чоловіків*; *“Апетитні ласощі - “Рижий Ап”*; *“З “Усладою” їжа – смакота”*; *«Зодіак» - сузір'я насолоди*». В такий спосіб досягається внутрішня адекватність зовнішніх текстових образів, що інтегрує конкретну особистість до узагальненого кола квазісуб'єктів, водночас виокремлюючи й індивідуалізуючи її.

Також є характерними певні синтаксичні конструкції (ідентифіковані в нейролінгвістичному програмуванні як комплексні еквіваленти, “читання думок” тощо, орієнтовані на моделювання гіпотетичних (проте дуже частотних, природних для пересічної людини) ситуацій: *“Коли починається печія, добре мати під рукою «Ренні»*; *“Набридли нудні закуски? Хочеш кращого? Чіпси “Чіо”*; *“Коли болить горло, навіть їжа стає проблемою. Саме тоді справжній англійський “Стрепсілс” стане у нагоді”*. Відзначимо, що експлікована ситуативна конфліктність не суперечить зазначеній нами загальній ідеальності рекламного простору, оскільки “форс-мажорні проблеми” відразу ж отримують можливість легкого й приємного розв'язання.

Психолінгвістичні закономірності сприйняття РМ не обмежуються лише наведеними константами, а вербалізуються через цілу низку мовних фактів, ідентифікацію яких уможливорює використання решти нейролінгвістичних маркерів НЛП, до яких зокрема належать компаративно-суперлативні конструкції, що ґрунтуються на редукції суб'єкта порівняння (*“Ще більше життя. Час приймати новий “Мульти-табс”*; *Новий “Фейрі” ще економічніший”*); універсальні квантифікатори (*“Лише у нас найзручніший розклад і найвигідніші тарифи - “Аір Україна”*; *“Голден Леді” - ти чарівна завжди*), що продукують деструкцію об'єктної ідентифікації та ін. (загальний огляд метамодельних маркерів див. у [6]). Відзначимо, що декодувальна специфіка таких номенів також пов'язана з явищем сенсової дифузності, а отже, можна припустити, що її варіації торкаються номенів, у семантичній структурі яких а) дифузність є іманентним, провідним компонентом, б) дифузність є результатом транспозиції потенційних сем

до площини архісемного конусу з маргіналізацією (до повного редукування) останніх. Наведене доводить думку про те, що попри відзначену вченими «практику байдужості» масового індивіда щодо будь-яких смислових впливів» [2, с. 19] саме значення виступає сугестогенним концентром мови. Це ж підкреслює і Д.Мак-Квейл, наголошуючи, що «найважливіший вплив медій – формування значень потім ці конструкти систематично пропонують аудиторіям, які... їх долучають (або ні) до структури особистих значень, часто створеної попередніми колективними ідентифікаціями. Значення (отже, впливи) створюють самі одержувачі» [10, с. 414-415].

Таким чином, визначальним компонентом впливу вважають феномен значення, що на будь-якому рівні мови є конститутивним фактором [16]. Явище сугестивності «має здатність створювати глибинний зміст, який перебуває у складних відношеннях із семантикою слова» [13, с. 29], надаючи латентного поштовху до психосемантичних зрушень у когнітивно-емоційних площинах реципієнтів. Сугестивні ефекти РМ виявляються зокрема й в оказіональних утвореннях, лінгвістична специфіка яких тісно пов'язана із загальними психолінгвістичними особливостями кодувально-декодувальних процесів. Так, сприйняття та перероблення рекламної інформації відбувається під впливом різноманітних факторів, проте три з них наявні практично завжди: конативний, афективний та когнітивний [4, с. 21], на якому відзначають актуальність мнемічних процесів, що, у свою чергу, акцентує на необхідності їх оптимізації через використання відповідних психолінгвістичних технологій. Найчастіше подібні ефекти досягаються через експансію нової інформації, прогнозоване коригування зафіксованих адресатом повідомлень або ж через штучну актуалізацію відповідних контекстів [9, с. 76]. Найчастіше в ролі такого засобу використовують прийом повторення, що характеризується наявністю інтернального конусу інформативності, на якому зосереджено особистісну / колективну увагу, тісно пов'язану з механізмом пам'яті як інтегративним психічним процесом. Зауважимо, що сучасні рекламисти вдаються не лише до власне повторення відповідних текстів та текстових сегментів, що досить часто сприймається негативно (пор. рекламний слоган мила «Dove»: *Мило сушить шкіру. Мило «Дав» на одну чверть складається з крему і тому не сушить шкіри. Будь-яке мило сушить шкіру. «Дав»-єдине мило, що не сушить шкіру*), а й до конструювання ускладнених елементів РМ, які, окрім різноманітних семантичних імплікацій, містять ергонімний (або пов'язаний з назвою товарного знаку) фокус, убудований у структуру лексеми. Характерно, що такі методики властиві гіпнотичній комунікації (у цьому ж аспекті відзначимо й тавтологічні конструкції РМ: *Ліки “Ведмедика Бо”. Лікування, що лікує*) [див. 1; 6]. Тоді сприйняття повторюваної назви завдяки оригінальності, оказіональності увиразнюється, чітко фіксується, напр.: *Не гальмуй - снікерсу* або *Снікерсни у своєму форматі* (реклама шоколадних батончиків “Снікерс”); *Зафруктуйся, голова, і велика, і мала!* (реклама фруктових льодяників). У такому разі новоутворення набуває додаткових значенневих нюансів, пояснюваних, по-перше, дієслівною динамікою назви, по-друге, дещо зниженим стилістичним забарвленням, яке, на жаль, взагалі характерне для сучасного РМ. Побіжно відзначимо й актуальність використання дієслівних лексем із суміщеним прямим і переносним значенням, що, безперечно, надає їм стереофонічного

звучання, хоч, як зауважують учені, “слово упізнається лише в одному його значенні і зв’язок між різними лексико-семантичними варіантами полісемантичного слова може актуалізуватися тільки за наявності певних мислительних зусиль” [5, с. 37], напр.: “Фанта”- *вливайся!*; Мені – як солов’ю. “Пісня”. *Найкраща пісня – та, що летиться* (реклама горілки “Пісня”).

Частотними є й відповідні атрибутиви, де лінгвістична природа прикметників-означень зумовлює їх константність у загальній структурі РМ, бо завдяки їм “унаочнюється”, наближується до чуттєвого сприйняття та пов’язується із синестезійною образною конкретикою подана інформація (напр., у рекламі напоїв “Пепсі”: *Сьогодні і завжди - пепсинний день календаря*, що, окрім зазначених моментів, асоціюється з червоним, святковим днем; “Черрі-Кола”- *приКОЛьна акція*, де маємо і графемну акцентуацію назви). Зауважимо, що такі експерименти рекламистів досить часто мають і негативний ефект, оскільки бажання створити оригінальний текст не узгоджується з дотриманням елементарної грамотності (напр.: *Обалдінітельне взуття тільки у нас! Бутік “Балдініні”* або ж *Поелджітельна акція в магазинах фірми LG!*). Також відзначимо й наявність утворень, де семантична структура оказіональних суперлативів (див. Мілтон-модельну ідентифікацію) містить пріоритетну ознаку рекламованого товару, водночас співвідносно і з суб’єктом, і з об’єктом порівняння, уособлюючи в такий спосіб семантичний концентр сигнатури і скеровуючи декодувальні процеси в запланованому рекламодавцем напрямі, напр.: *найапельсинніший смак* (реклама напою “Фанта-Апельсин”), *найхрумкіший смак* (реклама вафельного батончика “Сієста”) тощо.

Узагальнюючи, відзначимо, що пропонований комплексний підхід до аналізу РМ як актуального комунікативного жанру уможливорює не лише ідентифікацію його характерних мовних особливостей, а й дає змогу усвідомити глибинну психолінгвістичну систематику відповідного сприйняття. В цьому аспекті максимально релевантним вважаємо залучення НЛП-технологій, наукова обґрунтованість і жанрова релевантність яких прислужиться в розробці теоретичної бази відповідних досліджень та у безпосередній практиці, оптимізуючи ефективність синтезу й адекватність, прогнозованість декодування як рекламних контекстів зокрема, так і медійних стратегій узагалі.

Література

1. Бэндлер Р., Гриндер Д. Паттерны гипнотических техник Милтона Эриксона / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – Сыктывкар : Флинта, 2000. – 184 с.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла: Сб. эссе / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 258с.
3. Буков П., Сартан Г. Психологические эффекты в рекламе / П. Буков, Г. Сартан // Психология и психоанализ рекламы. Личностно-ориентированный подход. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ-М, 2001. – С.588 – 594.
4. Дейян А. Реклама / А. Дейян. – М. : Мир, 1993. – 173 с.
5. Залевская А. А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека / А. А. Залевская. – Калинин : Мир, 1977. – 197 с.
6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.

7. Ковалевська Т. Ю. Концептуальні категорії впливу в контексті державного управління: Мілтон-модель / Т. Ю. Ковалевська // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій. Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (3 квітня 2009 р., м. Львів) : У 2 ч. Ч. 2. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – С.493– 497.
8. Ковалевська Т. Ю. Нейролінгвістичне програмування та сугестивна лінгвістика в систематиці прикладних досліджень / Т. Ю. Ковалевська // Людина. Комп'ютер. Комунікація.: Зб. наукових праць / За заг. ред. Ф. С. Бацевича. – Львів : Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – С.41– 45.
9. Леонтьев А.А. Психолінгвістика / А.А. Леонтьев. – Л. : Наука, 1967. – 118 с.
10. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл / Переклали з англійської Оля Вольна, Галина Сташків. – Львів : Літопис, 2010. – 538с.
11. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія / [Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін.] : за заг. ред. О. В. Александрова : відп. ред. Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кутуза. – Одеса : Астропринт, 2009. – 400с.
- 12.Рікер П. Конфлікт інтерпретацій / П. Рікер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. Марії Зубрицької, 2-ге вид., доповнене. – Львів : Літопис 2001. – С.288-304.
- 13.Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.
- 14.Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф : монографія / Л.Хавкіна. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 352 с.
- 15.Холенштайн Э. Якобсон и Гуссерль (К вопросу о генезисе структурализма) / Э. Холенштайн // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.anthropology.ru>.
- 16.Якобсон Р. Звук и значение / Р. Якобсон // Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 30– 92.

Ковалевская Т. Ю. Нейролингвистическое программирование в комплексном исследовании влияния рекламы

В статье определена роль нейролингвистического программирования в комплексном анализе рекламной суггестии. Предложенный подход может быть актуальным как в теоретических исследованиях медийного влияния (в частности рекламы), так и в практическом синтезе соответствующих текстов.

Ключевые слова: реклама, суггестия, нейролингвистическое программирование, Милтон-модель.

Kovalevskaya T. Y. Neurolinguistic programming in the complex advertisement influence research

In the article, the role of neurolinguistic programming in the advertisement influence complex analysis is defined. The approach offered makes it possible both to process the media influence problems (especially advertisement) in theory and to synthesize the programmed texts in practice.

Key words: advertisement, influence, suggestion, neurolinguistic programming, Milton-model.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено аналізу текстів автобіографічного характеру, що функціонують в українській політичній комунікації. Виявлено особливості структурно-композиційного та мовностилістичного типу, а також запропоновано типологію політичних автобіографій.

Ключові слова: політична комунікація, політичний текст, автобіографія, політичний імідж.

Актуальність статті. У центрі уваги сучасної політичної лінгвістики насамперед постають тексти різної жанрової природи та форми втілення політичного дискурсу (К. С. Серажим, Л. М. Синельникова, А. П. Чудінов, О. Й. Шейгал та ін.), проте політична автобіографія здебільшого залишається поза увагою науковців. Презентація автоіміджу насамперед передбачає подання біографічних відомостей про політика. Поширеним способом вербального представлення цього іміджевого аспекту є біографія, точніше, на думку Д. Ольшанського, іміджева легенда, що складається з біографії та викладу політичної передвиборчої платформи [4, с. 395]. Основою біографії в політичній комунікації виступає інформація стосовно походження та кар'єрного росту, подана у світлі відповідних політичних параметрів.

Метою нашої розвідки є дослідження текстів політичних автобіографій у структурно-композиційному та мовностилістичному аспектах, що зумовлює розв'язання таких **завдань**: визначити поняття політичної автобіографії, окреслити композиційну специфіку текстів політичних автобіографій, простежити закономірності вербальної репрезентації автобіографій політиків.

Об'єкт дослідження – тексти автобіографій українських політичних діячів, а **предмет** – вербальні засоби представлення іміджу в політичних автобіографіях. **Матеріалом** слугували автобіографії відомих українських політиків, подані як офіційні тексти для висвітлення іміджевих характеристик протягом передвиборних кампаній 2010–2014 років.

Політична автобіографія як жанр політичного тексту не повинна бути «нейтральною», її основним завданням є створення образу лідера, переможця [1, с. 52]. Цей образ потрібно ґрунтувати на одному із соціально-політичних міфів, що здебільшого передбачають образи героїв. І. Черепанова підкреслює, що в процесі функціонування «нейтральна» інформація втрачає свої інформативні риси, навіть може набути негативних конотацій і спрацювати проти свого об'єкта [6, с. 291].

Основним засобом формування та презентації автоіміджу є автобіографії, тобто біографічні відомості політиків, подані від 1-ої особи та написані за правилами одного із жанрів офіційно-ділового тексту – автобіографії. Автобіографію пишуть від 1-ої особи та зазначають лише етапні події в житті людини. В автобіографії обов'язково вказують: прізвище, ім'я, по батькові; дату і місце народження; відомості про навчання (в хронологічній послідовності); відомості про трудову діяльність; відомості про склад сім'ї; дату; підпис. На відміну від

переважної більшості інших документів автобіографію пишуть власноруч і від руки. Автобіографію завжди пишуть під час влаштування на роботу, за таких умов необхідно детально зазначити всі відомості про трудову діяльність.

У політичній комунікації виокремлюють два типи біографічних текстів – **біографія-конспект** і **біографія-розповідь** [2, с. 169], що стосується й подання автобіографічних відомостей. Перший тип передбачає стисле подання відомостей про політика у вигляді переліку дат і подій. Такий спосіб характерний для автобіографій багатьох українських політиків, наприклад, автобіографія колишнього президента України В. Ющенка:

Я, Ющенко Віктор Андрійович, народився 23 лютого 1954 року у с. Хоружівка Недригайлівського району Сумської області у родині вчителів. Громадянин України. (...)

1975–1976 роки – служба в Радянській Армії.

1976–1985 роки – виконуючий обов'язки економіста, керуючий Ульяновським відділенням Держбанку.

1985–1987 роки – заступник начальника Управління Української республіканської контори Держбанку. (...)

В Україні проживаю з 1954 року. Судимий не був.

За змістовими характеристиками і черговістю подання інформації виокремлюємо такі структурні елементи в політичній автобіографії: прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження; освіта; кар'єрний ріст; сучасний стан справ; відомості про родину і особистісні зацікавлення. Додатково в автобіографії можуть бути подані відомості про батьків, деталізація трудової діяльності, урядові нагороди тощо. Проте автобіографія-конспект має бути побудована як окремі тези, кожна з яких починається з нового рядка та містить цифрові й фактичні відомості про політика. Елементи автобіографічності наявні лише на початку і в кінці таких текстів, основний блок інформації подається як перелік подій без апеляції до особи автора-політика.

Для виокремлення змістових блоків в автобіографії-конспекті допускається графічні виділення: жирне накреслення, курсив тощо, тобто максимальне використання потенціалу креолізованості політичних текстів. Цей принцип повною мірою реалізований в автобіографії О. Тягнибока:

Я, Тягнибок Олег Ярославович, народився 07 листопада 1968 року у м. Львові. Українець. Громадянин України.

Освіта вища. У 1985 р. закінчив СШ № 8 у м. Львові, з 1985 р. по 1993 р. навчався у Львівському медичному інституті на лікувальному факультеті, спеціальність – лікар-хірург, 1995-1999 рр. навчався у Львівському державному університеті ім. І. Франка на спецправовому факультеті (правознавство).

Трудова діяльність:

1987-1989 рр. – строкова служба в армії, капітан запасу медслужби.

1989-1990 рр. – санітар Львівської обласної клінічної лікарні.

1990-1993 рр. – медбрат хірургічного, нейрохірургічного відділення Львівської міської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги. (...)

Одружений. Разом з дружиною Тягнибок Ольгою Зіновіївною, 1968 р.н. виховую трьох дітей: Ярина-Марія, 1992 р.н., Дарина-Богдана, 1995 р.н., Гордій, 1997 р.н.

Конспективний виклад позбавлений емоційності [3, с. 257], тому його переважно використовують в офіційній політичній комунікації, коли потрібно подати протокольну інформацію про політика.

Індивідуалізованість політичних автобіографій найбільшою мірою реалізована в другому типі автобіографій – розповідях. Такі автобіографії приваблюють читача через особливий інтимізований тип оповіді, вони містять послідовну розповідь про життєвий шлях політика з елементами емоційності, оцінними характеристиками. Автобіографія-розповідь може нагадувати конспект, тобто мінімально відрізнятися від блокової подачі інформації, але такий текст вже не є штучним поєднанням змістових блоків, а становить цілісний текст, у якому дотримано усіх міжфразних зв'язків, напр., фрагмент автобіографії Ю. Тимошенка: *Я, Юлія Володимирівна Тимошенко, народилася 27 листопада 1960 року в Дніпропетровську. Після закінчення школи у 1979 році вступила на економічний факультет Дніпропетровського держуніверситету за спеціальністю «економіст-кібернетик». Під час навчання, у 1979 році, вийшла заміж за Олександра Тимошенка, а у 1980 році народила доньку Євгенію. 1984 року закінчила університет з дипломом з відзнакою, після чого почала працювати інженером-економістом на Дніпропетровському машинобудівному заводі ім. Леніна. (...)*

Характерною відмінністю двох типів автобіографій вважаємо домінування або блоково-змістового, або хронологічного принципу подання інформації. В автобіографії-розповіді визначальним принципом є хронологічний, тому події життя не кваліфіковано за належністю до різних життєвих сфер (кар'єра, освіта тощо), а подано так, як вони відбувалися в реальності.

Прикладом класичної автобіографії-розповіді можна вважати автобіографічний текст Н. Королевської: *Я, Наталія Королевська, народилася у 1975 році в місті Красний Луч Луганської області. Мати – вчитель, батько – шахтар. Закінчила школу у 1991 році зі срібною медаллю. З 17 років – у бізнесі. Пройшла шлях від менеджера до комерційного директора компанії «Мета». У 23 роки створила власне приватне підприємство, яке за 10 років перетворилося у найбільший холдинг. У сферу діяльності холдингу входило виробництво продуктів харчування, сільське господарство, будівництво. Холдинг забезпечував робочими місцями більше 10 тисяч чоловік. (...) З грудня 2012 року працюю міністром праці та соціальної політики. Заміжня, виховую двох синів (Ростислав, 11 років та Ярослав, 4 роки).*

Проблема автобіографії, на відміну від біографії, полягає в тому, що людина змушена розповідати про свої професійні досягнення скромно, у суспільстві не прийнято хизуватися власними перемогами. Проте завданням політичних текстів є створити образ непересічної особистості: така суперечність ускладнює завдання під час написання автобіографій. Кожна життєва подія має бути написана з урахуванням майбутнього іміджу політика, тобто посилювати іміджеві характеристики, не демонструючи нескромності її автора.

З цією метою в деяких автобіографіях обирають такий тип розповіді, для якого характерна особлива інтимізація викладу: автор нібито розповідає про себе не масовому читачу, а одній людині, своєму другові чи знайомому. Для цього текст насичують подробицями особистісному характеру, додають емоційності. Яскравим прикладом такої автобіографії є представлена на офіційному сайті А.

Гриценка. Хоч вона дуже велика за обсягом і супроводжується численними фотографіями молодого політика, текстова частина заслуговує на увагу. Наведемо початковий фрагмент тексту: *Я народився я 25 жовтня 1957 року в селі Багачівка Звенигородського району Черкаської області. Три роки ми жили сім'єю разом із бабусею. Потім батьки переїхали у шахтарське містечко Ватутіне, де знайшли роботу. Живуть там дотепер. (...) Шкільна наука давалася мені легко. Батьки ніколи не перевіряли моїх уроків: і часу в них не було за роботою, та й не сидів я над уроками більше 15 хвилин. Більше читав художні книжки, по кілька в день, починаючи з першого класу. Знаю точно, що мій формуляр у бібліотеці шахтарського клубу був найтовстішим і серед дорослих. Та й шкільний табель додому приносив із самими п'ятірками. (...)*

Текст наведеної автобіографії має виражений креолізований характер, оскільки елементи спогадів політика виділені дрібним шрифтом і курсивом, завдяки чому привертають підвищену увагу. А підтвердження наведеної інформації фотографіями посилює ефект полікодового тексту, який сприймається не лише на текстовому рівні, а й на візуальному.

Проаналізовані тексти автобіографій мають певні особливості на рівні стилістики. Ці вимоги виконуються в політичних автобіографіях-конспектах, де все підпорядковано правилам композиційного характеру: строга стандартизація елементів, розташування окремих частин, дотримання вимог щодо лексики і синтаксису, тобто текст відповідає нормам офіційно-ділового стилю, напр.:

Арсеній Петрович Яценюк. Лідер «Фронту Змін».

Дата й місце народження: 22.05.1974, м. Чернівці.

Освіта: вища. Закінчив Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича, юридичний факультет, спеціальність – «правознавство» (1996); Чернівецький торгово-економічний інститут Київського торгово-економічного університету, спеціальність «облік і аудит» (2001). У 2004 році захистив дисертацію та здобув науковий ступінь кандидата економічних наук.

На мовностилістичному рівні до офіційно-ділових текстів висувають жорсткі вимоги: «високий ступінь стандартизації мовних засобів, виразна логізація викладу, майже цілковита відсутність емоційності та образності, широке використання безособових і наказових форм» [5, с. 6], що сприяють суворій регламентації текстів політичних автобіографій та спричиняють появу тезових, стислих політичних текстів, що позбавлені будь-яких елементів емоційності та художності, напр.:

Царьов Олег Анатолійович. Кандидат у президенти України. Антифашист.

- Народний депутат України (самовисування)

- Голова Дніпропетровської обласної організації Партії Регіонів

- Голова Антифашистського форуму України

- Радник Прем'єр-міністра України

- Кавалер ордена «За заслуги» III ступеня

Проте дотримання вимог офіційно-ділового стилю фіксуємо лише в політичних автобіографіях-конспектах. Автобіографічні розповіді, навпаки не відповідають вимогам, вони тяжіють до художньо-публіцистичного стилю, що характеризується підвищеною образністю та емоційністю. Відхилення від офіцій-

но-ділового стилю в автобіографіях-розповідях переважно є незначним. Так, в автобіографії Ю. Тимошенко фіксуємо лише окремі випадки порушення вимоги, як-от: яскраві епітети та іронію, що загалом не характерно для автобіографій, напр.: *3 30 грудня 2011 року я перебувала в Качанівській виправній колонії №54 у Харкові. (...) Не зважаючи на висновки німецьких лікарів, які мене оглянули та рекомендували проводити лікування в спеціалізованому стаціонарі, та відповідний припис Європейського суду з прав людини, влада Януковича продовжує ігнорувати цю проблему, дезінформуючи суспільство про нібито "квітуче" здоров'я экс-прем'єра.*

Тотальні порушення стилістики офіційно-ділового стилю наявні в автобіографії А. Гриценка. Особливо це стосується ліричних відступів, де подано спогади політика про дитинство і юність. Ці фрагменти взагалі мають ознаки художнього стилю, вони нагадують мемуари, напр.: *Мені пощастило й самому відчувати самотійний політ. Не приховуватиму – я про це мріяв. Одного разу умовив заступника командира ескадрильї взяти мене в кабінку інструктора і дати можливість покерувати літаком. То був нічний виліт, туман і дощ – видимість практично нульова. Досі пам'ятаю: передбачався 25-хвилинний маршрут, потім посадка – зліт без зупинки (з конвеєра) і ще 25 хвилин у небі. Скажу відверто: вже перших 25 хвилин мені вистачило для того, аби відчувати, що це таке – в суцільній темряві покладатися лише на прилади. Однак ніхто не просив: «Зупиніть Землю, я зйду». З літака зійшов окрилений, а новий досвід спонукав мене ще більше поважати пілотів.*

Отже, політична автобіографія, незважаючи на те, що є жанром офіційно-ділового стилю, здебільшого не відповідає нормативним вимогам, а створюється згідно з вимогами публіцистичного або художньо-публіцистичного стилю, оскільки містить елементи образності та емоційності і в ній посилене авторське «я» на рівні змісту та форми.

Висновки. Політична автобіографія є одним із засобів вербалізації автоіміджу політика й реалізована в двох жанрових різновидах – автобіографія-конспект та автобіографія-розповідь. Перший різновид підпорядкований вимогам офіційно-ділового стилю, – другий відповідає художньо-публіцистичним, проте завданням обох є створення образу сучасного політика як людини-легенди.

Література

1. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : монографія / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
2. Кривонос А. Д. PR-текст в системі публичних комунікацій / А. Д. Кривонос. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2002. – 288 с.
3. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
4. Ольшанский Д. В. Политический PR / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
5. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [підручник] / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
6. Черепанова И. Ю. Заговор народа : Как создать сильный политический текст / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 2002. – 464 с.

Кондратенко Н. В. Структурно-семантические особенности автобиографических политических текстов

Статья посвящена анализу текстов автобиографического характера, функционирующих в украинской политической коммуникации. Выявлены особенности структурно-композиционного и лингвостилистического типа, а также предложена типология политических автобиографий.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политический текст, автобиография, политический имидж.

Kondratenko N. V. Structural-semantic features autobiographical political texts

This article analyzes autobiographical texts that operate in Ukrainian political communication. The features of structural and compositional and stylistic type, and suggests a typology of political autobiographies.

Key words: political communication, political texts, autobiography, political image.

УДК 81'23:659.1: 32

Н. В. Кутуза

**МЕТАПРОГРАМИ НЛП ЯК ВПЛИВОВИЙ
АКТИВАТОР ПОЛІТИЧНИХ СЛОГАНІВ**

У статті розглянуто метапрограми як впливові стратегії політичних слоганів. Виявлено та систематизовано лінгвістичні маркери, за допомогою яких актуалізовано ці метапрограми в зазначених слоганах.

Ключові слова: вплив, метапрограма, сугестія, політичний слоган.

Розширення семантичної та структурної амплітуди політичних слоганів зумовило зростання уваги науковців до цих рекламних елементів (див. роботи Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кондратенко, А. Д. Кривоносова, О. А. Феофанова, О. І. Шейгал та ін.), проте наукові студії, де порушуються проблеми сугестивного навантаження політичного рекламного слогану, лише набирають обертів (праці Т. Ю. Ковалевської, В. Г. Зазикіна, О. В. Зазикіної, А. П. Мельникова, Ю. В. Станкевич). З огляду на це ідентифікація метапрограм НЛП, які сприяють підвищенню впливового потенціалу слоганів, є актуальним напрямом вивчення таких констант політичної кампанії.

Об'єктом нашого дослідження стали політичні слогани, предметом – метапрограми, реалізовані в слоганах політичної реклами.

Фактичним матеріалом слугували слогани політичної реклами передвиборчої парламентської кампанії 2012 р. (70 одиниць), які функціонували в різних видах ЗМІ (телевізійна, в Інтернеті тощо).

Мета статті полягає в з'ясуванні впливових актуалізаторів метапрограм, використовуваних у слоганах політичної реклами. Це, у свою чергу, передбачає вирішення низки таких конкретних завдань: дослідити характерні ознаки політичного слогану й метапрограм, окреслити специфіку реалізації цих метапрограм у слоганах на граматичному рівні, висвітливши впливовий потенціал таких повідомлень.

В роботі у процесі досягнення мети застосовано низку дослідницьких *методів*. Завдяки описовому методу ідентифіковано особливості слоганів політичної реклами й метапрограм з актуальними мовними маркерами. Методи аналізу та синтезу дали змогу виокремити складники аналізованого явища та поєднати їх у єдиний комплекс, метод індукції використано для конкретизації загальних висновків. Виокремлення характерних впливових елементів слоганів здійснено за допомогою компонентного аналізу. Також застосовано метод метапрограмної ідентифікації (Т. Ю. Ковалевська) задля виявлення метапрограм, актуалізованих у політичних рекламних слоганах.

Вибори, які останнім часом вже стали частотним явищем, вимагають нових стратегій / тактик, засобів переконання та впливу на електорат, оскільки мають подолати негативне ставлення реципієнтів до цього явища. Читати, сприймати, зосереджувати увагу на рекламних текстах у реципієнта немає ані часу, ані (частіше) бажання, тому популярними стають слогани, які через лаконічність не вимагають зосередженості, тривалої концентрації (утримання) уваги. Тут не витрачається час на переконання, а певні обіцянки та ін. стверджуються як відома істина, що не потребує доказів. Отже, можемо спостерігати поступове збільшення в політичній рекламній комунікації таких рекламних констант, як слоган, котрий дедалі більше «витісняє» інші агітувальні контексти. Окрім того, кожна партія / блок оперує як основним слоганом, що концентрує основну ідею усієї рекламної кампанії, так і факультативними, які містять політичні пропозиції, деякі положення політичних програм та ін. (детальніше див. [5]).

Відзначимо, що однією зі специфічних рис політичних слоганів є й те, що деякі з них складаються з кількох речень. На багатокомпонентності рекламних слоганів наголошує і Є. Г. Паповянц, зазначаючи, що рекламний слоган – «це одна чи декілька коротких, емоційно-заряджених фраз, часто використаних для створення позитивного ставлення реципієнта до предмета реклами, а також для забезпечення впізнання, де кращим зразкам слогану притаманні такі особливості: лаконічність, конкретність, прозорість (форма); повторювальність, яскравість, влучність, оригінальність, емоційність (стиль), а також аргументованість, асоціативність, врахування потреб, інтересів і переваг споживача (зміст), що робить їх атрактивними» [8, с. 143]. Окрім вищеназваних, такі ознаки слогану, як ритмічність / римованість забезпечують високу запам'ятовуваність, асоціативно пов'язуючись з певною партією / блоком.

Дослідники В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева та ін. стверджують, що «слоган – комунікативна компресія сугестії, ...на підсвідомому рівні закликає до дій, запрограмованих сугесторами» [9, с. 143]. Проте для того, щоб запрограмувати прогнозовану поведінку, потрібно знати звичні стратегії мислення, специфіку сприйняття певної інформації тощо реципієнта. Спосіб, яким людина відбирає інформацію, кодує та оброблює її («мислить»), описує «модель світу» і створює, тобто конструює передбачувані патерни, називають метапрограмми, котрі функціонують як неусвідомлювані фільтри (цензори) сприйняття, що структурують інформацію, стимули» [див. 10, с. 57–59], дають змогу уникати зайвих операцій мислення та діяти автоматично [1, с. 59]. Метапрограму витлумачують і як «...суму сенсорно-емоційних переживань ("пер-

винний досвід") людини, що зумовлює оригінальність мовного моделювання дійсності як "вторинного досвіду"» [3, с. 175].

Виявляючи актуальні для реципієнта метапрограми, можливо більш ефективно впливати на особистість, на чому наголошують вчені Т. Ю. Ковалевська, Б. Боденхаммер та М. Холл: «глибинні масиви психіки особистості підлягають впливу через наявність ...метапрограм, орієнтованих на апріорне, позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестивно маркованих комплексів» [3, с. 174]. А дослідник О. Д. Бойко, вивчаючи політичну комунікацію, підкреслює, що метапрограми – це досить потужний прийом маніпулятивної дії [2, с. 345]. Таким чином, метапрограми є «ключовими моментами у процесах мотивації та прийняття рішення» [7, с. 177].

У визначенні кількості метапрограм немає чіткої позиції, наприклад, М. Холл та Б. Боденхаммер виокремлюють 51 метапрограму, зазначаючи, що розподіл цей умовний і слугує задля кращого описування засобів кожної метапрограми. Окрім того, «оскільки метапрограми фільтрують досвід та ми передаємо наш досвід за допомогою мови, то певні патерни мови стають типовими для певних метапрограм» [7, с. 177].

Деякі метапрограми тісно пов'язані одна з одною (М. Холл, Б. Боденхаммер), проте, на нашу думку, можна говорити не лише про корелятивні відношення метапрограм, а про одночасну актуалізацію кількох метапрограм у політичних слоганах.

Спираючись на типології та механізми дії метапрограм, ми пропонуємо власний підхід до структури та виокремлення їх типів, що умовно можна розподілити на два блоки, де І блок – це реалізація однієї метапрограми в слогані (одноструктурні), ІІ – реалізація кількох (двох) метапрограм (поліструктурні): І). *Одноструктурні* – 1) *активність / пасивність*; 2) *схожість / відмінність*; 3) *необхідність / можливість*; 4) *відцентрова / доцентрова* (чи *прагнення «ДО» і «ВІД» чогось або наближення / уникання*); ІІ). *Поліструктурні* – 1) *відцентрова / доцентрова + схожість / відмінність*; 2) *відцентрова / доцентрова + активність / пасивність*.

Також можемо стверджувати, що метапрограми фіксують / відбивають деяку полярність, яка подає дві протилежні моделі сприйняття / поведінки. Розглянемо детальніше ці метапрограми та проілюструємо, за допомогою яких мовних маркерів реалізується кожна з них.

І). *Одноструктурні*. 1). Метапрограма *активність / пасивність* відбиває образ поведінки, де активна людина самостійно виявляє ініціативу, пасивна – перебуває в стані очікування дій інших. На мовному рівні активність виявляється у вигляді завершених речень, наявністю особових займенників, дієслів в активному стані, наказового способу та ін., пасивність – дієслів у пасивному стані, питальних конструкціях, номіналізаціях [7, с. 178]. Зафіксовані політичні слогани, які функціонували під час парламентських виборів, містили такі лінгвістичні показники, що актуалізувались на граматичному рівні: морфологічний рівень – застосування дієслів у наказовому способі (імператив) та синтаксичний – знак оклику, що взагалі характерно для слоганів як специфічних рекламних констант. Причому популярною стала реалізація лише одного «полюсу» – активність, наприклад: *Обирай українське! Збережи Україну! Політична партія «Наша Укра-*

їна»; *Наша мова солов'їна. Збережи солов'їну! Політична партія «Наша Україна»*; *Приєднуйся до лав! Політична партія «Наша Україна»*; *Партія «УДАР» Віталія Кличка. Вірте в Україну, вірте в себе; Обирай лідера! Партія «УДАР» Віталія Кличка; Прийди й проголосуй! Партія «УДАР» Віталія Кличка.*

1). 2). Метапрограма **схожість / відмінність** характеризує процес порівняння при зіткненні з новою інформацією, де можливо виявити схожі чи відмінні риси залежно від особистісного сприйняття людини або її наявних знань. Лінгвістичними показниками, які ілюструють елементи схожості, є прислівники-компаративи *краще, гірше, більше, менше*; елементи відмінності – прикметники *новий, революційний*, словосполучення *не мають аналогів*, що привертає увагу як нововведення, інновації [7, с. 181–182; 10, с. 89–92]. Як і в попередній групі, фіксуємо реалізацію лише одного «полюсу» – відмінність, що реалізується на морфологічному рівні за допомогою прикметника *новий*: *Нове життя українського села. «Партія регіонів»; Нова політика – нова якість життя! Партія «Нова політика».*

1). 3). Метапрограма **необхідність / можливість** дає змогу виявити, яким чином людина пояснює причини своїх дій: необхідність, бажання, обмеження [10, с. 154]. Лінгвістичними показниками, за допомогою яких реалізовано стан необхідності, виступають дієслова та прислівники: *необхідно, повинен, належить, варто*; неможливості – прислівники, в тому числі з часткою *не*: *не можна, не варто, заборонено*. Вони показують, що людина діє, виходячи з моделі вимушеності, контролю, закону. Про оптимістичну модель свідчать лексеми можливості – дієприслівники, дієслова-зв'язки, прислівники: *можна, буду, готовий*, де передбачаються різні варіанти, альтернативи; лексеми, що виражають бажання (дієслова, дієприслівники): *хочу, подобається, радий*.

Як і у вищезазначених слоганах, реалізовано один «полюс» – необхідність, що актуалізується на морфологічному рівні за допомогою прислівників: *Цю владу треба зупинити. Об'єднана опозиція ВО «БАТЬКІВЩИНА»; Так бідно жити не можна. Об'єднана опозиція ВО «БАТЬКІВЩИНА».*

1). 4). **Відцентрова – доцентрова** метапрограма (Т. Ю. Ковалевська) (чи прагнення «ДО» і «ВІД» чогось або наближення – уникання) полягає в тому, що прагнення «ДО» чогось – це мотивація досягнення успіху, намагання «ВІД» чогось – мотивація уникнення невдачі, тобто для здійснення певних дій потрібний мотивувальний фактор, який керує поведінкою людини. Ця метапрограма пояснює, яким чином люди фокусують свою увагу [див. 7, с. 178], тобто ті, які керуються метапрограмою «ВІД», насамперед намагаються вирішити проблему, а ті, хто керується метапрограмою «ДО», мислять з позицій потенційних можливостей, вони мотивовані на те, щоб досягти, придбати або отримати щось [10, с. 148].

Вчені М. Холл та Б. Боденхаммер лінгвістичні показники цієї програми називають мовою притягування та відштовхування, де, на їхню думку, мова притягування зазвичай містить щось (*придбати, мати, отримувати, досягати*), а мова відштовхування – виключає (*триматися осторонь, позбавлятися, уникаючи, не потребувати*) [див. 10, с. 147]. Таким чином, за допомогою переважно дієслів (на морфологічному рівні) може реалізуватися ця програма. Дослідник В. І. Шалак також здійснив спробу лінгвістичної ідентифікації векторів умоти-

вованості на прикладі російської преси, зафіксувавши відповідні прийменникові маркери, які ілюстрували орієнтованість на позитивну / негативну мотивацію діяльності, а професор Т. Ю. Ковалевська на прикладі українського політичного та рекламного мовлення з урахування експериментальних відомостей [див. 4, с. 316].

Отже, відцентрова / доцентрова метапрограма в політичних слоганах реалізується на морфологічному рівні за допомогою прийменників *до, для, за й від* (залежно від вектора мотивації). Доцентровий «полюс» актуалізується за допомогою прийменників *до, для, за* в таких слоганах «Рідна Вітчизна» *поверне владу обличчям до людей; Гідність для кожного, справедливість для всіх, відповідальність для влади! Об'єднана опозиція ВО БАТЬКІВЩИНА; Україна для людей. «Партія регіонів»; Свобода для розвитку. Створимо Європу в Україні. Політична партія «Україна майбутнього»; За гідність кожного та благополуччя всіх. Політична партія «Народно-трудовий союз України»; СПУ – за демократичний соціалізм! Змінимо Україну – разом!*

Відцентровий «полюс» актуалізується за допомогою прийменника *від* у таких слоганах: *Звільнимо Україну від цього режиму! Об'єднана опозиція ВО «БАТЬКІВЩИНА»; Екологізуємо владу – очистимо від корупції. Українська партія «Зелена планета»; Звільнимо від податків «екологічно чисті» підприємства. Українська партія «Зелена планета».*

Нами зафіксовані й такі слогани (усього 2 одиниці), які поєднували різну векторність цієї метапрограми – і «ВІД», і «ДО», проте тут відбувається «рух» не від негативності (як у «класичному» розумінні цієї метапрограми), а від позитивності до ще більш позитивного, що можемо схематично представити як $P \rightarrow P^2$, але на перший план у такій метапрограмі висувається лексико-семантичний аспект, наприклад: *Від стабільності – до добробуту! «Партія регіонів»; Партія «УДАР» Віталія Кличка. Від успіху людини – до успіху країни!* На нашу думку, ці слогани мають більший ступінь впливовості через притаманну їм наскрізну позитивацію й, відповідно, дієву скерованість (детальніше про векторну скерованість рекламних текстів, представлену у формульних інтерпретаціях див. [6]).

II). Поліструктурні. Зафіксовано й низку слоганів, із синтезованими одночасно двома метапрограмами, де провідною є *відцентрова / доцентрова*.

1). *Відцентрова / доцентрова + схожість / відмінність* наявна в таких слоганах: *Настав час для нових лідерів. «Україна – Вперед!» Партія Наталії Королевської; Нові лідери – нова країна. «Україна – Вперед!» Партія Наталії Королевської; Нова економіка – нова країна. «Україна – Вперед!» Партія Наталії Королевської. У відцентровій / доцентровій метапрограмі актуалізується відцентровий «полюс», реалізація якого відбувається на морфологічному рівні за допомогою прийменників *для* та прислівника *вперед*; у метапрограмі *схожість / відмінність* – «полюс» відмінності за допомогою прикметника *новий*.*

2). *Відцентрову / доцентрову + активність / пасивність* фіксуємо у слоганах *Голосуй за СЕБЕ – голосуй за БАТЬКІВЩИНУ. Об'єднана опозиція ВО БАТЬКІВЩИНА; Вибір 2012 – № 12. Прийди на вибори, проголосуй за № 12! Українська партія «Зелена планета» № 12. У відцентровій / доцентровій метапрограмі актуалізується відцентровий «полюс», реалізація якого відбувається*

на морфологічному рівні за допомогою прийменників *за*; у метапрограмі *активність / пасивність* – «полюс» активності за допомогою застосування дієслів у наказовому способі (імператив).

Одночасна актуалізація метапрограм збільшує потенційні можливості впливу та ширшого охоплення реципієнтів, які структурують сприйняття інформації саме в такий спосіб та мотивують свої дії.

Отже, метапрограми, які застосовуються в політичних слоганах, дають змогу автоматично скеровувати напрям засвоєння навіювальної інформації, мотивуючи до певних дій виборців. Реалізація метапрограм актуалізується переважно на морфологічному рівні, в поодиноких випадках – на синтаксичному та лексико-семантичному. Запропонована типологія метапрограм відбиває як актуалізацію однієї метапрограми у структурі слоганів (одноструктурні), так і одночасну реалізацію кількох (поліструктурні), що в разі підвищує впливовість таких контекстів. Більшим ступенем впливовості відзначаються слогани, які поєднували різні полюси відцентрової / доцентрової метапрограми, де векторна скерованість відбувається не від негативності, як у «класичному» розумінні цієї метапрограми, а від позитивності до ще більш позитивного, що набуває наскрізної позитивації, інтенсифікує її.

Подальші дослідження політичних слоганів в аспекті впливу, зокрема реалізації «класичних» метапрограм НЛП, а також з урахуванням запропонованої нами типології метапрограм на інших мовних рівнях дадуть змогу розширити відомості про актуалізатори навіювання, що уможливить екологізацію політичної комунікації.

Література

1. Алдер Х. НЛП: Современные психотехнологии / Х. Алдер. – СПб. : Питер, 2000. – 160 с.
2. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Ковалевська Т. Ю. Архітектоніка впливу в сучасному медіапросторі: психолінгвальний аспект / Т. Ю. Ковалевська // Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 172–185.
4. Ковалевська Т. Ю. Нейролінгвістичні перспективи інтерпретування ментального коду / Т. Ю. Ковалевська // Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 310–323.
5. Кутуза Н. В. Сугестивність політичних слоганів (на матеріалі президентської передвиборчої кампанії 2009 – 2010 рр.). / Н. В. Кутуза // Світ соціальних комунікацій : наук. журнал / [гол. ред. О. М. Холод]. – К. : КиМУ, 2011. – Т. 2. – С. 102 – 105.
6. Кутуза Н. В. Формула впливу рекламного дискурсу / Н. В. Кутуза // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. В. Петлюченко]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 3. Спеціальний випуск, присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. – С. 138 – 145.

7. О'Коннор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. Как понимать и как оказывать влияние на людей / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. – Челябинск : Библиотека А. Миллера, 1998. – 272 с.

8. Паповянец Э. Г. Рекламный слоган как константа рекламного текста / Э. Г. Паповянец // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації : зб. наук. праць. – Харків : Константа, 1996. – С. 143– 144.

9. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – 2-ге вид. – К. : ЗАТ «ВПОЛ», 2011. – 248 с.

10. Холл М. 51 метапрограмма НЛП. Прогнозирование поведения, «чтение» мыслей, понимание мотивов / М. Холл, Б. Боденхаммер. –СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 347 с.

Кутуза Н. В. Метапрограммы НЛП как воздействующий активатор политических слоганов

В статье рассмотрены метапрограммы как воздействующие стратегии политических слоганов. Выявлены и систематизированы лингвистические маркеры, с помощью которых актуализированы эти метапрограммы в указанных слоганах.

Ключевые слова: *воздействие, метапрограмма, суггестия, политический слоган.*

Kutuza N. V. Meta-programs as influencing activator of political slogans

Meta-programs as influencing strategies of political slogans is considered in the article. Linguistic markers by means of that these meta-programs realized in the indicated slogans are educed and systematized.

Keywords: *influence, meta-program, suggesting, political slogan.*

УДК 81'373.612.2

А. Ю. Леонова

**РОССИЙСКО-УКРАИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ
В МЕТАФОРИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ МЕДИА-ДИСКУРСА**

В данной статье проводится анализ метафорических моделей языковой объективации российско-украинских отношений в текстах российских масс-медиа.

Ключевые слова: *метафора, масс-медиа дискурс, концепт, фрейм.*

Одним из наиболее исследуемых на сегодняшний день когнитивных механизмов репрезентации знаний человека о мире является метафора. Её роль выходит далеко за рамки простого риторического приёма и в большинстве случаев не имеет с ним ничего общего. Концептуальные метафоры, объективированные в языке, отражают представления, формирующие картину мира. Пресуппозитивные компоненты метафорического смысла (те, которые входят в значения

слов в неявном виде) принимаются человеком на веру, не подвергаясь сомнению. «Иначе говоря, пользуясь словами, содержащими неявные смыслы, человек, сам того не замечая, принимает и заключенный в них взгляд на мир» [2, с. 11].

Теория концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона [3], рассматривает метафоризацию как универсальный способ, при помощи которого в процессе познания совершается движение от конкретного знания, основанного, в частности, на телесном опыте человека, к более отдаленным и одновременно менее ясным сферам физического, ментального и социального опыта. Так, между государствами устанавливаются определённые отношения, которые в языке получают номинации, отражающие метафорические процессы сознания. Таким образом, одним из наиболее актуальных способов, обладающих некоторым суггестивным потенциалом, является, с нашей точки зрения, метафорическое моделирование.

Сегодня, в период особенно напряженной, кризисной общественно-политической ситуации, когда крайне важными являются проблемы налаживания отношений, исследования в области метафористики не утратили своей актуальности и практической направленности, а напротив, становятся все более востребованными. Особенно это касается политического масс-медиа дискурса, который и стал объектом анализа в данной работе.

Цель исследования – проанализировать метафорическую вербализацию российско-украинских отношений на материале текстов российских масс-медиа.

Высказывались гипотезы о связи метафор с кризисным состоянием сознания, с проблемной ситуацией и с поиском решений проблемы. На это прямо указывает когнитивная теория метафоры, согласно которой метафорическое осмысление действительности позволяет сформировать множество альтернатив решения проблемной ситуации [3, с. 16].

Известен ряд работ, посвященных исследованиям метафоры в политической лингвистике: И. М. Кобозева, А. П. Чудинов, А. Н. Баранов, Э. В. Будаев, Л. М. Такумбетова, И. В. Хохлачева, Т. Дурович, Н. Силаски и др. [4], однако исследование метафорического моделирования российско-украинских отношений проводится впервые.

Анализ текстов соответствующей тематики позволил выделить следующие метафорические модели: 1) «братья»; 2) «соседи»; 3) «партнеры»; 4) «друзья»; 5) «супруги». Каждая из данных моделей требует отдельного рассмотрения. В данной работе мы ограничимся общим обзором вышеназванных моделей.

Так, метафора «братья» наиболее актуальной была тогда, когда Украина и Россия находились в составе СССР, а также в период обсуждения вероятности вступления Украины в Таможенный союз с Россией.

*«Украина – это замечательная страна с нашими **родными** жителями – **сестрами и братьями...**» (1989 г.)*

*«Распад Советского Союза превратил границу между поистине **братскими** народами в линию размежевания» (2013 г.)*

Периодизация активности употребления метафор зависит от конкретной политической задачи в тот или иной момент времени. Например, в тех текстах, где речь идет о построении взаимовыгодных отношений Украины и России увеличивается частота употребления метафоры «братья» (украинцы и русские –

«братские народы», а братья, согласно славянским семейным традициям, должны помогать друг другу и т.д., Таким образом, актуализируется значимая для русского языкового сознания культурная доминанта – «родство»).

*«Моя позиция такова: Россия готова развивать многогранные уважительные отношения с **братской** Украиной. Взаимовыгодные и эффективные...»* — заявил глава российского правительства Дмитрий Медведев (2014 г.)

Для тех текстов, которые отображают важность установления конкретных экономических отношений между Украиной и Россией, более характерно употребление метафоры «партнеры», ее приоритетная позиция.

*«России нужна сильная и стабильная Украина. Предсказуемый и экономически **состоятельный партнер**. А не бедный родственник, вечно стоящий с протянутой рукой. Обо всем этом вчера было сказано новоявленным украинским правителям»*, – добавил премьер-министр России (2014 г.)

Таким образом, ценностная амбивалентность метафорических моделей свидетельствуют о противоречивых установках субъекта оценки в российском масс-медиа дискурсе. Братские отношения, родство предполагают взаимопомощь, бескорыстные и даже жертвенные отношения, сочувствие и взаимовыручку. А партнерские отношения предполагают взаимовыгоду, строгий экономический расчет [5].

Мы наблюдаем сосуществование двух метафор, которые могут употребляться в одних и тех же текстах, но с разными коммуникативными задачами.

Метафоры «соседи» и «партнеры» частотны в текстах, отражающих восприятие политических отношений, как между Россией и Украиной, так и между любыми другими территориально соседствующими государствами.

*«У многих рабочих через границу родственники, до нее всего 40 км, и как жить и торговать без российского **соседа** здесь не представляют»* (2013 г.)

*«Главное, не превращать естественный процесс в способ наказания **соседа** за нелояльность»* (2013 г.)

*«**Сосед**, таинственно спасаемый тобою... (...) Россия фактически спасает Украину от банкротства, прекрасно зная, что не получит тех слов благодарности, которые она заслуживает»* (2010 г.)

Актуализация новой метафорической модели «**брачный союз**» является подтверждением гипотезы о связи метафоры с кризисным мышлением. Не случайно данная метафора была актуальной по отношению к Украине и России в период перестройки.

*«Украина **подает на развод**: украинцы хотят **расторгнуть брак** с Москвой!»* (1993 г.)

Однако на сегодняшний день российские СМИ все чаще прибегают к подобной метафоризации в отношении Украины и Евросоюза.

Российский телеканал «Россия 24» представил цикл аналитических программ «Развод по-украински»: *«Украина и ЕС, как **жених и невеста**, о своих намерениях **заключить брак** вроде сообщили, ну и когда остается сделать последний шаг, сомнения накатывают все больше...»* (2013 г.)

*«**Невесте** (Украине) впору задуматься, как бы не прогадать, а **жениху** (Евросоюзу) – а стоит ли соглашаться на такое **приданное?**»* (2013 г.)

В периоды общественно-политических и экономических кризисов наблюдается не только приобретение новых коннотаций уже существующими в сознании носителей языка метафорами, но и порождение новых метафор. Так, например, «украинцы – маленькие русские, дети русских».

«И народа такого – украинцы – нет. Украинцы – это русские, только маленькие, малороссы. Они как дети, играют чего-то, кушать хотят, Путина очень любят. О них надо заботиться. Учить их надо» (2014 г.)

Для наиболее четкого осмысления природы употребления той или иной метафорической модели, рассмотрим фреймовую структуру концепта «СЕМЬЯ». В современной лингвистике фрейм определяют как единицу знаний, организованную вокруг некоторого концепта и содержащую данные о существенном, типичном и возможном для этого концепта в рамках определенной культуры. Слот – структурный элемент фрейма [1, с. 16].

ФРЕЙМ «СЕМЬЯ»

Рассматриваемый фрейм имеет следующую структуру.

Таблица 1

ФРЕЙМ «СЕМЬЯ»					
Субфрейм «Кровное родство»			Субфрейм «Родство по супружеству»		
Слот 1 «Семья в целом»	Слот 2 «Родители»	Слот 3 «Братья и сестры»	Слот 1 «Жених и невеста»	Слот 2 «Муж и жена»	Слот 3 «Свекровь, невестка и др.»

Субфрейм «Кровное родство»

Слот 1. Семья в целом

Россия и Украина могут метафорически представляться как единая семья, состоящая из народов, регионов, партий и отдельных граждан. В качестве единой семьи может номинироваться также историческое единство всех восточных славян или даже всех народов и государств СНГ (бывшего Советского Союза).

Мы (русские, украинцы и белорусы) были непобедимы, когда были вместе. У нас общие корни, мы — единая семья (В. Путин, 2012 г.)

Слот 2. Родители (представители I поколения).

В российском политическом дискурсе лидер государства часто именуется «отцом», а все остальные граждане представляются как его дети. Подобная номинация была особенно актуальной в эпоху М. С. Горбачева, которого до сих пор (обычно иронически) нередко называют «отцом перестройки и ускорения».

Отец «перестройки и ускорения» признался, что целью всей его жизни было уничтожение коммунизма (1991 г.)

Давно замечено, «отец перестройки» не слишком жалуется своих наследников (1991 г.)

Слот 3. Братья и сестры (отношения между представителями II поколения).

Россияне и украинцы могут метафорически обозначаться как *братья и сестры*, то есть *дети* одной матери. Братские отношения могут существовать между государствами, обществом и государством, а также между другими субъектами политической деятельности.

«Очередной выбор для Украины: рвануть навстречу Европе или в «братские» объятия России?» (2013 г.)

Субфрейм «Родство по супружеству»

Социальная востребованность слотов рассматриваемого фрейма оказалась в современной политической речи различной. Наиболее частотным оказывается метафорическое использование лексики, обозначающей супружеские отношения.

Слот 1. Жених и невеста (любовь)

В рассмотренных материалах абсолютное большинство контекстов ориентировано на метафорическое представление союза России и Украины. Причем, важно отметить, что речь идет о добрых отношениях *жениха* и *невесты*, то есть о перспективе построения *супружеского союза*.

«Вначале, в первые годы независимости, Украина была самой желанной богатой невестой на выданье, с которой хотели дружить все» (2001 г.)

С целью воздействия на эмоциональную сферу в публицистических текстах российских СМИ встречаются метафоры, основанные на компонентах другого концепта, косвенно отсылающего к метафоре «брачный союз» – концепта «любовь». Прототипическая модель отношений жениха и невесты включает в себя наличие любовных отношений.

«Выбор России должен быть в пользу сохранения с ними (украинцами) духовной близости. Иначе легко обнаружить себя в самодостаточном, но унылом одиночестве».

«Совместная, но раздельная история суверенных России и Украины – это история страстных отношений, именно страстных, где от бесконечной любви до такой же ненависти один единственный шаг в стиле гопака».

Слот 2. Муж и жена (институт брака)

Не являясь кровными родственниками, муж и жена создают союз, представляющий собой основу брачно-семейных отношений, в структуру которых включаются хозяйственно-экономические связи («супруги» - значит «в одной упряжке»), продолжение рода. Очевидно, стремление к созданию хозяйственно-экономических связей между двумя странами стало одной из причин возникновения метафоры «брачный союз» в отношении Украины.

Политическая жизнь не менее сложна, чем семейная, а поэтому случаются и разводы.

«Украина подает на развод: украинцы хотят расторгнуть брак с Москвой!» (1993 г.).

Обзор выделенных метафорических моделей позволяет сделать следующие выводы. Во-первых, в периоды общественно-политических и экономических кризисов, когда общество нуждается в активном поиске решений существующих проблем, возрастает количество метафорических моделей, увеличивается их частотность. Во-вторых, в метафорическом моделировании отношений между Россией и Украиной основным является концепт «СЕМЬЯ», соответствующий фрейму и его субфреймы — «кровное родство» и «родство по супружеству». Первый актуален по отношению к Украине в силу исторического единства всех восточных славян. Второй – в силу «нацеленности» России на установление общих хозяйственно-экономических связей с Украиной.

Литература

1. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк ван. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

2. Ключевые идеи русской языковой картины мира : [сб. ст.] / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 544 с.

3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем : [пер. с англ.] / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

4. Новое в когнитивной лингвистике XXI века : [сб. научн. ст.] ; отв. ред. М. В. Пименова. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Вып. 20. – 496 с.

5. Яроцкая Г. С. Аксиогенез экономического сознания в русской лингвкультуре : [монография] / Г. С. Яроцкая. – Одесса : Одесский нац. ун-т имени И. И. Мечникова, 2013. – 551 с.

Електронні ресурси

6. www.echo.msk.ru

7. www.izvestia.ru

8. www.itar-tass.com

9. www.vesti.ru

10. www.ruscorpora.ru

11. www.youtube.com Документальний фільм «Битва за Україну» (частина 1, частина 2), реж. А. Кончаловський.

Леонова Г. Ю. Метафоричні моделі в концептуалізації російсько-українських відносин

У статті проведено аналіз метафоричних моделей російсько-українських відносин в текстах російських мас-медіа.

Ключові слова: метафора, мас-медіа дискурс, концепт, фрейм.

Leonova Anna Y. Metaphorical models in the conceptualization of Russian-Ukrainian relations

This article analyzes the metaphorical models in the conceptualization of the Russian-Ukrainian relations in the texts of Russian mass media.

Key words: metaphor, media discourse, the concept, the frame.

УДК 81'367.629

О. Р. Микитюк

РУЙНУВАННЯ КАРТИНИ УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ НЕНОРМАТИВНИМИ ПРИЙМЕННИКОВИМИ ФОРМАМИ (прикладний аспект)

У статті розглянуто правильність / неправильність у вживанні низки прийменників, виокремлено ті конструкції, що найчастіше трапляються не лише в студентському, а й викладацькому мовленні. Аналіз поданих прийменників засвідчує неймовірне синонімне багатство у доборі правильної форми.

Ключові слова: прийменник, мовна норма, інтерферентний аспект.

Щоденне наше життя – це життя з мовою і в мові, позаяк усьому довкола нас ми даємо назви, себто відбувається ословеснення (або омовлення) дійсності. Якщо «Мова – оселя духу» (за М. Гайдеггером), то для побудови оселі потрібна не лише цегла, а й цемент. Тому хай яка би міцна не була економіка, транс-

порт, металургія, сільське господарство тощо – це міцні цеглини держави, але ще жодний будинок не був побудований без цементу, який творить ідеологія держави, складовою якої є мова, культура, релігія, історична пам'ять. Аналіз порушень мовної норми дозволяє побачити картину українського світу крізь призму нищення української мови, позаяк насаджувані в советський час форми поширювалися під гаслом «злиття мов» і суспільству прищеплювалася думка, що лише російські форми та їхні кальковані українські відповідники є єдино правильними.

Актуальність дослідження полягає в необхідності проаналізувати типи порушень морфологічної норми прийменника, кожен з яких можливо поєднати з відповідною формою іменної частини мови, простежити своєрідність уживання прийменника.

Метою статті є проаналізувати руйнування української мови на прикладі прийменника. Прийменникова система української мови є об'єктом розгляду низки праць [1; 2; 3], проте розглянемо лише прикладний аспект проблеми.

Спотворення норми маємо на рівні низки прийменників: **по, при, за, для, на** та ін. Чи не найчисельнішими помилками в українському суспільстві є ненормативне вживання прийменника **по**, який в інтерферентному аспекті руйнує українське мовне тло, позаяк маємо: **по** *можливості швидше, по питаннях, по хворобі* (правильно: *якомога швидше, у питаннях, через хворобу*). У низці випадків саме **по** є правильним, бо це прадавній часто вживаний український прийменник, який у словосполучах найчастіше означає: а) по чомусь зверху (**по** *дорозі*), б) мету (**по** *ягоди*), в) час (**по** *вечері*), г) міру кількості (**по** *чайній ложці*). Відтак вислів «звертаюсь до вас **по** допомозу» є правильним, бо вказано мету дії (пор.: «звертаюся до вас за допомогою» – це порушення норми, бо прийменник **за** уточнює за ким, чим хтось є).

Численні порушення конструкцій з прийменником **по** мають правильними відповідниками безприйменникові словосполучення (*електронною поштою, план продажу* (замість *по електронній пошті, план по продажу*)) і такі прийменники а) **з**: *проректор з навчальної роботи* (замість: *проректор по навчальній роботі*); б) **на**: *мешкаю на вулиці* (замість: *мешкаю по вулиці*); в) **у**: *у службових справах, у питаннях* (замість: *по службових справах, по питаннях*); г) **для**: *відпустка для догляду за дитиною, майстерня для ремонту* (замість: *відпустка по догляду за дитиною, майстерня по ремонту*); г) **до**: *зауваження до книги* (замість: *зауваження по книзі*); д) **про**: *довідки про грошові перекази, дебати про план* (замість: *довідки по грошових переказах, дебати по плану*); е) **після**: *після прибуття поїзда* (замість: *по прибутті поїзда*); є) **до**: *до вівторка, до місця призначення* (замість: *по вівторок, по місцю призначення*). Можливими відповідниками до ненормативних словосполучень з прийменником **по** є прислівник **як** (*як буде виконана робота, як спостерегли вчені* (замість: *по виконанню роботи, по спостереженню вчених*)) чи інші конструкції (*якомога швидше, щонайшвидше* (замість: *по можливості швидше*)).

Багата синоніміка української мови дозволяє утворювати різноманітні правильні прийменникові форми, на зразок: а) **за / згідно з / відповідно до**: *за власним бажанням, згідно з власним бажанням, відповідно до власного бажання* (замість: *по власному бажанню*); б) прийменник з іменником **у справах** / без-

прийменникова конструкція: *відділ у справі охорони, відділ охорони* (замість: *відділ по охороні*); в) *через / у зв'язку з: через непрацездатність, у зв'язку з непрацездатністю* (замість: *по непрацездатності*); г) *під / інша конструкція: не під силу, неспромога* (замість: *не по силах*).

Нормою для непохідного прийменника **при** є словосполучення, що передають: а) близькість до певного предмета (**при** Дніпрі), б) належність до певного складу (**при** Політехніці). Проте порушенням норми є: *при пожежі, при яких умовах* та ін.. Тому ненормативному прийменникові **при** у низці конструкцій відповідають такі прийменники: а) **за**: *за несприятливої погоди, за яких умов* (замість: *при несприятливій погоді, при яких умовах*); б) **для**: *для виробництва скла потрібен пісок* (замість: *при виробництві скла потрібен пісок*); в) **зі**: *зі збільшенням одного показу зменшується інший* (замість: *при збільшенні одного показу зменшується інший*); г) **попри**: *попри завантаження, попри те все* (замість: *при завантаженні, при всьому тому*); г) **від**: *від самої думки про це* (замість: *при самій думці про це*). Доречно вживати замість ненормативного **при** дієприслівники (*розглядаючи питання, ухвалюючи рішення* (замість: *при розгляді питання, при прийнятті рішень*)), прийменник з іменником **під час** (*під час кипіння води, під час відкриття крамниці* (замість: *при кипінні води, при відкритті крамниці*)) та частку **хоч** (*хоч яка скрута* (замість: *при всій скруті*)). У певних випадках можливий вибір зі синонімічних варіантів, приміром, **коли / у разі / за умови**: *коли пожежа, у разі пожежі, за умови пожежі* (замість: *при пожежі, при грозовиці*).

Часто вживаний прийменник **за** найчастіше вказує на: а) предмет чи місце, за межі яких спрямована дія (*за море, за ворота*); б) час, умову та спосіб дії (*за часів, за таких реалій, за вітром*); в) те, відповідно до чого відбувається дія (*за спеціальністю, за звичаєм*). Але часто конструкції з цим прийменником є порушенням мовної норми (*іти за хлібом, за свідченням очевидців* тощо). Тому ненормативні конструкції з прийменником **за** мають такі правильні прийменникові відповідники: а) **до**: *братися до роботи* (замість: *братися за роботу*); б) **про**: *думати про справи* (замість: *думати за справи*); в) **по**: *іти по воду* (замість: *іти за водою*). Добірне українське мовлення засвідчує і нормативні форми з прислівником **як** (*як оповіли* (замість: *за оповіддю*)) та безприйменникові конструкції (*доглядати хворого, яким правом* (замість: *доглядати за хворим, за яким правом*)).

Найчастіше помилки (під впливом зросійщеного мовлення або через незнання мови) трапляються не лише з прийменниками **по, при** та **за**, а й з іншими прийменниковими (чи безприйменниковими) конструкціями. Чимало труднощів в українській мові становлять прийменник **для** та **на**. Сполучення з прийменником **для** указують: а) на призначення предмета: *для малювання, для туристів*; б) мету дії: *для певности, для потіхи*. Сполучення з прийменником **на** вживають, коли йдеться про призначення чогось на конкретні речі: *тканина на сукню, кошук на сміття, пляшка на олію, шафа на книжки, шухляда на папери*. Прийменник **на** не вживаємо, коли говоримо про мету: *йду на ожину* (неправильно, а правильно: *йду по ожину*). За допомогою таблиці порівняймо ненормативні конструкції з прийменниками **для, на** та іншими прийменниками:

Неправильно	Правильно
<p><i>без</i> всякого порівняння в адрес співрозмовника в залежності від роботи поставити в приклад поступити в університет в розстрочку в двох кроках увести в склад в одинадцятій годині розумітися в справі в нічній тиші відповідно (у відповідності) наказу, рішення (у відповідності з наказом, рішенням) всупереч до дискусії для своїх років він великий для першого разу досить до останнього часу до сих пір до тих пір з дня народження згідно постанови відгук на дисертацію розмовляти на польській мові</p> <p>повертатися на Україну іти на гриби (на малину) ресторан обабіч шляху рецензія про наукову роботу під редакцією залишити під питанням музей під відкритим небом під ранок в ніч під Новий рік у найближчі дні у порівнянні до попереднього року всього доброго заслужувати уваги приурочувати відкриттю стосовно назви</p>	<p>над усяке порівняння на адресу співрозмовника залежно від роботи поставити за приклад вступити до університету на виплат (на виплату) за два кроки увести до складу об одинадцятій годині розумітися на справі серед нічної тиші відповідно до наказу, рішення</p> <p>всупереч дискусії на свої роки він великий на перший раз досить донедавна досі доти від дня народження згідно з постановою відгук про дисертацію розмовляти польською (по-польському, по-польськи) повертатися в Україну іти по гриби (по малину) ресторан біля шляху (понад шляхом), рецензія на наукову роботу за редакцією залишити нерозв'язаним музей просто неба над ранок в ніч проти Нового року найближчими днями порівняно з попереднім роком на все добре заслужувати на увагу приурочувати до відкриття щодо назви</p>

Поданий матеріал можна досліджувати у ракурсі синонімно споріднених конструкцій, позаяк будь-яке відношення: часу, мети, причини, відповідності має синонімічні форми, Приміром, відношення відповідності – це : *відповідно до / згідно з / залежно від / виходячи з / у світлі / у дусі / у розрізі (відповідно до рішення, згідно з рішенням тощо)*; допустові відношення: *незважаючи на / попри / всупереч (незважаючи на недоліки, попри недоліки, всупереч недолікам)*, **але не дивлячись на** – це порушення норми (внаслідок інтерферентних помилок).

На основі проведеного аналізу прийменників *по, при, за, для, на* та інших було системно показано правильність / неправильність у вживанні низки прийменників, виокремлено ті конструкції, що найчастіше трапляються не лише в студентському, а й викладацькому мовленні. Аналіз поданих прийменників засвідчує самотність українського прийменника та неймовірне синонімічне багатство цієї частини мови в доборі правильної форми.

Література

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с.
2. Коваль А. П. Ділове спілкування / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.
3. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

Мыкытюк О. Р. Разрушение картины украинского мира ненормативными предложными формами (прикладной аспект)

В статье рассмотрены правильность / неправильность в употреблении ряда предлогов, выделены те конструкции, которые наиболее часто встречаются не только в студенческой, но и в преподавательской речи. Анализ представленных предлогов свидетельствует о невероятном синонимическом богатстве в подборе правильной формы.

Ключевые слова: предлог, языковая норма, интерферирующий аспект.

Mykytyuk O. The destruction of the picture of the Ukrainian world by the non-normative prepositional forms (applied aspect)

The article examines the correctness / incorrectness of the use of a number of prepositions, here are determined those structures that often occur not only in the students but also in the teachers speech. The analysis of the given prepositions demonstrates the incredible synonym wealth in the selection of the correct form.

Key words: preposition, linguistic norm, interferential aspect.

УДК 81'42:070.41

О. М. Назаренко

ОДНОКОМПОНЕНТНА МОДЕЛЬ ПИТАЛЬНИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ

Статтю присвячено виявленню та аналізу однокомпонентних моделей питальних газетних заголовків, що не потребують відповіді, з огляду на реалізацію в них категорії діалогічності. Проаналізовано окремі питальні речення, представлені як власне питальними конструкціями, так і риторичними. Простежено семантичні характеристики поодиноких питальних заголовків без відповіді, що вимагають лише підтвердження або заперечення.

Ключові слова: питальне речення, категорія діалогічності, газетний заголовок.

Домінування в україністиці тлумачення питальності як особливого типу модальності бере початок у першій академічній граматиці української мови: О. Мельничук, за редакцією якого вийшов том, присвячений проблемам синтаксису, виокремлював питальну модальність на підставі співвіднесеності змісту речення з дійсністю як вимогу «підтвердження або заперечення реальності ос-

новного змісту речення чи уточнення окремих компонентів змісту» [9, с. 128]. Такий підхід походить від чеських дослідників, у працях яких модальний принцип виступає провідним.

Метою нашої статті є виявлення однокомпонентних питальних газетних заголовків, що не потребують відповіді. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**, як проаналізувати окремі питальні речення, представлені як власне питальними конструкціями, так і риторичними; встановити семантичні зв'язки між структурними компонентами заголовкових комплексів; виявити основні моделі діалогічних заголовків у газетному тексті. **Предметом** дослідження є заголовки газетних статей українських видань, що містять окремі питальні комплекси. **Об'єктом** розвідки є мова текстів сучасних українських видань. **Матеріалом** дослідження є заголовки газет «День» (Д), Кримська світлиця (КС), Поступ (П), «Сільські вісті» (СВ), «Чорноморські новини» (ЧН), «Україна молода» (УМ), «Галичина» (Г), «Високий замок» (ВЗ), «Львівська газета» (ЛГ).

Саме питальне речення в діалогічній єдності виконує активну роль, стимулюючи адресата до відповіді, воно характеризується «скерованістю на отримання інформації» [7, с. 386]. Проте теоретичні підходи до вивчення питальності в мовознавстві різняться: у російській синтаксичній традиції питальне речення уналежнюють до функціонального типу [6, с. 461], а в українській або до модального [4, с. 110], або до комунікативного – як одного з типів комунікативної парадигми речення [2, с. 164]. В. Белошаркова розрізняє модальні типи речень (спонукальні, розповідні й оптативні) й окремо питальні, що виражають особливий тип думки, такий підхід підтримується й окремими українськими лінгвістами (Кондратенко Н. В.) Утверджуючи лінгвістичний статус питальних речень, С. Шабат-Савка пропонує семантико-синтаксичну концепцію модальності, що «ґрунтується на ідеї двобічного змісту речення» та зазначає, що модальність «виявляється і в здатності граматикалізованого поняття реальності/ірреальності формувати комунікативний процес та реалізувати подібним чином інтенцію мовця» [10, с. 5]. Проте в колективному посібнику чернівецьких науковців, що має комунікативне скерування, запропоновано іншу типологію простих речень: «за принципом комунікативної ціленастанови є підстави поділяти прості речення на непитальні і питальні... Питальні речення протистоять непитальним з усіма їх формами парадигм...» [8, с. 92]. Отже, статус питальних речень є дискусійним з огляду на подвійну лінгвістичну природу – з одного боку, модального характеру, а з іншого – комунікативного. Така багатогранність питальних речень уможливорює їхню активну роль у вираженні текстової категорії діалогічності та детермінує функціональну різноманітність питальних конструкцій, зокрема вони актуалізують, крім власне питальної, й стилістичну експресивну функцію в газетному тексті. І. Завальнюк наголошує, що «найбільше стилістично навантажені ті питальні речення, які виступають у ролі структурних компонентів початків публікацій та водночас інтригують, передаючи обов'язковому представленню учасника розмови, предмета розповіді, чи лише концентрують увагу на найважливішому» [3, с. 17].

Окремі питальні речення можуть виконувати номінативну функцію, слугуючи заголовком газетного матеріалу і виступаючи без відповіді або інших компонентів. Створення заголовкових комплексів у газетному тексті ґрунтується-

ся на прагматичному чиннику: основна функція заголовка – привернення уваги та вплив на реципієнтів. Зважаючи на це цілком логічним є застосування питальних заголовків, які являють собою поодинокі питання, іноді риторичного характеру, але можливі й заголовки з власне питальними реченнями, відповіді на які наявні в основному тексті газетного матеріалу.

Риторичні питання характеризується тим, що не потребують відповіді, зважаючи на асиметричність форми і змісту: формально речення має ознаки питального, тобто містить питальні слова, вимогу зняття неозначеності, відповідну інтонацію, а за змістом і цільовою настановою є розповідним. Риторичні питання щось стверджують або заперечують, тому відповідь міститься вже в самому висловленні, напр.: *Пенсійна реформа: чи не перевищать втрати набутків?* (ЧН. 2011. №11); *Ліквідувати, щоб... підтримати?* (Г. 16.09.2010); *Грюнвальдська битва... без українців?* (Г. 20.07.2010); *Валентинів день – чи є привід для святкування?* (КС. 2010. №50). Відповідь впливає вже із самого питання, вона імпліцитно наявна в ньому. Наявність питальної інтонації в таких конструкціях продиктована відповідним пунктуаційним оформленням – знаком питання, за інших умов заголовки би сприймався як звичайне авторське твердження. Вважаємо, що обрана форма питального речення допомагає автору виступати об'єктивним спостерігачем подій, а не нав'язувати читачам свою думку, тому і авторське твердження перетворене на запитання.

Незважаючи на яскраво виражену публіцистичність риторичних питань, використання їх в українському газетному тексті не настільки частотне, як можна було б передбачити. Набагато частіше в заголовкових комплексах можна побачити звичайні власне питальні речення, що потребують пошуку відповіді, напр.: *Система добралася до театрів?* (ЛГ. 2010. №43); *Звикли вуха до локшини?* (ЧН. 2010. №105); *Наступник Кім Чен Іра хотів вбити брата?* (ВЗ. 2010. №194); *Медична бібліотека стане електронною?* (СК. 2010. №18); *Війна з пам'яттю?* (ЧН. 2011. №14); *Добрий початок – половина справи?* (П. 2010. 11.11); *Врїжеться не врїжеться?* (СВ. 2011. №19). Такі речення є переважно загально питальними, вони не містять питальних займенників та прислівників і потребують не конкретної відповіді, а заперечення або підтвердження поданої інформації. За таких умов подальший текст газетного матеріалу слугує своєрідною розгорнутою відповіддю на поставлене в заголовку питання.

Якщо ж в таких заголовках використовують питальні речення з'ясувального характеру, із питальними словами, вони також тяжіють до узагальненості, питання є максимально широким, напр.: *Як живеться вам, США?* (СК. 2010. №19) – питання етикетного типу, не передбачає конкретної відповіді; *То де ж справедливість?* (ЧН. 2011. №10) – питання екзистенційного типу, відкритого характеру, не має конкретної відповіді, а вимагає інтелектуального пошуку реципієнтів; *Як назвали тебе, дитино?* (ЧН. 2011. №13) – питання нібито вимагає точної, конкретної відповіді, але містить приховану риторичність тощо. Уточнювальне питальне речення може поєднуватися із загально питальним, напр.: *Берегти природу?.. А навіщо?* (ВЗ. 2010. №46) – перший компонент заголовкового комплексу є загально питальним реченням, а другий – з'ясувальним, проте узагальненого характеру.

Власне питальні речення, наявні в заголовках, можуть бути і розділовими. Що містять декілька, переважно дві альтернативи, напр.: *Повідомляти чи пояснювати? Інформувати чи впливати?* (ВЗ. 2010. №195); *Єдність і боротьба протилежностей? Чи просто – єдність?* (ВЗ. 2010. №46); *Дитячі травми: втекти чи подолати?* (ВЗ. 2010. №44); *Домашнє навчання: лазівка чи перспектива?* (ЛГ. 2010. №30); *Конституційна дилема: міняти чи вдосконалювати?* (Д. 2010. №114); *За чим пріоритет — кирилицею чи глаголицею?* (Г. 22.05.2010); *Мовна проблема чи загроза суверенітетові?* (Г. 29. 05. 2010). Розділові питання можуть мати різну будову, як бачимо з наведених прикладів, але визначальною рисою в них є розділовий сполучник, у нашому матеріалі – це сполучник *чи*. У розділових питаннях пропонується два можливі варіанти відповіді, серед яких читач повинен обрати правильну, а текст газетного матеріалу допоможе це зробити. Фактично в заголовку вже сформульовано тезу у вигляді розділового судження, що цілком допускається правилами аргументації. Мовець послідовно доводить одну із запропонованих альтернатив, так само послідовно спростовуючи іншу.

Проте в заголовках українських газетних матеріалів питальні речення все ж таки широко представлені як поодинокі питання без відповіді, що вимагають лише підтвердження або заперечення.

Такі заголовки можна за семантичними характеристиками умовно поділити на дві групи:

1) перша група містить узагальнені питання, з яких не зрозуміло зміст наступного тексту, напр.: *Нереальна реальність?* (ЛГ. 2010. №39); *Затишшя перед бурєю?* (ЛГ. 2010. №30); *Ти молодий? У тебе є ідея?..* (ЧН. 2010. №104); *Нова мітла по-новому мете?* (ЧН. 2010. №45); *Громадянин України – звучить гордо?* (ЧН. 2010. №32-33); *Хороший хлопець – не професія?* (ЧН. 2010. №9-10); *Копійки – не гроші?* (ВЗ. 2010. №154);

2) друга група містить конкретні питання, які за змістом пов'язані з наступним газетним повідомленням, напр.:

- політичної тематики: *Де хочеш, там і голосуєш?* (ЧН. 2010. №100); *Фортуна усміхнеться лише політикам?* (ВЗ. 2010. №194); *Не пізнають депутата без мандата?* (ВЗ. 2010. №158); *У коаліції шукають вільні крісла?* (Г. 13. 07. 2010);

- міжнародної тематики: *«Бацька» відокремить Білоруську православну церкву?* (ВЗ. 2010. №194); *Удома добре, а за кордоном – краще?* (ЛГ. 2010. №36); *«Україна сльозам не вірить»: головні ролі для Росії, а Україна – в масовці?* (ВЗ. 2010. №161)

- економічної тематики: *«Ні» – крамницям і «так» – супермаркетам?* (СК. 2010. №11); *Голодний не має права на життя?* (ЧН. 2011. №14); *Відродять землю родові садиби?* (ЧН. 2010. №24-25);

- культурної тематики: *«Галицьке Євангеліє» створено... для Росії?* (Г. 5.06.2010); *Знак бідності... духовної?* (Г. 15.05.2010); *От і все, нічого героїчного?* (С. 2010. 15 грудня)

- освітньо-наукової тематики, напр.: *Який учень – такий і студент?* (ЧН. 2011. №14); *Рік починається через місяць?* (ЧН. 2011. №13) тощо.

У першій групі заголовків питання жодним чином не наштовхує читача на зміст матеріалу, тому що не виконує прогностичної функції, тоді як заголовки другої групи орієнтують читача на тематику матеріалу, тому є більш вдалим.

Представимо заголовки з питальними реченнями у вигляді таблиці:

Таблиця 1

Типи заголовкових комплексів із питальними реченнями

Тип моделі за кількістю компонентів	Структурний тип заголовка	Тип взаємодії між компонентами
Двокомпонентні моделі питальних заголовків	Цілісні діалогічні єдності	питання – спонукання
	Квазидіалогічні конструкції	питання – наслідок
	Двочленні конструкції з «відкритим» питання	коментар – питання
Однокомпонентна модель питальних заголовків	Окреме питальне речення	

Серед розглянутих заголовкових комплексів домінують двочленні, одним із компонентів яких є питальне речення, що може стояти як у препозиції, так і в постпозиції. Двочленні моделі представлені діалогічними єдностями, в яких компоненти пов'язані як питання і відповідь або як питання і спонукання; квазидіалогічними конструкціями, поєднання компонентів яких є штучним, вони не становлять діалогічних єдностей; заголовкових комплексів із питанням у постпозиції, яке орієнтує читача в подальшому тексті. Одночленна модель лише одна, представлена окремим питальним реченням, яке переважно є загальнопитальним узагальненої семантики.

Література

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст. : функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Книга, 2009. – 399 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Кондратенко Н. В. Питальні речення в українському поетичному мовленні : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Кондратенко. – Одеса, 2001. – 16 с.
6. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. – М. : Русский язык, 1989. – 639 с.
7. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой : В 2 Т. – Т. 2: Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 712 с.
8. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

9. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.

10. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / С. Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

Назаренко О. Н. Однокомпонентная модель вопросительных газетных заголовков

Статья посвящена исследованию и анализу однокомпонентных моделей вопросительных газетных заголовков, которые не требуют ответа, учитывая реализацию в них категории диалогичности. Проанализированы отдельные вопросительные предложения, которые представлены как собственно вопросительными конструкциями, так и риторическими. Прослежены семантические характеристики одиночных вопросительных заголовков без ответа, которые требуют подтверждения или отрицания.

Ключевые слова: *вопросительное предложение, категория диалогичности, газетный заголовок.*

Nazarenko O. M. Onecomponent model of interrogative titles

The article is devoted an exposure and analysis of onecomponent models of interrogative newspaper titles which do not need answer, taking into account realization in them of category of dialogism. Separate interrogative suggestions, presented both actually interrogative constructions, are analysed and rhetorical. Semantic descriptions of single interrogative titles without an answer, which require confirmation or denial only, are traced.

Key words: *interrogative suggestion, category of dialogism, newspaper title.*

УДК 659.131.72

І. А. Петриченко

ГАЗЕТНА РЕКЛАМА ЯПОНІЇ: ДИФЕРЕНЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено дескриптивному аналізу феномену японської газетної реклами від моменту зародження і до наших днів.

Ключові слова: *Японія, газети, рекламоносії.*

Офіційною датою народження японських газет називають грудень 1870 року, коли побачила світ перша газета сучасного типу «Йокохама майнічі шімбун», проте щодо газетної реклами за перший прецедент прийнято вважати рекламу хліба та печива, яку ще 1867 року розмістив японський підприємець з Йокохама у третьому числі «Банкоку шімбунші», япономовного інформаційного видання британської християнської місії [2, с. 5]. Рекламні оголошення почала друкувати і «Йокохама майнічі шімбун», розміщуючи інформацію про вартість рекламних повідомлень на перших шпальтах [8, с. 160], а тому можна сказати, що японські газети від самого початку свого існування стали виконувати функцію рекламоносія. Проте серйозно займатися маркетинговою діяльністю та активно залучати до співпраці рекламодавців японські газети другої половини

XIX століття також не поспішали, вбачаючи свою місію радше у пропаганді свободи слова та певних політичних поглядів [2, с. 4]. На противагу цій тенденції відомий письменник та суспільний діяч Фукудзава Юкічі вважав, що прибутки від розміщення реклами створюють можливість для реалізації незалежної від політики та нейтральної у викладі матеріалів журналістики, а тому заснована ним 1882 року газета «Джіджі шімпоо» мала спеціалізований рекламний відділ, співробітники якого працювали з підприємцями, активно відвідуючи потенційних клієнтів та на сторінках газети розміщуючи зручний покажчик усіх рекламних оголошень даного номера, тоді як пан Фукудзава писав власні аналітично-пізнавальні огляди, пояснюючи читачам користь проведення рекламної кампанії, необхідність правильного вибору рекламоносія тощо [1, с. 51–53].

Загалом в Японії у сфері газетної реклами кінця XIX – початку XX століть домінуючі позиції займали оголошення щодо продажу ліків, косметичних товарів та книг [2, с. 7]. Поступово в усіх газетах доходи від реклами почали суттєво зростати: так, дослідниками підраховано, що 1888 року «Джіджі шімпоо» отримала 26% прибутків саме від розміщення рекламних оголошень [1, с. 51], а «Токіо хібі шімбун» у 1891 році – майже 30% [8, с. 160]. Не відставала від загальної тенденції і «Асахі шімбун», яка 1897 року зафіксувала близько 35% саме рекламних доходів, тоді як у 1910-х роках ця газета вже мала приблизно однакові доходи як від реалізації свого видання, так і від розміщення рекламних оголошень [1, с. 51]. Зважаючи на попит, у газетах починають з'являтися і суто рекламні шпальта, а також виникає жанр колонок із оголошеннями-анонсами про проведення культурних заходів, найм працівників тощо. Проте вільний розвиток рекламної діяльності в газетах було перервано Другою світовою війною з її цензурою, податком на рекламу, дефіцитом газетного паперу та уніфікаціями газетних тарифів, повністю відмінено які було лише у травні 1951 року [2, с. 14]. Тоді Японія почала вступати в період швидкого економічного підйому і масове виробництво та масовий збут стали головними завданнями більшості японських підприємств, а тому масові за самою своєю сутністю газети мали широке коло користувачів-рекламодавців. Сильна громадянська позиція редакційних колегій, що здобувала підтримку та прихильність передплатників, великі накладки та поступове збільшення кількості сторінок (та відповідно вільного місця для розміщення реклами) дозволили японським газетам протягом 1962-1973 років отримувати солідні доходи від реклами, що значно перевищували доходи від реалізації власного видання [8, с. 161].

Проте сильна залежність японської економіки від імпорту енергоносіїв призвела у 1970-х роках до двох так званих нафтових криз, в наслідок чого і самі газети через брак паперу змушені були скорочувати кількість сторінок видання, і промислові підприємства перестали мати достатньо вільних коштів для проведення широкомасштабної рекламної діяльності [8, с. 171–172]. Після подолання цих криз новим викликом для японських газет стала поява на видавничому ринку нових спеціалізованих інформаційних видань з оголошеннями про культурні події, вакансії тощо, які частково перебрали на себе колись повну монополію газет на подібні анонсові оголошення [8, с. 161]. Окрім цього з 1960-х років в Японії швидкими темпами розвивається телебачення, яке вже 1975 року спромоглося забрати у газет пальму першості за обсягами рекламних доходів [2,

с. 15], а після того, починаючи з 2009 року, і інтернет-реклама почала випереджувати доходи від реклами у газетах [7, с. 335]. Проте це не означає, що в останні роки функцію газет як рекламоносія *напрямую* перебрав на себе інтернет, оскільки в сучасній Японії основою маркетингової практики є так звана медіа-нейтральність, тобто приділення великої уваги абсолютно всім потенційним місцям контакту споживачів і товарів, включно з промоційними медіа [9, с. 43]. Так, наприклад, у 2009 році загальна картина рекламних видатків була наступною: традиційні мас-медіа – 47.8% (з них газети мали 11.4%, журнали – 5.1%, радіо – 2.3%, телебачення – 29.0%), супутникові медіа – 1.2%, інтернет – 11.9%, промоційні медіа – 39.1% (з них зовнішня реклама становила 5.4%, реклама на транспорті – 3.4%, реклама у поштові скриньки – 9.2%, пряма кореспонденція – 7.1%, безкоштовні газети і журнали – 4.9%, промоції в місцях продажу – 3.1%, реклама у телефонних довідниках – 1.3%, виставки, зображення тощо – 4.7%) [3]. Тобто, медіа-нейтральність поступово зменшує рекламну привабливість традиційних мас-медіа та збільшує диференціацію між рекламоносіями, змушуючи останніх чіткіше вербалізувати власну спеціалізацію.

Отже, що ж являє собою спеціалізація сучасної японської газетної реклами? На додачу до характеристик самого медіа-носія (можливість копіювання, вирізання тощо) виділяють наступні *фізичні* особливості газетної реклами:

- **точність і наочність** (тобто, при використанні реклами у газетах рекламодавці, завдяки легкості повторного прочитання, транспортування тощо подібної реклами, мають змогу детально та доступно описувати багатофактажні заходи, наприклад, акції з розігруванням призів, подробиці свіжезбудованих житлових комплексів тощо [8, с. 167]);

- **докладність та всесторонність викладу** (тобто, як і в самих газетних статтях, так і в газетній рекламі, варіюючи кількість простору на шпальті, можна докладно пояснити функції, особливості чи спосіб використання певного товару та послуги, а тому рекламу в газетах часто застосовують рекламодавці зі сфери фінансів та страхування, виробники побутової техніки тривалого використання, автомобілів, офісного обладнання тощо [8, с. 166]. Правильність подібної тактики підтверджується і статистично – так, згідно результатів широкомасштабного дослідження, проведеного на початку 2013 року, особи, що дізнались про певний фінансовий продукт саме із газети і потім скористались пропозицією, мали на 36.7% більше задоволення від покупки порівняно з тими, хто не читав газетної реклами [6, с. 8]);

- **новинність** (загалом у сучасному світі інтернет та телебачення швидше за газети здатне передавати новини, проте рекламні повідомлення в газетах найшвидше і найлегше виконати з технічної точки зору, а тому газетну рекламу в Японії часто застосовують у випадках вибачень перед споживачами під час аварій чи інших інцидентів, для урядових та муніципальних оповіщень населення тощо [8, с. 166]);

- **мобільність розмірів і форм** (тобто, за бажанням рекламодавця можна обирати розмір від кількарядкового оголошення і до реклами на двошпальтовий розворот чи мультиреклами на весь рекламний простір номеру, з одного боку, та кольоровість друку, номер сторінки розміщення чи тематику сусідніх основних матеріалів газети тощо, з іншого [8, с. 167]);

- **різномасштабність покриття** (тобто, можливість вибору локального, префектуріального, регіонального чи загальнонаціонального видання, і навіть щодо останніх в Японії існує можливість специфікації певного конкретного регіону циркуляції реклами чи розміщення в оголошеннях координат місцевого дилера тощо [6, с. 8]);

- **масовість** (газети усіх країн тяжіють до статусу масового видання, проте японські газети і насправді мають значні масштаби охоплення: так, наприклад, протягом 2013 року загалом було надруковано близько 47 мільйонів екземплярів газет, що в перерахунку на кількість населення означає приблизно 0.86 газети на кожне японське домогосподарство [5], причому 95.08% газет було розподілено за передплатою [4]).

Окрім суто фізичних, японська газетна реклама має ще і кілька *психологічних* особливостей:

- **включеність у повсякденне життя** (японські газети, як ми вже розглядали, здебільшого розповсюджуються за передплатою, причому станом на початок 2013 року 74.2% передплатників залишалися вірними одному виданню вже більше 10 років [6, с. 21], і може тому, порівняно з іншими рекламоносцями, газетна реклама займає топові позиції за показниками «кількості корисної реклами» (22% респондентів) та «кількості інформації про мій регіон / місцевість» (37.3% респондентів) [6, с. 44]);

- **усвідомленість сприйняття** (читачі газет, на відміну від, скажімо, телеглядачів, не є пасивними за визначенням, а тому як основні матеріали номеру, так і газетна реклама сприймаються свідомо, проходячи процес відбору за шкалою «читати/ не читати», «потрібна інформація/ непотрібна» тощо [8, с. 167]. Опосередкованим доказом цього може слугувати той факт, що за даними на початок 2013 року газетний номер в Японії в середньому зберігався 6.3 дні, причому 63.4% читачів залишали газети на тиждень і більше для повторного перегляду та використання [6, с. 21]);

- **вага бренду самої газети** (тобто, передплачуючи та залишаючись вірними певній газеті, японські читачі поступово починають відчувати до даної газети симпатію та повагу, і розміщена у виданні реклама також підпадає під вплив цього позитивного ставлення [8, с. 167], про що може свідчити, скажімо, наступний факт: станом на початок 2013 року люди, що дізнались про певні медичні послуги з газетної реклами і потім зв'язались з медичним закладом для уточнення подробиць, мали на 15.2% більше задоволення від медичної послуги, аніж ті, хто дізнались про послугу з інших джерел [6, с. 8]);

- **інтелектуальний вплив** (як ми вже розглядали раніше, японські газети та розміщена в них реклама сприймаються читачами усвідомлено і за природою своєю тяжіють до логічного викладу інформації, а отже іміджеву рекламу підприємств та організацій, інформацію про екологічну направленість чи суспільно-активну позицію тощо, тобто різні види інтелектуальної комунікації, часто розміщують саме в газетах [8, с. 168], причому японські споживачі серед різних рекламоносців також схильні надавати перевагу газетній рекламі як засобу адекватної передачі позицій та філософії підприємств [6, с. 28]).

З іншого боку, додаткові особливості газетній рекламі Японії надає також і *правове поле* її існування. На додачу до «Закону про запобігання неякісним то-

варам та неправомірним написам» та інших суміжних законів та підзаконних актів, японська газетна реклама має і чітку систему самоконтролю за дотриманням законів та норм моралі, очолювану Асоціацією газет Японії, яка ще 1947 року почала боротися за моральну чистоту та правдивість газетної реклами, а також свободу та відповідальність рекламодавців [2, с. 13]. Базовими постулатами проведення регулярного самоконтролю є наступні критерії, затверджені Асоціацією та кожною з редакцій: (1) Газетна реклама повинна містити правдиву інформацію; (2) Газетна реклама не повинна знижувати якість та статус газетної шпальти; (3) Газетна реклама повинна дотримуватись усіх відповідних законів та правових актів [8, с. 173], а плоди подібного газетного самоконтролю підтверджуються і статистично: так, станом на початок 2013 року, медіа-носієм, що «викликає своєю рекламою найменше неприємних почуттів» та «реклама якого є найбільш неупередженою і точною», японці визнали саме газети [6, с. 28].

Таким чином, можемо бачити, що газетна реклама в Японії має загалом досить позитивний образ надійного та достойного джерела інформації про певні товари чи послуги і, незважаючи на бурхливий розвиток інтернет-технологій, залишається дієвим способом побудови комунікації між споживачами та рекламодавцями у певних сферах.

На жаль, просторово обмежений характер жанру стаття не дозволив нам зупинитися на всіх аспектах, пов'язаних з японською газетною рекламою, а тому такі питання як, наприклад, аналіз взаємозв'язків рекламної комунікації за вектором «реципієнт – адресант», «Схід – Захід» тощо будемо вважати перспективною подальших досліджень.

Література

1. 風間道夫. 明治期における高等教育の発展と新聞広告 : 『時事新報』に掲載された学校広告の内容分析 / 風間道夫 // コミュニケーション科学. – 2011. – No. 34. – P. 47-64.
2. 土屋礼子. 日本広告史概説 // 現代広告学を学ぶ人のために / [小宮山恵三郎, 土屋礼子, 三瀬元康, 他] ; 山本武利編. – 東京 : 世界思想社, 1998. – P. 2-21.
3. 電通. 2011 年 (平成 23 年) 媒体別広告費 [Electronic resource] / 電通. – Mode of access: http://www.admt.jp/library/statistics/ad_cost/media.html. – Date of access: 23.07.2013.
4. 日本新聞協会. 新聞の戸別配達率 [Electronic resource] / 日本新聞協会経営業務部. – Mode of access: <http://www.pressnet.or.jp/data/circulation/circulation03.php>. – Date of access: 15.08.2014.
5. 日本新聞協会. 新聞の発行部数と世帯数の推移 [Electronic resource] / 日本新聞協会経営業務部. – Mode of access: <http://www.pressnet.or.jp/data/circulation/circulation01.php>. – Date of access: 15.08.2014.
6. 日本新聞協会. 2013 年度全国メディア接触・評価調査報告書 [Electronic resource] / 日本新聞協会広告委員会. – Mode of access: http://www.pressnet.or.jp/adarc/data/research/pdf/2013_media/report_web_2013.pdf. – Date of access: 15.08.2014.
7. 日本の統計 2011 年版 / [総務省統計研修所の編集]. – 東京 : 総務省統計局, 2011. – 376 p.
8. 三瀬元康. 新聞と広告 // 現代広告学を学ぶ人のために / [小宮山恵三郎, 土屋礼子, 三瀬元康, 他] ; 山本武利編. – 東京 : 世界思想社, 1998. – P. 160-181.
9. 望月聡. クチコミをどう巻き起こすか : 新聞広告の新たな効果と可能性 / 望月聡 // 新聞研究. – 2011. – No. 719. – P. 42-46.

Петриченко І. А. Газетная реклама Японии: дифференциальная характеристика

Статья посвящена дескриптивному анализу феномена японской газетной рекламы от момента возникновения и до наших дней.

Ключевые слова: Япония, газеты, рекламные носители.

Petrychenko I. A. Newspapers' advertisement in japan: differential characteristics

The article gives a descriptive analysis of the phenomena of Japanese newspapers' advertisement from the early days till the current situation.

Key words: Japan, newspapers, medias of advertising.

УДК : 811.161.2'373.2:316.77

Н. І. Тяпкіна

**ЕТНОНІМИ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ
В МЕЖАХ ОПОЗИЦІЇ СВІЙ / ЧУЖИЙ**

У статті описується явище сприйняття українцями інших народів, що реалізується через функціонування етнонімів у живому народному мовленні. Простежуються механізми надання надприродних властивостей та негативних рис іншим етносам.

Ключові слова: етнонім, етнодемономен, опозиція свій / чужий, евфемізм.

Сам етнос, як правило, живе не замислюючись над своєю самотністю чи неповторністю. Ці риси найчастіше виявляються через порівняння, зокрема в межах опозиції «свій / чужий». Ця дихотомія вважається важливим орієнтиром у зовнішньому і внутрішньому світі людини, який забезпечує усвідомлення її «я» та належить до універсальї мислення [7, с. 15].

На сьогодні вже існує низка концептологічних робіт про сформовані образи певних країн і народів – України, Росії, Америки, Німеччини, Європи тощо [1, 4, 5, 6, 8, 12 тощо].

Мета нашого дослідження полягає у виявленні номенів сучасного інформаційного простору української мови на позначення назв інших народів із вираженою негативною оцінкою, що у певній мірі засвідчує особливості сприйняття їх українцями і є зовнішніми проявами етнічного менталітету.

Уявлення народів один про одного складні та суперечливі. В усіх народів світ має два полюси: «свій» (рідний, знайомий, близький, зрозумілий) і «чужий» (незнайомий, незрозумілий, а також привабливий, недосяжний, вселяючий страх, раптовий, невизначений, інший) [2, с. 109]. Розходження між «своїм» і «чужим» світом знайомі людині здавна. Вони проявляються, насамперед, у відштовхуванні «чужого» як неприйняттого, а також у ксенофобії, що пояснюється психологічним відчуттям напруження і страху перед тим, хто не схожий на своїх, незрозумілий [10, с. 142].

Неприйняття та страх народна фантазія поєднує з наданням надприродних здібностей чи властивостей. Причинами цього явища є також нерозуміння дій позначуваного об'єкта, його сила чи незвична поведінка (яка може викликати захоплення чи обурення) або ж зовнішність, що і є умовою до асоціювання назви й поняття з потойбіччям. Так в українській мові функціонують номени етні-

чного походження, персонажам яких надаються демонічні якості та здібності. Наприклад, етнонім **циганка**, що є передусім назвою 'жінки циганської національності', набуває значень 'відьма', напр.: – **Циганка! Відьма! Відюха, заріза-ла нітуха!** – чулися з усіх кінців викрики (С.Васильченко); 'чаклунка', напр.: **Ци-ганка тим часом ворожила та чарувала й перебирала в руках якісь скалочки** (П. Куліш); 'ворожка', напр.: **Циганкам – ворожить, циганам – коні красти, сере-жками трясти під стогони гітар** (Л. Костенко). В українському інформацій-ному просторі на позначення понять «знахар, віщун, ворожбит» під впливом рі-зних екстралінгвальних чинників зрідка використовуються етноніми – **австрі-ят, турецький знахар**: *Був тут колись у нашому селі один австріят, і такий був знахор, що було направить або одведе дощ або град, як хоче* [12, с. 93]; *Все-світньо відомий турецький знахар Ілхам Елбак-Огли ворожить, віщує, проро-кує долю* (з газети «Експрес»).

Використання етнонімів на позначення демонологічних назв є виявом обе-режного, навіть зневажливого ставлення до інших народів. Так, за віруваннями українців, **чорт**, якщо приймає вид людини, то частіше панка, панича, **жидка, поляка або німця**” [3, с. 139], наприклад: *Від того часу ходить кожної ночі німчик в червоній шапочці й темнім спенцирку воколо замку і стереже закляті гроші* (І.Гавришкевич). Вжити евфемізм – це захиститися від об'єкта, що ви-кликає страх, ворожість, гнів і презирство. Евфемістичне перейменування – це, власне, результат своєрідного компромісу між семантикою (відображення сут-ності денотата) і прагматикою (відображення інтересів мовця – сказати про предмет називання завуальовано, але щоби всім було зрозуміло, про що йдеть-ся). Евфемізму властива семантична двоплановість, тобто одночасна реалізація ознак первинного і вторинного денотатів (персонажів того / чужого світу й представників чужого етносу).

Розмежування «свого» і «чужого» створює своєрідність і необхідну обме-женість кожної культури: «своя» культура має цінність тільки на тлі якогось за-днього, стороннього чи фонового плану чужої культури, у контактуванні чи конфлікті з нею [9, с. 130]. І саме контактування та конфлікт культур пояснює функціонування в українській мові етнонімів з негативною оцінкою, які віддзе-ркалюючи історичні процеси, що відбувалися в історії суспільства й, відповідно, в лексичній системі української мови від найдавніших часів до сучасності, пев-ним чином характеризують носіїв етнокультури.

В умовах сучасної політичної ситуації та загостренням стосунків із Росій-ською Федерацією виникла низка нових мовних утворень на позначення росія-нина. Поряд із традиційними варіантами – **кацап, москаль** (порівняємо, мос-каль-чарівник) у сучасному інформаційному просторі функціонують етноніми **ватник, кац, кацапобандерівець, колорад, рашик, рашист, тундрокацап**. Бі-льшість етнонімів увійшло в онлайн словник українського сленгу та сучасної мови, що наповнюється користувачами «Мислово» [<http://myslovo.com>].

СУМ (1, 297) фіксує пряме значення слова **ватник** – 'півпальто або куртка, стьобані на ваті'. На сьогодні лексема набуває значення – 'інтернет-мем', що виник у соціальній мережі «Вконтакте». Етнонім **ватник (вітнік)** зі значеннями 'людина з (пост) радянською ментальністю, яка щиро не розуміє для чого існує держава Україна' [там само]; 'збірний образ твердолобого російського патріота,

фанатично відданого ідеї «Руського миру»' (<http://ua.korrespondent.net>). Наприклад: *Щирого ватника зрозуміти навіть легше. Немає проблем і з російським іредентистом* (<http://www.pravda.com.ua>). В Україні етнонім **ватник** став активно використовуватися через російську інтервенцією в березні 2014 року. Походить від однойменної назви популярного теплового одягу бідних радянських людей. Сукупність ватників позначають збірним іменником “**вата**” [там само]. Соціальна мережа «Вконтакте» фіксує 173 спільноти з ключовим словом **ватник**, 20 із яких зареєстровано на території України.

Назва **кац** утворена шляхом усічення лексеми **кацап**, наприклад: *АТО закінчиться, якщо перестануть завозити каців в Україну* (соц. мережа). Слово **колорад** – ‘зневажлива назва прибічників традиційних радянських цінностей та сепаратизму на сході України, які на позначення своєї політичної позиції носять чорно-оранжеві георгіївські стрічки’; ‘російський патріот’. Утворене лексико-семантичним способом шляхом порівняння колорадського жука та георгіївської стрічки – атрибуту проросійських патріотів. Наприклад: *На думку професора Олександра Фільца, головного лікаря Львівської психіатричної лікарні, слово колоради натякає на те, що з цим явищем важко боротися, бо воно живе, як колорадські жуки на картоплі* (<http://ua.korrespondent.net>).

Етнонім **рашик** походить від назви **Раша** – ‘іронічна, зневажлива назва Росії, транслітерація англійського Russia’ [<http://myslovo.com>]. Подібне походження, із впливом **фашист**, має лексема **рашист** – ‘російський фашизм’ [там само].

На сьогодні негативного значення в українській мові набуває етнонім **чеченець**. Цю назву активно використовують на позначення будь-якого мешканця Кавказу, який знаходився в зоні АТО, підтримуючи сепаратистів. Це явище пов’язується, насамперед, зі створенням російськими медіа стереотипом жорстокого чеченця-терориста, який активно експлуатується та підтримується в умовах збройного протистояння. Синонімом до етноніма **чеченець** мас-медійний дискурс засвідчує номен **кадирівці**. Наприклад, у матеріалі «Чеченський слід на Донбасі» зазначено: *Серед донецьких ополченців з’явилися ще одні «зелені чоловічки». Але хто вони? Чеченці? Осетини? Кадирівці?* (канал ICTV). Назва походить від прізвища Рамзана Кадирова, лідера Чеченської Республіки, який неодноразово заявляв, що може відправити військових в Україну.

Незважаючи на тривалий процес формування, лексичний пласт етнонімів з негативною оцінкою не є консервативним, а розвивається, набуваючи якісних ознак як у словотворенні, так і в семантиці, віддзеркалюючи історичні процеси в суспільстві. Лексико-семантичні трансформації аналізованої групи слів зумовлені лінгвальними та екстралінгвальними чинниками. До позамовних факторів, які вплинули на розширення кількісного складу етнонімів такого типу, належить переоцінка носіями мови назв за полярністю свій / чужий.

Література

1. Гришина Н. Б. Актуализация концепта АМЕРИКА в современном русском языке (на материале публицистических текстов) : автореф. дисс. к. филол.н . : спец. 10.01.01 / Н. Б. Гришина. – Архангельск, 2004. – 23 с.
2. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.

3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : Історико-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.

4. Керимов Р. Д. Способы репрезентации концепта Европа в немецкой политической речи / Р. Д. Керимов // Язык. Этнос. Картина мира. – Кемерово : КемГУ, 2003. – С.116–120.

5. Кравченко В. Л. Семантичні та лінгвопрагматичні характеристики концепту ЄВРОПА у сучасному англomовному політичному дискурсі : автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.20 / В. Л. Кравченко – К. : КНЛУ, 2007. – 20 с.

6. Орлова О. Г. Актуалізація концепта Russia (Россия) (на матеріалі американського еженедельника Newsweek) : автореф. дис... к. філол. н.: 10.01.01 / О. Г. Орлова. – Волгоград, 2005. – 20 с.

7. Присяжнюк Л. Ф. Свій / чужий в образній системі романів Г. Гріна: семантико-когнітивний аспект : автореф. дис... канд. філол. наук.: 10.02.04 / Л. Ф. Присяжнюк. – К. : КНЛУ, 2007. – 19 с.

8. Прихода Я. В. Концепт ЄВРОПА в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук.: 10.01.18 / Я. В. Прихода. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 19 с.

9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

10. Садохин А. П. Этнология / А. П. Садохин. – М. : Академия, 2002. – 314 с.

11. Українські міфи, демонологія, легенди / упор. М. К. Дмитренко. – К. : Муз. Україна, 1992. – 144 с.

12. Чабан Н. А. Образ суверенної України у вербальному втіленні (на матеріалі публікацій газети «The New York Times») : автореф. дис... кан. філол. наук: 10.02.04 / Н. А. Чабан. – К. : КНЛУ, 1997. – 19 с.

Н. И. Тяпкина. Этнонимы современного информационного пространства в пределах оппозиции свой / чужой

В статье описывается явление восприятия украинцами других народов, что реализуется через функционирование этнонимов в живой народной речи. Прослеживаются механизмы приобретения сверхъестественных свойств и отрицательных черт другими этносами.

Ключевые слова: этноним, этнодемоним, оппозиция свой / чужой, эвфемизм.

Tyapkina N. I. Ethnonyms of modern informative space within the limits of opposition own / alien

In the article of describes the phenomenon of perception of other people Ukrainians is described in the article, that will be realized through functioning of ethnonyms in the living folk broadcasting. The mechanisms of grant of eldritch properties and subzero lines other ethnos are traced.

Key words: ethnonym, etnodemonomen, opposition of own / alien , euphemism.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антіпова Альона Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземної мов Полтавського університету економіки і торгівлі

Анютіна Ганна Анатоліївна – старший викладач кафедри загального і прикладного мовознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Бенькевич Галина Андріївна – викладач Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземної мов Полтавського університету економіки і торгівлі

Богуш Оксана Михайлівна – аспірант кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені І. Франка

Борисенко Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Василяйко Ірина Юріївна – здобувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені І. Франка

Вдовиченко Наталя Володимирівна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Войцехівська Наталя Костянтинівна – кандидат філологічних наук, докторант Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

Воркачов Сергій Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри науково-технічного перекладу Кубанського технологічного університету (Росія)

Воркачева Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри науково-технічного перекладу Кубанського технологічного університету (Росія)

Герман Наталія Іванівна – старший викладач кафедри прикладної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Грабовська Інна Вікторівна – викладач кафедри англійської філології Київського національного лінгвістичного університету

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Діомідова Олена Юріївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Харківського національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дубинець Зореслава Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук Інституту педагогічної освіти та менеджменту РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)

Євсєєва Галина Петрівна – доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри українознавства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Жуйкова Маргарита Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк)

Завалій Світлана Борисівна – старший викладач кафедри української та іноземної мов Полтавського університету економіки і торгівлі

Загнітко Анатолій Панасович – член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики, декан філологічного факультету Донецького національного університету

Заборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Звягіна Ганна Олександрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету

Іванова Ірина Борисівна – кандидат філологічних наук, докторант НПУ імені М. П. Драгоманова, Харківська державна академія культури

Кан Ден Сік – кандидат політичних наук, доцент кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Карасьова Катерина Анатоліївна – здобувач кафедри української мови факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Кирилюк Ольга Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка

Ковалевська Тетяна Юрївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кондратенко Наталія Василівна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кононенко Михайло Олександрович – аспірант кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Корольова Валерія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара

Коцюба Зоряна Григорівна – доктор філологічних наук, професор кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Куликова Вікторія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови НТУУ «Київський політехнічний університет»

Кульбабська Олена Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кутуза Наталя Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Леонова Анна Юріївна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Лучечко Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського педагогічного університету імені Івана Огієнка

Малиновський Артур Тимофійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Микитюк Оксана Романівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Михасів Тетяна Стефанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені І. Франка

Морєва Тамара Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Морозова Діана Ігорівна – магістр кафедри української та іноземної мов Полтавського університету економіки і торгівлі

Мусій Валентина Борисівна – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Назаренко Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Олексенко Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри, директор Інституту філології та журналістики Херсонського державного університету

Олешко Юлія Леонідівна – аспірант кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Падар Юлія Андріївна – аспірант кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Перхач Роксолана-Юстина Тарасівна – аспірант, асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»

Петриченко Ірина Анатоліївна – старший викладач кафедри мов та цивілізацій Далекого Сходу Київського національного лінгвістичного університету

Пономарьова Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь)

Попов Сергій Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Поповський Анатолій Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Процик Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені І. Франка

Раковська Ніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри світової літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Савченко Ірина Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, заслужений працівник освіти України

Совтис Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Степанов Євген Миколайович – доктор філологічних наук, завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ткачук Тарас Павлович – кандидат філологічних наук, голова правління ГО ВОО «Центр освітніх технологій» (м. Вінниця)

Тяпкіна Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування, заступник декана факультету журналістики Запорізького національного університету

Філіппова Ніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Чорна Олександра Юрївна – викладач кафедри української та іноземної мов Полтавського університету економіки і торгівлі

Чупрун Анастасія Ігорівна – магістрант кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Шевченко Юлія Юрївна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Шевчук Лариса Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Яроцька Галина Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Яцук Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних дисциплін початкової освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка